નમો તસ્સ ભગવતો અરહતો સમ્માસમ્બુદ્ધસ્સ

નિરુત્તિદીપનીપાઠ

ગન્થારમ્ભ

૧. ચતુરાસીતિસહસ્સ , ધમ્મક્ખન્ધાપભઙ્કરા;
લોકમ્હિ યસ્સ જોતન્તિ, નન્તવણ્ણપભસ્સરા.

૨. અનન્તવણ્ણં સમ્બુદ્ધં, વન્દે નિરુત્તિપારગું;
સદ્ધમ્મઞ્ચસ્સ સઙ્ઘઞ્ચ, વિસુદ્ધવણ્ણભાજનં.

૩. મોગ્ગલ્લાનો મહાઞાણી, નિરુત્તારઞ્ઞકેસરી;
નદિ બ્યાકરણંનાદં, સોગતારઞ્ઞબ્યાપનં.

૪. તસ્સત્થં દીપયિસ્સામિ, નાનારાસિંવિભાજયં;
ઓગાય્હ સદ્દસત્થાનિ, નવઙ્ગં સત્થુસાસનન્તિ.

૧. સન્ધિકણ્ડ

સઞ્ઞારાસિ

ગરુસઞ્ઞારાસિ

વણ્ણો , સરો, સવણ્ણો, દીઘો, રસ્સો, બ્યઞ્જનો, વગ્ગો, નિગ્ગહીતં.

૧. **અઆદયો તિતાલીસં** [તિતાલીસ (બહૂસુ)] **વણ્ણા** [ક॰ ૨; રૂ॰ ૨; ની॰ ૧, ૨].

અઆદયો બિન્દન્તા તેચત્તાલીસક્ખરા **વણ્ણા** નામ હોન્તિ.

અ, આ, ઇ, **ઈ**, ઉ, ઊ, એત, એ, ઓત, ઓ. ક, ખ, ગ, ઘ, ઙ, ચ, છ, જ, ઝ, ઞ, ટ, ઠ, ડ, ઢ, ણ, ત, થ, દ, ધ, ન, પ, ફ, બ, ભ, મ, ય, ર, લ,વ સ, હ, ળ, અં. અત્થં વણ્ણેન્તિ પકાસેન્તીતિ વણ્ણા, **અક્ખરા**તિ ચ વુચ્ચન્તિ, નામપઞ્ઞત્તિરૂપત્તા નક્ખરન્તિ ખયવયં ન ગચ્છન્તીતિ અક્ખરા. ‘‘નામગોત્તં ન જીરતી’’તિ [સં॰ નિ॰ ૧.૭૬] હિ વુત્તં.

૨. **દસાદો સરા** [ક॰ ૩; રૂ॰ ૩; ની॰ ૩].

તેસુ વણ્ણેસુ આદિમ્હિ દસ વણ્ણા **સરા** નામ હોન્તિ. સયમેવ લદ્ધસરૂપા હુત્વા રાજન્તિ વિરોચન્તીતિ સરા.

૩. દ્વે દ્વે સવણ્ણા.

તેસુ સરેસુ દ્વે દ્વેસરા **સવણ્ણા** નામ હોન્તિ.

અ, આ અવણ્ણો, ઇ, ઈ ઇવણ્ણો, ઉ, ઊ ઉવણ્ણો, એત, એ એતવણ્ણો, ઓત, ઓ ઓતવણ્ણો. સમાનો વણ્ણો સુતિ એતેસન્તિ સવણ્ણા, **સરૂપા**તિ ચ વુચ્ચન્તિ, સમાનં રૂપં સુતિ એતેસન્તિ સરૂપા.

૪. પુબ્બો રસ્સો [ક॰ ૪; રૂ॰ ૪; ની॰ ૪.૨૨].

દ્વીસુ દ્વીસુ સવણ્ણેસુ યો યો પુબ્બો હોતિ, સો સો **રસ્સો** નામ હોતિ. રસ્સેન કાલેન વત્તબ્બાતિ રસ્સા, રસ્સકાલો નામ અક્ખિદલાનં ઉમ્મિસનનિમ્મિસનસમકાલો.

તત્થ એત, ઓત ઇતિ દ્વે એકપદસંયોગે પરે ક્વચિ લબ્ભન્તિ. એહિ, સેટ્ઠો, ઓટ્ઠો, સોત્થિ.

એકપદસંયોગેતિ કિં? પદન્તરસંયોગે પરે રસ્સા મા હોન્તૂતિ. મં ચે ત્વં નિખણં વને, [જા॰ ૨.૨૨.૫] પુત્તો ત્યાહં મહારાજ [જા॰ ૧.૧.૭].

ક્વચીતિ કિં? એકપદસંયોગેપિ વગ્ગન્તેસુ વા ય, ર, લ, વેસુ વા પરેસુ રસ્સા મા હોન્તૂતિ. એન્તિ, સેન્તિ, એય્ય, ભાસેય્ય, મેણ્ડો, સોણ્ડો.

૫. પરો દીઘો [ક॰ ૫; રૂ॰ ૫; ની॰ ૫].

દ્વીસુ દ્વીસુ સવણ્ણેસુ યો યો પરો હોતિ, સો સો **દીઘો** નામ હોતિ. દીઘેન કાલેન વત્તબ્બાતિ દીઘા, દીઘકાલો નામ રસ્સેહિ દિગુણકાલો.

૬. કાદયો બ્યઞ્જના [ક॰ ૬; રૂ॰ ૮; ની॰ ૬].

તેસુ વણ્ણેસુ કાદયો બિન્દન્તા વણ્ણા **બ્યઞ્જના** નામ હોન્તિ. અત્થં બ્યઞ્જયન્તીતિ બ્યઞ્જના. તે પન સુદ્ધા અદ્ધમત્તિકા, રસ્સયુત્તા દિયડ્ઢમત્તિકા, દીઘયુત્તા તિયડ્ઢમત્તિકા.

૭. પઞ્ચપઞ્ચકા વગ્ગા [ક॰ ૭; રૂ ૯; ની॰ ૭].

તેસુ બ્યઞ્જનેસુ કાદિ-મન્તા પઞ્ચબ્યઞ્જનપઞ્ચકા **વગ્ગા** નામ હોન્તિ.

કાદિ પઞ્ચકો કવગ્ગો, ચાદિ ચ વગ્ગો, ટાદિ ટવગ્ગો, તાદિ તવગ્ગો, પાદિ પવગ્ગો. સેસા **અવગ્ગા**તિ સિદ્ધં. વણ્ણુદ્દેસે એકટ્ઠાનિકાનં બ્યઞ્જનાનં વગ્ગે સમૂહે નિયુત્તાતિ વગ્ગા.

૮. બિન્દુ નિગ્ગહીતં [ક॰ ૮; રૂ॰ ૧૦; ની॰ ૮].

અન્તે બિન્દુમત્તો વણ્ણો **નિગ્ગહીતં** નામ. નિગ્ગય્હ ગય્હતિ ઉચ્ચારિયતીતિ નિગ્ગહીતં.

ગરુસઞ્આરાસિ નિટ્ઠિતો.

બ્યઞ્જનવુત્તિરાસિ

ઠાનં, કરણં, પયતનં [રૂ॰ ૨ (પિટ્ઠે); ની ૬ (પિટ્ઠે); ૨૩ (સુત્તઙ્કે)].

છ **ઠાનાનિ** – કણ્ઠટ્ઠાનં, તાલુટ્ઠાનં, મુદ્ધટ્ઠાનં, દન્તટ્ઠાનં, ઓટ્ઠટ્ઠાનં, નાસિકટ્ઠાનં. તેસુ બ્યત્તં વદન્તેન યત્થ “અક્ખ”ન્તિ વુચ્ચતિ, તં કણ્ઠટ્ઠાનં. યત્થ “ઇચ્છ”ન્તિ, તં તાલુટ્ઠાનં. યત્થ “રટ્ઠ”ન્તિ, તં મુદ્ધટ્ઠાનં. યત્થ “સત્થ”ન્તિ, તં દન્તટ્ઠાનં. યત્થ “પુપ્ફ”ન્તિ વુચ્ચતિ, તં ઓટ્ઠટ્ઠાનં. નાસપદેસો નાસિકટ્ઠાનં.

કત્થચિ પન ઉરટ્ઠાનં, સિરટ્ઠાનં, જિવ્હામૂલટ્ઠાનન્તિપિ આગતં. તત્થ સિરટ્ઠાનં નામ મુદ્ધટ્ઠાનમેવ. જિવ્હામૂલટ્ઠાનં પન સબ્બવણ્ણાનં સાધારણન્તિ વદન્તિ.

કરણં ચતુબ્બિધં – જિવ્હામૂલં, જિવ્હોપગ્ગં, જિવ્હગ્ગં, સકટ્ઠાનન્તિ.

પયતનં ચતુબ્બિધં – સંવુટં, વિવટં, ફુટ્ઠં, ઈસંફુટ્ઠન્તિ. તત્થ કરણાનં સકસકટ્ઠાનેહિ સદ્ધિં સંવરણાદિકો વિસેસાકારો સંવુટાદિ નામ.

તત્થ કણ્ઠપદેસાનં અઞ્ઞમઞ્ઞં સઙ્ઘટ્ટનેન ઉપ્પન્ના અવણ્ણ, કવગ્ગ, હકારા **કણ્ઠજા** નામ. તાલુમ્હિ જિવ્હામજ્ઝસઙ્ઘટ્ટનેન ઉપ્પન્ના ઇવણ્ણ, ચવગ્ગ, યકારા **તાલુજા** નામ. મુખબ્ભન્તરમુદ્ધમ્હિ જિવ્હોપગ્ગસઙ્ઘટ્ટનેન ઉપ્પન્ના ટવગ્ગ, ર, ળકારા **મુદ્ધજા** નામ. ઉપરિ દન્તપન્તિયં જિવ્હગ્ગસઙ્ઘટ્ટનેન ઉપ્પન્ના તવગ્ગ, લ, સકારા **દન્તજા** નામ. ઓટ્ઠદ્વયસઙ્ઘટ્ટનેન ઉપ્પન્ના ઉવણ્ણ, પવગ્ગા **ઓટ્ઠજા** નામ. નિગ્ગહીતં **નાસિકજં** નામ. પઞ્ચવગ્ગન્તા પન નાસિકટ્ઠાનેપિ સકટ્ઠાનેપિ જાયન્તિ. એકારો **કણ્ઠતાલુજો**. ઓકારો **કણ્ઠોટ્ઠજો**. વકારો **દન્તોટ્ઠજો**. અપિચ ઇવણ્ણુવણ્ણા કણ્ઠેપિ જાયન્તિયેવ. યદા હકારો વગ્ગન્તેહિ વા ય, ર, લ, વેહિ વા યુત્તો હોતિ, તદા **ઉરજો**તિ વદન્તિ. પઞ્હો, તુણ્હિ, ન્હાતો, વિમ્હિતો, ગય્હતે, વુલ્હતે, અવ્હાનં.

કણ્ઠં સંવરિત્વા ઉચ્ચારિતો અકારો **સંવુટો** નામ. સકસકટ્ઠાન, કરણાનિ વિવરિત્વા ઉચ્ચારિતા સેસસરા ચ સ, હકારા ચ **વિવટા** નામ. તાનિયેવ ગાળ્હં ફુસાપેત્વા ઉચ્ચારિતા પઞ્ચવગ્ગા **ફુટ્ઠા** નામ. થોકં ફુસાપેત્વા ઉચ્ચારિતા ય, ર, લ, વા **ઈસંફુટ્ઠા** નામ. તત્થ ઓટ્ઠજેસુ તાવ પવગ્ગં વદન્તાનં ઓટ્ઠદ્વયસ્સ ગાળ્હં ફુસનં ઇચ્છિતબ્બં. કસ્મા? ફુટ્ઠપયતનિકત્તા પવગ્ગસ્સ. ઉવણ્ણં વદન્તાનં પન ઓટ્ઠદ્વયસ્સ વિવરણં ઇચ્છિતબ્બં. કસ્મા? વિવટપયતનિકત્તા ઉવણ્ણસ્સ. એસ નયો સેસેસુ સબ્બેસૂતિ.

ચૂળનિરુત્તિયં પન સબ્બે રસ્સસરા સંવુટા નામ, સબ્બેદીઘસરા વિવટા નામાતિ વુત્તં. તથા સદ્દસારત્થજાલિનિયં, કત્થચિ સક્કટગન્થે ચ. ઇદં યુત્તતરં. અઞ્ઞટ્ઠાનિકબ્યઞ્જનેહિ યુત્તા સરા અત્તનો ઠાન, કરણાનિ જહન્તાપિ પયતનં ન જહન્તિ. તસ્મા નાનાવણ્ણાનં સંસગ્ગે પયતનાનં સંસગ્ગભેદોપિ વેદિતબ્બોતિ. તત્થ “સુણાતુ મે”તિ વદન્તો યદિ ણા-કારં જિવ્હગ્ગેન દન્તટ્ઠાને કત્વા વદેય્ય, દન્તજો ના-કારો એવ ભવેય્ય. તુ-કારઞ્ચ જિવ્હોપગ્ગેન મુદ્ધટ્ઠાને કત્વા વદેય્ય, મુદ્ધજો ટુ-કારો એવ ભવેય્ય. એવઞ્ચ સતિ અક્ખરવિપત્તિ નામ સિયા. એસ નયો સેસેસુ મુદ્ધજદન્તજેસુ. તસ્મા કમ્મવાચં સાવેન્તેહિ નામ ઠાન, કરણ, પયતનેસુ સુટ્ઠુ કુસલેહિ ભવિતબ્બન્તિ.

સિથિલઞ્ચ , ધનિતઞ્ચ, દીઘં, રસ્સં, ગરું, લહું;
નિગ્ગહીતં, વિમુત્તઞ્ચ, સમ્બન્ધઞ્ચ, વવત્થિતં [ની॰ ૯, ૧૦, ૧૧, ૧૨, ૧૩, ૧૪, ૧૫, ૧૬-૧૯, ૨૦, ૨૧ સુત્તેસુ પસ્સિતબ્બં].

મુદુના વચીપયોગેન વત્તબ્બા વગ્ગપઠમ, તતિય, પઞ્ચમા **સિથિલા** નામ. થદ્ધેન વચીપયોગેન વત્તબ્બા વગ્ગદુતિય, ચતુત્થા **ધનિતા** નામ. **દીઘ, રસ્સા** પુબ્બે વુત્તા. દીઘા ચેવ સંયોગપુબ્બા ચ નિગ્ગહીતન્તા ચ **ગરુકા** નામ. સેસા **લહુકા** નામ. યથા સદ્દસહિતો વાતો મુખછિદ્દેન બહિ અનિક્ખમ્મ નાસસોતાભિમુખો હોતિ, તથા મુખં અવિવટં કત્વા વત્તબ્બં બ્યઞ્જનં **નિગ્ગહીતં** નામ. તેન યુત્તાનિ સબ્બબ્યઞ્જનાનિ નિગ્ગહીતન્તાનિ નામ. સેસા **વિમુત્તા** નામ. પદસન્ધિવસેન વત્તબ્બં **સમ્બન્ધં** નામ. પદચ્છેદં કત્વા વત્તબ્બં **વવત્થિતં** નામ.

બ્યઞ્જનવુત્તિરાસિ નિટ્ઠિતો.

લહુસઞ્ઞારાસિ

ઝો, લો, પો, ઘો, ગો.

૯. **યુવણ્ણા** [ઇયુવણ્ણા (બહૂસુ)] **ઝલા નામસ્સન્તે** [ક॰ ૫૮; રૂ॰ ૨૯; ની॰ ૨૦૫].

અનિત્થિલિઙ્ગસ્સ નામસ્સ અન્તે ઇવણ્ણુવણ્ણા કમેન ઝલસઞ્ઞા હોન્તિ.

૧૦. **પિત્થિયં** [ક॰ ૫૯; રૂ॰ ૧૮૨; ની॰ ૨૦૬].

ઇત્થિલિઙ્ગે નામસ્સન્તે ઇવણ્ણુવણ્ણા પસઞ્ઞા હોન્તિ.

૧૧. **ઘા** [ક॰ ૬૦; રૂ॰ ૧૭૭; ની॰ ૨૦૭].

ઘો

, આ ઇતિ દ્વિપદં. ઇત્થિલિઙ્ગે આકારો ઘસઞ્ઞો હોતિ.

૧૨. **ગો સ્યાલપને** [ક॰ ૫૭; રૂ॰ ૭૧; ની॰ ૨૧૪].

આલપને સિ ગસઞ્ઞો હોતિ.

લહુસઞ્ઞારાસિ નિટ્ઠિતો.

સઙ્કેતરાસિ

૧૩. **વિધિ વિસેસનં યં તસ્સ** [ચં॰ ૧.૧.૬; પા॰ ૧.૧.૭૨; વિધિબ્બિસેસનન્તસ્સ (બહૂસુ)].

સુત્તે યં વિસેસનં દિસ્સતિ, તસ્સ વિધિ ઞાતબ્બો.

‘અતો યોનં ટાટે’. નરા, નરે. યોનન્તિ વિસેસનં. ટાટેતિ વિધિ.

૧૪. સત્તમિયં પુબ્બસ્સ [રૂ॰ ૮ (પિટ્ઠે); ચં॰ ૧.૧.૭; પા॰ ૧.૧.૬૬].

સત્તમીનિદ્દેસે પુબ્બવણ્ણસ્સેવ વિધિ ઞાતબ્બો.

‘સરો લોપો સરે’. લોકગ્ગો [અપ॰ થેર ૧.૧૨.૫૭].

૧૫. પઞ્ચમિયં પરસ્સ [ચં॰ ૧.૧.૮; પા॰ ૧.૧.૬૭].

પઞ્ચમીનિદ્દેસે પરસ્સેવ વિધિ ઞાતબ્બો.

‘અતો યોનં ટાટે’. નરા, નરે.

૧૬. આદિસ્સ [ચં॰ ૧.૧.૯; પા॰ ૧.૧.૫૪].

પરસ્સ સિસ્સમાનો [દિસ્સમાનો (મૂ)] વિધિ આદિવણ્ણસ્સ ઞાતબ્બો.

‘ર સઙ્ખ્યાતો વા’. તેરસ.

૧૭. છટ્ઠિયન્તસ્સ [ચં॰ ૧.૧.૧૦; પા॰ ૧.૧.૫૨].

છટ્ઠીનિદ્દેસે તદન્તસ્સ વિધિ ઞાતબ્બો.

‘રાજસ્સિ નામ્હિ’. રાજિના.

૧૮. ઙાનુબન્ધો [ચં॰ ૧.૧.૧૧; પા॰ ૧.૧.૫૩].

ઙાનુબન્ધો આદેસો છટ્ઠીનિદ્દિટ્ઠસ્સ અન્તસ્સ ઞાતબ્બો.

‘ગોસ્સાવઙ’. ગવસ્સં.

૧૯. ટાનુબન્ધોનેકવણ્ણો સબ્બસ્સ [ચં॰ ૧.૧.૧૨; પા॰ ૧.૧.૫૫; ટાનુબન્ધાનેકવણ્ણા સબ્બસ્સ (બહૂસુ)].

યો ચ ટાનુબન્ધો આદેસો, યો ચ અનેકવણ્ણો આદેસો, તદુભયં છટ્ઠીનિદ્દિટ્ઠસ્સ સબ્બસ્સેવ વણ્ણસમુદાયસ્સ ઞાતબ્બં.

ટાનુબન્ધે તાવ –

‘ઇમસ્સાનિત્થિયં ટે’. એસુ.

અનેકવણ્ણે –

‘અનિમિ નામ્હિ’. અનેન, ઇમિના.

૨૦. ઞકાનુબન્ધા આદ્યન્તા [ચં॰ ૧.૧.૧૩; પા॰ ૧.૧.૪૬].

ઞાનુબન્ધો આગમો ચ કાનુબન્ધો આગમો ચ કમેન છટ્ઠીનિદ્દિટ્ઠસ્સ આદિમ્હિ ચ અન્તે ચ ઞાતબ્બો.

ઞાનુબન્ધે –

‘બ્રૂતો તિસ્સિઞ’. બ્રવિતિ.

કાનુબન્ધે –

‘ભૂસ્સ વુક’. બભુવ.

૨૧. માનુબન્ધો સરાનમન્તા પરો [ચં॰ ૧.૧.૧૪; પા॰ ૧.૧.૪૭].

માનુબન્ધો આગમો સરાનં અન્તસરમ્હા પરો હોતિ.

‘નજ્જાયો સ્વામ’. નજ્જાયો સન્દન્તિ. ‘મં વા રુધાદીનં’. રુન્ધતિ. ‘જર સદાનમીમ વા’. જીરતિ, સીદતિ.

ઇમસ્મિં બ્યાકરણે અનેકસરતા નામ નદી, પુરિસ ઇચ્ચાદીસુ લિઙ્ગપદેસુ એવ અત્થિ, ગમુ, પચઇચ્ચાદીસુ ધાતુપદેસુ નત્થિ. સબ્બધાતુયો બ્યઞ્જનન્તા એવ હોન્તિ, ધાત્વન્તલોપકિચ્ચં નત્થિ. તસ્મા નજ્જાયોતિ એત્થ ઈ-કારો અન્તસરો નામ. તતો ‘નજ્જાયો સ્વામ’ ઇતિ સુત્તેન આ-કારાગમો. રુન્ધતીતિ એત્થ પન ઉ-કારો અન્તસરો નામ, તતો “મં વા રુધાદીન”ન્તિ સુત્તેન બિન્દાગમો. એવં જીરતિ, સીદતિ ઇચ્ચાદીસુ. મ્રમ્મપોત્થકેસુ પન “માનુબન્ધો પદાનમન્તા પરો”તિ પાઠો, સો સીહળપોત્થકેહિ ન સમેતિ.

૨૨. વિપ્પટિસેધે [ચં॰ ૧.૧.૧૬; પા॰ ૧.૪.૨].

સમાનવિસયાનં દ્વિન્નં વિધીનં અઞ્ઞમઞ્ઞપટિસેધરહિતે ઠાને યેભુય્યેન પરો વિધિ ઓકાસં લભતિ.

ચત્તારોમે ભિક્ખવે ધમ્મા [અઙ્ગુત્તરનિકાયે] -એત્થ ચત્તારિમેતિ પુબ્બલોપે સમ્પત્તે પરલોપો ઓકાસં લભતિ.

૨૩. સઙ્કેતો નાવયવોનુબન્ધો [ચં॰ ૧.૧.૫].

યો વણ્ણો પયોગસ્સ અવયવો ન હોતિ, સુત્તેસુ સઙ્કેતમત્તો હોતિ, સો **અનુબન્ધો** નામ.

‘ગોસ્સાવ’ . ગવસ્સં-એતેન પદરૂપવિધાને અનુબન્ધો ઉપયોગં ન ગચ્છતીતિ ઞાપેતિ.

૨૪. વણ્ણપરેન સવણ્ણોપિ.

વણ્ણસદ્દો પરો એતસ્માતિ વણ્ણપરો, વણ્ણપરેન રસ્સસરેન સવણ્ણોપિ ગય્હતિ સયઞ્ચ, અવણ્ણોતિ વુત્તે આ-કારોપિ ગય્હતિ અ-કારો ચાતિ વુત્તં હોતિ. એવં ઇવણ્ણુવણ્ણેસુ.

૨૫. ન્તુવન્તુમન્તાવન્તુતવન્તુસમ્બન્ધી [ન્તુ વન્તુમન્ત્વાવન્તુતવન્તુ સમ્બન્ધી (બહૂસુ)].

ન્તુઇતિ વુત્તે વન્તુ, મન્તુ, આવન્તુ, તવન્તૂનં સમ્બન્ધીભૂતો ન્તુકારો ગય્હતિ.

‘ન્તન્તૂનં ન્તો યોમ્હિ પઠમે’. ગુણવન્તો, સતિમન્તો, યાવન્તો, ભુત્તવન્તો.

સઙ્કેતરાસિ નિટ્ઠિતો.

સન્ધિવિધાન

અથ સન્ધિવિધાનં દીપિયતે.

લોપો, દીઘો, રસ્સો, વુદ્ધિ, આદેસો, આગમો, દ્વિભાવો, વિપલ્લાસો.

લોપરાસિ

૨૬. સરો લોપો સરે [ક॰ ૧૨; રૂ॰ ૧૩; ની॰ ૩૦].

લુપ્પતીતિ લોપો. સરે પરે સરૂપો વા અસરૂપો વા પુબ્બો સરો લોપો હોતિ.

સરૂપે તાવ –

અવણ્ણે-લોકગ્ગો [અપ॰ થેર ૧.૧૨.૫૭], ભવાસવો, [ધ॰ સ॰ ૧૧૦૨] અવિજ્જાસવો [ધ॰ સ॰ ૧૧૦૨], અવિજ્જાનુસયો [વિભ॰ ૯૪૯].

ઇવણ્ણે-મુનિન્દો, મુનીરિતો, વરવાદીરિતો, ઇત્થિન્દ્રિયં [વિભ॰ ૨૧૯].

ઉવણ્ણે-બહૂપકારો [જા॰ ૧.૨૨.૫૮૮], બહુકા ઊમિ બહૂમિ, સરભુયા ઊમિ સરભૂમિ, સરભુયા ઉદકં સરભૂદકં.

અસરૂપે –

સોતિન્દ્રિયં [વિભ॰ ૨૧૯], કામુપાદાનં, ભવેસના [દી॰ નિ॰ ૩.૩૦૫], ભવોઘો [ધ॰ સ॰ ૧૧૫૬], સો તુણ્હસ્સ [પારા॰ ૩૮૧], દિટ્ઠાનુસયો [વિભ॰ ૯૪૯], દિટ્ઠુપાદાનં, દિટ્ઠેકટ્ઠં, દિટ્ઠોઘો [ધ॰ સ॰ ૧૧૫૬], મુદિન્દ્રિયં [મહાવ॰ ૯], પુત્તા મત્થિ [ધ॰ પ॰ ૬૨], ઉરસ્સ દુક્ખો [પાચિ॰ ૪૦૨], અસન્તેત્થ ન દિસ્સન્તિ [ધ॰ પ॰ ૩૦૪] ઇચ્ચાદિ.

ઇતિ પુબ્બલોપરાસિ.

૨૭. પરો ક્વચિ [ક॰ ૧૩; રૂ॰ ૧૫; ની॰ ૩૧].

પુબ્બસરમ્હા સરૂપો વા અસરૂપો વા પરો સરો ક્વચિ લોપો હોતિ.

સરૂપે તાવ –

તં કદાસ્સુ ભવિસ્સતિ [જા॰ ૨.૨૨.૧૪૪ આદયો; તં કુદસ્સુ], કુદાસ્સુ નામ દુમ્મેધો, દુક્ખસ્સન્તં કરિસ્સતિ [ધ॰ પ॰ ૩૭૬], યદાસ્સ સીલં પઞ્ઞઞ્ચ [જા॰ ૨.૨૨.૧૪૭૪], તદાસ્સુ કણ્હં યુઞ્જન્તિ [જા॰ ૧.૧.૨૯] -કણ્હન્તિ મહાકણ્હગોણં, તણ્હાસ્સ વિપ્પહીના, માસ્સુ કુજ્ઝ રથેસભ, સત્થહારકં વાસ્સ પરિયેસેય્ય [પારા॰ ૧૬૭, ૧૭૧], આગતાત્થ તુમ્હે, સોતુકામાત્થ તુમ્હે, માય્યો એવરૂપમકાસિ, પપં અવિન્દું [જા॰ ૧.૧.૨] -પવદ્ધં આપં લભિંસૂત્યત્થો, નાલં કબળં પદાતવે [જા॰ ૧.૧.૨૭] -પ+આદાતવેતિ છેદો, ગણ્હિતુન્તત્થો, રુપ્પતીતિ રૂપં, બુજ્ઝતીતિ બુદ્ધો-દીઘો, અગ્ગીવ તપ્પતિ, ઇત્થીવ ગચ્છતિ, નદીવ સન્દતિ, માતુપટ્ઠાનં, પિતુપટ્ઠાનં, ચેતે ધમ્મા આદિકલ્યાણા [ચૂળવ॰ ૩૯૯] ઇચ્ચાદિ.

અસરૂપે –

ઇતિસ્સ [પાચિ॰ ૪૬૫], ઇતિપિ [પારા॰ ૧], અસ્સમણીસિ [પારા॰ ૧૩૫], અકતઞ્ઞૂસિ [ધ॰ પ॰ ૩૮૩], વન્દેહં, સોહં, યસ્સદાનિ [મહાવ॰ ૨૪૨], છાયાવ અનપાયિની [ધ॰ પ॰ ૨], માદિસેસુ કથાવ કા, કિન્નુમાવ સમણિયો મધુવા મઞ્ઞતિ બાલો [ધ॰ પ॰ ૬૯], ચક્ખુન્દ્રિયં [વિભ॰ ૨૧૯], દ્વેમે ભિક્ખવે ધમ્મા [અ॰ નિ॰ ૨.૩], તયોમે ભિક્ખવે ધમ્મા [અ॰ નિ॰ ૩.૧૭] ઇચ્ચાદિ.

ક્વચીતિ કિં? કતમા ચાનન્દ અનિચ્ચસઞ્ઞા [અ॰ નિ॰ ૧૦.૬૦].

ઇતિ પરલોપરાસિ.

૨૮. ન દ્વે વા.

દ્વે પુબ્બપરસરા ક્વચિ લોપા ન હોન્તિ વા.

અપ્પમાદો અમતં પદં [ધ॰ પ॰ ૨૧], કો ઇમં પથવિંવિચેસ્સતિ [ધ॰ પ॰ ૪૪].

ક્વચિત્વેવ? સોતિન્દ્રિયં [વિભ॰ ૨૧૯], ચક્ખુન્દ્રિયં [વિભ॰ ૨૧૯],

વાતિ કિં ? કોમં વસલિં પરામસિસ્સતિ.

ઇતો પટ્ઠાય યાવસન્ધિકણ્ડાવસાના યુત્તટ્ઠાનેસુ સબ્બત્થ ક્વચિસદ્દો, વાસદ્દો ચ વત્તન્તે. તત્થ ક્વચિસદ્દો નાનાપયોગં દસ્સેતિ. વાસદ્દો એકપયોગસ્સ નાનારૂપં દસ્સેતિ. લોપનિસેધો.

૨૯. પરસરસ્સ.

નિગ્ગહીતમ્હા પરસરસ્સ ક્વચિ લોપો હોતિ વા.

ત્વંસિ [પે॰ વ॰ ૪૭; જા॰ ૨.૨૨.૭૬૪], ચન્દંવ વિમલં સુદ્ધં [ધ॰ પ॰ ૪૧૩; સુ॰ નિ॰ ૬૪૨], ચક્કંવ વહતો પદં [ધ॰ પ॰ ૧], હલંદાનિ પકાસિતું [મહાવ॰ ૮], કિન્તિ વદેય્યં, ચીવરન્તિ, પત્તન્તિ, ભિક્ખુન્તિ.

ઇતિ સરલોપરાસિ.

૩૦. સંયોગાદિ લોપો.

સંયોગસ્સ આદિભૂતો બ્યઞ્જનો ક્વચિ લોપો હોતિ વા.

પુપ્ફંસા ઉપ્પજ્જતિ [પારા॰ ૩૬] – ઇધ પુબ્બસુત્તેન સરલોપો, એવંસ તે આસવા પહીના હોન્તિ [મ॰ નિ॰ ૧.૨૪], સચે ભુત્તો ભવેય્યાહં, સાજીવો ગરહિતો મમ [મિ॰ પ॰ ૬.૧.૫] - અસ્સ+આજીવોતિ છેદો, ભવેય્યાતિ અત્થો.

તીસુ બ્યઞ્જનેસુ સરૂપાનં દ્વિન્નં આદિબ્યઞ્જનસ્સ લોપો – અગ્યાગારં [પાચિ॰ ૩૨૬], અગ્યાહિતો, વુત્યસ્સ, વિત્યાનુભૂયતે, એકસતં ખત્યા [જા॰ ૨.૨૨.૫૯૪], રત્યો, રત્યા, રત્યં, સક્વાહં મારિસ દેવાનમિન્દો [સં॰ નિ॰ ૧.૨૬૮], ઇચ્ચાદિ.

સરૂપાનન્તિ કિં? તિત્થ્યા પુથુસો વદન્તિ [સુ॰ નિ॰ ૮૯૭], ચતુત્થ્યન્તં, છટ્ઠ્યન્તં, ચક્ખ્વાબાધં, વત્થ્વેત્થ.

ઇતિ બ્યઞ્જનલોપરાસિ.

૩૧. લોપો.

નિગ્ગહીતસ્સ ક્વચિ લોપો હોતિ વા.

સરે પરે તાવ –

એવાહં ચિન્તયિત્વાન [બુ॰ વં॰ ૨.૨૭], પુપ્ફદાનં અદાસહં-અદાસિં+અહન્તિ છેદો, બિન્દુલોપો, પુન પુબ્બસરલોપો, તુય્હત્થાય મહામુનિ, તુય્હેવેતં દુક્કટં [દી॰ નિ॰ ૨.૧૭૮], તાસાહં સન્તિકે [પાચિ॰ ૭૦૯], તેસાહં એવં વદામિ, પઞ્ચન્નેતં ધમ્માનં અધિવચનં, છન્નેતં ધમ્માનં અધિવચનં, સમણ ત્વેવ પુચ્છામિ [જા॰ ૨.૨૨.૨૫૩ સમણ તેવ], બ્રાહ્મણ ત્વેવ પુચ્છામિ [જા॰ ૨.૨૨.૨૫૮ બ્રાહ્મણ તેવ] -ત્વં+એવાતિ છેદો, વિદૂનગ્ગમિતિ.

બ્યઞ્જને પરે –

તં તુય્હમૂલે પટિદેસેમિ.

ગાથાયં –

અરિયસચ્ચાનદસ્સનં [ખુ॰ પા॰ ૫.૧૧], એતં બુદ્ધાન સાસનં [ધ॰ પ॰ ૧૮૩], ખન્ધાનઞ્ચ પટિપાટિ, ધાતુઆયતનાન ચ [ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ નિદાનકથા].

માગમે પરે –

ગરુળો ઉરગામિવ [જા॰ ૧.૪.૧૨૪ સુપણ્ણો], ધમ્મો અરહતામિવ [દી॰ નિ॰ ૨.૩૪૮], આલોકો પસ્સતામિવ [સુ॰ નિ॰ ૭૬૯], બકો કક્કટકામિવ [જા॰ ૧.૧.૩૮], નભં તારકિતામિવ [જા॰ ૨.૨૨.૧૯૮૯ તારાચિતામિવ], પદુમં હત્થગતામિવ [જા॰ ૨.૨૨.૨૩૩૬] -એતેસુ માગમે બિન્દુલોપો, બ્યઞ્જને પુબ્બસરદીઘો ચ.

તથા સંઉપસગ્ગસ્સ બિન્દુલોપે અન્તસરદીઘો –

સારાગો, સારત્તો, અવિસાહારો, સારમ્ભો, સારદ્ધો, સાકેતં નગરં, સાધારણં, સં અસ્સ અત્થીતિ સામી.

સમાસે તુમન્તમ્હિ નિચ્ચં –

કત્તુકામો, ગન્તુકામો ઇચ્ચાદિ.

ઇતિ બિન્દુલોપરાસિ.

૩૨. સ્યાદિલોપો પુબ્બસ્સેકસ્સ.

વિચ્છાયં એકસ્સ વિભત્યન્તસ્સ પદસ્સ દ્વિત્તે કતે પુબ્બપદસ્સ સ્યાદિલોપો હોતિ.

એકેકં, એકેકાનિ, એકેકેન, એકેકસ્સ ઇચ્ચાદિ.

માગમે –

એકમેકં, એકમેકાનિ ઇચ્ચાદિ.

ઇતિ સ્યાદિલોપરાસિ.

અપ્પવિધાનમુચ્ચતે.

૩૩. તદમિનાદીનિ [ચં॰ ૫.૨.૧.૨૭; પા॰ ૬.૩.૧૦૯; મુ॰ ૨.૩૪; કા॰ ૨.૨૭].

મહાવુત્તિસુત્તમિદં, તદમિનાદીનિ પદરૂપાનિ ઇમિના નિપાતનેન સિજ્ઝન્તીતિ અત્થો.

સરલોપો બ્યઞ્જને –

લાબુ=અલાબુ , પિધાનં=અપિધાનં, દ્વારં પિદહિત્વા=અપિદહિત્વા, ગિનિ=અગ્ગિનિ, રત્નં=રતનં, ન્હાનં=નહાનં, અસ્નાતિ=અસનાતિ, હન્તિ=હનતિ, હન્તિ કુદ્ધો પુથુજ્જનો [અ॰ નિ॰ ૭.૬૪], ફલં વે કદલિં હન્તિ [અ॰ નિ॰ ૪.૬૮], સક્કારો કાપુરિસં હન્તિ. કત્થચિ બહુવચનમ્પિ દિસ્સતિ. વિક્કોસમાના તિબ્બાહિ, હન્તિ નેસં વરં વરં [જા॰ ૨.૨૨.૨૩૭૦].

ઇવણ્ણલોપે –

આરામરુક્ખચેત્યાનિ=ચેતિયાનિ [ધ॰ પ॰ ૧૮૮], અથત્થેકસતં ખત્યા [જા॰ ૨.૨૨.૫૯૪] =ખત્તિયા, તિથ્યા પુથુસો વદન્તિ [સુ॰ નિ॰ ૮૯૭]. તિથ્યા પુથુસો નિવિટ્ઠા [સુ॰ નિ॰ ૮૯૮] =તિત્થિયા. વિદ્ધસ્તો=વિદ્ધંસિતો, ઉત્રસ્તો=ઉત્રાસિતો, સ્નેહો=સિનેહો, ક્લેસવત્થૂનિ=કિલેસવત્થૂનિ, ક્રિયા=કિરિયા, પ્લવન્તિ=પિલવન્તિ.

ઉવણ્ણલોપે –

પદ્ધાનિ=પદુમાનિ, ઉસ્મા=ઉસુમા ઇચ્ચાદિ.

સંયોગાદિબ્યઞ્જનલોપો ચ –

પુત્તાનઞ્હિ વધો દુખો, માતિઘો લભતે દુખં, અપ્પસ્સાદા કામા દુખા, નત્થિ કામપરં દુખં [જા॰ ૨.૧૯.૧૧૮], સેખો=સેક્ખો, અપેખા=અપેક્ખા, ઉપસમ્પદાપેખો=ઉપસમ્પદાપેક્ખો [મહાવ॰ ૭૦] ઇચ્ચાદિ.

સરેન સહ બ્યઞ્જનલોપો –

પટિસન્ના યોનિસો [અ॰ નિ॰ ૬.૫૮], અક્ખાતિ=અક્ખાયતિ, ગન્ધં ઘાતિ=ઘાયતિ, અભિઞ્ઞા=અભિઞ્ઞાય, પરિઞ્ઞા=પરિઞ્ઞાય, અધિટ્ઠા=અધિટ્ઠાય, પતિટ્ઠા=પતિટ્ઠાય, આવીકતા હિસ્સ ફાસુ [મહાવ॰ ૧૩૪] , અસ્સવનતા ધમ્મસ્સ પરિહાયન્તિ [મહાવ॰ ૮], વિપાકો તદારમ્મણતા ઉપ્પજ્જતિ [પટ્ઠા॰ ૩.૧.૯૮], દસાહપરમતા ધારેતબ્બં [પારા॰ ૪૬૨], નાયં બ્રાહ્મણભોજનત્થા, તિલોદનો હેહિતિ [જા॰ ૧.૮.૧], વિસસેનોવ ગારય્હો, યસ્સત્થા રુક્ખરોપકા [જા॰ ૧.૩.૫૪] =વિસસેનોવાતિ એવંનામકો રાજા એવ, યસ્સત્થા દૂરમાયન્તિ [જા॰ ૧.૩.૨૮] – યસ્સાતિ ઉદરસ્સ, પિતુ અત્થા ચન્દવતી [જા॰ ૧.૯.૬૬], ઉપાદારૂપં, અનુપાદા વિમુત્તો, સદ્ધાપબ્બજિતો, ઉપનિધાપઞ્ઞત્તિ. સંવિધાવહારો, યાતિ=યાયતિ, વાતિ=વાયતિ, નિબ્બાતિ=નિબ્બાયતિ, નિબ્બન્તિ=નિબ્બાયન્તિ, પહાતિ=પહાયતિ, સપ્પતિસ્સો=સપ્પતિસ્સયો, સુહદો=સુહદયો=સબ્બત્થ યલોપો,

મુખરો=મુખખરો, વાચાકરણો=વાક્કરણો, વાચાપથો=બ્યપ્પથો=વાસ્સ બ્યત્તં, રસ્સત્તઞ્ચ, એવં બ્યાખો=એવં વિય ખો=વિસ્સ બ્યત્તં, દીઘો ચ યલોપો ચ.

લોલુપો, મોમુહો, કુક્કુચો, સુસુખો, રોરુવોઇચ્ચાદીસુ પન અતિસયત્થદીપનત્થં પદદ્વિત્તં કત્વા પુબ્બપદેસુ અક્ખરલોપો.

પદલોપો આદિમજ્ઝન્તેસુ –

દત્તો=દેવદત્તો, અસ્સેહિ યુત્તો રથો=અસ્સરથો, રૂપભવો=રૂપં, અરૂપભવો=અરૂપં ઇચ્ચાદિ.

લોપરાસિ નિટ્ઠિતો.

દીઘ, રસ્સરાસિ

અથ દીઘ, રસ્સા દીપિયન્તે.

૩૪. સેસા દીઘા.

પક્ખિત્તમિદં સુત્તં. લુત્તેહિ વા આદેસકતેહિ વા વણ્ણેહિ સેસા રસ્સસરા ક્વચિ દીઘા હોન્તિ વા.

પુબ્બલુત્તે તાવ –

તત્રાયમાદિ ભવતિં [ધ॰ પ॰ ૩૭૫], તત્રાભિરતિમિચ્છેય્ય [ધ॰ પ॰ ૮૮; સં॰ નિ॰ ૫.૧૯૮], બુદ્ધાનુસ્સતિ, સદ્ધીધ વિત્તં પુરિસસ્સ સેટ્ઠં [સુ॰ નિ॰ ૧૮૩], અનાગારેહિ ચૂભયં [ધ॰ પ॰ ૪૦૪; સુ॰ નિ॰ ૬૩૩], ધમ્મૂપસંહિતા [દી॰ નિ॰ ૨.૩૪૯], તથૂપમં ધમ્મવરં અદેસયિ [ખુ॰ પા॰ ૬.૧૩], તેસં વૂપસમો સુખો [દી॰ નિ॰ ૨.૨૨૧] ઇચ્ચાદિ.

પરલુત્તે –

અજિતાતિ ભગવા અવોચ [સુ॰ નિ॰ ૧૦૩૯, ૧૦૪૧], સુમેધો સાજાતો ચાતિ, રુપ્પતીતિ રૂપં [સં॰ નિ॰ ૩.૭૯], બુજ્ઝતીતિ બુદ્ધો, સાધૂતિપતિસ્સુણિત્વા [ધ॰ પ॰ અટ્ઠ॰ ૧.૪ કાળયક્ખિનીવત્થુ], કિંસૂધ વિત્તં પુરિસસ્સ સેટ્ઠં [સુ॰ નિ॰ ૧૮૪] ઇચ્ચાદિ.

બિન્દુલુત્તે –

તાસાહં [પાચિ॰ ૭૦૯], તેસાહં [જા॰ ૨.૨૨.૩૧૩].

આદેસેસુ –

મ્યાયંધમ્મો [મહાવ॰ ૭], સ્વાહં [પે॰ વ॰ ૪૮૫], વિત્યાનુભૂયતે ઇચ્ચાદિ.

યદિપિ ઇમાનિ રૂપાનિ બ્યઞ્જને ઉપરિસુત્તેન સિજ્ઝન્તિ, લુત્તાદેસેસુ પન નિચ્ચમિવ દીઘસિદ્ધિઞાપનત્થં ઇદં સુત્તં પક્ખિત્તન્તિ દટ્ઠબ્બં.

૩૫. બ્યઞ્જને દીઘરસ્સા [ક॰ ૨૫, ૨૬; ની॰ ૩૫, ૩૬, ૬૪, ૭૧, ૧૬૫, ૧૭૯].

બ્યઞ્જને પરે રસ્સદીઘાનં ક્વચિ દીઘ, રસ્સા હોન્તિ વા. તત્થ દીઘવિધિ નામ ગાથાવસેન વા આગમવસેન વા વચનસુખવસેન વા બુદ્ધિસુખવસેન વા હોતિ.

તત્થ ગાથાવસેન તાવ –

મધુવામઞ્ઞતિ બાલો [ધ॰ પ॰ ૬૯], ખન્તી ચ સોવચસ્સતા [ખુ॰ પા॰ ૫.૧૦], એવં ગામે મુની ચરે [ધ॰ પ॰ ૪૯], સક્કો ઉજૂ ચ સુહુજૂ ચ [ખુ॰ પા॰ ૯.૧] ઇચ્ચાદિ.

આગમે –

ઉરગામિવ [જા॰ ૧.૭.૩૦], અરહતામિવ [દી॰ નિ॰ ૨.૩૪૮], પસ્સતામિવ [સુ॰ નિ॰ ૭૬૯] ઇચ્ચાદિ. ગાથાવસેનાતિપિ યુજ્જતિ.

વચનસુખઞ્ચ બુદ્ધિસુખઞ્ચ પુરિમે સેસદીઘેપિ લબ્ભતિ.

તત્થ વચનસુખે –

છારત્તં માનત્તં [ચૂળવ॰ ૯૭], પકટ્ઠં વચનં પાવચનં, પાસાદો, પાકારો, પાવસ્સિ મેઘો, નગરં પાવિસિ, પાવેક્ખિ, પારિસુદ્ધિ, પાટિપદો, ચતુરાસીતિસહસ્સાનિ [ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૫૮૪] ઇચ્ચાદિ.

બુદ્ધિસુખં નામ પદચ્છેદઞાણસુખં. તત્થ –

સાત્થં સબ્યઞ્જનં [પારા॰ ૧], સાત્થિકા ધમ્મદેસના, ચક્ખુમાસ્સ યથા અન્ધો ઇચ્ચાદિ.

બિન્દુલુત્તે પન સારાગો, સારત્તો ઇચ્ચાદીનિ પુબ્બે ઉદ્ધટાનિયેવ.

ઇતિ દીઘરાસિ.

રસ્સસન્ધિમ્હિ ગાથાવસેન તાવ –

યિટ્ઠંવહુતંવ લોકે [ધ॰ પ॰ ૧૦૮], ભોવાદિ નામ સો હોતિ [ધ॰ પ॰ ૩૯૬; સુ॰ નિ॰ ૬૨૫], યથાભાવિ ગુણેન સો ઇચ્ચાદિ.

આગમે ય, ર, દાગમેસુ પુબ્બરસ્સો –

યથયિદં [અ॰ નિ॰ ૧.૧-૪], તથયિદં, યથરિવ અમ્હાકં ભગવા, તથરિવ ભિક્ખુસઙ્ઘો, સમ્મદેવ સમાચરે [સં॰ નિ॰ ૧.૧૧૨], સમ્મદક્ખાતો મયા સતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગો [સં॰ નિ॰ ૫.૧૯૪] ઇચ્ચાદિ.

સંયોગરસ્સો નામ બહુલં લબ્ભતિ –

અક્કમો, પરક્કમો, અક્ખાતો, અઞ્ઞા, અઞ્ઞિન્દ્રિયં, અઞ્ઞાતં ભગવા, અઞ્ઞાતં સુગત, અત્થરણં, અપ્ફોટેતિ, અલ્લિયતિ, અચ્છિન્દતિ, અસ્સાદો, આભસ્સરો, પભસ્સરો, સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણં, ઝાનસ્સ લાભિમ્હિ વસિમ્હિ [પારા॰ ૨૦૩-૨૦૪].

તા, તોપચ્ચયેસુપિ રસ્સો –

કતઞ્ઞુતા, અત્થઞ્ઞુતા, ધમ્મઞ્ઞુતા, કઞ્ઞતો, નદિતો, વધુતો.

સમાસે –

ઇત્થિપુમં, ઇત્થિલિઙ્ગં, ઇત્થિભાવો, સબ્બઞ્ઞુબુદ્ધો ઇચ્ચાદિ.

ઇતિ રસ્સરાસિ.

દીઘ, રસ્સરાસિ નિટ્ઠિતો.

વુદ્ધિરાસિ

અથ વુદ્ધિસન્ધિ દીપિયતે.

૩૬. યુવણ્ણાનમેઓ લુત્તા [ક॰ ૧૪; રૂ॰ ૧૬; ની॰ ૩૪].

લુત્તા પુબ્બસરમ્હા વા પરસરમ્હા વા સેસાનં ઇવણ્ણુવણ્ણાનં કમેન એ, ઓઆદેસા હોન્તિ વા.

પરઇવણ્ણે –

બન્ધુસ્સેવ સમાગમો, અતેવ મે અચ્છરિયં [જા॰ ૨.૨૨.૧૯૮૮], વાતેરિતં, જિનેરિતં.

પરઉવણ્ણે –

ગઙ્ગોદકં, પત્તં વોદકં કત્વા [ચૂળવ॰ ૩૭૬], સઙ્ખ્યં [સુ॰ નિ॰ ૭૫૪] નોપેતિ વેદગૂ [મહાનિ॰ ૬], ઉદકોમિવ જાતં.

ક્રિયાપદેસુ –

વેતિ, અપેતિ, ઉપેતિ, અપેક્ખા, ઉપેક્ખા ઇચ્ચાદિ.

પુબ્બઇવણ્ણે –

રથેસભો, જનેસભો, મુનેલયો ઇચ્ચાદિ- તત્થ રથીનં આસભો જેટ્ઠકોતિ રથેસભો, રથીનન્તિ રથવન્તાનં રથરુળ્હાનં યોધાનન્તિ અત્થો. જનીનં આસભો જનેસભો, જનીનન્તિ જનવન્તાનં ઇસ્સરાનં. મુનીનં આલયો વિહારો મુનેલયો.

પુબ્બઉવણ્ણે –

સુન્દરા ઇત્થી સોત્થિ, સુન્દરો અત્થો યસ્સાતિ સોત્થિ, રસ્સત્તં, મઙ્ગલં.

વુદ્ધિરાસિ નિટ્ઠિતો.

આદેસસન્ધિ

અથાદેસસન્ધિ દીપિયતે.

૩૭. યવા સરે [ક॰ ૧૮, ૧૯, ૨૧, ૪૫; ની॰ ૪૪, ૪૬, ૪૭, ૫૧, ૫૮].

સરે પરે ઇવણ્ણુવણ્ણાનં ય, વાદેસા હોન્તિ વા.

ઇવણ્ણે –

પટિસન્થારવુત્યસ્સ [ધ॰ પ॰ ૩૭૬], સબ્બા વિત્યાનુભૂયતે, ક્યાહં અપરજ્ઝામિ [પારા॰ ૩૮૩] – ઇધ પઠમં બિન્ધુલોપો, સુતા ચ પણ્ડિતાત્યત્થ, સુતા ચ પણ્ડિતાત્યમ્હા [જા॰ ૨.૨૧.૧૪૯], ગ્યાતો સેનાપતીત્યાહં [જા॰ ૨.૨૧.૯૪], ઇચ્ચેતં કુસલં [પારા॰ ૪૧૧], ઇચ્ચસ્સ વચનીયં [દીઘનિકાયે], પચ્ચુત્તરિત્વા, પચ્ચાહરતિ [પારા॰

૩૦૫-૩૦૭], પચ્ચેતિ, પચ્ચયો, અચ્ચેતિ, અચ્ચયો [દી॰ નિ॰ ૧.૨૫૧], અચ્ચાયં મજ્ઝિમો ખણ્ડો [જા॰ ૧.૭.૩૩] – અતિરેકો અયં મજ્ઝિમો ખણ્ડોત્યત્થો, અપુચ્ચણ્ડતા – અપુતિઅણ્ડતાત્યત્થો, જચ્ચન્ધો, જચ્ચઘાનકો, જચ્ચેળકો, અબ્ભુગ્ગચ્છતિ, અબ્ભેતિ, અબ્ભોકાસો [દી॰ નિ॰ ૧.૧૯૧], અજ્ઝોકાસો અજ્ઝાગમા ઇચ્ચાદિ.

વાત્વેવ? ઇતિસ્સ મુહુત્તમ્પિ [પાચિ॰ ૪૬૫], અતિસિગણો, અધીરિતં.

એત્થ ચ ઇચ્ચેતન્તિઆદીસુ ઇમિના સુત્તેન ઇતિ, પતિ, અતિપુતિ, જાતિ, અભિ, અધિસદ્દાનં ઇવણ્ણસ્સ યત્તં, ‘તવગ્ગ, વરણાન’…ન્તિ સુત્તેન યમ્હિ તવગ્ગસ્સ ચત્તં, ‘વગ્ગ, લ, સેહિ તે’તિ સુત્તેન યસ્સ પુબ્બરૂપત્તં, અભિ, અધિસદ્દેસુ પન ‘ચતુત્થદુતિયેસ્વેસ’…ન્તિ સુત્તેન વગ્ગચતુત્થાનં તતિયત્તં.

ઉવણ્ણે –

ચક્ખ્વાબાધમાગચ્છતિ, પાત્વાકાસિ [મ॰ નિ॰ ૨.૩૦૮], વત્થ્વેત્થ વિહિતં નિચ્ચં, દ્વાકારો [મહાવ॰ ૯], મધ્વાસવો [પાચિ॰ ૩૨૮], અન્વયો, અન્વેતિ, સ્વાક્ખાતો [મહાવ॰ ૨૬, ૬૨], સ્વાકારો [મહાવ॰ ૯], બહ્વાબાધો ઇચ્ચાદિ.

૩૮. **એઓનં** [ક॰ ૧૭, ૧૮; રૂ॰ ૧૯, ૨૦; ની॰ ૪૩, ૪૪].

સરે પરે એ, ઓનં ય, વાદેસો હોતિ વા.

ક્યસ્સ બ્યપથયો અસ્સુ [સુ॰ નિ॰ ૯૬૭], ક્યસ્સુ ઇધ ગોચરા [સુ॰ નિ॰ ૯૬૭] -કે+અસ્સ પુગ્ગલસ્સાતિ અત્થો, બ્યપથયોતિ વચનપથા, યથા નામં તથા ઝસ્સ-ચે+અસ્સાતિ છેદો, ત્યાહં એવં વદેય્યં [મ॰ નિ॰ ૧.૩૦], ત્યસ્સ પહીના હોન્તિ, પુત્તો ત્યાહં મહારાજ [જા॰ ૧.૧.૭], પબ્બત્યાહં ગન્ધમાદને [જા॰ ૨.૨૨.૩૯૭], અધિગતો ખો મ્યાયં ધમ્મો [મહાવ॰ ૭], ય્યસ્સ વિપ્પટિસારજા, ય્યસ્સ તે હોન્તિ અનત્થકામા, ય્યસ્સુ મઞ્ઞામિ સમણે-એત્થ ચ અવિસિટ્ઠેપિ વચનસદ્દે યે+અસ્સાતિ પદચ્છેદબુદ્ધિસુખત્થં ‘ય્યસ્સા’તિ પોત્થકારોપનં યુજ્જતિયેવ, યથા તં? ‘યદાસ્સ સીલં પઞ્ઞઞ્ચ’ [જા॰ ૨.૨૨.૧૪૭૪] ઇચ્ચાદીસુ વિય, ક્વત્થોસિ જીવિતેન મે, યાવતક્વસ્સ કાયો, તાવતક્વસ્સ બ્યામો [દી॰ નિ॰ ૨.૩૫], અથ ખ્વસ્સ, અત્થિ ખ્વેતં બ્રાહ્મણ, યત્વાધિકરણં [દી॰ નિ॰ ૧.૨૧૩], ય્વાહં, સ્વાહં ઇચ્ચાદિ.

વાત્વેવ? સો અહં વિચરિસ્સામિ [સુ॰ નિ॰ ૧૯૪], સો અહં ભન્તે.

૩૯. **યુવણ્ણાનમિયઙુવઙ** [મોગ॰ ૫-૧૩૬ (યુવણ્ણાન મિય ઙ ુ વ ઙ સરે)].

સરે પરે ઇવણ્ણુવણ્ણન્તાનં પદાનં ઇયઙ, ઉવઙાદેસા હોન્તિ વા. ઙાનુબન્ધો અન્તાદેસત્થો. એવં સબ્બત્થ.

ઇધ એકેકસ્સ પદસ્સ રૂપદ્વયં વુચ્ચતે.

ઇવણ્ણે –

તિયન્તં ત્યન્તં – તત્થ તિયન્તન્તિ ઇમિના સુત્તેન સિદ્ધં, ત્યન્તન્તિ 'યવા સરે'તિ સુત્તેન. એવં સેસેસુ. અગ્ગિયાગારે અગ્યાગારે, ચતુત્થિયત્થે [મહાવ॰ ૩૭] ચતુત્થ્યત્થે, પઞ્ચમિયત્થે પઞ્ચમ્યત્થે, પથવિયાકાસો પથબ્યાકાસો, વિયઞ્જનં બ્યઞ્જનં, વિયાકતો બ્યાકતો, વિયાકંસુ બ્યાકંસુ, વિયત્તો બ્યત્તો, વિયૂળ્હો બ્યૂળ્હો, ધમ્મં અધિયેતિ અજ્ઝેતિ, પતિયેતિ પચ્ચેતિ પત્તિયાયતિ વા, પરિયઙ્કો પલ્લઙ્કો, વિપરિયાસો વિપલ્લાસો, ઇધ એકરૂપં હોતિ – પરિયત્તિ, પરિયત્તો, પરિયાયો, પલ્લઙ્કોઇચ્ચાદીસુ પરિસદ્દે રસ્સ લત્તં કત્વા ઇસ્સ 'યવા સરે'તિ યત્તે કતે યસ્સ પુબ્બરૂપત્તં.

ઉવણ્ણે –

ભિક્ખુવાસને, સયમ્ભુવાસને, ઇધપિ રૂપદ્વયં લબ્ભતિ – દુવઙ્ગિકં=દ્વઙ્ગિકં, ભુવાદિગણો=ભ્વાદિગણો ઇચ્ચાદિ.

૪૦. **વિતિસ્સેવે વા** [રૂ॰ ૩૩ (પિટ્ઠે)].

એવસદ્દે પરે ઇતિસદ્દસ્સ ઇ-કારસ્સ વો હોતિ વા.

ઇત્વેવ ચોરો અઙ્ગુલિમાલો, સમુદ્દોત્વેવ સઙ્ખ્યં [ઉદા॰ ૪૫] ગચ્છતિ, મહાઉદકક્ખન્ધોત્વેવ સઙ્ખ્યં ગચ્છતિ, મહાસમ્મતોત્વેવ પઠમં અક્ખરં નિબ્બત્તં [દી॰ નિ॰ ૩.૧૩૧], ઇસિગિલિત્વેવ સમઞ્ઞા અહોસિ [મ॰ નિ॰ ૩.૧૩૩].

વાતિ કિં? ઇચ્ચેવત્થો, સમુદ્દોતેવ સઙ્ખ્યં ગચ્છતિ.

સુત્તવિભત્તેન એવસદ્દે પરે અઞ્ઞતિ-કારસ્સ વત્તં. વિલપત્વેવ સો દિજો [જા॰ ૧.૬.૧૦૩], અનુસેત્વેવસ્સ કામરાગો, અનુસેત્વેવસ્સ રૂપરાગો – અનુસેતિ+એવ+અસ્સાતિ છેદો, હોત્વેવ કારિયસન્નિટ્ઠાનં, હોતેવ વા.

૪૧. **એઓનમ વણ્ણે** [ક॰ ૨૭; રૂ ૩૯; ની॰ ૬૬, ૧૬૩-૪].

સરબ્યઞ્જનભૂતે વણ્ણે પરે એ, ઓનં અત્તં હોતિ વા. તત્થ એસ્સ અત્તં યેભુય્યેન મ, દાગમેસ્વેવ હોતિ.

અકરમ્હસ તે કિચ્ચં [જા॰ ૧.૪.૨૯] – અકરમ્હસેત્યત્થો, દિસ્વા યાચકમાગતે [જા॰ ૧.૭.૫૮; ૨.૨૨.૨૨૬૧], દિસ્વા પણ્ડિતમાગતે [જા॰ ૨.૨૨.૭૮૩], યમાહુ નત્થિ વીરિયન્તિ [જા॰ ૨.૧૮.૧૬૨] – યે+આહુત્યત્થો. કદસ્સુ – કે+અસ્સુ, યદેવ તે જાતિનિસ્સિતા, તદેવ તે જરાનિસ્સિતાયે+એવ, તે+એવાતિ છેદો, સ્વે ભવો સ્વાતનં [પારા॰ ૨૨] – બ્યઞ્જને દીઘો.

ઓમ્હિ –

સ સીલવા [ધ॰ પ॰ ૮૪], સ પઞ્ઞવા, સ વે કાસાવમરહતિ [ધ॰ પ॰ ૧૦], એસ અત્થો, એસ ધમ્મો [ધ॰ પ॰ ૫], દિન્નમાસિ જનિન્દેન [જા॰ ૨.૨૨.૨૧૬૧ (દિન્નમ્હાતિ જનિન્દેન)] – દિન્નો+આસીતિ છેદો, મગ્ગમત્થિ [વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૧૮૯] – મગ્ગો+અત્થિ, અગ્ગમક્ખાયતિ [અ॰ નિ॰ ૧.૪૭], પચ્ચયાકારમેવ ચ [વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૨૨૫], સઙ્ખો પબ્બતમિવ, સદ્દો ચિચ્ચિટમિવ, હિય્યો ભવો હિય્યત્તનં, પાતો અસનં પાતરાસો, પાતમનુસિટ્ઠો, કકુસન્ધ કોણાગમનો, થેર વાદાનમુત્તમો – કકુસન્ધોતિ ચ થેરોતિ ચ છેદો, થેરવાદોતિ અત્થો.

સુત્તવિભત્તેન અનિમિત્તેપિ હોતિ. તુવઞ્ચ ધનુસેખ ચ [જા॰ ૧.૧૬.૨૩૯], પચ્ચયમહાપદેસો હેસ, એકકોટ્ઠાસો એસ, અભિલાપમત્તભેદો એસ ઇચ્ચાદિ.

૪૨. ગોસ્સાવઙ [ક॰ ૨૨, ૭૮; રૂ॰ ૨૮; ની॰ ૫૨, ૨૨૯].

સરે પરે ગોસ્સ અન્તસ્સ અવઙ હોતિ.

ગો ચ અસ્સો ચ ગવાસ્સં.

સુત્તવિભત્તેન બ્યઞ્જનેપિ. સગવચણ્ડો [અ॰ નિ॰ ૪.૧૦૮], પરગવચણ્ડો.

અપ્પવિધાનમુચ્ચતે.

મહાવુત્તિના અવણ્ણસ્સ ઉત્તં, ઓત્તઞ્ચ –

પુથુજ્જનો, પુથુભૂતો-પુથૂતિ વા એકો પાટિપદિકો, પુથુના પુથુનીતિપિ દિસ્સતિ, અપેક્ખિયાનો અપેક્ખિયાનઅપેક્ખિત્વાત્યત્થો. એવં અનુમોદિયાનો, મરીચિકૂપમં અભિસમ્બુદ્ધાનો, મા મં પિસાચા ખાદન્તુ, જીવ ત્વં સરદોસતં [જા॰ ૧.૨.૯], રત્તિદિવોવ સો દિબ્બો, માનુસં સરદોસતં-વસ્સસતન્ત્યત્થો, અનુયન્તિ દિસોદિસં [દી॰ નિ॰ ૩.૨૮૧], સમ્પતન્તિ દિસોદિસં-તં તં દિસન્ત્યત્થો, પરોસતં, પરોસહસ્સં, અઞ્ઞોઞ્ઞં અઞ્ઞમઞ્ઞં, પોનોપુઞ્ઞં પુનપ્પુનં, પોનોબ્ભવિકા તણ્હા-પુનોતિ વા એકો નિપાતો, પુનો તસ્સ મહે સિનો, પુનો પત્તં ગહેત્વાન, ન ચ દાનિ પુનો અત્થિ, મમ તુય્હઞ્ચ સઙ્ગમો, ન પુનો અમતાકારં, પસ્સિસ્સામિ મુખં તવ [અપ॰ થેરી ૨.૨.૨૩૫].

ઇવણ્ણસ્સ અત્તં, ઉત્તં, એત્તઞ્ચ –

તદમિનાપેતં પરિયાયેન વેદિતબ્બં-તં એતં અત્થજાતં ઇમિના પરિયાયેન વેદિતબ્બન્તિ અત્થો, સકિં આગચ્છતિ સીલેનાતિ સકદાગામી, ઇત્થિયા ભાવો ઇત્થત્તં, એવુમં – એવં+ઇમન્તિ છેદો, ત્વં નો સત્થા મહામુને, અત્થધમ્મવિદૂ ઇસે.

ઉવણ્ણસ્સ ઇત્તં, ઓત્તઞ્ચ –

માતિતો [દી॰ નિ॰ ૧.૩૦૩], પિતિતો, માતિપક્ખો, પિતિપક્ખો, માતિઘો [જા॰ ૨.૧૯.૧૧૮], પિતિઘો, મત્તિકં ધનં [પારા॰ ૩૪], પેત્તિકં ધનં, અપિ નો લચ્છસિ, કચ્ચિ નો તુમ્હે યાપેથ, કથં નો તુમ્હે યાપેથ, સોતુકામત્થ નો તુમ્હે ભિક્ખવે, ન નો સમં અત્થિ [ખુ॰ પા॰ ૬.૩], ન હિ નો સઙ્કરન્તેન [મ॰ નિ॰ ૩.૨૭૨], નત્થિ નો કોચિ પરિયાયો [જા॰ ૧.૫.૧૧૦ (ન હિ નો કોચિ પરિયાયો)] – ઇમેસુ તીસુ નુસદ્દો એકંસત્થે, સોસિતો સોતત્તો ચેવ [જા॰ ૧.૧.૯૪ સોતત્તો સોસિન્દો ચેવ; મ॰ નિ॰ ૧.૧૫૭] – સુટ્ઠુ સીતલો સુટ્ઠુ સન્તત્તોત્યત્થો, જમ્બુનદિયા જાતં જમ્બોનદં.

એસ્સ ઇત્તં –

ઓકન્દામસિ ભૂતાનિ, પબ્બતાનિ વનાનિ ચ [જા॰ ૨.૨૨.૨૧૭૩] – અવકન્દામસેત્યત્થો, યં કરોમસિ બ્રહ્મુનો, તદજ્જ તુય્હં દસ્સામ [દી॰ નિ॰ ૨.૩૭૦], ઇધ હેમન્તગિમ્હિસુ [ધ॰ પ॰ ૨૮૬], બુદ્ધપચ્ચેકબુદ્ધિસુ, ચેતેહિ ચેતપુત્તિહિ [ચરિયા॰ ૧.૧૦૬] – ચેતપુત્તેહિ સદ્ધિન્ત્યત્થો.

ઓસ્સ ઉત્તં –

મનુઞ્ઞં, ન તેનત્થં અબન્ધિસુ [જા॰ ૧.૬.૭] – સો તેન વચનેન અત્થં ન અબન્ધિ ન લભીત્યત્થો. અવ્હાયન્તુ સુ યુદ્ધેન [જા॰ ૨.૨૨.૮૭૧] – સો પહારવચનેન મં અવ્હયન્તોત્યત્થો. અપિ નુ હનુકા સન્તા [જા॰ ૧.૧.૧૪૬] – નો હનુકા એકન્તં ખિન્ના દુક્ખપત્તાત્યત્થો.

વિકારસન્ધિપિ આદેસસન્ધિરૂપત્તા ઇધ સઙ્ગય્હતિ.

ઇતિ સરાદેસરાસિ.

કવગ્ગતો પટ્ઠાય વગ્ગાવગ્ગબ્યઞ્જનાનં આદેસો દીપિયતે.

૪૩. વગ્ગલસેહિ તે.

પઞ્ચવગ્ગેહિ ચ લ, સેહિ ચ પરસ્સ ય-કારસ્સ ક્વચિ તે એવ વગ્ગ લ, સા હોન્તિ વા યથાક્કમં, ય-કારો પુબ્બરૂપત્તં આપજ્જતીતિ વુત્તં હોતિ.

નિપચ્ચતીતિ નિપકો, નિપકસ્સ ભાવો નેપક્કં, વિપાકો એવ વેપક્કં, વત્તબ્બન્તિ વાક્કં, વાક્યં વા. પમુખે સાધુ પામોક્ખં – યસ્સ પુબ્બરૂપત્તે કતે આદિદુતિયસ્સ પઠમત્તં, સુભગસ્સ ભાવો સોભગ્ગં, દોભગ્ગં, ભુઞ્જિતબ્બન્તિ ભોગ્ગં, યુઞ્જિતબ્બન્તિ યોગ્ગં, કુક્કુચભાવો કુક્કુચ્ચં, વત્તબ્બન્તિ વાચ્ચં, વુચ્ચતે, પચ્ચતે, વણિજાનં કમ્મં વાણિજ્જં, ભુઞ્જિતબ્બન્તિ ભોજ્જં, યુઞ્જિતબ્બન્તિ યોજ્જં.

૪૪. તવગ્ગવરણાનં યે ચવગ્ગબયઞા [ક॰ ૨૬૯, ૪૧; ની॰ ૧૦૪, ૧૦૬, ૧૧૯, ૧૨૧-૫].

આદેસભૂતે વા વિભત્તિભૂતે વા પચ્ચયભૂતે વા ય-કારે પરે તવગ્ગાનંવ, ૨, ણાનઞ્ચ ચવગ્ગ, બ, ય, ઞાદેસા હોન્તિ વા યથાક્કમં.

પોક્ખરઞ્ઞો, પોક્ખરઞ્ઞા, પોક્ખરઞ્ઞં, સમણસ્સ ભાવો સામઞ્ઞં, એવં બ્રહ્મઞ્ઞં, ઇચ્ચેતં કુસલં [પારા॰ ૪૧૧] ઇચ્ચાદીનિ ‘યવા સરે’તિ સુત્તે ઉદાહટાનિ.

પણ્ડિતસ્સ ભાવો પણ્ડિચ્ચં, સન્તસ્સ ભાવો સચ્ચં, તથસ્સ ભાવોતચ્છં, યજ્જેવં-યદિ+એવં, નજ્જો, નજ્જા, નજ્જં, સુહદસ્સ ભાવો સોહજ્જં, વત્તબ્બન્તિ વજ્જં, ઞાનં ઉપસમ્પજ્જ વિહરતિ [ધ॰ સ॰ ૧૬૦], ઉપસમ્પજ્જતિ, અજ્ઝોકાસો, બોજ્ઝઙ્ગો, બોજ્ઝા, બોધિયા વા, બુજ્ઝિતબ્બન્તિ બોજ્ઝં, બુજ્ઝતિ, પોનોપુઞ્ઞં, થનતો સમ્ભૂતં થઞ્ઞં.

પવગ્ગે યસ્સ પુબ્બરૂપં –

વપ્પતે, લુપ્પતે, અબ્ભુગ્ગતો, અબ્ભોકાસો, ઉસભસ્સ ભાવો ઓસબ્ભં, લભિયતેતિ લબ્ભં, લબ્ભતે, ગામે હિતં ગમ્મં, ઓપમ્મં, સોખુમ્મં, આગમ્મ, ઉપગમ્મ, ગમિયતેતિ ગમ્મો, એવં દમ્મો, રમ્મો, ગમ્મતે, રમ્મતે.

‘તવગ્ગ વરણાન…’ન્તિ ઇમિના સુત્તેન યમ્હિ રસ્સ યત્તં –

કય્યતે કરિયતે, અય્યો અરિયો.

‘વગ્ગલસેહિ તે’તિ લતો યસ્સ પુબ્બરૂપં –

પલ્લઙ્કો, વિપલ્લાસો, કોસલ્લં, પત્તકલ્લં.

‘તવગ્ગવરણાન…’ન્તિ યમ્હિ વસ્સ બત્તં –

પુથબ્યા, પુથબ્યં, ભાતુ અપચ્ચં ભાતબ્યો, કોરબ્યો, દિવે ભવં દિબ્બં દિબ્યં.

‘વગ્ગલસેહિ તે’તિ સતો યસ્સ પુબ્બરૂપં –

રહસિ ભવં રહસ્સં, સોમનસ્સં, દોમનસ્સં, સોવચસ્સં, દોવચસ્સં-મનોગણત્તા મજ્ઝે સાગમો, ભાસિતબ્બન્તિ ભસ્સં, આદિસ્સ=આદિસિત્વા, ઉદ્દિસ્સ=ઉદ્દિસિત્વા, ઉપવસ્સ=ઉપવસિત્વા, સમ્કુસ્સ=સમ્કુસિત્વા, તુસ્સતિ, દુસ્સતિ, નસ્સતિઇચ્ચાદિ.

૪૫. તથનરાનં ટઠણલા [રૂ॰ ૩ (પિઠ્ઠે)].

તાદીનં ટાદિઆદેસા હોન્તિ વા.

તસ્સ ટત્તં –

પટિહઞ્ઞતિ, પટગ્ગિ દાતબ્બો, પટિચ્છન્નો, પટિપ્પન્નો, બ્યાવટો, ઉદાહટો, દુક્કટં ઇચ્ચાદિ.

થસ્સ ઠત્તં –

પીળનટ્ઠો [પટિ॰ મ॰ ૧.૧૭], સઙ્ખતટ્ઠો [પટિ॰ મ॰ ૧.૧૭], અટ્ઠિંકત્વા સુણેય્ય [જા॰ ૨.૧૭.૯૨], અટ્ઠકથા ઇચ્ચાદિ.

નસ્સ ણત્તં –

ગામં નેતીતિ ગામણિ, સેનં નેતીતિ સેનાણિ, પણિધિ, પણિધાનં, પણિહિતં, પણામો, પરિણામો, ઓણામો, ઉણ્ણામો, કરણીયં, કરણં, ઞાણં, તાણં, પમાણં, સરણં, ગહણં ઇચ્ચાદિ.

રસ્સ લત્તં –

પલિઘો, પલિબોધો, પલિપન્નો, પલ્લઙ્કો, તલુણો તરુણો, કલુનં પરિદેવયિ [જા॰ ૨.૨૨.૨૧૫૧], મહાસાલો, અટ્ઠસાલિની, નયસાલિની ઇચ્ચાદીનિ.

ઇદાનિ મહાવુત્તિવિધાનમુચ્ચતે.

કસ્સ ખત્તં –

નિક્ખમતિ, નિક્ખન્તો, નેક્ખમો, રાજકિચ્ચં કરોતીતિ ખત્તા, કત્તા વા.

દત્તઞ્ચ –

સદત્થપસુતો સિયા [ધ॰ પ॰ ૧૬૬].

યત્તઞ્ચ –

સયં રટ્ઠં હિત્વાન, પુપ્ફદાનં દદાતીતિ પુપ્ફદાનિયો પુપ્ફદાનિકો, સિપ્પલિવને વસતીતિ સિપ્પલિવનિયો સિપ્પલિવનિકો, કુમારિયા કુમારિકા.

ખસ્સ ગત્તં –

એળમૂગો એળમૂખો.

ગસ્સ કત્તં –

લુજ્જતીતિ લોકો, આરોગ્યં અભિસજ્જેતીતિ ભિસક્કો, કુલૂપકો કુલૂપગો, ખીરૂપકો ખીરૂપગો, ગીવૂપકં ગીવૂપગં.

ઘસ્સ હત્તં –

સીઘજવતાય સીહો.

ચસ્સ છત્તં –

વિનિચ્છયો, અચ્છરિયં, મચ્છરિયં, રંસિયો નિચ્છરન્તિ-નિગચ્છન્તીતિ અત્થો.

છસ્સ સત્તં –

અત્થિ સાહસ્સ જીવિતં [જા॰ ૨.૨૨.૩૧૪] -છાહં+અસ્સાતિ છેદો, સળાયતનં.

જસ્સ દત્તં –

પરસેનં જિનાતીતિપસ્સેનદી-મહાવુત્તિના સરલોપો, રસ્સ પરરૂપં.

યત્તઞ્ચ –

નિસ્સાય જાયતીતિ નિયો, નિયકો વા, નિયં પુત્તં.

ઞસ્સણત્તં –

પણ્ણત્તિ પઞ્ઞત્તિ, પણ્ણાસં પઞ્ઞાસં. પણ્ણવીસતિ પઞ્ચવીસતિ.

નત્તઞ્ચ –

નામમત્તં ન નાયતિ, અનિમિત્તા ન નાયરે [વિસુદ્ધિ॰ અટ્ઠ॰ ૧.૨૨૮] – ન પઞ્ઞાયન્તીતિ અત્થો.

તસ્સ કત્તં –

નિયકો નિયતો.

થત્તઞ્ચ –

નિત્થિણ્ણો, નિત્થરણં, નેત્થારં.

નત્તઞ્ચ –

જિનો, પિનો, લિનો, પટિસલ્લિનો, પળિનો, મલિનો, સુપિનો, પહીનો, ધુનો, પુનો, લુનો, આહુનં, પાહુનં.

દસ્સ ડત્તં –

છવડાહો, દિસાડાહો, કાયડાહો.

ળત્તઞ્ચ –

પરિળાહો, આગન્ત્વા છવં દહન્તિ એત્થાતિ આળહનં, સુસાનં.

તત્તઞ્ચ –

સુગતો, તથાગતો, કુસિતો, ઉદતિ પસવતીતિ ઉતુ.

ધસ્સ દત્તં –

એકમિદાહં ભિક્ખવે સમયં [મ॰ નિ॰ ૧.૫૦૧] -ઇધાતિ વા નિપાતો.

હત્તઞ્ચ –

સાહુ દસ્સનમરિયાનં [ધ॰ પ॰ ૨૦૬], સંહિતં, વિહિતં, પિહિતં, અભિહિતં, સન્નિહિતં, પણિહિતં, સદ્દહતિ, વિદહતિ, પિદહતિ.

નસ્સ ઉત્તં –

ઉપઞ્ઞાસો=ઉપન્યાસો, ઞાયો=ન્યાયો-નિચ્ચં એતિ ફલં એતેનાતિ ઞાયો, ઞેય્યં=નેય્યં.

યત્તઞ્ચ –

થેનસ્સ કમ્મં થેય્યં, થેરાધિનન્તિ થેરાધેય્યં, પાતિમોક્ખં, પરાધેય્યકં દુક્ખં.

પસ્સ ફત્તં –

નિપ્ફજ્જતિ, નિપ્ફત્તિ, નિપ્ફન્નં.

બત્તઞ્ચ –

સમ્બહુલં=સમ્પહુલં, બહુસન્તો ન ભરતિ [સુ॰ નિ॰ ૯૮] =પહુ સન્તો ન ભરતિ.

ભસ્સ ફત્તં –

અનન્તં સબ્બતોપફં [દી॰ નિ॰ ૧.૪૯૯].

મસ્સ પત્તં –

ચિરપ્પવાસિં [ધ॰ પ॰ ૨૧૯], હત્થિપ્પભિન્નં [ધ॰ પ॰ ૩૨૬].

યસ્સ વત્તં –

દીઘાવુ કુમારો [મહાવ॰ ૪૫૯] =દીઘાયુ કુમારો, આયું ધારેતીતિ આવુધં=આયુધં, આયુ અસ્સ અત્થીતિ અત્થે 'આવુસો'તિ નિપાતો, કસાવો=કસાયો, કાસાવં=કાસાયં, સાલિં લુનાતીતિ સાલિલાયકો, તિણલાયકો.

લસ્સ રત્તં –

નીલં જલં એત્થાતિ નેરઞ્જરા, જલં ગણ્હિતું અલન્તિ અરઞ્જરો, સસ્સતં પરેતિ, ઉચ્છેદં પરેતિ-પલેતીતિ અત્થો.

વસ્સ પત્તં –

પિપાસતિ પિવાસતિ.

બત્તઞ્ચ –

બ્યાકતો, બ્યત્તો, બ્યઞ્જનં, સીલબ્બતં, નિબ્બાનં, નિબ્બુતં, દિબ્બં, દિબ્બતિ, સિબ્બતિ, કુબ્બતિ, કુબ્બન્તો, ક્રુબ્બતિ, ક્રુબ્બન્તો, અસેવિતબ્બત્તા વારેતબ્બોતિ બાલો, પબ્બજિતો, પબ્બજ્જા ઇચ્ચાદિ.

સસ્સ છત્તં –

ઉચ્છિટ્ઠં-અવસિટ્ઠન્ત્યત્થો, ‘‘દિબ્બા સદ્દા નિચ્છરન્તિ, રંસિયો [વિ॰ વ॰ ૭૩૦] નિચ્છરન્તી’’તિ એત્થાપિ સસ્સ છત્તં ઇચ્છન્તિ.

તત્તઞ્ચ –

ઉત્તિટ્ઠપત્તં ઉપનામેન્તિ [મહાવ॰ ૬૪], ‘‘ઉત્તિટ્ઠે નપ્પમજ્જેય્યા’’ તિ એત્થ પન ઉદ્દિસ્સ તિટ્ઠનં ઉત્તિટ્ઠન્તિ અત્થો. ‘‘ઉદ્દિસ્સ અરિયા તિટ્ઠન્તિ, એસા અરિયાન યાચના [જા॰ ૧.૭.૫૯]’’તિ વુત્તં.

હસ્સ ઘત્તં –

નિચ્ચં દહતિ એત્થાતિ નિદાઘો, લઘુ લહુ.

ળસ્સ ડત્તં –

ગરુડો ગરુળો.

ઇતિ બ્યઞ્જનાદેસરાસિ.

મિસ્સકાદેસો વુચ્ચતે.

અવસ્સ ઉત્તં –

ઉદ્ધમ્મો, ઉબ્બિનયો, ઉપ્પથો, ઉમ્મગ્ગો, ઉઞ્ઞા અવઞ્ઞા, ઉઞ્ઞાતં અવઞ્ઞાતં, ઉજ્ઝાનસઞ્ઞી.

ઓત્તઞ્ચ –

ઓનદ્ધો, ઓકાસો, ઓવાદો, ઓલોકનં ઇચ્ચાદિ.

વસ્સ ઓત્તં –

ઉપોસથો – ઉપવસથોતિ ઠિતિ, નોનીતં નવનીતં, નિવત્થકોચો નિવત્થકવચો, કો તે બલં મહારાજ, કો નુ તે રથમણ્ડલં [જા॰ ૨.૨૨.૧૮૮૦] – ક્વતિ અત્થો. કો તે દિટ્ઠો વા સુતો વા, વાનરો ધમ્મિકો ઇતિ, કો નુમે ગોતમસાવકા ગતા-ક્વ નુ+ઇમેતિ છેદો, સોણ્ણં સુવણ્ણં ઇચ્ચાદિ.

કુસ્સ ક્રુત્તં –

ક્રુબ્બતિ કુબ્બતિ.

ત્તસ્સ ત્રત્તં –

અત્રજો પુત્તો, ખેત્રજો પુત્તો અત્તજો, ખેત્તજો, ગોત્રભૂ, વત્રભૂ, ચિત્રં, વિચિત્રં, ચિત્તં, વિચિત્તં, ઉત્રસ્તમિદં ચિત્તં [સં॰ નિ॰ ૧.૯૮], ઉત્રાસી પલાયી [સં॰ નિ॰ ૧.૨૪૯], યાત્રા ચ મે ભવિસ્સતિ [મ॰ નિ॰ ૧.૨૩] ઇચ્ચાદિ.

દસ્સ દ્રત્તં –

ઇન્દ્રિયં, સુખો ઉદયો યસ્સાતિ સુખુદ્રયં, દુક્ખુદ્રયં કમ્મં [મ॰ નિ॰ ૨.૧૦૯], પથવી ઉન્દ્રિય્યતિ [સં॰ નિ॰ ૧.૧૫૮] – ભિજ્જતીત્યત્થો, મિત્તદ્રુબ્ભો મિત્તદુબ્ભો.

દ્દસ્સ દ્રત્તં –

ભદ્રં ભદ્દં, અસ્સો ભદ્રો [ધ॰ પ॰ ૧૪૩], સદા ભદ્રાનિ પસ્સતિ [દી॰ નિ॰ ૨.૧૫૩], સબ્બે ભદ્રાનિ પસ્સન્તુ [જા॰ ૧.૨.૧૦૫], ભદ્રાનિ ભદ્રાનિ યાનાનિ યોજેત્વા, લુદ્રં [દી॰ નિ॰ ૨.૪૩] લુદ્દં.

બસ્સ બ્રત્તં –

બ્રહાવનં, બ્રહન્તં વા વનપ્પતિં [જા॰ ૧.૧.૧૪], બ્રહ્મા, બ્રાહ્મણો – બાહિતપાપત્તા અરહા બ્રાહ્મણોતિ વુચ્ચતિ, બ્રહ્મુનો અપચ્ચન્તિ જાતિબ્રાહ્મણો વુચ્ચતિ.

વ, વીનં બ્યત્તં –

બ્યયો=વયો-વિનાસોત્યત્થો, કિચ્ચાકિચ્ચેસુ બ્યાવટો=વાવટો, પઙ્કે બ્યસન્નો=વિસન્નો, બ્યમ્હિતો=વિમ્હિતો, બ્યમ્હં=વિમાનં-માનસ્સ મ્હત્તં.

ક્ખસ્સ ચ્છત્તં –

અચ્છિ=અક્ખિ, સચ્છિ=સક્ખિ-સહ અક્ખિના વત્તતીતિ અત્થે નિપાતો, પચ્ચક્ખન્તિ અત્થો. નિબ્બાનં સચ્છિકરોતિ [મિ॰ પ॰ ૫.૩.૧૨], મચ્છિકા=મક્ખિકા, લચ્છી=લક્ખી-સિરીતિ અત્થો.

મહાવુત્તિના અક્ખરસંખિત્તં હોતિ –

આચેરો આચરિયો, ન માતાપિતરસંવડ્ઢો, અનાચેરકુલે વસં [જા॰ ૧.૧.૯], આચેરમ્હિ સુસિક્ખિતા [જા॰ ૧.૭.૮૨], બ્રહ્મચેરો બ્રહ્મચરિયો, તિણ્હં તિખિણં, તણ્હા તસિણા, સુણ્હા સુણિસા, અભિણ્હં અભિક્ખણં, પણ્હો પુબ્બણ્હો, પણ્હે વજ્ઝો મહોસધો [જા॰ ૧.૧૫.૩૨૪], સુરામેરયો-સુરામેરેય્યો, સુરામેરેય્યપાનાનિ, યો નરો અનુયુઞ્જતિ [ધ॰ પ॰ ૨૪૭]. કમ્મધારયો= કમ્મધારેય્યો , પાટિહીરં પાટિહેરં પાટિહારિયં, અચ્છેરં અચ્છરિયં, મચ્છેરં મચ્છરં મચ્છરિયં ઇચ્ચાદિ.

અક્ખરવડ્ઢિપિ હોતિ –

એકચ્ચિયો એકચ્ચેય્યો એકચ્ચો, માતિયો મચ્ચો, કિચ્ચયં કિચ્ચં, પણ્ડિતિયં પણ્ડિચ્ચં, સુવામિ સામિ, સુવામિનિ સામિનિ, સુવકેહિ પુત્તેહિ સકેહિ પુત્તેહિ, સત્તવો સત્તો, ત્વઞ્ચ ઉત્તમસત્તવો [જા॰ ૨.૨૧.૭૬], એવં ઉત્તમસત્તવો [જા॰ ૨.૨૧.૭૯] ઇચ્ચાદિ.

ઇતિ મિસ્સકાદેસરાસિ.

બિન્દાદેસો દીપિયતે.

૪૬. વગ્ગે વગ્ગન્તો [ક॰ ૩૧; રૂ॰ ૪૯; ની॰ ૧૩૮-૯].

વગ્ગબ્યઞ્જને પરે નિગ્ગહીતસ્સ સકવગ્ગન્તબ્યઞ્જનાદેસો હોતિ વા.

દીપઙ્કરો, સઙ્ખારો, સઙ્ગહો, સઞ્ચારો, સઞ્જાતો, સણ્ઠિતં, અત્તન્તપો, પરન્તપો, અમતન્દદો, પુરિન્દદો, સન્ધિ, સન્નિધિ, સમ્પત્તિ, સમ્બુદ્ધો, સમ્ભવો, સમ્ભારો, સમ્ભિન્નો, સમ્મતો ઇચ્ચાદીસુ નિચ્ચં, તઙ્કરો, તંકરો ઇચ્ચાદીસુ અનિચ્ચં, બુદ્ધં સરણં ગચ્છામિ [ખુ॰ પા॰ ૧.સરણત્તય], ન તં કમ્મં કતં સાધુ ઇચ્ચાદીસુ [ધ॰ પ॰ ૬૭] નત્થિ.

મહાવુત્તિવિધાનમુચ્ચતે.

વગ્ગાવગ્ગેસુ બ્યઞ્જનેસુ પરેસુ નિગ્ગહીતં પરરૂપં ગચ્છતિ –

સક્કરોતિ, સક્કતો, સક્કારો, સક્કચ્ચં, તક્કત્તા, તક્કરો, તક્ખણં તઙ્ખણં તં ખણં, તગ્ગતિકં તં ગતિકં, તન્નિન્નો, તપ્પોણો, તપ્પબ્ભારો, તપ્પધાનો, એતપ્પરમો, યગ્ગુણો યંગુણો, તલ્લેણા, મલ્લેણા, સલ્લેખો, પટિસલ્લીનો, તબ્બણ્ણના તંવણ્ણના, તસ્સમો તંસમો, ઇદપ્પચ્ચયતા , ચિરપ્પવાસિં, હત્થિપ્પભિન્નં ઇચ્ચાદિ. ઇમસ્મિં ગન્થે એકત્થ સિદ્ધમ્પિ તં તં રૂપં તત્થ તત્થ પુનપ્પુનમ્પિ વિધિય્યતિ ઞાણવિચિત્તત્થં.

૪૭. મયદા સરે [ક॰ ૩૪, ૩૫; રૂ॰ ૩૪, ૫૨; ની॰ ૧૪૨-૫].

સરે પરે નિગ્ગહીતસ્સ ક્વચિ મ, ય, દા હોન્તિ વા.

તત્થ દાદેસો ય, ત, એતસદ્દેહિ નપુંસકે દિસ્સતિ –

યદબ્રવિ [જા॰ ૧.૨.૧૪૩], તદનિચ્ચં [મ॰ નિ॰ ૨.૧૯], એતદવોચ સત્થા [સુ॰ નિ॰ દ્વયતાનુપસ્સનાસુત્ત].

સમાસે પન દાદેસો તિલિઙ્ગે દિસ્સતિ –

યદનન્તરં, તદનન્તરં, એતદત્થા કથા [અ॰ નિ॰ ૨.૬૮]. એતદત્થા મન્તના [અ॰ નિ॰ ૨.૬૮] -તત્થ યસ્સ અત્થસ્સ વા યસ્સ પદસ્સ વા યસ્સા કથાય વા અનન્તરં યદનન્તરં.

ક્વચિત્વેવ? યમેતં વારિજં પુપ્ફં, અદિન્નં ઉપસિઙ્ઘસિ [જા॰ ૧.૬.૧૧૫].

માદેસો ય, ત, એતસદ્દેહિ પુમિત્થિલિઙ્ગેસુ દિસ્સતિ –

યમાહુ દેવેસુ સુજમ્પતીતિ [જા॰ ૧.૧૫.૫૪], તમત્થં પકાસેન્તો સત્થા [જા॰ અટ્ઠ॰ ૧.૨૦.૩૫], એતમત્થં વિદિત્વા [મહાવ॰ ૨-૩].

અઞ્ઞસદ્દેહિ પન દ્વે આદેસા તિલિઙ્ગે દિસ્સન્તિ –

સકદાગામી, એવમેતમભિઞ્ઞાય [સુ॰ નિ॰ ૧૨૨૧] ઇચ્ચાદિ.

યાદેસો ઇદંસદ્દે પરે તસદ્દમ્હા એવ ક્વચિ દિસ્સતિ –

તયિદં ન સાધુ [જા॰ ૨.૨૨.૨૭૯], તયિદં ન સુટ્ઠુ [જા॰ ૨.૨૨.૨૭૯].

૪૮. યેવહિસુ ઞો

ય , એવ, હિસદ્દેસુ પરેસુ નિગ્ગહીતસ્સ ઞો હોતિ. યસ્સ પુબ્બરૂપત્તં.

આનન્તરિકઞ્ઞમાહુ [ખુ॰ પા॰ ૬.૫] – આનન્તરિકં + યં + આહૂતિ છેદો, યઞ્ઞદેવ-યં + યં + એવ, તઞ્ઞેવ તં+એવ, પુરિસઞ્ઞેવ, પચ્ચત્તઞ્ઞેવ, તઞ્હિ, પુરિસઞ્હિ, અત્થસઞ્હિતો અત્થસંહિતો, ધમ્મસઞ્હિતો ધમ્મસંહિતો.

૪૯. યે સંસ્સ [ક॰ ૩૩; રૂ॰ ૫૧; ની॰ ૧૪૧].

યમ્હિ પરે સં ઉપસગ્ગસ્સ નિગ્ગહીતસ્સ ઞો હોતિ. યસ્સ પુબ્બરૂપત્તં.

સઞ્ઞોગો સંયોગો, સઞ્ઞુત્તો સંયુત્તો. સંયોજનં સંયોજનં, સઞ્ઞમો સંયમો, સઞ્ઞતો સંયતો, સઞ્ઞમતિ સંયમતિ, સઞ્ઞાચિકા સંયાચિકા કુટિં [પારા॰ ૩૪૮] ઇચ્ચાદિ.

ઇતિ બિન્દાદેસરાસિ.

આદેસસન્ધિરાસિ નિટ્ઠિતો.

આગમસન્ધિ

અથાગમસન્ધિ દીપિયતે.

મહાવુત્તિના સરાગમો –

અ –

પણ્ણસાલં અમાપેત્વા [જા॰ ૨.૨૨.૧૯૧૩], પણ્ણસાલં અમાપિય [જા॰ ૧.૧.૧૪૮] – માપેત્વા ઇચ્ચેવત્થો, ન ચાપિ અપુનપ્પુનં, હત્થિબોન્દિં પવેક્ખામિ [જા॰ ૧.૧.૧૪૮] -પુનપ્પુનં ઇચ્ચેવત્થો , નત્થિ લોકે અનામતં [જા॰ ૧.૨.૩૧] – અમત પુબ્બં ઠાનન્તિ અત્થો, અનવજ્જં, અનમતગ્ગો, જચ્ચન્ધો, જચ્ચબધિરો, જચ્ચમૂગો, જચ્ચપણ્ડકો.

આ –

અટ્ઠ આજાયરે કુલે [સં॰ નિ॰ ૧.૪૯], મનુસ્સેસુ પચ્ચાજાતો, આપૂરતિ તસ્સ યસો [પરિ॰ ૩૮૬].

ઇ –

ધમ્મિકથં કત્વા [પારા॰ ૩૯], સરન્તા સપન્તિ ગચ્છન્તીતિ સરિસપા.

ઈ –

કબળીકારો, મનસીકારો, મનસીકરોતિ, તપ્પાકટીકરોતિ, દૂરીભૂતો, અબ્યયીભાવો.

ઉ –

ઞાતિપરિજિનસ્સ ભાવો ઞાતિપારિજુઞ્ઞં, એવં ભોગપારિજુઞ્ઞં- પરિજિનસ્સાતિ પરિહાનસ્સ, પરિક્ખયસ્સ.

ઓ –

પરોસતં, સરદોસતં, દિસોદિસં [ધ॰ પ॰ ૪૨] ઇચ્ચાદિ.

'અતિપ્પગો ખો તાવ પિણ્ડાય ચરિતુ' [દી॰ નિ॰ ૩.૧] ન્તિ એત્થ પાતોત્થો પગોસદ્દો એવ.

ઇતિ સરાગમરાસિ.

૫૦. વનતરગાચાગમા

સરે પરેવ ન, ત, ર, ગા ચ મ, ય, દા ચ આગમા હોન્તિ.

ગો, તો, દો, નો, મો, યો, રો, વો,

તત્થ ગો –

અરિયેહિ પુથગેવાયં જનોતિ પુથુજ્જનો [મહાનિદ્દેસે], ઇધ પન પગોસદ્દો એવ, પગેવ વુત્યસ્સ, પગેવ મનુસ્સિત્થિયાતિ [પારા॰ ૫૫].

તો –

અજ્જતગ્ગે [દી॰ નિ॰ ૧.૨૫૦], તસ્માતિહ [મ॰ નિ॰ ૧.૨૯], કતમો નામ સો રુક્ખો, યસ્સ તેવં ગતં ફલં [જા॰ ૨.૧૮.૧૦] -તેવન્તિ એવં.

દો –

ઉદગ્ગો, ઉદબ્બહિ, ઉદપાદિ, ઉદયો, ઉદાહટો, ઉદિતો, ઉદીરિતો, દુભતો વુદ્ધાનં [પટિસમ્ભિદામગ્ગો; વિસુદ્ધિમગ્ગો], દુભયાનિ વિચેય્ય પણ્ડરાનિ [સુ॰ નિ॰ ૫૩૧], તોદેય્ય, કપ્પા દુભયો [સુ॰ નિ॰ ૧૧૩૧] – દ્વે ઇસયોતિ અત્થો. કિઞ્ચિદેવ, કોચિદેવ, કિસ્મિઞ્ચિદેવ, યાવદેવ, તાવદેવ, વલુત્તે-યાવદે, તાવદેતિ સિદ્ધં, પુનદેવ, સકિદેવ, સમ્મદેવ-દાગમે રસ્સો, સમ્મદક્ખાતો [સં॰ નિ॰ ૫.૧૯૫], સમ્મદઞ્ઞા વિમુત્તો [મ॰ નિ॰ ૨.૨૩૪], બહુદેવ રત્તિં [અ॰ નિ॰ ૩.૧૦૧], અહુદેવ ભયં [દી॰ નિ॰ ૧.૧૫૯] ઇચ્ચાદિ.

નો –

ઇતો નાયતિ, ચિરં નાયતિ, કમ્મે સાધુ કમ્મનિયં કમ્મઞ્ઞં, અત્તનો ઇદં અત્તનિયં, અદ્ધાનં ખમતીતિ અદ્ધનિયં, લોભસ્સ હિતં લોભનિયં લોભનેય્યં, દોસનિયં દોસનેય્યં, મોહનિયં મોહનેય્યં, ઓઘનિયં, યોગનિયં, ગન્થનિયં, નિદ્ધુનનં, નિદ્ધુનનકો, સઞ્ઞાનનં, સઞ્ઞાનનકો, સઞ્ઞાપનકો ઇચ્ચાદિ.

મો –

લહુમેસ્સતિ [ધ॰ પ॰ ૩૬૯], ગરુમેસ્સતિ, મગ્ગામત્થિ [વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૧૮૯], અગ્ગામક્ખાયતિ [અ॰ નિ॰ ૪.૩૪], ઉરગામિવ [જા॰ ૧.૭.૩૦], અરહતામિવ [દી॰ નિ॰ ૨.૩૪૮] ઇચ્ચાદીનિ. તથા કેન તે ઇધ મિજ્ઝતિ [પે॰ વ॰ ૧૮૧], રૂપાનિ મનુપસ્સતિ [ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૫૯૬], આકાસે મભિપૂજયે, અઞ્ઞમઞ્ઞસ્સ [મ॰ નિ॰ ૩.૪૦], એકમેકસ્સ [પારા॰ અટ્ઠ॰ ૧.૨૩], સમણમચલો [અ॰ નિ॰ ૪.૮૭], અદુક્ખમસુખા વેદના [સં॰ નિ॰ ૪.૨૫૦] ઇચ્ચાદિ.

યો –

નયિમસ્સ વિજ્જા મયમત્થિ [જા॰ ૧.૩.૨૫], યથયિદં [અ॰ નિ॰ ૧.૨૧-૨૨], તથયિદં, છયિમે ધમ્મા [અ॰ નિ॰ ૬.૧૧], નવયિમે ધમ્મા [અ॰ નિ॰ ૯.૯], દસયિમે ધમ્મા [અ॰ નિ॰ ૧૦.૧૬], મમયિદં, સોયેવ, તેયેવ, તંયેવ તઞ્ઞેવ, તેહિયેવ, તેસંયેવ તેસઞ્ઞેવ, તસ્મિયેવ, બુદ્ધોયેવ, બુદ્ધેસુયેવ, બોધિયાયેવ કારણા [ચરિયા॰ ૧.૬૫], હોતિયેવ, અત્થિયેવ ઇચ્ચાદિ. તિયન્તં, અગ્ગિયાગારે, ચતુત્થીયત્થે ઇચ્ચાદીનિ ઇવણ્ણન્તરૂપાનિ યાગમેનાપિ સિજ્ઝન્તિયેવ.

રો –

નિરન્તરં, નિરત્થકં, નિરાહારો, નિરાબાધો, નિરાલયો, નિરિન્ધનો અગ્ગિ, નિરીહકં, નિરુદકં, નિરુત્તિ, નિરુત્તરો, નિરૂમિકા નદી, નિરોજં, દુરતિક્કમો, દુરભિસમ્ભવો, દુરાસદા બુદ્ધા [અપ॰ થેર ૧.૪૦.૨૭૦], દુરાખ્યાતો ધમ્મો [દી॰ નિ॰ ૩.૧૬૬], દુરાગતં, દુરુત્તં વચનં [અ॰ નિ॰ ૫.૧૪૦], પાતુરહોસિ [મહાવ॰ ૮], પાતુરહુ [જા॰ ૧.૧૪.૨૦૨], પાતુરહેસું [અ॰ નિ॰ ૩.૭૧], પાતરાસો, પુનરેતિ, ધીરત્થુ [જા॰ ૧.૧.૧૩], ચતુરઙ્ગિકં ઝાનં [ધ॰ સ॰ ૧૬૮], ચતુરારક્ખા, ચતુરાસીતિસહસ્સાનિ, ચતુરિદ્ધિલાભો, ચતુરોઘા, વુદ્ધિરેસા [દી॰ નિ॰ ૧.૨૫૧], પથવીધાતુરેવેસા [મ॰ નિ॰ ૩.૩૪૮-૩૪૯], આપોધાતુરેવેસા [મ॰ નિ॰ ૩.૩૫૦], સબ્ભિરેવ સમાસેથ, નક્ખત્તરાજારિવ તારકાનં, વિજ્જુરિવ અબ્ભકૂટે, આરગ્ગેરિવ, ઉસભોરિવ [સુ॰ નિ॰ ૨૯], યથરિવ, તથરિવ [દી॰ નિ॰ ૧.૨૬૩] -રાગમે રસ્સો. એત્થ ચ યથા ‘‘અતિરિવ કલ્લરૂપા [સુ॰ નિ॰ ૬૮૮], અતિવિય લાભગ્ગયસગ્ગપત્તો,

પરંવિય મત્તાય'' ઇચ્ચાદીસુ ઇવ, વિયસદ્દા એવત્થે વત્તન્તિ, તથા ''યથરિવ, તથરિવ, વરમ્હાકં ભુસામિવ [જા॰ ૧.૩.૧૦૮], નેતં અજ્જતનામિવ'' ઇચ્ચાદીસુ ઇવસદ્દો એવત્થે વત્તતિ.

વો –

દુવઙ્ગુલં, દુવઙ્ગિકં, તિવઙ્ગુલં, તિવઙ્ગિકં, પાગુઞ્ઞવુજુતા, વુસિતં, વુત્તં, વુચ્ચતે, આસના વુટ્ઠાતિ [પાચિ॰ ૫૪૭], વુટ્ઠાનં, વુટ્ઠહિત્વા, ભિક્ખુવાસને, પુથુવાસને, સયમ્ભુવાસને ઇચ્ચાદીનિ ઉવણ્ણન્તરૂપાનિ વાગમેનાપિ સિજ્ઝન્તિયેવ.

૫૧. છા ળો.

સરે પરે છમ્હા ળાગમો હોતિ.

છળઙ્ગં, છળાયતનં, છળાસીતિસહસ્સાનિ [પે॰ વ॰ ૩૭૪], અત્થસ્સ દ્વારા પમુખા છળેતે [જા॰ ૧.૧.૮૪], છળેવાનુસયા હોન્તિ [અભિધમ્મત્થસઙ્ગહ], છળભિઞ્ઞા મહિદ્ધિકા [બુ॰ વં॰ ૩.૫].

મહાવુત્તિવિધાનમુચ્ચતે.

સરે પરે મનાદીહિ સાગમો –

મનસિકારો, માનસિકો, ચેતસિકો, અબ્યગ્ગમનસો નરો [અ॰ નિ॰ ૧.૩૦], પુત્તો જાતો અચેતસો, ઉરે ભવો ઓરસો ઇચ્ચાદિ.

સરે પરે બહુલં હાગમો –

માહેવં આનન્દ [દી॰ નિ॰ ૨.૯૫], નોહેતં ભન્તે [દી॰ નિ॰ ૧.૧૮૫-૧૮૬], નોહિદં ભો ગોતમ [દી॰ નિ॰ ૧.૨૬૩], નહેવં વત્તબ્બે [કથા॰ ૧], હેવં વત્તબ્બે, હેવં વદતિ, ઉજૂ ચ સુહુજૂ ચ [ખુ॰ પા॰ ૯.૧], સુહુટ્ઠિતં સુખણો ઇચ્ચાદિ.

ઇતિ બ્યઞ્જનાગમરાસિ.

૫૨. નિગ્ગહીતં [ક॰ ૩૫; રૂ॰ ૨૧ (પિટ્ઠે); ની॰ ૫૬].

નિગ્ગહીતં ક્વચિ આગતં હોતિ વા.

ઉપવસ્સં ખો પન [પારા॰ ૬૫૩], નવં પન ભિક્ખુના ચીવરલાભેન [પાચિ॰ ૩૬૮], અપ્પમાદો અમતં પદં [ધ॰ પ॰ ૨૧], ચક્ખું ઉદપાદિ [મહાવ॰ ૧૫], અણુંથૂલાનિ [ધ॰ પ॰ ૨૬૫], કત્તબ્બં કુસલં બહું [ધ॰ પ॰ ૫૩], અવંસિરા પતન્તિ [જા॰ ૧.૧૧.૩૫], યદત્થો, તદત્થો, એતદત્થો, તક્કત્તા, તક્કરો ઇચ્ચાદીનિ પુબ્બે વુત્તાનેવ, તથા તંસમ્પયુત્તો, તબ્બોહારો, તબ્બહુલો ઇચ્ચાદિ.

ઇતિ બિન્દાગમરાસિ.

મહાવુત્તિના પદાનં અન્તે ગત, જાત, અન્ત સદ્દા આગમા હોન્તિ.

રૂપગતં [મ॰ નિ॰ ૨.૧૩૩] વેદનાગતં [મ॰ નિ॰ ૨.૧૩૩], સઞ્ઞાગતં [મ॰ નિ॰ ૨.૧૩૩], ગૂથગતં [મ॰ નિ॰ ૨.૧૧૯], મુત્તગતં [મ॰ નિ॰ ૨.૧૧૯], દિટ્ઠિગતં [મહાવ॰ ૬૬], અત્થજાતં [પારા॰ અટ્ઠ॰ ૧.પઠમમહાસઙ્ગીતિકથા], ધમ્મજાતં, સુત્તન્તો [કથા॰ ૨૨૬], વનન્તો, સમ્માકમ્મન્તો, મિચ્છાકમ્મન્તો ઇચ્ચાદિ.

આગમસન્ધિરાસિ નિટ્ઠિતો.

દ્વિભાવસન્ધિ

અથ દ્વિભાવસન્ધિ દીપિયતે.

દ્વિભાવો તિવિધો. તત્થ પક્કમો, પરક્કમો ઇચ્ચાદિ **બ્યઞ્જનદ્વિત્તં** નામ. રુક્ખં રુક્ખં સિઞ્ચતિ ઇચ્ચાદિ **વિભત્યન્તપદદ્વિત્તં** નામ. તિતિક્ખા, તિકિચ્છા, જગમા, જગમુ ઇચ્ચાદિ **ધાતુપદદ્વિત્તં** નામ.

૫૩. સરમ્હા દ્વે [ક॰ ૨૮; રૂ॰ ૪૦; ની॰ ૬૭].

સરમ્હા પરસ્સ બ્યઞ્જનસ્સ ક્વચિ દ્વે રૂપાનિ હોન્તિ.

તત્થ સરમ્હા પ, પતિ, પટીનં પસ્સ દ્વિત્તં –

અપ્પમાદો, ઇધપ્પમાદો, વિપ્પયુત્તો, સમ્મપ્પધાનં, અપ્પતિવત્તિયં ધમ્મચક્કં [મહાવ॰ ૧૭], સુપ્પતિટ્ઠિતો, અપ્પટિપુગ્ગલો, વિપ્પટિસારો, સુપ્પટિપન્નો ઇચ્ચાદિ.

સરમ્હાતિ કિં? સમ્પયુત્તો.

કી, કુધ, કમુ, કુસ, ગહ, જુત, ઞા, સિ, સુ, સમ્ભુ, સર, સસ ઇચ્ચાદીનં ધાતૂનઞ્ચ, ઉ, દુ, નિપુબ્બાનં પદાનઞ્ચ આદિબ્યઞ્જનસ્સ દ્વિત્તં.

કી –

વિક્કિનાતિ, વિક્કયો, ધનક્કીતો.

કુધ –

અક્કુદ્ધો, અક્કોધો.

કમુ –

અભિક્કમતિ, અભિક્કમો, અભિક્કન્તો, અક્કમતિ, અક્કમો, અક્કન્તો, પરક્કમતિ, પરક્કમો, વિક્કમતિ, વિક્કમો, ઓક્કમતિ, ઓક્કન્તો.

કુસ –

અક્કોસતિ, અક્કોસો.

ગહ –

પગ્ગણ્હાતિ, પગ્ગાહો, વિગ્ગાહો, પરિગ્ગાહો, અનુગ્ગાહો.

જુત –

ઉજ્જોતતિ, વિજ્જોતતિ.

ઞા –

અઞ્ઞા, પઞ્ઞા, અભિઞ્ઞા, પરિઞ્ઞા, વિઞ્ઞાણં, સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણં, રત્તઞ્ઞૂ, અત્થઞ્ઞૂ, ધમ્મઞ્ઞૂ.

સિ –

અતિસ્સયો, ભૂમસ્સિતો, ગેહસ્સિતો.

સુ –

અપ્પસ્સુતો, બહુસ્સુતો, વિસ્સુતો, અસ્સવો, અનસ્સવો.

સમ્ભુ –

પસ્સમ્ભતિ, પસ્સદ્ધિ, પસ્સદ્ધો.

સર –

અનુસ્સરતિ, અનુસ્સતિ, અનુસ્સરો.

સસ –

અસ્સસતિ, અસ્સસન્તો, અસ્સાસો, પસ્સાસો.

સજ –

વિસ્સજ્જેતિ, વિસ્સજ્જન્તો, વિસ્સગ્ગો.

ચજ –

પરિચ્ચજતિ, પરિચ્ચજન્તો, પરિચ્ચાગો ઇચ્ચાદિ.

ઉપુબ્બે –

ઉક્કંસતિ, ઉક્કંસો, ઉગ્ગહો, ઉચ્ચારેતિ, ઉચ્ચારો, ઉચ્ચયો, સમુચ્ચયો, ઉજ્જલો, સમુજ્જલો, ઉણ્ણમતિ, ઉત્તરતિ ઇચ્ચાદિ.

દુપુબ્બે –

દુક્કટં, દુક્કરં, દુગ્ગતિ, દુચ્ચરિતં, દુત્તરો, દુદ્દમો, દુન્નયો, દુપ્પોસો, દુબ્બલો, દુમ્મગ્ગો, દુલ્લભો ઇચ્ચાદિ.

નિપુબ્બે –

નિક્કમો, નિક્ખન્તો, નિગ્ગતો, નિચ્ચોરો, નિજ્જરો, નિદ્દોસો, નિપ્પાપો, નિમ્મિતો, નિમ્માનો, નિય્યાનં, નિલ્લોલો, નિબ્બાનં, નિસ્સયો ઇચ્ચાદિ.

તિક, તય, તિંસાનં તસ્સ દ્વિત્તં –

કુસલત્તિકં, વેદનત્તિકં, વત્થુત્તયં, રતનત્તયં, દ્વત્તિંસં, તેત્તિંસં.

ચતુ , છેહિ પરબ્યઞ્જનસ્સ દ્વિત્તં –

ચતુબ્બિધં, ચતુદ્દસ, ચતુદ્દિસં, ચતુપ્પદં, છબ્બિધં, છન્નવુતિ.

વા ત્વેવ? ચતુસચ્ચં, છસતં.

સન્તસ્સ સત્તે પરબ્યઞ્જનસ્સ નિચ્ચં દ્વિત્તં –

સજ્જનો, સપ્પુરિસો, સદ્ધમ્મો, સન્તસ્સ ભાવો સત્તા, સબ્ભાવો.

વસ્સ બત્તે બસ્સ દ્વિત્તં –

સીલબ્બતં, નિબ્બાનં, નિબ્બુતં ઇચ્ચાદિ પુબ્બે વુત્તમેવ.

વતુ, વટ્ટ ઇચ્ચાદીનં અન્તબ્યઞ્જનસ્સ દ્વિત્તં –

વત્તતિ, પવત્તતિ, નિવત્તતિ, સંવત્તતિ, વટ્ટતિ, વિવટ્ટતિ.

સંમ્હા અનુનો નસ્સ દ્વિત્તં –

સમન્નાગતો, સમન્નાહારો, સમન્નેસતિ.

અઞ્ઞત્રપિ –

સીમં સમ્મન્નેય્ય [મહાવ॰ ૧૩૯], સીમં સમ્મન્નિતું [મહાવ॰ ૧૩૮], સીમં સમ્મન્નતિ [મહાવ॰ ૧૩૯], સમ્પટિચ્છન્નં, ચીવરચેતાપન્નં, ચતુન્નં, પઞ્ચન્નં.

ઇતિ સદિસદ્વિત્તરાસિ.

૫૪. ચતુત્થદુતિયેસ્વેસં તતિયપઠમા [ક॰ ૪૪, ૨૯; રૂ॰ ૨૪; ની॰ ૫૭, ૬૮, ૭૪, ૭૭-૮, ૮૦, ૮૨-૩, ૯૧, ૧૨૨].

વગ્ગે ચતુત્થ, દુતિયેસુ પરેસુ કમેન તતિય, પઠમા એસં ચતુત્થ, દુતિયાનં દ્વિભાવં ગચ્છન્તિ, દુતિયભાવં ગચ્છન્તીતિ અત્થો. ‘સરમ્હા દ્વે’તિ સુત્તેન વા ‘વગ્ગલસેહિ તે’ઇચ્ચાદીહિ વા દુતિય, ચતુત્થાનમ્પિ સદિસત્તે જાતે પુન ઇમિના સુત્તેન આદિદુતિયસ્સ પઠમત્તં, આદિચતુત્થસ્સ તતિયત્તઞ્ચ જાતં.

તત્થ કવગ્ગે –

આક્ખાતં, પક્ખિત્તં, પક્ખેપો, રૂપક્ખન્ધો, વેદનાક્ખન્ધો, ધાતુક્ખોભો, આયુક્ખયો, નક્ખમતિ.

‘વગ્ગલસેહિ તે’તિ સુત્તવિધાને –

પમુખે સાધુ પામોક્ખં, પગ્ઘરતિ, ઉગ્ઘોસતિ, નિગ્ઘોસો.

ચવગ્ગે –

અચ્છાદેતિ, અચ્છિન્દતિ-સંયોગે રસ્સત્તં, પચ્છાદેતિ, પચ્છિન્દતિ, સેતચ્છત્તં, રુક્ખચ્છાયા, તથસ્સ ભાવો તચ્છં, રથસ્સ હિતા રચ્છા, પજ્ઝાયતિ, ઉજ્ઝાયતિ, નિજ્ઝાયતિ, પઠમજ્ઝાનં, દુતિયજ્ઝાનં, અજ્ઝોકાસો, બોજ્ઝઙ્ગો, દુમ્મેધસ્સ ભાવો દુમ્મેજ્ઝં, બુજ્ઝતિ, બુજ્ઝિતબ્બં, બોજ્ઝં, પટિવિજ્ઝ, પટિવિજ્ઝિય, પટિવિજ્ઝિત્વા ઇચ્ચાદિ.

ટવગ્ગે –

યત્રટ્ઠિતં, તત્રટ્ઠિતો, ઉટ્ઠિતો, નિટ્ઠિતો, થલટ્ઠો, જલટ્ઠો, વુડ્ઢો ઇચ્ચાદિ.

તવગ્ગે –

સુમનત્થેરો, યસત્થેરો, અવત્થા, અવત્થાનં, વિત્થારો, અભિત્થુતો, વિત્થમ્ભિતો, ઉદ્ધરતિ, ઉદ્ધરણં, ઉદ્ધટં, નિદ્ધારેતિ, નિદ્ધારણં, નિદ્ધારિતં, નિદ્ધનો, નિદ્ધુતો, નિદ્ધોતો ઇચ્ચાદિ.

પવગ્ગે –

વિપ્ફરતિ, વિપ્ફરણં, વિપ્ફારો, અપ્ફોટેતિ, મહપ્ફલં, નિપ્ફલં, મધુપ્ફાણિતં, વિબ્ભમતિ, વિબ્ભમો, ઉબ્ભતં, નિબ્ભયં, દુબ્ભરો, સબ્ભાવો , ઉસભસ્સ ભાવો ઓસબ્ભં, લબ્ભતિ, આરબ્ભો, આરબ્ભ, આરબ્ભિત્વા ઇચ્ચાદિ.

ઇધપિ ઉ, દુ, નિતો પરપદાનં આદિબ્યઞ્જનસ્સ દ્વિત્તં વિસેસતો ઇચ્છન્તિ.

ઇતિ વિસદિસદ્વિત્તરાસિ.

૫૫. વિચ્છાભિક્ખઞ્ઞેસુ દ્વે [ચં॰ ૬.૩-૧; પા॰ ૮.૧.૧, ૪].

વિચ્છાયં અભિક્ખઞ્ઞે ચ અનેકત્થસ્સ એકપદસ્સ દ્વે રૂપાનિ હોન્તિ. ભિન્ને અત્થે કિરિયાય વા દબ્બેન વા ગુણેન વા બ્યાપિતું ઇચ્છા **વિચ્છા**. પુનપ્પુનકિરિયા **અભિક્ખઞ્ઞં**.

વિચ્છાયં તાવ –

રુક્ખં રુક્ખં સિઞ્ચતિ. ગામે ગામે સતંકુમ્ભા, ગામો ગામો રમણિયો, ગેહે ગેહે ઇસ્સરો, રસં રસં ભક્ખયતિ, કિરિયં કિરિયં આરભતે.

આનુપુબ્બિયેપિ વિચ્છાવ ગમ્યતે –

મૂલે મૂલે થૂલા, અગ્ગે અગ્ગે સુખુમા, જેટ્ઠં જેટ્ઠં અનુપવેસેથ, ઇમેસં દેવસિકં માસકં માસકં દેહિ, મઞ્જૂસકરુક્ખો પુપ્ફં પુપ્ફં પુપ્ફતિ, ઇમે જના પથં પથં અચ્ચેન્તિ, સબ્બે ઇમે અડ્ઢા, કતરા કતરા ઇમેસં અડ્ઢતા, કતમા કતમા ઇમેસં અડ્ઢતા.

અભિક્ખઞ્ઞે –

ભત્તં પચતિ પચતિ, અપુઞ્ઞં પસવતિ પસવતિ, ભુત્વા ભુત્વા નિપ્પજ્જન્તિ, પટં પટં કરોતિ, પટપટાયતિ, એકમેકં, એકમેકાનિ ઇચ્ચાદીસુ વિચ્છાસુ પુબ્બપદે સ્યાદિલોપો.

૫૬. સબ્બાદીનં વીતિહારે.

અતિક્કમ્મ હરણં અતિહારો, ન અતિહારો વીતિહારો, અઞ્ઞમઞ્ઞસ્સ અન્તોયેવ હરણન્તિઅત્થો, વીતિહારત્થે ગમ્યમાને સબ્બાદીનં સબ્બનામાનં દ્વે રૂપાનિ હોન્તિ, પુબ્બસ્સેકસ્સ ચ સ્યાદિલોપો.

ઇમે દ્વે જના અઞ્ઞમઞ્ઞસ્સ ઉપકારકા, ઇતરીતરસ્સ ઉપકારકા, અઞ્ઞમઞ્ઞં પસ્સન્તિ, અઞ્ઞમઞ્ઞસ્સ દેન્તિ, અઞ્ઞમઞ્ઞસ્સ અપેન્તિ, અઞ્ઞમઞ્ઞસ્સ ધનં, અઞ્ઞમઞ્ઞે નિસ્સિતા.

૫૭. યાવતાતાવં સમ્ભમે [ચં॰ ૬.૩.૧૪; પા॰ ૮.૧.૧૨; યાવબોધં સમ્ભમે (બહૂસુ)].

યં પરિમાણમસ્સાતિ યાવં. તં પરિમાણમસ્સાતિ તાવં. પુનપ્પુનં ભમનં પવત્તનં **સમ્ભમો**. તુરિતેન વચીપયોગેન તં તં ઉપાયદીપનં સમ્ભમો, આમેડિતમેવ વુચ્ચતિ, સમ્ભમે ગમ્યમાને યાવતા યત્તકેન પદેન સો અત્થો પઞ્ઞાયતિ, તત્તકં પદં પયુજ્જતે, દ્વિક્ખત્તું વા તિક્ખત્તું વા તદુત્તરિ વા ઉદીરિયતેત્યત્થો. યથાબોધં સમ્ભમેતિપિ પાઠો, સોયેવત્થો.

ભયે, કોધે, પસંસાયં, તુરિતે, કોતૂહલે’ચ્છરે.

હાસે, સોકે, પસાદે ચ, કરે આમેડિતં બુધો.

તત્થ ભયે –

સપ્પો સપ્પો, ચોરો ચોરો –

કોધે –

વિજ્ઝ વિજ્ઝ, પહર પહર.

પસંસાયં –

સાધુ સાધુ.

તુરિતે –

ગચ્છ ગચ્છ.

કોતૂહલે –

આગચ્છ આગચ્છ.

અચ્છરે –

અહો બુદ્ધો અહો બુદ્ધો.

હાસે –

અભિક્કમથ વાસેટ્ઠા અભિક્કમથ વાસેટ્ઠા [દી॰ નિ॰ ૨.૨૧૦].

સોકે –

કહં એકપુત્તક કહં એકપુત્તક [સં॰ નિ॰ ૪.૧૨૦].

પસાદે –

અભિક્કન્તં ભો ગોતમ અભિક્કન્તં ભો ગોતમ [મ॰ નિ॰ ૨.૧૦૬] ઇચ્ચાદિ. તિક્ખત્તુંઉદાનં ઉદાનેસિ ''નમો તસ્સ ભગવતો'' [મ॰ નિ॰ ૨.૩૫૭] ઇચ્ચાદિ.

ઇતિ પદવાક્યદ્વિત્તરાસિ.

દ્વિભાવસન્ધિરાસિ નિટ્ઠિતો.

અથ વિપલ્લાસસન્ધિ દીપિયતે.

પદક્ખરાનં પુબ્બાપરવિપરિયાયો **વિપલ્લાસો**.

૫૮. હસ્સ વિપલ્લાસો.

યમ્હિ પરે હસ્સ પુબ્બાપરવિપલ્લાસો હોતિ વા.

દય્હતિ, સઙ્ગય્હતિ, સન્નય્હતિ, વુય્હતિ, દુય્હતિ, મુય્હતિ.

વાત્વેવ ? સઙ્ગણ્હિયતિ, એવં સઙ્ગય્હ સઙ્ગણ્હિત્વા, આરુય્હ આરુહિત્વા, ઓગાય્હ ઓગાહિત્વા. પસય્હ પસહિત્વા.

૫૯. વે વા [રૂ॰ ૪૦ (પિટ્ઠે)].

વમ્હિ પરે હસ્સ વિપલ્લાસો હોતિ વા.

બવ્હાબાધો બહ્વાબાધો, બવ્હેત્થ ન્હાયતી જનો [ઉદા॰ ૯] =બહ્વેત્થ ન્હાયતી જનો.

મહાવુત્તિવિધાનં વુચ્ચતે.

ય, રાનં વિપલ્લાસો –

કુટિ મે કયિરતિ [પારા॰ ૩૫૮], વચનં પયિરુદાહાસિ, ગરું પયિરૂપાસતિ, વન્દામિ તે અય્યિરે પસન્નચિત્તો [જા॰ ૨.૧૭.૫૪] -યસ્સ દ્વિત્તં.

નિગ્ગહીતસ્સ વિપલ્લાસો –

નિરયમ્હિ અપચ્ચિસું [જા॰ ૨.૨૨.૬૦], તે મે અસ્સે અયાચિસું [જા॰ ૨.૨૨.૧૮૬૩]. ઇમા ગાથા અભાસિસું.

સરાનમ્પિ વિપલ્લાસો –

હઞ્ઞચ્ચેવાપિ કોચિ નં [જા॰ ૨.૨૨.૧૧૯૩] – હઞ્ઞેય્યાતિ ઠિતિ, અમૂલમૂલં ગન્ત્વા-મૂલમૂલં અગન્ત્વાતિ અત્થો. એવં પરત્ર. અનોકાસં કારાપેત્વા [પારા ૩૮૯], અનિમિત્તં કત્વા, સદ્ધં ન ભુઞ્જતીતિ અસદ્ધભોજિ, દિસ્વા પદમનુત્તિણ્ણં [જા॰ ૧.૧.૨૦] – ઉત્તિણ્ણં અદિસ્વાતિ અત્થો.

પદાનમ્પિ વિપલ્લાસો –

નવં પન ભિક્ખુના ચીવરલાભેન, નાગકઞ્ઞા ચરિતં ગણેન [જા॰ ૧.૧૫.૨૬૮] -નાગકઞ્ઞાગણેન ચરિતન્તિ ઠિતિ.

ઇતિ વિપલ્લાસરાસિ.

૬૦. બહુલં [ચં॰ ૧.૧.૧૩૦; પા॰ ૩.૩.૧૧૩].

સન્ધિવિધાનં નામ બહુલં હોતિ, યેભુય્યેન હોતીતિ અત્થો. અધિકારસુત્તં. યાવગન્થપરિયોસાના યુત્તટ્ઠાનેસુ સબ્બત્થ વત્તતે. એતેન સબ્બસદ્દસુત્તેસુ અનિટ્ઠનિવત્તિ ચ ઇટ્ઠપરિગ્ગહો ચ કતો હોતિ.

ઇતિ નિરુત્તિદીપનિયા નામ મોગ્ગલ્લાનદીપનિયં

સન્ધિકણ્ડો નિટ્ઠિતો.

૨. નામકણ્ડ

વિભત્તિરાસિ

અથ લિઙ્ગમ્હા સ્યાદિવિભત્તિવિધાનં દીપિયતે.

લિઙ્ગં, નામં, પાટિપદિકન્તિ અત્થતો એકં, દબ્બાભિધાનસ્સ પુરિસાદિકસ્સ પકતિરૂપસ્સેતં નામં. તઞ્હિ સત્તન્નં વિભત્તીનં વસેન વિભાગં પત્વા કિઞ્ચિ વિસદરૂપં હોતિ, કિઞ્ચિ અવિસદરૂપં, કિઞ્ચિ મજ્ઝિમરૂપન્તિ એવં તિવિધેન લિઙ્ગરૂપેન યુત્તત્તા **લિઙ્ગ**ન્તિ વુચ્ચતિ.

તદેવ કિઞ્ચિ સદ્દલિઙ્ગાનુરૂપં, કિઞ્ચિ અત્થલિઙ્ગાનુરૂપઞ્ચ પરિણમન્તં પવત્તતિ, તસ્મા **નામ**ન્તિ ચ વુચ્ચતિ.

તદેવ ધાતુ, પચ્ચય, વિભત્તિપદેહિ ચેવસદ્દપદત્થકપદેહિ ચ 'વિસું ભૂતં પદ'ન્તિ કત્વા **પાટિપદિક**ન્તિ ચ વુચ્ચતિ.

તત્થ **ધાતુપદં** નામ બ્રૂ, ભૂ, હૂઇચ્ચાદિ.

પચ્ચયપદં નામ ણ, તબ્બ, અનીય ઇચ્ચાદિ.

વિભત્તિપદં નામ સિ, યો, અં, યો,તિ, અન્તિ ઇચ્ચાદિ.

સદ્દપદત્થકપદાનિ નામ રાજસ્સ, સખસ્સ, પુમસ્સ ઇચ્ચાદીનિ. એત્થ ચ રાજસ્સઇચ્ચાદીનિ સદ્દસુત્તે સદ્દપદત્થકાનિ હોન્તિ, પયોગે અત્થપદત્થકાનિ. ધાતુપચ્ચયવિભત્તિપદાનિ પન નિચ્ચં સદ્દપદત્થકાનિ એવ હોન્તિ, સદ્દસુત્તેસ્વેવ ચ લબ્ભન્તિ, ન પયોગેતિ, ઇદં દ્વિન્નં નાનત્તં.

યદિએવં ભુસ્સ, બ્રુસ્સ, ભૂતો, હૂતો, ણે, તબ્બે, સિમ્હિ, તિમ્હિ ઇચ્ચાદિના તેહિ કથં વિભત્તુપ્પત્તિ હોતીતિ? અનુકરણપદાનિ નામ તાનિ અત્થિસ્સ, કરોતિસ્સ ઇચ્ચાદીનિ વિય, તસ્મા તાનિ ચ રાજસ્સ ઇચ્ચાદીનિ ચ અનુકરણલિઙ્ગભાવેન એત્થ સઙ્ગય્હન્તિ, ન એકન્તલિઙ્ગભાવેનાતિ. એવઞ્ચ કત્વા 'ધાતુ- પચ્ચય , વિભત્તિવજ્જિતમત્થવં લિઙ્ગ'ન્તિ અવોચું. તત્થ અત્થવન્તિ અત્થપદત્થકં વુચ્ચતિ, રાજસ્સઇચ્ચાદિકં સદ્દપદત્થકં વિવજ્જેતિ, એતેન અત્થપદત્થકે સતિ તદ્ધિત, સમાસ, કિતકપદાનમ્પિ એકન્તલિઙ્ગભાવં સાધેન્તિ. ન હિ તેસં લિઙ્ગનામબ્યપદેસકિચ્ચં અત્થિ, યાનિ ચ નામસ્સ વિસેસનાનિ ભવિતું અરહન્તિ, તાનિ ઉપસગ્ગ, નિપાતપદાનિ ત્વાન્તાદિપદાનિ ચ ઇધ વિસેસનનામભાવેન સઙ્ગય્હન્તીતિ.

૬૧. દ્વે દ્વેકાનેકેસુ નામસ્મા સિ યો અંયો ના હિ સ નં સ્માહિ સનંસ્મિંસુ [ક॰ ૫૫; રૂ॰ ૬૩; ની॰ ૨૦૦].

એકસ્મિં અત્થે ચ અનેકેસુ અત્થેસુ ચ પવત્તા નામસ્મા દ્વે દ્વે સિ, યો...પે॰... સ્મિં, સુવિભત્તિયો હોન્તિ.

વિભજન્તીતિ વિભત્તિયો, એકમેકં પકતિનામપદં નાનારૂપવિભાગવસેન કત્તુ, કમ્માદિનાનાઅત્થવિભાગવસેન એકત્ત, બહુત્તસઙ્ખ્યાવિભાગવસેન ચ વિભજન્તીતિ અત્થો. સિ, લો ઇતિ **પઠમા** નામ...પે॰... સ્મિં, સુ ઇતિ **સત્તમી**

નામ. દ્વીસુ દ્વીસુ પુબ્બં પુબ્બં ‘એકસ્મિં અત્થે પવત્તં વચન’ન્તિ **એકવચનં** નામ. પરં પરં ‘અનેકેસુ અત્થેસુ પવત્તં વચન’ન્તિ **અનેકવચનં** નામ. **બહુવચન**ન્તિ ચ **પુથુવચન**ન્તિ ચ એતસ્સ નામં. સબ્બમિદં ઇમિના સુત્તેન સિદ્ધં.

૬૨. પઠમાત્થમત્તે [ક॰ ૨૮૪; રૂ॰ ૬૫; ની॰ ૫૭૭; ચં॰ ૨.૧.૯૩; પા॰ ૨.૩.૪૬].

કત્તુ, કમ્માદિકં બાહિરત્થં અનપેક્ખિત્વા લિઙ્ગત્થમત્તે પવત્તા નામસ્મા પઠમાવિભત્તિ હોતિ.

અયં મમ પુરિસો, ઇમે મમ પુરિસા.

૬૩. આમન્તને [ક॰ ૨૮૫; રૂ॰ ૭૦; ની॰ ૫૭૮; ચં॰ ૨.૧.૯૪; પા॰ ૨.૩.૪૭].

આમન્તનં વુચ્ચતિ આલપનં. આમન્તનવિસયે લિઙ્ગત્થમત્તે પવત્તા નામસ્મા પઠમાવિભત્તિ હોતિ.

ભો પુરિસ, ભોન્તો પુરિસા.

૬૪. કમ્મે દુતિયા [ક॰ ૨૯૭; રૂ॰ ૭૬, ૨૮૪; ની॰ ૫૮૦; ચં॰ ૨.૧.૪૩; પા॰ ૧.૪.૪૯-૫૧].

નામસ્મા કમ્મત્થે દુતિયાવિભત્તિ હોતિ.

પુરિસં પસ્સતિ, પુરિસે પસ્સન્તિ.

૬૫. કત્તુકરણેસુ તતિયા [ક॰ ૨૮૬, ૨૮૮; રૂ॰ ૮૩; ની॰ ૫૯૧, ૫૯૪; ચં॰ ૨.૧.૬૨, ૬૩; પા॰ ૨.૩.૧૮].

નામસ્મા કત્તરિ ચ કરણે ચ તતિયાવિભત્તિ હોતિ.

પુરિસેન કતં, પુરિસેહિ કતં, પુરિસેન કુલં સોભતિ, પુરિસેહિ કુલં સોભતિ.

૬૬. ચતુત્થી સમ્પદાને [ક॰ ૨૯૩; રૂ ૮૫, ૩૦૧; ની॰ ૬૦૫; ચં॰ ૨.૧.૭૩; પા॰ ૨.૩.૧૩].

નામસ્મા સમ્પદાનત્થે ચતુત્થીવિભત્તિ હોતિ.

પુરિસસ્સ દેતિ, પુરિસાનં દેતિ.

૬૭. પઞ્ચમ્યાવધિસ્મિં [ક॰ ૨૯૫; રૂ॰ ૮૯, ૩૦૭; ની॰ ૬૦૭ ચં॰ ૨.૧.૮૧; પા॰ ૨.૩.૨૮; ૧.૪.૨૪ પઞ્ચમ્યવધિસ્મા (બહૂસુ)].

અવધિ વુચ્ચતિ અપાદાનં. નામસ્મા અવધિઅત્થે પઞ્ચમીવિભત્તિ હોતિ.

પુરિસસ્મા અપેતિ, પુરિસેહિ અપેતિ.

૬૮. છટ્ઠી સમ્બન્ધે [ક॰ ૩૦; રૂ॰ ૯૨, ૩૧૫; ની॰ ૬૦૯; ચં॰ ૨.૧.૯૫; પા॰ ૨.૩.૫૦].

નામસ્મા સમ્બન્ધત્થે છટ્ઠીવિભત્તિ હોતિ.

પુરિસસ્સ ધનં, પુરિસાનં ધનં.

૬૯. સત્તમ્યાધારે [ક॰ ૩૧૨; રૂ॰ ૯૪, ૩૧૯; ની॰ ૬૩૦; ચં॰ ૨.૧.૮૮; પા॰ ૨.૩.૩૬; ૧.૩.૪૫].

નામસ્મા આધારત્થે સત્તમીવિભત્તિ હોતિ.

પુરિસસ્મિં તિટ્ઠતિ, પુરિસેસુ તિટ્ઠતિ.

વિભત્તિરાસિ નિટ્ઠિતો.

ઇત્થિપચ્ચયરાસિ

૭૦. ઇત્થિયમત્વા [ક॰ ૨૩૭; રૂ॰ ૧૭૬; ની॰ ૪૬૬; ચં॰ ૨.૩.૧૫; પા॰ ૪.૧.૪].

ઇત્થિયં+અતો+આતિ છેદો. અકારન્તનામમ્હા ઇત્થિયં આપચ્ચયો હોતિ.

અભાસિતપુમેહિ કેહિચિ સઞ્ઞાસદ્દેહિ નિચ્ચં –

કઞ્ઞા, પઞ્ઞા, સઞ્ઞા, નાવા, સાલા, તણ્હા, ઇચ્છા, ભિક્ખા, સિક્ખા, ગીવા, જિવ્હા, વીસા, તિંસા, ચત્તાલીસા, પઞ્ઞાસા ઇચ્ચાદિ.

ભાસિતપુમેહિપિ સબ્બનામેહિ તબ્બા, નીય, તપચ્ચયન્તેહિ ચ નિચ્ચં –

સબ્બા, કતરા, કતમા, અનુભવિતબ્બા, અનુભવનીયા, ગતા, જાતા, ભૂતા, હૂતા ઇચ્ચાદિ.

અઞ્ઞેહિ પન અનિચ્ચં –

કલ્યાણા, કલ્યાણી, સુન્દરા, સુન્દરી, સોભણા, સોભણી, કુમ્ભકારા, કુમ્ભકારી, કુમ્ભકારિની, અત્થકામા, અત્થકામી, અત્થકામિની, પરિબ્બાજિકા, પરિબ્બાજિકિની, એકાકા, એકાકિની, દીપના, દીપની ઇચ્ચાદિ.

સુત્તવિભત્તેન સમાસે માતુ, ધીતુ ઇચ્ચાદીહિ આપચ્ચયો હોતિ. નન્દમાતા, ઉત્તરમાતા, દેવધીતા, રાજધીતા, અસ્સમણી હોતિ અસક્યધીતરા ઇચ્ચાદિ.

એત્થ ચ ‘ઇત્થિય’ન્તિ કત્થચિ સદ્દમત્તસ્સ વા, કત્થચિ અત્થમત્તસ્સ વા ઇત્થિભાવે જોતેતબ્બેતિ અત્થો. એવઞ્ચ સતિ ઇત્થિપચ્ચયાપિ સ્યાદયો વિય જોતકમત્તા એવ હોન્તિ, ન વાચકાતિ સિદ્ધં હોતિ.

૭૧. નદાદીહિ ઙી [ક॰ ૨૩૮; રૂ॰ ૧૮૭; ની॰ ૪૬૭; નદાદિતો વી (બહૂસુ)].

નદાદીહિ ઇત્થિયં ઙીહોતિ. ઙાનુબન્ધો ‘ન્તન્તૂનંઙીમ્હિ તો વા’તિ એત્થ વિસેસનત્થો.

નદી, મહી, ઇત્થી, કુમારી, તરુણી, વાસેટ્ઠી, ગોતમી, કચ્ચાની, કચ્ચાયની, માણવી, સામણેરી, નાવિકી, પઞ્ચમી, છટ્ઠી, ચતુદ્દસી, પઞ્ચદસી, સહસ્સી, દસસહસ્સી, સતસહસ્સી, કુમ્ભકારી, માલકારી, ચક્ખુકરણી,

ઞાણકરણી, ધમ્મદીપની ઇચ્ચાદિ.

૭૨. ન્તન્તૂનં ડીમ્હિ તો વા [ક॰ ૨૩૯, ૨૪૧; રૂ॰ ૧૯૦, ૧૯૧; ની॰ ૪૬૮, ૪૭૧].

ન્ત, ન્તૂનં તો હોતિ વા ડીમ્હિ પરે.

ગચ્છતી, ગચ્છન્તી, સતી, સન્તી, ભવિસ્સતી, ભવિસ્સન્તી, ગુણવતી, ગુણવન્તી, સતિમતી, સતિમન્તી, સબ્બાવતી, સબ્બાવન્તી, યાવતી, યાવન્તી, તાવતી, તાવન્તી, ભુત્તવતી, ભુત્તવન્તી.

૭૩. ગોતો વા [ક॰ ૨૩૮; રૂ॰ ૧૮૭; ની॰ ૪૬૭].

ગોસદ્દમ્હા ઇત્થિયં વી હોતિ વા.

ગાવી.

વાતિ કિં? ગોકાણા પરિયન્તચારિનીતિ પાળિ. તત્થ કાણાતિ અન્ધા.

૭૪. યક્ખાદીહિની ચ [ક॰ ૨૩૮, ૨૪૦; રૂ॰ ૨૮૭, ૧૯૩; ની॰ ૪૬૭, ૪૬૯; યક્ખાદિત્વિની ચ (બહૂસુ)].

યક્ખાદીહિ અકારન્તેહિ ઇત્થિયં વી ચ હોતિ ઇની ચ.

યક્ખી, યક્ખિની, નાગી, નાગિની, મહિંસી, મહિંસિની, મિગી, મિગિની, સીહી, સીહિની, દીપી, દીપિની, બ્યગ્ઘી, બ્યગ્ઘિની, કાકી, કાકિની, કપોતી, કપોતિની, માનુસી, માનુસિની ઇચ્ચાદિ.

૭૫. આરામિકાદીહિ [ક॰ ૨૪૦; રૂ॰ ૧૯૩; ની॰ ૪૬૯].

આરામિકાદીહિ અકારન્તેહિ ઇત્થિયં ઇની હોતિ.

આરામિકિની, અન્તરાયિકિની, નાવિકિની, ઓલુમ્બિકિની, પંસુકૂલિકિની, પરિબ્બાજિકિની, રાજિની, એકાકિની ઇચ્ચાદિ.

સઞ્ઞાયં –

માનુસિની માનુસા વા, અઞ્ઞત્ર માનુસી સમ્પત્તિ.

૭૬. ઘરણ્યાદયો [ક॰ ૨૪૦; રૂ॰ ૧૯૩; ની॰ ૪૬૯].

ઘરણીઇચ્ચાદયો ઇત્થિયં નીપચ્ચયન્તા સિજ્ઝન્તિ.

ઘરણી, વેત્રણી, પોક્ખરણી-એસુ નસ્સ ણત્તં. આચરિનીયલોપો, આચરિયા વા.

૭૭. માતુલાદિત્વાની ભરિયાયં [ક॰ ૯૮; રૂ॰ ૧૮૯; ની॰ ૨૬૧].

માતુલાદીહિ અકારન્તેહિ ભરિયાયં આની હોતિ.

માતુભાતા માતુલો, તસ્સ ભરિયા માતુલાની, એવં વરુણાની, ગહપતાની, આચરિયાની, ખત્તિયાની.

‘બહુલા’ધિકારા ખત્તિયી ખત્તિયા ચ.

૭૮. યુવણ્ણેહિ ની.

ઇવણ્ણન્તેહિ ઉવણ્ણન્તેહિ ચ ઇત્થિયં ની હોતિ.

છત્તપાણિની, દણ્ડપાણિની, દણ્ડિની, છત્તિની, હત્થિની, માલિની, માયાવિની, મેધાવિની, પિયપસંસિની, બ્રહ્મચારિની, ભયદસ્સાવિની, અત્થકામિની, હિતચારિની, ભિક્ખુની, ખત્તિયબન્ધુની, પટુની, પરચિત્તવિદુની, મત્તઞ્ઞુની, અત્થઞ્ઞુની, ધમ્મઞ્ઞુની ઇચ્ચાદિ.

૭૯. તિમ્હાઞ્ઞત્થે [ક્તિમ્હાઞ્ઞત્તે (બહૂસુ), મોગ્ગલ્લાને ૩૧ સુત્તઙ્કે].

અઞ્ઞપદત્થસમાસે તિપચ્ચયન્તમ્હા ઇત્થિયં ની હોતિ.

અહિંસારતિની, ધમ્મરતિની, વચ્છગિદ્ધિની, પુત્તગિદ્ધિની, મુટ્ઠસ્સતિની, મિચ્છાદિટ્ઠિની, સમ્માદિટ્ઠિની, અત્તગુત્તિની ઇચ્ચાદિ.

અઞ્ઞત્થેતિ કિં? ધમ્મે રતિ ધમ્મરતિ.

૮૦. યુવાતિ.

યુવતો ઇત્થિયન્તિ હોતિ.

યુવતિ.

એત્થ ચ ‘તિ’ ઇતિ સુત્તવિભત્તેન વીસ, તિંસતોપિતિ હોતિ વા. વીસતિ, વીસં, તિંસતિ, તિંસં.

૮૧. ઉપમા સંહિત સહિત સઞ્ઞત સહ સફ વામલક્ખણાદિતૂરુત્વૂ [ચં॰ ૨.૩.૭૯; પા॰ ૪.૧.૬૯, ૭૦ તૂરુતૂ (બહૂસુ)].

લક્ખણાદિતો+ઊરુતો+ઊતિ છેદો.

અઞ્ઞપદત્થસમાસે ઉપમાદિપુબ્બા ઊરુસદ્દમ્હા ઇત્થિયં ઊ હોતિ.

નાગસ્સ નાસા વિય ઊરૂ યસ્સાતિ નાગનાસૂરૂ, સંહિતા સમ્બન્ધા ઊરૂ યસ્સાતિ સંહિતોરૂ, સહિતા એકબદ્ધા ઊરૂ યસ્સાતિ સહિતોરૂ, સઞ્ઞતા અલોલા ઊરૂ યસ્સાતિ સઞ્ઞતોરૂ, ઊરુયા [ઊરુના?] સહ વત્તતીતિ સહોરૂ, સફો

વુચ્ચતિ ખુરો, સંસિલિટ્ઠતાય સફ્ભૂતા ઊરૂ યસ્સાતિ સફ્રોરૂ, વામા સુન્દરા ઊરૂ યસ્સાતિ વામોરૂ, લક્ખણસમ્પન્ના ઊરૂ યસ્સાતિ લક્ખણોરૂ.

સુત્તવિભત્તેન બ્રહ્મબન્ધૂતિ સિજ્ઝતિ.

"સચે મં નાગનાસૂરૂ, ઓલોકેય્ય પભાવતી"તિ [જા॰ ૨.૨૦.૧૪] ચ "એકા તુવં તિટ્ઠસિ સહિતૂરૂ"તિ [જા॰ ૧.૧૬.૨૯૭] ચ "સઞ્ઞતૂરૂ મહામાયા, કુમારિ ચારુદસ્સના"તિ [જા॰ ૨.૧૭.૧૦૯] ચ "વામોરૂ સજ મં ભદ્દે"તિ [દી॰ નિ॰ ૨.૩૪૮] ચ "કારણં નપ્પજાનામિ, સમ્મત્તો લક્ખણૂરુયા"તિ [દી॰ નિ॰ ૨.૩૪૮] ચ "ગારય્હસ્સં બ્રહ્મબન્ધુયા"તિ [જા॰ ૨.૨૨.૨૧૦૯] ચ પાળિપદાનિ દિસ્સન્તિ.

તત્થ 'સજા'તિ આલિઙ્ગાહિ, 'ગારય્હસ્સ'ન્તિ અહં ગારય્હો ભવેય્યં.

એત્થ ચ તાપચ્ચયન્તા સભાવઇત્થિલિઙ્ગા એવ – લહુતા, મુદુતા, ગામતા, જનતા, દેવતા ઇચ્ચાદિ.

તથા તિપચ્ચયન્તા – ગતિ, મતિ, રત્તિ, સતિ, તુટ્ઠિ, દિટ્ઠિ, ઇદ્ધિ, સિદ્ધિ ઇચ્ચાદિ, તથા યાગુ, ધાતુ, ધેનુ, કણ્ડુ, કચ્છુ, માતુ, ધીતુ , દુહિતુ ઇચ્ચાદિ, જમ્બૂ, વધૂ, ચમૂ, સુતનૂ, સરબૂ ઇચ્ચાદિ ચ. સક્કતગન્થેસુ પન સુતનૂ, સરબૂ ઇચ્ચાદીસુપિ ઊપચ્ચયં વિદહન્તિ.

તત્થ ઇત્થિલિઙ્ગભૂતા સબ્બે 'ઇવણ્ણુવણ્ણા પિત્થિય'ન્તિ સુત્તેન નિચ્ચં પસઞ્ઞા હોન્તિ. 'આકારો ચ ઘા'તિ સુત્તેન નિચ્ચં ઘસઞ્ઞો.

ઇત્થિપચ્ચયરાસિ નિટ્ઠિતો.

આકારન્તિત્થિલિઙ્ગરાસિ

ઇત્થિલિઙ્ગં છબ્બિધં આકારન્તં, ઇકારન્તં, ઈકારન્તં, ઉકારન્તં, ઊકારન્તં, ઓકારન્તં. તત્થ કઞ્ઞાસદ્દમ્હા અત્થમત્તે પઠમા.

૮૨. **ગસીનં** [ક॰ ૨૨૦; રૂ॰ ૭૪; ની॰ ૪૪૭].

કેનચિ સુત્તેન અલદ્ધવિધીનં ગસીનં લોપો હોતીતિ સિલોપો.

કઞ્ઞા તિટ્ઠતિ.

૮૩. **જન્તુહેત્વીઘપેહિ વા** [ક॰ ૧૧૮; રૂ॰ ૧૪૬; ની॰ ૨૯૩].

જન્તુ, હેતૂહિ ચ પુન્નપુંસકેસુ ઈકારન્તેહિ ચ ઘતો ચ પસઞ્ઞેહિ ઇવણ્ણુવણ્ણેહિ ચ યોનં લોપો હોતિ વા.

કઞ્ઞા તિટ્ઠન્તિ, કઞ્ઞાયો તિટ્ઠન્તિ.

આમન્તનત્થે પઠમા, 'ગોસ્યાલપને'તિ ગસઞ્ઞા.

૮૪. ઘબ્રહ્માદિત્વે [ક॰ ૧૧૪, ૧૯૩; રૂ॰ ૧૨૨, ૧૭૮; ની॰ ૨૮૮; ઘબ્રહ્માદિતે (બહુસુ)].

ઘતો ચ બ્રહ્માદિતો ચ ગસ્સ એ હોતિ વા. આદિસદ્દેન ઇસિ, મુનિ, રેવતી, કત્તુ, ખત્તુઇચ્ચાદિતોપિ.

ભોતિ કઞ્ઞે, ભોતિ કઞ્ઞા, ભોતિયો કઞ્ઞાયો, ભોતી કઞ્ઞાયો, ‘‘ઉટ્ઠેહિ પુત્તિક પબ્બજ્જા દુક્કરા પુત્તિક’’ ઇતિ થેરીપાળિ [થેરીગા॰ ૪૬૫], તસ્મા ગે પરે મહાવુત્તિના રસ્સોપિ યુજ્જતિ. કુસજાતકે ‘‘ન મે અકાસિ વચનં, અત્થકામાય પુત્તિકે’’તિપિ [જા॰ ૨.૨૦.૪૭] અત્થિ.

કમ્મત્થે દુતિયા, ‘સરો લોપો સરે’તિ પુબ્બસરલોપો.

કઞ્ઞં પસ્સતિ, કઞ્ઞા પસ્સતિ, કઞ્ઞાયો પસ્સતિ.

કત્તરિ તતિયા.

૮૫. ઘપતેકસ્મિં નાદીનં યયા [ક॰ ૧૧૧, ૧૧૨; રૂ॰ ૧૭૯, ૧૮૩ ની॰ ૨૮૩, ૨૮૪].

ઘતો ચ પસઞ્ઞેહિ ઇવણ્ણુવણ્ણેહિ ચ એકત્તે પવત્તાનં નાદીનં પઞ્ચન્નં એકવચનાનં કમેન ય, યા હોન્તિ.

કઞ્ઞાય કતં, કઞ્ઞાહિ કતં. એત્થ ચ ઘતોપિ યાઆદેસો દિસ્સતિ. ‘‘તે ચ તત્થ નિસીદિત્વા, તસ્સ રુક્ખસ્સ છાયયા’’ [જા॰ ૧.૧૪.૧૮૨] તિ ચ ‘‘સમન્તા પરિવારિંસુ, તસ્સ રુક્ખસ્સ છાયયા’’ [જા॰ ૧.૧૪.૧૮૯] તિ ચ પાળિ, તથા ‘‘સક્ખરોપમયા વદે’’ [સચ્ચસઙ્ખેપ ૧૭૬ ગાથા], ‘‘બાલદારકલીલયા’’તિ [વિભાવિની ૧૫૪] ચ દિસ્સન્તિ. મહાવુત્તિના ઘસ્સ રસ્સો.

૮૬. સ્માહિસ્મિંનં મ્હાભિમ્હિ વા [ક॰ ૯૯; રૂ॰ ૮૧].

તેસં કમેન મ્હા, ભિ, મ્હિ હોન્તિ વા. એતે આદેસા ગાથાસુ બહુલં દિસ્સન્તિ.

કઞ્ઞાહિ કતં, કઞ્ઞાભિ કતં.

સમ્પદાને ચતુત્થી, કઞ્ઞાય દેતિ, કઞ્ઞાનં દેતિ, કઞ્ઞાય આભતં વત્થં, કઞ્ઞાનં આભતં વત્થં.

અપાદાને પઞ્ચમી, કઞ્ઞાય અપેતિ, કઞ્ઞમ્હા અપેતિરસ્સત્તં, કઞ્ઞાહિ કઞ્ઞાભિ અપેતિ.

સમ્બન્ધે છટ્ઠી, કઞ્ઞાય સન્તકં, કઞ્ઞાનં સન્તકં.

ઓકાસે સત્તમી, કઞ્ઞાય તિટ્ઠતિ.

૮૭. યં [ક॰ ૧૧૬; રૂ॰ ૧૮૦; ની॰ ૪૪૩].

ઘતો ચ પસઞ્ઞેહિ ઇવણ્ણુવણ્ણેહિ ચ સ્મિંનો યં હોતિ વા.

કઞ્ઞાયં તિટ્ઠતિ, કઞ્ઞાય તિટ્ઠતિ, કઞ્ઞાસુ તિટ્ઠતિ.

સદ્ધા મેધા પઞ્ઞા વિજ્જા, ચિન્તા મન્તા વીણા તણ્હા.

ઇચ્છા મુચ્છા એજા માયા, મેત્તા મત્તા સિક્ખા ભિક્ખા.

જઙ્ઘા ગીવા જિવ્હા વાચા, છાયા આસા ગઙ્ગાનાવા.

ગાથા સેના લેખા સાખા, માલા વેલા પૂજા ખિડ્ડા.

પિપાસા વેદના સઞ્ઞા, ચેતના તસિણાપજા.

દેવતા વટ્ટકા ગોધા, બલાકા પરિસા સભા.

ઊકા સેફાલિકા લઙ્કા, સલાકા વાલિકા સિખા.

વિસાખા વિસિખા સાખા, ગચ્છા વઞ્ઝા જટા ઘટા.

જેટ્ઠા સોણ્ડા વિતણ્ડા ચ, વરુણા વનિતા લતા.

કથા નિદ્દા સુધા રાધા, વાસના સીસપા પપા.

પભા સીમા ખમા જાયા, ખત્તિયા સક્ખરા સુરા.

દોલા તુલા સિલા લીલા, લાલે'લા મેખલા કલા.

વળવા' લમ્બુસા મૂસા, મઞ્જૂસા સુલસા દિસા.

નાસા જુણ્હા ગુહા ઈહા, લસિકા વસુધાદયો.

૮૮. **નમ્બાદીહિ** [નમ્બાદીહિ (બહૂસુ)].

ગસઞ્ઞેહિ અમ્બ, અન્ન, અમ્મઇચ્ચેતેહિ ગસ્સ એ ન હોતિ.

૮૯. **રસ્સો વા**.

અમ્બાદીનં રસ્સો હોતિ વા ગે પરે.

ભોતિ અમ્બ, ભોતિ અમ્બા, ભોતિ અન્ન, ભોતિ અન્ના, ભોતિ અમ્મ, ભોતિ અમ્મા, સેસં કઞ્ઞાસમં.

એત્થ વિસેસવિધાનમુચ્ચતે.

૯૦. **તિ સભાપરિસાય**.

સભાપરિસાહિ સ્મિંનોતિ હોતિ. 'ઘો સ્સંસ્સાસ્સાય તીસૂ'તિ સુત્તેન તિમ્હિ રસ્સો.

સભતિ, સભાય, સભાયં, સભાસુ, પરિસતિ, પરિસાય, પરિસાયં, પરિસાસુ, તમદ્દસ મહાબ્રહ્મા, નિસિન્નં સમ્હિ પરિસતિ, ઇતિ ભગવા તસ્મિં પરિસતિ સુવણ્ણવણ્ણં કાયં વિવરિ [મ॰ નિ॰ ૧.૩૫૯].

નન્દમાતા, રાજધીતાઇચ્ચાદીસુ 'ઘબ્રહ્માદિત્વે'તિ ઘસ્સ એત્તં.

અચ્છરિયં નન્દમાતે, અબ્ભુતં નન્દમાતે [અ॰ નિ॰ ૭.૫૩], ભોતિ દેવધીતે, ભોતિ સક્યધીતરે-મહાવુત્તિના સમાસે સ્યાદીસુ આરત્તં રસ્સત્તઞ્ચ. લ્તુપચ્ચયન્તા પન યેભુય્યેન તીસુ લિઙ્ગેસુ સમાનરૂપા હોન્તિ, ''અત્થધમ્મં પરિપુચ્છિતા ચ ઉગ્ગહેતા ચ ધમ્માનં સોતા ચ પયિરૂપાસિતા ચા''તિ થેરીપાળિ. તથા ક્વચિ ગચ્છન્તાદિસદ્દાપિ. તમોખન્ધં પદાલયં, એવં દુબ્ભાસિતં ભણં ઇચ્ચાદિ-તત્થ પદાલયન્તિ પદાલયન્તી, ભણન્તિ ભણન્તીતિ અત્થો.

વીસા, તિંસા, ચત્તાલીસા, પઞ્ઞાસા ઇચ્ચેતે સઙ્ખ્યારાસિમ્હિ આગમિસ્સન્તિ.

આકારન્તિત્થિલિઙ્ગરાસિ નિટ્ઠિતો.

ઇકારન્તિત્થિલિઙ્ગરાસિ

'ગસીન'ન્તિ સિલોપો. રત્તિ તિટ્ઠતિ, રત્તિયો તિટ્ઠન્તિ.

'જન્તુહેત્વા'દિસુત્તેન યોલોપે –

૯૧. યોલોપનીસુ દીઘો [ક॰ ૮૮; રૂ॰ ૧૪૭; ની॰ ૨૪૫].

તિલિઙ્ગે યોનં લોપે ચ નિઆદેસે ચ રસ્સાનં દીઘો હોતિ.

રત્તી તિટ્ઠન્તિ.

૯૨. યે પસ્સિવણ્ણસ્સ.

વિભત્તિભૂતે વિભત્તાદેસભૂતે ચ યકારે પરે પસઞ્ઞસ્સ ઇવણ્ણસ્સ લોપો હોતિ. ગાથાસુયેવ ઇદં વિધાનં દટ્ઠબ્બં.

રત્યો તિટ્ઠન્તિ [રૂ॰ ૮૪ પિટ્ઠે] -સન્ધિવસેન આદિતકારલોપો.

૯૩. અયુનં વા દીઘો [ક॰ ૮૮; રૂ॰ ૧૪૭; ની॰ ૨૪૫].

ગે પરે તિલિઙ્ગે અઇઉનં દીઘો હોતિ વા.

હે રત્તી, હે રત્તિ. બહુવચને હે રત્તી, હે રત્તિયો, હે રત્યો.

અંવચને 'પરો ક્વચી'તિ સુત્તેન પરસરે લુત્તે નિગ્ગહીતં પુબ્બે ઇવણ્ણુવણ્ણેસુ તિટ્ઠતિ.

રત્તિં, તથા ઇત્થિં, ધેનું, વધું, અગ્ગિં, દણ્ડિં, ભિક્ખું, સયમ્ભું ઇતિ. રત્તિયં, ‘બુજ્ઝસ્સુ જિનબોધિય’ન્તિ પાળિ [બુ॰ વં॰ ૨.૧૮૨], રત્તિનં વા, ‘યાવન્તો પુરિસસ્સત્થં, ગુય્હં જાનન્તિ મન્તિન’ન્તિપાળિ [જા॰ ૧.૧૫.૩૩૫].

રત્તી, રત્તિયો, રત્યો-‘ઘપતેકસ્મિં નાદીનં યયા’તિ નાદીનં યા હોતિ, રત્તિયા, યકારે પરે ઇવણ્ણલોપો, રત્યા.

૯૪. **સુનંહિસુ** [ક॰ ૮૯; રૂ॰ ૮૭; ની॰ ૨૪૬].

સુ, નં, હિસુ રસ્સાનં દીઘો હોતિ.

રત્તીહિ, રત્તીભિ, રત્તિયા, રત્યા, રત્તીનં, રત્તિયા, રત્યા, રત્તીહિ, રત્તીભિ, રત્તિયા, રત્યા, રત્તીનં, રત્તિયા, રત્યા, રત્તિયં, રત્યં, રત્તીસુ.

એત્થ ગરૂ સુ, નં, હિસુ દીઘત્તં અનિચ્ચં ઇચ્છન્તિ, તં ગાથાસુ યુજ્જતિ.

પત્તિ યુત્તિ વુત્તિ કિત્તિ, મુત્તિ તિત્તિ ખન્તિ કન્તિ.

સન્તિ તન્તિ સિદ્ધિ સુદ્ધિ, ઇદ્ધિ વુદ્ધિ બુદ્ધિ બોધિ.

ભૂમિ જાતિ પીતિ સુતિ, નન્દિ સન્ધિ સાણિ કોટિ.

દિટ્ઠિ વુટ્ઠિ તુટ્ઠિ યટ્ઠિ, પાળિ આળિ નાળિ કેળિ.

સતિ મતિ ગતિ મુતિ, ધીતિ યુવતિ વિકતિ.

રતિ રુચિ રસ્મિ અસનિ વસનિ ઓસધિ અઙ્ગુલિ ધૂલિ દુન્દ્રભિ

દોણિ અટવિ છવિઆદયો રત્તાદિ.

એત્થ વિસેસવિધાનમુચ્ચતે.

૯૫. **રત્તાદીહિ ટો સ્મિંનો** [ક॰ ૬૯; રૂ॰ ૧૮૬; ની॰ ૨૧૮, ૨૧૯; રત્ત્યાદીહિ ટો સ્મિનો (બહૂસુ) રત્યાદીહિ (કત્થચિ)].

રત્તિસદ્દ, આદિસદ્દેહિ સ્મિંનો ટો હોતિ વા.

દિવા ચ રત્તો ચ [ખુ॰ પા॰ ૬.૨; જા॰ ૧.૯.૯૨], આદો, આદિમ્હિ, પાદાદો, પાદાદિમ્હિ, ગાથાદો, ગાથાદિમ્હિ-આદિસદ્દો પન પુલ્લિઙ્ગોયેવ, રત્તિં ભોજનં ભુઞ્જતિ, આદિં તિટ્ઠતીતિ આધારત્થે દુતિયાવ, રત્યો અમોઘા ગચ્છન્તિ [જા॰ ૨.૨૨.૧૦૫], તિણલતાનિ ઓસધ્યો [જા॰ ૨.૨૨.૨૧૭૪], તતો રત્યા વિવસાને [જા॰ ૨.૨૨.૧૬૮૯], ન જચ્ચા વસલો હોતિ, ન જચ્ચા હોતિ બ્રાહ્મણો [સુ॰ નિ॰ ૧૪૨] -જચ્ચાતિ જાતિયા, ન નિકત્યા સુખમેધતિ [જા॰ ૧.૧.૩૮], ખન્ત્યા ભિય્યો ન વિજ્જતિ [સં॰ નિ॰ ૧.૨૫૦].

નાઞ્અત્ર બોજ્ઝા તપસા [સં॰ નિ॰ ૧.૯૮], યથેવ ખલતી ભૂમ્યા, ભૂમ્યાયેવ પતિટ્ઠતિ [જા॰ ૨.૨૨.૧૫૨૨], મહાવુત્તિના માતિ, પિતિસદ્દા નાદીહિ સદ્ધિં મત્યા, પેત્યાતિ સિજ્ઝન્તિ, મત્યા ચ પેત્યા ચ એતં જાનામિમાતિતો પિતિતોતિ અત્થો, મત્યા ચ પેત્યા ચ કતં સુસાધુ [જા॰ ૨.૧૮.૬૧] -કતન્તિ કતં નામં, સુસાધૂતિ અતિસુન્દરં. ‘અનુઞ્ઞાતો અહં મત્યા, સઞ્ચત્તો પિતરા અહ’ન્તિ [જા॰ ૨.૨૨.૨૯] પાળિપદાનિ. ‘માતીનં દોહળો નામ જનિન્દ વુચ્ચતી’ [જા॰ ૨.૨૨.૧૩૪૭] તિ ચ પાળિ, વીસતિ, તિંસતિ, સટ્ઠિ, સત્તતિ, અસીતિ, નવુતિ, કોટિ, પકોટિ ઇચ્ચેતે સઙ્ખ્યારાસિમ્હિ આગમિસ્સન્તિ.

ઇકારન્તિત્થિલિઙ્ગરાસિ નિટ્ઠિતો.

ઈકારન્તિત્થિલિઙ્ગરાસિ

૯૬. સિમ્હિ નાનપુંસકસ્સ [ક॰ ૮૫; રૂ॰ ૧૫૦; ની॰ ૨૩૯ મોગ-દુ॰ ૬૬; સિસ્મિં (બહૂસુ)].

સિમ્હિ પરે અનપુંસકસ્સ પુમિત્થીનં દીઘસ્સ રસ્સો ન હોતિ.

ઇત્થી તિટ્ઠતિ, ઇત્થી તિટ્ઠન્તિ.

૯૭. એકવચનયોસ્વઘોનં [ક॰ ૮૪; રૂ॰ ૧૪૪; ની॰ ૨૩૭, ૨૩૮].

ઘો ચ ઓ ચ ઘો, ન ઘો અઘો. એકવચનેસુ ચ યોસુ ચ પરેસુ ઘ, ઓવજ્જિતાનં સબ્બેસં દીઘાનં રસ્સો હોતિ.

ઇત્થિયો તિટ્ઠન્તિ, ઇત્થ્યો તિટ્ઠન્તિ.

૯૮. ગે વા [ક॰ ૨૪૫, ૨૪૬; રૂ॰ ૧૫૨, ૭૩; ની॰ ૪૭૬-૯].

ગે પરે ઘ, ઓવજ્જિતાનં સબ્બેસં દીઘાનં રસ્સો હોતિ વા.

ભોતિ ઇત્થિ, ભોતિ ઇત્થી, ભોતિયો ઇત્થી, ભોતિયો ઇત્થિયો, ભોતિયો ઇત્થ્યો, ઇત્થિં પસ્સતિ.

૯૯. યં પીતો [ક॰ ૨૨૩; રૂ॰ ૧૮૮; ની॰ ૪૫૦].

યો પસઞ્ઞો ઈકારો, તતો અંવચનસ્સ યં હોતિ વા.

ઇત્થિયં પસ્સતિ, એત્થ ચ યન્તિ સુત્તવિભત્તેન ‘‘બુજ્ઝસ્સુ જિનબોધિય’’ન્તિ [બુ॰ વં॰ ૨.૧૮૨] સિજ્ઝતિ. ઇત્થી પસ્સતિ, ઇત્થિયો પસ્સતિ, ઇત્થ્યો પસ્સતિ, ઇત્થિયા, ઇત્થ્યા, ઇત્થીહિ, ઇત્થીભિ, ઇત્થિયા, ઇત્થ્યા, ઇત્થીનં, ઇત્થિયા, ઇત્થિમ્હા, ઇત્થ્યા, ઇત્થીહિ, ઇત્થીભિ, ઇત્થિયા, ઇત્થ્યા, ઇત્થીનં, ઇત્થિયા, ઇત્થ્યા, ઇત્થિયં, ઇત્થ્યં, ઇત્થિમ્હિ, ઇત્થીસુ.

નદી સન્દતિ, નદી સન્દન્તિ, નદિયો સન્દન્તિ.

ઇવણ્ણલોપે સન્ધિસુત્તેન યકારે પરે તવગ્ગસ્સ ચવગ્ગો, યસ્સ ચ પુબ્બરૂપં [ક॰ ૯૮; રૂ॰ ૮૭ પિટ્ઠે; ની॰ ૧૦૪; ૨૬૨-૩-૪]. નજ્જો સન્દન્તિ [ક॰ ૯૮; રૂ॰ ૮૭ પિટ્ઠે; ની॰ ૧૦૪; ૨૬૨-૩-૪], નાદ્યેકવચનેસુ નજ્જા કતં, નજ્જા દેતિ, નજ્જા અપેતિ, નજ્જા સન્તકં, નજ્જા તિટ્ઠતિ, નજ્જં તિટ્ઠતિ, સેસરૂપાનિ ઇત્થિસદિસાનિ.

એવં ગચ્છતી ગચ્છન્તી, સતી સન્તી, અસતી અસન્તી, મહતી મહન્તી, બ્રહતી બ્રન્તી, ભોતી ભોન્તી, ભવિસ્સતી ભવિસ્સન્તી, ગમિસ્સતી ગમિસ્સન્તી, ગુણવતી ગુણવન્તી, સીલવતી સીલવન્તી, સતિમતી સતિમન્તી, સિરિમતી સિરિમન્તી, કતવતી કતવન્તી, ભુત્તાવતી ભુત્તાવન્તી, સબ્બાવતી સબ્બાવન્તી, યાવતી યાવન્તી, તાવતી તાવન્તી. કમ્હિ આગમે રસ્સો, યાવતિકા, તાવતિકા.

ગાવી, યક્ખી, યક્ખિની, આરામિકિની, દણ્ડપાણિની, દણ્ડિની, ભિક્ખુની, પરચિત્તવિદુની, મુટ્ઠસ્સતિની, ઘરણી, પોક્ખરણી, આચરિની, માતુલાની, ગહપતાની ઇચ્ચાદયો. નદાદિ.

વિસેસવિધાનમુચ્ચતે.

૧૦૦. નજ્જા યોસ્વામ [ની॰ ૨૬૨].

યોસુ પરેસુ નદિયા અન્તે આમઆગમો હોતિ વા.

નજ્જાયો સન્દન્તિ [સં॰ નિ॰ ૩.૨૨૪], નજ્જાયો સુપતિત્થાયો [જા॰ ૨.૨૨.૧૪૧૪] તિ પાળિ, નિમિજાતકે પન નજ્જોનુપરિયાયતિ, નાનાપુપ્ફદુમાયુતાતિ ચ નજ્જો ચાનુપરિયાતીતિ [જા॰ ૨.૨૨.૫૩૭] ચ પાળિ, તત્થ મહાવુત્તિના સિસ્સ ઓત્તં.

ઉદ્ધેહિ રેવતે સુપાપકમ્મે [વિ॰ વ॰ ૮૬૩], દાસા ચ દાસ્યો ચ, અનુજીવિનો [જા॰ ૧.૧૦.૧૦૧], બારાણસ્યં મહારાજ, કાકરાજા નિવાસકો [જા॰ ૧.૩.૧૨૪], બારાણસ્યં અહુ રાજા [જા॰ ૧.૧૬.૧૭૮], રઞ્ઞો મનો ઉમ્માદન્ત્યા નિવિટ્ઠો, ઉમ્માદન્ત્યા રમિત્વાન, સિવિરાજા તતો સિયં [જા॰ ૨.૧૮.૭૦], દારકેવ અહં નેસ્સં. બ્રાહ્મણ્યા પરિચારકે [જા॰ ૨.૨૨.૨૧૧૧]. તથા યોસુ પોક્ખરઞ્ઞો. નાદીસુ પથબ્યા, પુથબ્યા, પોક્ખરઞ્ઞા. સ્મિંમ્હિ પથબ્યા, પથબ્યં, પુથબ્યા, પુથબ્યં, પોક્ખરઞ્ઞા, પોક્ખરઞ્ઞં, વેત્રઞ્ઞા, વેત્રઞ્ઞં [વે ત્રરઞ્ઞા, (નિસ્સય)] ઇચ્ચાદીનિ દિસ્સન્તિ.

ઈકારન્તિત્થિલિઙ્ગરાસિ નિટ્ઠિતો.

ઉકારન્તિત્થિલિઙ્ગરાસિ

સિલોપો, ધેનુ ગચ્છતિ, ધેનુયો ગચ્છન્તિ, યોલોપે દીઘો, ધેનૂ ગચ્છન્તિ, ભોતિ ધેનુ, ભોતિ ધેનૂ, ભોતિયો ધેનુયો, ભોતિયો ધેનૂ, ધેનું પસ્સતિ, ધેનુયો પસ્સતિ, ધેનૂ પસ્સતિ, ધેનુયા, ધેનૂહિ, ધેનૂભિ, ધેનુયા, ધેનૂનં, ધેનુયા, ધેનુમ્હા, ધેનૂહિ, ધેનૂભિ, ધેનુયા, ધેનૂનં, ધેનુયા, ધેનુયં, ધેનુમ્હિ, ધેનૂસુ.

એવં યાગુ, કાસુ, દદ્દુ, કણ્ડુ, કચ્છુ, રજ્જુ, કરેણુ, પિયઙ્ગુ, સસ્સુ ઇચ્ચાદયો. ધેન્વાદિ.

ધાતુસદ્દો પન પાળિનયે ઇત્થિલિઙ્ગો, સદ્દસત્થનયે પુમિત્થિલિઙ્ગો.

માતુ, ધીતુ, દુહિતુસદ્દા ઇત્થિ લિઙ્ગા, તેસં રૂપં પિતાદિગણે આગમિસ્સતિ.

ઉકારન્તિત્થિલિઙ્ગરાસિ નિટ્ઠિતો.

ઊકારન્તિત્થિલિઙ્ગરાસિ

વધૂ ગચ્છતિ, વધૂ ગચ્છન્તિ, યોસુ રસ્સો, વધુયો ગચ્છન્તિ, ભોતિ વધુ, ભોતિ વધૂ, ભોતિયો વધૂ, વધુયો, વધું, વધૂ, વધુયો, વધુયા, વધૂહિ, વધૂભિ, વધુયા, વધૂનં, વધુયા, વધુમ્હા, વધૂહિ, વધૂભિ, વધુયા, વધૂનં, વધુયા, વધુયં, વધૂસુ. એવં જમ્બૂ, સરભૂ, સુતનૂ, નાગનાસૂરૂ, સંહિતોરૂ, વામોરૂ, લક્ખણૂરૂ, બ્રહ્મબન્ધૂ, ભૂ, ચમૂ ઇચ્ચાદયો. વધાદિ.

સાહં ગન્ત્વા મનુસ્સત્તં, વદઞ્ઞૂ વીતમચ્છરાતિ [વિ॰ વ॰ ૬૩૪] ચ કોધના અકતઞ્ઞૂ ચાતિ [જા॰ ૧.૧.૬૩] ચ પાળિયો, તસ્મા નીપચ્ચયં વિનાપિ ક્વચિ ઊકારન્તકિતકસદ્દા ઇત્થિલિઙ્ગા ભવન્તિ.

ઊકારન્તિત્થિલિઙ્ગરાસિ નિટ્ઠિતો.

ઓકારન્તરાસિ

ગોસદ્દો દ્વિલિઙ્ગો. તસ્સ રૂપાનિ કાનિચિ દ્વિયત્થવસેન ઇત્થિયમ્પિ વત્તન્તિ પુમેપિ વત્તન્તિ મિસ્સકેપિ વત્તન્તિ, કાનિચિ ઇત્થિયં કાનિચિ પુમે. ઇધ પન સબ્બાનિ યાનિ સમોધાનેત્વા દીપિયન્તે.

સિલોપો, ગોગચ્છતિ-એત્થ ચ ગોતિ અભિન્નસદ્દલિઙ્ગત્તા ગોણોતિપિ યુજ્જતિ, ગાવીતિપિ યુજ્જતિ.

૧૦૧. ગોસ્સાગસિહિનંસુ ગાવગવા [ક॰ ૭૩-૫; રૂ॰ ૧૬૯, ૧૭૦, ૧૭૪; ની॰ ૨૨૪].

ગ, સિ, હિ, નંવજ્જિતાસુ વિભત્તીસુ ગોસદ્દસ્સ ગાવ, ગવાદેસા હોન્તિ.

૧૦૨. ઉભગોહિ ટો [ક॰ ૨૦૫; રૂ॰ ૧૬૦; ની॰ ૪૨૧].

ઉભ, ગોહિ યોનં ટો હોતિ.

ગાવો, ગવો, હે ગો, હે ગાવો, હે ગવો, ગાવં, ગવં.

૧૦૩. ગાવુમ્હિ [ક॰ ૭૬; રૂ ૧૭૧, ૨૨૬].

અંમ્હિ ગોસ્સ ગાવુ હોતિ વા.

ગાવું, ગાવો, ગવો, ગાવેન, ગવેન.

૧૦૪. નાસ્સા.

ગોસ્સ ગાવ, ગવાદેસતો નાવચનસ્સ આ હોતિ વા.

ગાવા, ગવા, ગોહિ, ગોભિ, ગાવસ્સ, ગવસ્સ.

૧૦૫. ગવં સેન.

સેન સહ ગોસ્સ ગવં હોતિ વા.

ગવં, ગોનં.

૧૦૬. ગુન્નઞ્ચ નંના [ક॰ ૮૧; રૂ॰ ૧૭૨; ની॰ ૨૩૦].

નંના સહ ગોસ્સ ગુન્નઞ્ચ હોતિ ગવઞ્ચ.

ગુન્નં, ગવં, ગાવસ્મા, ગવસ્મા, ગાવમ્હા, ગવમ્હા, ગાવા, ગવા, ગોહિ, ગોભિ, ગાવસ્સ, ગવસ્સ, ગવં, ગોનં, ગુન્નં, ગવં, ગાવસ્મિં, ગાવમ્હિ, ગાવે, ગવસ્મિં, ગવમ્હિ, ગવે, ગોસુ, ગાવેસુ, ગવેસુ.

યોસુ ગાવ, ગવાદેસે કતે અતો યોનં ટા, ટે ચ હોન્તિ, ઉસભા રુક્ખા ગાવિયો ગવા ચ [જા॰ ૧.૧.૭૭]. બલગવા દમ્મગવા વા ગઙ્ગાય પારં અગમિંસુ. અથાપરે પતારેસિ બલગાવે દમ્મગાવે [મ॰ નિ॰ ૧.૩૫૨ (થોકં વિસદિસં)] તિ પાળિપદાનિ.

એત્થ ચ ગાવો નો પરમા મિત્તા, યાસુ જાયન્તિ ઓસધા [સુ॰ નિ॰ ૨૯૮] તિ ચ, ગવા ખીરં, ખીરમ્હા દધિ, દધિમ્હા નવનીતં, નવનીતમ્હા સપ્પિ, સપ્પિમ્હા સપ્પિમણ્ડોતિ ચ ઇત્થિયં વત્તન્તિ. ગાવિયો ગવાતિ ચ બલગવા દમ્મગવા બલગવે દમ્મગવેતિ [મ॰ નિ॰ ૧.૩૫૧] ચ ગાવું વા તે દમ્મિ ગાવિં વા તે દમ્મીતિ ચ ગવંવ સિઙ્ગિનો સિઙ્ગન્તિ [જા॰ ૧.૧૨.૩૯] ચ પુમે ભવન્તિ. અતિત્થેનેવ ગાવો પતારેસિ, અથ ખો તા ગાવો મજ્ઝે ગઙ્ગાય અનયબ્યસનં આપજ્જિંસૂ [મ॰ નિ॰ ૧.૩૫૦] તિ ચ અન્નદા બલદા ચેતા, વણ્ણદા સુખદા ચ તા, એતમત્થવસં ઞત્વા, નાસ્સુ ગાવો હનિંસુ તેતિ [સુ॰ નિ॰ ૨૯૮] ચ ભદ્દવસેન ઇત્થિયં અત્થવસેન મિસ્સકે વત્તન્તિ. ગુન્નં ચે તરમાનાનં, ગવં ચે તરમાનાનં, ઉજું ગચ્છતિ પુઙ્ગવો, સબ્બા તા ઉજું ગચ્છન્તીતિ [જા॰ ૧.૪.૧૩૫; ૨.૧૮.૧૦૪] ચ મિસ્સકે એવ. બલગવ, દમ્મગવસદ્દા જરગ્ગવ, પુઙ્ગવ, સગવ, પરગવ, દારગવસદ્દા વિય અકારન્તા સમાસસદ્દાતિપિ યુજ્જતિ.

મિસ્સકદ્ધાનેસુ પન ઇત્થિબહુલત્તા તા ગાવો એતા ગાવોતિઆદિના ઇત્થિલિઙ્ગમેવ દિસ્સતિ.

ઇતિ ઓકારન્તરાસિ.

ઇત્થિલિઙ્ગરાસિ નિટ્ઠિતો.

પુલ્લિઙ્ગરાસિ

અકારન્ત પુલ્લિઙ્ગપુરિસાદિરાસિ

અથ પુલ્લિઙ્ગાનિ દીપિયન્તે.

સત્તવિધં પુલ્લિઙ્ગં – અદન્તં, આદન્તં, ઇદન્તં, ઈદન્તં, ઉદન્તં, ઊદન્તં, ઓદન્તં.

૧૦૭. સિસ્સો [ક॰ ૧૦૪; રૂ॰ ૬૬; ની॰ ૨૭૨].

અતો સિસ્સ ઓ હોતિ પુમે.

પુરિસો તિટ્ઠતિ.

૧૦૮. અતો યોનં ટાટે [ક॰ ૧૦૭; રૂ॰ ૬૯; ની॰ ૨૭૫, ૨૭૭].

અતો પઠમાયોનં દુતિયાયોનઞ્ચ કમેન ટા, ટે હોન્તિ પું, નપુંસકેસુ. ટાનુબન્ધો સબ્બાદેસત્થો.

પુરિસા તિટ્ઠન્તિ.

‘ગસીન’ન્તિ સિલોપો, ભો પુરિસ, ‘અયુનં વા દીઘો’તિ દીઘો, ભો પુરિસા, ભોન્તો પુરિસા, પુરિસં, પુરિસે.

૧૦૯. અતેન [ક॰ ૧૦૩; રૂ॰ ૭૯; ની॰ ૨૭૧].

અતો નાવચનસ્સ એનાદેસો હોતિ પું, નપુંસકેસુ.

પુરિસેન.

૧૧૦. સુહિસ્વસ્સે [ક॰ ૧૦૧; રૂ॰ ૮૦; ની॰ ૬૮].

સુ, હિસુ પરેસુ અસ્સ એ હોતિ પું, નપુંસકેસુ.

પુરિસેહિ, પુરિસેભિ.

૧૧૧. સુઉ સસ્સ [ક॰ ૬૧; રૂ॰ ૮૬; ની॰ ૨૦૮].

સસ્સ આદિમ્હિ સાગમો હોતિ. ઉકારો ઉચ્ચારણત્થો, ઞાનુબન્ધો આદિમ્હીતિ દીપનત્થો.

પુરિસસ્સ, ‘સુનંહિસૂ’તિ દીઘો. પુરિસાનં, પુરિસસ્મા, પુરિસમ્હા.

૧૧૨. સ્માસ્મિંનં [ક॰ ૧૦૮; રૂ॰ ૯૦; ની॰ ૨૭૬].

અતો સ્મા, સ્મિંનં કમેન ટા, ટે હોન્તિ પું, નપુંસકેસુ.

પુરિસા, પુરિસેહિ, પુરિસેભિ, પુરિસસ્સ, પુરિસાનં, પુરિસસ્મિં, પુરિસમ્હિ, પુરિસે, પુરિસેસુ.

એવં બુદ્ધો, ધમ્મો, સઙ્ઘો, સક્કો, દેવો, સત્તો, નરો, ગોણો, પુઙ્ગવો, જરગ્ગવો, સગવો, પરગવો, રાજગવો, માતુગામો, ઓરોધો, દારોઇચ્ચાદિ.

વિસેસવિધાનમુચ્ચતે.

૧૧૩. ક્વચે વા [ની॰ ૨૭૭].

અતો સિસ્સ ક્વચિ એ હોતિ વા પું, નપુંસકેસુ.

પુમે તાવ –

વનપ્પગુમ્બે યથ ફુસ્સિતગ્ગે [ખુ॰ પા॰ ૬.૧૩; સુ॰ નિ॰ ૨૩૬], ‘‘કે ગન્ધબ્બે રક્ખસે ચ નાગે, કે કિમ્પુરિસે ચાપિ માનુસે. કે પણ્ડિતે સબ્બકામદદે. દીઘરત્તં ભત્તા મે ભવિસ્સતિ’’ [જા॰ ૨.૨૨.૧૩૫૨]. નત્થિ અત્તકારે નત્થિ પરકારે નત્થિ પુરિસકારે [દી॰ નિ॰ ૧.૧૬૮], એકે એકત્થે, સમે સમભાગે, નહેવં વત્તબ્બે [કથા॰ ૧], કે છવે સિઙ્ગાલે, કે છવે પાથિકપુત્તે [દી॰ નિ॰ ૩.૨૯-૩૧] ઇચ્ચાદિ.

નપુંસકે પન –

ભોગવતી નામ મન્દિરે, નગરે નિમ્મિતે કઞ્ચનમયે [જા॰ ૨.૨૨.૧૩૭૦] ઇચ્ચાદિ.

વાતિ કિં? વનપ્પગુમ્બો.

ક્વચીતિ કિં? પુરિસો.

મહાવુત્તિના પઠમાયોનઞ્ચ ક્વચિ ટે હોતિ. બાલે ચ પણ્ડિતે ચ સન્ધાવિત્વા સંસરિત્વા દુક્ખસ્સન્તં કરિસ્સન્તિ [દી॰ નિ॰ ૧.૧૬૮], ક્વચિ યોનં પકતિ હોતિ, વને વાળમિગા ચેવ, અચ્છકોકતરચ્છયો, બહૂહિ પરિપન્થયો [જા॰ ૨.૨૨.૨૫૫], ક્યસ્સ બ્યપથયો અસ્સુ ઇચ્ચાદિ.

૧૧૪. દિવાદિતો [ક॰ ૨૦૬; રૂ॰ ૧૬૫].

દિવાદીહિ સ્મિંનો ટિ હોતિ.

દિવિ-દેવલોકેત્યત્થો.

આદિસદ્દેન અસ ભુવિ, નિચ્ચં વાગમો. અય્યસદ્દમ્હા મહાવુત્તિના આલપને ગ, યોનં ટો હોતિ વા. ભો અય્યો અય્ય વા, ભોન્તો અય્યો અય્યા વા. સેસં પુરિસસમં.

પુરિસાદિરાસિ નિટ્ઠિતો.

મનોગણરાસિ

મનો, મના, ભો મન, ભો મના, ભોન્તો મના.

૧૧૫. મનાદીહિ સ્મિંસંનાસ્માનં સિસોઓસાસા [ક॰ ૧૮૧-૨, ૧૮૪; રૂ॰ ૯૫-૯૭; ની॰ ૩૭૩-૪, ૩૭૬-૭].

તેહિ સ્મિં, સ, અં, ના, સ્માનં કમેન સિ, સો, ઓ, સા, સા હોન્તિ વા.

મનં , મનો, મને, મનેન, મનસા, મનેહિ, મનેભિ, મનસ્સ, મનસો, મનાનં, મનસ્મા, મનમ્હા, મનસા, મના, મનેહિ, મનેભિ, મનસ્સ, મનસો, મનાનં, મનસ્મિં, મનમ્હિ, મનસિ, મને, મનેસુ.

તમો, તપો, તેજો, સિરો, ઉરો, વચો, રજો, ઓજો, અયો, પયો, વયો, સરો, યસો, ચેતો, છન્દો, રધતા, અહો ઇચ્ચાદિ **મનોગણો**.

ઇદં **મનોગણલક્ખણં**. ક્રિયાકમ્મે ઓદન્તો, નાદીનં સાદિતા, સમાસતદ્ધિતમજ્ઝે ઓદન્તો ચાતિ.

યો વે દસ્સન્તિ વત્વાન, અદાને કુરુતે મનો [જા॰ ૧.૧૫.૬૧], કસ્સપસ્સ વચો સુત્વા, તપો ઇધ પકુબ્બતિ [સં॰ નિ॰ ૧.૨૦૪], ચેતો પરિચ્ચ જાનાતિ [દી॰ નિ॰ ૧.૨૪૨], સિરો તે બાધયિસ્સામિ ઇચ્ચાદિ.

મનસા ચે પસન્નેન [ધ॰ પ॰ ૨], વિપ્પસન્નેન ચેતસા [જા॰ ૨.૨૨.૫૫૧], વચસા મનસા ચેવ, વન્દા મે તે તથાગતે [પરિત્તપાળિ આટાનાટિયસુત્ત]. એકૂનતિંસો વયસા [દી॰ નિ॰ ૨.૨૧૪], તેજસા યસસા જલં [વિ॰ વ॰ ૮૫૭], તપસા ઉત્તમો સત્તો, ધતેન વા ભુઞ્જસ્સુ પયસા વા, વન્દામિ સિરસા પાદે [જા॰ ૨.૨૦.૬૮], યે એતા ઉપસેવન્તિ, છન્દસા વા ધનેન વા [જા॰ ૨.૨૧.૩૫૦], ઉરસા પનુદિસ્સામિ [જા॰ ૨.૨૨.૧૮૩૩], અયસા પટિકુજ્જિતો [અ॰ નિ॰ ૩.૩૬] ઇચ્ચાદિ.

ન મય્હં મનસો પિયો [જા॰ ૧.૧૦.૧૧], ચેતસો પરિવિતક્કો ઉદપાદિ [પારા॰ ૧૮], ચેતસો સમન્નાહારો, સાધુ ખલુ પયસો પાનં, સાવિત્તી છન્દસો મુખં [મ॰ નિ॰ ૨.૪૦૦] ઇચ્ચાદિ.

સાધુકં મનસિ કરોથ [દી॰ નિ॰ ૨.૩], એતમત્થં ચેતસિ સન્નિધાય, સિરસિ અઞ્જલિં કત્વા [અપ॰ થેર ૧.૪૧.૮૨], ઉરસિલોમો, પાપં અકાસિ રહસિ ઇચ્ચાદિ.

મનોધાતુ, મનોમયં, તમોખન્ધં પદાલયિ, તપોધનો, તેજોધાતુ, સિરોરુહા કેસા, સરોરુહં પદુમં, રજોહરણં વત્થં, ઓજોહરણા સાખા, અયોપત્તો, વયોગુણા અનુપુબ્બં જહન્તિ, યસોધરા દેવી, ચેતોયુત્તા ધમ્મા, છન્દોવિચિતિપકરણં, રહોગતો ચિન્તેસિ, અહોરત્તાનમચ્ચયે [સં॰ નિ॰ ૧.૧૧૨] ઇચ્ચાદિ.

મહાવુત્તિના અહમ્હા સ્મિંનો નિ ચ ઉ ચ હોતિ, તદહનિ, તદહુ. રહમ્હા સ્મિંનો ઓ હોતિ, માતુગામેન સદ્ધિં એકો એકાય રહો નિસીદતિ [પારા॰ ૪૫૨], રહો તિટ્ઠતિ, રહો મન્તેતિ.

મનોગણરાસિ નિટ્ઠિતો.

મનાદિગણરાસિ

૧૧૬. કોધાદીહિ.

એતેહિ નાવચનસ્સ સા હોતિ વા.

કોધસા, કોધેન, અત્થસા, અત્થેન.

૧૧૭. નાસ્સ સા [ક॰ ૧૮૧; રૂ॰ ૯૫; ની॰ ૩૭૩].

પદાદીહિ નાવચનસ્સ સા હોતિ વા.

પદસા, પદેન, બિલસા, બિલેન.

૧૧૮. પદાદીહિ સિ.

પદાદીહિ સ્મિંનો સિ હોતિ વા.

પદસિ, પદે, બિલસિ, બિલે.

તત્થ કોધાદિકો પુલ્લિઙ્ગો, પદાદિકો નપુંસકો. તત્થ કેચિ સદ્દા સમાસ, તદ્ધિતમજ્ઝે ઓદન્તા હોન્તિ [ક॰ ૧૮૩; રૂ॰ ૪૮; ની॰ ૩૭૫], આપોધાતુ, આપોમયં, વાયોધાતુ, વાયોમયં, જીવ ત્વં સરદોસતં [જા॰ ૧.૨.૯], અનુયન્તિ દિસોદિસં [દી॰ નિ॰ ૩.૨૮૧] ઇચ્ચાદિ.

કેચિ નાસ્સ સાદેસં લભન્તિ, કોધસા ઉસુના વિજ્ઝિ [જા॰ ૨.૨૨.૩૫૨], દળ્હં ગણ્હાહિ થામસા [જા॰ ૧.૭.૩૦], પદસાવ અગમાસિ, માકાસિ મુખસા પાપં, સચ્ચેન દન્તો દમસા ઉપેતો-દમસાતિ ઇન્દ્રિયદમનેન, સુચિં પણીતં રસસા ઉપેતં [જા॰ ૧.૭.૧૮], વેગસા ગન્ત્વાન, આયુસા એકપુત્તમનુરક્ખે [ખુ॰ પા॰ ૯.૭] ઇચ્ચાદિ.

કેચિ સ્મિંનો સ્યાદેસં લભન્તિ, પદસિ, બિલસિ ઇચ્ચાદિ.

કેહિચિ મહાવુત્તિના ના, સ્માનં સો હોતિ, અત્થસો, અક્ખરસો, સુત્તસો, બ્યઞ્જનસો, હેતુસો, યોનિસો, ઉપાયસો, ઠાનસો, દીઘસો, ઓરસો, બહુસો, પુથુસો, મત્તસો, ભાગસો ઇચ્ચાદિ.

‘‘પદસો ધમ્મં વાચેય્ય [પાચિ॰ ૪૫], બિલસો વિભજિત્વા નિસિન્નો અસ્સ’’ [દી॰ નિ॰ ૨.૩૭૮] ઇચ્ચાદીસુ પન વિચ્છાયં સોપચ્ચયો.

યદા પન સમાસન્તે મહાવુત્તિના સ્યાદીસુ વિભત્તીસુ સાગમો હોતિ, તદા પુરિસાદિગણોપિ હોતિ, બ્યાસત્તમનસો, અબ્યગ્ગમનસો [અ॰ નિ॰ ૩.૨૯], પુત્તો જાતો અચેતસો [જા॰ ૨.૨૨.૪], સુમેધસો [અ॰ નિ॰ ૪.૬૨], ભૂરિમેધસો [સુ॰ નિ॰ ૧૧૩૭] ઇચ્ચાદિ.

ઇતિ મનાદિગણરાસિ.

ગુણવાદિગણરાસિ

૧૧૯. ન્તુસ્સ [ક॰ ૧૨૪; રૂ॰ ૯૮; ની॰ ૨૯૯].

સિમ્હિ ન્તુસ્સ ટા હોતિ.

ગુણવા તિટ્ઠતિ.

૧૨૦. ય્વાદો ન્તુસ્સ [ક॰ ૯૨; રૂ॰ ૧૦૦; ની॰ ૨૪૯].

યોઆદીસુ ન્તુસ્સ અત્તં હોતિ.

ગુણવન્તા તિટ્ઠન્તિ.

૧૨૧. ન્તન્તૂનં ન્તો યોમ્હિ પઠમે [ક॰ ૯૨; રૂ॰ ૧૦૦; ની॰ ૨૪૯].

પઠમે યોમ્હિ સવિભત્તીનં ન્ત, ન્તૂનં ન્તો હોતિ.

ગુણવન્તો તિટ્ઠન્તિ.

૧૨૨. ટટાઅં ગે [ક॰ ૧૨૬; રૂ॰ ૧૦૧; ની॰ ૩૦૧-૨].

ગે પરે સવિભત્તીનં ન્ત, ન્તૂનં ટ, ટા, અં હોન્તિ.

ભો ગુણવ, ભો ગુણવા, ભો ગુણવં, ભોન્તો ગુણવન્તા, ભોન્તો ગુણવન્તો, ગુણવન્તં, ગુણવન્તે, ગુણવન્તેન.

૧૨૩. તોતાતિતા સસ્માસ્મિંનાસુ [ક॰ ૧૨૭, ૧૮૭; રૂ॰ ૧૦૨, ૧૦૮; ની॰ ૩૦૩, ૩૮૬].

સ, સ્મા, સ્મિં, નાસુ સવિભત્તીનં ન્ત, ન્તૂનં કમેન તો, તા,તિ, તા હોન્તિ વા.

ગુણવતા, ગુણવન્તેહિ, ગુણવન્તેભિ, ગુણવન્તસ્સ, ગુણવતો.

૧૨૪. નંમ્હિ તં વા [ક॰ ૧૨૮; રૂ॰ ૧૦૪; ની॰ ૩૦૪].

નંમ્હિ સવિભત્તીનં ન્ત, ન્તૂનં તં હોતિ વા.

ગુણવન્તાનં, ગુણવતં, ગુણવન્તસ્મા, ગુણવન્તમ્હા, ગુણવન્તા, ગુણવતા, ગુણવન્તેહિ, ગુણવન્તેભિ, ગુણવન્તસ્સ, ગુણવતો, ગુણવન્તાનં, ગુણવતં, ગુણવન્તસ્મિં, ગુણવન્તમ્હિ, ગુણવતિ, ગુણવન્તે, ગુણવન્તેસુ.

એવં ભગવા, સીલવા, પઞ્ઞવા, બલવા, ધનવા, વણ્ણવા, ભોગવા, સુતવા ઇચ્ચાદિ. એત્થ ચ આલપને ભગવાતિ નિચ્ચં દીઘો.

સબ્બાવા, સબ્બાવન્તો, સબ્બાવન્તં, સબ્બાવન્તે, સબ્બાવન્તેન, સબ્બાવતા, સબ્બાવન્તેહિ...પે॰... સબ્બાવન્તેસુ.

એવં યાવા, યાવન્તો, તાવા, તાવન્તો, એત્તાવા, એત્તાવન્તો, કિંવા, કિંવન્તો, કિત્તાવા, કિત્તાવન્તો ઇચ્ચાદિ. તથા ભોજનં ભુત્તવા, ભુત્તવન્તો, ધમ્મં બુદ્ધવા, બુદ્ધવન્તો, કમ્મં કતવા, કતવન્તો ઇચ્ચાદિ ચ.

સતિમા, સતિમન્તા, સતિમન્તો, ભો સતિમ, ભો સતિમા, ભો સતિમં, ભોન્તો સતિમન્તા, ભોન્તો સતિમન્તો, સતિમન્તં, સતિમન્તે, સતિમન્તેન, સતિમતા, સતિમન્તેહિ, સતિમન્તેભિ, સતિમન્તસ્સ, સતિમતો, સતિમન્તાનં, સતિમતં, સતિમન્તસ્મા, સતિમન્તમ્હા, સતિમન્તા, સતિમતા, સતિમન્તેહિ, સતિમન્તેભિ, સતિમન્તસ્સ, સતિમતો, સતિમન્તાનં, સતિમતં, સતિમન્તસ્મિં, સતિમન્તમ્હિ, સતિમતિ, સતિમન્તે, સતિમન્તેસુ.

એવં મતિમા, ગતિમા, પાપિમા, જાતિમા, ભાણુમા, આયુમા, આયસ્મા, સિરિમા, હિરિમા, ધિતિમા, કિત્તિમા, ઇદ્ધિમા, જુતિમા , મુતિમા, થુતિમા, બુદ્ધિમા, ચક્ખુમા, બન્ધુમા, ગોમા ઇચ્ચાદિ.

વિસેસવિધાનમુચ્ચતે.

૧૨૫. હિમવતો વા ઓ [ક॰ ૯૪; રૂ॰ ૧૦૫; ની॰ ૨૫૨].

સિમ્હિ હિમવન્તસદ્દસ્સ ઓ હોતિ વા. ‘ગસીન’ન્તિ લોપો.

હિમવન્તો પબ્બતો [ધ॰ પ॰ ૩૦૪], હિમવા પબ્બતો.

૧૨૬. ન્તસ્સ ચ ટ વંસે [ક॰ ૯૩; રૂ॰ ૧૦૬; ની॰ ૨૫૧].

અં, સેસુ ન્તસ્સ ચ ન્તુસ્સ ચ સબ્બસ્સ ટ હોતિ વા.

‘‘અજ્ઝોગાહેત્વા હિમવ’’ન્તિ [અપ॰ થેર ૨.૪૭.૫૯] પાળિ. સતિમં, બન્ધુમં, ગુણવસ્સ, સતિમસ્સ, બન્ધુમસ્સ.

મહાવુત્તિના ક્વચિ સિમ્હિ ગે ચ પરે ન્તુસ્સ અત્તં હોતિ, ‘‘અતુલો નામ નામેન, પઞ્ઞવન્તો જુતિન્ધરો’’તિ [બુ॰ વં॰ ૨૧.૧૦] ચ ‘‘ગતિમન્તો સતિમન્તો, ધિતિમન્તો ચ યો ઇસી’’તિ [થેરગા॰ ૧૦૫૨] ચ ‘‘ચક્ખુમન્તો મહાયસો’’તિ ચ ‘‘તુય્હં પિતા મહાવીર, પઞ્ઞવન્ત જુતિન્ધરા’’તિ [અપ॰ થેરી ૨.૨.૩૮૯] ચ પાળી.

પઠમાયોમ્હિ ક્વચિ ન્તુસ્સ ટ હોતિ, વગ્ગુમુદાતીરિયા પન ભિક્ખૂ વણ્ણવા હોન્તિ [પારા॰ ૧૯૪], એથ તુમ્હે આવુસો સીલવા હોથ [અ॰ નિ॰ ૫.૧૧૪], ચક્ખુમા અન્ધકા હોન્તિ, યે ઇત્થીનં વસં ગતા [જા॰ અઙ્ક॰ ૨.૩.૩૬], સંસુદ્ધપઞ્ઞા કુસલા મુતિમા ભવન્તિ [સુ॰ નિ॰ ૮૮૭ (સંસુદ્ધપઞ્ઞા કુસલા મુતીમા)].

ઇતિ ગુણવાદિગણરાસિ.

ગચ્છન્તાદિગણરાસિ

૧૨૭. ન્તસ્સં સિમ્હિ [ક॰ ૧૮૬; રૂ॰ ૧૦૭; ની॰ ૩૮૨-૪; ‘તસ્સં’ (બહૂસુ)].

સિમ્હિ ન્તસ્સ અં હોતિ વા. સિલોપો.

ગચ્છં, ગચ્છન્તો, ગચ્છન્તા, ગચ્છન્તો, ભો ગચ્છ, ભો ગચ્છા, ભો ગચ્છં, ભોન્તો ગચ્છન્તા, ભોન્તો ગચ્છન્તો, ગચ્છન્તં, ગચ્છન્તે, ગચ્છન્તેન, ગચ્છતા, ગચ્છન્તેહિ, ગચ્છન્તેભિ, ગચ્છન્તસ્સ, ગચ્છતો, ગચ્છન્તાનં, ગચ્છતં,

ગચ્છન્તસ્મા, ગચ્છન્તમ્હા, ગચ્છન્તા, ગચ્છતા, ગચ્છન્તેહિ, ગચ્છન્તેભિ, ગચ્છન્તસ્સ, ગચ્છતો, ગચ્છન્તાનં, ગચ્છતં, ગચ્છન્તસ્મિં, ગચ્છન્તમ્હિ, ગચ્છતિ, ગચ્છન્તે, ગચ્છન્તેસુ.

એવં કરં, કુબ્બં, ચરં, ચવં, જયં, જહં, જાનં, જિરં, દદં, દહં, જુહં, સુણં, પચં, સરં, ભુઞ્જં, મુઞ્ચં, સયં, સરં, હરં, તિટ્ઠં, ભવિસ્સં, કરિસ્સં, ગમિસ્સં ઇચ્ચાદિ.

વિસેસવિધાનમુચ્ચતે.

'ન્તસ્સ ચ ટ વંસે'તિ અં, સેસુ ન્તસ્સ ટત્તં, યં યઞ્હિ રાજ ભજતિ, સન્તં વા યદિ વા અસં. સીલવન્તં વિસીલં વા, વસં તસ્સેવ ગચ્છતિ [જા॰ ૧.૧૫.૧૮૧]. કિચ્ચાનુકુબ્બસ્સ કરેય્ય કિચ્ચં [જા॰ ૧.૨.૧૪૫] – અનુકુબ્બસ્સાતિ પુન કરોન્તસ્સ.

મહાવુત્તિના પઠમાયોમ્હિ ચ સવિભત્તિસ્સ ન્તસ્સ અં હોતિ, અપિ નુ તુમ્હે એકન્તસુખં લોકં જાનં પસ્સં વિહરથ [દી॰ નિ॰ ૧.૪૨૫], કસં ખેત્તં બીજં વપં, ધનં વિન્દન્તિ માણવા [થેરીગા॰ ૧૧૨], ભરન્તિ માતાપિતરો, પુબ્બે કતમનુસ્સરં [અ॰ નિ॰ ૫.૩૯].

૧૨૮. મહન્તારહન્તાનં ટા વા [ની॰ ૩૮૭, ૭૧૨].

સિમ્હિ એતેસં ન્તસ્સ ટા હોતિ વા.

મહા , મહં, મહન્તો, મહન્તા, મહન્તો, ભો મહ, ભો મહા, ભો મહં, ભોન્તો મહન્તા, ભોન્તો મહન્તો, મહન્તં.

'ન્તસ્સ ચ ટ વંસે'તિ અંમ્હિ ન્તસ્સ ટત્તં, ''સુમહં પુરં, પરિક્ખિપિસ્સ''ન્તિ [જા॰ ૨.૨૨.૭૯૨] પાળિ-સુટ્ઠુ મહન્તં બારાણસિપુરન્તિ અત્થો. સેસં ગચ્છન્તસમં.

અરહા તિટ્ઠતિ. 'ન્તસ્સં સિમ્હી'તિ સિમ્હિ ન્તસ્સ અં, અરહં સુગતો લોકે [સં॰ નિ॰ ૧.૧૬૧], અરહં સમ્માસમ્બુદ્ધો [પારા॰ ૧], અરહન્તા, અરહન્તો, અરહન્તં, અરહન્તે, અરહન્તેન, અરહતા, અરહન્તેહિ, અરહન્તેભિ, અરહન્તસ્સ, અરહતો, અરહન્તાનં, અરહતં ઇચ્ચાદિ.

મહાવુત્તિના બ્રહ્મન્તસ્સ ચ ન્તસ્સ ટા હોતિ સિમ્હિ, બ્રહા, બ્રહન્તો, બ્રહન્તા, બ્રહન્તો, બ્રહન્તં, બ્રહન્તે ઇચ્ચાદિ.

''સા પરિસા મહા હોતિ, સા સેના દિસ્સતે મહા''તિ [જા॰ ૨.૨૨.૭૭૧] ચ ''મહા ભન્તે ભૂમિચાલો''તિ [અ॰ નિ॰ ૮.૭૦] ચ ''મહા તે ઉપાસક પરિચ્ચાગો''તિ [જા॰ અટ્ઠ॰ ૪.૧૩.અકિત્તિજાતકવણ્ણના] ચ ''મહા મે ભયમાગત''ન્તિ ચ ''બારાણસિરજ્જં નામ મહા''તિ [જા॰ અટ્ઠ॰ ૧.૧.મહાસીલવજાતકવણ્ણના] ચ ''મહાસ્સ હોન્તિ પરિવારા બ્રાહ્મણગહપતિકા, મહાસ્સ હોન્તિ પરિવારા ભિક્ખૂ ભિક્ખુનિયો''તિ [દી॰ નિ॰ ૩.૨૦૪] ચ ''મહા વહન્તિ દુદ્દિટ્ઠિં, સઙ્કપ્પા રાગનિસ્સિતા''તિ ચ પાળી. અત્ર મહાસદ્દો નિપાતપટિરૂપકોપિ સિયા.

૧૨૯. ભૂતો.

ભૂધાતુસિદ્ધતો ન્તસ્સ અં હોતિ સિમ્હિ. સુદ્ધે નિચ્ચં, ઉપપદે અનિચ્ચં.

ભવં તિટ્ઠતિ, સમ્પત્તિં અનુભવં, અનુભવન્તો, તણ્હં અભિભવં, અભિભવન્તો, દુક્ખં પરિભવં, પરિભવન્તો તિટ્ઠતિ, ભવન્તા, ભવન્તો, હે ભવન્ત, હે ભવન્તા, હે ભવન્તો, હે ભવ, હે ભવા, હે ભવં. ‘‘કચ્ચિ ભવં અભિરમસિ અરઞ્ઞે’’તિ [જા॰ ૨.૧૮.૧૮] પાળિ.

હે ભવન્તા, હે ભવન્તો, ભવન્તં, ભવન્તે, ભવન્તેન, ભવતા, ભવન્તેહિ, ભવન્તેભિ, ભવન્તસ્સ, ભવતો, ભવન્તાનં, ભવતં, ભવન્તસ્મા, ભવન્તમ્હા, ભવન્તા, ભવતા, ભવન્તેહિ, ભવન્તેભિ, ભવન્તસ્સ, ભવતો, ભવન્તાનં, ભવતં, ભવન્તસ્મિં, ભવન્તમ્હિ, ભવતિ, ભવન્તે, ભવન્તેસુ.

૧૩૦. ભવતો વા ભોન્તો ગયોનાસે [ક॰ ૨૪૩; રૂ॰ ૮, ૧૧૦; ની॰ ૪૮૪].

ગ, યો, ના, સેસુ ભવન્તસ્સ ભોન્તો હોતિ વા. સુત્તવિભત્તેન અં, હિ, નં, સ્માદીસુ ચ.

ભોન્તા, ભોન્તો, હે ભોન્ત, હે ભોન્તા, હે ભોન્તો, ભોન્તં, ભોન્તે, ભોન્તેન, ભોતા, ભોન્તેહિ, ભોન્તેભિ, ભોન્તસ્સ, ભોતો, ભોન્તાનં, ભોતં, ભોન્તસ્મા, ભોન્તમ્હા, ભોન્તા, ભોતા, ભોન્તેહિ, ભોન્તેભિ, ભોન્તસ્સ, ભોતો, ભોન્તાનં, ભોતં, ભોન્તસ્મિં, ભોન્તમ્હિ, ભોતિ, ભોન્તે, ભોન્તેસુ.

ભો, ભન્તેતિ દ્વે વુદ્ધિઅત્થે સિદ્ધા આમન્તનત્થે નિપાતા એવ, તેહિ પરં ગ, યોનં લોપો, ઇતો ભો સુગતિં ગચ્છ [ઇતિવુ॰ ૮૩], ઉમ્મુજ્જભો પુથુસિલે, કુતો નુ આગચ્છથ ભો તયો જના [જા॰ ૧.૯.૮૭], પસ્સથ ભો ઇમં કુલપુત્તં, એહિ ભન્તે ખમાપેહિ, સો તે ભિક્ખૂ ખમાપેસિ ‘‘ખમથ ભન્તે’’તિ. તથા ભદ્દન્તે, ભદ્દન્તાતિ દ્વે ‘‘તુય્હં ભદ્દં હોતુ , તુમ્હાકં ભદ્દં હોતૂ’’તિ અત્થે સિદ્ધા આમન્તનનિપાતાવ, ‘‘ભદ્દન્તે’’તિ તે ભિક્ખૂ ભગવતો પચ્ચસ્સોસું [સં॰ નિ॰ ૧.૨૪૯], તં વો વદામિ ભદ્દન્તે, યાવન્તેત્થ સમાગતા [જા॰ ૧.૭.૧૦૮]. ભદ્દન્ત, ભદન્તસદ્દા પન પુરિસાદિગણિકા એવ.

સન્તસદ્દો પન સપ્પુરિસે વિજ્જમાને સમાને ચ પવત્તો ઇધ લબ્ભતિ. સમેતિ અસતા અસં [જા॰ ૧.૨.૧૬]. સં, સન્તો, સન્તા, સન્તો, ભોસન્ત, ભોસન્તા, ભોસ, ભો સા, ભો સં વા, ભોન્તો સન્તા, ભોન્તો સન્તો. યં યઞ્હિ રાજ ભજતિ, સન્તં વા યદિ વા અસં [જા॰ ૧.૧૫.૧૮૦]. સન્તે, સન્તેન, સતા.

૧૩૧. સતો સબ્બ ભે [ક॰ ૧૮૫; રૂ॰ ૧૧૨; ની॰ ૩૭૮].

ભે પરે સન્તસ્સ સબઆદેસો હોતિ વા.

સન્તેહિ, સન્તેભિ, સબ્ભિ, સન્તસ્સ, સતો, સન્તાનં, સતં, સન્તસ્મા, સન્તમ્હા, સન્તા, સતા, સન્તેહિ, સન્તેભિ, સબ્ભિ, સન્તસ્સ, સતો, સન્તાનં, સતં, સન્તસ્મિં, સન્તમ્હિ, સતિ, સન્તે, સન્તેસુ. સન્તો સપ્પુરિસા લોકે, દૂરેસન્તો પકાસેન્તિ [ધ॰ પ॰ ૩૦૪], ચત્તારો પુગ્ગલા સન્તો સંવિજ્જમાના લોકસ્મિં [અ॰ નિ॰ ૪.૮૫], પહુસન્તો ન ભરતિ [સુ॰ નિ॰ ૯૧].

ખેદે નિરોધે ચ પવત્તો સન્તો પુરિસાદિગણાદિકો, દીઘં સન્તસ્સ યોજનં [ધ॰ પ॰ ૬૧], સન્તા હોન્તિ સમિતા નિરુદ્ધા ઇચ્ચાદિ.

ઇતિ ગચ્છન્તાદિગણરાસિ.

રાજાદિયુવાદિગણરાસિ

૧૩૨. રાજાદિયુવાદીહા [ક॰ ૧૮૯; રૂ॰ ૧૧૩; ની॰ ૩૯૦-૧].

રાજાદીહિ યુવાદીહિ ચ સિસ્સ આ હોતિ.

રાજા ગચ્છતિ.

૧૩૩. યોનમાનો [ક॰ ૧૯૦; રૂ॰ ૧૧૪; ની॰ ૩૯૨].

રાજાદીહિ યુવાદીહિ ચ યોનં આનો હોતિ વા.

રાજાનો.

વાતિ કિં? ચતુરો ચ મહારાજા.

ભો રાજ, ભો રાજા, ભોન્તો રાજાનો.

૧૩૪. વંમ્હાનઙ [ક॰ ૧૮૮; રૂ॰ ૧૧૫; ની॰ ૩૯૩].

રાજાદીનં યુવાદીનઞ્ચ આનઙ હોતિ વા અંમ્હિ.

રાજાનં, રાજં, રાજાનો, ચતુરો ચ મહારાજે [પે॰ વ॰ ૧૧].

૧૩૫. નાસ્માસુ રઞ્ઞા [ક॰ ૧૩૭, ૨૭૦; રૂ॰ ૧૧૬, ૧૨૦; ની॰ ૩૧૬, ૫૪૨].

ના, સ્માસુ રાજસ્સ રઞ્ઞા હોતિ વા.

રઞ્ઞા, રાજેન.

૧૩૬. રાજસ્સિ નામ્હિ [ની॰ ૩૧૬].

નામ્હિ રાજસ્સ ઇ હોતિ.

રાજિના.

૧૩૭. સુનંહિસ્વુ [ક॰ ૧૬૯; રૂ॰ ૧૧૭; ની॰ ૩૫૭].

સુ , નં, હિસુ રાજસ્સ ઉહોતિ વા.

રાજૂહિ, રાજૂભિ, રાજેહિ, રાજેભિ.

૧૩૮. રઞ્ઞોરઞ્ઞસ્સરાજિનો સે [ક॰ ૧૩૯; રૂ॰ ૧૧૮; ની॰ ૩૧૪].

સેપરે સવિભત્તિસ્સ રાજસ્સ રઞ્ઞો, રઞ્ઞસ્સ, રાજિનો હોન્તિ વા.

રઞ્ઞો, રઞ્ઞસ્સ, રાજિનો.

વાતિ કિં? રાજસ્સ.

રાજૂનં, રાજાનં.

૧૩૯. રાજસ્સ રઞ્ઞં [ક॰ ૧૩૬; રૂ॰ ૧૧૯; ની॰ ૩૧૫].

નંમ્હિ રાજસ્સ રઞ્ઞં હોતિ વા.

રઞ્ઞં, રાજસ્મા, રાજમ્હા, રઞ્ઞા, રાજૂહિ, રાજૂભિ, રાજેહિ, રાજેભિ, રઞ્ઞો, રઞ્ઞસ્સ, રાજિનો, રાજસ્સ વા, રાજૂનં, રાજાનં, રઞ્ઞં.

૧૪૦. સ્મિંમ્હિ રઞ્ઞેરાજિનિ [ક॰ ૧૩૮; રૂ॰ ૧૨૧; ની॰ ૩૧૭].

સ્મિંમ્હિ સવિભત્તિસ્સ રાજસ્સ રઞ્ઞે, રાજિનિ હોન્તિ વા.

રઞ્ઞે, રાજિનિ, રાજસ્મિં, રાજમ્હિ, રાજૂસુ, રાજેસુ.

૧૪૧. સમાસે વા.

સમાસટ્ઠાને સબ્બે તે આદેસા વિકપ્પેન હોન્તિ.

ચત્તારો મહારાજા [દી॰ નિ॰ ૨.૩૩૬], ચત્તારો મહારાજાનો [અ॰ નિ॰ ૩.૩૭], દેવરાજાનં, દેવરાજં, દેવરાજાનો, દેવરાજે, ચત્તારો ચ મહારાજે , મણિમ્હિ પસ્સ નિમ્મિતં [જા॰ ૨.૨૨.૧૩૯૪], કાસિરઞ્ઞા, કાસિરાજેન, દેવરાજૂહિ, દેવરાજેહિ, કાસિરઞ્ઞો, કાસિરાજસ્સ, દેવરાજૂનં, દેવરાજાનં...પે॰... કાસિરઞ્ઞે, કાસિરાજે, દેવરાજૂસુ, દેવરાજેસુ.

મહાવુત્તિના રાજતો યોનં ઇનો હોતિ, ‘‘સમન્તપાસાદિકા નામ, સોળસાસિંસુ રાજિનો, એકૂનતિંસે કપ્પમ્હિ, ઇતો સોળસરાજિનો [અપ॰ થેર ૧.૧૨.૫૪-૫૫ (એકૂનતિંસકપ્પમ્હિ, ઇતો સોળસરાજાનો)], કુસરાજં મહબ્બલં [જા॰ ૨.૨૦.૬૭], સાલરાજંવ પુપ્ફિતં [અપ॰ થેર ૧.૪૨.૮૬], ઉળુરાજંવ સોભિતં, ચતુરો ચ મહારાજે [પે॰ વ॰ ૧૧], યુધઞ્ચયો અનુઞ્ઞાતો, સબ્બદત્તેન રાજિના [જા॰ ૧.૧૧.૮૧], તદા અદાસિ મં તાતો, બિમ્બિસારસ્સ રાજિનો [અપ॰ થેરી॰ ૨.૨.૩૨૬], નિક્ખમન્તે મહારાજે, પથવી સમ્પકમ્પથ’’ ઇચ્ચાદીનિ પાળિપદાનિ.

બ્રહ્મા, બ્રહ્માનો, ભો બ્રહ્મ, ભો બ્રહ્મા. ‘ઘબ્રહ્માદિત્વે’તિ ગસ્સ એત્તં, ભો બ્રહ્મે, ભોન્તો બ્રહ્માનો, બ્રહ્માનં, બ્રહ્મં, બ્રહ્માનો.

૧૪૨. નામ્હિ [ક૦ ૧૯૮; રૂ૦ ૧૨૩; ની૦ ૪૧૦].

નામ્હિ બ્રહ્મસ્સ ઉહોતિ વા.

બ્રહ્મુના, બ્રહ્મેન, બ્રહ્મેહિ, બ્રહ્મેભિ.

૧૪૩. બ્રહ્મસ્સુ વા [ક૦ ૧૯૮; રૂ૦ ૧૨૩; ની૦ ૪૧૦].

સ, નંસુ બ્રહ્મસ્સ ઉ હોતિ વા.

૧૪૪. ઝલા સસ્સ નો [ક૦ ૧૧૭; રૂ૦ ૧૨૪; ની૦ ૨૯૨].

ઝ, લતો સસ્સ નો હોતિ.

બ્રહ્મુનો, બ્રહ્મસ્સ, બ્રહ્મૂનં, બ્રહ્માનં.

૧૪૫. સ્મા નાવ બ્રહ્મા ચ [ક૦ ૨૭૦; રૂ૦ ૧૨૦; ની૦ ૫૪૨].

અત્તા'તુમેહિ ચ બ્રહ્મતો ચ સ્માસ્સ ના વિય રૂપં હોતિ.

બ્રહ્મુના, બ્રહ્મસ્મા, બ્રહ્મમ્હા, બ્રહ્મુનો, બ્રહ્મસ્સ, બ્રહ્મૂનં, બ્રહ્માનં. 'કમ્માદિતો'તિ સુત્તેન સ્મિંનો નિ હોતિ, બ્રહ્મસ્મિં, બ્રહ્મમ્હિ, બ્રહ્મનિ, બ્રહ્મે, બ્રહ્મેસુ.

અત્તા, અત્તાનો, ભો અત્ત, ભો અત્તા, ભોન્તો અત્તાનો, અત્તાનં, અત્તં, અત્તાનો. 'નાસ્સેનો'તિ વિકપ્પેન નાસ્સ એનત્તં, અત્તના, અત્તેન.

૧૪૬. સુહિસ્વનક [ક૦ ૨૧૧; રૂ૦ ૧૨૬; ની૦ ૪૩૯;. સુહિસુનક (બહૂસુ)].

સુ, હિસુ અત્તા'તુમાનં અન્તો અનક હોતિ.

અત્તનેહિ, અત્તનેભિ, અત્તેહિ, અત્તેભિ.

૧૪૭. નોત્તાતુમા [ક૦ ૨૧૩; રૂ૦ ૧૨૭; ની૦ ૪૪૦].

અત્તા'તુમતો સસ્સ નો હોતિ.

અત્તનો, અત્તસ્સ, અત્તાનં, અત્તસ્મા, અત્તમ્હા, અત્તા, અત્તના, અત્તનેહિ, અત્તનેભિ, અત્તેહિ, અત્તેભિ, અત્તનો, અત્તસ્સ, અત્તાનં, અત્તસ્મિં, અત્તમ્હિ, અત્તનિ, અત્તે, અત્તેસુ, અત્તનેસુ.

સમાસે પન પુરિસાદિરૂપં હોતિ, પહિતો અત્તા એતેનાતિ પહિતત્તો, પહિતત્તા, પહિતત્તં, પહિતત્તે, પહિતત્તેન, પહિતત્તેહિ, પહિતત્તેભિ, પહિતત્તસ્સ, પહિતત્તાનં, પહિતત્તસ્મા, પહિતત્તમ્હા, પહિતત્તા, પહિતત્તેહિ, પહિતત્તેભિ, પહિતત્તસ્સ, પહિતત્તાનં, પહિતત્તસ્મિં, પહિતત્તમ્હિ, પહિતત્તે, પહિતત્તેસુ.

આતુમા , આતુમાનો, આતુમાનં, આતુમં, આતુમાનો, આતુમના, આતુમેન, આતુમનેહિ, આતુમનેભિ, આતુમનો, આતુમસ્સ, આતુમાનં ઇચ્ચાદિ.

સખા તિટ્ઠતિ.

૧૪૮. આયો નો ચ સખા [ક॰ ૧૯૧; રૂ॰ ૧૩૦; ની॰ ૩૯૪].

સખતો યોનં આયો ચ નો ચ હોન્તિ વા આનો ચ.

સખાનો, સખાયો.

૧૪૯. નોનાસેસ્વિ [ક॰ ૧૯૪; રૂ॰ ૧૩૧; ની॰ ૪૦૭].

નો, ના, સેસુ સખન્તસ્સ ઇ હોતિ વા.

સખિનો.

સુત્તવિભત્તેન ત્તપચ્ચયમ્હિ ઇત્તં, ‘‘સખિત્તં કરેય્ય, સખિત્તં ન કરેય્યા’’તિ [થેરગા॰ ૧૦૧૭ (સખિતં)] પાળી.

૧૫૦. યોસ્વંહિસ્માનંસ્વારઙ [ક॰ ૧૯૫-૬; રૂ॰ ૧૩૩-૪; ની॰ ૪૦૮-૯; યોસ્વંહિસુચારઙ (બહૂસુ)].

યોસુ અં, હિ, સ્મા, નંસુ સખન્તસ્સ આરઙ હોતિ. ‘ટોટે વા’તિ સુત્તેન આરાદેસતો યોનં કમેન ટો, ટે હોન્તિ.

સખારો તિટ્ઠન્તિ. ‘ઘબ્રહ્માદિત્વે’તિ ગસ્સ વિકપ્પેન એત્તં, ભો સખ, ભો સખા, ભો સખે, હરે સખા કિસ્સ મં જહાસિ [જા॰ ૧.૬.૯૪].

‘‘સખિ, સખીતિ દ્વયં ઇત્થિયં સિદ્ધ’’ન્તિ વુત્તિયં વુત્તં.

ભોન્તો સખાનો, ભોન્તો સખાયો, ભોન્તો સખિનો, ભોન્તો સખારો, સખાનં, સખારં, સખં, સખાનો, સખાયો, સખિનો, સખારે, સખારો, સખિના, સખારેન, સખેન, સખારેહિ, સખારેભિ, સખેહિ, સખેભિ, સખિસ્સ, સખિનો, સખારાનં, સખાનં.

૧૫૧. સ્માનંસુ વા [ક॰ ૧૯૪, ૧૭૦; રૂ॰ ૧૨૦, ૧૩૧; ની॰ ૪૦૭, ૫૪૨].

સ્મા, નંસુ સખન્તસ્સ ઇ હોતિ વા.

સખીનં, સખિસ્મા, સખિમ્હા, સખા, સખિના, સખારસ્મા, સખારમ્હા, સખારા, સખારેહિ, સખારેભિ, સખેહિ, સખેભિ, સખિસ્સ, સખિનો, સખારાનં, સખાનં, સખીનં.

૧૫૨. ટે સ્મિંનો [ક॰ ૧૯૨; રૂ॰ ૧૩૫].

સખતો સ્મિંનો ટે હોતિ. નિચ્ચત્થમિદં સુત્તં.

સખે, સખારેસુ, સખેસુ. ‘‘નેતાદિસા સખા હોન્તિ, લબ્ભા મે જીવતો સખા’’તિ [જા॰ ૧.૭.૯] પાળિ. પુરિસાદિનયેન યોનં વિધિ.

સમાસે પન સબ્બં પુરિસાદિરૂપં લબ્ભતિ, ‘‘સબ્બમિત્તો સબ્બસખો, પાપમિત્તો પાપસખો’’તિ [દી॰ નિ॰ ૩.૨૫૩] ચ પાળિ. પાપસખો, પાપસખા, પાપસખં, પાપસખે, પાપસખેન, પાપસખેહિ, પાપસખેભિ...પે॰... પાપસખસ્મિં, પાપસખમ્હિ, પાપસખે, પાપસખેસુ.

યુવા ગચ્છતિ.

૧૫૩. યોનં નોને વા [ક॰ ૧૫૫, ૧૫૭; રૂ॰ ૧૩૭, ૧૪૦; ની॰ ૩૩૫, ૩૪૩].

યુવ, પુમાદીહિ પઠમા, દુતિયાયોનં કમેન નો, ને હોન્તિ વા.

૧૫૪. નોનાનેસ્વા [ક॰ ૧૫૭; રૂ॰ ૧૪૦; ની॰ ૩૪૩].

નો, ના, નેસુ યુવાદીનં અન્તો આ હોતિ વા.

યુવાનો, યુવાના, યુવા, હે યુવ, હે યુવા, હે યુવાનો, હે યુવા વા, યુવાનં, યુવં, યુવાને, યુવે, યુવેન, યુવાના.

૧૫૫. યુવાદીનં સુહિસ્વાનઙ [ક॰ ૧૫૭; રૂ॰ ૧૪૦; ની॰ ૩૩૭-૯, ૩૪૩].

યુવ, પુમાદીનં અન્તો આનઙ હોતિ વા સુ, હિસુ.

યુવાનેહિ, યુવેહિ, યુવાનેભિ, યુવેભિ, યુવસ્સ.

૧૫૬. યુવા સસ્સિનો.

યુવતો સસ્સ ઇનો હોતિ વા.

યુવિનો, યુવાનં, યુવસ્મા, યુવમ્હા.

૧૫૭. સ્માસ્મિંનં નાને [ક॰ ૧૫૬-૭-૮; રૂ॰ ૧૪૦-૨-૩].

યુવ, પુમાદીહિ સ્મા, સ્મિંનં ના, ને હોન્તિ વા. ‘નોનાનેસ્વા’તિ નામ્હિ આત્તં.

યુવાના, યુવાનેહિ, યુવાનેભિ, યુવેહિ, યુવેભિ, યુવસ્સ, યુવિનો, યુવાનં, યુવસ્મિં, યુવમ્હિ, યુવે, યુવાને, યુવાનેસુ, યુવેસુ.

રૂપસિદ્ધિયં પન ‘‘મઘવ, યુવાદીનમન્તસ્સ આનાદેસો હોતિ વા સબ્બાસુ વિભત્તીસૂ’’તિ [રૂ॰ ૧૪૦; ની॰ ૩૪૩] વુત્તં.

પુમા , પુમાનો, હે પુમ, હે પુમા.

૧૫૮. ગસ્સં [ક॰ ૧૫૩; રૂ॰ ૧૩૮; ની॰ ૩૩૩].

પુમતો ગસ્સ અં હોતિ વા.

હે પુમં, હે પુમાનો, પુમાનં, પુમં, પુમાને, પુમે.

૧૫૯. નામ્હિ [ક॰ ૧૫૯; રૂ॰ ૧૩૯; ની॰ ૩૪૦].

નામ્હિ પુમન્તસ્સ આ હોતિ વા.

પુમાના, પુમેન.

૧૬૦. પુમકમ્મથામદ્ધાનં વા સસ્માસુ ચ [ક॰ ૧૫૭, ૧૫૯; રૂ॰ ૧૩૯, ૧૪૦; ની॰ ૩૩૮, ૧૪૦].

નામ્હિ ચ સ, સ્માસુ ચ પુમ, કમ્મ, થામદ્ધાનં અન્તો ઉ હોતિ વા.

પુમુના, પુમાનેહિ, પુમાનેભિ, પુમેહિ, પુમેભિ, પુમસ્સ, પુમુનો, પુમાનં, પુમસ્મા, પુમમ્હા, પુમાના, પુમુના, પુમાનેહિ, પુમાનેભિ, પુમેહિ, પુમેભિ, પુમુનો, પુમસ્સ, પુમાનં, પુમસ્મિં, પુમમ્હિ, પુમે.

૧૬૧. પુમા [ક॰ ૧૫૬; રૂ॰ ૧૪૨; ની॰ ૩૩૬].

પુમતો સ્મિંનો ને હોતિ વા. ‘નોનાનેસ્વા’તિ પુમન્તસ્સ આત્તં.

પુમાને.

૧૬૨. સુમ્હા ચ [ક॰ ૧૫૮; રૂ॰ ૧૪૩; ની॰ ૩૩૯].

સુમ્હિ પુમન્તસ્સ આ ચ હોતિ આને ચ.

પુમાનેસુ, પુમાસુ, પુમેસુ.

સિ , યોનં પુરિસાદિવિધિ ચ હોતિ, “યથા બલાકયોનિમ્હિ, ન વિજ્જતિ પુમો સદા [અપ॰ થેર ૧.૧.૫૧૧], સોળસિત્થિસહસ્સાનં, ન વિજ્જતિ પુમો તદા [ચરિયા ૩.૪૯], ઇત્થી હુત્વા સ્વજ્જ પુમોમ્હિ દેવો [દી॰ નિ॰ ૨.૩૫૪], થિયો તસ્સ પજાયન્તિ, ન પુમા જાયરે કુલે”તિ [જા॰ ૧.૮.૫૪] પાળી.

મઘવસદ્દો યુવસદ્દસદિસોતિ રૂપસિદ્ધિયં [રૂ॰ ૬૬] વુત્તં, ગુણવાદિગણિકોતિ સદ્દનીતિયં [ની॰ ૫૬॰ ૨૨૦] ઇચ્છિતો. અઘન્તિ દુક્ખં પાપઞ્ચ વુચ્ચતિ, ન અઘં મઘં, સુખં પુઞ્ઞઞ્ચ, મઘો ઇતિ પુરાણં નામં અસ્સ અત્થીતિ મઘવાતિ [સં॰ નિ॰ ૧.૨૫૯] અત્થો પાળિયં દિસ્સતિ.

થામસદ્દો પુરિસાદિગણો, થામેન, થામુના, થામસ્સ, થામુનો, થામસ્મા, થામમ્હા, થામા, થામુના, થામસ્સ, થામુનો. સેસં પુરિસસમં.

અદ્ધા વુચ્ચતિ કાલો. નાદ્યેકવચનેસુ-દીઘેન અદ્ધુના, અદ્ધના, અદ્ધેન, દીઘસ્સ અદ્ધુનો, અદ્ધુસ્સ, અદ્ધસ્સ, અદ્ધુના, અદ્ધુમ્હા, અદ્ધુસ્મા, અદ્ધા, અદ્ધમ્હા, અદ્ધસ્મા, અદ્ધુનો, અદ્ધુસ્સ, અદ્ધસ્સ, અદ્ધનિ, અદ્ધે, અદ્ધમ્હિ, અદ્ધસ્મિન્તિ ચૂળમોગ્ગલ્લાને આગતં. સેસં યુવસદિસં.

ઉપદ્ધવાચકો અદ્ધસદ્દો ઇધ ન લબ્ભતિ, એકંસત્થવાચકો ચ નિપાતો એવ. ''અદ્ધાનમગ્ગપ્પટિપન્નો''તિઆદીસુ અદ્ધાનસદ્દો પન વિસું સિદ્ધો નપુંસકલિઙ્ગોવ.

મુદ્ધસદ્દે ''મુદ્ધા તે ફલતુ સત્તધા, મુદ્ધા મે ફલતુ સત્તધા'' ઇચ્ચાદીસુ [જા॰ ૧.૧૬.૨૯૫; ધ॰ પ॰ અટ્ઠ॰ ૧.તિસ્સત્થેરવત્થુ] સિરો વુચ્ચતિ, ''પબ્બતમુદ્ધનિટ્ઠિતો'' ઇચ્ચાદીસુ [દી॰ નિ॰ ૨.૭૦] મત્થકં વુચ્ચતિ, તદુભયં ઇધ લબ્ભતિ, સ્મિંવચને મુદ્ધનીતિ સિદ્ધં, સેસં યુવસમં. બાલવાચકો પન પુરિસનયો. હત્થમુટ્ઠિવાચકો ઇત્થિલિઙ્ગો.

અસ્મા વુચ્ચતિ પાસાણો, ઉસ્મા વુચ્ચતિ કાયગ્ગિ, ભિસ્મા વુચ્ચતિ ભયાનકો મહાકાયો.

તત્થ અસ્મસદ્દે ''તં તે પઞ્ઞાય ભિન્દામિ, આમં પક્કંવ અસ્મના [સુ॰ નિ॰ ૪૪૫], મા ત્વં ચન્દે ખલિ અસ્મની''તિ પાળી. સેસં યુવસમં. ઉસ્મા, ભિસ્માસદ્દાપિ યુવસદિસાતિ વદન્તિ.

ચૂળમોગ્ગલ્લાને મુદ્ધ, ગાણ્ડીવધન્વ, અણિમ, લઘિમાદયો ચ અસ્મસદિસાતિ વુત્તં.

યત્થ સુત્તવિધાનં ન દિસ્સતિ, તત્થ મહાવુત્તિના વા સુત્તવિભત્તેન વા રૂપં વિધિયતિ.

ઇતિ રાજાદિયુવાદિગણરાસિ.

અકારન્તપુલ્લિઙ્ગં નિટ્ઠિતં.

આકારન્તપુલ્લિઙ્ગરાસિ

'ગસીન'ન્તિ સિલોપો, સા તિટ્ઠતિ.

'એકવચનયોસ્વઘોન'ન્તિ યોસુ ચ એકવચનેસુ ચ રસ્સો, 'અતો યોન'મિચ્ચાદિના વિધાનં, સા તિટ્ઠન્તિ.

૧૬૩. સાસ્સંસે ચાનઙ.

અં, સેસુ ગે ચ સાસદ્દસ્સ આનઙ હોતિ.

ભો સાન, ભોન્તો સા, સં, સાનં, સે, સેન, સાહિ, સાભિ, સસ્સ, સાનસ્સ, સાનં, સસ્મા, સમ્હા, સા, સાહિ, સાભિ, સસ્સ, સાનસ્સ, સાનં, સસ્મિં, સમ્હિ, સે, સાસુ.

અથ વા 'સાસ્સંસે ચાનઙ'ઇતિ સુત્તે ચસદ્દો અવુત્તસમુચ્ચયત્થોપિ હોતીતિકત્વા સિતો સેસાસુ વિભત્તીસુપિ આનઙ હોતિ વા, મહાવુત્તિના ચ આનાદેસતો યોનં ઓ.

સા ગચ્છતિ, સાનો ગચ્છન્તિ, સા વા, હે સ, હે સા, હે સાન, હે સા, હે સાનો, સં, સાનં, સે, સાને ઇચ્ચાદિ.

સદ્દનીતિરૂપં વુચ્ચતે –

સા તિટ્ઠતિ, સા તિટ્ઠન્તિ, સાનો તિટ્ઠન્તિ, ભો સા, ભોન્તો સા, સાનો, સાનં, સાને, સાના, સાનેહિ, સાનેભિ, સાસ્સ, સાનં, સાના, સાનેહિ, સાનેભિ, સાસ્સ, સાનં, સાને, સાનેસૂતિ [નીતિ॰ પદ॰ ૨૧૧].

વત્તહા વુચ્ચતિ સત્તો [સક્કો (અમરકોસ, ૧-૧૪૫ ગાથાયં)].

૧૬૪. વત્તહા સનંનં નોનાનં.

વત્તહતો સસ્સ નો હોતિ, નંવચનસ્સ નાનં હોતિ.

વત્તહાનો દેતિ, વત્તહાનાનં દેતિ. સેસં યુવસદ્દસમં.

સદ્દનીતિયં પન ના, સેસુ વત્તહિના, વત્તહિનોતિ [નીતિ॰ પદ॰ ૨૧૯; (તત્થ નામ્હિ વત્તહાનાતિ દિસ્સતિ)] વુત્તં.

દળ્હધમ્મા, દળ્હધમ્મા, દળ્હધમ્માનો. ‘‘સિક્ખિતા દળ્હધમ્મિનો’’તિપિ [સં॰ નિ॰ ૧.૨૦૯] પાળિ. ભો દળ્હધમ્મા, ભોન્તો દળ્હધમ્મા, દળ્હધમ્માનો, દળ્હધમ્મિનો, દળ્હધમ્માનં, દળ્હધમ્માને, દળ્હધમ્મિના, દળ્હધમ્મેહિ. સેસં પુરિસસમં. એવં પચ્ચક્ખધમ્માતિ. વિવટચ્છદસદ્દે પન નામ્હિ ઇત્તં નત્થિ, સેસં દળ્હધમ્મસમં. પાળિયં પન ‘‘દળ્હધમ્મોતિ વિસ્સુતો’’તિ [જા॰ ૨.૨૨.૩૦૦] ચ ‘‘લોકે વિવટચ્છદો’’તિ [દી॰ નિ॰ ૧.૨૫૮] ચ દિટ્ઠત્તા એતે સદ્દા પુરિસરૂપા અકારન્તાપિ યુજ્જન્તિ.

વુત્તસિરા વુચ્ચતિ નવવોરોપિતકેસો, વુત્તસિરા બ્રાહ્મણો, વુત્તસિરા, વુત્તસિરાનો, વુત્તસિરાનં, વુત્તસિરાને, વુત્તસિરાના, વુત્તસિરાનેહિ. સેસં પુરિસસમં. પાળિયં પન ‘‘કાપટિકો માણવો વુત્તસિરો’’તિપિ [મ॰ નિ॰ ૨.૪૨૬] દિસ્સતિ.

રહા વુચ્ચતિ પાપધમ્મો. રહા, રહા, રહિનો, રહાનં, રહિને, રહિના, રહિનેહિ, રહિનેભિ, રહસ્સ, રહિનો, રહાનં...પે॰... રહાને, રહાનેસૂતિ [નીતિ॰ પદ॰ ૨૧૭] સબ્બં સદ્દનીતિયં વુત્તં, ઇધ પન મહાવુત્તિના સિદ્ધં.

ઇતિ આકારન્તપુલ્લિઙ્ગરાસિ.

ઇકારન્તપુલ્લિઙ્ગરાસિ

‘ગસીન’ન્તિ લોપો, મુનિ ગચ્છતિ.

૧૬૫. લોપો [ક॰ ૧૧૮; રૂ॰ ૧૪૬; ની॰ ૨૯૩].

ઝ, લતો યોનં લોપો હોતિ. ‘યોલોપનીસુ દીઘો’તિ દીઘો.

મુની ગચ્છન્તિ.

૧૬૬. યોસુ ઝિસ્સ પુમે [ક॰ ૯૬; રૂ॰ ૧૪૮; ની॰ ૨૫૯].

પુલ્લિઙ્ગે યોસુ ઝસઞ્ઞસ્સ ઇ-કારસ્સ ટ હોતિ વા.

મુનયો ગચ્છન્તિ.

ઝિસ્સાતિ કિં? રત્તિયો, દણ્ડિનો.

પુમેતિ કિં? અટ્ઠીનિ.

ભો મુનિ, ‘અયુનં વા દીઘો’તિ દીઘો, ભો મુની, ભોન્તો મુની, ભોન્તો મુનયો, મુનિં, મુની, મુનયો, મુનિના, મુનીહિ, મુનીભિ, મુનિસ્સ, મુનિનો, મુનીનં, મુનિસ્મા, મુનિમ્હા.

૧૬૭. ના સ્માસ્સ [ક॰ ૨૧૫; રૂ॰ ૪૧; ની॰ ૪૪૨].

ઝ, લતો સ્માસ્સ ના હોતિ વા.

મુનિના, મુનીહિ, મુનીભિ, મુનિસ્સ, મુનિનો, મુનીનં, મુનિસ્મિં, મુનિમ્હિ, મુનીસુ.

ઇસિ ગચ્છતિ, ઇસી, ઇસયો, ભો ઇસિ, ભો ઇસી, ભોન્તો ઇસી, ભોન્તો ઇસયો ઇચ્ચાદિ.

અગ્ગિ જલતિ, અગ્ગી, અગ્ગયો, ભો અગ્ગિ, ભો અગ્ગી, ભોન્તો અગ્ગી, ભોન્તો અગ્ગયો ઇચ્ચાદિ.

એવં કુચ્છિ, મુટ્ઠિ, ગણ્ઠિ, મણિ, પતિ, અધિપતિ, ગહપતિ, સેનાપતિ, નરપતિ, યતિ, ઞાતિ, સાતિ, વત્થિ, અતિથિ, સારથિ, બોન્દિ, આદિ, ઉપાદિ, નિધિ, વિધિ, ઓધિ, બ્યાધિ, સમાધિ, ઉદધિ, ઉપધિ, નિરુપધિ, ધનિ, સેનાનિ, કપિ, દીપિ, કિમિ, તિમિ, અરિ, હરિ, ગિરિ, કલિ, બલિ, સાલિ, અઞ્જલિ, કવિ, રવિ, અસિ, મસિ, કેસિ, પેસિ, રાસિ, અહિ, વીહિઇચ્ચાદયો.

વિસેસવિધાનમુચ્ચતે.

મહાવુત્તિના અકતરસ્સેહિપિ કેહિચિ ઝસઞ્ઞેહિ યોનં નો હોતિ, ‘‘છ મુનિનો અગારમુનિનો, અનગારમુનિનો, સેખમુનિનો, અસેખમુનિનો, પચ્ચેકમુનિનો, મુનિમુનિનો’’તિ [મહાનિ॰ ૧૪] ચ ‘‘ઞાણુપપન્ના મુનિનો વદન્તી’’તિ ચ ‘‘એકમેકાય ઇત્થિયા, અટ્ઠટ્ઠ પતિનો સિયુ’’ન્તિ ચ [જા॰ ૨.૨૧.૩૪૪] ‘‘પતિનો કિરમ્હાકં વિસિટ્ઠનારીન’’ [વિ॰ વ॰ ૩૨૩] ન્તિ ચ ‘‘હંસાધિપતિનો ઇમે’’તિ [જા॰ ૨.૨૧.૩૮] ચ સુત્તપદાનિ દિસ્સન્તિ.

ગાથાસુ ‘ઘબ્રહ્માદિત્વે’તિ મુનિતો ગસ્સ એત્તઞ્ચ હોતિ, પોરોહિચ્ચો તવં મુને [અપ॰ થેર ૧.૧.૫૪૦], ધમ્મદસ્સો તવં મુને [અપ॰ થેર ૧.૧.૫૪૦], ચિરં જીવ મહાવીર, કપ્પં તિટ્ઠ મહામુને [અપ॰ થેર ૧.૨.૧૬૮], પટિગ્ગણ્હ મહામુને [અપ॰ થેર ૧.૪૧.૮૩]. તુય્હત્થાય મહામુનેતિ [અપ॰ થેર ૧.૩.૩૪૫].

તેહિયેવ અંવચનસ્સ નઞ્ચ હોતિ, તમાહુ એકં મુનિનં ચરન્તં [સુ॰ નિ॰ ૨૧૦], મુનિનં મોનપથેસુ સિક્ખમાનં [જા॰ ૧.૮.૪૪], પિતરં પુત્તગિદ્ધિનં [જા॰ ૨.૨૨.૨૩૭૭], સબ્બકામસમિદ્ધિનં [જા॰ ૧.૧૩.૧૦૩].

ઇસિસદ્દે પન –

૧૬૮. ટે સિસ્સિસિસ્મા [ટે સિસ્સસ્મા (મૂલપાઠે)].

ઇસિમ્હા સિસ્સ ટે હોતિ વા.

યો નો’જ્જ વિનયે કઙ્ખં, અત્થધમ્મવિદૂ ઇસે [જા॰ ૨.૨૨.૧૧૬૪]. ‘ઘબ્રહ્માદિત્વે’તિ ગસ્સ એત્તઞ્ચ હોતિ, નિસીદાહિ મહાઇસે [જા॰ ૨.૨૦.૧૧૪], ત્વં નો’સિ સરણં ઇસે [જા॰ ૨.૨૨.૧૩૨૬], પુત્તો ઉપ્પજ્જતં ઇસે [જા॰ ૧.૧૪.૧૦૪].

૧૬૯. દુતિયસ્સ યોસ્સ.

ઇસિમ્હા દુતિયસ્સ યોસ્સ ટે હોતિ વા.

સમણે બ્રાહ્મણે વન્દે, સમ્પન્નચરણે ઇસે [જા॰ ૧.૧૬.૩૧૪].

સમાસે પન મહેસિ ગચ્છતિ, મહેસી ગચ્છન્તિ, મહેસયો, મહેસિનો. અંવચને મહેસિનન્તિ સિજ્ઝતિ. ‘‘સઙ્ગાયિંસુ મહેસયો [વિ॰ વ॰ ગન્થારમ્ભકથા પે॰ વ॰ ગન્થારમ્ભકથા], વાનમુત્તા મહેસયો’’તિ [અભિધમ્મત્થસઙ્ગહે ૧૧૩ પિટ્ઠે] ચ ‘‘ન તં સમ્મગ્ગતા યઞ્ઞં, ઉપયન્તિ મહેસિનો, એતં સમ્મગ્ગતા યઞ્ઞં, ઉપયન્તિ મહેસિનો [સં॰ નિ॰ ૧.૧૨૦], પહન્તા મહેસિનો કામે, યેન તિણ્ણા મહેસિનો’’તિ ચ ‘‘મહેસિં વિજિતાવિન’’ન્તિ [મ॰ નિ॰ ૨.૪૫૯] ચ ‘‘સઙ્ઘઞ્ચાપિ મહેસિનં, કુઞ્જરંવ મહેસિનં, ઉપગન્ત્વા મહેસિનં [બુ॰ વં॰ ૯.૧], ખિપ્પં પસ્સ મહેસિનં [જા॰ ૨.૧૯.૭૦], કતકિચ્ચં મહેસિન’’ન્તિ [જા॰ ૨.૧૯.૧૦૨] ચ સુત્તપદાનિ દિસ્સન્તિ.

અગ્ગિસદ્દે –

૧૭૦. સિસ્સગ્ગિતો નિ [ક॰ ૯૫; રૂ॰ ૧૪૫; ની॰ ૨૫૪; ‘સિસ્સાગ્ગિતો નિ’ (બહૂસુ)].

અગ્ગિતો સિસ્સ નિ હોતિ વા.

અગ્ગિ જલતિ, અગ્ગિનિ જલતિ, અગ્ગી જલન્તિ, અગ્ગયો ઇચ્ચાદિ.

પાળિયં પન ‘‘અગ્ગિ, ગિનિ, અગ્ગિની’’તિ તયો અગ્ગિપરિયાયા દિસ્સન્તિ – ‘‘રાગગ્ગિ, દોસગ્ગિ, મોહગ્ગી’’તિ [અ॰ નિ॰ ૭.૪૬] ચ ‘‘છન્ના કુટિ આહિતો ગિનિ, વિવટા કુટિ નિબ્બુતો ગિનિ [સુ॰ નિ॰ ૧૯], મહાગિનિ સમ્પજ્જલિતો [થેરગા॰ ૭૦૨ (થોકં વિસદિસં)], યસ્મા સો જાયતે ગિની’’તિ [જા॰ ૧.૧૦.૫૮] ચ ‘‘અગ્ગિનિં સમ્પજ્જલિતં પવિસન્તી’’તિ [સુ॰ નિ॰ ૬૭૫] ચ. તેસં વિસું વિસું રૂપમાલા લબ્ભતિ.

સેટ્ઠિ, પતિ, અધિપતિ, સેનાપતિ, અતિથિ, સારથિસદ્દેહિ ચ યોનં નો હોતિ, અંવચનસ્સ નં હોતિ વા, સેટ્ઠિનો, સેટ્ઠિનં, પતિનો, પતિનં, અધિપતિનો, અધિપતિનં, સેનાપતિનો, સેનાપતિનં, અતિથિનો, અતિથિનં, સારથિનો, સારથિનન્તિ. ગહપતયો, જાનિપતયો ઇચ્ચાદીનિ નિચ્ચરૂપાનિ દિસ્સન્તિ.

આદિસદ્દે –

‘રત્થ્યાદીહિ ટો સ્મિંનો’તિ સ્મિંનો ટો હોતિ, આદિસ્મિં, આદિમ્હિ, આદો, ગાથાદો, પાદાદો. “આદિં, ગાથાદિં, પાદાદિં” ઇચ્ચાદીસુ પન આધારત્થે દુતિયા એવ “ઇમં રત્તિં, ઇમં દિવસં, પુરિમં દિસં, પચ્છિમં દિસં, તં ખણં, તં લયં, તં મુહુત્તં” ઇચ્ચાદીસુ વિય.

ઇદાનિ સમાસે ઝિસ્સ ટાદેસાભાવો વુચ્ચતિ.

૧૭૧. ઇતોઞ્ઞત્થે પુમે.

પુમે અઞ્ઞપદત્થસમાસે ઇ-કારમ્હા પઠમા, દુતિયાયોનં કમેન નો, ને હોન્તિ વા. સુત્તવિભત્તેન ઉત્તરપદત્થસમાસેપિ ક્વચિ યોનં નો, ને હોન્તિ.

પઠમાયોમ્હિ –

મિચ્છાદિટ્ઠિનો, સમ્માદિટ્ઠિનો, મુટ્ઠસ્સતિનો, ઉપટ્ઠિતસ્સતિનો, અસારે સારમતિનો [ધ॰ પ॰ ૧૧], નિમ્માનરતિનો દેવા, યે દેવા વસવત્તિનો [સં॰ નિ॰ ૧.૧૬૮], અટ્ઠેતે ચક્કવત્તિનો, ધમ્મે ધમ્માનુવત્તિનો [સં॰ નિ॰ ૫.૩૪], સગ્ગં સુગતિનો યન્તિ [ધ॰ પ॰ ૧૨૬], તોમર’ઙ્કુસપાણિનો [જા॰ ૨.૨૨.૨૨૩], દણ્ડમુગ્ગરપાણિનો, અરિયવુત્તિનો, નિપકા સન્તવુત્તિનો ઇચ્ચાદિ.

દુતિયાયોમ્હિ –

મુટ્ઠસ્સતિને, ઉપટ્ઠિતસ્સતિને, અરિયવુત્તિને, તોમર’ઙ્કુસપાણિને [જા॰ ૨.૨૨.૧૯૦] ઇચ્ચાદિ.

વાત્વેવ? મિચ્છાદિટ્ઠી જના ગચ્છન્તિ, મિચ્છાદિટ્ઠી જને પસ્સતિ.

ગરૂ પન “તોમર’ઙ્કુસપાણયો, અત્થે વિસારદમતયો”તિ [ક॰ ૨૫૩] રૂપાનિ ઇધ ઇચ્છન્તિ.

અઞ્ઞત્થેતિ કિં? મિચ્છાદિટ્ઠિયો ધમ્મા, મિચ્છાદિટ્ઠિયો ધમ્મે.

પુમેતિ કિં? મિચ્છાદિટ્ઠિનિયો ઇત્થિયો, મિચ્છાદિટ્ઠીનિ કુલાનિ.

૧૭૨. ને સ્મિંનો ક્વચિ [ની॰ ૪૫૩].

પુમે અઞ્ઞત્થે ઇતો સ્મિંનો ક્વચિ ને હોતિ.

કતઞ્ઞુમ્હિ ચ પોસમ્હિ, સીલવન્તે અરિયવુત્તિને [જા॰ ૧.૧૦.૭૮]. સબ્બકામસમિદ્ધિને કુલે, છત્તપાણિને, દણ્ડપાણિને, તોમર’ઙ્કુસપાણિને [જા॰ ૨.૨૨.૧૯૦] ઇચ્ચાદિ.

સુત્તવિભત્તેન ઈતોપિ સ્મિંનો ક્વચિ ને હોતિ, માતઙ્ગસ્મિં યસસ્સિને [જા॰ ૨.૧૯.૯૬], દેવવણ્ણિને, બ્રહ્મવણ્ણિને, અરહન્તમ્હિ તાદિને [થેરગા॰ ૧૧૮૨] ઇચ્ચાદિ.

ઇકારન્તપુલ્લિઙ્ગરાસિ નિટ્ઠિતો.

ઈકારન્તપુલ્લિઙ્ગરાસિ

ઈકારન્તે ‘સિમ્હિ ના’નપુંસકસ્સા’તિ સુત્તેન સિમ્હિ રસ્સત્તં નત્થિ, ‘ગે વા’તિ ગે પરે વિકપ્પેન રસ્સો, યોસુ ચ અં, ના, સ, સ્મા, સ્મિં સુ ચ ‘એકવચનયોસ્વઘોન’ન્તિ નિચ્ચં રસ્સો, દણ્ડી ગચ્છતિ. ‘જન્તુ હેતુ’ ઇચ્ચાદિસુત્તેન વિકપ્પેન યોનં લોપો, દણ્ડી ગચ્છન્તિ.

પક્ખે –

૧૭૩. યોનં નોને પુમે [ક॰ ૨૨૫; રૂ॰ ૧૫૧; ની॰ ૪૫૨, ૪૫૩].

પુમે ઝસઞ્ઞમ્હા ઈ-કારતો પઠમા, દુતિયાયોનં કમેન નો, ને હોન્તિ વા.

દણ્ડિનો ગચ્છન્તિ, ભોદણ્ડિ, ભો દણ્ડી, ભોન્તો દણ્ડિનો, દણ્ડિં.

૧૭૪. નં ઝીતો [ક॰ ૨૨૪; રૂ॰ ૧૫૩; ની॰ ૪૫૧].

પુમે ઝસઞ્ઞમ્હા ઈ-કારતો અંવચનસ્સ નં હોતિ વા.

દણ્ડિનં.

૧૭૫. નો વા [’નો’ (બહૂસુ)].

પુમે ઝીતો દુતિયાયોસ્સ નો હોતિ વા.

દણ્ડી , દણ્ડિનો, દણ્ડિને, દણ્ડિના, દણ્ડીહિ, દણ્ડીભિ, દણ્ડિસ્સ, દણ્ડિનો, દણ્ડીનં, દણ્ડિસ્મા, દણ્ડિમ્હા, દણ્ડિના, દણ્ડીહિ, દણ્ડીભિ, દણ્ડિસ્સ, દણ્ડિનો, દણ્ડીનં, દણ્ડિસ્મિં, દણ્ડિમ્હિ.

૧૭૬. સ્મિંનો નિં [ક॰ ૨૨૬; રૂ॰ ૧૫૪; ની॰ ૪૧૬].

ઝીતો સ્મિંનો નિ હોતિ વા.

દણ્ડિનિ.

‘ને સ્મિંનો ક્વચી’તિ વિભત્તસુત્તેન સ્મિંનો ને ચ હોતિ, દણ્ડિને, દણ્ડીસુ.

એવં ચક્કી, પક્ખી, સુખી, સિખી, ચાગી, ભાગી, ભોગી, યોગી, સઙ્ગી, વાચી, ધજી, ભજી, કુટ્ઠી, રટ્ઠી, દાઠી, ઞાણી, પાણી, ગણી, ગુણી, ચમ્મી, ધમ્મી, સીઘયાયી, પાપકારી, બ્રહ્મચારી, માયાવી, મેધાવી, ભુત્તાવી, ભયદસ્સાવી, યસસ્સી, તેજસ્સી, છત્તી, પત્તી, દન્તી, મન્તી, સત્તુઘાતી, સીહનાદી, સામી, પિયપ્પસંસી. અત્થદસ્સી, ધમ્મદસ્સી ઇચ્ચાદયો. ગામણી, સેનાની, સુધી ઇચ્ચાદીસુ પન સ્મિંનો નિત્તં નત્થિ.

વિસેસવિધાનમુચ્ચતે.

મહાવુત્તિના યોસુ ઝી-કારસ્સપિ ક્વચિ ટત્તં હોતિ,

> ‘‘હંસા કોઞ્ચા મયૂરા ચ, હત્થયો પસદા મિગા;
> સબ્બે સીહસ્સ ભાયન્તિ, નત્થિ કાયસ્મિં તુલ્યતા [જા॰ ૧.૨.૧૦૩].

પુરિસાલૂ ચ હત્થયો, સઞ્ઞતા બ્રહ્મચારયો [અ॰ નિ॰ ૬.૩૭], અપચે બ્રહ્મચારયો’’તિ દિસ્સન્તિ. તત્થ ‘હત્થયો’તિ હત્થિનો, ‘પુરિસાલૂ’તિ પુરિસલોલા બલવામુખયક્ખિનિયો, ‘બ્રહ્મચારયો’તિ બ્રહ્મચારિનો, ‘અપચે’તિ પૂજેય્ય.

સુસ્સપિ ક્વચિ નેસુ હોતિ, સુસુખં વત જીવામ, વેરિનેસુ અવેરિનો [ધ॰ પ॰ ૧૯૭], વેરિનેસુ મનુસ્સેસુ, વિહરામ અવેરિનો. તત્થ ‘વેરિનેસૂ’તિ વેરીચિત્તવન્તેસુ.

સમાસેપિ પઠમાયોસ્સ નોત્તં, દુતિયાયોસ્સ નોત્તં નેત્તઞ્ચ હોતિ. તત્થ દ્વે નોત્તાનિ પાકટાનિ. નેત્તં પન વુચ્ચતે, ‘‘અસ્સમણે સમણમાનિને [અ॰ નિ॰ ૮.૧૦], નરે પાણાતિપાતિને [ઇતિવુ॰ ૯૩], મઞ્જુકે પિયભાણિને [જા॰ ૨.૨૨.૧૭૨૧], માલધારિને [જા॰ ૨.૨૨.૧૭૨૭], કાસિકુત્તમધારિને [જા॰ ૨.૨૨.૧૯૫], વણ્ણવન્તે યસસ્સિને [દી॰ નિ॰ ૨.૨૮૨], ચાપહત્થે કલાપિને, ઉભો ભસ્સરવણ્ણિને [જા॰ ૨.૨૧.૧૧૧], બ્રાહ્મણે દેવવણ્ડિને, સમુદ્ધરતિ પાણિને [અપ॰ થેરી ૨.૩.૧૩૭], એવં જરા ચ મચ્ચુ ચ, અધિવત્તન્તિ પાણિને’’તિ [સં॰ નિ॰ ૧.૧૩૬] દિસ્સન્તિ. તત્થ ‘ભસ્સરવણ્ણિને’તિ પભસ્સરવણ્ણવન્તે. સ્મિંનો નેત્તે પન ‘‘માતઙ્ગસ્મિં યસસ્સિને’’ ઇચ્ચાદીનિ [જા॰ ૨.૧૯.૯૬] પુબ્બે વુત્તાનેવ.

ઈકારન્તપુલ્લિઙ્ગરાસિ નિટ્ઠિતો.

ઉકારન્તપુલ્લિઙ્ગરાસિ

ભિક્ખાદિગણરાસિ

‘ગસીન’ન્તિ સિલોપો, ભિક્ખુ. યોનં લોપે દીઘો, ભિક્ખૂ.

પક્ખે –

૧૭૭. લા યોનં વો પુમે [ક॰ ૧૧૯; રૂ॰ ૧૫૫; ની॰ ૨૯૪].

પુમે લસઞ્ઞેહિ ઉવણ્ણેહિ યોનં વો હોતિ વાતિ યોનં વો.

૧૭૮. વેવોસુ લુસ્સ [ક॰ ૯૭; રૂ॰ ૧૫૬; ની॰ ૨૬૦].

પુમે વે, વોસુ પરેસુ લસઞ્ઞસ્સ ઉ-કારસ્સ ટ હોતિ.

ભિક્ખવો.

લુસ્સાતિ કિં? સયમ્ભુવો.

ભો ભિક્ખુ, ભો ભિક્ખૂ, ભોન્તો ભિક્ખૂ.

૧૭૯. પુમાલપને વેવો [ક॰ ૧૧૬; રૂ॰ ૧૫૭; ની॰ ૨૯૧].

પુમે આલપને લસઞ્અમ્હા ઉ-કારતો યોસ્સ વે, વો હોન્તિ વા.

ભોન્તો ભિક્ખવે, અથ ખો ભગવા ભિક્ખૂ આમન્તેસિ ‘‘ભિક્ખવો’’તિ [મ॰ નિ॰ ૧.૧], દેવકાયા અભિક્કન્તા, તે વિજાનાથ ભિક્ખવો [દી॰ નિ॰ ૨.૩૩૪], ભિક્ખું, ભિક્ખૂ, ભિક્ખવો, ભિક્ખુના. ‘સુનંહિસૂ’તિ દીઘો, ભિક્ખૂહિ, ભિક્ખૂભિ, ભિક્ખુસ્સ, ભિક્ખુનો, ભિક્ખૂનં, ભિક્ખુસ્મા, ભિક્ખુમ્હા, ભિક્ખુના, ભિક્ખૂહિ, ભિક્ખૂભિ, ભિક્ખુસ્સ, ભિક્ખુનો, ભિક્ખૂનં, ભિક્ખુસ્મિં, ભિક્ખુમ્હિ, ભિક્ખૂસુ.

એવં મક્કુ, મચ્ચુ, ઉચ્છુ, પટુ, ભાણુ, સેતુ, કેતુ, સત્તુ, સિન્ધુ, બન્ધુ, કારુ, નેરુ, મેરુ, રુરુ, વેળુ ઇચ્ચાદયો.

વિસેસવિધાનમુચ્ચતે.

હેતુ, જન્તુ, કુરુસદ્દેસુ ‘જન્તુહેતુ’ ઇચ્ચાદિસુત્તેન વિકપ્પેન યોનં લોપો, હેતુ ધમ્મો, હેતૂ ધમ્મા, અતીતે હેતવો પચ્ચ.

૧૮૦. યોમ્હિ વા ક્વચિ [ક॰ ૯૭; રૂ॰ ૧૫૬; ની॰ ૨૬૦].

યોસુ લસઞ્ઞિનો ઉ-કારસ્સ ક્વચિ ટ હોતિ વા.

અતીતે હેતયો પચ્ચ.

વાતિ કિં? હેતુયો.

ક્વચીતિ કિં? ભિક્ખવો.

ભો હેતુ, ભો હેતૂ, ભોન્તો હેતૂ, હેતવો, હેતયો, હેતુયો વા, હેતું, હેતૂ, હેતવો, હેતયો, હેતુયો વા. સેસં ભિક્ખુસમં.

જન્તુ ગચ્છતિ, જન્તૂ, જન્તયો, જન્તુયો વા.

૧૮૧. જન્તાદિતો નો ચ [ક॰ ૧૧૯; રૂ॰ ૧૫૫; ની॰ ૨૯૪; ‘જન્ત્વાદિતો’ (બહૂસુ)].

પુમે જન્તાદિતો યોનં નો ચ હોતિ વો ચ.

જન્તુનો, જન્તવો, ભોજન્તુ, ભોજન્તૂ, ભોન્તો જન્તૂ, જન્તયો, જન્તુયો, જન્તુનો, જન્તવો, જન્તું, જન્તૂ, જન્તયો, જન્તુયો, જન્તુનો, જન્તવો. સેસં ભિક્ખુસમં.

કુરુ, કુરૂ, કુરયો, કુરુયો, કુરુનો, કુરવોતિ સબ્બં જન્તુસમં.

‘‘અજ્જેવ તં કુરયો પાપયાતુ [જા॰ ૨.૨૨.૧૬૩૨], નન્દન્તિ તં કુરયો દસ્સનેન [જા॰ ૨.૨૨.૧૬૪૧], અજ્જેવ તં કુરયો પાપયામી’’તિ [જા॰ ૨.૨૨.૧૬૩૪] દિસ્સન્તિ.

મહાવુત્તિના લતોપિ અંવચનસ્સ ક્વચિ નં હોતિ, ‘‘કિમત્થિનં ભિક્ખુનં આહુ, ભિક્ખુનમાહુ મગ્ગદેસિં, ભિક્ખુનમાહુ મગ્ગજીવિં, બુદ્ધં આદિચ્ચબન્ધુન’’ન્તિ દિસ્સન્તિ, તથા ‘‘રોગનિડ્ડં પભઙ્ગુનં, ભોગાનઞ્ચ પભઙ્ગુનં [ધ॰ પ॰ ૧૩૯], વિઞ્ઞાણઞ્ચ વિરાગુન’’ન્તિ ચ. તત્થ ‘કિમત્થિન’ન્તિ કિંસભાવં, ‘મગ્ગદેસિ’ન્તિ મગ્ગં દેસેન્તં, ‘મગ્ગજીવિ’ન્તિ મગ્ગે જીવન્તં, ‘રોગનિડ્ડ’ન્તિ રોગાનં કુલાવકભૂતં, ‘પભઙ્ગુન’ન્તિ પભિજ્જનસીલં, ‘વિરાગુન’ન્તિ વિરજ્જનસીલં. કત્થચિ પઠમન્તમ્પિ દિસ્સતિ, તત્થ નાગમો.

ઇતિ ભિક્ખાદિગણરાસિ.

સત્થાદિગણરાસિ

સત્થાદિરાસિ

૧૮૨. લ્તુપિતાદીનમા સિમ્હિ [ક॰ ૧૯૯; રૂ॰ ૧૫૮; ની॰ ૪૧૧].

સિમ્હિ પરે લ્તુપચ્ચયન્તાનં સત્થુ, કત્તુઇચ્ચાદીનં પિતાદીનઞ્ચ ઉ-કારો આ હોતિ. ‘ગસીન’ન્તિ લોપો.

સત્થા.

૧૮૩. લ્તુપિતાદીનમસે [ક॰ ૨૦૦; રૂ॰ ૧૫૯; ની॰ ૪૧૨].

સમ્હા અઞ્ઞસ્મિં વિભત્તિગણે પરે લ્તુ, પિતાદીનં ઉ-કારો આરઙ હોતિ.

૧૮૪. આરઙ્સ્મા [ક॰ ૨૦૫; રૂ॰ ૧૬૦; ની॰ ૪૨૧].

આરઙ્તો યોનં ટો હોતિ.

સત્થારો.

૧૮૫. ગે અ ચ [ક॰ ૨૪૬; રૂ॰ ૭૩; ની॰ ૪૭૬, ૪૭૮-૯].

ગે પરે લ્તુ, પિતાદીનં ઉ-કારો હોતિ અ ચ આ ચ. ભોસત્થ, ભો સત્થા, ભોન્તો સત્થારો, સત્થારં.

૧૮૬. ટોટે વા [ક॰ ૨૦૫; રૂ॰ ૨૬૦; ની॰ ૪૨૧].

આરઙ્તો યોનં કમેન ટો, ટે હોન્તિ વા. એત્થ ચ વાસદ્દો સખસદ્દે વિકપ્પનત્થો તત્થ વિધ્યન્તરસબ્ભાવા. પુન ટોગ્ગહણં લહુભાવત્થં.

સત્થારો, સત્થારે.

૧૮૭. ટા નાસ્માનં [ક॰ ૨૦૭, ૨૭૦; રૂ॰ ૧૬૧, ૧૨૦; ની॰ ૪૨, ૫૪૨].

આરઙ્તો ના, સ્માનં ટા હોતિ.

સત્થારા, સત્થારેહિ, સત્થારેભિ.

૧૮૮. લોપો [ક॰ ૨૦૩; રૂ॰ ૧૬૨; ની॰ ૪૧૮].

લ્તુ, પિતાદીહિ સલોપો હોતિ વા.

સત્થુ, સત્થુસ્સ, સત્થુનો.

૧૮૯. નંમ્હિ વા [ક॰ ૨૦૧; રૂ॰ ૧૬૩; ની॰ ૪૧૬].

નંમ્હિ પરે લ્તુ, પિતાદીનં ઉ-કારો આરઙ હોતિ વા. ઇમેસં મહાનામ તિણ્ણં સત્થારાનં એકા નિદ્ધા ઉદાહુ પુથુ નિદ્ધાતિ [અ॰ નિ॰ ૩.૧૨૭]. સત્થૂનં.

૧૯૦. આ [ક॰ ૨૦૨; રૂ॰ ૧૬૪; ની॰ ૪૧૭].

નંમ્હિ પરે લ્તુ, પિતાદીનં ઉ-કારો આ હોતિ વા.

સત્થાનં, સત્થારા, સત્થારેહિ, સત્થારેભિ, સત્થુ, સત્થુસ્સ, સત્થુનો, સત્થૂનં, સત્થારાનં, સત્થાનં.

૧૯૧. ટિ સ્મિંનો [ક॰ ૨૦૬; રૂ॰ ૧૬૫; ની॰ ૪૨૨].

આરઙ્તો સ્મિંનો ટિ હોતિ.

૧૯૨. રસ્સારઙ [ક॰ ૨૦૮; રૂ॰ ૧૬૬; ની॰ ૪૨૪].

સ્મિંમ્હિ પરે આરઙ્કતો રસ્સો હોતિ.

સત્થરિ, સત્થારેસુ.

બહુલાધિકારા ના, સ્માસુ સત્થુનાતિ ચ સુમ્હિ સત્થૂસૂતિ ચ સિદ્ધં. ‘‘ધમ્મરાજેન સત્થુના, પૂજં લબ્ભતિ ભત્તુસૂ’’તિ [જા॰ ૨.૨૨.૧૫૧૭] પાળિ. ‘ભત્તુસૂ’તિ સામીસુ, ‘ભત્તાસૂ’તિપિ પાઠો.

‘લ્તુપિતાદીનમસે’તિ અસેગ્ગહણેન તોમ્હિ આરઙ હોતિ [ની॰ ૪૧૪], ‘‘સત્થારતો સત્થારં ગચ્છન્તિ, સત્થારતો સત્થારં ઘટેન્તી’’તિ [મહાનિ॰ ૨૭] પાળિ.

એવં કત્તા, ભત્તા, ગન્તા, જેતા, જનેતા, છેત્તા, છેદિતા, વિઞ્ઞાતા, વિઞ્ઞાપેતા, ઉઙ્ઞાતા, ઉઙ્ઞાપેતા, તરિતા, તારેતા, દાતા, દાપેતા, સન્ધાતા, સન્ધાપેતા, નેતા, નેત્તા, પોસેતા, ભેત્તા, યાતા, વત્તા, સેતા, હન્તા, સકમન્ધાતા, મહામન્ધાતા ઇચ્ચાદયો.

વિસેસવિધાનમુચ્ચતે.

મહાવુત્તિના યોનં આ હોતિ, અવિતક્કિતા ગબ્ભમુપવજન્તિ [જા॰ ૧.૧૩.૧૩૮ (વિસદિસં)], તે ભિક્ખૂ બ્રૂહેતા સુઞ્ઞાગારાનં.

અમચ્ચવાચીહિ કત્તુ, ખત્તુસદ્દેહિ ગસ્સ એત્તં, ઉટ્ઠેહિ કત્તે તરમાનો [જા॰ ૨.૨૨.૧૬૯૦], નત્થિ ભો ખત્તે પરોલોકો [દી॰ નિ॰ ૨.૪૦૮].

ગે પરે આરઙ ચ હોતિ, પુચ્છામ કત્તાર અનોમપઞ્ઞ, ''કત્તારં અનોમપઞ્ઞ''ન્તિપિ [જા॰ ૧.૧૦.૨૮] યુજ્જતિ.

અંમ્હિ પરે પુબ્બસ્સરલોપો ચ હોતિ, અનુકમ્પકં પાણસમમ્પિ ભત્તું જહન્તિ ઇત્થિયો. ''સો પતીતો પમુત્તેન, ભત્તુના ભત્તુગારવો''તિ [જા॰ ૨.૨૧.૪૮] દિટ્ઠત્તા કત્તુના, ગન્તુના ઇચ્ચાદીનિપિ યુજ્જન્તિ.

નેત્તુમ્હા સ્મિંનો એત્તં [ની॰ ૪૩૦], નેત્તે ઉજું ગતે સતિ [જા॰ ૧.૪.૧૩૩], એતે સદ્દા તીસુ લિઙ્ગેસુ સમાનરૂપા હોન્તિ, કત્તા ઇત્થી, કત્તા પુરિસો, કત્તા કુલં ઇચ્ચાદિ.

ઇતિ સત્થાદિરાસિ.

પિતાદિરાસિ

પિતા ગચ્છતિ.

૧૯૩. પિતાદીનમનત્તાદીનં [ક॰ ૨૦૯; રૂ॰ ૧૬૮; ની॰ ૪૨૫; 'પિતાદીનમનત્વાદીનં' (બહૂસુ)].

નત્તાદિવજ્જિતાનં પિતાદીનં આરઙકતો રસ્સો હોતિ.

પિતરો, ભો પિત, ભો પિતા, ભોન્તો પિતરો. પિતરં, પિતું વા. ''માતું પિતુઞ્ચ વન્દિત્વા''તિ [જા॰ ૨.૨૨.૧૮૫૯] દિસ્સતિ.

પિતરો, પિતરે, પિતરા, પિતુના, પિતરેહિ, પિતરેભિ, પિતૂહિ, પિતૂભિ, પિતુ, પિતુસ્સ, પિતુનો, પિતૂનં, પિતરાનં, પિતરા, પિતુના, પિતરેહિ, પિતરેભિ, પિતૂહિ, પિતૂભિ, પિતુ, પિતુસ્સ, પિતુનો, પિતૂનં, પિતરાનં, પિતાનં, પિતુસ્મિં, પિતુમ્હિ, પિતરિ, પિતરેસુ, પિતૂસુ.

અનણો ઞાતિનં હોતિ, દેવાનં પિતુનઞ્ચ સો [જા॰ ૨.૨૨.૧૨૬], માતાપિતૂનં અચ્ચયેન, ધમ્મં ચર મહારાજ, માતાપિતૂસુ ખત્તિય [જા॰ ૨.૧૭.૩૯].

એવં ભાતા, ભાતરો, જામાતા, જામાતરોઇચ્ચાદિ.

અનત્તાદીનન્તિ કિં? નત્તા, નત્તારો, નત્તારં, નત્તારો, નત્તારે ઇચ્ચાદિ. તથા પનત્તુસદ્દોપિ.

માતુ , ધીતુ, દુહિતુસદ્દા પન ઇત્થિલિઙ્ગા એવ, માતા, માતરો, ભોતિ માત, ભોતિ માતા, ભોતિ માતે વા, ‘‘અચ્છરિયં નન્દમાતે, અબ્ભુતં નન્દમાતે’’તિ [અ॰ નિ॰ ૭.૫૩] દિસ્સતિ. ‘ઘબ્રહ્માદિત્વે’તિ ગસ્સ એત્તં. ભોતિયો માતરો, માતરં, માતું, માતરો, માતરે, માતુયા, માતરા, માતરેહિ, માતરેભિ, માતૂહિ, માતૂભિ, માતુ, માતુસ્સ, માતુયા. ‘‘માતુસ્સ સરતિ, પિતુસ્સ સરતી’’તિ [રૂ॰ ૧૬૯; ની॰ ૧૬૦ પિટ્ઠે] સત્થે દિસ્સતિ. ‘‘બુદ્ધમાતુસ્સ સક્કારં, કરોતુ સુગતોરસો’’તિ [અપ॰ થેરી॰ ૨.૨.૨૫૯] ચ દિસ્સતિ. માતૂનં, માતાનં, માતરાનં. પઞ્ચમીરૂપં તતિયાસમં. છટ્ઠીરૂપં ચતુત્થીસમં. માતુસ્મિં, માતુમ્હિ, માતરિ, માતુયા, માતુયં, માતરેસુ, માતૂસુ. એવં ધીતુ, દુહિતુસદ્દા.

વિસેસવિધિમ્હિ ગાથાસુ મહાવુત્તિના માતુ, પિતુસદ્દેહિ નાદીનં પઞ્ચન્નં એકવચનાનં યા હોતિ, સ્મિંનો પન યઞ્ચ હોતિ, અન્તલોપો ચ. મત્યા કતં, મત્યા દેતિ, મત્યા અપેતિ, મત્યા ધનં, મત્યા ઠિતં. મત્યં ઠિતં. એવં પેત્યા કતંઇચ્ચાદિ, ઇધ વુદ્ધિ.

અનુઞ્ઞાતો અહં મત્યા, સઞ્ચત્તો પિતરા અહં [જા॰ ૨.૨૨.૨૯]. મત્યા ચ પેત્યા ચ કતં સુસાધુ [જા॰ ૨.૧૮.૬૧], અહઞ્હિ જાનામિ જનિન્દ એતં, મત્યા ચ પેત્યા ચ [જા॰ ૨.૧૮.૫૯], સબ્બં પુબ્બેપિ વુત્તમેવ.

સત્થુ, પિતાદીનં સમાસે વિધાનં સમાસકણ્ડે આગમિસ્સતિ.

ઇતિ પિતાદિરાસિ.

ઇતિ સત્થાદિગણરાસિ.

ઉકારન્તપુલ્લિઙ્ગરાસિ નિટ્ઠિતો.

ઊકારન્તપુલ્લિઙ્ગરાસિ

‘ગસીન’ન્તિ લોપો, સયમ્ભૂ ગચ્છતિ. ‘લોપો’તિ યોનં લોપો, સયમ્ભૂ ગચ્છન્તિ.

પક્ખે –

‘જન્તાદિતો નો ચા’તિ યોનં વો, નો, સયમ્ભુવો, સયમ્ભુનો.

‘ગે વા’તિ ગે પરે વિકપ્પેન રસ્સો, ભો સયમ્ભુ, ભો સયમ્ભૂ, ભોન્તો સયમ્ભૂ, સયમ્ભુવો, સયમ્ભુનો.

‘એકવચનયોસ્વઘોન’ન્તિ અમાદીસુ એકવચનેસુ નિચ્ચં રસ્સો, સયમ્ભું, ગાથાયં ‘સયમ્ભુન’ન્તિપિ યુજ્જતિ.

સયમ્ભૂ, સયમ્ભુવો, સયમ્ભુનો. સયમ્ભુના, સયમ્ભૂહિ, સયમ્ભૂભિ, સયમ્ભુસ્સ, સયમ્ભુનો, સયમ્ભૂનં. સયમ્ભુસ્મા, સયમ્ભુમ્હા, સયમ્ભુના, સયમ્ભૂહિ, સયમ્ભૂભિ, સયમ્ભુસ્સ, સયમ્ભુનો, સયમ્ભૂનં. સયમ્ભુસ્મિં, સયમ્ભુમ્હિ, સયમ્ભૂસુ.

એવં અભિભૂ, પરાભિભૂ, વેસ્સભૂ, ગોત્રભૂ, વત્રભૂ ઇચ્ચાદિ. સેસેસુ પન યોનં નો એવ લબ્ભતિ, ચિત્તસહભુનો ધમ્મા [ધ॰ સ॰ દુકમાતિકા ૬૧].

૧૯૪. કૂતો [ક॰ ૧૧૯; રૂ॰ ૧૫૫; ની॰ ૨૯૪].

પુમે કૂપચ્ચયન્તેહિ યોનં નો હોતિ વા.

સબ્બઞ્ઞૂ, સબ્બઞ્ઞુનો. સેસં સુવિઞ્ઞેય્યં.

વિઞ્ઞૂ , વદઞ્ઞૂ, અત્થઞ્ઞૂ, ધમ્મઞ્ઞૂ, મત્તઞ્ઞૂ, વિદૂ. ઇધ કૂસદ્દેન રૂપચ્ચયન્તાપિ ગય્હન્તિ, વેદગૂ, પારગૂ. તથા ભીરૂ, પભઙ્ગૂ, વિરાગૂઇચ્ચાદિ ચ.

ઊકારન્તપુલ્લિઙ્ગરાસિ નિટ્ઠિતો.

ઓકારન્તો પન ગોસદ્દો એવ, સો પુબ્બે વુત્તોયેવ.

પુલ્લિઙ્ગરાસિ નિટ્ઠિતો.

નપુંસકલિઙ્ગરાસિ

અકારન્તનપુંસક ચિત્તાદિરાસિ

અથ નપુંસકલિઙ્ગં દીપિયતે. તં પન પઞ્ચવિધં અદન્તં, ઇદન્તં ઈદન્તં, ઉદન્તં, ઊદન્તાન્તિ.

૧૯૫. અં નપુંસકે [ક॰ ૧૨૫; રૂ॰ ૧૯૮; ની॰ ૩૦૦].

નપુંસકે અતો સિસ્સ અં હોતિ.

ચિત્તં.

૧૯૬. યોનં નિ [ક॰ ૨૧૮; રૂ॰ ૧૯૬; ની॰ ૪૪૫].

નપુંસકે અતો યોનં નિ હોતિ. ‘યોલોપનીસૂ’તિ નિમ્હિ દીઘો.

ચિત્તાનિ.

૧૯૭. નીનં વા [ક॰ ૧૦૭; રૂ॰ ૬૯; ની॰ ૨૭૫; ‘નીન વા’ (બહૂસુ)].

અતો નીનં ટા, ટે હોન્તિ વા.

ચિત્તા, હે ચિત્ત, હે ચિત્તા, હે ચિત્તાનિ, હે ચિત્તા વા, ચિત્તં, ચિત્તાનિ, ચિત્તે, ચિત્તેન. સેસં પુરિસસમં.

એવં દકં, ઉદકં, સુખં, દુક્ખં, મુખં, અઙ્ગં, લિઙ્ગં, સિઙ્ગં, અઘં, સચ્ચં, નચ્ચં, રજ્જં, પજ્જં, અમ્બુજં, ધઞ્ઞં, થઞ્ઞં, અરઞ્ઞં, પુઞ્ઞં, કિલિટ્ઠં, પિટ્ઠં, ભણ્ડં, તુણ્ડં, ઞાણં, તાણં, લેણં, કરણં, ચરણં, છત્તં, ખેત્તં, નેત્તં, અમતં, સોતં, પીઠં, વત્થં, પદં, ગદં, આવુધં, કાનનં, ધાનં, ઝાનં, દાનં, ધનં, વનં, પાપં, દુમં, હદયં, ચીરં, ચીવરં, કુલં, મૂલં, બલં, મઙ્ગલં, ભિસં, સીસં, લોહંઇચ્ચાદયો.

ઇતિ ચિત્તાદિરાસિ.

કમ્માદિરાસિ

કમ્મસદ્દે –

૧૯૮. નાસ્સેનો [ક॰ ૧૦૩; રૂ॰ ૭૯; ની॰ ૨૭૧].

કમ્માદીહિ નાસ્સ એનો હોતિ વા.

કમ્મેન, કમ્મના.

‘પુમકમ્મથામદ્ધાન’ન્તિ સુત્તેન ના, સ્માસુ ઉત્તં, કમ્મુના, કમ્મસ્સ, કમ્મુનો, કમ્મસ્મા, કમ્મમ્હા, કમ્મના, કમ્મુના, કમ્મસ્સ, કમ્મુનો.

૧૯૯. કમ્માદિતો [ક॰ ૧૯૭; રૂ॰ ૧૨૫; ની॰ ૪૦૪].

કમ્માદીહિ સ્મિંનો નિ હોતિ વા.

કમ્મસ્મિં, કમ્મમ્હિ, કમ્મનિ, કમ્મે. સેસં ચિત્તસમં.

કમ્મ ચમ્મ ધમ્મ અસ્મ વેસ્મ અદ્ધ મુદ્ધ અહ બ્રહ્મ અત્તઆતુમા કમ્માદિ. કમ્મનિ, ચમ્મનિ. ‘‘કિં છન્દો કિમધિપ્પાયો, એકો સમ્મસિ ઘમ્મની’’તિ [જા॰ ૧.૧૬.૧] ચ ‘‘કિં પત્થયં મહાબ્રહ્મે, એકો સમ્મસિ ઘમ્મની’’તિ [જા॰ ૧.૧૩.૮૩] ચ ‘‘મા ત્વં ચન્દે ખલિ અસ્મની’’તિ ચ ‘‘તમદ્દસ મહાબ્રહ્મા, નિસિન્નં સમ્હિ વેસ્મની’’તિ ચ દિસ્સન્તિ. અદ્ધનિ , મુદ્ધનિ, અહનિ, બ્રહ્મનિ, અત્તનિ, આતુમનિ, સબ્બમેતં પુબ્બેપિ વુત્તમેવ ચ. તત્થ ‘સમ્મસી’તિ અચ્છસિ, ‘ઘમ્મની’તિ ગિમ્હકાલે આતપે વા, ‘અસ્મની’તિ પાસાણે, ‘વેસ્મની’તિ ઘરે.

ઇતિ કમ્માદિરાસિ.

૨૦૦. અં નપુંસકે [ક॰ ૧૨૫; રૂ॰ ૧૯૮; ની॰ ૩૦૦; ‘અંડ નપુંસકે’ (બહૂસુ)?].

નપુંસકે સિમ્હિ ન્તુસ્સ અં હોતિ વા. સિલોપો.

ગુણવં કુલં.

પક્ખે –

સિમ્હિ મહાવુત્તિના ન્તુસ્સ અન્તો અ હોતિ, તતો સિસ્સ અં હોતિ, ગુણવન્તં કુલં.

‘ટ્વાદો ન્તુસ્સા’તિ ટ્વાદીસુ ન્તુસ્સન્તસ્સ અત્તં, ગુણવન્તાનિ, ગુણવન્તા, હે ગુણવ, હે ગુણવા, હે ગુણવન્તાનિ, હે ગુણવન્તા, ગુણવં, ગુણવન્તં, ગુણવન્તાનિ, ગુણવન્તે, ગુણવન્તેન, ગુણવતા કુલેન. સબ્બં પુલ્લિઙ્ગસમં.

સતિમં કુલં, સતિમન્તં કુલં ઇચ્ચાદિ.

ગચ્છં કુલં, ગચ્છન્તં કુલં, ગચ્છન્તાનિ કુલાનિ ઇચ્ચાદિ.

ઇતિ અકારન્તનપુંસકરાસિ.

ઇકારન્તનપુંસકરાસિ

અટ્ઠિ તિટ્ઠતિ, અટ્ઠી તિટ્ઠન્તિ.

૨૦૧. ઝલા વા [ક॰ ૨૧૭; રૂ॰ ૧૯૯; ની॰ ૪૪૪].

નપુંસકે ઝ, લતો યોનં નિ હોતિ વા. ‘યોલોપનીસૂ’તિ દીઘો.

અટ્ઠીનિ , હે અટ્ઠિ, હે અટ્ઠી, હે અટ્ઠીનિ, હે અટ્ઠી વા, અટ્ઠિં, અટ્ઠિનં, અટ્ઠીનિ, અટ્ઠી, અટ્ઠિના, અટ્ઠીહિ, અટ્ઠીભિ. સેસં મુનિસમં.

સમાસેપિ સમ્માદિટ્ઠિ કુલં, સમ્માદિટ્ઠીનિ કુલાનિ ઇચ્ચાદિ, યોનં નો, ને નત્થિ.

સ્મિંમ્હિ સમ્માદિટ્ઠિસ્મિં, સમ્માદિટ્ઠિમ્હિ, સમ્માદિટ્ઠિનિ, સમ્માદિટ્ઠિને કુલે, અરિયવુત્તિને કુલે ઇતિ વત્તબ્બં.

એવં અક્ખિ, અચ્છિ, સત્થિ, દધિ, વારિ ઇચ્ચાદયો.

ઇતિ ઇકારન્તનપુંસકરાસિ.

ઈકારન્તનપુંસકરાસિ

ઈકારન્તે ‘એકવચનયોસ્વઘોન’ન્તિ સુત્તેન સિમ્હિ રસ્સો, દણ્ડિ કુલં, દણ્ડીનિ કુલાનિ, યોનં લોપે દણ્ડી.

‘ગે વા’તિ રસ્સો, હે દણ્ડિ, હે દણ્ડી વા, હે દણ્ડીનિ, હે દણ્ડી, દણ્ડિં, દણ્ડિનં, દણ્ડીનિ, દણ્ડી, દણ્ડિના, દણ્ડીહિ, દણ્ડીભિ. પુલ્લિઙ્ગસમં.

સમાસેપિ સીઘયાયિ ચિત્તં, સીઘયાયીનિ, સીઘયાયી, હે સીઘયાયિ, હે સીઘયાયી વા, હે સીઘયાયીનિ, હે સીઘયાયી, સીઘયાયિં, સીઘયાયિનં, સીઘયાયીનિ ઇચ્ચાદિ.

એવં સુખકારિ દાનં, ચક્કી, પક્ખી, સુખી, સિખી ઇચ્ચાદયો કુલસમ્બન્ધિનો ચ વેદિતબ્બા.

ઇતિ ઈકારન્તનપુંસકરાસિ.

ઉકારન્તનપુંસકરાસિ

આયુ તિટ્ઠતિ, ‘ઝલા વા’તિ યોનં નિત્તે લોપે ચ દીઘો, આયૂનિ, આયૂ, હે આયુ, હે આયૂ, હે આયૂનિ, હે આયૂ, આયું, આયુનં, આયૂનિ, આયૂ. સેસં ભિક્ખુસમં.

આયુસદ્દો પુલ્લિઙ્ગેપિ વત્તતિ, “પુનરાયુ ચ મે લદ્ધો [દી॰ નિ॰ ૨.૩૬૯], આયુઞ્ચ વો કીવતકો નુ સમ્મ [જા॰ ૧.૧૫.૨૦૫], આયુ નુ ખીણો મરણઞ્ચ સન્તિકે, ન ચાયુ ખીણો મરણઞ્ચ દૂરે”તિ પાળિપદાનિ.

એવં ચક્ખુ, હિઙ્ગુ, સિગ્ગુ, જતુ, વત્થુ, મત્થુ, મધુ, ધનુ, તિપુ, દારુ, વસુ, અસ્સુ ઇચ્ચાદયો.

૨૦૨. અમ્બાદીહિ [ક॰ ૨૧૭; રૂ॰ ૧૯૯; ની॰ ૪૪; ‘અમ્બાદીહિ’ (બહૂસુ)].

અમ્બુ, પંસુઇચ્ચાદીહિ સ્મિંનો નિ હોતિ વા.

ફલં પતતિ અમ્બુનિ, પુપ્ફં યથા પંસુનિ આતપે ગતં. સેસં આયુસમં. ચિત્રગુ, વહગુ, દિગુ ઇચ્ચાદયોપિ ઉકારન્તપકતિકા એવાતિ.

ઇતિ ઉકારન્તનપુંસકરાસિ.

ઊકારન્તનપુંસકરાસિ

સિમ્હિ રસ્સો, ગોત્રભુ ઞાણં, ગોત્રભૂનિ, ગોત્રભૂ, હે ગોત્રભુ, હે ગોત્રભૂ, હે ગોત્રભૂનિ, હેગોત્રભૂ, ગોત્રભું, ગોત્રભુનં, ગોત્રભૂનિ, ગોત્રભૂ. સેસં પુલ્લિઙ્ગસમં. એવં સયમ્ભુ ઞાણં, અભિભુ ઝાનં ઇચ્ચાદિ.

ઇતિ ઊકારન્તનપુંસકરાસિ.

નપુંસકલિઙ્ગરાસિ નિટ્ઠિતો.

સબ્બાદિરાસિ

અથ સબ્બનામાનિ દીપિયન્તે.

સબ્બ, કતર, કતમ, ઉભય, ઇતર, અઞ્ઞ, અઞ્ઞતર, અઞ્ઞતમ, પુબ્બ, પર, અપર, દક્ખિણ, ઉત્તર, અધર, ય, ત, ત્ય, એત, ઇમ, અમુ, કિં, એક, ઉભ, દ્વિ,તિ, ચતુ, તુમ્હ, અમ્હ ઇમાનિ અટ્ઠવીસતિ સબ્બનામાનિ નામ. સબ્બેસં લિઙ્ગત્થાનં સાધારણાનિ નામાનિ સબ્બનામાનિ.

તત્થ **સબ્બ**સદ્દો સકલત્થો.

કતર, કતમસદ્દા પુચ્છનત્થા.

ઉભયસદ્દો દ્વિન્નં અવયવાનં સમુદાયત્થો.

ઇતરસદ્દો એકતો વુત્તસ્સ પટિયોગીવચનો.

અઞ્ઞસદ્દો યથાધિગતમ્હા અપરવચનો.

અઞ્ઞતર, **અઞ્ઞતમ**સદ્દા અનિયમત્થા.

પુબ્બાદયો સદ્દા દિસા, કાલાદિવવત્થાનવચના.

યસદ્દો અનિયમત્થવચનો.

ત, **ત્ય**સદ્દા પરમ્મુખે દૂરવચના.

એતસદ્દો પરમ્મુખે સમીપવચનો, સમ્મુખે દૂરવચનો. અટ્ઠકથાયં પન ''એતેતિ ચક્ખુપથં અતિક્કમિત્વા દૂરગતે સન્ધાયાહા''તિ [જા॰ અટ્ઠ ૪.૧૫.૧૦૪] વુત્તં, તસ્મા તસદ્દત્થેપિ વત્તતિ.

ઇમસદ્દો સમ્મુખે સમીપવચનો.

અમુસદ્દો દૂરવચનો. સમીપ, દૂરતા ચ પરિકપ્પબુદ્ધિવસેનાપિ હોતિ.

કિંસદ્દો પુચ્છનત્થો.

એકસદ્દો સઙ્ખ્યત્થો અઞ્ઞત્થો ચ.

ઉભસદ્દો દ્વિસદ્દપરિયાયો.

તત્થ ત્યસદ્દોપિ બહુલં દિસ્સતિ. ખિડ્ડા પણિહિતા ત્યાસુ, રતિ ત્યાસુ પતિટ્ઠિતા, બીજાનિ ત્યાસુ રુહન્તિ [જા॰ ૨.૨૧.૧૨૦], કથં નુ વિસ્સસે ત્યમ્હિ [જા॰ ૧.૧૬.૨૮૮], અથ વિસ્સસતે ત્યમ્હિઇચ્ચાદિ [જા॰ ૨.૨૨.૧૪૭૪].

'ઇત્થિયમત્વા'તિ આપચ્ચયો, ઘસઞ્ઞો, સિલોપો, સબ્બા ઇત્થી, સબ્બા, સબ્બાયો, હે સબ્બે, હે સબ્બા, હે સબ્બાયો, સબ્બં, સબ્બા, સબ્બાયો, સબ્બાય, સબ્બાહિ, સબ્બાભિ, સબ્બાય.

૨૦૩. ઘપાસસ્સ સ્સા વા [ક॰ ૧૭૯, ૬૨; રૂ॰ ૨૦૪, ૨૦૬; ની॰ ૩૬૫, ૨૦૯].

ઘ, પસઞ્ઞેહિ સબ્બનામેહિ સસ્સ સ્સા હોતિ વા.

૨૦૪. ઘોસ્સંસ્સાસ્સાયંતિંસુ [ક॰ ૬૬; રૂ॰ ૨૦૫; ની॰ ૨૧૩].

સ્સમાદીસુ ઘો રસ્સો હોતિ.

સબ્બસ્સા.

૨૦૫. સંસાનં [ક॰ ૧૬૮; રૂ॰ ૨૦૩; ની॰ ૩૫૩, ૩૬૮].

સબ્બાદીહિ નંવચનસ્સ સં, સાનં હોન્તિ.

સબ્બાસં, સબ્બાસાનં, સબ્બાય, સબ્બાહિ, સબ્બાભિ, સબ્બાય, સબ્બસ્સા, સબ્બાસં, સબ્બાસાનં, સબ્બાય, સબ્બાયં.

૨૦૬. સ્મિંનો સ્સં [ક॰ ૧૭૯, ૬૨; રૂ॰ ૨૦૪, ૨૦૬; ની॰ ૩૬૫, ૨૦૯].

સબ્બાદીહિ સ્મિંનો સ્સં હોતિ વા.

સબ્બસ્સં, સબ્બાસુ.

સદ્દનીતિયં ના, સ્મા, સ્મિંનમ્પિ સ્સાદેસો વુત્તો [ની॰ ૩૬૬]. ‘‘તસ્સા કુમારિકાય સદ્ધિં [પારા॰ ૪૪૩], કસ્સાહં કેન હાયામી’’તિ [પારા॰ ૨૯૦] પાળિ. ઇધ પન સુત્તવિભત્તેન સાધિયતિ. સબ્બસ્સા કતં, સબ્બસ્સા અપેતિ, સબ્બસ્સા ઠિતં.

સબ્બો પુરિસો.

૨૦૭. યોનમેટ [ક॰ ૧૬૪; રૂ॰ ૨૦૦; ની॰ ૩૪૭].

અકારન્તેહિ સબ્બાદીહિ યોનં એટ હોતિ.

સબ્બે પુરિસા.

અતોત્વેવ? સબ્બા ઇત્થિયો, અમૂ પુરિસા.

હે સબ્બ, હે સબ્બા, હે સબ્બે, સબ્બં, સબ્બે, સબ્બેન.

૨૦૮. સબ્બાદીનં નંમ્હિ ચ [ક॰ ૧૦૨; રૂ॰ ૨૦૨; ની॰ ૨૭૦].

નંમ્હિ ચ સુ, હિસુ ચ સબ્બાદીનં અસ્સ એ હોતિ.

સબ્બેહિ, સબ્બેભિ, સબ્બસ્સ, સબ્બેસં, સબ્બેસાનં, સબ્બસ્મા, સબ્બમ્હા, સબ્બેહિ, સબ્બેભિ, સબ્બસ્સ, સબ્બેસં, સબ્બેસાનં, સબ્બસ્મિં, સબ્બમ્હિ, સબ્બેસુ.

ચૂળનિરુત્તિયં પન સ્મા, સ્મિંનં આ, એત્તં વુત્તં, સબ્બા અપેતિ, સબ્બે પતિટ્ઠિતન્તિ. ‘‘સબ્બા ચ સવતિ, સબ્બથા સવતી’’તિ ચ ‘‘ત્યાહં મન્તે પરત્થદ્ધો’’તિ [જા॰ ૨.૨૨.૮૩૫] ચ પાળી. તત્થ ‘ત્યાહ’ન્તિ તે+અહં, તસ્મિં મન્તેતિ અત્થો.

સબ્બનામેહિ ચતુત્થિયા આયાદેસોપિ દિસ્સતિ, ‘‘યાય નો અનુકમ્પાય, અમ્હે પબ્બાજયી મુનિ. સો નો અત્થો અનુપ્પત્તો’’તિ [થેરગા॰ ૧૭૬] ચ ‘‘યાયેવ ખો પનત્થાય આગચ્છેય્યાથ, તમેવ અત્થં સાધુકં મનસિ કરેય્યાથા’’તિ ચ [દી॰ નિ॰ ૧.૨૬૩] ‘‘નેવ મય્હં અયં નાગો, અલં દુક્ખાય કાયચી’’તિ [જા॰ ૨.૨૨.૮૭૦] ચ પાળી.

સબ્બં ચિત્તં.

૨૦૯. સબ્બાદીહિ.

સબ્બાદીહિ નિસ્સ ટા ન હોતિ.

સબ્બાનિ, સબ્બં, સબ્બાનિ. સેસં પુલ્લિઙ્ગસમં.

બહુલાધિકારા ક્વચિ નિસ્સ ટા, ટેપિ હોન્તિ. પાળિયં પન નિસ્સ ટા, ટેપિ દિસ્સન્તિ- ‘‘યા પુબ્બે બોધિસત્તાનં, પલ્લઙ્કવરમાભુજે. નિમિત્તાનિ પદિસ્સન્તિ, તાનિ અજ્જ પદિસ્સરે [બુ॰ વં॰ ૨.૮૨]. કિં માણવસ્સ રતનાનિ અત્થિ, યે તં જિનન્તો હરે અક્ખધુત્તો’’તિ [જા॰ ૨.૨૨.૧૩૯૦]. એવં કતર, કતમસદ્દાપિ ઞેય્યા.

ઉભયસદ્દે ઇત્થિ, પુમેસુ ઉભયા, ઉભયોતિ પઠમેકવચનરૂપં અપ્પસિદ્ધં. મહાવુત્તિના યોનં ટો વા હોતિ, ઉભયો ઇત્થિયો, ઉભયં ઇત્થિં, ઉભયો ઇત્થિયો, ઉભયાય, ઉભયાહિ, ઉભયાભિ. સેસં સબ્બસમં.

ઉભયો પુરિસા, ઉભયે પુરિસા, ઉભયં, ઉભયો, ઉભયે, ઉભયેન, ઉભયેહિ, ઉભયેભિ, ઉભયસ્સ, ઉભયેસં, ઉભયેસાનં. સબ્બસમં.

ઉભયં કુલં તિટ્ઠતિ, ઉભયાનિ, ઉભયં, ઉભયાનિ. સબ્બસમં. ‘‘એકરત્તેન ઉભયો, તુવઞ્ચ ધનુસેખ ચ [જા॰ ૧.૧૬.૨૩૯], તોદેય્ય, કપ્પા ઉભયો, ઇધેકરત્તિં ઉભયો વસેમ, ઉભયે દેવમનુસ્સા, ઉભયે વસામસે’’તિ પાળિ.

૨૧૦. સ્સંસ્સાસ્સાયેસિતરેકઞ્ઞેતિમાનમિ [ક॰ ૬૩; રૂ॰ ૨૧૭; ની॰ ૨૧૦; ‘સ્સંસ્સાસ્સાયેસ્વિતરેકઞ્ઞેભિમાનમિ’ (બહૂસુ)].

સ્સમાદીસુ ઇતરા, એકા, અઞ્ઞા, એતા, ઇમાસદ્દાનં ઇ હોતિ.

ઇતરિસ્સા કતં, ઇતરિસ્સા દેતિ, ઇતરિસ્સા અપેતિ, ઇતરિસ્સા ધનં, ઇતરિસ્સા, ઇતરિસ્સં ઠિતં. સેસં સબ્બસમં.

અઞ્ઞા, અઞ્ઞા, અઞ્ઞાયો, અઞ્ઞં, અઞ્ઞા, અઞ્ઞાયો, અઞ્ઞાય, અઞ્ઞિસ્સા, અઞ્ઞાહિ, અઞ્ઞાભિ, અઞ્ઞાય, અઞ્ઞિસ્સા, અઞ્ઞાસં, અઞ્ઞાસાનં, અઞ્ઞિસ્સા, અઞ્ઞાહિ, અઞ્ઞાભિ, અઞ્ઞાય, અઞ્ઞિસ્સા, અઞ્ઞાસં, અઞ્ઞાસાનં, અઞ્ઞાય, અઞ્ઞિસ્સા, અઞ્ઞાયં, અઞ્ઞિસ્સં, અઞ્ઞાસુ. સેસલિઙ્ગેસુ સબ્બસમં.

‘‘અઞ્ઞતરિસ્સા ઇત્થિયા પટિબદ્ધચિત્તો હોતી’’તિ [પારા॰ ૭૩] પાળિ, ઇધ સુત્તવિભત્તેન સિજ્ઝતિ. સેસં અઞ્ઞતર, અઞ્ઞતમેસુ સબ્બસમં.

ઇતિ સબ્બાદિઅટ્ઠકરાસિ.

પુબ્બા ઇત્થી, પુબ્બા, પુબ્બાયો, પુબ્બં, પુબ્બા, પુબ્બાયો, પુબ્બાય, પુબ્બસ્સા, પુબ્બાહિ, પુબ્બાભિ, પુબ્બાય, પુબ્બસ્સા, પુબ્બાસં, પુબ્બાસાનં, સત્તમિયં પુબ્બાય, પુબ્બસ્સા, પુબ્બાયં, પુબ્બસ્સં, પુબ્બાસુ.

૨૧૧. પુબ્બાદીહિ છહિ [ક॰ ૧૬૪; રૂ॰ ૨૦૦; ની॰ ૩૪૭; ચં॰ ૨.૧.૧૫; પા॰ ૧.૧.૩૪].

તેહિ છહિ યોનં એટ હોતિ વા.

પુબ્બે, પુબ્બા, પરે, પરા, અપરે, અપરા, દક્ખિણે, દક્ખિણા, ઉત્તરે, ઉત્તરા, અધરે, અધરા. તત્થ ‘પુબ્બે પુબ્બા’તિ પુરત્થિમદિસાભાગા, તત્રટ્ઠકા વા અત્થા, પુરાતના વા સત્તા સઙ્ખારા ચ. ‘‘પુબ્બબુદ્ધા, પુબ્બદેવા, પુબ્બાચરિયા’’તિઆદીસુ ‘‘પુબ્બે બુદ્ધા પુબ્બબુદ્ધા, પુબ્બા બુદ્ધા વા પુબ્બબુદ્ધા’’તિઆદિના અત્થો વેદિતબ્બો. એવં સેસેસુ.

પુબ્બેસં, પુબ્બેસાનં, પરેસં, પરેસાનં, અપરેસં, અપરેસાનં, દક્ખિણેસં, દક્ખિણેસાનં, ઉત્તરેસં, ઉત્તરેસાનં, અધરેસં, અધરેસાનં. સેસં ઞેય્યં.

પુબ્બાદીહીતિ કિં? સબ્બે.

છહીતિ કિં? યે, તે.

૨૧૨. નાઞ્ઞઞ્ચ નામપ્પધાના [ચં॰ ૨.૧.૧૦; પા॰ ૧.૧.૨૭-૨૯].

સુદ્ધનામભૂતા ચ સમાસે અપ્પધાનભૂતા ચ સબ્બાદિતો પુબ્બે વુત્તં સબ્બાદિકારિયં અઞ્ઞઞ્ચ ઉપરિ વુચ્ચમાનં સબ્બાદિકારિયં ન હોતિ. તત્થ સુદ્ધનામભૂતં સબ્બાદિનામ ન જાનાતીતિ અત્થેન બાલવાચકો અઞ્ઞસદ્દો, આજાનાતીતિ અત્થેન મજ્ઝિમઞ્ઞાફલઞાણવાચકો અઞ્ઞસદ્દો, અરહત્તફલઞાણવાચકો અઞ્ઞસદ્દો, ‘પુબ્બો લોહિત’ન્તિઆદીસુ પુબ્બસદ્દો, અતિરેકપરમાદિવાચકો પરસદ્દો, દિસાકાલાદિતો અઞ્ઞેસુ અત્થેસુ પવત્તા દક્ખિણુ’ત્તરસદ્દા ચ સઙ્ખ્યત્થવાચિતો અઞ્ઞો એકસદ્દો ચાતિ સબ્બમેતં સુદ્ધનામં નામ, તતો સબ્બાદિકારિયં નત્થિ.

અપ્પધાને દિટ્ઠપુબ્બ, ગતપુબ્બ, પિયપુબ્બ ઇચ્ચાદિ. તત્થ પુબ્બે દિટ્ઠો દિટ્ઠપુબ્બો બુદ્ધો પુરિસેન. પુબ્બે દિટ્ઠો યેનાતિ વા દિટ્ઠપુબ્બો પુરિસો બુદ્ધં. એવં ગતપુબ્બો મગ્ગો પુરિસેન, ગતપુબ્બો વા પુરિસો મગ્ગં. પિયા વુચ્ચતિ ભરિયા, પિયા પુબ્બા પુરાણા એતસ્સાતિ પિયપુબ્બો, પિયો વુચ્ચતિ પતિ, પિયો પુબ્બો યસ્સાતિ પિયપુબ્બા. એતેહિ ચ સબ્બાદિકારિયં નત્થિ.

૨૧૩. તતિયત્થયોગે [ની॰ ૩૫૦; ચં॰ ૨.૧.૧૧; પા॰ ૧.૧.૩૦].

તતિયત્થેન પદેન યોગે સબ્બાદિકારિયં નત્થિ.

માસેન પુબ્બાનં માસપુબ્બાનં.

૨૧૪. ચત્થસમાસે [ક॰ ૧૬૬; રૂ॰ ૨૦૯; ની॰ ૩૪૯; ચં॰ ૨.૧.૧૧; પા॰ ૧.૧.૩૧].

ચત્થસમાસો વુચ્ચતિ દ્વન્દસમાસો, તસ્મિં સબ્બાદિકારિયં નત્થિ.

દક્ખિણા ચ ઉત્તરા ચ પુબ્બા ચ દક્ખિણુત્તરપુબ્બા, દક્ખિણુત્તરપુબ્બાનં.

ચત્થેતિ કિં? દક્ખિણસ્સા ચ પુબ્બસ્સા ચ યા અન્તરદિસાતિ દક્ખિણપુબ્બા, દક્ખિણા ચ સા પુબ્બા ચાતિ દક્ખિણપુબ્બા, દક્ખિણપુબ્બસ્સા, દક્ખિણપુબ્બસ્સં.

૨૧૫. વેટ [ક॰ ૧૬૫; રૂ॰ ૨૦૮; ની॰ ૩૪૮; ચં॰ ૨.૧.૧૩; પા॰ ૧.૧.૩૨].

ચત્થસમાસે યોનં એટ હોતિ વા.

કતરકતમે, કતરકતમા, ઇતરિતરે, ઇતરિતરા, અઞ્ઞમઞ્ઞે, અઞ્ઞમઞ્ઞા, પુબ્બપરે, પુબ્બપરા, પુબ્બાપરે, પુબ્બાપરા ઇચ્ચાદિ.

ઇમેસુ પુબ્બાદીસુ સ્મા, સ્મિંનં આ, એત્તં હોતિ, પુબ્બા, પુબ્બે, પરા, પરે, અપરા, અપરે, દક્ખિણા, દક્ખિણે, ઉત્તરા, ઉત્તરે, અધરા, અધરે.

ઇતિ પુબ્બાદિછક્કરાસિ.

યા ઇત્થી, યા, યાયો, યં, યા, યાયો, યાય, યસ્સા, યાહિ, યાભિ, યાય, યસ્સા, યાસં, યાસાનં, યાય , યસ્સા, યાહિ, યાભિ, યાય, યસ્સા, યાસં, યાસાનં, યાય, યસ્સા, યાયં, યસ્સં, યાસુ.

યો પુરિસો, યે, યં, યે, યેન, યેહિ, યેભિ, યસ્સ, યેસં, યેસાનં, યસ્મા, યમ્હા, યેહિ, યેભિ, યસ્સ, યેસં, યેસાનં, યસ્મિં, યમ્હિ, યેસુ.

યં ચિત્તં, યાનિ ચિત્તાનિ, યં, યાનિ. સેસં પુલ્લિઙ્ગસમં.

૨૧૬. ત્યતેતાનં તસ્સ સો [ક॰ ૧૭૪; રૂ॰ ૨૧૧; ની॰ ૩૬૦].

અનપુંસકાનંત્ય, ત, એતસદ્દાનં તબ્યઞ્જનસ્સ સો હોતિ સિમ્હિ. સિલોપો.

સા ઇત્થી, તા, તાયો, ઇત્થિયો, તં, તા, તાયો, તાય.

૨૧૭. સ્સા વા તેતિમામૂહિ [ક॰ ૧૭૯, ૬૨; રૂ॰ ૨૦૪, ૨૦૬; ની॰ ૩૬૫-૬, ૨૦૯].

ઘ, પસઞ્ઞેહિ તા, એતા, ઇમા, અમુસદ્દેહિ નાદીનં પઞ્ચન્નં એકવચનાનં સ્સા હોતિ વા. રસ્સો.

તસ્સા કતં, તાહિ, તાભિ, તાય, તસ્સા.

૨૧૮. તાસ્સિ વા [ક॰ ૬૪; રૂ॰ ૨૧૬; ની॰ ૨૧૧].

સ્સં, સ્સા, સ્સાયેસુ ઘસઞ્ઞસ્સ તાસદ્દસ્સ ઇ હોતિ વા.

તિસ્સા.

૨૧૯. તેતિમાતો સસ્સ સ્સાય [ક॰ ૬૫; રૂ॰ ૨૧૫; ની॰ ૨૧૨].

તા, એતા, ઇમાહિ સસ્સ સ્સાયાદેસો હોતિ વા.

તસ્સાય, તિસ્સાય, તાસં, તાસાનં, તાય, તસ્સા, તસ્સાય, તિસ્સાય, તાસં, તાસાનં, તાય, તાયં, તસ્સા, તસ્સં, તિસ્સા, તિસ્સં, તાસુ.

સો પુરિસો, તે પુરિસા, તં, તે, તેન, તેહિ, તેભિ, તસ્સ, તેસં, તેસાનં, તસ્મિં, તમ્હિ, તેસુ.

તં ચિત્તં, તાનિ ચિત્તાનિ, તં, તાનિ. સેસં પુલ્લિઙ્ગસમં.

૨૨૦. તસ્સ નો સબ્બાસુ [ક॰ ૧૭૫; રૂ॰ ૨૧૨; ની॰ ૩૬૧].

ટ્વાદીસુ સબ્બાસુ વિભત્તીસુ તસ્સ નો હોતિ.

ને પુરિસા, નં, ને, નેહિ, નેભિ, નેસં, નેસાનં, નેહિ, નેભિ, નેસં, નેસાનં, નમ્હિ, નેસુ.

એત્થ ચ ‘સબ્બાસૂ’તિ વુત્તેપિ યા યા વિભત્તિ લબ્ભતિ, તં તં ઞત્વા યોજેતબ્બા.

નં ચિત્તં, નેહિ, નેભિ. પુલ્લિઙ્ગસમં.

૨૨૧. ટ સસ્માસ્મિંસ્સાયસ્સંસ્સાસંમ્હામ્હિસ્વિમસ્સ ચ [ક॰ ૧૭૬; રૂ॰ ૨૧૩; ની॰ ૩૬૨].

સાદીસુ તસ્સ ચ ઇમસ્સ ચ ટ હોતિ વા.

અસ્સા ઇત્થિયા કતં, અસ્સા, અસ્સાય દેતિ. સંમ્હિ દીઘો [ની॰ ૩૬૮] – આસં ઇત્થીનં, નાસં કુજ્ઝન્તિ પણ્ડિતા [જા॰ ૧.૧.૬૫], અસ્સા અપેતિ, અસ્સા, અસ્સાય ધનં, આસં ધનં, ‘‘અભિક્કમો સાનં પઞ્ઞાયતિ, નો પટિક્કમો’’તિ [સં॰ નિ॰ ૫.૧૯૬] એત્થ ‘સાન’ન્તિ વેદનાનં, મહાવુત્તિના તસ્સ સત્તં. અસ્સા, અસ્સં ઠિતં.

અસ્સ પુરિસસ્સ, આસં પુરિસાનં. નેવાસં કેસા દિસ્સન્તિ, હત્થપાદા ચ જાલિનો [જા॰ ૨.૨૨.૨૨૨૧]. અસ્મા, અમ્હા, અસ્સ, આસં, અસ્મિં, અમ્હિ.

અસ્સ ચિત્તસ્સ. પુલ્લિઙ્ગસમં.

એસા ઇત્થી, એતા, એતાયો, એતં, એતા, એતાયો, એતાય, એતસ્સા, એતિસ્સા કતં.

એસો પુરિસો, એતે, એતં, એતે, એતેન.

એતં ચિત્તં, એતાનિ, એતં, એતાનિ, એતેન. સબ્બં તસદ્દસમં ઠપેત્વા નત્તં, ટત્તઞ્ચ.

૨૨૨. સિમ્હાનપુંસકસ્સાયં [ક॰ ૧૭૨; રૂ॰ ૨૧૮; ની॰ ૩૦૬-૭; 'સિમ્હ...' (બહૂસુ)].

સિમ્હિ નપુંસકતો અઞ્ઞસ્સ ઇમસ્સ અયં હોતિ. સિલોપો.

અયં ઇત્થી, ઇમા, ઇમાયો, ઇમં, ઇમા, ઇમાયો, ઇમાય, ઇમસ્સા, ઇમિસ્સા, ઇમાહિ, ઇમાભિ, ઇમાય, ઇમસ્સા, ઇમસ્સાય, ઇમિસ્સા, ઇમિસ્સાય, ઇમિસ્સં, અસ્સા, અસ્સાય, ઇમાસં, ઇમાસાનં, આસં. પઞ્ચમીરૂપં તતિયાસમં, છટ્ઠીરૂપં ચતુત્થીસમં. ઇમાય, ઇમાયં, ઇમસ્સા, ઇમસ્સાય, ઇમસ્સં, ઇમિસ્સા, ઇમિસ્સાય, ઇમિસ્સં, અસ્સા, અસ્સં, ઇમાસુ.

અયં પુરિસો, ઇમે, ઇમં, ઇમે.

૨૨૩. નામ્હિનિમિ [ક॰ ૧૭૧; રૂ॰ ૨૧૯; ની॰ ૩૫૭; 'નામ્હનિમ્હિ' (બહૂસુ)].

નામ્હિ અનિત્થિલિઙ્ગે ઇમસ્સ અન, ઇમિઆદેસા હોન્તિ.

ઇમિના, અનેન, ઇમેહિ, ઇમેભિ.

૨૨૪. ઇમસ્સાનિત્થિયં ટે [ક॰ ૧૭૦; રૂ॰ ૨૨૦; ની॰ ૩૫૬].

અનિત્થિલિઙ્ગે ઇમસ્સ ટે હોતિ વા સુ, નં, હિસુ.

એહિ, એભિ, ઇમસ્સ, અસ્સ, ઇમેસં, ઇમેસાનં, એસં, એસાનં, ઇમસ્મા, ઇમમ્હા, અસ્મા, અમ્હા, ઇમેહિ, ઇમેભિ, એહિ, એભિ, ઇમસ્સ, અસ્સ, ઇમેસં, ઇમેસાનં, એસં, એસાનં, ઇમસ્મિં, ઇમમ્હિ, અસ્મિં, અમ્હિ, ઇમેસુ, એસુ.

''અનમ્હિ ભદ્દે સુસોણે, કિન્નુ જગ્ઘસિ સોભને''તિ [જા॰ ૧.૫.૧૩૦ (અનમ્હિ કાલે સુસોણિ)] પાળિ- 'અનમ્હી'તિ ઇમસ્મિં ઠાને, મહાવુત્તિના સ્મિંમ્હિ અનાદેસો.

ઇમં ચિત્તં.

૨૨૫. ઇમસ્સિદં વા [ક॰ ૧૨૯; રૂ॰ ૨૨૨; ની॰ ૩૦૫].

નપુંસકે અં, સિસુ ઇમસ્સ તેહિ અં, સીહિ સહ ઇદં હોતિ વા.

ઇદં ચિત્તં, ઇમાનિ ચિત્તાનિ, ઇમં, ઇદં, ઇમાનિ, ઇમિના, અનેન. સબ્બં પુલ્લિઙ્ગસમં.

ઇધ મિસ્સકરૂપં વુચ્ચતિ –

યા, સા ઇત્થી, યા, તા ઇત્થિયો, યં, તં ઇત્થિં, યા, એસા ઇત્થી, યા, એતા ઇત્થિયો, યં, એતં ઇત્થિં, યા, અયં ઇત્થી, યા, ઇમા ઇત્થિયો, યં, ઇમં ઇત્થિં, યો, સો પુરિસો, યે, તે પુરિસાઇચ્ચાદયો.

“સ ખો સો કુમારો વુદ્ધિમન્વાયા”તિ એત્થ સો સો કુમારોતિ, ‘એસે સે એકે એકત્થે’તિ એત્થ એસો સો એકો એકત્થોતિ વત્તબ્બં. તત્થ પુબ્બં પુબ્બં અત્થપદં, પરં પરં બ્યઞ્જનમત્તં. “અયં સો સારથિ એતી”તિ [જા॰ ૨.૨૨.૫૧] એત્થ પન દ્વેપિ વિસું વિસું અત્થપદાનિ એવાતિ. યં, તં, ઇદન્તિ ઇમે સદ્દા નિપાતરૂપાપિ હુત્વા પાળિવાક્યેસુ સઞ્ચરન્તિ સબ્બલિઙ્ગવિભત્તીસુ અભિન્નરૂપાતિ.

૨૨૬. ઇમેતાનમેનાન્વાદેસે દુતિયાયં [ની॰ ૩૭૫-૬ પિટ્ઠે; પા॰ ૨.૪.૩૪].

અન્વાદેસો વુચ્ચતિ અનુકથનં, પુનકથનં, અન્વાદેસઠાને ઇમ, એતાનં એનાદેસો હોતિ દુતિયાવિભત્તીસુ.

ઇમં ભિક્ખું વિનયં અજ્ઝાપેહિ, અથો એનં ભિક્ખું ધમ્મં અજ્ઝાપેહિ, ઇમે ભિક્ખૂ વિનયં અજ્ઝાપેહિ, અથો એને ભિક્ખૂ ધમ્મં અજ્ઝાપેહિ, એતં ભિક્ખું વિનયં અજ્ઝાપેહિઇચ્ચાદિના વત્તબ્બં. તમેનં ભિક્ખવે નિરયપાલા [અ॰ નિ॰ ૩.૩૬], યત્વાધિકરણમેનં ભિક્ખું ઇચ્ચાદીસુપિ [દી॰ નિ॰ ૧.૨૧૩] અનુકથનમેવ.

૨૨૭. મસ્સામુસ્સ [ક॰ ૧૭૩; રૂ॰ ૨૨૩; ની॰ ૩૫૯].

સિમ્હિ અનપુંસકસ્સ અમુસ્સ મસ્સ સો હોતિ.

અસુ ઇત્થી, અમુ વા, અમૂ, અમુયો, અમું, અમૂ, અમુયો, અમુયા, અમુસ્સા, અમૂહિ, અમૂભિ, અમુયા, અમુસ્સા, અમૂસં, અમૂસાનં, અમુયા, અમુસ્સા, અમૂહિ, અમૂભિ, અમુયા, અમુસ્સા, અમૂસં, અમૂસાનં, અમુયા, અમુયં, અમુસ્સા, અમુસ્સં, અમૂસુ.

અસુ પુરિસો, અમુ વા.

૨૨૮. લોપોમુસ્મા [ક॰ ૧૧૮; રૂ॰ ૧૪૬; ની॰ ૨૯૩].

અમુતો યોનં લોપો હોતિ. વો, નોપવાદોયં [ક॰ ૧૧૯; રૂ॰ ૧૫૫; ની॰ ૨૯૪].

અમૂ , અમું, અમૂ, અમુના, અમૂહિ, અમૂભિ.

૨૨૯. ન નો સસ્સ.

અમુતો સસ્સ નો ન હોતિ.

અમુસ્સ.

મહાવુત્તિના સમ્હિ મુસ્સ દુત્તં, અદુસ્સ. પાળિયં “દુસ્સ મે ખેત્તપાલસ્સ, રત્તિં ભત્તં અપાભત”ન્તિ [જા॰ ૧.૪.૬૨] એત્થ ગાથાવસેન અ-કારલોપો. અમૂસં, અમૂસાનં, અમુસ્મા, અમુમ્હા, અમૂહિ, અમૂભિ, અમુસ્સ, અદુસ્સ, અમૂસં, અમૂસાનં, અમુસ્મિં, અમુમ્હિ, અમૂસુ.

૨૩૦. અમુસ્સાદું [ક॰ ૧૩૦; રૂ॰ ૨૨૫; ની॰ ૩૦૮].

નપુંસકે અં, સિસુ અમુસ્સ તેહિ સહ અદું હોતિ વા.

અમું ચિત્તં, અદું ચિત્તં, અમૂનિ, અમું, અદું, અમૂનિ. સેસં પુલ્લિઙ્ગસમં. 'સકત્થે'તિ સુત્તેન કપચ્ચયે કતે સબ્બાદિરૂપં નત્થિ. અમુકા કઞ્ઞા, અમુકા, અમુકાયો. અમુકો પુરિસો, અમુકા પુરિસા. અમુકં ચિત્તં, અમુકાનિ ચિત્તાનિ ઇચ્ચાદિ.

૨૩૧. કે વા.

કે પરે અમુસ્સ મસ્સ સો હોતિ વા.

અસુકા ઇત્થી, અસુકા, અસુકાયો. અસુકો પુરિસો, અસુકા પુરિસા. અસુકં કુલં, અસુકાનિ કુલાનિ. સબ્બં કઞ્ઞા, પુરિસ, ચિત્તસમં.

'ઇત્થિયમત્વા'તિ એત્થ 'ઇત્થિયં આ'તિ વિભત્તસુત્તેન કિંસદ્દતો ઇત્થિયં આપચ્ચયો.

૨૩૨. કિંસ્સ કો [ક॰ ૨૨૭-૯; રૂ॰ ૨૭૦, ૨૨૬; ની॰ ૪૫૬-૭-૮? 'કિસ્સ કો સબ્બાસુ' (બહૂસુ)].

સબ્બેસુ વિભત્તિપચ્ચયેસુ કિંસ્સ કો હોતિ.

કા ઇત્થી, કા, કાયો, કં, કા, કાયો, કાય, કસ્સા ઇચ્ચાદિ સબ્બસમં. કો પુરિસો, કે પુરિસા, કં, કે, કેન, કેહિ, કેભિ, કસ્સ.

૨૩૩. કિ સસ્મિંસુ વાનિત્થિયં.

અનિત્થિલિઙ્ગે સ, સ્મિંસુ કિંસદ્દસ્સ કિ હોતિ વા.

કિસ્સ, કેસં, કેસાનં, કસ્મા, કમ્હા, કેહિ, કેભિ, કસ્સ, કિસ્સ, કેસં, કેસાનં, કસ્મિં, કમ્હિ, કિસ્મિં, કિમ્હિ, કેસુ.

૨૩૪. કિમંસિસુ નપુંસકે ['કિમંસિસુ સહ નપુંસકે' (બહૂસુ)].

નપુંસકે અં, સિસુ કિંસદ્દસ્સ તેહિ અંસીહિ સહ કિં હોતિ.

કિં ચિત્તં, કાનિ, કિં, કં વા, કાનિ. સેસં પુલ્લિઙ્ગસમં. ઇદં પુચ્છનત્થસ્સ સુદ્ધકિંસદ્દસ્સ રૂપં.

'ચિ'ઇતિનિપાતેન યુત્તે પન એકચ્ચત્થં વા અપ્પત્થં વા વદતિ. કાચિ ઇત્થી, કાચિ ઇત્થિયો, કિઞ્ચિ ઇત્થિં, કાચિ, કાયચિ, કાહિચિ, કાયચિ, કસ્સાચિ, કાસઞ્ચિ, કુતોચિ, કાહિચિ. સત્તમિયં - કાયચિ, કત્થચિ, કાસુચિ.

કોચિ પુરિસો, કેચિ, કિઞ્ચિ, કેચિ, કેનચિ, કેહિચિ, કસ્સચિ, કેસઞ્ચિ, કિસ્મિઞ્ચિ, કિમ્હિચિ, કત્થચિ, કેસુચિ.

કિઞ્ચિ કુલં, કાનિચિ કુલાનિ, કિઞ્ચિ, કાનિચિ. સેસં પુલ્લિઙ્ગસમં.

પુન યસદ્દેન યુત્તે સકલત્થં વદતિ. યા કાચિ ઇત્થી, યાકાચિ ઇત્થિયો.

યો કોચિ પુરિસો, યે કેચિ, યં કિઞ્ચિ, યે કેચિ યેન કેનચિ, યેહિ કેહિચિ, યસ્સ કસ્સચિ, યેસં કેસઞ્ચિ યતો કુતોચિ, યેહિ કેહિચિ, યસ્સ કસ્સચિ, યેસંકેસઞ્ચિ, યસ્મિં કિસ્મિઞ્ચિ, યમ્હિ કિમ્હિચિ, યત્થ કત્થચિ, યેસુ કેસુચિ.

યં કિઞ્ચિચિત્તં, યાનિ કાનિચિ, યં કિઞ્ચિ, યાનિ કાનિચિ. સેસં પુલ્લિઙ્ગસમં.

સઙ્ખ્યારાસિ

એકસદ્દો સઙ્ખ્યત્થે પવત્તો એકવચનન્તોવ, અઞ્ઞત્થે પવત્તો એકબહુવચનન્તો.

તત્થ સઙ્ખ્યત્થે – એકા ઇત્થી, એકં, એકાય, એકિસ્સા ઇચ્ચાદિ. પુન્નપુંસકેસુ એકવચનેસુ પુરિસ, ચિત્તરૂપમેવ.

અઞ્ઞત્થે – એકા ઇત્થી, એકા ઇત્થિયો, એકં, એકા, એકાય, એકિસ્સા, એકાહિ, એકાભિ ઇચ્ચાદિ.

એકો પુરિસો, એકે, એકં, એકે, એકેન, એકેહિ, એકેભિ, એકસ્સ, એકેસં, એકેસાનં. પુલ્લિઙ્ગ સબ્બસમં.

એકં કુલં, એકાનિ કુલાનિ, એકં કુલં, એકાનિ કુલાનિ. સેસં પુલ્લિઙ્ગસમં.

કપચ્ચયે પરે સબ્બાદિરૂપં નત્થિ.

‘‘એકિકા સયને સેતુ, યા તે અમ્બે અવાહરિ [જા॰ ૧.૪.૧૭૫]. એકાકિની ગહટ્ઠાહં, માતુયા પરિપોસિતા’’તિ [અપ॰ થેરી ૨.૩.૧૮૮] પાળિ, એકકો પુરિસો, એકકં, એકકેન. એકકં કુલં ઇચ્ચાદિ એકવચનન્તમેવ, એકકાનં બહુત્તે વત્તબ્બે દ્વે એકકા, દ્વે એકકે , દ્વીહિ એકકેહીતિ લબ્ભતિ. ‘‘પઞ્ચાલો ચ વિદેહો ચ, ઉભો એકા ભવન્તુ તે’’તિ પાળિ. ઇમિના નયેન બહુવચનમ્પિ લબ્ભતિ. ‘એકા’તિ મિસ્સકા.

પટિસેધયુત્તે પન અનેકા ઇત્થિયો, અનેકાસં ઇત્થીનં. અનેકે પુરિસા, અનેકેસં પુરિસાનં. અનેકાનિ કુલાનિ, અનેકેસં કુલાનં. પાળિયં પન ‘‘નેકાનિ ધઞ્ઞગણાનિ, નેકાનિ ખેત્તગણાનિ, નેકાનં ધઞ્ઞગણાનં, નેકાનં ખેત્તગણાન’’ન્તિપિ અત્થિ.

એકચ્ચ, એકચ્ચિય, કતિ, બહુસદ્દાપિ ઇધ વત્તબ્બા. એકચ્ચા ઇત્થી, એકચ્ચા, એકચ્ચાયોતિ સબ્બં કઞ્ઞાસમં.

એકચ્ચો પુરિસો.

૧૩૫. એકચ્ચાદીહ્યતો [‘એકચ્ચાદીહતો’ (બહૂસુ)].

અકારન્તેહિ એકચ્ચાદીહિ યોનં ટે હોતિ.

એકચ્ચે પુરિસા, એકચ્ચે પુરિસે. સેસં પુરિસસમં. આદિસદ્દેન અપ્પેકચ્ચ, એકતિય, ઉભાદયો સઙ્ગય્હન્તિ. અપ્પેકચ્ચે પુરિસા, એકતિયે પુરિસા, ઉભે પુરિસા.

એકચ્ચં ચિત્તં.

૨૩૬. ન નિસ્સ ટા.

એકચ્ચાદીહિ નિસ્સ ટા ન હોતિ.

એકચ્ચાનિ ચિત્તાનિ. સેસં ચિત્તસમં.

એકચ્ચિય, એકચ્ચેય્ય, એકતિયસદ્દા કઞ્ઞા, પુરિસ, ચિત્તનયા. ‘‘ઇત્થીપિ હિ એકચ્ચિયા, સેય્યા પોસ જનાધિપ [સં॰ નિ॰ ૧.૧૨૭]. સચ્ચં કિરેવમાહંસુ, નરા એકચ્ચિયા ઇધ. કટ્ઠં નિપ્લવિતં સેય્યો, ન ત્વેવેકચ્ચિયો નરો’’તિ [જા॰ ૧.૧.૭૩] ચ ‘‘પરિવારિતા મુઞ્ચરે એકચ્ચેય્યા’’તિ ચ ‘‘ન વિસ્સસે એકતિયેસૂ’’તિ ચ પાળી – તત્થ ‘નિપ્લવિત’ન્તિ ઉદકતો ઉબ્ભતં.

કતિસદ્દો બહુવચનન્તોવ.

૨૩૭. ટિકતિમ્હા [રૂ॰ ૧૨૦ પિટ્ઠે].

કતિમ્હા યોનં ટિ હોતિ.

કતિ ઇત્થિયો, કતિ પુરિસા, કતિ પુરિસે, કતિ ચિત્તાનિ. કતિહિ ઇત્થીહિ, કતિહિ પુરિસેહિ, કતિહિ ચિત્તેહિ.

૨૩૮. બહુકતીનં [‘બહુ કતિન્નં’ (બહૂસુ)].

નંમ્હિ બહુ, કતીનં અન્તે નુક હોતિ.

કતિન્નં ઇત્થીનં, કતિન્નં પુરિસાનં, કતિન્નં ચિત્તાનં, અયં નાગમો બહુલં ન હોતિ, ‘કતિનં તિથીનં પૂરણી કતિમી’તિ ચ દિસ્સતિ. ‘‘બહૂનં વસ્સસતાનં, બહૂનં વસ્સસહસ્સાન’’ન્તિ ચ ‘‘બહૂનં કુસલધમ્માનં, બહૂનં અકુસલધમ્માન’’ન્તિ ચ ‘‘બહૂનં વત અત્થાય, ઉપ્પજ્જિંસુ તથાગતા’’તિ [વિ॰ વ॰ ૮૦૭] ચ પાળી.

કતિસુ ઇત્થીસુ, કતિસુ પુરિસેસુ, કતિસુ ચિત્તેસુ.

બહુસદ્દે દ્વીસુ નંવચનેસુ બહુન્નં, બહુન્નન્તિ વત્તબ્બં. સેસં ધેનુ, ભિક્ખુ, આયુસદિસં.

કપચ્ચયે કઞ્ઞા, પુરિસ, ચિત્તસદિસં, બહૂ ઇત્થિયો, બહુકા ઇત્થિયો. બહૂ પુરિસા, બહવો પુરિસા, બહુકા પુરિસા. બહૂનિ ચિત્તાનિ, બહુકાનિ ચિત્તાનિ ઇચ્ચાદિના વત્તબ્બં. બહૂનં સમુદાયાપેક્ખને સતિ એકવચનમ્પિ લબ્ભતિ, ‘‘બહુજનસ્સ અત્થાય બહુજનસ્સ હિતાય, બહુનો જનસ્સ અત્થાય હિતાયા’’તિ [અ॰ નિ॰ ૧.૧૪૧] પાળિ.

ઉભસદ્દો બહુવચનન્તોવ, ‘ઉભગોહિ ટો’તિ યોનં ટો, ઉભો ઇત્થિયો, પુરિસા, કુલાનિ ગચ્છન્તિ, ઉભો ઇત્થિયો, પુરિસા, કુલાનિ પસ્સતિ.

૨૩૯. સુહિસુભસ્સો [નીં॰ ૩૧૩ (રૂ॰ ૧૦૯ પિટ્ઠે)].

સુ, હિસુ ઉભસ્સ અન્તો ઓ હોતિ.

ઉભોહિ, ઉભોસુ.

૨૪૦. ઉભિન્નં [ક॰ ८६; નીરૂ॰ ૨૨૭; ની॰ ૩૪૧].

ઉભમ્હા નંવચનસ્સ ઇન્નં હોતિ.

ઉભિન્નં. સબ્બત્થ ઇત્થિ, પુરિસ, કુલેહિ યોજેતબ્બં.

૨૪૧. યોમ્હિ દ્વિન્નં દુવેદ્વે [ક॰ ૧૩૨; રૂ॰ ૨૨૮; નિ॰ ૩૧૦].

યોસુ સવિભત્તિસ્સ દ્વિસ્સ દુવે, દ્વે હોન્તિ. ‘દ્વિન્ન’ન્તિ વચનં દ્વિસ્સ બહુવચનન્તનિયમત્થં.

દ્વે ઇત્થિયો, દ્વે પુરિસા, દ્વે પુરિસે, દ્વે ચિત્તાનિ, દુવે ઇત્થિયો, દુવે પુરિસા, દુવે પુરિસે, દુવે ચિત્તાનિ, દ્વીહિ, દ્વીભિ.

૨૪૨. નંમ્હિ નુક દ્વાદીનં સત્તરસન્નં [ક॰ ૬૭; ની॰ ૨૨૯; ની॰ ૨૧૪].

નંમ્હિ પરે દ્વાદીનં અટ્ઠારસન્તાનં સત્તરસન્નં સઙ્ખ્યાનં અન્તે નુક હોતિ. ઉ-કારો ઉચ્ચારણત્થો. કાનુબન્ધં દિસ્વા અન્તેતિ ઞાયતિ.

દ્વિન્નં.

૨૪૩. દુવિન્નં નંમ્હિ [ક॰ ૧૩૨; રૂ॰ ૨૨૮; ની॰ ૨૪૪].

નંમ્હિ સવિભત્તિસ્સ દ્વિસ્સ દુવિન્નં હોતિ વા.

દુવિન્નં, દ્વીહિ, દ્વીભિ, દ્વિન્નં, દુવિન્નં, દ્વીસુ. મહાવુત્તિના સુમ્હિ દુવે હોતિ, નાગસ્સ દુવેસુ દન્તેસુ નિમ્મિતા [વિ॰ વ॰ ૭૦૬], ચક્કાનિ પાદેસુ દુવેસુ વિન્દતિ [દી॰ નિ॰ ૩.૨૦૫]. એવઞ્ચ સતિ દુવેહિ, દુવેભીતિપિ સિદ્ધમેવ હોતિ, અયં દ્વિસદ્દો ઉભસદ્દો વિય અલિઙ્ગો.

૨૪૪. તિસ્સો ચતસ્સો યોમ્હિ સવિભત્તીનં [ક॰ ૧૩૩; રૂ॰ ૨૩૦; ની॰ ૩૧૧].

ઇત્થિયં યોસુ સવિભત્તીનન્તિ, ચતુન્નં તિસ્સો, ચતસ્સો હોન્તિ.

તિસ્સો ઇત્થિયો, ચતસ્સો ઇત્થિયો.

મહાવુત્તિના હિસુ ચ તિસ્સ, ચતસ્સા હોન્તિ, ‘‘તિસ્સેહિ ચતસ્સેહિ પરિસાહિ, ચતસ્સેહિ સહિતો લોકનાયકો’’તિ પાળી. તીહિ, તીભિ ઇત્થીહિ, ચતૂહિ, ચતૂભિ, ચતુબ્ભિ ઇત્થીહિ.

૨૪૫. નંમ્હિ તિચતુન્નમિત્થિયં તિસ્સચતસ્સા [દી॰ નિ॰ ૩.૨૦૫].

ઇત્થિયં નંમ્હિતિ, ચતુન્નં તિસ્સ, ચતસ્સા હોન્તિ.

તિસ્સન્નં ઇત્થીનં, ચતસ્સન્નં ઇત્થીનં, તિણ્ણં ઇત્થીનં, ચતુન્નં ઇત્થીનં, સમણો ગોતમો ચતુન્નં પરિસાનં સક્કતો હોતિ, ચતુન્નં પરિસાનં પિયો હોતિ મનાપોતિ [દી॰ નિ॰ ૧.૩૦૪], તિસ્સેહિ, ચતસ્સેહિ, તીહિ, તીભિ, ચતૂહિ, ચતૂભિ, ચતુબ્ભિ, તિસ્સન્નં, ચતસ્સન્નં, તિણ્ણં, ચતુન્નં, તીસુ, ચતૂસુ.

પાળિયં ''ચતસ્સેહી''તિ દિટ્ઠત્તા તિસ્સેસુ, ચતસ્સેસૂતિપિ દિટ્ઠમેવ હોતિ.

૨૪૬. પુમે તયો ચત્તારો [ક॰ ૧૩૩; રૂ॰ ૨૩૦; ની॰ ૩૧૧].

પુલ્લિઙ્ગે યોસુ સવિભત્તીનન્તિ, ચતુન્નં તયો, ચત્તારો હોન્તિ.

તયો પુરિસા, તયો પુરિસે, ચત્તારો પુરિસા, ચત્તારો પુરિસે.

૨૪૭. ચતુરો ચતુસ્સ [ક॰ ૭૮, ૨૦૫, ૩૧; રૂ॰ ૧૬૦; ની॰ ૨૩૪; 'ચતુરો વા ચતુસ્સ' (બહૂસુ)].

પુમે સવિભત્તિસ્સ ચતુસદ્દસ્સ ચતુરો હોતિ.

ચતુરો પુરિસા, ચતુરો પુરિસે. કથં ચતુરો નિમિત્તે નાદસ્સિં, ચતુરો ફલમુત્તમેતિ? ''લિઙ્ગવિપલ્લાસા''તિ વુત્તિયં વુત્તં, તીહિ, તીભિ, ચતૂહિ, ચતૂભિ, ચતુબ્ભિ.

૨૪૮. ઇણ્ણંઇણ્ણન્નં તિતો ઝા [ક॰ ૮૭; રૂ॰ ૨૩૧; ની॰ ૨૪૩; 'ણ્ણંણ્ણન્નંતિકો ઝા' (બહૂસુ)].

ઝસઞ્ઞમ્હા તિમ્હા નંવચનસ્સ ઇણ્ણં, ઇણ્ણન્નં હોન્તિ.

તિણ્ણં, તિણ્ણન્નં, ચતુન્નં, તીહિ, તીભિ, ચતૂહિ, ચતૂભિ, ચતુબ્ભિ, તિણ્ણં, તિણ્ણન્નં, ચતુન્નં, તીસુ, ચતૂસુ.

૨૪૯. તીણિચત્તારિ નપુંસકે [ક॰ ૧૩૩; રૂ॰ ૨૩૦; ની॰ ૩૧૧].

નપુંસકે યોસુ સવિભત્તીનન્તિ, ચતુન્નં તીણિ, ચત્તારિ હોન્તિ.

તીણિ ચિત્તાનિ, ચત્તારિ ચિત્તાનિ. સેસં પુલ્લિઙ્ગસમં.

વચનસિલિટ્ઠત્તે પન સતિ વિસદિસલિઙ્ગવચનાનમ્પિ પદાનં અઞ્ઞમઞ્ઞસંયોગો હોતિ, ચત્તારો સતિપટ્ઠાના [દી॰ નિ॰ ૩.૧૪૫], ચત્તારો સમ્મપ્પધાના [દી॰ નિ॰ ૩.૧૪૫], તયોમહાભૂતા, તયો મહાભૂતે [પટ્ઠા॰ ૧.૧.૫૮], સબ્બે માલા ઉપેન્તિ મં [ધુ॰ ૩.૬], સબ્બે કઞ્ઞા ઉપેન્તિ મં [ધુ॰ ૩.૬], સબ્બે રતના ઉપેન્તિ મં [ધુ॰ ૩.૬], સબ્બે યાના ઉપેન્તિ મં [ધુ॰ ૩.૬], અવિજ્જાય સતિ સઙ્ખારા હોન્તિ, સઙ્ખારેસુ સતિ વિઞ્ઞાણં હોતિ [સં॰ નિ॰ ૨.૫૦] ઇચ્ચાદિ.

ગાથાસુ વિપલ્લાસાપિ બહુલં દિસ્સન્તિ, અઞ્ઞે ધમ્માનિ દેસેન્તિ, એવં ધમ્માનિ સુત્વાન, સતઞ્ચ ધમ્માનિ સુકિત્તિતાનિ સુત્વા, અત્થાનિ ચિન્તયિત્વાન, ઉત્તમત્થાનિ તયિ લભિમ્હા, કિં ત્વં અત્થાનિ જાનાસિ, ઇચ્છેય્યામિ ભન્તે સત્તપુત્તાનિ, સિવિપુત્તાનિ અવ્હય [જા॰ ૨.૨૨.૨૨૩૫], પુત્તદારાનિ પોસેન્તિ, બલીબદ્દાનિ સોળસ ઇચ્ચાદિ.

ઇધ સેસસઙ્ખ્યાનામાનિ દીપિયન્તે.

૨૫૦. ટ પઞ્ચાદીહિ ચુદ્દસહિ [ક॰ ૧૩૪; રૂ॰ ૨૫૧; ની॰ ૨૪૭].

પઞ્ચાદીહિ અટ્ઠારસન્તેહિ સઙ્ખ્યાસદ્દેહિ યોનં ટ હોતિ.

પઞ્ચ ઇત્થિયો, પઞ્ચ પુરિસા, પુરિસે, પઞ્ચ ચિત્તાનિ, છ ઇત્થિયો.

ળાગમે પન ''ઇત્થિભાવા ન મુચ્ચિસ્સં, છળાનિ ગતિયો ઇમા''તિ પાળિ.

છ પુરિસા, છ પુરિસે, છ ચિત્તાનિ. એવં સત્ત, અટ્ઠ, નવ, દસ, એકાદસ...પે॰... અટ્ઠારસ.

૨૫૧. પઞ્ચાદીનં ચુદ્દસન્નમ [ક॰ ૯૦; રૂ॰ ૨૫૨; ની॰ ૨૪૭].

સુ, નં, હિસુ પઞ્ચાદીનં ચુદ્દસન્નં અસ્સ અત્તમેવ હોતિ, ન એત્તં વા દીઘત્તં વા હોતિ.

પઞ્ચહિ, પઞ્ચન્નં, પઞ્ચસુ, છહિ, છન્નં, છસુ, સત્તહિ, સત્તન્નં, સત્તસુ, અટ્ઠહિ, અટ્ઠન્નં, અટ્ઠસુ, નવહિ, નવન્નં, નવસુ, દસહિ, દસન્નં, દસસુ, એકાદસહિ, એકાદસન્નં, એકાદસસુ...પે॰... અટ્ઠારસહિ, અટ્ઠારસન્નં, અટ્ઠારસસુ.

એતે સબ્બે અલિઙ્ગા બહુવચનન્તા એવ.

'ઇત્થિયમત્વા'તિ વીસ, તિંસ, ચત્તાલીસ, પઞ્ઞાસેહિ આપચ્ચયો, મહાવુત્તિના સિમ્હિ રસ્સો સિલોપો ચ, 'નિગ્ગહીત'ન્તિ વિકપ્પેન નિગ્ગહીતાગમો, વિકપ્પેન અંલોપો, નાદીનં એકવચનાનં યાદેસો, વીસ ઇત્થિયો, વીસં ઇત્થિયો, વીસ પુરિસા, વીસં પુરિસા, વીસ પુરિસે, વીસં પુરિસે, વીસ ચિત્તાનિ, વીસં ચિત્તાનિ, વીસાય ઇત્થીહિ કમ્મં કતં, વીસાય પુરિસેહિ કમ્મં કતં, વીસાય કુલેહિ કમ્મં કતં, વીસાય ઇત્થીનં, પુરિસાનં, કુલાનં, સત્તમિયં વીસાય ઇત્થીસુ, પુરિસેસુ, કુલેસુ.

તિપચ્ચયે વીસતિ, તિંસતિસદ્દાપિ સટ્ઠિ, સત્તતિ, અસીતિ, નવુતિસદ્દા વિય નિચ્ચં ઇત્થિ લિઙ્ગેકવચનન્તા એવ, સિ, અંલોપો, વીસતિ ઇત્થિયો, વીસતિ પુરિસા, પુરિસે, વીસતિ કુલાનિ, વીસતિયા ઇત્થીહિ, ઇત્થીનં, પુરિસેહિ, પુરિસાનં, કુલેહિ, કુલાનં , વીસતિયા, વીસતિયં ઇત્થિ, પુરિસ, કુલેસુ, એવં યાવનવુતિયા વેદિતબ્બા. વગ્ગભેદે પન સતિ બહુવચનમ્પિ વિકપ્પેન દિસ્સતિ, દ્વે વીસતિયો ઇચ્ચાદિ.

સતં, સહસ્સં, દસસહસ્સં, સતસહસ્સં, દસસતસહસ્સન્તિ ઇમે નપુંસકલિઙ્ગાયેવ. સઙ્ખ્યેય્યપધાને પન ઇત્થિલિઙ્ગે વત્તબ્બે સહસ્સી, દસસહસ્સી, સતસહસ્સીતિ ઇત્થિલિઙ્ગં ભવતિ. વગ્ગભેદે પન દ્વે સતાનિ, તીણિ સતાનિ, દ્વે સહસ્સાનિ, તીણિ સહસ્સાનિ ઇચ્ચાદીનિ ભવન્તિ. કોટિ, પકોટિ, કોટિપકોટિ, અક્ખોભિણીસદ્દા ઇત્થિલિઙ્ગા એવ. સેસં સબ્બં યાવઅસઙ્ખ્યેય્યા નપુંસકમેવ.

સહસ્સં **કાસિ** નામ, દસસહસ્સં **નહુતં** નામ, સતસહસ્સં **લક્ખં** નામ.

દુવિધં પધાનં સઙ્ખ્યાપધાનં, સઙ્ખ્યેય્યપધાનઞ્ચ. પુરિસાનં વીસતિ હોતિ, પુરિસાનં નવુતિ હોતિ, પુરિસાનં સતં હોતિ, સહસ્સં હોતિ ઇચ્ચાદિ **સઙ્ખ્યાપધાનં** નામ, વીસતિ પુરિસા, નવુતિ પુરિસા, સતં પુરિસા, સહસ્સં પુરિસા ઇચ્ચાદિ **સઙ્ખ્યેય્યપધાનં** નામ.

એત્થપિ વીસતિસદ્દો ઇત્થિલિઙ્ગેકવચનો એવ. સત, સહસ્સસદ્દા નપુંસકેકવચના એવ. સઙ્ખ્યાસદ્દાનં પન પદવિધાનઞ્ચ ગુણવિધાનઞ્ચ સમાસકણ્ડે આગમિસ્સતિ.

સઙ્ખ્યારાસિ નિટ્ઠિતો.

૨૫૨. સિમ્હાહં [ક॰ ૧૪૯; રૂ॰ ૨૩૨; ની॰ ૩૧૯; ‘સિમ્હહં’ (બહૂસુ)].

સિમ્હિ સવિભત્તિસ્સ અમ્હસ્સ અહં હોતિ.

અહં ગચ્છામિ.

૨૫૩. મયમસ્મામ્હસ્સ [ક॰ ૧૨૧; રૂ॰ ૨૩૩; ની॰ ૨૯૬].

યોસુ સવિભત્તિસ્સ અમ્હસ્સ કમેન મયં, અસ્મા હોન્તિ વા.

મયં ગચ્છામ, અસ્મે પસ્સામિ.

પક્ખે –

‘યોનમેટ’ ઇતિ વિધિ, અમ્હે ગચ્છામ.

૨૫૪. તુમ્હસ્સ તુવંત્વંમ્હિ ચ [ક॰ ૧૪૬; રૂ॰ ૨૩૬; ની॰ ૩૨૪; ‘તુમ્હસ્સ તુવંત્વમમ્હિચ’ (બહૂસુ)].

સિમ્હિ ચ અંમ્હિ ચ સવિભત્તિસ્સ તુમ્હસ્સ તુવં, ત્વં હોન્તિ.

તુવં બુદ્ધો તુવં સત્થા, તુવં મારાભિભૂ મુનિ [થેરગા॰ ૮૩૯], ત્વં નો સત્થા અનુત્તરો, તુમ્હે ગચ્છથ, તુવં પસ્સતિ, ત્વં પસ્સતિ.

૨૫૫. અંમ્હિ તં મં તવં મમં [ક॰ ૧૪૩-૪; રૂ॰ ૨૩૪-૫; ની॰ ૩૨૨].

અંમ્હિ સવિભત્તીનં તુમ્હા’મ્હાનં તં, મં, તવં, મમં હોન્તિ.

મં પસ્સતિ, મમં પસ્સતિ, તં પસ્સતિ, તવં પસ્સતિ, અમ્હે પસ્સતિ, તુમ્હે પસ્સતિ.

૨૫૬. દુતિયાયોમ્હિ વા [ક॰ ૧૬૨; રૂ॰ ૨૩૭; ની॰ ૩૪૫; ‘દુતિયે યોમ્હિ વા’ (બહૂસુ)].

દુતિયાયોમ્હિ સવિભત્તીનં તુમ્હા’મ્હાનં ડાનુબન્ધા અં, આકંઆદેસા હોન્તિ વા.

અમ્હં, અમ્હાકં પસ્સતિ, તુમ્હં, તુમ્હાકં પસ્સતિ.

૨૫૭. નાસ્માસુ તયામયા [ક॰ ૧૪૫, ૨૭૦; રૂ॰ ૨૩૮, ૧૨૦; ની॰ ૩૨૩, ૫૪૨].

ના , સ્માસુ સવિભત્તીનં તુમ્હા’મ્હાનં તયા, મયા હોન્તિ.

મયા કતં, તયા કતં, મયા અપેતિ, તયા અપેતિ.

૨૫૮. તયાતયીનં ત્વ વા તસ્સ [ક॰ ૨૧૦; રૂ॰ ૨૩૯; ની॰ ૪૩૫].

તયા, તયીનં તસ્સ ત્વ હોતિ વા.

ત્વયા કતં, ત્વયા અપેતિ, અમ્હેહિ કતં, તુમ્હેહિ કતં.

૨૫૯. તવમમતુય્હંમય્હં સે [ક॰ ૧૪૧-૨; રૂ॰ ૨૪૧-૨; ની॰ ૩૨૧].

સમ્હિ સવિભત્તીનં તુમ્હા’મ્હાનં તવાદયો હોન્તિ.

મમ દીયતે, મય્હં દીયતે, તવ દીયતે, તુય્હં દીયતે.

૨૬૦. નંસેસ્વસ્માકંમમં [ની॰ ૪૩૮].

નં, સેસુ સવિભત્તિસ્સ અમ્હસ્સ કમેન અસ્માકં, મમં હોન્તિ.

મમં દીયતે, અસ્માકં દીયતે.

૨૬૧. ડંડાકં નંમ્હિ [ક॰ ૧૬૧; રૂ॰ ૨૪૪; ની॰ ૩૪૪].

નંમ્હિ સવિભત્તીનં તુમ્હા’મ્હાનં ડાનુબન્ધા અં, આકંઆદેસા હોન્તિ વા.

અમ્હં દીયતે, અમ્હાકં દીયતે, તુમ્હં દીયતે, તુમ્હાકં દીયતે. પઞ્ચમિયં મયા, તયા, ત્વયા, પુબ્બે વુત્તાવ.

૨૬૨. સ્મામ્હિ ત્વમ્હા.

સ્માસ્મિ સવિભત્તિસ્સ તુમ્હસ્સ ત્વમ્હા હોતિ.

ત્વમ્હા અપેતિ, અમ્હેહિ, તુમ્હેહિ, મમ, મમં, મય્હં, તવ, તુય્હં, અમ્હં, અમ્હાકં, અસ્માકં, તુમ્હં, તુમ્હાકં.

૨૬૩. સ્મિંમ્હિ તુમ્હમ્હાનં તયિમયિ [ક॰ ૧૩૯; રૂ॰ ૨૪૫; ની॰ ૩૧૮].

સ્મિંમ્હિ સવિભત્તીનં તુમ્હા’મ્હાનં તયિ, મયિ હોન્તિ.

તયિ, મયિ, ત્વત્તે ત્વયિ, અમ્હેસુ, તુમ્હેસુ.

૨૬૪. સુમ્હામ્હસ્સાસ્મા [ની॰ ૪૩૮].

સુમ્હિ અમ્હસ્સ અસ્મા હોતિ.

અસ્માસુ.

મહાવુત્તિના યો, હિસુ અમ્હસ્સ અસ્માદેસો, યોનં એત્તઞ્ચ, અસ્મા ગચ્છામ, અસ્મે પસ્સતિ, અસ્માહિ કતં, અસ્માકં દીયતે, અસ્માહિ અપેતિ, અસ્માકં ધનં, અસ્માસુ ઠિતં. ''અસ્માભિજપ્પન્તિ જના અનેકા''તિ [જા॰ ૧.૭.૬૮] પાળિ-અસ્મે અભિજપ્પન્તિ પત્થેન્તીતિ અત્થો. ''અસ્માભિ પરિચિણ્ણોસિ, મેત્તચિત્તા હિ નાયકા''તિ [અપ॰ થેરી ૨.૨.૨૩૦] થેરીપાળિ – 'પરિચિણ્ણો'તિ પરિચારિતો.

ચતુત્થિયં અસ્માકં અધિપન્નાનં, ખમસ્સુ રાજકુઞ્જર [જા॰ ૨.૨૧.૧૮૧] – 'અધિપન્નાન'ન્તિ દુક્ખાભિભૂતાનં.

છટ્ઠિયં એસસ્માકં કુલે ધમ્મો [જા॰ ૧.૪.૧૪૭], એસા અસ્માકં ધમ્મતા.

સત્તમિયં યં કિચ્ચં પરમે મિત્તે, કતમસ્માસુ તં તયા. પત્તા નિસ્સંસયં ત્વમ્હા, ભત્તિરસ્માસુ યા તવ [જા॰ ૨.૨૧.૮૧] – તત્થ 'યં કિચ્ચ'ન્તિ યં કમ્મં કત્તબ્બં, તવ અસ્માસુ યા ભત્તિ, તાય મયં ત્વમ્હા નિસ્સંસયતં પત્તાતિ અત્થો.

૨૬૫. અપાદાદો પદતેકવાક્યે [ચં॰ ૬.૩.૧૫; પા॰ ૮.૧.૧૭, ૧૮].

અપાદાદિમ્હિ પવત્તાનં પદતો પરેસં એકવાક્યે ઠિતાનં તુમ્હા'મ્હાનં વિધિ હોતિ. અધિકારસુત્તમિદં.

૨૬૬. યોનંહિસ્વપઞ્ચમ્યા વોનો [ક॰ ૧૪૭, ૧૫૧; રૂ॰ ૨૪૬, ૨૫૦; ની॰ ૩૨૫, ૩૨૯, ૩૩૦].

પઞ્ચમીવજ્જિતેસુ યો, નં, હિસુ પરેસુ અપાદાદોપવત્તાનં પદતો પરેસં એકવાક્યે ઠિતાનં સવિભત્તીનં તુમ્હા'મ્હસદ્દાનં વો, નો હોન્તિ વા.

ગચ્છથ વો, ગચ્છથ તુમ્હે, ગચ્છામ નો, ગચ્છામ અમ્હે, પસ્સેય્ય વો, પસ્સેય્ય તુમ્હે, પસ્સેય્ય નો, પસ્સેય્ય અમ્હે, દીયતે વો, દીયતે તુમ્હાકં, દીયતે નો, દીયતે અમ્હાકં, ધનં વો, ધનં તુમ્હાકં, ધનં નો, ધનં અમ્હાકં, કતં વો પુઞ્ઞં, કતં તુમ્હેહિ પુઞ્ઞં, કતં નો પુઞ્ઞં, કતં અમ્હેહિ પુઞ્ઞં.

અપઞ્ચમ્યાતિ કિં? નિસ્સટં તુમ્હેહિ, નિસ્સટં અમ્હેહિ.

અપાદાદોત્વેવ? બલઞ્ચ ભિક્ખૂનમનુપ્પદિન્નં, તુમ્હેહિ પુઞ્ઞં પસુતં અનપ્પકં [ખુ॰ પા॰ ૭.૧૨].

પદતોત્વેવ? તુમ્હે ગચ્છથ, અમ્હે ગચ્છામ.

એકવાક્યેત્વેવ? દેવદત્તો તિટ્ઠતિ ગામે, તુમ્હે તિટ્ઠથ નગરે.

સવિભત્તીનન્ત્વેવ? અરહતિ ધમ્મો તુમ્હાદિસાનં.

૨૬૭. તેમે નાસે [ક॰ ૧૪૮, ૧૫૦; રૂ॰ ૨૪૭, ૨૪૯; ની॰ ૩૨૬, ૩૨૮; ચં॰ ૬.૩.૧૭; પા॰ ૮.૧.૨૧].

ના , સેસુ તાદિસાનં સવિભત્તીનં તુમ્હ, અમ્હસદ્દાનં તે, મે હોન્તિ વા.

કતં તે પુઞ્ઞં, કતં તયા પુઞ્ઞં, કતં મે પુઞ્ઞં, કતં મયા પુઞ્ઞં, દિન્નં તે વત્થં, દિન્નં તુય્હં વત્થં, દિન્નં મે વત્થં, દિન્નં મય્હં વત્થં, ઇદં તે રટ્ઠં, ઇદં તવ રટ્ઠં, ઇદં મે રટ્ઠં, ઇદં મમ રટ્ઠં.

૨૬૮. અન્વાદેસે [ચં॰ ૬.૩.૨૦; પા॰ ૮.૧.૨૩].

અન્વાદેસટ્ઠાને તુમ્હા'મ્હસદ્દાનં વો, નો, તે, મેઆદેસા નિચ્ચં ભવન્તિ પુનબ્બિધાના.

ગામો તુમ્હાકં પરિગ્ગહો, અથો નગરમ્પિ વો પરિગ્ગહો. એવં સેસેસુ.

૨૬૯. સપુબ્બા પઠમન્તા વા ['સંપુબ્બા પઠમન્થા વા' (મૂલપાઠે) ચં॰ ૬.૧.૨૧; પા॰ ૮.૧.૨૬].

સંવિજ્જતિ પુબ્બપદં અસ્સાતિ સપુબ્બં, સપુબ્બા પઠમન્તપદમ્હા પરેસં સવિભત્તીનં તુમ્હા'મ્હસદ્દાનં વો, નો, તે, મેઆદેસા વિકપ્પેન હોન્તિ અન્વાદેસટ્ઠાનેપિ.

ગામે પટો તુમ્હાકં, અથો નગરે કમ્બલં વો, અથો નગરે કમ્બલં તુમ્હાકં વા. એવં સેસેસુ.

૨૭૦. ન ચવાહાહેવયોગે [ચં॰ ૬.૩.૨૨; પા॰ ૮.૧.૨૪].

ચ, વા, હ, અહ, એવસદ્દેહિ યોગે તુમ્હા'મ્હાનં વો, નો, તે, મેઆદેસા ન હોન્તિ.

ગામો તવ ચ મમ ચ પરિગ્ગહો, ગામો તવ વા મમ વા પરિગ્ગહો ઇચ્ચાદિ.

ચાદિયોગેતિ કિં? ગામો ચ તે પરિગ્ગહો, નગરઞ્ચ મે પરિગ્ગહો.

૨૭૧. દસ્સનત્થેનાલોચને [ચં॰ ૬.૩.૨૩; પા॰ ૮.૧.૨૫].

આલોચનં ઓલોકનં, આલોચનતો અઞ્ઞસ્મિં દસ્સનત્થે પયુજ્જમાને તુમ્હા'મ્હાનં વો, નો, તે, મેઆદેસા ન હોન્તિ.

ગામો તુમ્હે ઉદ્દિસ્સ આગતો, ગામો અમ્હે ઉદ્દિસ્સ આગતો – 'ગામો'તિ ગામવાસી મહાજનો.

અનાલોચનેતિ કિં? ગામો વો પસ્સતિ, ગામો નો પસ્સતિ.

૨૭૨. આમન્તનપુબ્બં અસન્તંવ ['આમન્તણં પુબ્બમસન્તંવ' (બહૂસુ) ચં॰ ૬.૩.૨૪; પા॰ ૮.૧.૭૨].

આમન્તનભૂતં પુબ્બપદં અસન્તં વિય હોતિ, પદતોતિ સઙ્ખ્યં ન ગચ્છતિ.

દેવદત્ત! તવ પરિગ્ગહો.

૨૭૩. ન સામઞ્ઞવચનમેકત્થે [ચં॰ ૬.૩.૨૫; પા॰ ૮.૧.૭૩].

તુલ્યાધિકરણભૂતે પદે સતિ પુબ્બં સામઞ્ઞવચનભૂતં આમન્તનપદં અસન્તં વિય ન હોતિ, પદતોતિ સઙ્ખ્યં ગચ્છતિ.

માણવક જટિલ! તે પરિગ્ગહો.

સામઞ્ઞવચનન્તિ કિં? માણવક દેવદત્ત! તુય્હં પરિગ્ગહો.

એકત્થેતિ કિં? દેવદત્ત! યઞ્ઞદત્ત! તુમ્હાકં પરિગ્ગહો.

૨૭૪. બહૂસુ વા [ચં॰ ૬.૩.૨૬; પા॰ ૮.૧.૭૪].

બહૂસુ જનેસુ પવત્તમાનં સામઞ્ઞવચનભૂતમ્પિ આમન્તનપદં એકત્થે પદે સતિ અસન્તં વિય ન હોતિ વા.

બ્રાહ્મણા ગુણવન્તો વો પરિગ્ગહો, બ્રાહ્મણા ગુણવન્તો તુમ્હાકં પરિગ્ગહો.

સબ્બાદિરાસિ નિટ્ઠિતો.

વિભત્તિપચ્ચયન્તરાસિ

અથ વિભત્તિપચ્ચયા દીપિયન્તે.

વિભત્યત્થાનં જોતકત્તા વિભત્તિટ્ઠાને ઠિતા પચ્ચયા વિભત્તિપચ્ચયા.

૨૭૫. તો પઞ્ચમ્યા [ક॰ ૨૪૮; રૂ॰ ૨૬૦; ની॰ ૪૯૩; ચં॰ ૪.૩.૬; પા॰ ૫.૪.૪૫].

પઞ્ચમિયા વિભત્તિયા અત્થે તોપચ્ચયો હોતિ.

તોમ્હિ દીઘાનં રસ્સો, કઞ્ઞતો, રત્તિતો, ઇત્થિતો, ધેનુતો. મહાવુત્તિના તોમ્હિ માતાપિતૂનં ઇત્તં, માતિતો, પિતિતો, વધુતો, પુરિસતો, મુનિતો, દણ્ડિતો , ભિક્ખુતો, સત્થારતો, કત્તુતો, ગોત્રભુતો, સબ્બતો, યતો, તતો.

ઇમ, એત, કિંસદ્દેહિ તો.

૨૭૬. ઇતોતેત્તોકુતો [‘ઇતો તેત્તો કતો’ (બહૂસુ) ચં॰ ૪.૩.૮; પા॰ ૭.૨.૧૦૪].

ઇતો, અતો, એત્તો, કુતોતિ એતે સદ્દા તોપચ્ચયન્તા નિપચ્ચન્તે.

ઇમમ્હા ઇમેહીતિ વા ઇતો, એતસ્મા એતેહીતિ વા અતો, એત્તો, કસ્મા કેહીતિ વા કુતો. એત્થ ચ ઇમમ્હા, ઇમેહીતિઆદિકં અત્થવાક્યં દિસ્વા પકતિલિઙ્ગં વેદિતબ્બં. ઇમિના સુત્તેન ઇમસ્સ ઇત્તં, એતસ્સ અત્તં એત્તઞ્ચ, ‘સરમ્હા દ્વે’તિ એસરમ્હા દ્વિત્તં, કિંસદ્દસ્સ કુત્તં. એસ નયો સેસેસુ નિપાતનેસુ.

૨૭૭. અભ્યાદીહિ [પા॰ ૫.૩.૯].

અભિઆદીહિ તો હોતિ, પુનબ્બિધાના’પઞ્ચમ્યત્થેપીતિપિ સિદ્ધં.

અભિતો ગામં ગામસ્સ અભિમુખેતિ અત્થો.

પરિતો ગામં ગામસ્સ સમન્તતોતિ અત્થો.

ઉભતો ગામં ગામસ્સ ઉભોસુ પસ્સેસૂતિ અત્થો.

પચ્છતો, હેટ્ઠતો, ઉપરિતો.

૨૭૮. આદ્યાદીહિ [ચં॰ ૪.૩.૯; પા॰ ૫.૪.૪૪].

આદિપભુતીહિ અપઞ્ચમ્યત્થેપિ તો હોતિ.

આદિતો , મજ્ઝતો, પુરતો, પસ્સતો, પિટ્ઠિતો, ઓરતો, પરતો, પચ્છતો, પુરત્થિમતો, દક્ખિણતોઇચ્ચાદીસુ બહુલં સત્તમ્યત્થે દિસ્સતિ.

તથા તતિયત્થેપિ રૂપં અત્તતો સમનુપસ્સતિ [સં॰ નિ॰ ૩.૪૪], પઞ્ચક્ખન્ધે અનિચ્ચતો વિપસ્સતિ ઇચ્ચાદિ.

યતોનિદાનં [સુ॰ નિ॰ ૨૭૫], યત્વાધિકરણં, યતોદકં તદાદિત્તમિચ્ચાદીસુ [જા॰ ૧.૯.૫૮] પઠમત્થે ઇચ્છન્તિ.

ઇતો એહિ, ઇતો બલાકે આગચ્છ, ચણ્ડો મે વાયસો સખા ઇચ્ચાદીસુ દુતિયત્થે.

પરતોઘોસો, નાદિટ્ઠા પરતો દોસં ઇચ્ચાદીસુ છટ્ઠ્યત્થે.

૨૭૯. સબ્બાદિતો સત્તમ્યા ત્રત્થા [ક॰ ૨૪૯; રૂ॰ ૨૬૬; ની॰ ૪૯૪; ચં॰ ૪.૧.૧૦; પા॰ ૫.૩.૧૦].

સબ્બાદિનામકેહિ સબ્બનામેહિ સત્તમિયા અત્થે ત્ર, ત્થા હોન્તિ.

સબ્બસ્મિં સબ્બેસૂતિ વા સબ્બત્ર, સબ્બત્થ, સબ્બસ્સં સબ્બાસુ વાતિપિ. એવં કતરત્ર, કતરત્થ, અઞ્ઞત્ર, અઞ્ઞત્થ ઇચ્ચાદિ.

યત્ર, યત્થ, તત્ર, તત્થ.

૨૮૦. કત્થેત્થકુત્રાત્રક્વેહિધ [ક॰ ૨૫૧; રૂ॰ ૨૬૯; ની॰ ૪૯૯; ચં॰ ૪.૧.૧૧; પા॰ ૫.૩.૧૧, ૧૨].

કત્થ, એત્થ, કુત્ર, અત્ર, ત્વ, ઇહ, ઇધાતિ એતે સદ્દાત્થ, ત્ર,વ હ, ધાપચ્ચયન્તા સત્તમ્યત્થે સિજ્ઝન્તિ.

કસ્મિં કેસૂતિ વા કત્થ, કુત્ર, ક્વ. ‘કુવ’ન્તિપિ સિજ્ઝતિ, ‘‘કુવં સત્તસ્સ કારકો, કુવં સત્તો સમુપ્પન્નો [સં॰ નિ॰ ૧.૧૭૧], કુવં અસિસ્સં, કુવં ખાદિસ્સ’’ન્તિ પાળિ.

એતસ્મિં એતેસૂતિ વા એત્થ, અત્ર, ઇમસ્મિં ઇમેસૂતિ વા ઇહ, ઇધ.

૨૮૧. ધિ સબ્બા વા [ક॰ ૨૫૦; રૂ॰ ૨૬૮; ની॰ ૫૦૨].

સબ્બસદ્દમ્હા સત્તમ્યત્થે ધિ હોતિ વા.

નમો તે બુદ્ધ વીર’ત્થુ, વિપ્પમુત્તોસિ સબ્બધિ [સં॰ નિ॰ ૧.૯૦].

૨૮૨. યા હિં [ક॰ ૨૫૫; રૂ॰ ૨૭૫; ની॰ ૫૦૪].

યમ્હા સત્તમ્યત્થે હિં હોતિ.

યહિં.

૨૮૩. તા હઞ્ચ [ક॰ ૨૫૩; રૂ॰ ૨૭૩; ની॰ ૫૦૧].

તમ્હા સત્તમ્યત્થે હિં હોતિ હઞ્ચ.

તહિં, તહં. દુતિયત્થેપિ દિસ્સતિ ‘‘તહં તહં ઓલોકેન્તો ગચ્છતી’’તિ.

૨૮૪. કિંસ્સ કુકઞ્ચ [ક॰ ૨૫૧, ૨૨૭-૮-૯; રૂ॰ ૨૨૬, ૨૭૦-૧-૨; ની॰ ૫૦૦, ૪૫૬-૭, ૪૬૦].

કિંમ્હા સત્તમ્યત્થે હિં, તં હોતિ. કિંસ્સ કુત્તં કત્તઞ્ચ હોતિ.

કુહિં ગચ્છતિ, કુહં ગચ્છતિ. કહં એકપુત્તક કહં એકપુત્તક [સં॰ નિ॰ ૨.૬૩]. કુહિઞ્ચિ, કુહિઞ્ચનન્તિ દ્વે ચિ, ચન-નિપાતન્તા સિજ્ઝન્તિ.

ઇતિ સામઞ્ઞસત્તમ્યન્તરાસિ.

કાલસત્તમ્યન્તં વુચ્ચતે.

૨૮૫. સબ્બેકઞ્ઞયતેહિ કાલેદા [ક॰ ૨૫૭; રૂ॰ ૨૭૬; ની॰ ૫૦૫].

સબ્બ, એક, અઞ્ઞ, ય, તસદ્દેહિ કાલે દા હોતિ.

સબ્બસ્મિં કાલે સબ્બદા, એકસ્મિં કાલે એકદા, અઞ્ઞસ્મિં કાલે અઞ્ઞદા, યસ્મિં કાલે યદા, તસ્મિં કાલે તદા.

૨૮૬. કદાકુદાસદાઅધુનેદાનિ [ક॰ ૨૫૭-૮-૯; રૂ॰ ૨૭૬-૮-૯; ની॰ ૫૦૫-૬-૭].

એતેપિ સત્તમ્યત્થે કાલે દા, ધુના, દાનિપચ્ચયન્તા સિજ્ઝન્તિ.

કિંસ્મિં કાલે કદા, કુદા, સબ્બસ્મિં કાલે સદા, ઇમસ્મિં કાલે અધુના, ઇદાનિ.

૨૮૭. અજ્જસજ્જુપરજ્જેતરહિકરહા [ક॰ ૨૫૯; રૂ॰ ૨૭૯, ૪૨૩; ની॰ ૫૦૭].

એતેપિ કાલે જ્જ, જ્જુ, રહિ, રહ પચ્ચયન્તા સિજ્ઝન્તિ.

ઇમસ્મિં કાલે અજ્જ, ઇમસ્મિં દિવસેત્યત્થો.

સમાને કાલે સજ્જુ-‘સમાને’તિ વિજ્જમાને. ન હિ પાપં કતં કમ્મં, સજ્જુ ખીરંવ મુચ્ચતિ [ધ॰ પ॰ ૭૧], સજ્જુકં પાહેસિ – તત્થ ‘સજ્જૂ’તિ તસ્મિં દિવસે.

અપરસ્મિં કાલે અપરજ્જુ, પુનદિવસેતિ અત્થો.

ઇમસ્મિં કાલે એતરહિ, કિંસ્મિં કાલે કરહ. કુતોચિ, ક્વચિ, કત્થચિ, કુહિઞ્ચિ, કદાચિ, કરહચિસદ્દા પન ચિ-નિપાતન્તા હોન્તિ, તથા યતો કુતોચિ, યત્થ કત્થચિ, યદા કદાચીતિ. કિઞ્ચનં, કુહિઞ્ચનં, કુદાચનન્તિ ચન-નિપાતન્તાતિ.

વિભત્તિપચ્ચયન્તરાસિ નિટ્ઠિતો.

અબ્યયપદાનિ

ઉપસગ્ગપદરાસિ

અથ અબ્યયપદાનિ દીપિયન્તે.

છબ્બિધાનિ અબ્યયપદાનિ ઉપસગ્ગપદં, નિપાતપદં, વિભત્તિપચ્ચયન્તપદં, અબ્યયીભાવસમાસપદં, અબ્યયતદ્ધિતપદં, ત્વાદિપચ્ચયન્તપદન્તિ. બ્યયો વુચ્ચતિ વિકારો, નાનાલિઙ્ગવિભત્તિવચનેહિ નત્થિ રૂપબ્યયો એતેસન્તિ અબ્યયા, અસઙ્ખ્યાતિ ચ વુચ્ચન્તિ.

તત્થ વિભત્તિપચ્ચયન્તપદતો પુન વિભત્તુપ્પત્તિ નામ નત્થિ. અબ્યયીભાવસમાસમ્હિ વિભત્તીનં વિધિ સમાસકણ્ડે વક્ખતિ, તસ્મા તાનિ દ્વે ઠપેત્વા સેસાનિ ચત્તારિ ઇધ વુચ્ચન્તે.

૨૮૮. અસઙ્ખ્યેહિ સબ્બાસં [ચં॰ ૨.૧.૩૮; પા॰ ૨.૪.૮૨].

અસઙ્ખ્યેહિ પદેહિ યથારહં સબ્બાસં વિભત્તીનં લોપો હોતિ, કેહિચિ પદેહિ પઠમાય લોપો, કેહિચિ પદેહિ દુતિયાય લોપો…પે॰… કેહિચિ સત્તમિયા, કેહિચિ દ્વિન્નં, કેહિચિ તિસ્સન્નં…પે॰… કેહિચિ સત્તન્નન્તિ વુત્તં હોતિ.

તત્થ આવુસો, ભો, ભન્તેઇચ્ચાદીહિ આમન્તનનિપાતેહિ અત્થિ, નત્થિ, સક્કા, લબ્ભા, સિયા, સિયું, સાધુ, તુણ્હીઇચ્ચાદીહિ ચ પઠમાય લોપો.

ચિરં, ચિરસ્સં, નિચ્ચં, સતતં, અભિણ્હં, અભિક્ખણં, મુહુત્તં ઇચ્ચાદીહિ અચ્ચન્તસંયોગલક્ખણે દુતિયાય.

યથા, તથા, સબ્બથા, સબ્બસો, મુસા, મિચ્છાઇચ્ચાદીહિ તતિયાય.

કાતું, કાતવે ઇચ્ચાદીહિ ચતુત્થિયા.

સમન્તા , સમન્તતો, દીઘસો, ઓરસોઇચ્ચાદીહિ પઞ્ચમિયા.

પુરે, પુરા, પચ્છા, ઉદ્ધં, ઉપરિ, અધો, હેટ્ઠા, અન્તરા, અન્તો, રહો, આવિ, હિય્યો, સુવેઇચ્ચાદીહિ સત્તમિયા લોપો.

નમોસદ્દમ્હા ''નમો તે બુદ્ધ વીર'ત્થૂ''તિ એત્થ પઠમાય. ''નમો કરોહિ નાગસ્સા''તિ એત્થ દુતિયાય.

સયંસદ્દમ્હા ''કુસૂલો સયમેવ ભિજ્જતે''તિ એત્થ પઠમાય. ''સયં કતં સુખદુક્ખ''ન્તિ [દી॰ નિ॰ ૩.૧૯૧, ૧૯૩] એત્થ તતિયાય, ઇચ્ચાદિના યથારહવિભાગો વેદિતબ્બો.

ઇતિ, એવંસદ્દેહિ પયોગાનુરૂપં સત્તન્નં વિભત્તીનં લોપં ઇચ્છન્તિ.

ઉપસગ્ગેહિપિ અત્થાનુરૂપં તંતંવિભત્તિલોપો.

રૂપસિદ્ધિયં પન ''તેહિ પઠમેકવચનમેવ ભવતી''તિ [રૂ॰ ૧૩૧ (પિટ્ઠે)] વુત્તં.

તત્થ ''અભિક્કમતિ, અભિધમ્મો'' ઇચ્ચાદીસુ ધાતુલિઙ્ગાનિ ઉપેચ્ચ તેસં અત્થં નાનાપ્પકારં કરોન્તા સજ્જન્તિ સઙ્ગરોન્તીતિ ઉપસગ્ગા. તે હિ ક્વચિ તદત્થં વિસિટ્ઠં કરોન્તિ ''જાનાતિ, પજાનાતિ, સઞ્જાનાતિ, અવજાનાતિ, અભિજાનાતિ, પરિજાનાતિ, સુસીલો, દુસ્સીલો, સુવણ્ણો, દુબ્બણ્ણો, સુરાજા, દુરાજા'' ઇચ્ચાદીસુ.

ક્વચિ તદત્થં નાનાપ્પકારં કત્વા વિભજ્જન્તિ ''ગચ્છતિ, આગચ્છતિ, ઉગ્ગચ્છતિ, ઓગચ્છતિ''ઇચ્ચાદીસુ.

ક્વચિ તદત્થં બાધેત્વા તપ્પટિવિરુદ્ધે વા તદઞ્ઞસ્મિં વા અત્થે તાનિ યોજેન્તિ.

તત્થ તપ્પટિવિરુદ્ધે –

જેતિ, પરાજેતિ, ઓમુઞ્ચતિ, પટિમુઞ્ચતિ, ગિલતિ, ઉગ્ગિલતિ, નિમ્મુજ્જતિ, ઉમ્મુજ્જતિ, ધમ્મો, ઉદ્ધમ્મોઇચ્ચાદિ.

તદઞ્ઞસ્મિં –

દદાતિ, આદદાતિ, દધાતિ, વિધેતિ, પિધેતિ, નિધેતિ, સન્ધિયતિ, સદ્દહતિ, અભિધાતિઇચ્ચાદિ.

ક્વચિ પન પદસોભણં કત્વા તદત્થં અનુવત્તન્તિ, ''વિજ્જતિ, સંવિજ્જતિ, લભતિ, પટિલભતિ'' ઇચ્ચાદિ.

તે વીસતિ હોન્તિ-પ, આ, ઉ, ઓ, દુ, નિ, વિ, સુ, સં, અતિ, અધિ, અનુ, અપ, અપિ, અભિ, અવ, ઉપ, પતિ, પરા, પરિ.

કચ્ચાયને પન ઓસદ્દો અવકારિયમત્તન્તિ તં અગ્ગહેત્વા નીસદ્દં ગણ્હાતિ, ઇધ પન નીસદ્દો નિસ્સ દીઘમત્તન્તિ તં અગ્ગહેત્વા ઓસદ્દં ગણ્હાતિ.

તત્થ પ –

પકારત્થે-પઞ્ઞા. આદિકમ્મે-વિપ્પકતં. પધાને-પણીતં. ઇસ્સરિયે-પભૂ. અન્તોભાવે-પક્ખિત્તં, પસ્સાસો. વિયોગે-પવાસો. તપ્પરે-પાચરિયો. તદનુબન્ધે-પુત્તો, પપુત્તો, નત્તા, પનત્તા. ભુસત્થે-પવડ્ઢો. સમ્ભવે-પભવતિ. તિત્તિયં-પહુતં અન્નં. અનાવિલે-પસન્નો. પત્થનાયં-પણિધાનં.

આ –

અભિમુખે-આગચ્છતિ. ઉદ્ધંકમ્મે-આરોહતિ. મરિયાદાયં-આપબ્બતા ખેત્તં. અભિવિધિમ્હિ-આબ્રહ્મલોકા કિત્તિસદ્દો. પત્તિયં-આપન્નો. ઇચ્છાયં-આકઙ્ખા. પરિસ્સજને-આલિઙ્ગતિ. આદિકમ્મે-આરમ્ભો. ગહણે-આદીયતિ. નિવાસે-આવસથો. સમીપે-આસન્નં. અવ્હાને-આમન્તનં.

ઉ –

ઉગ્ગતે-ઉગ્ગચ્છતિ . ઉદ્ધંકમ્મે-ઉટ્ઠાતિ. પધાને-ઉત્તરો. વિયોગે-ઉપવાસો. સમ્ભવે-ઉબ્ભૂતો. અત્થલાભે-રૂપસ્સ ઉપ્પાદો. સત્તિયં-ઉસ્સહતિ ગન્તું. સરૂપખ્યાને-ઉદ્દેસો.

ઓ –

અન્તોભાવે-ઓચરકો, ઓરોધો. અધોકમ્મે-ઓક્ખિત્તો. નિગ્ગહે-ઓવાદો. અન્તરે, દેસે ચ-ઓકાસો. પાતુભાવે-ઓપપાતિકો. યેસુ અત્થેસુ અવસદ્દો વત્તતિ, તેસુપિ ઓસદ્દો વત્તતિ.

દુ –

અસોભણે-દુગ્ગન્ધો. અભાવે-દુબ્ભિક્ખં, દુસ્સીલો, દુપ્પઞ્ઞો. કુચ્છિતે-દુક્કટં. અસમિદ્ધિયં-દુસસ્સં. કિચ્છે-દુક્કરં. વિરૂપે-દુબ્બણ્ણો, દુમ્મુખો.

નિ –

નિસ્સેસે-નિરુત્તિ. નિગ્ગતે-નિય્યાનં. નીહરણે-નિદ્ધારણં. અન્તોપવેસને-નિખાતો. અભાવે-નિમ્મક્ખિકં. નિસેધે-નિવારેતિ. નિક્ખન્તે-નિબ્બાનં. પાતુભાવે-નિમ્મિતં. અવધારણે-વિનિચ્છયો. વિભજ્જને-નિદ્દેસો. ઉપમાયં-નિદસ્સનં. ઉપધારણે-નિસામેતિ. અવસાને-નિટ્ઠિતં. છેકે-નિપુણો.

વિ –

વિસેસે-વિપસ્સતિ. વિવિધે-વિચિત્તં. વિરુદ્ધે-વિવાદો. વિગતે-વિમલો. વિયોગે-વિપ્પયુત્તો. વિરૂપે-વિપ્પટિસારો.

સુ –

સોભણે-સુગ્ગતિ . સુન્દરે-સુમનો. સમ્માસદ્દત્થે-સુગતો. સમિદ્ધિયં-સુભિક્ખં. સુખત્થે-સુકરો.

સં –

સમોધાને-સન્ધિ. સમ્મા, સમત્થેસુ-સમાધિ, સમ્પયુત્તો. સમન્તભાવે-સંકિણ્ણો. સઙ્ગતે-સમાગમો, સઙ્ખેપે-સમાસો. ભુસત્થે-સારત્તો. સહત્થે-સંવાસો, સમ્ભોગો. અપ્પત્થે-સમગ્ઘો. પભવે-સમ્ભવો. અભિમુખે-સમ્મુખં. સઙ્ગહે-સઙ્ગય્હતિ. પિદહને-સંવુતો. પુનપ્પુનકમ્મે-સન્ધાવતિ, સંસરતિ. સમિદ્ધિયં-સમ્પન્નો.

અતિ –

અતિક્કમે-અતિરોચતિ, અચ્ચયો, અતીતો. અતિક્કન્તે-અચ્ચન્તં. અતિસ્સયે-અતિકુસલો. ભુસત્થે-અતિકોધો. અન્તોકમ્મે-મઞ્ચં વા પીઠં વા અતિહરિત્વા ઠપેતિ.

અધિ –

અધિકે-અધિસીલં. ઇસ્સરે-અધિપતિ, અધિબ્રહ્મદત્તે પઞ્ચાલા. ઉપરિભાવે-અધિસેતિ. પરિભવને-અધિભૂતો. અજ્ઝાયને-અજ્ઝેતિ, બ્યાકરણમધીતે. અધિટ્ઠાને-નવકમ્મં અધિટ્ઠાતિ, ચીવરં અધિટ્ઠાતિ, ઇદ્ધિવિકુબ્બનં અધિટ્ઠાતિ. નિચ્છયે-અધિમુચ્ચતિ. પાપુણને-ભોગક્ખન્ધં અધિગચ્છતિ, અમતં અધિગચ્છતિ.

અનુ –

અનુગતે-અન્વેતિ. અનુપ્પચ્છિન્ને-અનુસયો. પચ્છાસદ્દત્થે-અનુરથં. પુનપ્પુનભાવે-અન્વડ્ઢમાસં, અનુસંવચ્છરં. યોગ્યભાવે-અનુરૂપં .કનિટ્ઠભાવે-અનુબુદ્ધો, અનુથેરો. સેસં કારકકણ્ડે વક્ખતિ.

અપ –

અપગતે-અપેતિ, અપાયો. ગરહે-અપગબ્ભો, અપસદ્દો. વજ્જને-અપસાલાય આયન્તિ. પૂજાયં-વુડ્ઢ-મપચાયન્તિ. પદુસ્સને-અપરજ્ઝતિ.

અપિ –

સમ્ભાવને-અપિપબ્બતં ભિન્દેય્ય, મેરુમ્પિ વિનિવિજ્ઝેય્ય. અપેક્ખાયં-અયમ્પિ ધમ્મો અનિયતો. સમુચ્ચયે-ઇતિપિ અરહં, છવિમ્પિ દહતિ, ચમ્મમ્પિ દહતિ, મંસમ્પિ દહતિ. ગરહાયં-અપિ અમ્હાકં પણ્ડિતક. પુચ્છાયં-અપિ ભન્તે ભિક્ખં લભિત્થ, અપિ નુ તુમ્હે સોતુકામાત્થ.

અભિ –

અભિમુખે-અભિક્કન્તો. વિસિટ્ઠે-અભિઞ્ઞા. અધિકે-અભિધમ્મો. ઉદ્ધંકમ્મે-અભિરૂહતિ. કુલે-અભિજાતો. સારુપ્પે-અભિરૂપો. વન્દને-અભિવાદેતિ. સેસં કારકકણ્ડે વક્ખતિ.

અવ –

અધોભાગે-અવક્ખિત્તો. વિયોગે-અવકોકિલં વનં. પરિભવે-અવજાનાતિ. જાનને-અવગચ્છતિ. સુદ્ધિયં-વોદાયતિ, વોદાનં. નિચ્છયે-અવધારણં. દેસે-અવકાસો. થેય્યે-અવહારો.

ઉપ –

ઉપગમે-ઉપનિસીદતિ. સમીપે-ઉપચારો, ઉપનગરં. ઉપપત્તિયં-સગ્ગં લોકં ઉપપજ્જતિ. સદિસે-ઉપમાણં, ઉપમેય્યં. અધિકે-ઉપખારિયં દોણો. ઉપરિભાવે – ઉપસમ્પન્નો , ઉપચયો. અનસને-ઉપવાસો. દોસક્ખાને-પરં ઉપવદતિ. સઞ્ઞાયં-ઉપધા, ઉપસગ્ગો. પુબ્બકમ્મે-ઉપક્કમો, ઉપહારો. પૂજાયં-બુદ્ધં ઉપટ્ઠાતિ. ગય્હાકારે-પચ્ચુપટ્ઠાનં. ભુસત્થે-ઉપાદાનં, ઉપાયાસો, ઉપનિસ્સયો.

પતિ –

પતિગતે-પચ્ચક્ખં. પટિલોમે-પટિસોતં. પટિયોગિમ્હિ-પટિપુગ્ગલો. નિસેધે-પટિસેધો. નિવત્તે-પટિક્કમતિ. સદિસે-પટિરૂપકં. પટિકમ્મે-રોગસ્સ પટિકારો. આદાને-પટિગ્ગણ્હાતિ. પટિબોધે-પટિવેધો. પટિચ્ચે-પચ્ચયો. સેસં કારકકણ્ડે વક્ખતિ.

પરા –

પરિહાનિયં-પરાભવો. પરાજયે-પરાજિતો. ગતિયં-પરાયનં. વિક્કમે-પરક્કમો. આમસને-પરામસનં.

પરિ –

સમન્તભાવે-પરિવુતો, પરિક્ખિત્તો, પરિક્ખારો. પરિચ્છેદે-પરિઞ્ઞેય્યં, પરિજાનાતિ. વજ્જને-પરિહરતિ. પરિહારો. આલિઙ્ગને-પરિસ્સજતિ. નિવાસને-વત્થં પરિદહતિ. પૂજાયં-પારિચરિયા. ભોજને-પરિવિસતિ. અભિભવે-પરિભવતિ. દોસક્ખાને-પરિભાસતિ. સેસં કારકકણ્ડે વક્ખતિ.

નીસદ્દો પન નીહરણ, નીવરણાદીસુ વત્તતિ, નીહરણં, નીવરણંઇચ્ચાદિ.

ઇતિ ઉપસગ્ગપદરાસિ.

નિપાતપદરાસિ

નિચ્ચં એકરૂપેન વાક્યપથે પતન્તીતિ **નિપાતા**. પદાનં આદિ, મજ્ઝા'વસાનેસુ નિપતન્તીતિ નિપાતાતિપિ વદન્તિ.

અસત્વવાચકા ચાદિસદ્દા નિપાતા નામ. તે પન વિભત્તિયુત્તા, અયુત્તા ચાતિ દુવિધા હોન્તિ. તત્થ વિભત્તિયુત્તા પુબ્બે દસ્સિતા એવ. ચાદયો અયુત્તા નામ. તે પન અનેકસતપ્પભેદા હોન્તિ. નિઘણ્ડુસત્થેસુ ગહેતબ્બાતિ.

અબ્યયતદ્ધિતપચ્ચયપદરાસિ

અબ્યયતદ્ધિતપચ્ચયન્તા નામ યથા, તથા, એકધા, એકજ્ઝં, સબ્બસો, કથં, ઇત્થં ઇચ્ચાદયો. તેહિ તતિયાલોપો.

ત્વાદિપચ્ચયન્તપદરાસિ

ત્વાદિપચ્ચયન્તા નામ કત્વા, કત્વાન, કાતુન, કાતું, કાતવે, દક્ખિતાયે, હેતુયે, આદાય, ઉપાદાય, વિચેય્ય, વિનેય્ય, સક્કચ્ચ, આહચ્ચ, ઉપસમ્પજ્જ, સમેચ્ચ, અવેચ્ચ, પટિચ્ચ, અતિચ્ચ, આગમ્મ, આરબ્ભઇચ્ચાદયો. તેસુ ત્વા, ત્વાનન્તેહિ પઠમાલોપો. તું, તવે, તાયે, તુયેપચ્ચયન્તેહિ ચતુત્થીલોપોતિ.

ધાતવો પચ્ચયા ચેવ, ઉપસગ્ગનિપાતકા.

અનેકત્થાવ તે પટિ-સમ્ભિદા ઞાણગોચરા.

ઇતિ નિરુત્તિદીપનિયા નામ મોગ્ગલ્લાનદીપનિયા

નામકણ્ડો નિટ્ઠિતો.

૩. કારકકણ્ડ

પઠમાવિભત્તિરાસિ

અથ નામવિભત્તીનં અત્થભેદા વુચ્ચન્તે.

કસ્મિં અત્થે પઠમા?

૨૮૯. પઠમત્થમત્તે [ચં॰ ૨.૧.૯૩; પા॰ ૨.૩.૪૬].

નામસ્સ અભિધેય્યમત્તે પઠમાવિભત્તિ હોતિ.

રુક્ખો, માલા, ધનં.

એત્થ ચ મત્તસદ્દેન કત્તુ, કમ્માદિકે વિભત્યત્થે નિવત્તેતિ. તસ્મા અત્થમત્તન્તિ લિઙ્ગત્થોયેવ વુચ્ચતિ.

તત્થ અનુચ્ચારિતે સતિ સુણન્તસ્સ અવિદિતો અત્થો લીનત્થો નામ. તં લીનમત્થં ગમેતિ બોધેતીતિ **લિઙ્ગં**, ઉચ્ચારિતપદં.

તં પન પકતિલિઙ્ગં, નિપ્ફન્નલિઙ્ગન્તિ દુવિધં. તત્થ વિભત્તિરહિતં પકતિલિઙ્ગં ઇધાધિપ્પેતં લિઙ્ગ, વિભત્તીનં વિસું વિસું વિભાગટ્ઠાનત્તા.

લીનં અઙ્ગન્તિ લિઙ્ગં. તત્થ 'લીન'ન્તિ અપાકટં. 'અઙ્ગ'ન્તિ અવયવો. **લિઙ્ગં, નામં, પાટિપદિકન્તિ** અત્થતો એકં.

લિઙ્ગસ્સ અત્થો પરમત્થો, પઞ્ઞત્તિઅત્થોતિ દુવિધો. તથા વિસેસનત્થો, વિસેસ્યત્થોતિ.

તત્થ વિસેસનત્થો નામ સકત્થો, તસ્સ તસ્સ સદ્દસ્સ પટિનિયતો પાટિપુગ્ગલિકત્થોતિ વુત્તં હોતિ. સોયેવ તસ્મિં તસ્મિં અત્થે આદિમ્હિ સદ્દુપ્પત્તિયા ચિરકાલઞ્ચ સદ્દપવત્તિયા નિબદ્ધકારણત્તા નિમિત્તત્થોતિ ચ વુચ્ચતિ . સો સુતિ, જાતિ, ગુણ, દબ્બ, ક્રિયા, નામ, સમ્બન્ધવસેન સત્તવિધો હોતિ.

વિસેસ્યત્થો નામ સામઞ્ઞત્થો, બહુનિમિત્તાનં સાધારણત્થોતિ વુત્તં હોતિ, સોયેવ તંતંનિમિત્તયોગા નેમિત્તકત્થોતિ ચ વુચ્ચતિ, સો જાતિ, ગુણ, દબ્બ, ક્રિયા, નામવસેન પઞ્ચવિધો. ગો, સુક્કો, દણ્ડી, પાચકો, તિસ્સોતિ.

તત્થ ગોસદ્દો યદા જાતિમત્તં વદતિ ગો જાતીતિ, તદા સુતિ વિસેસનં. યદા દબ્બં વદતિ ગો ગચ્છતીતિ, તદા સુતિ ચ જાતિ ચ વિસેસનં.

સુક્કસદ્દો યદા ગુણમત્તં વદતિ સુક્કો ગુણોતિ, તદા સુતિ વિસેસનં. યદા ગુણવિસેસં વદતિ ગોસ્સ સુક્કોતિ, તદા સુતિ ચ ગુણજાતિ ચ વિસેસનં. યદા ગુણવન્તં દબ્બં વદતિ સુક્કો ગોતિ, તદા સુતિ ચ ગુણજાતિ ચ ગુણવિસેસો ચ સમ્બન્ધો ચ વિસેસનં.

દણ્ડીસદ્દો યદા જાતિમત્તં વદતિ દણ્ડી જાતીતિ, તદા સુતિ ચ દબ્બઞ્ચ વિસેસનં. યદા દબ્બવન્તં દબ્બં વદતિ દણ્ડી પુરિસોતિ, તદા સુતિ ચ દબ્બઞ્ચ જાતિ ચ સમ્બન્ધો ચ વિસેસનં.

પાચકસદ્દો યદા જાતિમત્તં વદતિ પાચકો જાતીતિ, તદા સુતિ ચ ક્રિયા ચ વિસેસનં. યદા ક્રિયાનિપ્ફાદકં દબ્બં વદતિ પાચકો પુરિસોતિ, તદા સુતિ ચ ક્રિયા ચ જાતિ ચ ક્રિયાકારકસમ્બન્ધો ચ વિસેસનં.

તિસ્સસદ્દો યદા નામમત્તં વદતિ તિસ્સો નામન્તિ, તદા સુતિ વિસેસનં. યદા નામવન્તં દબ્બં વદતિ, તિસ્સો ભિક્ખૂતિ, તદા સુતિ ચ નામજાતિ ચ સમ્બન્ધો ચ વિસેસનં.

સબ્બત્થ યં યં વદતીતિ વુત્તં, તં તં વિસેસ્યન્તિ ચ દબ્બન્તિ ચ વેદિતબ્બં. એત્થ ચ સુતિ નામ સદ્દસભાવા એવ હોતિ, સદ્દપક્ખિકા એવ. સબ્બો સદ્દો પઠમં સત્તાભિધાયકોતિ ચ ઞાસે વુત્તં. તસ્મા સબ્બત્થ સુતિટ્ઠાને સત્તા એવ યુત્તા વત્તુન્તિ. સત્તાતિ ચ તસ્સ તસ્સ અત્થસ્સ વોહારમત્તેનપિ લોકે વિજ્જમાનતા વુચ્ચતિ, તં તં સદ્દં સુણન્તસ્સ ચ ઞાણં તંતદત્થસ્સ અત્થિતામત્તં સબ્બપઠમં જાનાતિ, તતો પરં જાતિસદ્દે જાતિં જાનાતિ. ગુણસદ્દે ગુણન્તિ એવમાદિ સબ્બં વત્તબ્બં. લિઙ્ગ, સઙ્ખ્યા, પરિમાણાનિપિ વિસેસનત્થે સઙ્ગય્હન્તિ.

તત્થ લિઙ્ગં નામ યે ઇત્થિ, પુરિસાનં લિઙ્ગ, નિમિત્ત, કુત્તા’કપ્પા નામ અભિધમ્મે વુત્તા, યે ચ નપુંસકાનં લિઙ્ગ, નિમિત્ત, કુત્તા’કપ્પા નામ અવુત્તસિદ્ધા, યે ચ સદ્દેસુ ચેવ અત્થેસુ ચ વિસદા’વિસદાકાર, મજ્ઝિમાકારા સન્દિસ્સન્તિ, સબ્બમેતં લિઙ્ગં નામ.

એવં વિસેસન, વિસેસ્યવસેન દુવિધો અત્થો પુબ્બે વુત્તસ્સ સદ્દલિઙ્ગસ્સ અત્થો નામ, સો સલિઙ્ગો, સસઙ્ખ્યો, સપરિમાણો ચાતિ તિવિધો હોતિ.

તત્થ સલિઙ્ગો યથા? સઞ્ઞા, ફસ્સો, ચિત્તં. કઞ્ઞા, પુરિસો, કુલં. માલા, રુક્ખો, ધનન્તિ.

સસઙ્ખ્યો યથા? એકો, દ્વે, તયો, બહૂ ઇચ્ચાદિ.

સપરિમાણો યથા? વિદત્થિ, હત્થો, દોણો, આળ્હકં ઇચ્ચાદિ.

અપિ ચ સુદ્ધો, સંસટ્ઠોતિ દુવિધો લિઙ્ગત્થો. તત્થ કમ્માદિસંસગ્ગરહિતો સુદ્ધો નામ. સો સલિઙ્ગો, સસઙ્ખ્યો, સપરિમાણો, ઉપસગ્ગત્થો, નિપાતત્થો, પાટિ-પદિકત્થોતિ છબ્બિધો. અત્થિ, સક્કા, લબ્ભાઇચ્ચાદિ ઇધ પાટિપદિકં નામ. તુન, ત્વાન, ત્વા, તવે, તું, ખત્તુંપચ્ચયન્તાપિ નિપાતેસુ ગય્હન્તિ.

સંસટ્ઠો વુત્તસંસટ્ઠો, અવુત્તસંસટ્ઠોતિ દુવિધો. તત્થ વુત્તસંસટ્ઠો ચતુબ્બિધો સમાસેન વુત્તસંસટ્ઠો, તદ્ધિતેન, આખ્યાતેન, કિતેનાતિ. તત્થ સમાસેન વુત્તો છકારકસમ્બન્ધવસેન સત્તવિધો, ભાવેન સદ્ધિં અટ્ઠવિધો વા, તથા તદ્ધિતેન વુત્તો. આખ્યાતેન વુત્તો કત્તુ, કમ્મ, ભાવવસેન તિવિધો. કિતેન વુત્તો છકારક, ભાવવસેન સત્તવિધો. સબ્બો સુદ્ધો ચેવ વુત્તસંસટ્ઠો ચ પઠમાય વિસયો.

અવુત્તસંસટ્ઠોપિ કત્તુસંસટ્ઠો, કમ્મસંસટ્ઠોતિઆદિના અનેકવિધો. સો દુતિયાદીનં એવ વિસયોતિ. એત્થ ચ વિભત્તિયા વિના કેવલો સદ્દો પયોગં નારહતીતિ કત્વા પયોગારહત્થમેવ છબ્બિધે સુદ્ધે ચતુબ્બિધે ચ વુત્તસંસટ્ઠે

પઠમા પયુજ્જતિ, ન અત્થજોતનત્થં.

કેનચિ વાચકેન અવુત્તાનિ પન કમ્માદીનિ વિભત્તીહિ વિના વિદિતાનિ ન હોન્તીતિકત્વા અત્થજોતનત્થમ્પિ કમ્માદીસુ દુતિયાદયો પયુજ્જન્તિ. તસ્મા અત્થમત્તેતિ ઇધ દેસન્તરાવચ્છેદકે વિસયમત્તે ભુમ્મં. કમ્મે દુતિયાઇચ્ચાદીસુ પન નિપ્ફાદેતબ્બે પયોજને ભુમ્મન્તિ એવં દ્વિન્નં ભુમ્માનં નાનત્તં વેદિતબ્બન્તિ.

૨૯૦. આમન્તને [ક॰ ૨૮૫; રૂ॰ ૭૦; ની॰ ૫૭૮; ચં॰ ૨.૧.૯૪; પા॰ ૨.૩.૪૭; આમન્તણે (બહૂસુ)].

પગેવ સિદ્ધસ્સ વત્થુનો નામેન વા નિપાતેન વા અત્તનો અભિમુખીકરણં આમન્તનં નામ. અધિકામન્તને અત્થમત્તે પઠમા હોતિ. એત્થ ચ આમન્તનપદં નામ ક્રિયાપેક્ખં ન હોતિ, તસ્મા કારકસઞ્ઞં ન લભતિ.

તં પન દુવિધં સાદરા’નાદરવસેન. એહિ સમ્મ, એહિ જેતિ.

તથા સજીવ, નિજ્જીવવસેન, ભો પુરિસ, વદેહિ ભો સઙ્ખ, વદેહિ ભો સઙ્ખ [દી॰ નિ॰ ૨.૪૨૬]. ઉમ્મુજ્જ ભો પુથુસિલે, ઉમ્મુજ્જ ભો પુથુસિલેતિ [સં॰ નિ॰ ૪.૩૫૮].

તથા પચ્ચક્ખા’પચ્ચક્ખવસેન, ભો પુરિસ, કહં એકપુત્તક, કહં એકપુત્તકાતિ [સં॰ નિ॰ ૨.૬૩; ધ॰ પ॰ અટ્ઠ॰ ૧.૨].

તથા નિયમા’નિયમવસેન, ભો પુરિસ, અચ્છરિયં વત ભો અબ્ભુતં વત ભો [દી॰ નિ॰ ૨.૧૯૨]. યત્ર હિ નામ સઞ્ઞી સમાનોતિઆદિ [દી॰ નિ॰ ૨.૧૯૨]. ઇદં આમન્તનં નામ પગેવ સિદ્ધે એવ હોતિ, ન વિધાતબ્બે, ન હિ પગેવ રાજભાવં વા ભિક્ખુભાવં વા અપ્પત્તં જનં ‘‘ભો રાજા’’તિ વા ‘‘ભો ભિક્ખૂ’’તિ વા આમન્તેન્તીતિ.

પઠમાવિભત્તિરાસિ નિટ્ઠિતો.

દુતિયાવિભત્તિરાસિ

કસ્મિં અત્થે દુતિયા?

૨૯૧. કમ્મે દુતિયા [ક॰ ૨૯૭; રૂ॰ ૨૮૪; ની॰ ૫૮૦; ચં॰ ૨.૧.૪૩; પા॰ ૧.૪.૪૯-૫૧].

કમ્મત્થે દુતિયા હોતિ. કરિયતેતિ કમ્મં, તં નિબ્બત્તિકમ્મં, વિકતિકમ્મં, પત્તિકમ્મન્તિ તિવિધં હોતિ.

તત્થ **નિબ્બત્તિકમ્મં** યથા? ઇદ્ધિમા હત્થિવણ્ણં માપેતિ, રાજા નગરં માપેતિ, માતા પુત્તં વિજાયતિ, બીજં રુક્ખં જનેતિ, કમ્મં વિપાકં જનેતિ, આહારો બલં જનેતિ, જનો પુઞ્ઞં કરોતિ, પાપં કરોતિ, બુદ્ધો ધમ્મં દેસેસિ, વિનયં પઞ્ઞપેસિ, ભિક્ખુ ઝાનં ઉપ્પાદેતિ, મગ્ગં ઉપ્પાદેતિ ઇચ્ચાદિ.

વિકતિકમ્મં યથા? ગેહં કરોતિ, રથં કરોતિ, ઘટં કરોતિ, પટં વાયતિ, ઓદનં પચતિ, ભત્તં પચતિ, કટ્ઠં અઙ્ગારં કરોતિ, સુવણ્ણં કટકં કરોતિ, ગેહં ઝાપેતિ, રુક્ખં છિન્દતિ, પાકારં ભિન્દતિ, વિહયો લુનાતિ, પાણં હનતિ, ભત્તં ભુઞ્જતિ ઇચ્ચાદિ.

પત્તિકમ્મં યથા? ગામં ગચ્છતિ, ગેહં પવિસતિ, રુક્ખં આરોહતિ, નદિં તરતિ, આદિચ્ચં પસ્સતિ, ધમ્મં સુણાતિ, બુદ્ધં વન્દતિ પયિરુપાસતિ ઇચ્ચાદિ.

પકતિકમ્મં, વિકતિકમ્મન્તિ દુવિધં. સુવણ્ણં કટકં કરોતિ, કટ્ઠં અઙ્ગારં કરોતિ, પુરિસં ઠિતં પસ્સતિ, પુરિસં ગચ્છન્તં પસ્સતિ, ભિક્ખું પસ્સતિ સતં, સમ્પજાનં, અભિક્કમન્તં, પટિક્કમન્તં, આલોકેન્તં, વિલોકેન્તં, સમિઞ્જેન્તં, પસારેન્તં.

એત્થ 'પુરિસં, ભિક્ખુ'ન્તિ **પકતિકમ્મં**, 'ઠિતં, સતં'ઇચ્ચાદીનિ **વિકતિકમ્માનિ**.

ધાતુકમ્મં, કારિતકમ્મન્તિ દુવિધં. ગામં ગચ્છતિ, પુરિસં ગામં ગમેતિ.

ધાતુકમ્મઞ્ચ દ્વિકમ્મિકધાતૂનં દુવિધં પધાનકમ્મં, અપ્પધાનકમ્મન્તિ. અજપાલો અજં ગામં નેતિ, પુરિસો ભારં ગામં વહતિ, હરતિ, ગામં સાખં કડ્ઢતિ, ગાવિં ખીરં દોહતિ, બ્રાહ્મણં કમ્બલં યાચતિ, બ્રાહ્મણં ભત્તં ભિક્ખતિ, ગાવિયો વજં અવરુન્ધતિ, ભગવન્તં પઞ્હં પુચ્છતિ, રુક્ખં ફલાનિ ઓચિનાતિ, સિસ્સં ધમ્મં બ્રવીતિ, ભગવા ભિક્ખૂ એતદવોચ [ઉદા॰ ૨૩ (થોકં વિસદિસં)], સિસ્સં ધમ્મં અનુસાસતિ ઇચ્ચાદિ.

એત્થ ચ 'અજં, ખીરં' ઇચ્ચાદિ પધાનકમ્મં નામ કત્તારા પરિગ્ગહેતું ઇટ્ઠતરત્તા. 'ગામં, ગાવિં'ઇચ્ચાદિ અપ્પધાનકમ્મં નામ તથા અનિટ્ઠતરત્તા.

તત્થ પધાનકમ્મં કથિનકમ્મં નામ, કમ્મભાવે થિરકમ્મન્તિ વુત્તં હોતિ. અપ્પધાનકમ્મં અકથિનકમ્મં નામ, અથિરકમ્મન્તિ વુત્તં હોતિ. તઞ્હિ કદાચિ સમ્પદાનં હોતિ, કદાચિ અપાદાનં, કદાચિ સામિ, કદાચિ ઓકાસો. યથા – સો મં દકાય નેતિ, ગાવિતો ખીરં દોહતિ, ગાવિયા ખીરં દોહહિ, ગાવિયં ખીરં દોહતિ ઇચ્ચાદિ.

કમ્મે દુતિયાતિ વત્તતે.

૨૯૨. ગતિબોધાહારસદ્દત્થા કમ્મક ભજ્જાદીનં પયોજ્જે [ક॰ ૩૦૦; રૂ॰ ૨૮૬; ની॰ ૫૮૭; ચં॰ ૨.૧.૪૪; પા॰ ૧.૪.૫૨].

નિચ્ચવિધિસુત્તમિદં. ગમનત્થાનં બોધનત્થાનં આહારત્થાનં સદ્દત્થાનં અકમ્મકાનં ભજ્જાદીનઞ્ચ ધાતૂનં પયોજ્જે કમ્મનિ દુતિયા હોતિ. એત્થ ચ પયોજ્જકમ્મં નામ કારિતકમ્મં વુચ્ચતિ.

પુરિસો પુરિસં ગામં ગમયતિ, સામિકો અજપાલં અજં ગામં નયાપેતિ, આચરિયો સિસ્સં ધમ્મં બોધેતિ, પુરિસો પુરિસં ભત્તં ભોજેતિ, આચરિયો સિસ્સં ધમ્મં પાઠેતિ, પુરિસો પુરિસં સયાપેતિ, અચ્છાપેતિ, ઉટ્ઠાપેતિ, પુરિસો પુરિસં ધઞ્ઞં ભજ્જાપેતિ, કોટ્ટાપેતિ, ઉદ્ધરાપેતિ.

એતેસમીતિ કિં? પુરિસો પુરિસેન ઓદનં પાચેતિ.

એત્થ ચ ગમનત્થાદીનં પયોજ્જે તતિયાપિ રૂપસિદ્ધિયં [૧૪૧ પિટ્ઠે] સદ્દનીતિયઞ્ચ [સુત્ત-૧૪૮ પિટ્ઠે] વુત્તા. સદ્દનીતિયં તતિયાપયોગેપિ કમ્મત્થમેવ ઇચ્છતિ. ઞાસાદીસુ કત્વત્થં ઇચ્છન્તિ.

યદા પન પઠમં પયોજકં અઞ્ઞો દુતિયો પયોજેતિ, તદા પઠમો પયોજ્જો નામ. તસ્મિં તતિયાએવાતિ વુત્તિયં વુત્તં. અત્તના વિપ્પકતં કુટિં પરેહિ પરિયોસાપેતિ [પારા॰ ૩૬૩].

૨૯૩. હરાદીનં વા [ક॰ ૩૦૦; રૂ॰ ૨૮૬; ની॰ ૫૮૭; ચં॰ ૨.૧.૪૫; પા॰ ૧.૪.૫૩].

હરાદીનં પયોજ્જે કમ્મનિ વિકપ્પેન દુતિયા હોતિ.

સામિકો પુરિસં ભારં હારેતિ પુરિસેન વા, પુરિસં આહારં અજ્ઝોહારેતિ પુરિસેન વા, પુરિસં કમ્મં કારેતિ પુરિસેન વા, રાજા પુરિસં અત્તાનં દસ્સેતિ પુરિસેન વા, પુરિસં બુદ્ધં વન્દાપેતિ પુરિસેન વા.

૧૯૪. ન ખાદાદીનં [ક॰ ૩૦૦; રૂ॰ ૨૮૬; ની॰ ૫૮૭; ચં॰ ૨.૧.૪૭; પા॰ ૧.૪.૫૭].

ખાદાદીનં પયોજ્જે કમ્મનિ ન દુતિયા હોતિ.

સામિકો પુરિસેન ખજ્જં ખાદાપેતિ, અદ-ભક્ખને, ભત્તં આદેતિ, સામિકો દાસેન પુરિસં અવ્હાપેતિ, સદ્દાયાપેતિ, કન્દયતિ, નાદયતિ. એત્થ ચ ‘સદ્દાયાપેતી’તિ સદ્દં કારાપેતિ, નામધાતુ ચેસા. કન્દ, નદાપિ સદ્દત્થાયેવ.

૨૯૫. વહિસ્સાનિયન્તુકે [ક॰ ૩૦૦; રૂ॰ ૨૮૬; ની॰ ૫૮૭; ચં॰ ૨.૧.૪૮; પા॰ ૧.૪.૫૨].

વહિસ્સાતિ ધાતુનિદ્દેસો ઇ-કારો, નિયામેતિ પયોજેતીતિ નિયન્તા, નત્થિ નિયન્તા એતસ્સાતિ અનિયન્તુકો. યસ્સ અઞ્ઞેન પયોજકેન કિચ્ચં નત્થિ, સયમેવ ઞત્વા વહતિ, સો અનિયન્તુકો નામ, વહધાતુસ્સ તાદિસે અનિયન્તુકે પયોજ્જે કમ્મનિ દુતિયા ન હોતિ.

સામિકો દાસેન ભારં વાહેતિ.

અનિયન્તુકેતિ કિં? બલીબદ્દે ભારં વાહેતિ.

૨૯૬. ભક્ખિસ્સાહિંસાયં [ક॰ ૩૦૦; રૂ॰ ૨૮૬; ની॰ ૫૮૭; ચં॰ ૨.૧.૪૯; પા॰ ૧.૪.૫].

ભક્ખિતું ઇચ્છન્તસ્સ ભક્ખાપનં હિંસા નામ ન હોતિ, અનિચ્છન્તસ્સ ભક્ખાપનં હિંસા નામ, ભક્ખધાતુસ્સ પયોજ્જે કમ્મનિ અહિંસાવિસયે દુતિયા ન હોતિ.

સામિકો પુરિસેન મોદકે ભક્ખાપેતિ.

અહિંસાયન્તિ કિં? બલીબદ્દે સસ્સં ભક્ખાપેતિ. એત્થ ‘સસ્સ’ન્તિ થૂલતરં સસ્સન્તિ વદન્તિ.

પાળિયં “સબ્બેસં વિઞ્ઞાપેત્વાન [અપ॰ થેર ૧.૧.૪૩૮], તોસેન્તિ સબ્બપાણિનં [અપ॰ થેર ૧.૧.૩૦૦]. થેરસ્સ પત્તો દુતિયસ્સ ગાહેતબ્બો” ઇચ્ચાદિના [પારા॰ ૬૧૫] પયોજ્જે છટ્ઠીપિ દિસ્સતિ.

૨૯૭. ઞાદીહિ યુત્તા [ક॰ ૨૯૯; રૂ॰ ૨૮૮; ની॰ ૫૮૨, ૫૮૬; ચં॰ ૨.૧.૫૦; પા॰ ૨.૩.૨].

ધીઇચ્ચાદીહિ નિપાતોપસગ્ગેહિ યુત્તા લિઙ્ગમ્હા દુતિયા હોતિ.

ધી બ્રાહ્મણસ્સ હન્તારં [ધ॰ પ॰ ૩૮૯], ધીરત્થુ'મં પૂતિકાયં [જા॰ ૧.૩.૧૨૯], ધીરત્થુ તં ધનલાભં [જા॰ ૧.૪.૩૬], ધીરત્થુ બહુકે કામે. તતિયાપિ દિસ્સતિ, ધીરત્થુ જીવિતેન મે [જા॰ ૨.૧૭.૧૩૫]. અન્તરા ચ રાજગહં અન્તરા ચ નાળન્દં [દી॰ નિ॰ ૧.૧], અભિતો ગામં વસતિ, પરિતોગામં વસતિ, નદિં નેરઞ્જરં પતિ [સુ॰ નિ॰ ૪૨૭], એતેસુ છટ્ઠયત્થે દુતિયા.

તથા પટિભાતિ મં ભગવા [ઉદા॰ ૪૫; સં॰ નિ॰ ૧.૨૧૭], અપિસ્સુ મં તિસ્સો ઉપમાયો પટિભંસુ [મ॰ નિ॰ ૧.૩૭૪], પટિભાતુ તં ભિક્ખુ ધમ્મો ભાસિતું [મહાવ॰ ૨૫૮]. પટિભન્તુ તં ચુન્દ બોજ્ઝઙ્ગા [સં॰ નિ॰ ૩.૭૯] – 'મ'ન્તિ મમ, 'ત'ન્તિ તવ, સમ્પદાનત્થે દુતિયા. 'મ'ન્તિ મમઞાણે, 'ત'ન્તિ તવઞાણેતિપિ વણ્ણેસું. ન ઉપાયમન્તરેન અત્થસ્સ સિદ્ધિ, નત્થિ સમાદાનમન્તરેન સિક્ખાપટિલાભો, નેવિધ ન હુરં ન ઉભયમન્તરેન, એસેવન્તો દુક્ખસ્સ [મ॰ નિ॰ ૩.૩૯૩; ઉદા॰ ૭૪]. તત્થ 'અન્તરેના'તિ નિપાતપદમેતં, વજ્જેત્વાત્યત્થો. પુબ્બેન ગામં, દક્ખિણેન ગામં, ઉત્તરેન ગામં, ગામસ્સ પુબ્બેતિ અત્થો.

ઉપસગ્ગપુબ્બાનં અકમ્મકધાતૂનં પયોગે આધારે દુતિયા, પથવિં અધિસેસ્સતિ, ગામં અધિતિટ્ઠતિ, રુક્ખં અજ્ઝાવસતિ, મઞ્ચં વા પીઠં વા અભિનિસીદેય્ય વા અભિનિપજ્જેય્ય વા [પાચિ॰ ૧૩૦], ગામં ઉપવસતિ, ગામં અનુવસતિ, પબ્બતં અધિવસતિ, ઘરં આવસતિ, અગારં અજ્ઝાવસતિ [દી॰ નિ॰ ૧.૨૫૮; પારા॰ ૫૧૯], ઉપોસથં ઉપવસતિ, કામાવચરં ઉપપજ્જતિ, રૂપાવચરં ઉપપજ્જતિ, અરૂપાવચરં ઉપપજ્જતિ, સક્કસ્સ સહબ્યતં ઉપપજ્જતિ, નિપન્નં વા ઉપનિપજ્જેય્ય [દી॰ નિ॰ ૩.૨૮૨], નિસિન્નં વા ઉપનિસીદેય્ય [દી॰ નિ॰ ૩.૨૮૨], ઠિતં વા ઉપતિટ્ઠેય્ય [દી॰ નિ॰ ૩.૨૮૨] ઇચ્ચાદિ.

તપ્પાન, ચારેપિ દુતિયા, નદિં પિવતિ, સમુદ્દં પિવતિ, ગામં ચરતિ, અરઞ્ઞં ચરતિ, નદિયં, ગામેતિ અત્થો.

કાલ, દિસાસુપિ આધારે એવ દુતિયા, તં ખણં, તં મુહુત્તં, તં કાલં, એકમન્તં [ખુ॰ પા॰ ૫.૧], એકં સમયં [ખુ॰ પા॰ ૫.૧; દી॰ નિ॰ ૧.૧], પુબ્બણ્હસમયં [પારા॰ ૧૬], સાયન્હસમયં, તં દિવસં, ઇમં રત્તિં [દી॰ નિ॰ ૩.૨૮૫], દુતિયમ્પિ, તતિયમ્પિ, ચતુત્થં વા પઞ્ચમં વા અપ્પેતિ, તતો પુબ્બં, તતો પરં, પુરિમં દિસં [દી॰ નિ॰ ૨.૩૩૬], દક્ખિણં દિસં [દી॰ નિ॰ ૨.૩૩૬], પચ્છિમં દિસં [દી॰ નિ॰ ૨.૩૩૬], ઉત્તરં દિસં [દી॰ નિ॰ ૨.૩૩૬], ઇમા દસ દિસાયો, કતમં દિસં તિટ્ઠતિ નાગરાજા [જા॰ ૧.૧૬.૧૦૪], ઇમાસુ દિસાસુ કતમાય દિસાય તિટ્ઠતિ છદ્દન્તનાગરાજાતિ અત્થોઇચ્ચાદિ.

૨૯૮. લક્ખણિત્થમ્ભૂતવિચ્છાસ્વભિના [ક॰ ૨૯૯; રૂ॰ ૨૮૮; ની॰ ૫૮૨, ૫૮૬; ચં॰ ૨.૧.૫૪; પા॰ ૧.૪.૯૦, ૯૧; ૨.૩.૮].

લક્ખણાદીસુ અત્થેસુ પવત્તેન અભિના યુત્તા લિઙ્ગમ્હા દુતિયા હોતિ.

લક્ખીયતિ લક્ખિતબ્બં અનેનાતિ **લક્ખણં**. અયં પકારો ઇત્થં, ઈદિસો વિસેસોતિ અત્થો. ઇત્થં ભૂતો પત્તોતિ **ઇત્થમ્ભૂતો**. ભિન્ને અત્થે બ્યાપિતું ઇચ્છા **વિચ્છા**.

તત્થ લક્ખણે –

રુક્ખમભિ વિજ્જોતતે વિજ્જુ, રુક્ખં અભિ બ્યાપેત્વા વિજ્જોતતેતિ અત્થો, વિજ્જોભાસેન બ્યાપિતો રુક્ખો વિજ્જુપ્પાદસ્સ લક્ખણં સઞ્ઞાણં હોતિ.

ઇત્થમ્ભૂતે –

સાધુ દેવદત્તો માતરમભિ, માતરં અભિ વિસિટ્ઠં કત્વા સાધૂતિ અત્થો, દેવદત્તો સક્કચ્ચં માતુપટ્ઠાને અગ્ગપુરિસોતિ વુત્તં હોતિ. તં ખો પન ભવન્તં ગોતમં એવં કલ્યાણો કિત્તિસદ્દો અબ્ભુગ્ગતો [પારા॰ ૧]. એત્થ ચ 'અબ્ભુગ્ગતો'તિ અભિ વિસિટ્ઠં કત્વા ઉગ્ગતોતિ અત્થો, અયં કિત્તિસદ્દો ભોતો ગોતમસ્સ સકલલોકગ્ગભાવં પકાસેત્વા ઉગ્ગતોતિ વુત્તં હોતિ, કિત્તિસદ્દસમ્બન્ધે પન તસ્સ ખો પન ભોતો ગોતમસ્સાતિ અત્થો.

વિચ્છાયં –

રુક્ખં રુક્ખં અભિ વિજ્જોતતે ચન્દો, બ્યાપેત્વા વિજ્જોતતેત્યત્થો.

એત્થ ચ લક્ખણાદિઅત્થા અભિસદ્દેન જોતનીયા પિણ્ડત્થા એવ, ન વચનીયત્થા, બ્યાપનાદિઅત્થા એવ વચનીયત્થાતિ.

૨૯૯. પતિપરીહિ ભાગે ચ [ક॰ ૨૯૯; રૂ॰ ૨૮૮; ની॰ ૫૮૨, ૫૮૬; ચં॰ ૨.૧.૫૫; પા॰ ૧.૪.૯૦].

લક્ખણિ'ત્થમ્ભૂત, વિચ્છાસુ ચ ભાગે ચ પવત્તેહિ પતિ, પરીહિ યુત્તા લિઙ્ગમ્હા દુતિયા હોતિ.

લક્ખણે –

રુક્ખં પતિ વિજ્જોતતે વિજ્જુ, રુક્ખં પરિ વિજ્જોતતે વિજ્જુ. તત્થ 'પતી'તિ પટિચ્ચ, 'પરી'તિ ફરિત્વા.

ઇત્થમ્ભૂતે –

સાધુ દેવદત્તો માતરં પતિ, સાધુ દેવદત્તો માતરં પરિ.

વિચ્છાયં –

રુક્ખં રુક્ખં પતિ વિજ્જોતતે ચન્દો, રુક્ખં રુક્ખં પરિ વિજ્જોતતે ચન્દો.

ભાગે –

તં દીયતુ, યદેત્થ મં પતિ સિયા, તં દીયતુ, યદેત્થ મં પરિ સિયા. તત્થ 'પતી'તિ પટિચ્ચ, 'પરી'તિ પરિચ્ચ, ઉદ્દિસ્સાતિ અત્થો, 'ઠપિત'ન્તિ પાઠસેસો. એત્થ મં ઉદ્દિસ્સ યં વત્થુ ઠપિતં સિયા, તં મે દીયતૂત્યત્થો, એતેસુ બહૂસુ ભાગેસુ યો મમ ભાગો, સો મય્હં દીયતૂતિ વુત્તં હોતીતિ.

૩00. અનુના [ક॰ ૨૯૯; રૂ॰ ૨૮૮; ની॰ ૫૮૨, ૫૮૬; ચં॰ ૨.૧.૫૬; પા॰ ૧.૪.૮૪, ૯0].

લક્ખણિ’ત્થમ્ભૂત, વિચ્છાસુ ચ ભાગે ચ પવત્તેન અનુના યુત્તા લિઙ્ગમ્હા દુતિયા હોતિ.

લક્ખણે –

રુક્ખં અનુ વિજ્જોતતે વિજ્જુ, રુક્ખં અનુ ફરિત્વાતિ અત્થો. ચતુરાસીતિસહસ્સાનિ, સમ્બુદ્ધમનુપબ્બજું [બુ॰ વં॰ ૨૧.૫], ‘સમ્બુદ્ધ’ન્તિ બોધિસત્તં, અનુ ગન્ત્વા પબ્બજિંસૂતિ અત્થો, વિપસ્સિબોધિસત્તે પબ્બજિતે સતિ તાનિપિ ચતુરાસીતિકુલપુત્તસહસ્સાનિ પબ્બજિંસૂતિ વુત્તં હોતિ. સચ્ચક્રિયમનુ વુટ્ઠિ પાવસ્સિ, ‘અનૂ’તિ અન્વાય, પટિચ્ચાતિ અત્થો, સચ્ચક્રિયાય સતિ સચ્ચક્રિયહેતુ દેવો પાવસ્સીતિ વુત્તં હોતિ. ‘‘હેતુ ચ લક્ખણં ભવતી’’તિ વુત્તિયં વુત્તં. સચ્ચક્રિયાય સહેવાતિપિ યુજ્જતિ. ‘‘સહ સચ્ચે કતે મય્હ’’ન્તિ [ચરિયા॰ ૩.૮૨] હિ વુત્તં.

ઇત્થમ્ભૂતે –

સાધુ દેવદત્તો માતરમનુ. તત્થ ‘અનૂ’તિ અન્વાય પટિચ્ચ.

વિચ્છાયં –

રુક્ખં રુક્ખં અનુ વિજ્જોતતે ચન્દો. તત્થ ‘અનૂ’તિ અનુ ફરિત્વા.

ભાગે –

યદેત્થ મં અનુ સિયા, તં દીયતુ. તત્થ ‘અનૂ’તિ અન્વાય. સેસં વુત્તનયમેવ.

૩૦૧. સહત્થે [ક॰ ૨૯૯; રૂ॰ ૨૮૮; નીॱ ૫૮૨, ૫૮૬; ચં॰ ૨.૧.૫૭; પા॰ ૧.૪.૮૫].

સહત્થે અનુના યુત્તા લિઙ્ગમ્હા દુતિયા હોતિ.

પબ્બતં અનુ તિટ્ઠતિ [પબ્બતમનુસેના તિટ્ઠતિ (મોગ્ગલ્લાનવુત્તિયં)]. નદિં અન્વાવસિતા બારાણસી. ‘અનૂ’તિ અનુગન્ત્વા, નદિયા સહ આબદ્ધા તિટ્ઠતીતિ વુત્તં હોતિ.

૩૦૨. હીને [ક॰ ૨૯૯; રૂ॰ ૨૮૮; ની॰ ૫૮૨, ૫૮૬; ચં॰ ૨.૧.૫૮; પા॰ ૧.૪.૮૬].

હીને પવત્તેન અનુના યુત્તા લિઙ્ગમ્હા દુતિયા હોતિ.

અનુ સારિપુત્તં પઞ્ઞવન્તો, અનુગતા પચ્છતો ગતાતિ અત્થો, સબ્બે પઞ્ઞવન્તો સારિપુત્તતો હીનાતિ વુત્તં હોતિ.

૩૦૩. ઉપેન [ક॰ ૨૯૯; રૂ॰ ૨૮૮; ની॰ ૫૮૨, ૫૮૬; ચં॰ ૨.૧.૫૯; પા॰ ૧.૪.૮૭].

હીને ઉપેન યુત્તા લિઙ્ગમ્હા દુતિયા હોતિ.

ઉપ સારિપુત્તં પઞ્ઞવન્તો, ઉપેચ્ચ ગતા સમીપે ગતાતિ અત્થો, હીનાત્વેવ વુત્તં હોતિ.

એત્થ ચ અભિઇચ્ચાદયો કમ્મપ્પવચનીયાતિ સદ્દસત્થેસુ વુત્તા. તત્થ પકારેન વુચ્ચતીતિ **પવચનીયં**, પકારો ચ લક્ખણિ'ત્થમ્ભૂત, વિચ્છાદિકો પિણ્ડત્થો વુચ્ચતિ, **કમ્મ**ન્તિ બ્યાપનાદિકિરિયા, કમ્મં પવચનીયં યેહિ તે **કમ્મપ્પવચનીયા**.

તત્થ બ્યાપનાદિકિરિયાવિસેસવાચીહિ ઉપસગ્ગેહિ સમ્બન્ધેસતિ કમ્મત્થે દુતિયા હોતિ, અસમ્બન્ધે પન આધાર, સામ્યાદિઅત્થેસુ હોતિ, લક્ખણાદયો પન સામત્થિયસિદ્ધા પિણ્ડત્થા એવાતિ.

૩૦૪. કાલદ્ધાનમચ્ચન્તસંયોગે [ક॰ ૨૯૮; રૂ॰ ૨૮૭; ની॰ ૫૮૧; પા॰ ૨.૩.૫]

કાલસ્સ વા અદ્ધુનો વા દબ્બ, ગુણ, કિરિયાહિ અચ્ચન્તં નિરન્તરં સંયોગે કાલ'દ્ધાનવાચીહિ લિઙ્ગેહિ પરં દુતિયા હોતિ.

કાલે –

સત્તાહં ગવપાનં, માસં મંસોદનં, સરદં રમણીયા નદી, સબ્બકાલં રમણીયં નન્દનં, માસં સજ્ઝાયતિ, વસ્સસતં જીવતિ, તયો માસે અભિધમ્મં દેસેતિ.

અદ્ધાને –

યોજનં વનરાજિ, યોજનં દીઘો પબ્બતો, કોસં સજ્ઝાયતિ.

અચ્ચન્તસંયોગેતિ કિં? માસે માસે ભુઞ્જતિ, યોજને યોજને વિહારો.

એત્થ ચ કિરિયાવિસેસનમ્પિ કત્તારા સાધેતબ્બત્તા કમ્મગતિકં હોતિ, તસ્મા તમ્પિ 'કમ્મે દુતિયા'તિ એત્થ કમ્મસદ્દેન ગય્હતિ.

સુખં સેતિ, દુક્ખં સેતિ, સીઘં ગચ્છતિ, ખિપ્પં ગચ્છતિ, દન્ધં ગચ્છતિ, મુદું પચતિ, ગરું એસ્સતિ, લહું એસ્સતિ, સન્નિધિકારકં ભુઞ્જતિ, સમ્પરિવત્તકં ઓતાપેતિ, કાયપ્પચાલકં ગચ્છતિ [પાચિ॰ ૫૯૦], હત્થપ્પચાલકં ગચ્છતિ, સીસપ્પચાલકં ગચ્છતિ [પાચિ॰ ૫૯૪-૫૯૫], સુરુસુરુકારકં ભુઞ્જતિ [પાચિ॰ ૬૨૭], અવગણ્ડકારકં ભુઞ્જતિ [પાચિ॰ ૬૨૨], પિણ્ડુક્ખેપકં ભુઞ્જતિ [પાચિ॰ ૬૨૦], હત્થનિદ્ધુનકં ભુઞ્જતિ [પાચિ॰ ૬૨૩], હત્થનિલ્લેહકં ભુઞ્જતિ [પાચિ॰ ૬૨૮], ચન્દિમસૂરિયા સમં પરિયાયન્તિ, વિસમં પરિયાયન્તિ ઇચ્ચાદિ.

દુતિયાવિભત્તિરાસિ નિટ્ઠિતો.

તતિયાવિભત્તિરાસિ

કસ્મિં અત્થે તતિયા?

૩૦૫. કત્તુકરણેસુ તતિયા [ક॰ ૨૮૬, ૨૮૮; રૂ॰ ૨૯૧, ૨૯૩; ની॰ ૫૯૧, ૫૯૪; ચં॰ ૨.૧.૬૨-૩; પા॰ ૨.૩.૧૮].

કત્તરિ કરણે ચ તતિયા હોતિ. કત્તાતિ ચ કારકોતિ ચ અત્થતો એકં ‘‘કરોતીતિ **કત્તા**, કરોતીતિ **કારકો**’’તિ, તસ્મા ‘‘કત્તુકારકો’’તિ વુત્તે દ્વિન્નં પરિયાયસદ્દાનં વસેન અયમેવ ક્રિયં એકન્તં કરોતિ, સામી હુત્વા કરોતિ, અત્તપ્પધાનો હુત્વા કરોતીતિ વિઞ્ઞાયતિ, તતો ક્રિયા નામ કત્તુનો એવ બ્યાપારો, ન અઞ્ઞેસન્તિ ચ, અઞ્ઞે પન ક્રિયાસાધને કત્તુનો ઉપકારકત્તા કારકા નામાતિ ચ, તથા અનુપકારકત્તા અકારકા નામાતિ ચ વિઞ્ઞાયન્તીતિ.

તત્થ કત્તા તિવિધો સયંકત્તા, પયોજકકત્તા, કમ્મકત્તાતિ.

તત્થ ધાત્વત્થં સયં કરોન્તો **સયંકત્તા** નામ, પુરિસો કમ્મં કરોતિ.

પરં નિયોજેન્તો **પયોજકકત્તા** નામ, પુરિસો દાસં કમ્મં કારેતિ.

કમ્મકત્તા નામ પયોજ્જકકત્તાપિ વુચ્ચતિ, પુરિસો દાસેન કમ્મં કારેતિ દાસસ્સ વા, યો ચ અઞ્ઞેન કતં પયોગં પટિચ્ચ કમ્મભૂતોપિ સુકરત્તા વા કમ્મભાવેન અવત્તુકામતાય વા અજાનનતાય વા વઞ્ચેતુકામતાય વા કત્તુભાવેન વોહરીયતિ, સો **કમ્મકત્તા** નામ, કુસૂલો સયમેવ ભિજ્જતિ, ઘટો સયમેવ ભિજ્જતિ. અપિચ સુકરો વા હોતુ દુક્કરો વા, યો કમ્મરૂપક્રિયાપદે પઠમન્તો કત્તા, સો કમ્મકત્તાતિ વુચ્ચતિ. સદ્દરૂપેન કમ્મઞ્ચ તં અત્થરૂપેન કત્તા ચાતિ કમ્મકત્તા, કુસૂલો ભિજ્જતિ, ઘટો ભિજ્જતિ, પચ્ચતિ મુનિનો ભત્તં, થોકં થોકં ઘરે ઘરે ઇચ્ચાદિ.

એત્થ ચ સદ્દત્થો દુવિધો પરમત્થો, પઞ્ઞત્તત્થોતિ. તત્થ **પરમત્થો** એકન્તેન વિજ્જમાનોયેવ. **પઞ્ઞત્તત્થો** પન કોચિ વિજ્જમાનોતિ સમ્મતો. યથા? રાજપુત્તો, ગોવિસાણં, ચમ્પકપુપ્ફન્તિ. કોચિ અવિજ્જમાનોતિ સમ્મતો. યથા? વઞ્ઝાપુત્તો, સસવિસાણં, ઉદુમ્બરપુપ્ફન્તિ. સદ્દો ચ નામ વત્તિચ્છાપટિબદ્ધવુત્તી હોતિ, વત્તમાનો ચ સદ્દો અત્થં ન દીપેતીતિ નત્થિ, સઙ્કેતે સતિ સુણન્તસ્સ અત્થવિસયં બુદ્ધિં ન જનેતીતિ નત્થીતિ અધિપ્પાયો. ઇતિ અવિજ્જમાનસમ્મતોપિ અત્થો સદ્દબુદ્ધીનં વિસયભાવેન વિજ્જમાનો એવ હોતિ. ઇતરથા ‘વઞ્ઝાપુત્તો’તિ પદં સુણન્તસ્સ તદત્થવિસયં ચિત્તં નામ ન પવત્તેય્યાતિ, સદ્દબુદ્ધીનઞ્ચ વિસયભાવેન વિજ્જમાનો નામ અત્થો સદ્દનાનત્તે બુદ્ધિનાનત્તે ચ સતિ નાના હોતિ, વિસું વિસું વિજ્જમાનો નામ હોતીતિ અધિપ્પાયો. એવં સદ્દબુદ્ધિવિસયભાવેન વિજ્જમાનઞ્ચ નાનાભૂતઞ્ચ અત્થં પટિચ્ચ કારકનાનત્તં ક્રિયાકારકનાનત્તઞ્ચ હોતિ , ન પન સભાવતો વિજ્જમાનમેવ નાનાભૂતમેવ ચ અત્થન્તિ નિટ્ઠમેત્થ ગન્તબ્બં. તસ્મા ‘‘સંયોગો જાયતે’’ ઇચ્ચાદીસુ સદ્દબુદ્ધીનં નાનાત્તસિદ્ધેન અત્થનાનત્તેન દ્વિન્નં સદ્દાનં દ્વિન્નં અત્થાનઞ્ચ ક્રિયાકારકતાસિદ્ધિ વેદિતબ્બાતિ.

કયિરતે અનેનાતિ **કરણં**, ક્રિયાસાધને કત્તુનો સહકારીકારણન્તિ વુત્તં હોતિ. તં દુવિધં અજ્ઝત્તિકકરણં, બાહિરકરણન્તિ.

તત્થ કત્તુનો અઙ્ગભૂતં કરણં **અજ્ઝત્તિકં** નામ, પુરિસો ચક્ખુના રૂપં પસ્સતિ, મનસા ધમ્મં વિજાનાતિ, હત્થેન કમ્મં કરોતિ, પાદેન મગ્ગં ગચ્છતિ, રુક્ખો ફલભારેન ઓણમતિ.

કત્તુનો બહિભૂતં **બાહિરં** નામ, પુરિસો યાનેન ગચ્છતિ, ફરસુના [પરસુના (સક્કતગન્થેસુ)] છિન્દતિ, રુક્ખો વાતેન ઓણમતિ.

૩૦૬. સહત્થેન [ક॰ ૨૮૭; રૂ॰ ૨૯૬; ની॰ ૫૯૨; ચં॰ ૨.૧.૬૫; પા॰ ૨.૩.૧૯].

સહસદ્દસ્સ અત્થો યસ્સ સોતિ સહત્થો, સહત્થેન સદ્દેન યુત્તા લિઙ્ગમ્હા તતિયા હોતિ. સહસદ્દસ્સ અત્થો નામ સમવાયત્થો.

સો તિવિધો **દબ્બસમવાયો**, **ગુણસમવાયો**, **ક્રિયાસમવાયો**તિ. પુત્તેન સહ ધનવા પિતા, પુત્તેન સહ થૂલો પિતા, પુત્તેન સહ આગતો પિતા. સહ, સદ્ધિં, સમં, નાના, વિનાઇચ્ચાદિકો સહત્થસદ્દો નામ.

નિસીદિ ભગવા સદ્ધિં ભિક્ખુસઙ્ઘેન [મહાવ॰ ૫૯], સહસ્સેન સમં મિતા [સં॰ નિ॰ ૧.૩૨], પિયેહિ નાનાભાવો વિનાભાવો [દી॰ નિ॰ ૨.૧૮૩, ૨૦૭], સઙ્ઘો સહ વા ગણ્ઠેન વિના વા ગણ્ઠેન ઉપોસથં કરેય્ય [મહાવ॰ ૧૬૭].

૩૦૭. લક્ખણે [રૂ॰ ૧૪૭ પિટ્ઠે; ની॰ ૫૯૮; ચં॰ ૨.૧.૬૬; પા॰ ૨.૩.૨૧].

લક્ખણં વુચ્ચતિ ઇત્થમ્ભૂતલક્ખણં, તસ્મિં તતિયા હોતિ.

અસ્સુપુણ્ણેહિ નેત્તેહિ, પિતરં સો ઉદિક્ખતિ [જા॰ ૨.૨૨.૨૧૨૩]. બ્રહ્મભૂતેન અત્તના વિહરતિ [અ॰ નિ॰ ૩.૬૭], અસમ્ભિન્નેન વિલેપનેન રાજાનમદક્ખિ, તિદણ્ડકેન પરિબ્બાજકમદક્ખિ, ઊનપઞ્ચબન્ધનેન પત્તેન અઞ્ઞં પત્તં ચેતાપેતિ [પારા॰ ૬૧૨ (થોકં વિસદિસં)], ભિક્ખુ પાસાદિકેન અભિક્કન્તેન પટિક્કન્તેન આલોકિતેન વિલોકિતેન સમિઞ્જિતેન પસારિતેન ગામં પિણ્ડાય પાવિસિ, સા કાળી દાસી ભિન્નેન સીસેન લોહિતેન ગલન્તેન પતિવિસ્સકાનં ઉજ્ઝાપેસિ [મ॰ નિ॰ ૧.૨૨૬], ઉક્ખિત્તકાય અન્તરઘરે ગચ્છન્તિ [પાચિ॰ ૫૮૪], પલ્લત્થિકાય અન્તરઘરે નિસીદન્તિ [પાચિ॰ ૫૯૯].

અઙ્ગવિકારોપિ ઇધ સઙ્ગય્હતિ [ક॰ ૨૯૧; રૂ॰ ૨૯૯; ની॰ ૬૦૩], અક્ખિના કાણં પસ્સતિ, 'અક્ખી'તિ ઇદં 'કાણ'ન્તિ પદે વિસેસનં, વિકલેન ચક્ખુઅઙ્ગેન સો કાણો નામ હોતિ. હત્થેન કુણિં પસ્સતિ, પાદેન ખઞ્જં પસ્સતિ.

૩૦૮. હેતુમ્હિ [ક॰ ૨૮૯; રૂ॰ ૨૯૭; ની॰ ૬૦૧].

હિનોતિ પવત્તતિ ફલં એતેનાતિ હેતુ, તસ્મિં તતિયા હોતિ.

અન્નેન વસતિ, વિજ્જાય સાધુ, કમ્મુના વત્તતિ લોકો, કમ્મુના વત્તતિ પજા [મ॰ નિ॰ ૨.૪૬૦; સુ॰ નિ॰ ૬૫૯ (વત્તતી પજા)]. કમ્મુના વસલો હોતિ, કમ્મુના હોતિ બ્રાહ્મણો [સુ॰ નિ॰ ૧૩૬]. કેનટ્ઠેન [ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ નિદાનકથા], કેન નિમિત્તેન, કેન વણ્ણેન [સં॰ નિ॰ ૧.૨૩૪] કેન પચ્ચયેન, કેન હેતુના [જા॰ ૨.૨૨.૨૦૯૭], કેન કારણેન [જા॰ અટ્ઠ॰ ૪.૧૫ માતઙ્ગજાતકવણ્ણના] ઇચ્ચાદિ.

એત્થ ચ કરણં તિવિધં ક્રિયાસાધકકરણં, વિસેસનકરણં, નાનાત્તકરણન્તિ.

તત્થ **ક્રિયાસાધકં** પુબ્બે વુત્તમેવ.

વિસેસનકરણં યથા? આદિચ્ચો નામ ગોત્તેન, સાકિયો નામ જાતિયા [સુ॰ નિ॰ ૪૨૫]. ગોત્તેન ગોતમો નાથો [અપ॰ થેર ૧.૧.૨૫૩ (વિસદિસં)], સારિપુત્તોતિ નામેન [અપ॰ થેર ૧.૧.૨૫૧], વિસ્સુતો પઞ્ઞવા ચ સો, જાતિયા ખત્તિયો બુદ્ધો [દી॰ નિ॰ ૨.૯૨], જાતિયા સત્તવસ્સિકો [મિ॰ પ॰ ૬.૪.૮], સિપ્પેન નળકારો સો, એકૂનતિંસો વયસા [દી॰ નિ॰ ૨.૨૧૪], વિજ્જાય સાધુ, તપસા ઉત્તમો, સુવણ્ણેન અભિરૂપો, પકતિયા અભિરૂપો,

પકતિયા ભદ્દકો, યેભુય્યેન મત્તિકા [પાચિ॰ ૮૬], ધમ્મેન સમેન રજ્જં કારેતિ, સમેન ધાવતિ, વિસમેન ધાવતિ, સુખેન સુખિતો હોમિ, પામોજ્જેન પમુદિતો [બુ॰ વં॰ ૨.૭૮]. દ્વિદોણેન ધઞ્ઞં કિણાતિ, સહસ્સેન અસ્સે વિક્કિણાતિ, અત્તનાવ અત્તાનં સમ્મન્નતિ [પારા॰ અટ્ઠ॰ ૧.પઠમમહાસઙ્ગીતિકથા (સમ્મન્નિ)] ઇચ્ચાદિ.

નાનાત્તકરણં યથા? કિં મે એકેન તિણ્ણેન, પુરિસેન થામદસ્સિના [બુ॰ વં॰ ૨.૫૬]. કિં તે જટાહિ દુમ્મેધ, કિં તે અજિનસાટિયા [ધ॰ પ॰ ૩૯૪]. અલં તે ઇધ વાસેન [પારા॰ ૪૩૬], અલં મે બુદ્ધેન [પારા॰ ૫૨], કિન્નુમેબુદ્ધેન [પારા॰ ૫૨], ન મમત્થો બુદ્ધેન [પારા॰ ૫૨], મણિના મે અત્થો [પારા॰ ૩૪૪], વદેય્યાથ ભન્તે યેનત્થો, પાનીયેન [પાણિયેન (મૂ॰)] અત્થો, મૂલેહિ ભેસજ્જેહિ અત્થો [મહાવ॰ ૨૬૩], સેય્યેન અત્થિકો, મહગ્ઘેન અત્થિકો, માસેન પુબ્બો, પિતરા સદિસો, માતરા સમો, કહાપણેન ઊનો, ધનેન વિકલો, અસિના કલહો, વાચાય કલહો, આચારેન નિપુણો, વાચાય નિપુણો, ગુળેન મિસ્સકો, તિલેન મિસ્સકો, વાચાય સખિલો ઇચ્ચાદિ.

તથા કમ્મા'વધિ, આધાર'ચ્ચન્તસંયોગ, ક્રિયાપવગ્ગાપિ નાનાત્તકરણે સઙ્ગય્હન્તિ.

કમ્મે તાવ –

તિલેહિ ખેત્તે વપ્પતિ, તન્તવાયેહિ ચીવરં વાયાપેતિ, સુનખેહિ ખાદાપેન્તિ ઇચ્ચાદિ.

અવધિમ્હિ –

સુમુત્તા મયં તેન મહાસમણેન [ચૂળવ॰ ૪૩૭], મુત્તોમ્હિ કાસિરાજેન, ચક્ખુ સુઞ્ઞં અત્તેન વા અત્તનિયેન વા [સં॰ નિ॰ ૪.૮૫], ઓત્તપ્પતિ કાયદુચ્ચરિતેન [અ॰ નિ॰ ૫.૨], હિરીયતિ કાયદુચ્ચરિતેન [અ॰ નિ॰ ૫.૨], જિગુચ્છતિ સકેન કાયેન, પથબ્યા એકરજ્જેન, સગ્ગસ્સ ગમનેન વા. સબ્બલોકાધિપચ્ચેન, સોતાપત્તિફલં વરં [ધ॰ પ॰ ૧૭૮] ઇચ્ચાદિ.

આધારે –

તેન ખણેન તેન લયેન તેન મુહુત્તેન [મહાવ॰ ૧૭], તેન સમયેન [પારા॰ ૧], કાલેન ધમ્મસ્સવનં [ખુ॰ પા॰ ૫.૯]. સો વો મમચ્ચયેન સત્થા [દી॰ નિ॰ ૨.૨૧૬], તિણ્ણં માસાનં અચ્ચયેન [દી॰ નિ॰ ૨.૧૬૮; ઉદા॰ ૫૧], પુબ્બેન ગામં, દક્ખિણેન ગામં, પુરત્થિમેન ધતરટ્ઠો, દક્ખિણેન વિરૂળ્હકો પચ્છિમેન વિરૂપક્ખો [દી॰ નિ॰ ૨.૩૩૬], યેન ભગવા તેનુપસઙ્કમિ [ખુ॰ પા॰ ૫.૧] ઇચ્ચાદિ.

અચ્ચન્તસંયોગે –

માસેન ભુઞ્જતિ, યોજનેન ધાવતિ ઇચ્ચાદિ.

ક્રિયાપવગ્ગો નામ ક્રિયાય સીઘતરં નિટ્ઠાપનં, તસ્મિં જોતેતબ્બે તતિયા, એકાહેનેવ બારાણસિં પાપુણિ, તીહિ માસેહિ અભિધમ્મં દેસેસિ, નવહિ માસેહિ વિહારં નિટ્ઠાપેસિ, ગમનમત્તેન લભતિ, ઓટ્ઠપહટમત્તેન પગુણં અકાસિ.

તતિયાવિભત્તિરાસિ નિટ્ઠિતો.

કસ્મિં અત્થે ચતુત્થી?

૩૦૯. **સમ્પદાને ચતુત્થી** [ક॰ ૨૯૩; રૂ॰ ૩૦૧; ની॰ ૬૦૫; ચતુત્થી સમ્પદાને (બહૂસુ), ચં॰ ૨.૧.૭૩; પા॰ ૨.૩.૧૩].

સમ્પદાને ચતુત્થી હોતિ. સમ્મા પદીયતે અસ્સાતિ સમ્પદાનં, સમ્પટિચ્છકન્તિ વુત્તં હોતિ.

તં **વત્થુસમ્પટિચ્છકં, ક્રિયાસમ્પટિચ્છક**ન્તિ દુવિધં. ભિક્ખુસ્સ ચીવરં દેતિ, બુદ્ધસ્સ સિલાઘતે.

પુન અનિરાકરણં, અનુમતિ, આરાધનન્તિ તિવિધં હોતિ. તત્થ ન નિરાકરોતિ ન નિવારેતીતિ **અનિરાકરણં,** દિય્યમાનં ન પટિક્ખિપતીતિ અત્થો. અસતિ હિ પટિક્ખિપને સમ્પટિચ્છનં નામ હોતીતિ. કાયચિત્તેહિ સમ્પટિચ્છનાકારં દસ્સેત્વા પટિગ્ગણ્હન્તં સમ્પદાનં **અનુમતિ** નામ. વિવિધેહિ આયાચનવચનેહિ પરસ્સ ચિત્તં આરાધેત્વા સમ્પટિચ્છન્તં **આરાધનં** નામ. બોધિરુક્ખસ્સ જલં દેતિ, ભિક્ખુસ્સ અન્નં દેતિ, યાચકસ્સ અન્નં દેતિ.

ક્રિયાસમ્પટિચ્છકં નાનાક્રિયાવસેન બહુવિધં.

તત્થ રોચનક્રિયાયોગે –

તઞ્ચ અમ્હાકં રુચ્ચતિ ચેવ ખમતિ ચ [મ॰ નિ॰ ૧.૧૭૯; મ॰ નિ॰ ૨.૪૩૫], પબ્બજ્જા મમ રુચ્ચતિ [જા॰ ૨.૨૨.૪૩], કસ્સ સાદું ન રુચ્ચતિ, ન મે રુચ્ચતિ ભદ્દન્તે, ઉલૂકસ્સાભિસેચનં [જા॰ ૧.૩.૬૦]. ગમનં મય્હં રુચ્ચતિ, માયસ્મન્તાનમ્પિ સઙ્ઘભેદો રુચ્ચિત્થ [પારા॰ ૪૧૮], યસ્સાયસ્મતો ન ખમતિ, ખમતિ સઙ્ઘસ્સ [પારા॰ ૪૩૮], ભત્તં મય્હં છાદેતિ, ભત્તમસ્સ નચ્છાદેતિ [ચૂળવ॰ ૨૮૨], તેસં ભિક્ખૂનં લૂખાનિ ભોજનાનિ નચ્છાદેન્તિ [મહાવ॰ ૨૬૧ (થોકં વિસદિસં)]. તત્થ 'છાદેતી'તિ ઇચ્છં ઉપ્પાદેતીતિ અત્થો.

ધારણપ્પયોગે –

છત્તગ્ગાહો રઞ્ઞો છત્તં ધારેતિ, સમ્પતિજાતસ્સ બોધિસત્તસ્સ દેવા છત્તં ધારયિંસુ.

બુદ્ધસ્સ સિલાઘતે, થોમેતીતિ અત્થો, તુય્હં હનુતે, તુણ્હિભાવેન વઞ્ચેતીતિ અત્થો, ભિક્ખુની ભિક્ખુસ્સ ભુઞ્જમાનસ્સ પાનીયેન વા વિધૂપનેન વા ઉપટ્ઠાતિ [પાચિ॰ ૮૧૬ (વિસદિસં)]. દુતિયાપિ હોતિ, રઞ્ઞો ઉપટ્ઠાતિ, રાજાનં ઉપટ્ઠાતિ, અહં ભોતિં ઉપટ્ઠિસ્સં [જા॰ ૨.૨૨.૧૯૩૪], અહં તં ઉપટ્ઠિસ્સામિ, માતાપિતુઉપટ્ઠાનં [ખુ॰ પા॰ ૫.૬], તુય્હં સપતે, સપસ્સુ મે વેપચિત્તિ [સં॰ નિ॰ ૧.૨૫૩], સપથમ્પિ તે સમ્મ અહં કરોમિ [જા॰ ૨.૨૧.૪૦૭], તવ મયિ સદ્દહનત્થં સચ્ચં કરોમીતિ અત્થો, રઞ્ઞો સતં ધારેતિ, ઇધ કુલપુત્તો ન કસ્સચિ કિઞ્ચિ ધારેતિ [અ॰ નિ॰ ૪.૬૨], તસ્સ રઞ્ઞો મયં નાગં ધારયામ. તત્થ 'રઞ્ઞો સતં ધારેતી'તિ સતં બલિધનં વા દણ્ડધનં વા નિદેતીતિ [નિધેતીતિ, નિધેમ (કેચિ)] અત્થો, ''ઇણં કત્વા ગણ્હાતી''તિ ચ વદન્તિ. 'ધારયામા'તિ પુન નિદેમ [નિધેતીતિ, નિધેમ (કેચિ)], તુય્હં સદ્દહતિ, મય્હં સદ્દહતિ, સદ્દહાસિ સિઙ્ગાલસ્સ, સુરાપીતસ્સ બ્રાહ્મણ [જા॰ ૧.૧.૧૧૩].

દેવાપિ તે પિહયન્તિ તાદિનો [ધ॰ પ॰ ૯૪ (તસ્સ પિહયન્તિ)], દેવાપિ તેસં પિહયન્તિ, સમ્બુદ્ધાનં સતીમતં [ધ॰ પ॰ ૧૮૧], 'પિહયન્તી'તિ પુનપ્પુનં દટ્ઠું પત્થેન્તીતિ અત્થો. દુતિયાપિ હોતિ, સચે મં પિહયસિ, ધનં પિહેતિ, હિરઞ્ઞં પિહેતિ, સુવણ્ણં પિહેતિ. તતિયાપિ દિસ્સતિ, રૂપેન પિહેતિ, સદ્દેન પિહેતિ ઇચ્ચાદિ.

તસ્સ કુજ્ઝ મહાવીર [જા॰ ૧.૪.૪૯], મા મે કુજ્ઝ રથેસભ [જા॰ ૨.૨૨.૧૬૯૬ (કુજ્ઝિ)], યદિહં તસ્સ કુપ્પેય્યં, માતુ કુપ્પતિ, પિતુ કુપ્પતિ, યો અપ્પદુટ્ઠસ્સ નરસ્સ દુસ્સતિ [ધ॰ પ॰ ૧૨૫; સુ॰ નિ॰ ૬૬૭; જા॰ ૧.૫.૯૪], દુહયતિ દિસાનં મેઘો, પૂરેતિ વિનાસેતિ વાતિ અત્થો, અકાલે વસ્સન્તો હિ વિનાસેતિ નામ, યો મિત્તાનં ન દુબ્ભતિ [જા॰ ૨.૨૨.૧૯], અદુટ્ઠસ્સ તુવં દુબ્ભિ [જા॰ ૧.૧૬.૨૯૫], મિત્તાનં ન દુબ્ભેય્ય, તિત્થિયા ઇસ્સન્તિ સમણાનં, ઉસ્સૂયન્તિ દુજ્જના ગુણવન્તાનં, પતિવિસ્સકાનં ઉજ્ઝાપેસિ [મ॰ નિ॰ ૧.૨૨૬ (ઉજ્ઝાપેસિ)], મા તુમ્હે તસ્સ ઉજ્ઝાયિત્થ [ઉદા॰ ૨૬ (વિસદિસં)], મહારાજાનં ઉજ્ઝાપેતબ્બં વિરવિતબ્બં વિક્કન્દિતબ્બં, ક્યાહં અય્યાનં અપરજ્ઝામિ [પારા॰ ૩૮૩] અય્યે વા, રઞ્ઞો અપરજ્ઝતિ રાજાનં વા, આરાધો મે રાજા હોતિ.

પતિ, આપુબ્બસ્સ સુ-ધાતુસ્સ અનુ, પતિપુબ્બસ્સ ચ ગી-ધાતુસ્સ યોગે સમ્પદાને ચતુત્થી. તત્ર ખો ભગવા ભિક્ખૂ આમન્તેસિ ''ભિક્ખવો''તિ, ''ભદન્તે''તિ તે ભિક્ખૂ ભગવતો પચ્ચસ્સોસું [અ॰ નિ॰ ૧.૧]. એત્થ ચ પુબ્બવાક્યે આમન્તનક્રિયાય કત્તા ભગવા, સો પરવાક્યે પચ્ચાસુયોગે સમ્પદાનં હોતિ, 'પચ્ચસ્સોસુ'ન્તિ ભદન્તેતિ પટિવચનં અદંસૂતિ અત્થો. ભિક્ખૂ બુદ્ધસ્સ આસુણન્તિ, રાજા બિમ્બિસારો પિલિન્દવચ્છત્થેરસ્સ આરામિકં પટિસ્સુત્વા [મહાવ॰ ૨૭૦], અમચ્ચો રઞ્ઞો બિમ્બિસારસ્સ પટિસ્સુત્વા [મહાવ॰ ૨૭૦], સમ્પટિચ્છિત્વાતિ અત્થો, ભિક્ખુ જનં ધમ્મં સાવેતિ , જનો તસ્સ ભિક્ખુનો અનુગિણાતિ પટિગિણાતિ, સાધુકારં દેતીતિ અત્થો.

આરોચનત્થયોગે –

આરોચયામિ વો ભિક્ખવે [મ॰ નિ॰ ૧.૪૧૬], પટિવેદયામિ વો ભિક્ખવે [મ॰ નિ॰ ૧.૪૧૬], આમન્તયામિ વો ભિક્ખવે [દી॰ નિ॰ ૨.૨૧૮ (વિસદિસં)], ધમ્મં વો દેસેસ્સામિ [મ॰ નિ॰ ૩.૧૦૫], ભિક્ખૂનં ધમ્મં દેસેતિ, યથા નો ભગવા બ્યાકરેય્ય, નિરુત્તિં તે પવક્ખામિ, અહં તે આચિક્ખિસ્સામિ, અહં તે કિત્તયિસ્સામિ, ભિક્ખૂનં એતદવોચ.

૩૧૦. તદત્થે [ક॰ ૨૭૭; રૂ॰ ૩૦૩; ની॰ ૫૫૪].

તસ્સા તસ્સા ક્રિયાય અત્થોતિ તદત્થો, તદત્થે સમ્પદાને ચતુત્થી હોતિ.

૩૧૧. સસ્સાય ચતુત્થિયા [ક॰ ૧૦૯; રૂ॰ ૩૦૪; ની॰ ૨૭૯-૮૦].

અકારન્તતો ચતુત્થીભૂતસ્સ સસ્સ આયો હોતિ વા.

વિનયો સંવરત્થાય, સંવરો અવિપ્પટિસારત્થાય, અવિપ્પટિસારો પામુજ્જત્થાય, પામુજ્જં પીતત્થાય, પીતિ પસ્સદ્ધત્થાય, પસ્સદ્ધિ સુખત્થાય, સુખં સમાધત્થાય, સમાધિ યથાભૂતઞાણદસ્સનત્થાય, યથાભૂતઞાણદસ્સનં નિબ્બિદત્થાય, નિબ્બિદા વિરાગત્થાય, વિરાગો વિમુત્તત્થાય, વિમુત્તિ વિમુત્તિઞાણદસ્સનત્થાય, વિમુત્તિઞાણદસ્સનં અનુપાદાપરિનિબ્બાનત્થાય [પરિ॰ ૩૬૬], અત્થાય હિતાય સુખાય દેવમનુસ્સાનં [મ॰ નિ॰ ૧.૫૦], અલં

કુક્કુચ્ચાય [પારા॰ ૩૮], અલં સમ્મોહાય, પાકાય વજતિ, યુદ્ધાય ગચ્છતિ, ગામં પિણ્ડાય પાવિસિં [પાચિ॰ ૯૦૨].

તુમત્થોપિ તદત્થે સઙ્ગય્હતિ, અલં મિત્તે સુખાપેતું, અમિત્તાનં દુખાય ચ [જા॰ ૨.૧૭.૧૩]. લોકાનુકમ્પાય બુદ્ધો લોકે ઉપ્પજ્જતિ, અલં ફાસુવિહારાય, અભિઞ્ઞાય સમ્બોધાય નિબ્બાનાય સંવત્તતિ [મહાવ॰ ૧૩].

અલમત્થયોગે –

અલં મલ્લો મલ્લસ્સ, અરહતિ મલ્લો મલ્લસ્સ, અલં તે ઇધ વાસેન [પારા॰ ૪૩૬], અલં તે હિરઞ્ઞસુવણ્ણેન, કિં મે એકેન તિણ્ણેન [બુ॰ વં॰ ૨.૫૬], કિં તે જટાહિ દુમ્મેધ, કિં તે અજિનસાટિયા [ધ॰ પ॰ ૩૯૪].

મઞ્ઞનાપયોગે અનાદરે અપાણિસ્મિમેવ ચતુત્થી, કટ્ઠસ્સ તુવં મઞ્ઞે, કલિઙ્ગરસ્સ [કળિઙ્ગરસ્સ, કળઙ્ગરસ્સ (ક॰)] તુવં મઞ્ઞે, જીવિતં તિણાયપિ ન મઞ્ઞતિ.

અનાદરેતિ કિં? સુવણ્ણં તં મઞ્ઞે.

અપાણિસ્મિન્તિ કિં? ગદ્રભં તુવં મઞ્ઞે.

ગત્યત્થાનં નયનત્થાનઞ્ચ ધાતૂનં કમ્મનિ ચતુત્થી, અપ્પો સગ્ગાય ગચ્છતિ [ધ॰ પ॰ ૧૭૪], યો મં દકાય નેતિ [જા॰ ૧.૬.૯૭], નિરયાયુપકડ્ઢતિ [ધ॰ પ॰ ૩૧૧], મૂલાય પટિકસ્સેય્ય [ચૂળવ॰ ૧૧૧].

આસીસનક્રિયાયોગે –

આયુ ભવતો હોતુ, ભદ્દં તે હોતુ, ભદ્દમત્થુ તે [જા॰ ૧.૮.૧૫; જા॰ ૨.૧૭.૧], કુસલં તે હોતુ, અનામયં તે હોતુ, સુખં તે હોતુ, અત્થં તે હોતુ, હિતં તે હોતુ, કલ્યાણં તે હોતુ, સ્વાગતં તે હોતુ, સોત્થિ તે હોતુ સોત્થિ ગબ્ભસ્સ [મ॰ નિ॰ ૨.૩૫૧], મઙ્ગલં તે હોતુ.

સમ્મુતિયોગે કમ્મત્થે [છટ્ઠી], ઇત્થન્નામસ્સ ભિક્ખુનો રૂપિયછડ્ડકસ્સ સમ્મુતિ [પારા॰ ૫૯૦], પત્તગાહાપકસ્સ સમ્મુતિઇચ્ચાદિ [પારા॰ ૬૧૪].

આવિકરણાદિયોગે –

તુય્હઞ્ચસ્સ આવિ કરોમિ, તસ્સ મે સક્કો પાતુરહોસિ, તસ્સ પહિણેય્ય, ભિક્ખૂનં દૂતં પાહેસિ, કપ્પતિ ભિક્ખૂનં આયોગો, વટ્ટતિ ભિક્ખૂનં આયોગો, પત્થોદનો દ્વિન્નં તિણ્ણં નપ્પહોતિ, એકસ્સ પહોતિ, એકસ્સ પરિયત્તો, ઉપમં તે કરિસ્સામિ [મ॰ નિ॰ ૧.૨૫૮; જા॰ ૨.૧૯.૨૪], અઞ્જલિં તે પગ્ગણ્હામિ [જા॰ ૨.૨૨.૩૨૭], તથાગતસ્સ ફાસુ હોતિ, આવિકતા હિસ્સ ફાસુ [મહાવ॰ ૧૩૪], લોકસ્સ અત્થો, લોકસ્સ હિતં, મણિના મે અત્થો [પારા॰ ૩૪૪], ન મમત્થો બુદ્ધેન [પારા॰ ૫૨], નમત્થુ બુદ્ધાનં નમત્થુ બોધિયા [જા॰ ૧.૨.૧૭], વિપસ્સિસ્સ ચ નમત્થુ [દી॰ નિ॰ ૩.૨૭૭], નમો કરોહિ નાગસ્સ [મ॰ નિ॰ ૧.૨૪૯], નમો તે પુરિસાજઞ્ઞ, નમો તે પુરિસુત્તમ [અપ॰ થેર ૧.૨.૧૨૯]. સોત્થિ પજાનં [દી॰ નિ॰ ૧.૨૭૪], સુવત્થિ પજાનં ઇચ્ચાદિ.

ચતુત્થીવિભત્તિરાસિ નિટ્ઠિતો.

પઞ્ચમીવિભત્તિરાસિ

કસ્મિં અત્થે પઞ્ચમી?

૩૧૨. પઞ્ચમ્યાવધિસ્મિં [ક॰ ૨૯૫; રૂ॰ ૩૦૭; ની॰ ૬૦૭; ચં॰ ૨.૧.૮૧; પા॰ ૨.૩.૨૮; ૧.૪.૨૪].

અવધિયતિ વવત્થિયતિ પદત્થો એતસ્માતિ અવધિ, તસ્મિં પઞ્ચમી હોતિ, અવધીતિ ચ અપાદાનં વુચ્ચતિ.

અપનેત્વા ઇતો અઞ્ઞં આદદાતિ ગણ્હાતીતિ **અપાદાનં**. તં તિવિધં નિદ્દિટ્ઠવિસયં, ઉપ્પાટવિસયં, અનુમેય્યવિસયન્તિ.

તત્થ યસ્મિં અપાદાનવિસયભૂતો ક્રિયાવિસેસો સરૂપતો નિદ્દિટ્ઠો હોતિ, તં **નિદ્દિટ્ઠવિસયં**. યથા? ગામા અપેન્તિ મુનયો, નગરા નિગ્ગતો રાજા.

યસ્મિં પન સો પાઠસેસં કત્વા અજ્ઝાહરિતબ્બો હોતિ, તં **ઉપ્પાટવિસયં**. યથા? વલાહકા વિજ્જોતતે વિજ્જુ, અગારસ્મા અનગારિયં પબ્બજિતોતિ [મહાવ॰ ૩૦]. એત્થ હિ ‘નિક્ખમિત્વા’તિ પદં અજ્ઝાહરિતબ્બં.

યસ્મિં પન સો નિદ્દિટ્ઠો ચ ન હોતિ, અજ્ઝાહરિતુઞ્ચ ન સક્કા, અથ ખો અત્થતો અનુમાનવસેન સો વિઞ્ઞેય્યો હોતિ, તં **અનુમેય્યવિસયં**. યથા? માથુરા પાટલિપુત્તકેહિ અભિરૂપતરા, સીલમેવ સુતા સેય્યો [જા॰ ૧.૫.૬૫], મયા ભિય્યો ન વિજ્જતિ, અગ્ગોહમસ્મિ લોકસ્સ, જેટ્ઠોહમસ્મિ લોકસ્સ, સેટ્ઠોહમસ્મિ લોકસ્સ ઇચ્ચાદિ [મ॰ નિ॰ ૩.૨૦૭]. ક્રિયં વિના કારકં નામ ન સિજ્ઝતીતિકત્વા ઉક્કંસનક્રિયા એત્થ અનુમેતબ્બા હોતિ. એવં ક્રિયાપદરહિતેસુ દૂરયોગાદીસુપિ અવિનાભાવિક્રિયાનુમાનં વેદિતબ્બં.

પુન ચલા’ચલવસેન દુવિધં.

ચલં યથા? પુરિસો ધાવતા અસ્સા પતતિ, દ્વે મેણ્ડા યુજ્ઝિત્વા અઞ્ઞમઞ્ઞતો અપસક્કન્તિ. એત્થ ચ યદિ ચલં સિયા, કથં અવધિ નામ ભવેય્ય. અચ્ચુતિલક્ખણો હિ અવધીતિ? વુચ્ચતે-દ્વે મેણ્ડા સકસકક્રિયાય ચલન્તિ, ઇતરીતરક્રિયાય અવધી હોન્તીતિ નત્થિ એત્થ અવધિલક્ખણવિરોધોતિ.

અચલં યથા? ગામા અપેન્તિ મુનયો, નગરા નિગ્ગતો રાજા.

પુન **કાયસંસગ્ગપુબ્બકં**, **ચિત્તસંસગ્ગપુબ્બકન્તિ** દુવિધં હોતિ, ગામા અપેન્તિ મુનયો, ચોરા ભયં જાયતે. એત્થ ચ ‘‘કિંવ દૂરો ઇતો ગામો, ઇતો સા દક્ખિણા દિસા [દી॰ નિ॰ ૩.૨૭૯]. ઇતો એકનવુતિકપ્પે’’તિ [દી॰ નિ॰ ૨.૪] આદીસુ વદન્તસ્સ ચિત્તસંસગ્ગપુબ્બકમ્પિ વેદિતબ્બં. ‘‘ન માતા પુત્તતો ભાયતિ, ન ચ પુત્તો માતિતો ભાયતિ, ભયા ભીતો ન ભાસસી’’તિ [જા॰ ૨.૨૧.૧૩૮] પાળિ. અત્થિ તે ઇતો ભયં [મ॰ નિ॰ ૨.૩૫૦], નત્થિ તે ઇતો ભયં, યતો ખેમં તતો ભયં [જા॰ ૧.૯.૫૮], ચોરા ભાયતિ, ચોરા ભીતો. છટ્ઠી ચ, ચોરસ્સ ભાયતિ, ચોરસ્સ ભીતો. દુતિયા ચ, ‘‘કથં પરલોકં ન ભાયેય્ય, એવં પરલોકં ન ભાયેય્ય, ભાયસિ મં સમણ [સુ॰ નિ॰ સૂચિલોમસુત્ત], નાહં તં ભાયામિ [સુ॰ નિ॰ સૂચિલોમસુત્ત], ભાયિતબ્બં ન ભાયતિ, નાહં ભાયામિ ભોગિનં [જા॰

૨.૨૨.૮૩૫], ન મં મિગા ઉત્તસન્તી''તિ [જા॰ ૨.૨૨.૩૦૭] પાળિપદાનિ દિસ્સન્તિ. તત્થ ''ભોગિન'ન્તિ નાગં, ચોરા તસતિ ઉત્તસતિ ચોરસ્સ વા, સબ્બે તસન્તિ દણ્ડસ્સ [ધ॰ પ॰ ૧૨૯], પાપતો ઓત્તપ્પતિ જિગુચ્છતિ હરાયતિ પાપેન વા.

યતો કિઞ્ચિ સિપ્પં વા વિજ્જં વા ધમ્મં વા ગણ્હાતિ, તસ્મિં અક્ખાતરિ પઞ્ચમી, ઉપજ્ઝાયા અધીતે, ઉપજ્ઝાયા સિપ્પં ગણ્હાતિ, દ્વાસીતિ બુદ્ધતો ગણ્હિં, દ્વે સહસ્સાનિ ભિક્ખુતો. ચતુરાસીતિસહસ્સાનિ, યેમે ધમ્મા પવત્તિનો [થેરગા॰ ૧૦૨૭].

યતો સુણાતિ, તસ્મિં પઞ્ચમી, છટ્ઠી ચ, ઇતો સુત્વા, ઇમસ્સ સુત્વા વા, યમ્હા ધમ્મં વિજાનેય્ય, સમ્માસમ્બુદ્ધદેસિતં [ધ॰ પ॰ ૩૯૨].

યતો લભતિ, તસ્મિં પઞ્ચમી, સઙ્ઘતો લભતિ, ગણતો લભતિ.

યતો પરાજયતિ, યતો પભવતિ, યતો જાયતિ, તસ્મિં પઞ્ચમી, બુદ્ધસ્મા પરાજયન્તિ અઞ્ઞતિત્થિયા, પાળિયં પન પરાજિયોગે અપાદાનં પાઠસેસવસેન લબ્ભતિ, તસ્મિં ખો પન સઙ્ગામે દેવા જિનિંસુ, અસુરા પરાજિનિંસુ. એત્થ દેવેહિ પરાજિનિંસૂતિ પાઠસેસો. ''મયં જિતામ્હા અમ્બકાય. હિમવન્તા પભવન્તિ પઞ્ચ મહાનદિયો [અ॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૩.૮.૧૯], અયં ભાગીરથી ગઙ્ગા, હિમવન્તા પભાવિતા''તિ પાળિ [અપ॰ થેર ૧.૧.૨૫૫], ચોરા ભયં જાયતે, કામતો જાયતે ભયં [ધ॰ પ॰ ૨૧૫], જાતં સરણતો ભયં [જા॰ ૧.૧.૩૬; ૧.૨.૧૩; ૧.૯.૫૬, ૫૭, ૫૯], યંકિઞ્ચિ ભયં વા વેરં વા ઉપદ્દવો વા ઉપસગ્ગો વા જાયતિ, સબ્બં તં બાલતો જાયતિ, નો પણ્ડિતતો, કામતો જાયતી સોકો [ધ॰ પ॰ ૨૧૪], ઉભતો સુજાતો પુત્તો [દી॰ નિ॰ ૧.૩૧૧], ઉરસ્મા જાતો, ઉરે જાતો વા, ચીવરં ઉપ્પજ્જેય્ય સઙ્ઘતો વા ગણતો વા ઞાતિમિત્તતો વા [પારા॰ ૫૦૦ (થોકં વિસદિસં)].

અઞ્ઞત્થાનં યોગે પઞ્ચમી, તતો અઞ્ઞં, તતો પરં [મહાવ॰ ૩૪૬], તતો અપરેન સમયેન [પારા॰ ૧૯૫].

ઉપસગ્ગાનં યોગે પન –

૩૧૩. અપપરીહિ વજ્જને [ક॰ ૨૭૨; રૂ॰ ૩૦૯; ની॰ ૫૫૮, ૫૬૮; ચં॰ ૨.૧.૮૨; પા॰ ૧.૪.૮૮; ૨.૩.૧૦].

વજ્જને પવત્તેહિ અપ, પરીહિ યોગે પઞ્ચમી હોતિ.

અપપબ્બતા વસ્સતિ દેવો, પરિપબ્બતા વસ્સતિ દેવો, અપસાલાય આયન્તિ વાણિજા, પરિસાલાય આયન્તિ વાણિજા, પબ્બતં સાલં વજ્જેત્વાતિ અત્થો. કચ્ચાયને પન ''ઉપરિપબ્બતા દેવો વસ્સતી''તિ પાઠો [પોરાણપાઠો], પરિપબ્બતાતિ યુત્તો. ઉપરિયોગે પન સત્તમીયેવ દિસ્સતિ – ''તસ્મિં ઉપરિપબ્બતે [મ॰ નિ॰ ૩.૨૧૬; જા॰ ૧.૮.૧૬], ઉપરિપાસાદે [દી॰ નિ॰ ૨.૪૦૮], ઉપરિવેહાસે, ઉપરિવેહાસકુટિયા''તિ, [પાચિ॰ ૧૩૦] તત્થ પબ્બતસ્સ ઉપરિ ઉપરિપબ્બતન્તિ અત્થો.

૩૧૪. પટિનિધિપટિદાનેસુ પતિના [ક॰ ૨૭૨; રૂ॰ ૩૦૯; ની॰ ૫૫૮, ૫૬૮; ચં॰ ૨.૧.૮૩; પા॰ ૨.૩.૧૧; ૧.૪.૯૨].

પટિનિધિ નામ પટિબિમ્બટ્ઠપનં, પટિદાનં નામ પટિભણ્ડદાનં તેસુ પવત્તેન પતિના યોગે પઞ્ચમી હોતિ.

બુદ્ધસ્મા પતિ સારિપુત્તો ધમ્મં દેસેતિ, તેલસ્મા પતિ ઘતં દેતિ.

૩૧૫. રિતે દુતિયા ચ [ક॰ ૨૭૨; રૂ॰ ૩૦૯; ની॰ ૫૫૮, ૫૬૮; ચં॰ ૨.૧.૮૪; પા॰ ૨.૩.૨૯].

રિતેસદ્દેન યોગે પઞ્ચમી હોતિ દુતિયા ચ.

રિતે સદ્ધમ્મા, રિતે સદ્ધમ્મં.

૩૧૬. વિનાઞ્ઞત્રેહિ તતિયા ચ [ક॰ ૨૭૨; રૂ॰ ૩૦૯; ની॰ ૫૫૮, ૫૬૮; ચં॰ ૨.૧.૮૫; પા॰ ૨.૩.૩૨; ‘વિનાઞ્ઞત્ર તતિયાચ’ (બહૂસુ)].

વજ્જને પવત્તેહિ વિના, અઞ્ઞત્રસદ્દેહિ યોગે પઞ્ચમી, દુતિયા, તતિયા ચ હોન્તિ.

વિના સદ્ધમ્મા, વિના સદ્ધમ્મં, વિના સદ્ધમ્મેન, અઞ્ઞત્ર સદ્ધમ્મા, અઞ્ઞત્ર સદ્ધમ્મં, અઞ્ઞત્ર સદ્ધમ્મેન.

૩૧૭. પુથુનાનાહિ ચ [ક॰ ૨૭૨; રૂ॰ ૩૦૯; ની॰ ૫૫૮, ૫૬૮; ચં॰ ૨.૧.૮૬; પા॰ ૨.૩.૩૨; ‘પુથનાનાહિ ચ’ (બહૂસુ)].

વજ્જને પવત્તેહિ પુથુ, નાનાસદ્દેહિ ચ યોગે પઞ્ચમી, તતિયા ચ હોન્તિ.

પુથગેવ જનસ્મા, પુથગેવ જનેન, નાના સદ્ધમ્મા, નાના સદ્ધમ્મેન, પિયેહિ મનાપેહિ નાનાભાવો વિનાભાવો [દી॰ નિ॰ ૨.૧૮૩; ચૂળવ॰ ૪૩૭]. ‘‘તે ભિક્ખૂ નાનાકુલા પબ્બજિતા’’તિ એત્થ પન નાનાપ્પકારત્થો નાનાસદ્દો, ન વજ્જનત્થો, એત્થ ચ વજ્જનત્થો નામ વિયોગત્થો અસમ્મિસ્સત્થો.

મરિયાદા’ભિવિધીસુ પવત્તેહિ આસદ્દ, યાવસદ્દેહિ યોગેપિ પઞ્ચમી, દુતિયા ચ.

તત્થ યસ્સ અવધિનો સમ્બન્ધિની ક્રિયા, તં બહિકત્વા પવત્તતિ, સો **મરિયાદો**. યથા? આપબ્બતા ખેત્તં તિટ્ઠતિ આપબ્બતં વા, યાવપબ્બતા ખેત્તં તિટ્ઠતિ યાવપબ્બતં વા.

યસ્સ સમ્બન્ધિની ક્રિયા, તં અન્તોકત્વા બ્યાપેત્વા પવત્તતિ, સો **અભિવિધિ**. યથા? આભવગ્ગા ભગવતો કિત્તિસદ્દો અબ્ભુગ્ગતો આભવગ્ગં વા, ભવતો આભવગ્ગં ધમ્મતો આગોત્રભું સવન્તીતિ આસવા, યાવભવગ્ગા યાવભવગ્ગં વા, તાવદેવ યાવબ્રહ્મલોકા સદ્દો અબ્ભુગ્ગતો.

આરબ્ભે, સહત્થે ચ પઞ્ચમી, યતોહં ભગિનિ અરિયાય જાતિયા જાતો [મ॰ નિ॰ ૨.૩૫૧], યતો પટ્ઠાયાતિ અત્થો. યતો સરામિ અત્તાનં, યતો પત્તોસ્મિ વિઞ્ઞુતં [જા॰ ૨.૨૨.૩૦૭]. યતો પટ્ઠાય, યતો પભુતિ.

સહત્થે –

સહ સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણપ્પટિલાભા, સહ પરિનિબ્બાના [દી॰ નિ॰ ૨.૨૨૦], સહ દસ્સનુપ્પાદા.

‘‘ઉપ્પાદા વા તથાગતાનં અનુપ્પાદા વા તથાગતાન’’ન્તિ [સં॰ નિ॰ ૨.૨૦], એત્થ ભાવલક્ખણે પઞ્ચમી.

‘‘સહત્થા દાનં દેતિ, સહત્થા પટિગ્ગણ્હાતી’’તિ એત્થ કરણે.

‘‘અજ્જતગ્ગે પાણુપેતં [દી॰ નિ॰ ૧.૨૫૦], તદગ્ગે ખો વાસેટ્ઠ’’ઇચ્ચાદીસુ [દી॰ નિ॰ ૩.૧૩૦], આરબ્ભે સત્તમી.

‘‘યત્વાધિકરણં [દી॰ નિ॰ ૧.૨૧૩], યતોનિદાનં [સુ॰ નિ॰ ૨૭૫], તતોનિદાનં’’ ઇચ્ચાદીસુ [મ॰ નિ॰ ૧.૨૩૮] વાક્યે ઇચ્છિતે સતિ હેત્વત્થે પઞ્ચમી, સમાસે ઇચ્છિતે સતિ અત્થમત્તે પઞ્ચમી.

દ્વિન્નં કારકાનં ક્રિયાનઞ્ચ મજ્ઝે પવત્તકાલદ્ધાનવાચીહિ પઞ્ચમી, લુદ્દકો પક્ખસ્મા મિગં વિજ્ઝતિ, કોસા કુઞ્જરં વિજ્ઝતિ. એત્થ ચ લુદ્દકો સકિં મિગં વિજ્ઝિત્વા પક્ખબ્ભન્તરમ્હિ ન વિજ્ઝિ, પક્ખે પરિપુણ્ણે પુન વિજ્ઝતિ, પક્ખસદ્દો દ્વિન્નં વિજ્ઝનવારાનં મજ્ઝે કાલવાચી હોતિ, દ્વેપિ વિજ્ઝનક્રિયા કારકેહિ સહેવ સિજ્ઝન્તીતિ કારકાનઞ્ચ મજ્ઝેતિ વુચ્ચતિ. વુત્તિયં પન ‘‘અજ્જ ભુત્વા દેવદત્તો દ્વિહે ભુઞ્જિસ્સતિ, દ્વિહા ભુઞ્જિસ્સતિ, અત્રટ્ઠો’યમિસ્સાસો કોસે લક્ખં વિજ્ઝતિ, કોસા લક્ખં વિજ્ઝતી’’તિ [મોગ॰ ૭૯] એવં સત્તમીવસેન પરિપુણ્ણવાક્યમ્પિ વુત્તં. પાળિયં ‘‘અનાપત્તિ છબ્બસ્સા કરોતિ [પારા॰ ૫૬૪], અતિરેકછબ્બસ્સા કરોતી’’તિ [પારા॰ ૫૬૪], ‘‘છબ્બસ્સાની’’તિપિ પાઠો.

રક્ખનત્થાનં યોગે –

યઞ્ચ વત્થું ગુત્તં ઇચ્છિયતે, યતો ચ ગુત્તં ઇચ્છિયતે, તત્થ પઞ્ચમી, યવેહિ ગાવો રક્ખતિ વારેતિ, તણ્ડુલા કાકે રક્ખતિ વારેતિ, તં મં પુઞ્ઞા નિવારેસિ, પાપા ચિત્તં નિવારયે [ધ॰ પ॰ ૧૧૬], ન નં જાતિ નિવારેતિ, દુગ્ગત્યા ગરહાય વા [સુ॰ નિ॰ ૧૪૧ (ન ને)]. રાજતો વા ચોરતો વા આરક્ખં ગણ્હન્તુ.

અન્તરધાનત્થયોગે –

યસ્સ અદસ્સનં ઇચ્છિયતિ, તસ્મિં પઞ્ચમી, ઉપજ્ઝાયા અન્તરધાયતિ સિસ્સો, નિલીયતીતિ અત્થો. પાળિયં પન યસ્સ અદસ્સનં ઇચ્છિયતિ, તસ્મિં છટ્ઠી એવ- ‘‘અન્તરધાયિસ્સામિ સમણસ્સ ગોતમસ્સ, અન્તરધાયિસ્સામિ સમણસ્સ ગોતમસ્સા’’તિ. ‘‘ન સક્ખિ મે અન્તરધાયિતુ’’ન્તિ પાળિ, ‘અન્તરધાયિસ્સામી’તિ અન્તરિતે અચક્ખુવિસયે ઠાને અત્તાનં ઠપેસ્સામીત્યત્થો, નિલીયિસ્સામીતિ વુત્તં હોતિ.

યસ્મિં ઠાને અન્તરધાયતિ, તસ્મિં સત્તમી એવ દિસ્સતિ, અતિખિપ્પં લોકે ચક્ખુ અન્તરધાયિસ્સતિ [દી॰ નિ॰ ૨.૨૨૪ (વિસદિસં)], જેતવને અન્તરધાયિત્વા, બ્રહ્મલોકે અન્તરધાયિત્વા, મદ્દકુચ્છિસ્મિં અન્તરધાયિત્વા, તત્થેવન્તરધાયી [સં॰ નિ॰ ૧.૧] ઇચ્ચાદિ. ‘‘ભગવતો પુરતો અન્તરધાયિત્વા’’તિ એત્થપિ તોસદ્દો સત્તમ્યત્થે એવ. ‘‘સક્કો નિમિસ્સ રઞ્ઞો સમ્મુખે અન્તરહિતો’’તિ પાળિ. ‘ધજતવને અન્તરધાયિત્વા’તિ જેતવને અઞ્ઞેસં અદસ્સનં કત્વા, અઞ્ઞેસં અચક્ખુવિસયં કત્વાતિ અત્થો. ‘‘અન્ધકારો અન્તરધાયતિ, આલોકો અન્તરધાયતિ, સદ્ધમ્મો અન્તરધાયતિ, સાસનં અન્તરધાયતિ’’ ઇચ્ચાદીસુ પન છટ્ઠી, સત્તમિયો યથાસમ્ભવં વેદિતબ્બા.

દૂરત્થયોગે –

કિંવ દૂરો ઇતો ગામો, કચ્ચિ આરા પમાદમ્હા [સુ॰ નિ॰ ૧૫૬], અથો આરા પમાદમ્હા [સુ॰ નિ॰ ૧૫૭], ગામતો અવિદૂરે, આરકા તે મોઘપુરિસા ઇમસ્મા ધમ્મવિનયા, આરકા તેહિ ભગવા, કિલેસેહિ આરકાતિ અરહં, આરા સો આસવક્ખયા [ધ॰ પ॰ ૨૫૩]. દુતિયા ચ તતિયા ચ છટ્ઠી ચ, આરકા ઇમં ધમ્મવિનયં ઇમિના ધમ્મવિનયેન વા, આરકા મન્દબુદ્ધીનં [વિસુદ્ધિ ટી॰ ૧.૧૩૦].

દૂરત્થે –

દૂરતોવ નમસ્સન્તિ, અદ્દસા ખો ભગવન્તં દૂરતોવ આગચ્છન્તં [દી॰ નિ॰ ૧.૪૦૯], કિન્નુ તિટ્ઠથ આરકા, તસ્મા તિટ્ઠામ આરકા. દુતિયા ચ તતિયા ચ, દૂરં ગામં આગતો, દૂરેન ગામેન આગતો , દૂરા ગામા આગતો ઇચ્ચેવત્થો, દૂરં ગામેન વા.

અન્તિકત્થયોગે –

અન્તિકં ગામા, આસન્નં ગામા, સમીપં ગામા. દુતિયા ચ તતિયા ચ છટ્ઠી ચ, અન્તિકં ગામં, અન્તિકં ગામેન, અન્તિકં ગામસ્સ.

કાલદ્ધાનં પરિમાણવચને –

ઇતો મથુરાય ચતૂસુ યોજનેસુ સઙ્કસ્સં, રાજગહતો પઞ્ચચત્તાલીસયોજને સાવત્થિ, ઇતો એકનવુતિકપ્પે [દી॰ નિ॰ ૨.૪], ઇતો એકતિંસે કપ્પે [દી॰ નિ॰ ૨.૪], ઇતો સત્તમે દિવસે, ઇતો તિણ્ણં માસાનં અચ્ચયેન પરિનિબ્બાયિસ્સામિ [દી॰ નિ॰ ૨.૧૬૮; ઉદા॰ ૫૧] ઇચ્ચાદિ.

પમાણત્થે –

આયામતો ચ વિત્થારતો ચ યોજનં, પરિક્ખેપતો નવયોજનસતપરિમાણો મજ્ઝિમદેસો પરિક્ખેપેન વા, દીઘસો નવવિદત્થિયો [પાચિ॰ ૫૪૮], યોજનં આયામેન યોજનં વિત્થારેન યોજનં ઉબ્બેધેન સાસપરાસિ [સં॰ નિ॰ ૨.૧૨૯] ઇચ્ચાદિ.

ત્વાલોપેપિ પઞ્ચમી. એત્થ ચ ત્વાલોપો નામ પરિપુણ્ણવાક્યે લદ્ધબ્બસ્સ ત્વાન્તપદસ્સ અપરિપુણ્ણવાક્યે નત્થિ ભાવો, યઞ્ચ પદં ત્વાન્તપદે સતિ કમ્મં વા હોતિ અધિકરણં વા. તં ત્વાન્તપદે અસતિ પદન્તરે અવધિ હોતિ, તસ્મિં પઞ્ચમી, પાસાદા વા પાસાદં સઙ્કમેય્ય [સં॰ નિ॰ ૧.૧૩૨], હત્થિક્ખન્ધા વા હત્થિક્ખન્ધં સઙ્કમેય્ય [સં॰ નિ॰ ૧.૧૩૨] ઇચ્ચાદિ. એત્થ ચ પઠમં એકં પાસાદં અભિરૂહિત્વા પુન અઞ્ઞં પાસાદં સઙ્કમેય્યાતિ વા પઠમં એકસ્મિં પાસાદે નિસીદિત્વા પુન અઞ્ઞં પાસાદં સઙ્કમેય્યાતિ વા એવં પરિપુણ્ણવાક્યં વેદિતબ્બં. ‘‘અન્ધકારા વા અન્ધકારં ગચ્છેય્ય, તમા વા તમં ગચ્છેય્યા’’તિ [સં॰ નિ॰ ૧.૧૩૨] પાળિ. તથા રટ્ઠા રટ્ઠં વિચરતિ, ગામા ગામં વિચરતિ, વના વનં વિચરતિ, વિહારતો વિહારં ગચ્છતિ, પરિવેણતો પરિવેણં ગચ્છતિ, ભવતો ભવં ગચ્છતિ, કુલતો કુલં ગચ્છતિ ઇચ્ચાદિ. તથા વિનયા વિનયં પુચ્છતિ, અભિધમ્મા અભિધમ્મં પુચ્છતિ, વિનયા વિનયં કથેતિ, અભિધમ્મા અભિધમ્મં કથેતિ. એત્થપિ પઠમં એકં વિનયવચનં પુચ્છિત્વા વા એકસ્મિં વિનયવચને ઠત્વા વા પુન અઞ્ઞં વિનયવચનં પુચ્છતીતિ પરિપુણ્ણવાક્યં વેદિતબ્બં. વુત્તિયં પન ‘‘પાસાદં આરુય્હ પેક્ખતિ, પાસાદા પેક્ખતિ, આસને પવિસિત્વા પેક્ખતિ, આસના પેક્ખતી’’તિ વુત્તં.

દિસત્થયોગે દિસત્થે ચ પઞ્ચમી, ઇતો સા પુરિમા દિસા [દી॰ નિ॰ ૩.૨૭૮], ઇતો સા દક્ખિણા દિસા [દી॰ નિ॰ ૩.૨૭૮], અવીચિતો ઉપરિ, ઉદ્ધં પાદતલા, અધો કેસમત્થકા [દી॰ નિ॰ ૨.૩૭૭; મ॰ નિ॰ ૧.૧૧૦].

દિસત્થે –

પુરિમતો ગામસ્સ, દક્ખિણતો ગામસ્સ, ઉપરિતો પબ્બતસ્સ, હેટ્ઠતો પાસાદસ્સ, પુરત્થિમતો, દક્ખિણતો, યતો ખેમં, તતો ભયં [જા॰ ૧.૯.૫૮], યતો યતો સમ્મસતિ, ખન્ધાનં ઉદયબ્બયં [ધ॰ પ॰ ૩૭૪] ઇચ્ચાદિ.

પુબ્બાદિયોગેપિ પઞ્ચમી, પુબ્બેવ મે સમ્બોધા [અ॰ નિ॰ ૩.૧૦૪], ઇતો પુબ્બે, તતો પુબ્બે, ઇતો પરા પચ્ચન્તિમા જનપદા [મહાવ॰ ૨૫૯], તતો પુરે, તતો પચ્છા, તતો ઉત્તરિ [પારા॰ ૪૯૯] ઇચ્ચાદિ.

વિભત્તત્થે ચ પઞ્ચમી છટ્ઠી ચ. વિભત્તિ નામ પગેવ વિસુંભૂતસ્સ અત્થસ્સ કેનચિ અધિકેન વા હીનેન વા ભાગેન તદઞ્ઞતો પુથક્કરણં, માથુરા પાટલિપુત્તકેહિ અભિરૂપતરા, યતો પણીततરો વા વિસિટ્ઠતરો વા નત્થિ, અત્તદન્તો તતો વરં [ધ॰ પ॰ ૩૨૨], છન્નવુતીનં પાસણ્ડાનં પવરં યદિદં સુગતવિનયો , સદેવકસ્સ લોકસ્સ, સત્થા લોકે અનુત્તરો, અગ્ગોહમસ્મિ લોકસ્સ [મ॰ નિ॰ ૩.૨૦૭], જેટ્ઠોહમસ્મિ લોકસ્સ [મ॰ નિ॰ ૩.૨૦૭], સેટ્ઠોહમસ્મિ લોકસ્સ [મ॰ નિ॰ ૩.૨૦૭], પઞ્ઞવન્તા નામ સારિપુત્તતો હીના સારિપુત્તસ્સ વા, તતો અધિકં વા ઊનં વા ન વટ્ટતિ ઇચ્ચાદિ.

વિરમણત્થયોગે –

આરતી વિરતી પાપા [ખુ॰ પા॰ ૫.૮], પાણાતિપાતા વેરમણિ [ખુ॰ પા॰ ૨.૧] ઇચ્ચાદિ.

સુદ્ધત્થયોગે –

લોભનીયેહિ ધમ્મેહિ સુદ્ધો ઇચ્ચાદિ.

મોચનત્થયોગે પઞ્ચમી તતિયા ચ, સો પરિમુચ્ચતિ જાતિયા જરાય મરણેન સોકેહિ પરિદેવેહિ દુક્ખેહિ દોમનસ્સેહિ ઉપાયાસેહિ, પરિમુત્તો સો દુક્ખસ્માતિ વદામિ [સં॰ નિ॰ ૩.૨૯], મોક્ખન્તિ મારબન્ધના [ધ॰ પ॰ ૩૭], ન તે મુચ્ચન્તિ મચ્ચુના ઇચ્ચાદિ, સબ્બત્થ અવધિઅત્થો વેદિતબ્બો.

હેત્વત્થે –

કસ્મા હેતુના, કેન હેતુના, કસ્મા નુ તુમ્હં કુલે દહરા ન મિય્યરે [જા॰ ૧.૧૦.૯૨ (મીયરે)], તસ્માતિહ ભિક્ખવે [સં॰ નિ॰ ૨.૧૫૭]. દુતિયા તતિયા છટ્ઠી ચ, કિંકારણં [જા॰ અટ્ઠ॰ ૬.૨૨.ઉમઙ્ગજાતકવણ્ણના], યત્વાધિકરણં [દી॰ નિ॰ ૧.૨૧૩], યતોનિદાનં [સુ॰ નિ॰ ૨૭૫], તતોનિદાનં [મ॰ નિ॰ ૧.૨૩૮], કેન કારણેન [જા॰ અટ્ઠ॰ ૪.૨૦.માતઙ્ગજાતકવણ્ણના], તં કિસ્સહેતુ [મ॰ નિ॰ ૧.૨], કિસ્સ તુમ્હે કિલમથ ઇચ્ચાદિ.

વિવેચનત્થયોગે –

વિવિચ્ચેવ કામેહિ વિવિચ્ચ અકુસલેહિ ધમ્મેહિ [દી॰ નિ॰ ૧.૨૨૬], વિવિત્તો પાપકા ધમ્મા.

બન્ધનત્થયોગે –

૩૧૮. પઞ્ચમીણે વા [ક॰ ૨૯૬; રૂ॰ ૩૧૪; ની॰ ૬૦૮; ચં॰ ૨.૧.૬૯; પા॰ ૨.૩.૨૪].

ઇણભૂતે હેતુમ્હિ પઞ્ચમી હોતિ વા.

સતસ્મા બન્ધો નરો સતેન વા.

૩૧૯. ગુણે [ચં॰ ૨.૧.૭૦; પા॰ ૨.૩.૨૫].

અજ્ઝત્તભૂતો હેતુ ગુણો નામ, અગુણોપિ ઇધ ગુણોત્વેવ વુચ્ચતિ, તસ્મિં પઞ્ચમી હોતિ વા.

જળત્તા બન્ધો નરો જળત્તેન વા, અત્તનો બાલત્તાયેવ બન્ધોતિ અત્થો, પઞ્ઞાય બન્ધના મુત્તો, વાચાય મરતિ, વાચાય મુચ્ચતિ, વાચાય પિયો હોતિ, વાચાય દેસ્સો, ઇસ્સરિયા જનં રક્ખતિ રાજા ઇસ્સરિયેન વા, સીલતો નં પસંસન્તિ [અ॰ નિ॰ ૪.૬] સીલેન વા, હુત્વા અભાવતો અનિચ્ચા, ઉદયબ્બયપીળનતો દુક્ખા, અવિજ્જાનિરોધા સઙ્ખારનિરોધો [ઉદા॰ ૨], સઙ્ખારનિરોધા વિઞ્ઞાણનિરોધો [ઉદા॰ ૨], ચતુન્નં અરિયસચ્ચાનં અનઞ્ઞા અપ્પટિવેધા દીઘમદ્ધાનં સંસરન્તિ [દી॰ નિ॰ ૨.૧૮૬ (વિસદિસં)] ઇચ્ચાદિ.

પઞ્હા, કથનેસુપિ પઞ્ચમી, કુતો ભવં, અહં પાટલિપુત્તતો ઇચ્ચાદિ.

થોકત્થેપિ અસત્વવચને પઞ્ચમી, સત્વં વુચ્ચતિ દબ્બં, થોકા મુચ્ચતિ થોકેન વા, મુચ્ચનમત્તં હોતીતિ વુત્તં હોતિ ''નદિં તરન્તો મનં વુળ્હો''તિ [મહાવ॰ ૧૪૮] એત્થ વિય. અપ્પમત્તકા મુચ્ચતિ અપ્પમત્તકેન વા, કિચ્છા મુચ્ચતિ કિચ્છેન વા, કિચ્છા લદ્ધો પિયો પુત્તો [જા॰ ૨.૨૨.૩૫૩], કિચ્છા મુત્તા'મ્હ દુક્ખસ્મા, યામ દાનિ મહોસધ [જા॰ ૨.૨૨.૭૦૦].

અસત્વવચનેતિ કિં? પચ્ચતિ મુનિનો ભત્તં, થોકં થોકં ઘરે ઘરેતિ [થેરગા॰ ૨૪૮ (કુલે કુલે)].

''અનુપુબ્બેન મેધાવી, થોકં થોકં ખણે ખણે [ધ॰ પ॰ ૨૩૯]'' ઇચ્ચાદીસુ કિરિયાવિસેસને દુતિયા.

અકત્તરિપિ પઞ્ચમી, તસ્સ કમ્મસ્સ કતત્તા ઉપચિતત્તા ઉસ્સન્નત્તા વિપુલત્તા તથાગતો સુપ્પતિટ્ઠિતપાદો હોતિ [દી॰ નિ॰ ૩.૨૦૧]. એત્થ ચ 'અકત્તરી'તિ અકારકે ઞાપકહેતુમ્હીતિ વદન્તિ. ઞાસે પન ''અકત્તરીતિ હેત્વત્થે સઙ્ગણ્હાતિ. યત્થ હિ કત્તુબુદ્ધિ સઞ્જાયતે, સોવ કત્તા ન હોતીતિ વત્તું સક્કા''તિ વુત્તં. એતેન કત્તુસદિસો જનકહેતુ અકત્તા નામાતિ દીપેતિ, કમ્મસ્સ કતત્તાઇચ્ચાદિ ચ જનકહેતુ એવાતિ.

ભિય્યત્થયોગે –

યોધ સીતઞ્ચ ઉણ્હઞ્ચ, તિણા ભિય્યો ન મઞ્ઞતિ [દી॰ નિ॰ ૩.૨૫૩], સુખા ભિય્યો સોમનસ્સં [દી॰ નિ॰ ૨.૨૮૭], ખન્ત્યા ભિય્યો ન વિજ્જતિ [સં॰ નિ॰ ૧.૨૫૦], મયા ભિય્યો ન વિજ્જતિ, સોતુકામાત્થ તુમ્હે ભિક્ખવે ભિય્યોસોમત્તાય પુબ્બેનિવાસકથં, અત્તમનો ત્વં હોહિ પરં વિય મત્તાય, અહમ્પિ અત્તમનો હોમિ પરં વિય મત્તાય.

પઞ્ચમીવિભત્તિરાસિ નિટ્ઠિતો.

છટ્ઠીવિભત્તિરાસિ

કસ્મિં અત્થે છટ્ઠી?

૩૨૦. છટ્ઠી સમ્બન્ધે [ક॰ ૩૦૧; રૂ॰ ૩૧૫; ની॰ ૬૦૯; ચં॰ ૨.૧.૯૫; પા॰ ૨.૩.૫૦].

દ્વિન્નં સમ્બન્ધીનં કેનચિ પકારેન આયત્તભાવો સમ્બન્ધો નામ, સમ્બન્ધે જોતેતબ્બે વિસેસનસમ્બન્ધિમ્હિ છટ્ઠી હોતિ.

તત્થ ક્રિયાકારકસઞ્જાતો અસ્સેદમ્ભાવહેતુકો સમ્બન્ધો નામાતિ વુત્તં. તત્થ દ્વે સમ્બન્ધિનો અઞ્ઞમઞ્ઞં તંતંક્રિયં કરોન્તિ, તં દિસ્વા ‘‘ઇમે અઞ્ઞમઞ્ઞસમ્બન્ધિનો’’તિ જાનન્તસ્સ દ્વિન્નં કારકાનં દ્વિન્નં ક્રિયાનઞ્ચ સંયોગં નિસ્સાય સમ્બન્ધોપિ વિદિતો હોતિ, એવં સમ્બન્ધો ક્રિયાકારકસઞ્જાતો, ‘ઇમસ્સ અય’ન્તિ એવં પવત્તબુદ્ધિયા હેતુભૂતત્તા અસ્સેદમ્ભાવહેતુકો ચ.

તત્થ સમ્બન્ધો તિવિધો સામિસમ્બન્ધો, નાનાત્તસમ્બન્ધો, ક્રિયાકારકસમ્બન્ધોતિ.

તત્થ ‘સામી’તિ યસ્સ કસ્સચિ વિસેસનસમ્બન્ધિનો નામં, તસ્મા વિસેસ્યપદત્થસ્સ તંતંવિસેસનભાવેન સમ્બન્ધો **સામિસમ્બન્ધો** નામ.

સો વિસેસ્યપદત્થભેદેન અનેકવિધો.

તત્થ તસ્સ માતા, તસ્સ પિતાઇચ્ચાદિ **જનકસમ્બન્ધો** નામ.

તસ્સા પુત્તો, તસ્સા ધીતા ઇચ્ચાદિ **જઞ્ઞસમ્બન્ધો** નામ.

તસ્સ ભાતા, તસ્સ ભગિની ઇચ્ચાદિ **કુલસમ્બન્ધો** નામ.

સક્કો દેવાનમિન્દો [સં॰ નિ॰ ૧.૨૪૮] ઇચ્ચાદિ **સામિસમ્બન્ધો** નામ.

પહૂતં મે ધનં સક્ક [જા॰ ૧.૧૫.૭૨], ભિક્ખુસ્સ પત્તચીવરં ઇચ્ચાદિ **સંસમ્બન્ધો** નામ.

અમ્બવનસ્સ અવિદૂરે, નિબ્બાનસ્સેવ સન્તિકે [ધ॰ પ॰ ૩૨] ઇચ્ચાદિ **સમીપસમ્બન્ધો** નામ.

સુવણ્ણસ્સ રાસિ, ભિક્ખૂનં સમૂહો ઇચ્ચાદિ **સમૂહસમ્બન્ધો** નામ.

મનુસ્સસ્સેવ તે સીસં [જા॰ ૧.૪.૮૧], રુક્ખસ્સ સાખા ઇચ્ચાદિ **અવયવસમ્બન્ધો** નામ.

સુવણ્ણસ્સ ભાજનં, અલાબુસ્સ કટાહં, ભટ્ઠધઞ્ઞાનં સત્તુ ઇચ્ચાદિ **વિકારસમ્બન્ધો** નામ.

યવસ્સ અઙ્કુરો, મેઘસ્સ સદ્દો, પુપ્ફાનં ગન્ધો, ફલાનં રસો, અગ્ગિસ્સ ધૂમો ઇચ્ચાદિ **કારિયસમ્બન્ધો** નામ.

ખન્ધાનં જાતિ, ખન્ધાનં જરા, ખન્ધાનં ભેદો [સં॰ નિ॰ ૨.૧] ઇચ્ચાદિ **અવત્થાસમ્બન્ધો** નામ.

સુવણ્ણસ્સ વણ્ણો, વણ્ણો ન ખીય્યેથ તથાગતસ્સ [દી॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૧.૩૦૪], બુદ્ધસ્સ કિત્તિસદ્દો, સિપ્પિકાનં સતં નત્થિ [જા॰ ૧.૧.૧૧૩], તિલાનં મુટ્ઠિ ઇચ્ચાદિ **ગુણસમ્બન્ધો** નામ.

પાદસ્સ ઉક્ખિપનં, હત્થસ્સ સમિઞ્જનં, ધાતૂનં ગમનં ઠાનં ઇચ્ચાદિ **ક્રિયાસમ્બન્ધો** નામ.

ચાતુમહારાજિકાનં ઠાનં ઇચ્ચાદિ **ઠાનસમ્બન્ધો** નામ. એવમાદિના નયેન સામિસમ્બન્ધો અનેકસહસ્સપ્પભેદો, સો ચ ક્રિયાસમ્બન્ધાભાવા કારકો નામ ન હોતિ. યદિ એવં ‘‘પાદસ્સ ઉક્ખિપનં’’ ઇચ્ચાદિ ક્રિયાસમ્બન્ધો નામાતિ ઇદં ન યુજ્જતીતિ? વુચ્ચતે – ક્રિયાસમ્બન્ધાભાવાતિ ઇદં સાધકભાવેન સમ્બન્ધાભાવં સન્ધાય વુત્તં, સિદ્ધાય પન ક્રિયાય સમ્બન્ધં સન્ધાય ક્રિયાસમ્બન્ધો નામ વુત્તોતિ.

નાનાત્તસમ્બન્ધે પન નાનાઅત્થેસુ છટ્ઠી હોતિ. તત્થ ણી, આવીપચ્ચયાનં કમ્મે નિચ્ચં છટ્ઠી, ઞાનસ્સ લાભી, ચીવરસ્સ લાભી, ધનસ્સ લાભી, આદીનવસ્સ દસ્સાવી, અત્થિ રૂપાનં દસ્સાવી, અત્થિ સમવિસમસ્સ દસ્સાવી, અત્થિ તારકરૂપાનં દસ્સાવી, અત્થિ ચન્દિમસૂરિયાનં દસ્સાવી.

તુ, અક, અન, ણપચ્ચયાનં યોગે ક્વચિ કમ્મત્થે છટ્ઠી.

તુપચ્ચયે તાવ –

તસ્સ ભવન્તિ વત્તારો [મ॰ નિ॰ ૨.૧૭૩], સહસા કમ્મસ્સ કત્તારો, અમતસ્સ દાતા [મ॰ નિ॰ ૧.૨૦૩], ભિન્નાનં સન્ધાતા [દી॰ નિ॰ ૧.૯, ૧૬૪], સહિતાનં વા અનુપ્પદાતા [દી॰ નિ॰ ૧.૯, ૧૬૪] ઇચ્ચાદિ.

ક્વચીતિ કિં? ગમ્ભીરઞ્ચ કથં કત્તા [અ॰ નિ॰ ૭.૩૭], ગાધં કત્તા નોવસિતા [અ॰ નિ॰ ૪.૧૦૭], કાલેન ધમ્મીકથં ભાસિતા, સરસિ ત્વં એવરૂપં વાચં ભાસિતા, પરેસં પુઞ્ઞં અનુમોદેતા, બુજ્ઝિતા સચ્ચાનિ [મહાનિ॰ ૧૯૨] ઇચ્ચાદિ.

અકપચ્ચયે –

કમ્મસ્સ કારકો નત્થિ, વિપાકસ્સ ચ વેદકો [વિસુદ્ધિ ૨.૬૮૯], અવિસંવાદકો લોકસ્સ [દી॰ નિ॰ ૧.૯] ઇચ્ચાદિ.

ક્વચીતિ કિં? મહતિં મહિં અનુસાસકો, જનં અહેઠકો, કટં કારકો, પસવો ઘાતકો ઇચ્ચાદિ.

અનપચ્ચયે –

પાપસ્સ અકરણં સુખં [ધ॰ પ॰ ૬૧], ભારસ્સ ઉક્ખિપનં, હત્થસ્સ ગહણં, હત્થસ્સ પરામસનં, અઞ્ઞતરસ્સ અઙ્ગસ્સ પરામસનં [પારા॰ ૨૭૦] ઇચ્ચાદિ.

ક્વચીતિ કિં? ભગવન્તં દસ્સનાય [ઉદા॰ ૨૩] ઇચ્ચાદિ.

ણપચ્ચયે –

અચ્છરિયો અરજકેન વત્થાનં રાગો, અગોપાલકેન ગાવીનં દોહો, અપ્પપુઞ્ઞેન લાભાનં લાભો, હત્થસ્સ ગાહો, પત્તસ્સ પટિગ્ગાહો ઇચ્ચાદિ.

ત્વાપચ્ચયેપિ ક્વચિ કમ્મનિ છટ્ઠી, અલજ્જીનં નિસ્સાય, આયસ્મતો નિસ્સાય વચ્છામિ, ચતુન્નં મહાભૂતાનં ઉપાદાય પસાદો [ધ॰ સ॰ ૫૯૬-૫૯૯ (ઉપાદાય)] ઇચ્ચાદિ.

કત્તરિ ત, તવન્તુ, તાવી, માન’ન્તાનં યોગે પન કમ્મનિ દુતિયા એવ, સુખકામો વિહારં કતો, ગામં ગતો, ઓદનં ભુત્તવા ભુત્તાવી, કમ્મં કુરુમાનો, કમ્મં કરોન્તો ઇચ્ચાદિ.

ક્વચિ છટ્ઠીપિ દિસ્સતિ, ધમ્મસ્સ ગુત્તો મેધાવી [ધ॰ પ॰ ૨૫૭] ઇચ્ચાદિ.

સર, ઇસુ, ચિન્ત, ઇસ, દયધાતૂનં કમ્મનિ છટ્ઠી વા, માતુસ્સ સરતિ, માતરં સરતિ, પિતુસ્સ સરતિ, પિતરં સરતિ, ન રજ્જસ્સ સરિસ્સસિ [જા॰ ૨.૨૨.૧૭૨૧], ન તેસં કોચિ સરતિ, સત્તાનં કમ્મપચ્ચયા [ખુ॰ પા॰ ૭.૨], આપત્તિપરિયન્તં નસ્સરતિ, રત્તિપરિયન્તં નસ્સરતિ [ચૂળવ॰ ૧૫૭], પુત્તસ્સ ઇચ્છતિ પુત્તં વા, માતુસ્સ ચિન્તેતિ માતરં વા, થેરસ્સ અજ્ઝેસતિ થેરં વા, તેલસ્સ દયતિ તેલં વા, રક્ખતીતિ અત્થો.

કરધાતુસ્સ અભિસઙ્ખરણત્થવાચિનો કમ્મે છટ્ઠી, ઉદકસ્સ પટિકુરુતે ઉદકં વા, કણ્ડસ્સ પટિકુરુતે કણ્ડં વા ઇચ્ચાદિ.

તપચ્ચયે પૂજનત્થાદિધાતૂનં કત્તરિ છટ્ઠી વા, રઞ્ઞો સમ્મતો રઞ્ઞા વા, ગામસ્સ પૂજિતો ગામેન વા, રઞ્ઞો સક્કતો રઞ્ઞા વા, રઞ્ઞો અપચિતો રઞ્ઞા વા, રઞ્ઞો માનિતો [દી॰ નિ॰ ૧.૩૦૩] રઞ્ઞા વા, તથા સુપ્પટિવિદ્ધા બુદ્ધાનં ધમ્મધાતુ, અમતં તેસં પરિભુત્તં, યેસં કાયગતાસતિ પરિભુત્તા [અ॰ નિ॰ ૧.૬૦૩], અમતં તેસં વિરદ્ધં, યેસં કાયગતાસતિ વિરદ્ધા [અ॰ નિ॰ ૧.૬૦૩].

તિપચ્ચયેપિ ક્વચિ કત્તરિ છટ્ઠી વા, સોભણા કચ્ચાયનસ્સ પકતિ કચ્ચાયનેન વા, સોભણા બુદ્ધઘોસસ્સ પકતિ બુદ્ધઘોસેન વા ઇચ્ચાદિ.

પૂજનત્થાનં પૂરણત્થાનઞ્ચ કરણે છટ્ઠી, પુપ્ફસ્સ બુદ્ધં પૂજેતિ પુપ્ફેન વા, ઘતસ્સ અગ્ગિં જુહોતિ ઘતેન વા, પત્તં ઉદકસ્સ પૂરેત્વા, પૂરં નાનાપ્પકારસ્સ અસુચિનો [દી॰ નિ॰ ૨.૩૭૭], બાલો પૂરતિ પાપસ્સ [ધ॰ પ॰ ૧૨૧], ધીરો પૂરતિ પુઞ્ઞસ્સ [ધ॰ પ॰ ૧૨૨] પૂરતિ ધઞ્ઞાનં વા મુગ્ગાનં વા માસાનં વા ઇચ્ચાદિ. તતિયા વા, ખેમા નામ પોક્ખરણી, પુણ્ણા હંસેહિ તિટ્ઠતિ.

તબ્બ, રુજાદિયોગે પન સમ્પદાને ચતુત્થી એવ, યક્ખસેનાપતીનં ઉજ્ઝાપેતબ્બં વિક્કન્દિતબ્બં વિરવિતબ્બં [દી॰ નિ॰ ૩.૨૮૩ (વિસદિસં)], દેવદત્તસ્સ રુજ્જતિ, રજકસ્સ વત્થં દદાતિ ઇચ્ચાદિ.

ભયત્થાદીનં અપાદાને બહુલં છટ્ઠી, કિં નુ ખો અહં તસ્સ સુખસ્સ ભાયામિ, સબ્બે તસન્તિ દણ્ડસ્સ, સબ્બે ભાયન્તિ મચ્ચુનો [ધ॰ પ॰ ૧૨૯], ભીતો ચતુન્નં આસીવિસાનં [સં॰ નિ॰ ૪.૨૩૮], મા ભિક્ખવે પુઞ્ઞાનં ભાયિત્થ

[ઉદા॰ ૨૨], સઞ્ઞાતું નોપિ સક્કોમિ, મુસાવાદસ્સ ઓત્તપં [સં॰ નિ॰ ૧.૧૮૪] ઇચ્ચાદિ. તત્થ 'ઓત્તપ'ન્તિ ઓત્તપ્પન્તો. તથા અગ્ગોહમસ્મિ લોકસ્સ, જેટ્ઠોહમસ્મિ લોકસ્સ [મ॰ નિ॰ ૩.૨૦૭] ઇચ્ચાદિ ચ.

કુસલ, કોવિદ, પસાદત્થાનં આધારે છટ્ઠી, કુસલા નચ્ચગીતસ્સ [જા॰ ૨.૨૨.૯૪], કુસલો ત્વં રથસ્સ અઙ્ગપચ્ચઙ્ગાનં [મ॰ નિ॰ ૨.૮૭], અમચ્ચે તાત જાનાહિ, ધીરે અત્થસ્સ કોવિદે [જા॰ ૧.૧૭.૧૩], નરા ધમ્મસ્સ કોવિદા [જા॰ ૧.૧.૩૭], મગ્ગામગ્ગસ્સ કોવિદા, "કેચિ ઇદ્ધીસુ કોવિદા"તિપિ અત્થિ, સન્તિ યક્ખા બુદ્ધસ્સ પસન્ના [દી॰ નિ॰ ૩.૨૭૬ (વિસદિસં)], ધમ્મસ્સ પસન્ના, સઙ્ઘસ્સ પસન્ના, બુદ્ધે પસન્ના, ધમ્મે પસન્ના, સઙ્ઘે પસન્ના વા. તથા ચેતોપરિયઞાણસ્સ, વસી હોમિ મહામુનિ. ઝાનસ્સ વસિમ્હિ ઇચ્ચાદિ.

૩૨૧. છટ્ઠી હેત્વત્થેહિ [રૂ॰ ૧૬૩ પિટ્ઠે; ની॰ ૬૫૦; ચં॰ ૨.૧.૭૧; પા॰ ૨.૩.૨૬].

હેત્વત્થેહિ યોગે હેતુમ્હિ છટ્ઠી હોતિ.

તં કિસ્સ હેતુ [મ॰ નિ॰ ૧.૨; ચં॰ ૨.૧.૯૬; પા॰ ૨.૩.૭૨], અઙ્ગવરસ્સ હેતુ, ઉદરસ્સ હેતુ, ઉદરસ્સ કારણા [પારા॰ ૨૨૮] ઇચ્ચાદિ.

૩૨૨. તુલ્યત્થેન વા તતિયા [ની॰ ૬૩૮].

તુલ્યત્થેન યોગે છટ્ઠી હોતિ તતિયા વા.

તુલ્યો પિતુ પિતરા વા, સદિસો પિતુ પિતરા વા. ઇતિ નાનાત્તસમ્બન્ધો.

ક્રિયાકારકસમ્બન્ધો નામ કારકાનં ક્રિયાય સહ સાધક, સાધ્યભાવેન અઞ્ઞમઞ્ઞાપેક્ખતા અવિનાભાવિતા વુચ્ચતિ, ન હિ ક્રિયં વિના કારકં નામ સિજ્ઝતિ, ન ચ કારકં વિના ક્રિયા નામ સિજ્ઝતીતિ, સા પન છટ્ઠીવિસયો ન હોતીતિ.

છટ્ઠીવિભત્તિરાસિ નિટ્ઠિતો.

સત્તમીવિભત્તિરાસિ

કસ્મિં અત્થે સત્તમી?

૩૨૩. સત્તમ્યાધારે [ક॰ ૩૦૨; રૂ॰ ૩૧૩; ની॰ ૬૩૦; ચં॰ ૨.૧.૮૮; પા॰ ૧.૩.૪૫].

આધારો, ઓકાસો, અધિકરણન્તિ અત્થતો એકં, આધારત્થે સત્તમી હોતિ. કત્તુકમ્મટ્ઠં ક્રિયં ભુસો ધારેતીતિ **આધારો**.

કટે નિસીદતિ પુરિસો, થાલિયં ઓદનં પચતિ. તત્થ કટો કત્તુભૂતે પુરિસે ઠિતં નિસીદનક્રિયં ધારેતિ, થાલી કમ્મભૂતે તણ્ડુલે ઠિતં પચનક્રિયં ધારેતિ.

સો ચતુબ્બિધો બ્યાપિકાધારો, ઓપસિલેસિકાધારો, સામીપિકાધારો, વેસયિકાધારોતિ.

તત્થ યસ્મિં આધેય્યવત્થુ સકલે વા એકદેસે વા બ્યાપેત્વા તિટ્ઠતિ, સો **બ્યાપિકો**. યથા? તિલેસુ તેલં તિટ્ઠતિ, ઉચ્છૂસુ રસો તિટ્ઠતિ, જલેસુ ખીરં તિટ્ઠતિ, દધિમ્હિ સપ્પિ તિટ્ઠતીતિ.

યસ્મિં આધેય્યવત્થુ અલ્લીયિત્વા વા તિટ્ઠતિ, અધિટ્ઠિતમત્તં હુત્વા વા તિટ્ઠતિ, સો **ઓપસિલેસિકો**. યથા? ઉક્ખલિયં આચામો તિટ્ઠતિ, ઘટેસુ ઉદકં તિટ્ઠતિ, આસને નિસીદતિ ભિક્ખુ, પરિયઙ્કે રાજા સેતિ.

યો પન અત્થો આધેય્યસ્સ અવત્થુભૂતોપિ તદાયત્તવુત્તિદીપનત્થં આધારભાવેન વોહરિયતિ, સો **સામીપિકો** નામ. યથા? ગઙ્ગાયં ઘોસો તિટ્ઠતિ, સાવત્થિયં વિહરતિ ભગવાતિ [અ॰ નિ॰ ૧.૧].

યો ચ અત્થો અત્તના વિના આધેય્યસ્સ અઞ્ઞત્થત્તં કિરિયં સમ્પાદેતું અસક્કુણેય્યત્તા આધારભાવેન વોહરિયતિ, યો ચ આધેય્યસ્સ અનઞ્ઞાભિમુખભાવદીપનત્થં આધારભાવેન વોહરિયતિ, સો **વેસયિકો** નામ. યથા? આકાસે સકુણા પક્ખન્તિ, ભૂમીસુ મનુસ્સા ચરન્તિ , ઉદકે મચ્છા ચરન્તિ, ભગવન્તં પાદેસુ વન્દતિ, પાદેસુ પતિત્વા રોદતિ, પાપસ્મિં રમતી મનો [ધ॰ પ॰ ૧૧૬], પસન્નો બુદ્ધસાસનેતિ [ધ॰ પ॰ ૩૬૮].

૩૨૪. નિમિત્તે [ક॰ ૩૧૦; રૂ॰ ૩૨૪; ની॰ ૬૪૧; ચં॰ ૨.૧.૮૯; પા॰ ૨.૩.૩૬].

નિમિનન્તિ સઞ્જાનન્તિ એતેનાતિ **નિમિત્તં**, નેમિત્તકસહભાવિનો સઞ્ઞાણકારણસ્સેતં નામં, તસ્મિં નિમિત્તે સત્તમી હોતિ.

દીપિ ચમ્મેસુ હઞ્ઞતે, કુઞ્જરો દન્તેસુ હઞ્ઞતે, મુસાવાદે પાચિત્તિયં [પાચિ॰ ૨], ઓમસવાદે પાચિત્તિયં [પાચિ॰ ૧૪] ઇચ્ચાદિ.

૩૨૫. યમ્ભાવો ભાવલક્ખણં [ક॰ ૩૧૩; રૂ॰ ૩૨૭; ની॰ ૬૪૪; ચં॰ ૨.૧.૯૦; પા॰ ૨.૩.૩૭; ‘યબ્ભા વો’ (બહૂસુ)].

યાદિસો ભાવો યમ્ભાવો, લક્ખિયતિ એતેનાતિ લક્ખણં, ભાવન્તરસ્સ લક્ખણં **ભાવલક્ખણં**, યમ્ભાવો ભાવન્તરસ્સ લક્ખણં હોતિ, તસ્મિં ભાવે ગમ્યમાને સત્તમી હોતિ, છટ્ઠીપિ દિસ્સતિ.

અચિરપક્કન્તસ્સ સારિપુત્તસ્સ બ્રાહ્મણો કાલમકાસિ [મ॰ નિ॰ ૨.૪૫૨ (વિસદિસં)], અપ્પમત્તસ્સ તે વિહરતો ઇત્થાગારોપિ તે અપ્પમત્તો વિહરિસ્સતિ [સં॰ નિ॰ ૧.૧૨૯ (વિસદિસં)] ઇચ્ચાદિ.

ઇમસ્મિં સતિ ઇદં હોતિ, ઇમસ્મિં અસતિ ઇદં ન હોતિ [સં॰ નિ॰ ૨.૨૧], અચિરપક્કન્તે ભગવતિ બ્રાહ્મણો કાલમકાસિ, સબ્બે મગ્ગા વિવજ્જન્તિ, ગચ્છન્તે લોકનાયકે [મ॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૨.૨૨]. ગાવીસુ દુય્હમાનાસુ ગતો, ગાવીસુ દુદ્ધાસુ આગતો ઇચ્ચાદિ.

ક્વચિ પઠમાપિ બહુલં દિસ્સતિ, ગચ્છન્તો સો ભારદ્વાજો, અદ્દસા અચ્ચુતં ઇસિં [જા॰ ૨.૨૨.૨૦૦૭ (અદ્દસ્સ)]. યાયમાનો મહારાજા, અદ્દા સીદન્તરે નગે [જા॰ ૨.૨૨.૫૬૬] ઇચ્ચાદિ.

પુબ્બણ્હસમયે ગતો, સાયન્હસમયે આગતો ઇચ્ચાદિ વેસયિકાધારો એવ.

તથા અકાલે વસ્સતી તસ્સ, કાલે તસ્સ ન વસ્સતિ [જા॰ ૧.૨.૮૮; ૧.૮.૪૮]. ઇતો સતસહસ્સમ્હિ, કપ્પે ઉપ્પજ્જિ નાયકો [અપ॰ થેર ૨.૫૪.૨૮] ઇચ્ચાદિ.

૩૨૬. છટ્ઠી ચાનાદરે [ક॰ ૩૦૫; રૂ॰ ૩૨૩; ની॰ ૬૩૩; ચં॰ ૨.૧.૯૧; પા॰ ૨.૩.૩૮].

‘અનાદરો’તિ દ્વિન્નં લક્ખણ, લક્ખિતબ્બક્રિયાનં એકપ્પહારેન પવત્તિયા અધિવચનં, અનાદરભૂતે ભાવલક્ખણે ગમ્યમાને સત્તમી છટ્ઠી ચ હોતિ.

મચ્ચુ ગચ્છતિ આદાય, પેક્ખમાને મહાજને. આકોટયન્તો સો નેતિ, સિવિરાજસ્સ પેક્ખતો [જા॰ ૨.૨૨.૨૧૨૨ (તેનેતિ)]. અકામકાનં માતાપિતૂનં રુદન્તાનં પબ્બજિ, અનગારિયુપેતસ્સ, વિપ્પમુત્તસ્સ તે સતો. સમણસ્સ ન તં સાધુ, યદઞ્ઞમનુસોચતિ [જા॰ ૧.૭.૧૦૭ (યં પેતમનુસોચસિ)].

૩૨૭. યતો નિદ્ધારણં [ક॰ ૩૦૪; રૂ॰ ૩૨૨; ની॰ ૬૩૨; ચં॰ ૨.૧.૯૨; પા॰ ૨.૩.૪૧].

જાતિ, ગુણ, ક્રિયા, નામેહિ સમુદાયતો એકદેસસ્સ પુથક્કરણં **નિદ્ધારણં**, યતો તં નિદ્ધારણં જાયતિ, તસ્મિં સમુદાયે છટ્ઠી, સત્તમિયો હોન્તિ.

જાતિયં તાવ –

મનુસ્સાનં ખત્તિયો સૂરતમો, મનુસ્સેસુ ખત્તિયો સૂરતમો.

ગુણે –

કણ્હા ગાવીનં સમ્પન્નખીરતમા, કણ્હાગાવીસુ સમ્પન્નખીરતમા.

ક્રિયાયં –

અદ્ધિકાનં ધાવન્તો સીઘતમો, અદ્ધિકેસુ ધાવન્તો સીઘતમો.

નામે –

આયસ્મા આનન્દો અરહતં અઞ્ઞતરો, અરહન્તેસુ અઞ્ઞતરો ઇચ્ચાદિ.

ઇધ નાનાત્તસત્તમી વુચ્ચતે.

કમ્મત્થે સત્તમી, ભિક્ખૂસુ અભિવાદેન્તિ [પારા॰ ૫૧૭], પુત્તં મુદ્ધનિ ચુમ્બિત્વા, પુરિસં નાનાબાહાસુ ગહેત્વા [સં॰ નિ॰ ૨.૬૩] ઇચ્ચાદિ.

અથ વા ‘મુદ્ધનિ, બાહાસૂ’તિ આધારે એવ ભુમ્મં. યથા? રુક્ખં મૂલે છિન્દતિ, રુક્ખં ખન્ધે છિન્દતિ, પુરિસં સીસે પહરતિ, ભગવન્તં પાદેસુ વન્દતિ.

કરણે ચ સત્તમી, હત્થેસુ પિણ્ડાય ચરન્તિ [મહાવ॰ ૧૧૯], પત્તેસુ પિણ્ડાય ચરન્તિ, પથેસુ ગચ્છન્તિ, સોપિ મં અનુસાસેય્ય, સમ્પટિચ્છામિ મત્થકે [મિ॰ પ॰ ૬.૪.૮].

સમ્પદાને ચ સત્તમી, સઙ્ઘે દિન્ને મહપ્ફલં, સઙ્ઘે ગોતમી દદેય્યાસિ, સઙ્ઘે દિન્ને અહઞ્ચેવ પૂજિતો ભવિસ્સામિ [મ॰ નિ॰ ૩.૩૭૬], વિચેય્ય દાનં દાતબ્બં, યત્થ દિન્નં મહપ્ફલં [પે॰ વ॰ ૩૨૯]. એતેસુ પન વિસયસત્તમીપિ યુજ્જતિ.

અપાદાને ચ સત્તમી, ગદલીસુ ગજે રક્ખન્તિઇચ્ચાદિ.

સામિસ્સરાદિયોગે પન છટ્ઠી સત્તમી ચ હોતિ, ગુન્નં સામિ, ગોસુ સામિ, ગુન્નં ઇસ્સરો, ગોસુ ઇસ્સરો, ગુન્નં અધિપતિ, ગોસુ અધિપતિ, ગુન્નં દાયાદો, ગોસુ દાયાદો, ગુન્નં સક્ખિ, ગોસુ સક્ખિ, ગુન્નં પતિભૂ, ગોસુ પતિભૂ, ગુન્નં પસુતો, ગોસુ પસુતો, આયુત્તો કટકરણસ્સ, આયુત્તો કટકરણેતિ, એતેસુ પન સમ્બન્ધે છટ્ઠી, વિસયાધારે સત્તમી. ઞાણસ્મિં પસન્નો, ઞાણસ્મિં ઉસ્સુક્કોતિ વિસયાધારે સત્તમી. ઞાણેન પસન્નો, ઞાણેન ઉસ્સુક્કોતિ કરણે તતિયા.

૩૨૮. સત્તમ્યાધિક્કે [ક॰ ૩૧૪; રૂ॰ ૩૨૮; ની॰ ૬૪૫; ચં॰ ૨.૧.૬૦; પા॰ ૨.૩.૯; ૧.૪.૮૭].

અધિકભાવત્થે ઉપેન યુત્તા લિઙ્ગમ્હા સત્તમી હોતિ.

ઉપ ખારિયં દોણો, ઉપ નિક્ખે કહાપણં, અતિરેકદોણા ખારી, અતિરેકકહાપણં નિક્ખન્તિ વુત્તં હોતિ.

૩૨૯. સામિત્તેધિના [ચં॰ ૨.૧.૬૧; પા॰ ૨.૩.૯; ૧.૪.૯૭].

સામિભાવત્થે અધિના યુત્તા લિઙ્ગમ્હા સત્તમી હોતિ.

અધિ બ્રહ્મદત્તે પઞ્ચાલા, અધિ પઞ્ચાલેસુ બ્રહ્મદત્તો, અધિ દેવેસુ બુદ્ધો. તત્થ ‘અધિ બ્રહ્મદત્તે પઞ્ચાલા’તિ બ્રહ્મદત્તિસ્સરા પઞ્ચાલરટ્ઠવાસિનોતિ વદન્તિ, ‘પઞ્ચાલા’તિ વા જનપદનામત્તા બહુવચનં, કદાચિ પઞ્ચાલરાજા બ્રહ્મદત્તે કાસિરઞ્ઞે ઇસ્સરો, કદાચિ બ્રહ્મદત્તો પઞ્ચાલરઞ્ઞે ઇસ્સરોતિ અત્થો.

૩૩૦. સબ્બાદિતો સબ્બા [ચં॰ ૨.૧.૭૨; પા॰ ૨.૩.૨૭].

હેત્વત્થેહિ યોગે સબ્બાદીહિ સબ્બનામેહિ હેત્વત્થે સબ્બા વિભત્તિયો હોન્તિ.

કિં કારણં, કેન કારણેન [જા॰ અટ્ઠ॰ ૪.૧૫ માતઙ્ગજાતકવણ્ણના], કિં નિમિત્તં, કેન નિમિત્તેન, કિં પયોજનં, કેન પયોજનેન, કેનટ્ઠેન [ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ નિદાનકથા], કેન વણ્ણેન [સં॰ નિ॰ ૧.૨૩૪], કિમત્થં, કુતો નિદાનં [પારા॰ ૪૨], કિસ્સ હેતુ [પારા॰ ૩૯], કસ્મિં નિદાને, એતસ્મિં નિદાને [પારા॰ ૪૨], એતસ્મિં પકરણે [પારા॰ ૪૨] ઇચ્ચાદિ.

સત્તમીવિભત્તિરાસિ નિટ્ઠિતો.

ઇતિ નિરુત્તિદીપનિયા નામ મોગ્ગલ્લાનદીપનિયા

કારકકણ્ડો નિટ્ઠિતો.

૪. સમાસકણ્ડ

અથ યુત્તત્થાનં સ્યાદ્યન્તપદાનં એકત્થીભાવો વુચ્ચતે. એકત્થીભાવોતિ ચ ઇધ સમાસો વુચ્ચતિ. સો ચ સમાસો છબ્બિધો અબ્યયીભાવો, તપ્પુરિસો, કમ્મધારયો, દિગુ, બહુબ્બીહિ, દ્વન્દોતિ.

અબ્યયીભાવસમાસ

તત્થ અબ્યયીભાવો પઠમં વુચ્ચતે. બ્યયો વુચ્ચતિ વિકારો, નત્થિ બ્યયો એતસ્સાતિ અબ્યયો, અબ્યયો હુત્વા ભવતીતિ **અબ્યયીભાવો**, નાનાલિઙ્ગ, વિભત્તિ, વચનેસુ રૂપવિકારરહિતો હુત્વા ભવતીતિ અત્થો, સબ્બલિઙ્ગ,-વિભત્તિ, વચનેસુપિ યેભુય્યેન એકરૂપેન પવત્તતીતિ વુત્તં હોતિ.

અબ્યયન્તિ વા ઉપસગ્ગનિપાતાનં એવ નામં, અયં પન પકતિ અબ્યયં ન હોતિ, અસઙ્ખ્યેહિ સહ એકત્થતાવસેન અબ્યયં હોતિ, ઇતિ અનબ્યયમ્પિ અબ્યયં ભવતીતિ અબ્યયીભાવો.

૩૩૧. સ્યાદિસ્યાદિનેકત્થં [ક॰ ૩૧૬; રૂ॰ ૩૩૧; ની॰ ૬૭૫; ચં॰ ૨.૨.૧; પા॰ ૨.૧.૪].

અધિકારસુત્તમિદં. સ્યાદિ વુચ્ચતિ સ્યાદ્યન્તપદં, ‘સ્યાદિના’તિ સ્યાદ્યન્તપદેન, એકો અત્થો યસ્સ તં એકત્થં, સ્યાદિપદં સ્યાદિપદેન સહ એકત્થં હોતીતિ અત્થો.

એત્થ ચ ‘સ્યાદી’તિ વચનેન ઉપસગ્ગ, નિપાતેહિ સદ્ધિં સબ્બાનિ નામિકપદાનિ નામપટિરૂપકાનિ ચ સઙ્ગણ્હાતિ, ત્યાદ્યન્તપદાનિ નિવત્તેતિ.

તત્થ નામપટિરૂપકાનિ નામ ‘યેવાવનકધમ્મા’ ઇચ્ચાદીનિ. તથા સઞ્ઞાસદ્દભાવં પત્તાનિ ‘‘અત્થિપચ્ચયો, નત્થિપચ્ચયો, અત્થિખીરા બ્રાહ્મણી, અઞ્ઞાસિકોણ્ડઞ્ઞો, મક્ખલિગોસાલો’’ ઇચ્ચાદીસુ ‘અત્થિ’ ઇચ્ચાદીનિ.

‘એકત્થ’ન્તિ એતેન દ્વન્દસમાસેપિ પદાનં એકકત્તુ, એકકમ્માદિભાવેન એકત્થીભાવો વુત્તો હોતીતિ.

૩૩૨. અસઙ્ખ્યં વિભત્તિસમ્પત્તિસમીપસાકલ્યાભાવયથાપચ્છાયુગપદત્થે [ક॰ ૩૧૯; રૂ॰ ૩૩૦; ની॰ ૬૯૬; ચં॰ ૨.૨.૨; પા॰ ૨.૧.૬].

‘અસઙ્ખ્ય’ન્તિ ઉપસગ્ગપદં નિપાતપદઞ્ચ વુચ્ચતિ. તં દ્વયમ્પિ હિ એકત્ત, બહુત્તસઙ્ખ્યં પટિચ્ચ રૂપવિકારરહિતત્તા ‘અસઙ્ખ્ય’ન્તિ વુચ્ચતિ. વિભત્યત્થે, સમ્પત્યત્થે, સમીપત્થે, સાકલ્યત્થે, અભાવત્થે, યથાત્થે, પચ્છાત્થે, યુગપદત્થે પવત્તં અસઙ્ખ્યં નામ સ્યાદિપદં અઞ્ઞેન સ્યાદિપદેન સહ એકત્થં હોતિ. અયઞ્ચ સમાસો અન્વત્થવસેન ‘અસઙ્ખ્યો’તિ ચ ‘અબ્યયીભાવો’તિ ચ વુચ્ચતિ.

વિભત્યત્થે તાવ –

અધિત્થિ. એત્થ ચ અધિતો સિ, તસ્સ ‘અસઙ્ખ્યેહિ સબ્બાસ’ન્તિ સુત્તેન લોપો, ઇત્થિતો સુ, ‘અધિ ઇત્થીસૂ’તિ વાક્યં, તસ્સ ચ અત્થં કથેન્તેન નિચ્ચસમાસત્તા અઞ્ઞપદેન વિગ્ગહો કાતબ્બો ‘‘ઇત્થીસુ પવત્તા કથા’’તિ વા

‘‘ઇત્થીસુ પવત્તો વચનપથો’’તિ વા ‘‘ઇત્થીસુ પવત્તં વચન’’ન્તિ વા, તતો પુરિમસુત્તેન એકત્થસઞ્ઞા, ઇમિના સુત્તેન અસઙ્ખ્યેકત્થસઞ્ઞા ચ કરિયતે, એકત્થસઞ્ઞાય પન કતાય વાક્યત્થાય પયુત્તાનં વિભત્તીનં અત્થો એકત્થપદેન વુત્તો હોતિ, તદા વિભત્તિયો વુત્તત્થા નામ.

ઇદાનિ વુત્તત્થાનં અપ્પયોગારહત્તા લોપવિધાનમાહ.

૩૩૩. **એકત્થતાયં** [ક॰ ૩૧૬; રૂ॰ ૩૩૧; ની॰ ૬૭૫; ચં॰ ૨.૧.૩૯; પા॰ ૨.૪.૭૧; ૧.૨.૪૫, ૪૬].

એકો અત્થો યેસં તાનિ એકત્થાનિ, ‘અત્થો’તિ ચેત્થ પદન્તરે કત્તુ, કમ્માદિભાવેન વિધેય્યો પધાનત્થો એવ વેદિતબ્બો. તથા હિ ‘રાજપુત્તો’તિ એત્થ પુત્તસદ્દત્થો એવ તથાવિધેય્યો હોતિ, ન રાજસદ્દત્થો, સબ્બઞ્ચ વચનવાક્યં નામ વિધેય્યત્થેહિ એવ સિજ્ઝતિ, નો અઞ્ઞથા, યસ્મા ચ ‘રાજપુત્તો’તિ એતં પુત્તસદ્દત્થસ્સેવ નામં હોતિ, ન રાજસદ્દત્થસ્સ, તસ્મા એકો પધાનભૂતો પુત્તસદ્દત્થો એવ તેસં દ્વિન્નં સદ્દાનં અત્થો નામ હોતિ, ન રાજસદ્દત્થોતિ, એકત્થાનં ભાવો એકત્થતા, એકત્થીભાવોતિ વુત્તં હોતિ. સો તિવિધો સમાસો, તદ્ધિતો, ધાતુપચ્ચયન્તો ચાતિ. તિસ્સં તિવિધાયં એકત્થતાયં સબ્બાસં વુત્તત્થાનં સ્યાદિવિભત્તીનં લોપો હોતીતિ ઇમિના સુસ્સ લોપો. બહુલાધિકારત્તા પન અલુત્તસમાસોપિ દિસ્સતિ.

૩૩૪. **તં નપુંસકં** [ક॰ ૩૨૦; રૂ॰ ૩૩૫; ની॰ ૬૯૮; ચં॰ ૨.૨.૧૫; પા॰ ૨.૪.૧૮].

તં અસઙ્ખ્યં નામ એકત્થં નપુંસકં હોતીતિ ઇમિના અધિત્થીસદ્દસ્સ નપુંસકભાવં કત્વા તતો સ્યાદ્યુપ્પત્તિ.

૩૩૫. **સ્યાદીસુ રસ્સો** [ક॰ ૩૪૨; રૂ॰ ૩૩૭; ની॰ ૭૩૪; ચં॰ ૨.૨.૮૪; પા॰ ૧.૨.૪૭].

નપુંસકસ્સ એકત્થસ્સ રસ્સો હોતિ સ્યાદીસુ વિભત્તીસૂતિ ઇમિના ઈકારસ્સ રસ્સો.

૩૩૬. **પુબ્બસ્મામાદિતો** [ક॰ ૩૪૩; રૂ॰ ૩૩૮; ની॰ ૩૭૫; ચં॰ ૨.૧.૪૦; પા॰ ૧.૧.૪૧].

પુબ્બઅમાદિ નામ પુબ્બપદત્થપધાનભૂતો અસઙ્ખ્યસમાસો વુચ્ચતિ, તતો પરાસં સબ્બાસં વિભત્તીનં લોપો હોતિ, આદિસદ્દેન ચેત્થ પઠમાવિભત્તિપિ ગય્હતિ. અથ વા અમાદિ વુચ્ચતિ તપ્પુરિસો, તતો પુબ્બં નામ અસઙ્ખ્યસમાસો, ઇતિ અમાદિતો પુબ્બભૂતા અસઙ્ખ્યેકત્થા પરાસં સબ્બાસં વિભત્તીનં લોપો હોતીતિ ઇમિના અધિત્થિસદ્દતો સબ્બવિભત્તીનં લોપો.

અધિત્થિ તિટ્ઠતિ, ઇત્થીસુ પવત્તા કથા તિટ્ઠતીતિ અત્થો. અધિત્થિ તિટ્ઠન્તિ, ઇત્થીસુ પવત્તા કથાયો તિટ્ઠન્તીતિ અત્થો. એસ નયો સેસવિભત્તીસુ સેસવચનેસુ સેસલિઙ્ગેસુ ચ. એવં સબ્બલિઙ્ગેસુ સબ્બવિભત્તીસુ સબ્બવચનેસુ ચ એકેનેવ રૂપેન તિટ્ઠતિ, તસ્મા અયં સમાસો રૂપવિકારરહિતત્તા ‘અબ્યયીભાવો’તિ વુચ્ચતિ.

એત્થ ચ વિભત્યત્થો નામ ‘‘અધિત્થિ, બહિગામં, ઉપરિગઙ્ગ’’ મિચ્ચાદીસુ સમ્પત્યાદીહિ વિસેસત્થેહિ રહિતો કેવલો વિભત્તીનં અત્થો વુચ્ચતિ. વિગ્ગહે પન ‘‘કથા, પવત્તા’’ ઇચ્ચાદીનિ સમાસસામત્થિયેન વિદિતાનિ અત્થપદાનિ નામ, અધિસદ્દસ્સ અત્થપદાનીતિપિ વદન્તિ. એવં અધિકુમારિ, અધિવધુ, અધિજમ્બુઇચ્ચાદિ.

અત્તનિ પવત્તો ધમ્મો, પવત્તા વાધમ્માતિ અત્થે વિભત્તીનં લોપે કતે અધિઅત્તસદ્દસ્સ નપુંસકભાવં કત્વા તતો સ્યાદ્યુપ્પત્તિ, ‘પુબ્બસ્મામાદિતો’તિ સ્યાદીનં લોપે સમ્પત્તે –

૩૩૭. નાતોમપઞ્ચમિયા [ક॰ ૩૪૧; રૂ॰ ૩૩૬; ની॰ ૭૩૩; ચં॰ ૨.૧.૪૧; પા॰ ૨.૪.૮૩; મુ॰ ૪.૩.૩૭૪].

અકારન્તમ્હા અસઙ્ખ્યેકત્થા પરં સબ્બાસં વિભત્તીનં લોપો ન હોતિ, પઞ્ચમીવજ્જિતાનં વિભત્તીનં અં હોતિ.

અજ્ઝત્તં ધમ્મો જાયતિ, અજ્ઝત્તં ધમ્મા જાયન્તિ, અજ્ઝત્તં ધમ્મં પસ્સતિ, અજ્ઝત્તં ધમ્મે પસ્સન્તિ.

અપઞ્ચમિયાતિ કિં? અજ્ઝત્તા અપેતિ, અજ્ઝત્તેહિ અપેતિ.

૩૩૮. વા તતિયાસત્તમીનં [ક॰ ૩૪૧; રૂ॰ ૩૩૬; ની॰ ૭૩૩; ચં॰ ૨.૧.૪૨; પા॰ ૨.૪.૮૪; મુ॰ ૪.૩.૩૭૫].

અકારન્તમ્હા અસઙ્ખ્યેકત્થા પરં તતિયા, સત્તમીનં વિકપ્પેન અં હોતિ.

અજ્ઝત્તં ધમ્મેન વત્તતિ અજ્ઝત્તેન વા, અજ્ઝત્તં ધમ્મેહિ વત્તતિ અજ્ઝત્તેહિ વા, અજ્ઝત્તં ધમ્મસ્સ દેતિ, અજ્ઝત્તં ધમ્માનં દેતિ, અજ્ઝત્તા ધમ્મા અપેતિ, અજ્ઝત્તેહિ ધમ્મેહિ અપેતિ, અજ્ઝત્તં ધમ્મસ્સ સન્તકં, અજ્ઝત્તં ધમ્માનં સન્તકં, અજ્ઝત્તં ધમ્મે તિટ્ઠતિ અજ્ઝત્તે વા, અજ્ઝત્તં ધમ્મેસુ તિટ્ઠતિ અજ્ઝત્તેસુ વા. એત્થ ચ ‘અજ્ઝત્તં ધમ્મો’તિ અજ્ઝત્તભૂતો ધમ્મો, ‘અજ્ઝત્તં ધમ્મા’તિ અજ્ઝત્તભૂતા ધમ્મા ઇચ્ચાદિના અત્થો વેદિતબ્બો. અત્તાનં અધિકિચ્ચ પવત્તો પવત્તાતિ વા વુત્તેપિ અત્તસ્સ આધારભાવો સિજ્ઝતિયેવ. એવં અધિચિત્તં, અત્તનિ વિસું વિસું પવત્તં પવત્તાનિ વા પચ્ચત્તં. એત્થ ચ ‘‘અજ્ઝત્તં અભિનિવિસિત્વા અજ્ઝત્તં વુટ્ઠાતિ, બહિદ્ધા અભિનિવિસિત્વા અજ્ઝત્તં વુટ્ઠાતી’’તિ [ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૩૫૦; સં॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૨.૨.૩૨] પાઠો અત્થિ, તસ્મા પઞ્ચમિયા અંભાવવજ્જનં અપ્પકત્તાતિ દટ્ઠબ્બં. ‘‘અજ્ઝત્તા ધમ્મા, બહિદ્ધા ધમ્મા’’તિ [ધ॰ સ॰ તિકમાતિકા ૨૦] પાઠો અત્થિ, તસ્મા પઠમાદીનમ્પિ વિકપ્પો લબ્ભતીતિ.

સમ્પત્તિઅત્થે –

સમ્પન્નં બ્રહ્મં સબ્રહ્મં, ‘બ્રહ્મ’ન્તિ વેદો વુચ્ચતિ. એત્થ ચ ‘અકાલે સકત્થસ્સા’તિ સુત્તેન સહસદ્દસ્સ સાદેસો, ભિક્ખાનં સમિદ્ધિ સુભિક્ખં, ‘સ્યાદીસુ રસ્સો’તિ સુત્તેન કતનપુંસકસ્સ રસ્સત્તં.

સમીપે –

નગરસ્સ સમીપં ઉપનગરં, કુમ્ભસ્સ સમીપં ઉપકુમ્ભં, મણિકાય સમીપં ઉપમણિકં, વધુયા સમીપં ઉપવધુ, ગુન્નં સમીપં ઉપગુ, ‘ગોસ્સૂ’તિ સુત્તેન ઓસ્સ ઉત્તં.

સાકલ્યે –

તિણેન સહ સકલં સતિણં, તિણેન સદ્ધિં સકલં વત્થું અજ્ઝોહરતીતિ અત્થો. સહસદ્દસ્સ સાદેસો.

અભાવે –

મક્ખિકાનં અભાવો નિમ્મક્ખિકં, દરથાનં અભાવો નિદ્દરથં, ભિક્ખાનં અભાવો દુબ્ભિક્ખં, અભાવત્થોપિ દુસદ્દો અત્થિ. યથા? દુસ્સીલો દુપ્પઞ્ઞોતિ. એત્થ ચ ‘સમ્પન્નં બ્રહ્મ’ન્તિઆદિના સદ્દબ્યાકરણેસુ અત્થવચનં સદ્દત્થવિભાવનમત્તં. સુત્તન્તેસુ પન ઇમેસં પદાનં યુત્તં અભિધેય્યત્થં ઞત્વા તદનુરૂપં અત્થવચનમ્પિ વેદિતબ્બં.

યથાસદ્દત્થે –

રૂપસ્સ સભાવસ્સ યોગ્યં અનુરૂપં, અત્તાનં અત્તાનં પટિચ્ચ પવત્તં પચ્ચત્તં, અદ્ધમાસં અદ્ધમાસં અનુગતં અન્વદ્ધમાસં, ઘરં ઘરં અનુગતં અનુઘરં, વસ્સં વસ્સં અનુગતં અનુવસ્સં, જેટ્ઠાનં અનુપુબ્બં અનુજેટ્ઠં, સત્તિયા અનુરૂપં યથાસત્તિ, બલસ્સ અનુરૂપં યથાબલં, કમસ્સ અનુરૂપં યથાક્કમં. એવં યથાસઙ્ખ્યં, યથાલાભં. સોતસ્સ પટિલોમં પટિસોતં, પટિવાતં, પટિસદ્દં.

પચ્છાપદત્થે –

રથસ્સ પચ્છા અનુરથં.

યુગભૂતો પદત્થો યુગપદત્થો, સહભાવીઅત્થદ્વયસ્સેતં નામં. તત્થ અસનિફલેન સહ પવત્તં ચક્કં સચક્કં, ગદાવુધેન યુગળપવત્તં વાસુદેવસ્સ ચક્કાવુધન્તિપિ વદન્તિ [યુગપદત્થે સચક્કં નિધેહિ, (મોગ્ગલ્લાનવુત્તિયં). ચક્કેન યુગપત ધેહિ સચક્કં, (મુગ્ધબોધવુત્તિયં). હે બિસણુ! ચક્કેન સહ યુગપદેકકાલે ગદં ધારય. (મુગ્ધબોધટીકાયં ૨૨૬ પિટ્ઠે)], સહસ્સ સત્તં.

૩૩૯. યથા નતુલ્યે [ક॰ ૩૧૯; રૂ॰ ૩૩૦; ની॰ ૬૯૬; ચં॰ ૨.૨.૩; પા॰ ૨.૧.૭].

તુલ્યતો અઞ્ઞસ્મિં અત્થે પવત્તો યથાસદ્દો સ્યાદિના સહ એકત્થો હોતિ [મોગ્ગલ્લાને અઞ્ઞથાવુત્તિ દસ્સિતા].

યથાસત્તિ, યથાબલં, યથાક્કમં, યે યે વુડ્ઢા યથાવુડ્ઢં, વુડ્ઢાનં પટિપાટિ વા યથાવુડ્ઢં.

નતુલ્યેતિ કિં? યથા દેવદત્તો, તથા યઞ્ઞદત્તો.

૩૪૦. યાવાવધારણે [ક॰ ૩૧૯; રૂ॰ ૩૩૦; ની॰ ૬૯૬; ચં॰ ૨.૨.૪; પા॰ ૨.૧.૮].

અવધારણં વુચ્ચતિ પરિચ્છિન્દનં, અવધારણે પવત્તો યાવસદ્દો સ્યાદિના સહ એકત્થો ભવતિ.

યત્તકં અત્થો વત્તતીતિ યાવદત્થં, દાગમો. યત્તકં જીવો વત્તતીતિ યાવજીવં, યત્તકં આયુ વત્તતીતિ યાવતાયુકં, તકાર, કકારા આગમા.

૩૪૧. પરાપાબહિતિરોપુરેપચ્છા વા પઞ્ચમ્યા [ક॰ ૩૧૯; રૂ॰ ૩૩૦; ની॰ ૬૯૬; ચં॰ ૨.૨.૭; પા॰ ૨.૧.૧૨, ૧૩; ‘પય્યપા…’ (બહૂસુ)].

પરિ, અપ, આઇચ્ચાદયો સદ્દા પઞ્ચમ્યન્તેન સ્યાદિના સહ એકત્થા ભવન્તિ વા.

પબ્બતતો પરિ સમન્તા વસ્સીતિ દેવો પરિપબ્બતં પરિપબ્બતા વા, પબ્બતં વજ્જેત્વા વસ્સીતિ અત્થો. પબ્બતતો બહિદ્ધા અપપબ્બતં અપપબ્બતા વા, પાટલિપુત્તતો બહિદ્ધા વસ્સીતિ દેવો આપાટલિપુત્તં આપાટલિપુત્તા વા, આકુમારેહિ કચ્ચાયનસ્સ યસો વત્તતીતિ આકુમારં આકુમારા વા, આભવગ્ગા ભગવતો યસો વત્તતીતિ આભવગ્ગં આભવગ્ગા વા, આપાણકોટિયા સરણગમનં વત્તતીતિ આપાણકોટિકં, કાગમો. ગામતો બહિ બહિગામં બહિગામા વા, એવં બહિનગરં, બહિલેણં, પબ્બતતો તિરો તિરોપબ્બતં તિરોપબ્બતા વા, એવં તિરોપાકારં, તિરોકુટ્ટં. એત્થ ચ 'તિરો'તિ પરભાગો વુચ્ચતિ. ભત્તમ્હા પુરે પુરેભત્તં પુરેભત્તા વા, અરુણમ્હા પુરે પુરારુણં પુરારુણા વા, ભત્તસ્સ પચ્છા પચ્છાભત્તં પચ્છાભત્તા વા.

૩૪૨. સમીપાયામેસ્વનુ [ક° ૩૧૯; રૂ° ૩૩૦; ની° ૬૯૬; ચં° ૨.૨.૯; પા° ૨.૧.૧૫, ૧૬].

સમીપે આયામે ચ પવત્તો અનુસદ્દો સ્યાદિના સહ એકત્થો ભવતિ વા.

વનસ્સ સમીપં અનુવનં, અસનિ અનુવનં ગતા, ગઙ્ગં અનુયાતા અનુગઙ્ગં, બારાણસી.

૩૪૩. ઓરે પરિ પટિ પારે મજ્ઝે હેટ્ઠુદ્ધાધોન્તો વા છટ્ઠિયા [ક° ૩૧૯; રૂ° ૩૩૦; ની° ૬૯૬; ચં° ૨.૨.૧૧; પા° ૨.૧.૧૮; 'ઓરેપરિ...' (બહૂસુ)].

ઓરાદયો સદ્દા છટ્ઠીયન્તેન સ્યાદિના સહ એકત્થા ભવન્તિ વા.

એત્થ ચ ઓરે, પારે, મજ્ઝેસદ્દેસુ 'તદમિનાદીની'તિ સુત્તેન એકારો, ગઙ્ગાય ઓરં ઓરેગઙ્ગં, સિખરસ્સ ઉપરિ ઉપરિસિખરં. એવં ઉપરિપાસાદં, ઉપરિમઞ્ચં, ઉપરિપબ્બતં, સોતસ્સ પટિલોમં પટિસોતં. એવં પટિવાતં, યમુનાય પારં પારેયમુનં, ગઙ્ગાય મજ્ઝં મજ્ઝેગઙ્ગં, પાસાદસ્સ હેટ્ઠા હેટ્ઠાપાસાદં, હેટ્ઠામઞ્ચં, ગઙ્ગાય ઉદ્ધં ઉદ્ધંગઙ્ગં, ગઙ્ગાય અધો અધોગઙ્ગં, પાસાદસ્સ અન્તો અન્તોપાસાદં. એવં અન્તોગામં, અન્તોનગરં, અન્તોવસ્સં.

વાતિ કિં? ગઙ્ગાઓરં, મજ્ઝેસમુદ્દસ્મિં ઇચ્ચાદિ.

૩૪૪. તિટ્ઠગ્વાદીનિ [ક° ૩૧૯; રૂ° ૩૩૦; ની° ૬૯૭; ચં° ૨.૨.૧૦; પા° ૨.૧.૧૭].

તિટ્ઠગુઇચ્ચાદીનિ અસઙ્ખ્યેકત્થે સિજ્ઝન્તિ.

તિટ્ઠન્તિ ગાવો યસ્મિં કાલે તિટ્ઠગુ, વહન્તિ ગાવોયસ્મિં કાલે વહગુ, 'ગોસ્સૂ'તિ સુત્તેન ઓસ્સ ઉત્તં. આયતિં યવો યસ્મિં કાલેતિ આયતિયવો, ખલે યવો યસ્મિં કાલેતિ ખલેયવં. પુબ્બપદે વિભત્તિઅલોપો. લુના યવા યસ્મિં કાલેતિ લુનયવં, એત્થ 'લુના'તિ લાવિતા, લુયમાના યવા યસ્મિન્તિ લુયમાનયવં ઇચ્ચાદિ.

તથા પાતો નહાનં યસ્મિં કાલેતિ પાતનહાનં. એવં સાયનહાનં, પાતો કમ્મકરણકાલો યસ્મિન્તિ પાતકાલં. એવં સાયકાલં, પાતો વસ્સતિ મેઘો યસ્મિન્તિ પાતમેઘં. એવં સાયમેઘં, પાતો ગન્તબ્બો મગ્ગો યસ્મિન્તિ પાતમગ્ગં. એવં સાયમગ્ગં ઇચ્ચાદિ. મહાવુત્તિના પાતોસદ્દસ્સ પાતત્તં. એત્થ ચ 'તિટ્ઠગુ' ઇચ્ચાદીનિ વિગ્ગહત્થવસેન અઞ્ઞપદત્થે સિદ્ધાનિ વિય દિસ્સન્તિ, અઞ્ઞપદસ્સ પન લિઙ્ગાદીનં વસેન તેસં રૂપવિકારો નામ

નત્થિ, તસ્મા અબ્યયરૂપત્તા ઇધ ગહિતાનિ, સબ્બઞ્ચેતં અસઙ્ખ્યસમાસપદં નામ નપુંસકં એવ હોતિ, રસ્સન્તમેવ હોતિ. સબ્બવિભત્તીનઞ્ચ અકારન્તમ્હા બહુલં અં હોતિ, ઇકારુકારન્તેહિ લોપો હોતિ.

અબ્યયીભાવસમાસો નિટ્ઠિતો.

તપ્પુરિસસમાસ

દુતિયાતપ્પુરિસ

અથ અમાદિસમાસો વુચ્ચતે, સો તપ્પુરિસોતિ ચ વુચ્ચતિ. તસ્સ પુરિસો તપ્પુરિસો, તપ્પુરિસસદ્દેન સદિસત્તા અયં સમાસો **તપ્પુરિસો**તિ વુચ્ચતિ. યથા હિ તપ્પુરિસસદ્દો વિસેસનપદત્થં જહિત્વા વિસેસ્યપદત્થે તિટ્ઠતિ, એવં અયં સમાસોપીતિ.

૩૪૫. અમાદિ [ક॰ ૩૨૭; રૂ॰ ૩૫૧; ની॰ ૭૦૪; ચં॰ ૨.૨.૧૬].

અમાદિવિભત્તિયુત્તં સ્યાદ્યન્તપદં પઠમન્તેન સ્યાદ્યન્તપદેન સહ એકત્થં ભવતિ, અયઞ્ચ સમાસો અન્વત્થવસેન ‘‘અમાદિસમાસો’’તિ ચ ‘‘તપ્પુરિસસમાસો’’તિ ચ વુચ્ચતિ. ઇમિના અમાદિસહિતસ્સ વાક્યસ્સ અમાદેકત્થસઞ્ઞં કત્વા વુત્તત્થાનં વિભત્તીનં લોપો, તતો એકત્થપદન્તે સ્યાદ્યુપ્પત્તિ હોતિ.

સો પન સમાસો દુતિયાતપ્પુરિસો, તતિયાતપ્પુરિસો, ચતુત્થીતપ્પુરિસો, પઞ્ચમીતપ્પુરિસો, છટ્ઠીતપ્પુરિસો, સત્તમીતપ્પુરિસોતિ છબ્બિધો. એકમેકસ્મિઞ્ચેત્થ ‘‘નિચ્ચસમાસો, અનિચ્ચસમાસો’’તિ ચ ‘‘લુત્તસમાસો, અલુત્તસમાસો’’તિ ચ દુવિધો.

તત્થ દુતિયાતપ્પુરિસો કત્તુવાચકેસુ ગત, નિસ્સિત,-અતીત, અતિક્કન્ત, પત્ત, આપન્નઇચ્ચાદીસુ પરેસુ હોતિ.

ગામં ગતોતિ ગામગતો ગામં ગતો વા. એવં અરઞ્ઞગતો, ભૂમિગતો, રાજાનં નિસ્સિતોતિ રાજનિસ્સિતો. એવં અત્થનિસ્સિતો, ધમ્મનિસ્સિતો. ભવં અતીતો ભવાતીતો. એવં ભયાતીતો, કાલાતીતો, ખણાતીતો, પમાણં અતિક્કન્તોતિ પમાણાતિક્કન્તો, સુખં પત્તોતિ સુખપ્પત્તો. એવં દુક્ખપ્પત્તો, સોતં આપન્નોતિ સોતાપન્નો. એવં નિરોધસમાપન્નો, અદ્ધાનમગ્ગં પટિપન્નોતિ અદ્ધાનમગ્ગપ્પટિપન્નો, રુક્ખં આરૂળ્હોતિ રુક્ખારૂળ્હો, રથારૂળ્હો, ઓઘં તિણ્ણોતિ ઓઘતિણ્ણો ઓઘં તિણ્ણો વા ઇચ્ચાદિ.

કમ્મુપપદવિહિતેહિ કિતન્તપદેહિ પન નિચ્ચસમાસોયેવ, કુમ્ભં કરોતીતિ કુમ્ભકારો, રથકારો, પત્તં ગણ્હાતીતિ પત્તગ્ગાહો, અત્થં કામેતીતિ અત્થકામો, ધમ્મકામો, વિનયં ધારેતીતિ વિનયધરો, ધમ્મધરો, બ્રહ્મં ચરતિ સીલેનાતિ બ્રહ્મચારી, ભવપારં ગચ્છતિ સીલેનાતિ ભવપારગૂ, સબ્બં જાનાતીતિ સબ્બઞ્ઞૂ, અત્થઞ્ઞૂ, ધમ્મઞ્ઞૂઇચ્ચાદિ.

બહુલાધિકારત્તા ત, તવન્તુ, તાવી, અન્ત, માન, તુન, ત્વાન, ત્વા, તું, તવેપચ્ચયન્તેસુ પરેસુ સમાસો ન હોતિ, વસ્સં વુત્થો, ઓદનં ભુત્તો, ઓદનં ભુત્તવા, ઓદનં ભુત્તાવી, ધમ્મં સુણન્તો, ધમ્મં સુણમાનો ધમ્મં સોતુન, ધમ્મં સુત્વાન, ધમ્મં સુત્વા, ધમ્મં સોતું, ધમ્મં સોતવે.

ઇતિ દુતિયાતપ્પુરિસો.

તતિયાતપ્પુરિસ

તતિયાતપ્પુરિસો કમ્મવાચકેસુ કિતન્તેસુ ચ સમ્પન્ન, સહગતાદીસુ ચ પુબ્બ, સદિસ, સમ, ઊનત્થ, કલહ, નિપુણ,-મિસ્સક, સખિલાદીસુ ચ પરેસુ હોતિ.

બુદ્ધેન ભાસિતો બુદ્ધભાસિતો. એવં બુદ્ધદેસિતો, બુદ્ધપઞ્ઞત્તો, બુદ્ધરક્ખિતો, સત્થારા વણ્ણિતો સત્થુવણ્ણિતો, વિઞ્ઞૂહિ ગરહિતો વિઞ્ઞુગરહિતો, વિઞ્ઞુપસત્થો, ઇસ્સરેન કતં ઇસ્સરકતં, અત્તના કતં સયંકતં, પરેહિ કતં પરંકતં, બિન્દાગમો. સુકેહિ આહટં સુકાહટં, રઞ્ઞા હતો રાજહતો, રોગેન પીળિતો રોગપીળિતો, અગ્ગિના દડ્ઢો અગ્ગિદડ્ઢો, સપ્પેન દટ્ઠો સપ્પદટ્ઠો, સલ્લેન વિદ્ધો સલ્લવિદ્ધો, ઇચ્છાય અપકતો અભિભૂતો ઇચ્છાપકતો.

સીલેન સમ્પન્નો સીલસમ્પન્નો. એવં સુખસહગતં, ઞાણસમ્પયુત્તં, મિત્તસંસગ્ગો, પિયસમ્પયોગો, પિયવિપ્પયોગો, જાતિયા અન્ધો જચ્ચન્ધો, ગુણહીનો, ગુણવુડ્ઢો, ચતુવગ્ગેન સઙ્ઘેન કરણીયં કમ્મં ચતુવગ્ગકરણીયં. એવં પઞ્ચવગ્ગકરણીયં, કાકેહિ પેય્યા કાકપેય્યા, નદી.

એકક્ખરેસુ પરપદેસુ નિચ્ચસમાસો, ઉરેન ગચ્છતીતિ ઉરગો, પાદેન પિવતીતિ પાદપો ઇચ્ચાદિ.

ક્વચિ મજ્ઝેપદલોપો, ગુળેન સંસટ્ઠો ઓદનો ગુળોદનો. એવં ખીરોદનો, અસ્સેન યુત્તો રથો અસ્સરથો. એવં આજઞ્ઞરથો, મગ્ગેન સમ્પયુત્તં ચિત્તં મગ્ગચિત્તં , જમ્બુયા પઞ્ઞાતો દીપો જમ્બુદીપો, એકેન અધિકા દસ એકાદસ ઇચ્ચાદિ.

પુબ્બાદીસુ – માસેન પુબ્બો માસપુબ્બો, માતરા સદિસો માતુસદિસો. એવં માતુસમો, પિતુસમો, એકેન ઊના વીસતિ એકૂનવીસતિ, સીલેન વિકલો સીલવિકલો, અસિના કલહો અસિકલહો, વાચાય નિપુણો વાચાનિપુણો. એવં યાવકાલિકસમ્મિસ્સં, વાચાસખિલો, સત્થારા સદિસો સત્થુકપ્પો, પુઞ્ઞેન અત્થો પુઞ્ઞત્થો, પુઞ્ઞેન અત્થિકો પુઞ્ઞત્થિકો. એવં સેય્યત્થિકો, મહગ્ઘત્થિકો, ગુણેન અધિકો ગુણાધિકો ઇચ્ચાદિ.

બહુલાધિકારા ક્વચિ સમાસો ન હોતિ, ફરસુના છિન્નં, કાકેહિ પાતબ્બા, દસ્સનેન પહાતબ્બા ધમ્મા, ભાવનાય પહાતબ્બા ધમ્મા ઇચ્ચાદિ.

ઇતિ તતિયાતપ્પુરિસો.

ચતુત્થીતપ્પુરિસ

ચતુત્થીતપ્પુરિસો તદત્થે વા અત્થ, હિત, દેય્યાદીસુ વા પરેસુ હોતિ.

કથિનસ્સ દુસ્સં કથિનદુસ્સં, કથિનત્થાય આભટં દુસ્સન્તિ અત્થો. એવં કથિનચીવરં, કથિનાય દુસ્સં, કથિનાય ચીવરન્તિપિ યુજ્જતિ, કથિનત્થારાયાતિ અત્થો. ચીવરાય દુસ્સં ચીવરદુસ્સં. એવં ચીવરમૂલં [ચીવરમૂલ્યં (રૂ॰ ની॰)], સઙ્ઘસ્સ આભટં ભત્તં સઙ્ઘભત્તં, સઙ્ઘત્થાય વા પટિયત્તં ભત્તં સઙ્ઘભત્તં. એવં આગન્તુકભત્તં, ગમિકભત્તં, ગિલાનભત્તં.

સઙ્ઘસ્સ અત્થો સઙ્ઘત્થો, લોકસ્સ હિતો લોકહિતો, બુદ્ધસ્સ દેય્યં બુદ્ધદેય્યં, બુદ્ધસ્સ પણામો બુદ્ધપ્પણામો. એવં બુદ્ધથોમના, બુદ્ધુપટ્ઠાનં, સુત્તસ્સ અનુલોમં સુત્તાનુલોમં. એવં સુત્તાનુરૂપં, સુત્તાનુફૂલં, સુત્તાનુગુણં, ઠાનસ્સ અરહં ઠાનારહં, રઞ્ઞો અરહં રાજારહં. એવં રાજગ્ઘં, રાજદેય્યં, કત્તું કામેતીતિ કત્તુકામો. એવં ગન્તુકામો, કથેતુકામો, દટ્ઠુકામો, સોતુકામો. એત્થ ચ તુમન્તસ્સ અસઙ્ખ્યત્તા 'અસઙ્ખ્યેહિ સબ્બાસ'ન્તિ તતો નિચ્ચં ચતુત્થીલોપો હોતિ, સમાસે કતે નિચ્ચં નિગ્ગહીતલોપો ચ. ''સઙ્ઘસ્સ દાતબ્બં, સઙ્ઘસ્સ દાતું'' ઇચ્ચાદીસુ સમાસો ન હોતિ.

ઇતિ ચતુત્થીતપ્પુરિસો.

પઞ્ચમીતપ્પુરિસ

પઞ્ચમીતપ્પુરિસો અપગમન, ભય, વિરતિ, મોચનાદિઅત્થેસુ પરેસુ હોતિ.

મેથુના અપેતોતિ મેથુનાપેતો, પલાસતો અપગતોતિ પલાસાપગતો, નગરમ્હા નિગ્ગતોતિ નગરનિગ્ગતો, પિણ્ડપાતતો પટિક્કન્તોતિ પિણ્ડપાતપ્પટિક્કન્તો. એવં ગામનિક્ખન્તો, રુક્ખપતિતો, સાસનમ્હા ચુતોતિ સાસનચુતો, આપત્તિયા વુટ્ઠાનં આપત્તિવુટ્ઠાનં, ઉદકતો ઉગ્ગતો ઉદકુગ્ગતો, ભવતો નિસ્સટો ભવનિસ્સટો, ખન્ધસઙ્ગહતો નિસ્સટન્તિ ખન્ધસઙ્ગહનિસ્સટં, ચોરમ્હા ભીતોતિ ચોરભીતો, પાપતો ભાયતિ સીલેનાતિ પાપભીરુકો, પાપતો જિગુચ્છતિ સીલેનાતિ પાપજિગુચ્છી, વટ્ટતો નિબ્બિન્દતીતિ વટ્ટનિબ્બિન્નો, કાયદુચ્ચરિતતો વિરતિ કાયદુચ્ચરિતવિરતિ. એવં વચીદુચ્ચરિતવિરતિ, બન્ધના મુત્તો બન્ધનમુત્તો. એવં બન્ધનમોક્ખો, કમ્મતો સમુટ્ઠિતં કમ્મસમુટ્ઠિતં . એવં કમ્મજાતં, કમ્મસમ્ભૂતં, કમ્મનિબ્બત્તં, લોકતો અગ્ગો લોકગ્ગો. એવં લોકજેટ્ઠો, લોકુત્તમો, સબ્બેહિ જેટ્ઠો સબ્બજેટ્ઠો, સબ્બેહિ કનિટ્ઠો સબ્બકનિટ્ઠો. એવં સબ્બહીનો, સબ્બપચ્છિમો, ઉક્કટ્ઠતો ઉક્કટ્ઠોતિ ઉક્કટ્ઠુક્કટ્ઠો, ઓમકતો ઓમકોતિ ઓમકોમકો.

ક્વચિ નિચ્ચસમાસો હોતિ, માતિતો જાતો માતુજો. એવં પિતુજો, કમ્મજં, ચિત્તજં, ઉતુજં ઇચ્ચાદિ.

ઇતિ પઞ્ચમીતપ્પુરિસો.

છટ્ઠીતપ્પુરિસ

રઞ્ઞો પુત્તો રાજપુત્તો. એવં રાજપુરિસો, બુદ્ધસાવકો, સમુદ્દઘોસો, ધઞ્ઞાનં રાસિ ધઞ્ઞરાસિ, મત્તિકાય પત્તોતિ મત્તિકાપત્તો, વિકારસમ્બન્ધે છટ્ઠી, મત્તિકામયપત્તોતિ અત્થો. એવં સુવણ્ણકટાહં, સુવણ્ણભાજનં, પાનીયસ્સ થાલકં પાનીયથાલકં.

સમાસમજ્ઝે ઈ, ઊનં બહુલં રસ્સત્તં, દણ્ડિનો કુલં દણ્ડિકુલં, હત્થિપદં, ઇત્થિરૂપં, નદિકૂલં, નદિતીરં, ભિક્ખુનીનં સઙ્ઘો ભિક્ખુનિસઙ્ઘો, જમ્બુયા સાખા જમ્બુસાખા ઇચ્ચાદિ.

અન્ત, માન, નિદ્ધારણિય, પૂરણ, ભાવ, સુહિતત્થેહિ સમાસો ન હોતિ, મમં અનુકુબ્બન્તો, મમં અનુકુરુમાનો, ગુન્નં કણ્હા સમ્પન્નખીરતમા. વિભત્તાવધિછટ્ઠિયા પન હોતિયેવ, નરાનં ઉત્તમો નરુત્તમો, નરસેટ્ઠો, નરવરો, ગણાનં ઉત્તમો ગણુત્તમો, દ્વિપદાનં ઉત્તમો દ્વિપદુત્તમો ઇચ્ચાદિ. સિસ્સાનં પઞ્ચમો સિસ્સો, કપ્પસ્સ તતિયો ભાગો, પક્ખસ્સ

અટ્ઠમી, પટસ્સ સુક્કતા, રૂપસ્સ લહુતા, રૂપસ્સ મુદુતા, રૂપસ્સ કમ્મઞ્ઞતા. ક્વચિ હોતિ, કાયલહુતા, ચિત્તલહુતા, બુદ્ધસુબુદ્ધતા. ધમ્મસુધમ્મતા, ફલાનં સુહિતો, ફલાનં તિત્તો, ફલાનં અસિતો, કરણત્થે છટ્ઠી.

‘‘ભટો રઞ્ઞો પુત્તો દેવદત્તસ્સા’’તિ એત્થ ‘રાજપુત્તો’તિ ન હોતિ અઞ્ઞમઞ્ઞાનપેક્ખત્તા. ‘‘દેવદત્તસ્સ કણ્હા દન્તા’’તિ એત્થ ‘દેવદત્તકણ્હદન્તા’તિ ન હોતિ અઞ્ઞસાપેક્ખત્તા [ની॰ ૬૯૦]. અઞ્ઞસાપેક્ખત્તેપિ નિચ્ચં સમ્બન્ધીપેક્ખસદ્દાનં સમાસો હોતિ વાક્યે વિય સમાસેપિ સમ્બન્ધસ્સ વિદિતત્તા. વુત્તઞ્ચ ‘‘સતિપિ સાપેક્ખત્તે ગમકત્તા સમાસો હોતી’’તિ [ક॰ ૩૨૮; રૂ॰ ૩૫૨; ની॰ ૬૯૧], દેવદત્તગુરુકુલં, રાજદાસીપુત્તો, દેવદાસીપુત્તો ઇચ્ચાદિ. તત્થ દેવદત્તસ્સ ગુરુ દેવદત્તગુરુ, તસ્સ કુલં દેવદત્તગુરુકુલન્તિ વિગ્ગહો. ગુરુનો કુલં ગુરુકુલં, દેવદત્તસ્સ ગુરુકુલં દેવદત્તગુરુકુલન્તિપિ વદન્તિ. ‘‘રઞ્ઞો માગધસ્સ બિમ્બિસારસ્સ પુત્તો’’તિ એત્થપિ અઞ્ઞસાપેક્ખત્તા ‘બિમ્બિસારપુત્તો’તિ ન હોતિ, રઞ્ઞો ગો ચ અસ્સો ચ પુરિસો ચાતિ અત્થે ‘રાજગવસ્સપુરિસા’તિ હોતિ દ્વન્દતો પુબ્બપદસ્સ દ્વન્દપદેહિપિ પચ્ચેકં સમ્બન્ધસ્સ વિદિતત્તા. તથા દ્વન્દતો પરપદસ્સપિ, નરાનઞ્ચ દેવાનઞ્ચ સારથિ નરદેવસારથિ.

ઇતિ છટ્ઠીતપ્પુરિસો.

સત્તમીતપ્પુરિસ

સત્તમીતપ્પુરિસે રૂપે સઞ્ઞા રૂપસઞ્ઞા. એત્થ ચ કારકાનં ક્રિયાસાધનલક્ખણત્તા ક્રિયાપદેહેવ સમ્બન્ધો હોતિ, તસ્મા અક્રિયવાચકેન પરપદેન સદ્ધિં સમાસે જાતે મજ્ઝે અનુરૂપં ક્રિયાપદં વિઞ્ઞાયતિ, યથા ‘અસ્સેન યુત્તો રથો અસ્સરથો’ ઇતિ ‘રૂપે સઞ્ઞા’તિ રૂપે ઉપ્પન્ના સઞ્ઞાતિ અત્થો. ચક્ખુસ્મિં વિઞ્ઞાણં ચક્ખુવિઞ્ઞાણં, ધમ્મે રતો ધમ્મરતો. એવં ધમ્મરુચિ, ધમ્મગારવો, દાને અજ્ઝાસયો દાનજ્ઝાસયો. એવં દાનાધિમુત્તિ, વટ્ટે ભયં વટ્ટભયં, વટ્ટદુક્ખં, ગામે સૂકરો ગામસૂકરો, વનમહિંસો, સમુદ્દમચ્છો, ઇત્થીસુ ધુત્તો ઇત્થિધુત્તો, ઇત્થિસોણ્ડો.

ઉપપદકિતન્તેસુ નિચ્ચસમાસો [ની॰ ૬૮૨], વને ચરતીતિ વનચરો, કામાવચરો, કુચ્છિમ્હિ સયતીતિ કુચ્છિસ્સયો, ગબ્ભે સેતીતિ ગબ્ભસેય્યો, થલે તિટ્ઠતીતિ થલટ્ઠો, જલટ્ઠો, પબ્બતટ્ઠો, પઙ્કે જાતં પઙ્કજં. એવં અત્રજો, ખેત્રજો ઇચ્ચાદિ. ઇધ ન હોતિ [ની॰ ૬૮૧], ભોજને મત્તઞ્ઞુતા, ઇન્દ્રિયેસુ ગુત્તદ્વારો, આસને નિસિન્નો, આસને નિસીદિતબ્બં.

ઇતિ સત્તમીતપ્પુરિસો.

લુત્તતપ્પુરિસ

તપ્પુરિસપદાનં મહાવુત્તિસુત્તેન ક્વચિ વિપલ્લાસો.

ઉપરિગઙ્ગા, હેટ્ઠાનદી, અન્તોવિહારો, અન્તોસમાપત્તિ, હંસાનં રાજા રાજહંસો હંસરાજા વા, માસસ્સ અડ્ઢં અડ્ઢમાસં, કહાપણસ્સ અડ્ઢં અડ્ઢકહાપણં, અડ્ઢમાસં, રત્તિયા અડ્ઢં અડ્ઢરત્તં. એવં પુબ્બરત્તં, પરરત્તં, ઇસ્સ અત્તં. કાયસ્સ પુબ્બભાગો પુબ્બકાયો, પરકાયો, અહસ્સ પુબ્બો પુબ્બણ્હો, મજ્ઝણ્હો, સાયન્હો, પુબ્બેદિટ્ઠો દિટ્ઠપુબ્બો, તથાગતં દિટ્ઠપુબ્બો થેરો, તથાગતો દિટ્ઠપુબ્બો થેરેન ઇચ્ચાદિ.

ઇતિ લુત્તતપ્પુરિસો.

અલુત્તતપ્પુરિસ

ઇદાનિ અલુત્તતપ્પુરિસા વુચ્ચન્તે.

દીપઙ્કરો, પભઙ્કરો, અમતન્દદો, પુરિન્દદો, વેસ્સન્તરો, અત્તન્તપો, પરન્તપો, રણઞ્જહો, જુતિન્ધરો, વિજ્જન્ધરો, દસ્સનેનપહાતબ્બધમ્મો, કુતોજો, તતોજો, ઇતોજો, ભયતો ઉપટ્ઠાનં ભયતુપટ્ઠાનં, કટત્તાકમ્મં, કટત્તારૂપં, પરસ્સપદં, અત્તનોપદં, દેવાનમિન્દો, દેવાનંપિયતિસ્સો, ગવમ્પતિત્થેરો, પુબ્બેનિવાસો, મજ્ઝેકલ્યાણં, દૂરેરૂપં, સન્તિકેરૂપં, દૂરેનિદાનં, સન્તિકેનિદાનં, અન્તેવાસિકો, જનેસુતો, કામેસુમિચ્છાચારો ઇચ્ચાદિ [ક॰ ૩૨૭; રૂ॰ ૩૫૧; ની॰ ૬૮૬].

ઇતિ અલુત્તતપ્પુરિસો.

સબ્બો ચાયં અમાદિતપ્પુરિસો અભિધેય્યવચનો પરપદલિઙ્ગો ચ.

અમાદિતપ્પુરિસો નિટ્ઠિતો.

કમ્મધારયસમાસ

અથ કમ્મધારયસઞ્ઞિતો પઠમાતપ્પુરિસો વુચ્ચતે.

કમ્મમિવ દ્વયં ધારેતીતિ **કમ્મધારયો**. યથા કમ્મં ક્રિયઞ્ચ પયોજનઞ્ચ દ્વયં ધારેતિ કમ્મે સતિ તસ્સ દ્વયસ્સ સમ્ભવતો, તથા અયં સમાસો એકસ્સ અત્થસ્સ દ્વે નામાનિ ધારેતિ ઇમસ્મિં સમાસે સતિ એકત્થજોતકસ્સ નામદ્વયસ્સ સમ્ભવતોતિ [ક॰ ૩૨૪; રૂ॰ ૩૩૯; ની॰ ૭૦૨].

અપિ ચ કત્તબ્બન્તિ કમ્મં, ધારેતબ્બન્તિ ધારિયં, કમ્મઞ્ચ તં ધારિયઞ્ચાતિ કમ્મધારિયં, યંકિઞ્ચિ હિતકમ્મં, કમ્મધારિયસદ્દસદિસત્તા સબ્બો ચાયં સમાસો **કમ્મધારયો**તિ વુચ્ચતિ ઇસ્સ અત્તં કત્વા. યથા હિ કમ્મધારિયસદ્દો એકસ્સ અત્થસ્સ દ્વે નામાનિ ધારેતિ, તથા અયં સમાસોપીતિ. સો એવ ઉત્તરપદત્થપધાનતાસઙ્ખાતેન તપ્પુરિસલક્ખણેન યુત્તત્તા 'તપ્પુરિસો'તિ ચ વુચ્ચતિ. ભિન્નપવત્તિનિમિત્તાનં દ્વિન્નં પદાનં વિસેસનવિસેસિતબ્બભાવેન એકસ્મિં અત્થે પવત્તિ તુલ્યાધિકરણતા નામ, તેન તુલ્યાધિકરણલક્ખણેન યુત્તત્તા 'તુલ્યાધિકરણસમાસો'તિ ચ વુચ્ચતિ. સો એવ ચ વિસેસનપદવસેન ગુણવિસેસદીપનત્તા 'વિસેસનસમાસો'તિ ચ વુચ્ચતિ. તસ્મિં વિસેસનસમાસે –

૩૪૬. વિસેસનમેકત્થેન [ક॰ ૩૨૪; રૂ॰ ૩૩૯; ની॰ ૭૦૨; ચં॰ ૨.૨.૧૮; પા॰ ૨.૧.૫૭].

વિસેસનભૂતં સ્યાદ્યન્તપદં એકત્થેન વિસેસ્યભૂતેન સ્યાદ્યન્તપદેન સદ્ધિં એકત્થં હોતિ.

એત્થ ચ વિસેસીયતિ દબ્બં વિસિટ્ઠં કરીયતિ એતેનાતિ વિસેસનં. એકો અત્થો યસ્સાતિ એકત્થં, 'એકો'તિ સમાનો, 'અત્થો'તિ અભિધેય્યત્થો, નેમિત્તકત્થો, સોયેવ દ્વિન્નં પવત્તિનિમિત્તાનં અધિટ્ઠાનટ્ઠેન 'અધિકરણ'ન્તિ ચ

વુચ્ચતિ. પવત્તિનિમિત્તાનઞ્ચ અધિટ્ઠાનત્તે સતિ પદાનમ્પિ અધિટ્ઠાનતા સિદ્ધા હોતિ. ઇતિ એકત્થન્તિ તુલ્યાધિકરણં, સમાનાધિકરણન્તિ વુત્તં હોતિ, તેન એકત્થેન. ‘એકત્થં હોતી’તિ એકત્થીભૂતં હોતીતિ અત્થો.

સો ચ સમાસો નવવિધો વિસેસનપુબ્બપદો, વિસેસનુત્તરપદો, વિસેસનોભયપદો, ઉપમાનુત્તરપદો, સમ્ભાવનાપુબ્બપદો, અવધારણપુબ્બપદો, નનિપાતપુબ્બપદો, કુનિપાતપુબ્બપદો, પાદિપુબ્બપદો ચાતિ.

તત્થ **વિસેસનપુબ્બપદો** યથા? મહાપુરિસો, મહાનદી, મહબ્ભયં. એત્થ ચ ‘‘સા સેના દિસ્સતે મહા [જા॰ ૨.૨૨.૭૭૧], બારાણસિરજ્જં નામ મહા’’તિ [જા॰ અટ્ઠ॰ ૧.૧.મહાસીલવજાતકવણ્ણના] પાળિ દિસ્સતિ. તસ્મા સમાસેપિ તિલિઙ્ગે નિપાતરૂપો મહાસદ્દો યુજ્જતિ. મહા ચ સો પુરિસો ચાતિ મહાપુરિસો, મહા ચ સા નદી ચાતિ મહાનદી, મહા ચ તં ભયઞ્ચાતિ મહબ્ભયં, દ્વિત્તં સંયોગે ચ રસ્સત્તં. મહાસદ્દવેવચનેન મહન્તસદ્દેનપિ વાક્યં દસ્સેતું યુજ્જતિ, મહન્તો પુરિસો મહાપુરિસો, મહન્તી નદી મહાનદી, મહન્તં ભયં મહબ્ભયન્તિ. ચ, તસદ્દેહિ ચ સદ્ધિં પરિપુણ્ણં કત્વા દસ્સેતું યુજ્જતિ, મહન્તો ચ સો પુરિસો ચાતિ મહાપુરિસો, મહન્તી ચ સા નદી ચાતિ મહાનદી, મહન્તઞ્ચ તં ભયઞ્ચાતિ મહબ્ભયન્તિ. મહન્તસદ્દો વા મહા હોતિ, ‘ટ ન્તન્તૂન’ન્તિ સુત્તેન ઉત્તરપદે પરે ન્તસ્સ સબ્બસ્સ અત્તં, મહાવુત્તિના દીઘો ચ.

એત્થ ચ દ્વીહિ ચસદ્દેહિ દ્વિન્નં પદાનં સકત્થનાનાત્તં દીપેતિ. તંસદ્દેન સકત્થનાનાત્તેપિ સકત્થાનં અધિકરણભૂતસ્સ દબ્બત્થસ્સ એકત્તં દીપેતિ. ઇમસ્મિં બ્યાકરણે વિસું રૂપવિધાનકિચ્ચં નામ નત્થિ, તંતંસુત્તવિધાનઞ્ચ તદનુરૂપં દસ્સિતવિગ્ગહવાક્યઞ્ચ દિસ્વા તસ્સ તસ્સ સિદ્ધપદસ્સ અત્થબ્યઞ્જનવિનિચ્છયે ઞાતે રૂપવિધાનકિચ્ચં સિદ્ધં હોતિ, સન્તો ચ સો પુરિસો ચાતિ સપ્પુરિસો, સેતહત્થી, નીલુપ્પલં, લોહિતચન્દનં.

વિસદિસલિઙ્ગ, વચનાપિ સદ્દા એકત્થા હોન્તિ, વિનયો ચ સો પરિયત્તિ ચાતિ વિનયપરિયત્તિ, વિનયો ચ સો પિટકઞ્ચાતિ વિનયપિટકં, અવિજ્જા ચ સા પચ્ચયો ચાતિ અવિજ્જાપચ્ચયો, અવિજ્જા ચ સા નીવરણઞ્ચાતિ અવિજ્જાનીવરણં. એવં ઇત્થિરતનં, સીલઞ્ચ તં ગુણો ચાતિ સીલગુણો, સીલઞ્ચ તં પતિટ્ઠા ચાતિ સીલપતિટ્ઠા ઇચ્ચાદિ.

તથા વીસતિ ચ સા પુરિસા ચાતિ વીસતિપુરિસા, સતઞ્ચ તં પુરિસા ચાતિ સતપુરિસા, સઙ્ખારા ચ તે પચ્ચયો ચાતિ સઙ્ખારપચ્ચયો, અઙ્ગા ચ તે જનપદઞ્ચાતિ અઙ્ગજનપદં, મગધા ચ તે રટ્ઠઞ્ચાતિ મગધરટ્ઠં. એવં કાસિરટ્ઠં ઇચ્ચાદિ.

ઇધ ન હોતિ [રૂ॰ ૩૪૧; ની॰ ૬૮૧], પુણ્ણો મન્તાનીપુત્તો, ચિત્તો ગહપતિ, સક્કો દેવરાજા, બ્રહ્મા સહમ્પતિ ઇચ્ચાદિ.

ક્વચિ નિચ્ચસમાસો, કણ્હસપ્પો, લોહિતમાલં ઇચ્ચાદિ.

વિસેસનુત્તરપદો યથા? સારિપુત્તત્થેરો, બુદ્ધઘોસાચરિયો, આચરિયગુત્તિલો વા, મહોસધપણ્ડિતો, પુરિસુત્તમો, પુરિસવરો, પુરિસવિસેસો ઇચ્ચાદિ.

વિસેસનોભયપદો યથા? છિન્નઞ્ચ તં પરૂળ્હઞ્ચાતિ છિન્નપરૂળ્હં, સીતઞ્ચ તં ઉણ્હઞ્ચાતિ સીતુણ્હં, ખઞ્જો ચ સો ખુજ્જો ચાતિ ખઞ્જખુજ્જો. એવં અન્ધબધિરો, કતઞ્ચ તં અકતઞ્ચાતિ કતાકતં, છિદ્દાવછિદ્દં, છિન્નભિન્નં, સિત્તઞ્ચ તં

સમ્મકઞ્ચાતિ સિત્તસમ્મકં, સન્તસ્સ ભાવો સચ્ચં, અખેમટ્ઠેન દુક્ખઞ્ચ તં અવિપરીતટ્ઠેન સચ્ચઞ્ચાતિ દુક્ખસચ્ચં ઇચ્ચાદિ.

ઉપમાનુત્તરપદો યથા? સીહો વિયાતિ સીહો, મુનિ ચ સો સીહો ચાતિ મુનિસીહો. એવં મુનિપુઙ્ગવો, બુદ્ધનાગો, બુદ્ધાદિચ્ચો, રંસિ વિયાતિ રંસિ, સદ્ધમ્મો ચ સો રંસિ ચાતિ સદ્ધમ્મરંસિ. એવં વિનયસાગરો, સમણપદુમો, સમણપુણ્ડરીકો ઇચ્ચાદિ.

સમ્ભાવનાપુબ્બપદો યથા? હેતુ હુત્વા પચ્ચયો હેતુપચ્ચયો. એવં આરમ્મણપચ્ચયો, મનુસ્સભૂતો, દેવભૂતો, ધમ્મો ઇતિ સઙ્ખાતો ધમ્મસઙ્ખાતો, ધમ્મસમ્મતો, ધમ્મસઞ્ઞિતો , ધમ્મલક્ખિતો, એવ ઇતિ સઙ્ખાતો સદ્દો એવસદ્દો. એવં ચસદ્દો, વાસદ્દો, અરિયભૂતો સઙ્ઘો અરિયસઙ્ઘો. એવં બુદ્ધમુનિ, પચ્ચેકમુનિ ઇચ્ચાદિ. એત્થ ચ સમ્ભાવના નામ સામઞ્ઞભૂતસ્સ ઉત્તરપદત્થસ્સ દળ્હં કત્વા થોમના સરૂપવિસેસદીપના, ન ગુણમત્તદીપનાતિ અધિપ્પાયો. ગરૂ પન ‘‘ધમ્મો ઇતિ બુદ્ધિ ધમ્મબુદ્ધિ. એવં ધમ્મસઞ્ઞા, અનિચ્ચસઞ્ઞા, ધાતુસઞ્ઞા, માતુસઞ્ઞા, પાણસઞ્ઞિતા, અત્તદિટ્ઠિ’’ ઇચ્ચાદીનિપિ એત્થ આહરન્તિ, ઇમાનિ પન ‘‘સરણં ઇતિ ગતો ઉપગતો સરણઙ્ગતો’’તિ પદં વિય ઇતિલુત્તાનિ પઠમાતપ્પુરિસપદાનિ નામ યુજ્જન્તીતિ [રૂ॰ ૩૪૩; ની॰ ૭૦૨].

અવધારણપુબ્બપદો યથા? ગુણો એવ ધનં ન મણિસુવણ્ણાદીતિ ગુણધનં. એવં સદ્ધાધનં, સીલધનં, ચક્ખુ એવ દ્વારં ન ગામદ્વારાદીતિ ચક્ખુદ્વારં. એવં ચક્ખુવત્થુ, ચક્ખુન્દ્રિયં, ચક્ખાયતનં, ચક્ખુધાતુ, ખન્ધા એવ ભારા ખન્ધભારા. એત્થ ચ યદિ ભરિતબ્બટ્ઠેન ભારા નામ સિયું, પઞ્ચક્ખન્ધા એવ ભારા નામ સિયું, ન સીસભાર, અંસભારાદયો. ખન્ધા હિ નિચ્ચભારા હોન્તિ, ઇતરે તાવકાલિકા, ખન્ધમૂલિકા ચાતિ. એવં અતિસયત્થસમ્ભાવનત્થં ખન્ધા એવ ભારાતિ અવધારણવાક્યં પયુજ્જતિ, ન સીસભારાદીનં સબ્બસો ભારભાવપટિક્ખિપનત્થન્તિ. એવં સબ્બત્થ, અવિજ્જા એવ મલં ન કંસમલાદિકન્તિ અવિજ્જામલં, અવિજ્જા એવ આસવો ન મધ્વાસવાદિકોતિ અવિજ્જાસવો. એવં તણ્હાસલ્લં, પઞ્ઞાસત્થં, પઞ્ઞાલોકો, પઞ્ઞાપજ્જોતો, રાગગ્ગિ, દોસગ્ગિ, મોહગ્ગિ ઇચ્ચાદિ. ગરૂ પન ‘‘ધનં વિયાતિ ધનં, સદ્ધા એવ અરિયાનં ધનં સદ્ધાધનં, સત્થં વિયાતિ સત્થં, પઞ્ઞા એવ સત્થં પઞ્ઞાસત્થ’’ન્તિ યોજેન્તિ, એવં સતિ અતિસયસમ્ભાવનત્થો ન સિજ્ઝતિ [રૂ॰ ૩૪૩; ની॰ ૭૦૨].

૩૪૭. નનિપાતપુબ્બપદે નઉ [ક॰ ૩૨૬; રૂ॰ ૩૪૧; ની॰ ૭૦૭].

ઞાનુબન્ધો પટિસેધમ્હા અઞ્ઞનકાર નિવત્તનત્થો, નઉઇચ્ચેતં સ્યાદ્યન્તં અઞ્ઞેન સ્યાદ્યન્તેન સહ એકત્થં હોતિ. ઇમિના નઞે કત્થસઞ્ઞં કત્વા –

૩૪૮. ટ નઉસ્સ [ક॰ ૩૩૩; રૂ॰ ૩૪૪; ની॰ ૭૧૭; ચં॰ ૨.૨.૨૦; પા॰ ૨.૨.૬; ‘‘નઉ’’ (બહૂસુ)].

ઉત્તરપદે પરે નઉઇચ્ચેતસ્સ ટાનુબન્ધો અ હોતીતિ નસ્સ અત્તં.

ન બ્રાહ્મણો અબ્રાહ્મણો. એત્થ સિયા – કિં વિજ્જમાનસ્સ વાયં નિસેધો, ઉદાહુ અવિજ્જમાનસ્સ વાતિ, કિઞ્ચેત્થ – યદિ વિજ્જમાનસ્સ નિસેધો, એવં સતિ લોકે વિજ્જમાના સબ્બે બ્રાહ્મણા અબ્રાહ્મણા નામ ભવેય્યું. તસ્મા ‘‘ઇધ જનો ન બ્રાહ્મણો, તત્થ જનો ન બ્રાહ્મણો’’તિઆદિના દેસાદિનિયમં વિના લોકે વિજ્જમાનસ્સ બ્રાહ્મણસ્સ નિસેધો ન યુજ્જતિ, અથ લોકે અવિજ્જમાનસ્સ નિસેધો, એવઞ્ચ સતિ કિં અવિજ્જમાનસ્સ નિસેધેન નિસેધનીયસ્સેવ

અવિજ્જમાનત્તાતિ? વુચ્ચતે – તંસદિસાદિઅત્થેસુ તબ્બોહારસ્સેવાયં નિસેધો. તથા હિ બ્રાહ્મણસદિસે અબ્રાહ્મણે કેસઞ્ચિ બ્રાહ્મણસઞ્ઞા સણ્ઠાતિ, સઞ્ઞાનુરૂપઞ્ચ બ્રાહ્મણવોહારો તસ્મિં પવત્તતિ, એવં પવત્તસ્સ અબ્રાહ્મણે બ્રાહ્મણવોહારસ્સ અયં પટિસેધો હોતિ. યથા તં? લોકસ્મિં બાલજનાનં મિચ્છાસઞ્ઞાવસેન મિચ્છાવોહારો પવત્તતિયેવ ‘‘રૂપં અત્તા, વેદના અત્તા’’ ઇચ્ચાદિ, તેસં તસ્સ મિચ્છાભાવખ્યાપનત્થં પટિસેધો યોજિયતિ ‘‘રૂપં અનત્તા, વેદના અનત્તા’’ [મહાવ॰ ૨૦] ઇચ્ચાદિ. એત્તાવતા સુદ્ધબ્રાહ્મણસદ્દસ્સપિ મિચ્છાવસેન તંસદિસે અત્થે પવત્તિસમ્ભવો સિદ્ધો હોતિ, નકારસ્સ ચ તદત્થજોતકમત્તતા સિદ્ધા હોતિ, એવઞ્ચ સતિ ઉત્તરપદત્થપધાનતાસઙ્ખાતં તપ્પુરિસલક્ખણમ્પિ ઇધ ન વિરુજ્ઝતિ, તસ્મા અબ્રાહ્મણોતિ બ્રાહ્મણસદિસોતિ વુત્તં હોતિ. એસ નયો તદઞ્ઞ, તબ્બિરુદ્ધ, તદભાવત્થાદીસુ.

તત્થ તદઞ્ઞત્થે –

સઙ્ખતા ધમ્મા અસઙ્ખતા ધમ્મા [ધ॰ સ॰ દુકમાતિકા ૮]. એત્થ ચ ન સઙ્ખતા અસઙ્ખતા, સઙ્ખતધમ્મેહિ અઞ્ઞે ધમ્માતિ અત્થો.

તબ્બિરુદ્ધે –

અકુસલો, કુસલપટિપક્ખો ધમ્મોતિ અત્થો.

તદભાવે –

ન કત્વા અકત્વા, કરણેન સબ્બસો વિનાતિ અત્થો.

દુવિધો પટિસેધો પસજ્જપટિસેધો, પયિરુદાસપટિસેધો ચાતિ.

તત્થ અત્તના યુત્તપદત્થં પસજ્જ લગ્ગેત્વા પટિસેધેતીતિ **પસજ્જપટિસેધો**, તદભાવમત્તજોતકો નકારો, ક્રિયામત્તનિસેધોતિ વુત્તં હોતિ. અકત્વા, અકાતું, અકરોન્તો, ન કરોતિ, ન કાતબ્બં ઇચ્ચાદિ.

પસજ્જમત્તે અઠત્વા તંસદિસાદિકે પરિતોભાગે ઉગ્ગય્હ નિસેધેતબ્બં અત્થં અસતિ ખિપતિ છડ્ડેતીતિ **પયિરુદાસો**, તંસદિસાદિજોતકો, દબ્બનિસેધોતિ વુત્તં હોતિ. અબ્રાહ્મણો ઇચ્ચાદિ. એવં અસમણો, અસક્યપુત્તિયો, અમિત્તો, મિત્તધમ્મવિધુરોતિ અત્થો.

૩૪૯. અન સરે [ક॰ ૩૩૪; રૂ॰ ૩૪૫; ની॰ ૭૧૮; ચં॰ ૫.૨.૧૧૯; પા॰ ૬.૩.૧૦૫].

સરે પરે નઉઇચ્ચેતસ્સ અન હોતિ.

ન અરિયો અનરિયો, અરિયધમ્મવિમુખોતિ અત્થો. ન આવાસો અનાવાસો, ન ઇસ્સરો અનિસ્સરો. ન ઈતિ અનીતિ, ‘ઈતી’તિ ઉપદ્દવો, ન યુત્તો ઉપાયો અનુપાયો, ન ઊમિ અનૂમિ, ન યુત્તા એસના અનેસના, ન યુત્તો ઓકાસો અનોકાસો, ન અતિક્કમ્મ અનતિક્કમ્મ, અનાદાય, અનોલોકેત્વા ઇચ્ચાદિ.

બહુલાધિકારા અયુત્તત્થાનમ્પિ સમાસો હોતિ [ક॰ ૩૩૬; રૂ॰ ૩૪૭; ની॰ ૬૮૯], પુન ન ગાયિતબ્બાતિ અપુનગેય્યા, ગાથા, ચન્દં ન ઉલ્લોકેન્તીતિ અચન્દમુલ્લોકિકાનિ, મુખાનિ, સૂરિયં ન પસ્સન્તીતિ અસૂરિયપસ્સા, રાજકઞ્ઞા, સદ્ધં ન ભુઞ્જતિ સીલેનાતિ અસદ્ધભોજી. એવં અલવણભોજી, અત્થં ન કામેન્તીતિ અનત્થકામા. એવં અહિતકામા, ઓકાસં ન કારેસીતિ અનોકાસંકારેત્વા. એવં અનિમિત્તંકત્વા, મૂલમૂલં ન ગચ્છતીતિ અમૂલમૂલંગન્ત્વા ઇચ્ચાદિ.

''પુન ગાયિતબ્બાતિ પુનગેય્યા, ન પુનગેય્યા અપુનગેય્યા. અત્થં કામેન્તીતિ અત્થકામા, ન અત્થકામા અનત્થકામા. અથ વા ન અત્થો અનત્થો, અનત્થં કામેન્તીતિ અનત્થકામા'' ઇચ્ચાદિના વાક્યે યોજિતે પન યુત્તસમાસા હોન્તિ. ગરૂ પન ''અત્થં ન કામેન્તિ અનત્થમેવ કામેન્તીતિ અનત્થકામા, હિતં ન કામેન્તિ અહિતમેવ કામેન્તીતિ અહિતકામા, ફાસું ન કામેન્તિ અફાસુમેવ કામેન્તીતિ અફાસુકામા''તિ યોજેસું, દ્વાધિપ્પાયપદં નામેતં.

કુનિપાતપુબ્બપદે નિચ્ચસમાસત્તા અઞ્ઞપદેન વિગ્ગહો, ખુદ્દકા નદી કુન્નદી, ખુદ્દકો સોમ્ભો કુસોમ્ભો, ખુદ્દકં વનં કુબ્બનં.

૩૫૦. સરે કદ કુસ્સુત્તરત્થે [ક॰ ૩૩૫; રૂ॰ ૩૪૬; ની॰ ૭૧૯].

સરાદિકે ઉત્તરપદે પરે ઉત્તરપદત્થે વત્તમાનસ્સ કુનિપાતસ્સ કદિ હોતિ.

કુચ્છિતં અન્નં કદન્નં, કુચ્છિતં અસનં કદસનં, કુચ્છિતો અરિયો કદરિયો, મચ્છરી.

સરેતિ કિં? કુપુત્તા, કુદારા, કુદાસા.

ઉત્તરત્થેતિ કિં? કુચ્છિતો ઓટ્ઠો યસ્સાતિ કુઓટ્ઠો.

૩૫૧. કાપ્પત્થે [ક॰ ૩૩૬; રૂ॰ ૩૪૭; ની॰ ૭૨૦].

ઉત્તરપદે પરે ઉત્તરપદત્થે ઠિતસ્સ અપ્પત્થે વત્તમાનસ્સ કુનિપાતસ્સ કા હોતિ વા.

અપ્પકં લવણં કાલવણં. એવં કાપુપ્ફં.

પાદિપુબ્બપદો ચ નિચ્ચસમાસોવ, પકટ્ઠં વચનં પાવચનં, દીઘત્તં, પકટ્ઠં હુત્વા નીતં પણીતં, પમુખં હુત્વા ધાનં પધાનં. એવં પટ્ઠાનં, વિવિધા મતિ વિમતિ, અધિકો દેવો અધિદેવો, અતિરેકો વિસેસો વા ધમ્મો અભિધમ્મો, સુન્દરો ગન્ધો સુગન્ધો, કુચ્છિતો ગન્ધો દુગ્ગન્ધો. સોભણં કતં સુકતં, કુચ્છિતં કતં દુક્કટં, વિપરીતો પથો ઉપ્પથો. એવં ઉમ્મગ્ગો, ઉદ્ધમ્મો, ઉબ્બિનયોઇચ્ચાદિ.

અયમ્પિ કમ્મધારયસમાસો અભિધેય્યવચનો પરપદલિઙ્ગો ચ.

કમ્મધારયસમાસો નિટ્ઠિતો.

દિગુસમાસ

અથ દિગુસઙ્ખાતો પઠમાતપ્પુરિસો વુચ્ચતે.

દ્વે ગાવો દિગુ, સઙ્ખ્યાપુબ્બત્તેન નપુંસકેકત્તેન ચ દિગુસદ્દસદિસત્તા સબ્બો ચાયં સમાસો **દિગૂ**તિ વુચ્ચતિ.

૩૫૨. સઙ્ખ્યાદિ [ક॰ ૩૨૧; રૂ॰ ૩૪૯; ની॰ ૬૯૯].

સમાહારેકત્થે સઙ્ખ્યાપુબ્બકં એકત્થં નપુંસકં હોતિ, સમાહારવચનેનેવ એકત્તઞ્ચ સિદ્ધં.

દ્વે ગાવો દિગુ, ‘ગોસ્સૂ’તિ સુત્તેન ઓસ્સ ઉત્તં, તયો લોકા તિલોકં, તયો લોકા ગ્ગણસ્મિં સમાહટા સમ્પિણ્ડિતાતિ તિલોકં, તિણ્ણં લોકાનં સમાહારોતિ તિલોકં, તયો ચ તે લોકા ચાતિ તિલોકં. એવં તિભવં, તિપુરિસં, તીણિ મલાનિ તિમલં, તિરતનં, તિસ્સો સઞ્ઞાયોતિસઞ્ઞં, ‘સ્યાદીસુ રસ્સો’તિ રસ્સત્તં. ચત્તારો પથા ચતુપ્પથં, ચત્તારિ સચ્ચાનિ ચતુસચ્ચં, ચતસ્સો દિસા ચતુદ્દિસં. એવં પઞ્ચસિક્ખાપદં, સળાયતનં, સત્તાહં, અટ્ઠપદં, નવલોકુત્તરં, દસસિક્ખાપદં, સતયોજનં, સહસ્સયોજનં ઇચ્ચાદિ.

ઇમસ્મિં **સમાહારદિગુમ્હિ** સબ્બં નપુંસકમેવ રસ્સન્તમેવ એકવચનન્તમેવ ચાતિ.

અસમાહારદિગુ [રૂ॰ ૩૫૦ ની॰ ૭૦૩] યથા? એકો પુગ્ગલો એકપુગ્ગલો, તયો ભવા તિભવા, ચતસ્સો દિસા ચતુદ્દિસા ઇચ્ચાદિ.

સઙ્ખ્યાઠાને પન [ક॰ ૩૯૨; રૂ॰ ૪૧૮; ની॰ ૮૩૧] દ્વે સતાનિ દ્વિસતં. એવં તિસતં, ચતુસતં, પઞ્ચસતં, છસતં, સત્તસતં, અટ્ઠસતં, નવસતં, દસસતં, દ્વિસહસ્સં, તિસહસ્સં, ચતુસહસ્સં, પઞ્ચસહસ્સં, દસસહસ્સં.

દ્વે સતસહસ્સાનિ દ્વિસતસહસ્સં. એવં ‘‘તિસતસહસ્સં, ચતુસતસહસ્સં, પઞ્ચસતસહસ્સ’’ન્તિ વા ‘‘દ્વિસતાનિ, દ્વે સતાનિ, તિસતાનિ, તીણિ સતાનિ, ચતુસતાનિ, ચત્તારિ સતાનિ, દ્વિસહસ્સાનિ, દ્વે સહસ્સાનિ, તિસહસ્સાનિ, તીણિ સહસ્સાનિ, દ્વિસતસહસ્સાનિ, દ્વે સતસહસ્સાની’’તિ વા એવં વચનદ્વયઞ્ચ વાક્યઞ્ચ વેદિતબ્બં. એવં સતસહસ્સેપીતિ.

એત્થ સિયા – દિગુ નામ સઙ્ખ્યાપુબ્બમેવ સિયા, ઇમેસુ ચ સબ્બં સઙ્ખ્યાપદમેવ હોતીતિ? દિગુમ્હિ પુબ્બં સઙ્ખ્યાપદમેવ સિયા, પરપદં પન સઙ્ખ્યાપદમ્પિ અઞ્ઞમ્પિ યુજ્જતીતિ.

દિગુસમાસો નિટ્ઠિતો.

બહુબ્બીહિસમાસ

અથ બહુબ્બીહિસમાસો વુચ્ચતે.

બહવો વીહયો યસ્મિં દેસે સોયં બહુબ્બીહિ, તાદિસો ગામો વા દેસો વા જનપદો વા, બહુબ્બીહિસદ્દસદિસત્તા સબ્બો ચાયં સમાસો **બહુબ્બીહી**તિ વુચ્ચતિ. યથા હિ બહુબ્બીહિસદ્દો સમાસપદત્થે અતિક્કમ્મ ગામ, દેસ, જનપદઇચ્ચાદીનં અઞ્ઞેસં પદાનં અત્થેસુ તિટ્ઠતિ, તથા અયં સમાસોપિ. અઞ્ઞપદત્થપધાનો હિ બહુબ્બીહિસમાસો.

સો સઙ્ખેપેન દુવિધો તગ્ગુણસંવિઞ્ઞાણો, અતગ્ગુણસંવિઞ્ઞાણો ચાતિ.

તત્થ ‘ગુણો’તિ અપ્પધાનભૂતો સમાસપદાનં અત્થો, સો અઞ્ઞપદત્થસ્સ વિસેસનભૂતત્તા તસ્સ અઞ્ઞપદત્થસ્સ ગુણોતિ અત્થેન તગ્ગુણોતિ વુચ્ચતિ, વિઞ્ઞાતબ્બોતિ વિઞ્ઞાણો, અઞ્ઞપદત્થો, તગ્ગુણં અમુઞ્ચિત્વા તગ્ગુણેન સહેવ વિઞ્ઞાણો અઞ્ઞપદત્થો યસ્મિન્તિ તગ્ગુણસંવિઞ્ઞાણો, ન તગ્ગુણસંવિઞ્ઞાણો અતગ્ગુણસંવિઞ્ઞાણો, યત્થ સમાસપદત્થો અવયવભાવેન વા સહવિધેય્યભાવેન વા અઞ્ઞપદત્થે અન્તોગધો હોતિ, સો **તગ્ગુણસંવિઞ્ઞાણો**. યથા? છિન્નહત્થો પુરિસો, બુદ્ધપ્પમુખસ્સ ભિક્ખુસઙ્ઘસ્સ ભત્તં દેતિ, સપુત્તદારો આગતો, પાદયો ઉપસગ્ગા નામાતિ.

એત્થ ચ ‘બુદ્ધપ્પમુખસ્સ ભિક્ખુસઙ્ઘસ્સ ભત્તં દેતી’તિ ભિક્ખુસઙ્ઘસ્સ ચ ભત્તં દેતિ, પમુખભૂતસ્સ બુદ્ધસ્સ ચ ભત્તં દેતીતિ અત્થો. ‘સપુત્તદારો આગતો’તિ પુત્તદારા ચ આગતા, પુરિસો ચ આગતોતિ અત્થો. ‘પાદયો ઉપસગ્ગા નામા’તિ પ-કારો ચ ઉપસગ્ગો નામ, પરાદયો ચ ઉપસગ્ગા નામાતિ અત્થો. એવં યોજનારહતા અઞ્ઞપદત્થેન સહ સમાસપદત્થસ્સ વિધેય્યતા નામાતિ.

અતગ્ગુણસંવિઞ્ઞાણો યથા? દિન્નસુઙ્કો રાજા દાનં દેતિ, પબ્બતાદીનિ ખેત્તાનિ કસ્સતિ ઇચ્ચાદિ. ઇમેસુ પન સમાસપદત્થો અવિધેય્યો, અઞ્ઞપદત્થો એવ વિધેય્યો.

પઠમાબહુબ્બીહિ

પઠમાબહુબ્બીહિ, દુતિયાબહુબ્બીહિ, તતિયાબહુબ્બીહિ, ચતુત્થીબહુબ્બીહિ, પઞ્ચમીબહુબ્બીહિ, છટ્ઠીબહુબ્બીહિ, સત્તમીબહુબ્બીહિ ચાતિ સત્તવિધો.

તત્થ **પઠમાબહુબ્બીહિ** સહપુબ્બપદ, ઉપમાનપુબ્બપદ, સઙ્ખ્યોભયપદ, દિસન્તરાળત્થ, બ્યતિહારલક્ખણવસેન પઞ્ચવિધો.

તત્થ –

૩૫૩. વાનેકમઞ્ઞત્થે [ક॰ ૩૨૮; રૂ॰ ૩૫૨; ની॰ ૭૦૮].

અનેકં સ્યાદ્યન્તપદં અઞ્ઞપદસ્સ અત્થે વિકપ્પેન એકત્થં હોતિ.

સહ વિતક્કેનાતિ સવિતક્કો, વિતક્કેન સહ યો વત્તતીતિ વા સવિતક્કો, સમાધિ.

એત્થ ચ ‘સહ વિતક્કેના’તિ એત્થ પઠમાવિભત્તિયા અત્થભૂતો અઞ્ઞપદત્થો વાક્યસામત્થિયેન સિજ્ઝતિ. ન હિ ક્રિયાકારકરહિતં વાક્યં નામ સમ્ભવતિ, ઇમિના સુત્તેન સહપદ, વિતક્કપદાનં સમાધિસઙ્ખાતેન અઞ્ઞપદત્થેન એકત્થીભાવો હોતિ, એકત્થીભાવે ચ હોન્તે વાક્યે ઠિતાનં અઞ્ઞપદાનં વિભત્તીનઞ્ચ સબ્બે અત્થા એકત્થભૂતેન સમાસેન વુત્તા નામ હોન્તિ, અઞ્ઞપદાનિ ચ વિભત્તિયો ચ વુત્તત્થા નામ, વુત્તત્થાનઞ્ચ અત્થરહિતત્તા પયોગકિચ્ચં નત્થિ, તસ્મા ‘એકત્થતાય’ન્તિ સુત્તેન વિભત્તીનં લોપો, એવં સબ્બસમાસેસુ વાક્યેદિસ્સમાનાનં ય, ત, એત, ઇમ, ઇતિ, એવ, ઇવ, વિય, ચ, વાઇચ્ચાદીનં અઞ્ઞપદાનં મહાવુત્તિસુત્તેન લોપો, વિભત્તીનઞ્ચ લોપે સતિ સરન્તાનં

બ્યઞ્જનન્તાનઞ્ચ સમાસપદાનં સયમેવ પકતિભાવો, ઇધ પન 'સહસ્સ સોઞ્ઞત્થે'તિ સુત્તેન સહસદ્દસ્સ સત્તં, તતો સ્યાદ્યુપ્પત્તિ, સવિતક્કો સમાધિ, સવિતક્કા સમાધયો, સવિતક્કા પઞ્ઞા, સવિતક્કા પઞ્ઞાયો, સવિતક્કં ઝાનં, સવિતક્કાનિ ઝાનાનિ ઇચ્ચાદિના સબ્બલિઙ્ગ, વિભત્તિ, વચનેહિ યોજેત્વા પયોગસિદ્ધિ વેદિતબ્બા.

ઉપમાનપુબ્બપદો યથા? કાયબ્યામાનં સમપમાણત્તા નિગ્રોધો ઇવ પરિમણ્ડલો નિગ્રોધપરિમણ્ડલો, નિગ્રોધો ઇવ વા પરિમણ્ડલો યો હોતીતિ સો નિગ્રોધપરિમણ્ડલો, રાજકુમારો, સઙ્ખો ઇવ પણ્ડરો સઙ્ખપણ્ડરો, કાકો ઇવ સૂરો કાકસૂરો, સત્તાનં પઞ્ઞાચક્ખુપટિલાભકરણેન તેસં ચક્ખુ વિય ભૂતોતિ ચક્ખુભૂતો, લોકુત્તરધમ્મપટિલાભકરણેન તેસં ધમ્મો વિય ભૂતોતિ ધમ્મભૂતો, નિચ્ચસોમ્મહદયતાય બ્રહ્મા વિય ભૂતોતિ બ્રહ્મભૂતો, અન્ધો વિય ભૂતો અયન્તિ અન્ધભૂતો ઇચ્ચાદિ.

સઙ્ખ્યોભયપદો યથા? દ્વે વા તયો વા પત્તા દ્વિત્તિપ્પત્તા, ઇધ વાસદ્દાયેવ અઞ્ઞપદાનિ નામ, અનિયમભૂતો તેસં અત્થો અઞ્ઞપદત્થો નામ. દ્વીહં વા તીહં વા દ્વીહતીહં, છ વા પઞ્ચ વા વાચા છપ્પઞ્ચવાચા. એવં સત્તટ્ઠમાસા, એકયોજનદ્વિયોજનાનિ ઇચ્ચાદિ.

દિસન્તરાળત્થો યથા? દક્ખિણસ્સા ચ પુબ્બસ્સા ચ યદન્તરાળં હોતિ સા દક્ખિણપુબ્બા. એવં પુબ્બુત્તરા, પચ્છિમુત્તરા, અપરદક્ખિણા, મહાવુત્તિના પુબ્બપદે રસ્સત્તં. દક્ખિણા ચ સા પુબ્બા ચાતિ દક્ખિણપુબ્બા ઇચ્ચાદિના કમ્મધારયોપિ યુજ્જતિ.

બ્યતિહારલક્ખણે [ક॰ ૩૨૮; રૂ॰ ૩૫૨; ની॰ ૭૦૮] –

૩૫૪. તત્થ ગહેત્વા તેન પહરિત્વા યુદ્ધે સરૂપં.

સત્તમ્યન્તં તતિયન્તઞ્ચ સમાનરૂપં સ્યાદ્યન્તપદં તત્થ ગહેત્વા તેન પહરિત્વા યુદ્ધે અઞ્ઞપદત્થે એકત્થં હોતિ વા.

૩૫૫. ઙિ વીતિહારે [ક॰ ૪૦૪; રૂ॰ ૩૭૦].

અઞ્ઞપદત્થવિસયે કિરિયાબ્યતિહારે ગમ્યમાને પદન્તે ઙાનુબન્ધો ઇપચ્ચયો હોતિ, એત્થ ઇકારો રસ્સો એવ.

૩૫૬. ઙિ સ્મિંચ [ક॰ ૪૦૩; રૂ॰ ૩૫૪].

વિપચ્ચયન્તે ઉત્તરપદે પરે પુબ્બપદન્તસ્સ આત્તં હોતિ.

કેસેસુ ચ કેસેસુ ચ ગહેત્વા ઇદં યુદ્ધં પવત્તતીતિ કેસાકેસિ, દણ્ડેહિ ચ દણ્ડેહિ ચ પહરિત્વા ઇદં યુદ્ધં પવત્તતીતિ દણ્ડાદણ્ડિ. એવં મુટ્ઠામુટ્ઠિ, મુસલામુસલિ.

ઇતિ પઠમાબહુબ્બીહિ.

દુતિયાબહુબ્બીહિ

આગતા સમણા ઇમં સઙ્ઘારામં સોયં આગતસમણો, સઙ્ઘારામો. એત્થ ચ સમાસપદસ્સ અત્થો દુવિધો વાચ્ચત્થો, અભિધેય્યત્થો ચાતિ.

તત્થ સઙ્ઘારામસ્સ સમણેહિ પત્તબ્બભાવસઙ્ખાતા કમ્મસત્તિ વાચ્ચત્થો નામ, સત્તિમન્તભૂતો સઙ્ઘારામો અભિધેય્યત્થો નામ.

તત્થ આગતસમણસદ્દો વાચ્ચત્થમેવ ઉજું વદતિ, ન અભિધેય્યત્થં, આગતસમણોતિ સુત્વા સમણેહિ પત્તબ્બભાવમત્તં જાનાતિ, સઙ્ઘારામદબ્બં ન જાનાતીતિ વુત્તં હોતિ, તસ્મા તસ્સં અભિધેય્યત્થો અઞ્ઞેન સઙ્ઘારામસદ્દેન આચિક્ખિયતિ, વાચ્ચત્થસ્સ પન તેન ઉજું વુત્તત્તા પુન વત્તબ્બાભાવતો દુતિયાવિભત્તિયા આચિક્ખનકિચ્ચં નત્થિ, તસ્મા સઙ્ઘારામપદે દુતિયાવિભત્તિસમ્ભવો નત્થિ, લિઙ્ગત્થમત્તવિસયા પઠમાવિભત્તિ એવ પવત્તતિ, પુન પદન્તરસમ્બન્ધે સતિ ''સઙ્ઘારામં પસ્સતિ આગતસમણં, સઙ્ઘારામેન ગામો સોભતિ આગતસમણેન, સઙ્ઘારામસ્સ પૂજેતિ આગતસમણસ્સા''તિઆદિના તતો સબ્બા વિભત્તિયો પવત્તન્તિ. એસ નયો સબ્બેસુ વાચકપદેસુ નેતબ્બોતિ.

આગતસમણા સાવત્થિ, આગતસમણં જેતવનં, આગચ્છન્તિ સમણા ઇમન્તિ વા આગતસમણો, વિહારો. આરૂળ્હા વાનરા ઇમં રુક્ખન્તિ આરૂળ્હવાનરો, રુક્ખો. સમ્પત્તા ગામિકા યં ગામન્તિ સમ્પત્તગામિકો. એવં પવિટ્ઠગામિકો ઇચ્ચાદિ.

ઇતિ દુતિયાબહુબ્બીહિ.

તતિયાબહુબ્બીહિ

જિતાનિ ઇન્દ્રિયાનિ યેનાતિ જિતિન્દ્રિયો, સમણો. દિટ્ઠો ચતુસચ્ચધમ્મો યેનાતિ દિટ્ઠધમ્મો. એવં પત્તધમ્મો, વિદિતધમ્મો, પરિયોગાળ્હધમ્મો, કતાનિ ચતુમગ્ગકિચ્ચાનિ યેનાતિ કતકિચ્ચો, બહુવચને સતિ કતાનિ કિચ્ચાનિ યેહિ તે કતકિચ્ચા, અરહન્તો. ધમ્મેન અધિગતા ભોગા યેનાતિ ધમ્માધિગતભોગો, પુરિસો. એવં અધમ્માધિગતભોગો. એવં કત્તરિ. કરણે પન છિન્નો રુક્ખો યેનાતિ છિન્નરુક્ખો, ફરસુ ઇચ્ચાદિ.

ઇતિ તતિયાબહુબ્બીહિ.

ચતુત્થીબહુબ્બીહિ

દિન્નો સુઙ્કો યસ્સ રઞ્ઞો સોયં દિન્નસુઙ્કો, ઉપનીતં ભોજનં યસ્સાતિ ઉપનીતભોજનો, નત્થિ તુલો એતસ્સાતિ અતુલો, 'ટ નઞ્સ્સા'તિ ન-કારસ્સ ટત્તં, નત્થિ પટિપુગ્ગલો યસ્સાતિ અપ્પટિપુગ્ગલો, નત્થિ સીલં અસ્સાતિ દુસ્સીલો, નત્થિ પટિસન્ધિપઞ્ઞા અસ્સાતિ દુપ્પઞ્ઞો, 'ધપસ્સન્તસ્સાપ્પધાનસ્સા'તિ સુત્તેન ધસઞ્ઞસ્સ આસ્સ રસ્સત્તં. નત્થિ સીલં અસ્સાતિ નિસ્સીલો, નિપ્પઞ્ઞો, અપઞ્ઞો, વિરૂપં મુખં અસ્સાતિ દુમ્મુખો. એવં દુમ્મનો, દુબ્બણ્ણો, નત્થિ અત્તનો ઉત્તરો અધિકો યસ્સાતિ અનુત્તરો, 'અન સરે'તિ સુત્તેન નસ્સ અન.

ઇધ બાહિરત્થબહુબ્બીહિ નામ વુચ્ચતિ, સત્તાહં પરિનિબ્બુતસ્સ અસ્સાતિ સત્તાહપરિનિબ્બુતો, અચિરં પરિનિબ્બુતસ્સ અસ્સાતિ અચિરપરિનિબ્બુતો, માસો જાતસ્સ અસ્સાતિ માસજાતો, દ્વેમાસજાતો, એકો માસો

અભિસિત્તસ્સ અસ્સ રઞ્ઞોતિ એકમાસાભિસિત્તો, એકાહં મતસ્સ અસ્સાતિ એકાહમતં. એવં દ્વીહમતં, તીહમતં, એકાહં પટિચ્છન્નાય અસ્સાતિ એકાહપ્પટિચ્છન્ના. એવં દ્વીહપ્પટિચ્છન્ના, આપત્તિ. યોજનં ગતસ્સ અસ્સાતિ યોજનગતો, દ્વિયોજનગતો ઇચ્ચાદિ.

ઇતિ ચતુત્થીબહુબ્બીહિ.

પઞ્ચમીબહુબ્બીહિ

નિગ્ગતા જના અસ્મા ગામાતિ નિગ્ગતજનો, અપગતં કાળકં ઇતોતિ અપગતકાળકો, પટો. અપગતકાળકં, વત્થં. અપેતં વિઞ્ઞાણં યમ્હાતિ અપેતવિઞ્ઞાણં, મતસરીરં ઇચ્ચાદિ.

ઇતિ પઞ્ચમીબહુબ્બીહિ.

છટ્ઠીબહુબ્બીહિ

છિન્નો હત્થો યસ્સ સોતિ છિન્નહત્થો, હત્થચ્છિન્નો, જાતો છન્દો યસ્સાતિ જાતછન્દો, છન્દજાતો, સઞ્જાતં પીતિસોમનસ્સં યસ્સાતિ સઞ્જાતપીતિસોમનસ્સો, પીતિસોમનસ્સસઞ્જાતો, વિસુદ્ધં સીલં યસ્સાતિ વિસુદ્ધસીલો , સીલવિસુદ્ધો, મહન્તો કાયો યસ્સાતિ મહાકાયો.

ઇધ ઉપમાનપુબ્બપદો નામ વુચ્ચતિ, સુવણ્ણસ્સ વિય વણ્ણો યસ્સાતિ સુવણ્ણવણ્ણો, બ્રહ્મુનો વિય સરો યસ્સાતિ બ્રહ્મસ્સરો, નાગસ્સ વિય ગતિ અસ્સાતિ નાગગતિ. એવં સીહગતિ, નાગવિક્કમો, સીહવિક્કમો, સીહસ્સ વિય હનુ અસ્સાતિ સીહહનુ, એણિસ્સ વિય જઙ્ઘા યસ્સાતિ એણિજઙ્ઘો, ઉસભસ્સ વિય અસ્સ ખન્ધોતિ ઉસભક્ખન્ધો ઇચ્ચાદિ.

રૂપં વુચ્ચતિ સભાવો, યાદિસં રૂપં અસ્સાતિ યથારૂપં. એવં તથારૂપં, એવં રૂપં અસ્સાતિ એવરૂપં, બિન્દુલોપો. એવં આદિ અસ્સાતિ એવમાદિ. તથા ઇચ્ચાદિ, ઇચ્ચેવમાદિ, ઈદિસં નામં યસ્સાતિ ઇત્થન્નામો, એવંનામો, કીદિસં નામં યસ્સાતિ કિન્નામો, ‘કોનામો’તિ એત્થ મહાવુત્તિના કિંસદ્દસ્સ કોત્તં.

કો સમુદયો યસ્સ ધમ્મસ્સાતિ કિંસમુદયો, કા જાતિ યસ્સાતિ કિંજાતિકો, કિંનિદાનં યસ્સાતિ કિંનિદાનો, કતિ વસ્સાનિ યસ્સાતિ કતિવસ્સો, કો અત્થો અસ્સાતિ કિમત્થં, વચનં. ‘ક્વત્થો’તિ મહાવુત્તિના કિંસદ્દસ્સ કોત્તં, યાદિસો અત્થો અસ્સાતિ યદત્થો, તાદિસો અત્થો અસ્સાતિ તદત્થો, એદિસો અત્થો યસ્સ વિનયસ્સાતિ એતદત્થો, વિનયો. એતદત્થા, વિનયકથા. એતદત્થં, સોતાવધાનં ઇચ્ચાદિ.

ઇતિ છટ્ઠીબહુબ્બીહિ.

સત્તમીબહુબ્બીહિ

સમ્પન્નાનિ સસ્સાનિ યસ્મિં જનપદે સોયં સમ્પન્નસસ્સો, સુલભા ભિક્ખા યસ્મિં જનપદે સોયં સુભિક્ખો , દુલ્લભા ભિક્ખા યસ્મિન્તિ દુબ્ભિક્ખો, બહવો ગામા અસ્મિં જનપદેતિ બહુગામો. એવં બહુજનો, ગામો. નત્થિ

ગામખેત્તં યસ્મિં અરઞ્ઞે તયિદં અગામકં, સમાસન્તે કો. સંવિજ્જન્તિ મનુસ્સા યસ્મિં ગામે સમનુસ્સો, ન વિજ્જન્તિ મનુસ્સા યસ્મિં ગામે અમનુસ્સો ઇચ્ચાદિ.

ઇતિ સત્તમીબહુબ્બીહિ.

ભિન્નાધિકરણબહુબ્બીહિ

ભિન્નાધિકરણબહુબ્બીહિ નામ વુચ્ચતિ, એકરત્તિં વાસો અસ્સાતિ એકરત્તિવાસો, સમાનેન જનેન સદ્ધિં વાસો અસ્સાતિ સમાનવાસો, ઉભતો કમ્મતો ઉપ્પન્નં બ્યઞ્જનદ્વયં અસ્સાતિ ઉભતોબ્યઞ્જનો, અલુત્તસમાસો. એવં કણ્ઠસ્મિં કાળો અસ્સાતિ કણ્ઠેકાળો, ઉરસ્મિં લોમાનિ અસ્સાતિ ઉરસિલોમો, યસ્સ હત્થે પત્તો અત્થીતિ પત્તહત્થો. એવં અસિહત્થો, દણ્ડહત્થો, છત્તં પાણિમ્હિ અસ્સાતિ છત્તપાણિ. એવં સત્થપાણિ, દણ્ડપાણિ, વજિરપાણિ, દાને અજ્ઝાસયો અસ્સાતિ દાનજ્ઝાસયો, દાનાધિમુત્તિકો, બુદ્ધેસુ ભત્તિ અસ્સાતિ બુદ્ધભત્તિકો, બુદ્ધે ગારવો અસ્સાતિ બુદ્ધગારવો, ધમ્મગારવો ઇચ્ચાદિ.

તિપદબહુબ્બીહિ

તિપદબહુબ્બીહિ નામ વુચ્ચતિ, પરક્કમેન અધિગતા સમ્પદા યેહિ તે પરક્કમાધિગતસમ્પદા, ધમ્મેન અધિગતા ભોગા યેહિ તે ધમ્માધિગતભોગા, ઓણીતો પત્તમ્હા પાણિ યેન સો ઓણીતપત્તપાણિ, સીહસ્સ પુબ્બદ્ધં વિય કાયો અસ્સાતિ સીહપુબ્બદ્ધકાયો, મત્તા બહવો માતઙ્ગા યસ્મિં વનેતિ મત્તબહુમાતઙ્ગં ઇચ્ચાદિ.

બહુબ્બીહિસમાસો નિટ્ઠિતો.

દ્વન્દસમાસ

અથ દ્વન્દસમાસો દીપિયતે.

દ્વે ચ દ્વે ચ પદાનિ દ્વન્દા, દ્વે ચ દ્વે ચ અત્થા વા દ્વન્દા, મહાવુત્તિના દ્વિન્નં દ્વિસદ્દાનં દ્વન્દાદેસો. દ્વન્દસદ્દસદિસત્તા સબ્બો ચાયં સમાસો **દ્વન્દો**તિ વુચ્ચતિ.

અથ વા દ્વે અવયવા અન્દિયન્તિ બન્ધિયન્તિ એત્થાતિ દ્વન્દો, યુગળસ્સેતં નામં ‘‘પાદદ્વન્દં મુનિન્દસ્સ, વન્દામિ સિરસામહ’’ન્તિ એત્થ વિય, ઇધ પન પદયુગળં અત્થયુગળઞ્ચ ગય્હતિ. ઉભયપદત્થપધાનો હિ દ્વન્દો.

એત્થ સિયા – યદિ ઉભયપદત્થપ્પધાનો દ્વન્દો, એવઞ્ચ સતિ દ્વન્દે કથં એકત્થીભાવલક્ખણં સિયાતિ? વુચ્ચતે – અભિન્નવિધેય્યત્થત્તા. વચનપથઞ્હિ પત્વા કત્તુભાવકમ્મભાવાદિકો વિધેય્યત્થો એવ પદાનં અચ્ચન્તપ્પધાનત્થો હોતિ વચનવાક્યસમ્પત્તિયા પધાનઙ્ગત્તા, સો ચ વિધેય્યત્થો દ્વન્દેપિ અભિન્નો એવ હોતિ. તથા હિ ‘‘સારિપુત્તમોગ્ગલ્લાના ગચ્છન્તિ, સારિપુત્તમોગ્ગલ્લાને પસ્સતિ’’ ઇચ્ચાદીસુ દ્વે અત્થા એકવિભત્તિયા વિસયા હુત્વા એકકત્તુ, એકકમ્માદિભાવેન એકત્તં ગચ્છન્તિ, એવં દ્વન્દેપિ દ્વિન્નં તિણ્ણં બહુન્નં વા પદાનં એકત્થીભાવલક્ખણં લબ્ભતિયેવાતિ.

૩૫૭. ચત્થે [ક॰ ૩૨૯; રૂ॰ ૩૫૭; ની॰ ૭૦૯].

અનેકં સ્યાદ્યન્તપદં ચસદ્દસ્સ અત્થે એકત્થં હોતિ વા.

એત્થ ચ સમુચ્ચયો, અન્વાચયો, ઇતરીતરયોગો, સમાહારોતિ ચત્તારો ચસદ્દત્થા હોન્તિ.

તત્થ **સમુચ્ચયો** યથા? ચીવરઞ્ચ પિણ્ડપાતઞ્ચ સેનાસનઞ્ચ દેતીતિ. **અન્વાચયો** યથા? દાનઞ્ચ દેતિ, સીલઞ્ચ રક્ખતીતિ. ઇમે દ્વે ચસદ્દત્થા વાક્યદ્વન્દે એવ લબ્ભન્તિ, ન સમાસદ્વન્દે પદાનં અઞ્ઞમઞ્ઞં નિરપેક્ખત્તાતિ વદન્તિ. તં અન્વાચયે યુજ્જતિ નાનાક્રિયાપેક્ખત્તા, સમુચ્ચયે પન ''ચીવરઞ્ચ પિણ્ડપાતઞ્ચ સેનાસનઞ્ચ દેતી''તિ વા ''ચીવરપિણ્ડપાતસેનાસનાનિ દેતી''તિ વા એવં દ્વિધાપિ યોજેતું યુજ્જતિયેવ ''લાભી હોતિ ચીવરપિણ્ડપાતસેનાસનગિલાનપચ્ચયભેસજ્જપરિક્ખારાન''ન્તિ [મ॰ નિ॰ ૧.૬૫] પાળિદસ્સનતો. અન્વાચયોપિ વા સમાસદ્વન્દે નો ન લબ્ભતિ ''માલાગન્ધવિલેપનધારણમણ્ડનવિભૂસનટ્ઠાના''તિ [દી॰ નિ॰ ૧.૧૦] પાળિદસ્સનતો. એવં પન યુજ્જેય્ય – ચસદ્દત્થો એકક્રિય, નાનાક્રિયાપેક્ખનભેદેન દુવિધો હોતિ સમુચ્ચયો, અન્વાચયો ચાતિ, તેસુ ચ એકેકો અવયવપ્પધાન, સમુદાયપ્પધાનભેદેન દુવિધો હોતિ ઇતરીતરયોગો, સમાહારો ચાતિ. તત્થ ઇતરીતરયોગે અવયવપ્પધાનત્તા સબ્બવિભત્તીસુ બહુવચનમેવ યુજ્જતિ.

દ્વન્દે પણીતતરં પુબ્બે નિપતતિ. સારિપુત્તો ચ મોગ્ગલ્લાનો ચ સારિપુત્તમોગ્ગલ્લાના, સારિપુત્તમોગ્ગલ્લાને, સારિપુત્તમોગ્ગલ્લાનેહિ ઇચ્ચાદિ. એવં સમણબ્રાહ્મણા, બ્રાહ્મણગહપતિકા, ખત્તિયબ્રાહ્મણા, દેવમનુસ્સા, ચન્દિમસૂરિયા.

અપ્પક્ખર, બહ્વક્ખરેસુ અપ્પક્ખરં ક્વચિ પુબ્બં હોતિ, ગામનિગમા, ગામજનપદા ઇચ્ચાદિ.

ક્વચિ ઇવણ્ણુ'વણ્ણન્તા પુબ્બે હોન્તિ, અગ્ગિ ચ ધૂમો ચ અગ્ગિધૂમા, રત્તિદિવા, ધાતુલિઙ્ગાનિ.

અવણ્ણન્તેસુ સરાદિપદં પુબ્બં હોતિ, અત્થો ચ ધમ્મો ચ અત્થધમ્મા, ધમ્મત્થા વા ઇચ્ચાદિ.

અયઞ્ચ નિયમો દ્વિપદદ્વન્દેસુ યેભુય્યેન લબ્ભતિ, બહુપદદ્વન્દેસુ ન લબ્ભતિ.

સમાહારદ્વન્દે –

૩૫૮. સમાહારે નપુંસકં [ક॰ ૩૨૨; રૂ॰ ૩૫૯; ની॰ ૭૦૦].

ચત્થે સમાહારે એકત્થપદં નપુંસકં હોતિ, એકવચનન્તત્તં પન સમાહારવચનેનેવ સિદ્ધં, અયઞ્ચ સમાહારો પાણ્યઙ્ગાદીનં દ્વન્દેસુ નિચ્ચં લબ્ભતિ, રુક્ખતિણાદીનં દ્વન્દેસુ વિકપ્પેન લબ્ભતિ.

તત્થ નિચ્ચલદ્ધેસુ તાવ પાણ્યઙ્ગદ્વન્દે –

ચક્ખુ ચ સોતઞ્ચ ચક્ખુસોતં, મુખઞ્ચ નાસિકા ચ મુખનાસિકં, 'સ્યાદીસુ રસ્સો'તિ રસ્સત્તં. હનુ ચ ગીવા ચ હનુગીવં. એવં કણ્ણનાસં, છવિ ચ મંસઞ્ચ લોહિતઞ્ચ છવિમંસલોહિતં, નામઞ્ચ રૂપઞ્ચ નામરૂપં, જરા ચ મરણઞ્ચ જરામરણં. બહુલાધિકારા ક્વચિ વિકપ્પરૂપમ્પિ દિસ્સતિ, હત્થા ચ પાદા ચ હત્થપાદં, હત્થપાદા વા ઇચ્ચાદિ.

તૂરિયઙ્ગદ્વન્દે –

નચ્ચઞ્ચ ગીતઞ્ચ વાદિતઞ્ચ નચ્ચગીતવાદિતં. એવં સમ્મતાળં, ‘સમ્મ’ન્તિ કંસતાળં, ‘તાળ’ન્તિ હત્થતાળં, સઙ્ખો ચ પણવો ચ ડિણ્ડિમો ચ સઙ્ખપણવડિણ્ડિમં ઇચ્ચાદિ.

યોગ્ગઙ્ગદ્વન્દે –

ફાલો ચ પાચનઞ્ચ ફાલપાચનં, યુગઞ્ચ નઙ્ગલઞ્ચ યુગનઙ્ગલં ઇચ્ચાદિ.

સેનઙ્ગદ્વન્દે –

હત્થિનો ચ અસ્સા ચ હત્થિઅસ્સં. એવં રથપત્તિકં, અસિ ચ ચમ્મઞ્ચ અસિચમ્મં. ‘ચમ્મ’ન્તિ સરપરિત્તાણફલકં, ધનુ ચ કલાપો ચ ધનુકલાપં ઇચ્ચાદિ.

ખુદ્દકપાણદ્વન્દે –

ડંસા ચ મકસા ચ ડંસમકસં. એવં કુન્થકિપિલ્લિકં [સુ॰ નિ॰ ૬૦૭], કીટપટઙ્ગં ઇચ્ચાદિ.

નિચ્ચવેરિદ્વન્દે –

અહિ ચ નકુલો ચ અહિનકુલં, બિળારો ચ મૂસિકા ચ બિળારમૂસિકં, રસ્સત્તં. કાકોલૂકં, સપ્પમણ્ડૂકં, નાગસુપણ્ણં ઇચ્ચાદિ.

સભાગદ્વન્દે –

સીલઞ્ચ પઞ્ઞાણઞ્ચ સીલપઞ્ઞાણં, સમથો ચ વિપસ્સના ચ સમથવિપસ્સનં, વિજ્જા ચ ચરણઞ્ચ વિજ્જાચરણં. એવં સતિસમ્પજઞ્ઞં, હિરિઓત્તપ્પં, ઉદ્ધચ્ચકુક્કુચ્ચં, થિનમિદ્ધં ઇચ્ચાદિ.

વિવિધવિરુદ્ધદ્વન્દે –

કુસલાકુસલં, સાવજ્જાનવજ્જં, કણ્હસુક્કં, હીનપણીતં, છેકબાલં ઇચ્ચાદિ.

એકસઙ્ગીતિદ્વન્દે –

દીઘો ચ મજ્ઝિમો ચ દીઘમજ્ઝિમં, અઙ્ગુત્તરસંયુત્તકં, ખન્ધકવિભઙ્ગં ઇચ્ચાદિ.

સઙ્ખ્યાપરિમાણદ્વન્દે –

એકકદુકં, દુકતિકં, તિકચતુક્કં, ચતુક્કપઞ્ચકં ઇચ્ચાદિ.

પચનચણ્ડાલદ્વન્દે –

ઓરબ્ભિકા ચ સૂકરિકા ચ ઓરબ્ભિકસૂકરિકં. એવં સાકુણિકમાગવિકં, સપાકચણ્ડાલં, વેનરથકારં, પુક્કુસછવડાહકં ઇચ્ચાદિ.

લિઙ્ગવિસભાગદ્વન્દે –

ઇત્થિપુમં, દાસિદાસં ઇચ્ચાદિ.

દિસાદ્વન્દે –

પુબ્બા ચ અપરા ચ પુબ્બાપરં. એવં દક્ખિણુત્તરં, પુબ્બદક્ખિણં, પુબ્બુત્તરં, અપરદક્ખિણં, અપરુત્તરં.

નદીદ્વન્દે –

ગઙ્ગાયમુનં, મહિસરભુ, સબ્બત્થ નપુંસકત્તા અન્તે દીઘાનં રસ્સત્તં સત્તસુ વિભત્તીસુ એકવચનન્તઞ્ચ.

ઇતિ નિચ્ચસમાહારરાસિ.

વિકપ્પલદ્ધેસુ [ક॰ ૩૨૩; રૂ॰ ૩૬૦; ની॰ ૭૦૧] તિણવિસેસદ્વન્દે –

ઉસીરાનિ ચ બીરણાનિ ચ ઉસીરબીરણં, ઉસીરબીરણા. એવં મુઞ્ચપબ્બજં, મુઞ્ચપબ્બજા, કાસકુસં, કાસકુસા.

રુક્ખવિસેસદ્વન્દે –

ખદિરો ચ પલાસો ચ ખદિરપલાસં, ખદિરપલાસા, ધવો ચ અસ્સકણ્ણો ચ ધવસ્સકણ્ણં, ધવસ્સકણ્ણા, પિલક્ખનિગ્રોધં, પિલક્ખનિગ્રોધા, અસ્સત્થકપીતનં [કપિત્થનં (કત્થચિ)], અસ્સત્થકપીતના, સાકસાલં, સાકસાલા.

પસુવિસેસદ્વન્દે –

ગજા ચ ગવજા ચ ગજગવજં, ગજગવજા, ગોમહિસં, ગોમહિસા, એણેય્યવરાહં, એણેય્યવરાહા, અજેળકં, અજેળકા, કુક્કુટસૂકરં, કુક્કુટસૂકરા, હત્થિગવસ્સવળવં, હત્થિગવસ્સવળવા.

સકુણવિસેસદ્વન્દે –

હંસબિલવં, હંસબિલવા, કારણ્ડવચક્કવાકં, કારણ્ડવચક્કવાકા, બકબલાકં, બકબલાકા.

ધનદ્વન્દે –

હિરઞ્ઞસુવણ્ણં, હિરઞ્ઞસુવણ્ણા, મણિ ચ સઙ્ખો ચ મુત્તા ચ વેળુરિયઞ્ચ મણિસઙ્ખમુત્તવેળુરિયં, મણિસઙ્ખમુત્તવેળુરિયા, જાતરૂપરજતં, જાતરૂપરજતા.

ધઞ્ઞદ્વન્દે –

સાલિયવં, સાલિયવા, તિલમુગ્ગમાસં, તિલમુગ્ગમાસા, નિપ્ફાવકુલત્થં, નિપ્ફાવકુલત્થા.

બ્યઞ્જનાનં દ્વન્દે –

મચ્છમંસં, મચ્છમંસા, સાકસૂપં, સાકસૂપા, ગબ્યમાહિસં, ગબ્યમાહિસા, એણેય્યવારાહં, એણેય્યવારાહા, મિગમાયૂરં, મિગમાયૂરા.

જનપદદ્વન્દે –

કાસિકોસલં, કાસિકોસલા, વજ્જિમલ્લં, વજ્જિમલ્લા, ચેતવંસં, ચેતવંસા, મજ્ઝઞ્ચ સૂરસેનઞ્ચ મજ્ઝસૂરસેનં, મજ્ઝસૂરસેના, કુરુપઞ્ચાલં, કુરુપઞ્ચાલા.

ઇતિ વિકપ્પસમાહારરાસિ.

દ્વન્દસમાસો નિટ્ઠિતો.

વિસેસવિધાન

ઇદાનિ પુબ્બે વુત્તાનિ અવુત્તાનિ ચ છસુ સમાસેસુ વિસેસવિધાનાનિ વુચ્ચન્તે.

નપુંસકેકત્તં, સમાસન્તરસ્સો, પુમ્ભાવાતિદેસો, સમાસન્તે ક, સમાસન્તે અ, નાનાદેસો, અબ્યયો, સઙ્ખ્યા.

નપુંસકેકત્તરાસિ

તત્થ સબ્બો અબ્યયીભાવો નપુંસકલિઙ્ગો એવ, સમાહારભૂતા દિગુ, દ્વન્દા નપુંસકા ચ એકત્તસઙ્ખ્યા ચ.

૩૫૯. ક્વચેકત્તઞ્ચ છટ્ઠિયા [ક॰ ૩૨૭; રૂ॰ ૩૫૧; ની॰ ૭૦૪; ચં॰ ૨.૨.૬૯-૭૩; પા॰ ૨.૪.૨૨-૨૫].

છટ્ઠીસમાસે ક્વચિ નપુંસકત્તં એકત્તઞ્ચ હોતિ.

છાયા, સભાસ્વેવાયં વિધિ, સલભાનં છાયા સલભચ્છાયં [...સભચ્છાયં (મૂલપાઠે)]. એવં સકટચ્છાયં, ઘરચ્છાયં. ઇધ ન હોતિ, રુક્ખચ્છાયા, પબ્બતચ્છાયા. સભાસદ્દે અમનુસ્સસભાસ્વેવાયં વિધિ, બ્રહ્મૂનં સભા બ્રહ્મસભં. એવં દેવસભં, ઇન્દસભં, યક્ખસભં, રક્ખસસતં. મનુસ્સસભાસુ નત્થિ, ખત્તિયસભા, રાજસભા ઇચ્ચાદિ.

ક્વચીતિ કિં? રાજપરિસા.

ઇતિ નપુંસકેકત્તરાસિ.

સમાસન્તરસ્સરાસિ

‘સ્યાદીસુ રસ્સો’તિ સુત્તેન અબ્યયીભાવ, સમાહારદિગુ, દ્વન્દાનં કસ્સચિ તપ્પુરિસસ્સ ચ સ્યાદીસુ રસ્સો.

અબ્યયીભાવે –

ઉપમણિકં અધિત્થિ, ઉપવધુ.

સમાહારદિગુમ્હિ –

ચતુદ્દિસં, દસિત્થિ, દસવધુ.

સમાહારદ્વન્દે –

મુખનાસિકં, હનુગીવં.

તપ્પુરિસે –

સલભચ્છાયં, બ્રહ્મસભં.

૩૬૦. **ઘપસ્સન્તસ્સાપ્પધાનસ્સ** [ક૦ ૪૦૩; રૂ૦ ૩૫૪; ની૦ ૮૫૮; ચં૦ ૨.૨.૮૬; પા૦ ૧.૨.૪૮].

સ્યાદીસુ અન્તભૂતસ્સ અપ્પધાનભૂતસ્સ ચ ઘપસ્સ રસ્સો હોતિ.

બહુબ્બીહિમ્હિ –

બહુકઞ્ઞો, પોસો, બહુઇત્થિ, કુલં, બહુવધુ, કુલં.

અબ્યયીભાવે –

ઉપમણિકં, અધિત્થિ, ઉપવધુ.

અન્તસ્સાતિ કિં? સદ્ધાધનો, પુરિસો.

અપ્પધાનસ્સાતિ કિં? રાજકઞ્ઞા, રાજકુમારી, બ્રહ્મબન્ધૂ.

૩૬૧. **ગોસ્સુ** [ક૦ ૩૪૨; રૂ૦ ૩૩૭; ની૦ ૭૨૨; ચં૦ ૨.૨.૮૫; પા૦ ૧.૨.૪૮].

સ્યાદીસુ અન્તભૂતસ્સ અપ્પધાનભૂતસ્સ ચ ગોસ્સ ઉ હોતિ.

ચિત્તગુ ચિત્તગુ.

અપ્પધાનસ્સાતિ કિં? રાજગવો.

અન્તસ્સાતિ કિં? ગોકુલં.

ઇતિ સમાસન્તરસ્સરાસિ.

પુમ્ભાવાતિદેસરાસિ

૩૬૨. ઇત્થિયં ભાસિતપુમિત્થી પુમાવેકત્થે [ક॰ ૩૩૧; રૂ॰ ૩૫૩; ની॰ ૭૧૪; ચં॰ ૫.૨.૨૯; પા॰ ૬.૩.૩૪].

‘એકત્થે’તિ તુલ્યાધિકરણે, ઇત્થિયં વત્તમાને એકત્થે ઉત્તરપદે પરે કદાચિ ભાસિતપુમો ઇત્થિલિઙ્ગસદ્દો પુમા ઇવ હોતિ. ચતુરઙ્ગમિદં વિધાનં, પુબ્બપદં ઇત્થિલિઙ્ગઞ્ચ ભાસિતપુમઞ્ચ સિયા, પરપદં નિયતિત્થિલિઙ્ગઞ્ચ પુબ્બપદેન એકત્થઞ્ચ સિયાતિ.

દીઘા જઙ્ઘા યસ્સ સો દીઘજઙ્ઘો, પુરિસો, દીઘજઙ્ઘા, ઇત્થી, દીઘજઙ્ઘં, કુલં.

એત્થ ચ યે સદ્દા કત્થચિ પુલ્લિઙ્ગરૂપા હોન્તિ, કત્થચિ ઇત્થિપચ્ચયયુત્તા ઇત્થિલિઙ્ગરૂપા, તે **ભાસિતપુમા** નામ. દીઘો મગ્ગો, દીઘા રત્તિ, ગતો પુરિસો, ગતા ઇત્થી, કુમારો, કુમારી, બ્રાહ્મણો, બ્રાહ્મણી ઇચ્ચાદિ.

યે પન ઇત્થિપચ્ચયયુત્તા નિચ્ચં ઇત્થિલિઙ્ગરૂપા હોન્તિ, તે ભાસિતપુમા નામ ન હોન્તિ, કઞ્ઞા, પઞ્ઞા, સદ્ધા, નદી, ઇત્થી, પથવી ઇચ્ચાદિ. તથા સભાવઇત્થિલિઙ્ગાપિ નિયતપુન્નપુંસકલિઙ્ગાપિ ભાસિતપુમા ન હોન્તિ, દેવતા, રત્તિ, ધેનુ, વધૂ, સક્કો, દેવો, બ્રહ્મા, રતનં, સરણં ઇચ્ચાદિ.

ઇધ પન દીઘસદ્દો ‘‘દીઘો બાલાન સંસારો’’તિ [ધ॰ પ॰ ૬૦] આદીસુ ભાસિતપુમો, સો વિસેસ્યલિઙ્ગાનુગતવસેન ઇધ ઇત્થિપચ્ચયયુત્તો ઇત્થિલિઙ્ગસદ્દો નામ. ઇમિના સુત્તેન પુમ્ભાવાતિદેસે કતે તત્થ આપચ્ચયો અન્તરધાયતિ, ‘ઘપસ્સન્તસ્સાપ્પધાનસ્સા’તિ સુત્તેન સમાસન્તસ્સ આકારસ્સ રસ્સત્તં, કુમારી ભરિયા યસ્સ સો કુમારભરિયો, ઈપચ્ચયનિવત્તિ. યુવતિ જાયા યસ્સ સો યુવજાયો, તિપચ્ચયનિવત્તિ. બ્રહ્મબન્ધૂ ભરિયા યસ્સ સો બ્રહ્મબન્ધુભરિયો, ઊપચ્ચયનિવત્તિ.

ઇત્થિયન્તિ કિં? કુમારી રતનં યસ્સ સો કુમારીરતનો, પુરિસો, ઇધ પરપદં ઇત્થિલિઙ્ગં ન હોતિ, તસ્મા પુમ્ભાવાતિદેસો ન કાતબ્બો, યદિ કરેય્ય, કુમારો રતનં યસ્સ કુમારરતનોતિ એવં અનિટ્ઠત્થો ભવેય્ય.

એકત્થેતિ કિં? કુમારીસુ ભત્તિ યસ્સ સો કુમારીભત્તિકો. એવં સમણીભત્તિકો, બ્રાહ્મણીભત્તિકો, સમાસન્તે કો, ઇધ પરપદં પુબ્બપદેન એકત્થં ન હોતિ, તસ્મા પુમ્ભાવાતિદેસો ન કાતબ્બો, યદિ કરેય્ય, કુમારેસુ ભત્તિ યસ્સ સો કુમારભત્તિકોતિ એવં અનિટ્ઠત્થો ભવેય્ય.

ઇત્થીતિ કિં? દટ્ઠબ્બટ્ઠેન દિટ્ઠિ, ગામણિકુલં દિટ્ઠિ યેન સો ગામણિદિટ્ઠિ, ઇધ ગામણિસદ્દો ભાસિતપુમો હોતિ, ઇધ પન કુલવાચકત્તા નપુંસકલિઙ્ગે તિટ્ઠતિ, ઇત્થિપચ્ચયો નત્થિ, તસ્મા પુમ્ભાવાતિદેસકિચ્ચં નત્થિ.

ભાસિતપુમોતિ કિં? સદ્ધા પકતિ યસ્સ સો સદ્ધાપકતિકો. એવં પઞ્ઞાપકતિકો, ઇધ પુબ્બપદં નિયતિત્થિલિઙ્ગત્તા ભાસિતપુમં ન હોતીતિ. સદ્ધાધનો, પઞ્ઞાધનો, સદ્ધાધુરો પઞ્ઞાધુરો ઇચ્ચત્ર દ્વઙ્ગવેકલ્લં હોતિ.

કમ્મધારયમ્હિ [ક॰ ૩૩૨; રૂ॰ ૩૪૩; ની॰ ૭૧૬] પન ‘એકત્થે’તિ પદં વિસું એકં અઙ્ગં ન હોતિ અનેકત્થસ્સ ઇધ અસમ્ભવતો. દીઘા ચ સા જઙ્ઘા ચાતિ દીઘજઙ્ઘા, કુમારી ચ સા ભરિયા ચાતિ કુમારભરિયા. એવં ખત્તિયકઞ્ઞા, બ્રાહ્મણકઞ્ઞા, યુવતિ ચ સા ભરિયા ચાતિ યુવભરિયા, બ્રહ્મબન્ધૂ ચ સા ભરિયા ચાતિ બ્રહ્મબન્ધુભરિયા.

ઇત્થિયન્તિ કિં? કુમારી ચ સા રતનઞ્ચાતિ કુમારીરતનં. એવં સમણીપદુમં.

ઇત્થીતિ કિં? ગામણિકુલઞ્ચ તં દિટ્ઠિ ચાતિ ગામણિદિટ્ઠિ.

ભાસિતપુમોતિ કિં? સદ્ધાપકતિ, ગઙ્ગાનદી, તણ્હાનદી, પથવીધાતુ.

સઞ્ઞાસદ્દેસુ પન ચતુરઙ્ગયુત્તેપિ વિધાનં ન હોતિ, નન્દાદેવી, નન્દાપોક્ખરણી, કાયગતાસતિ, પઠમાવિભત્તિ, દુતિયાવિભત્તિ, પઞ્ચમીવિભત્તિ, છટ્ઠીવિભત્તિ ઇચ્ચાદિ.

૩૬૩. **ક્વચિ પચ્ચયે** [ક॰ ૩૩૨; રૂ॰ ૩૪૩; ની॰ ૭૧૬; ચં॰ ૫.૨.૩૧; પા॰ ૬.૩.૩૫].

પચ્ચયે પરે કદાચિ ભાસિતપુમો ઇત્થિલિઙ્ગસદ્દો ક્વચિ પુમાવ હોતિ.

બ્યત્તતરા, બ્યત્તતમા, એત્થ ચ બ્યત્તાનં ઇત્થીનં અતિસયેન બ્યત્તાતિ બ્યત્તતરા, બ્યત્તતમાતિ અત્થો. એવં પણ્ડિતતરા, પણ્ડિતતમા ઇચ્ચાદિ.

૩૬૪. **સબ્બાદયો વુત્તિમત્તે** [ક॰ ૩૩૧; રૂ॰ ૩૫૩; ની॰ ૭૧૪; ચં॰ ૫.૨.૪૧; પા॰ ૬.૩.૩૫].

વુત્તિમત્તે ઠાને સબ્બાદિનામકા સબ્બનામસદ્દા પુમાવ હોન્તિ.

સા પમુખા યસ્સ સો તપ્પમુખો. એવં તપ્પધાનો, તાય તાહિ વા સમ્પયુત્તો તંસમ્પયુત્તો. સા એવ પમુખા તપ્પમુખા. એવં તપ્પધાના, તસ્સા મુખં તમ્મુખં, તસ્સં ગાથાયં તાસુ ગાથાસુ વા તત્ર, તાય ગાથતો તાહિ વા ગાથાહિ તતો, તસ્સં વેલાયં તદા ઇચ્ચાદિ.

એત્થ ચ વુત્તિ નામ સમાસ, તદ્ધિતા' ચાદિધાતુપચ્ચયન્ત, વિભત્તિપચ્ચયન્તાનં નામં.

ઇતિ પુમ્ભાવાતિદેસરાસિ.

સમાસન્તકપચ્ચયરાસિ

૩૬૫. **લ્તિત્થિયૂહિ કો** [ક॰ ૩૩૮; રૂ॰ ૩૫૬; ની॰ ૭૨૫; ચં॰ ૪.૪.૧૪૦; પા॰ ૫.૪.૧૫૨].

અઞ્ઞપદત્થવિસયે કત્તુઇચ્ચાદીહિ લ્તુપચ્ચયન્તેહિ ઇત્થિયં ઈ, ઊકારન્તેહિ ચ બહુલં કપચ્ચયો હોતિ.

બહવો કત્તારો યસ્મિં દેસે સો બહુકત્તુકો. એવં બહુવત્તુકો, બહુકા નદિયો યસ્મિં દેસે સો બહુનદિકો. એવં બહુઇત્થિકો, ગામો, બહુઇત્થિકા, સભા, બહુઇત્થિકં, કુલં. એવં બહુકુમારિકં, બહુબ્રહ્મબન્ધુકો.

એત્થ ચ 'બ્રહ્મબન્ધૂ'તિ રસ્સપદં બ્રાહ્મણં વદતિ, દીઘપદં બ્રાહ્મણિં વદતિ, કપચ્ચયે પરે દીઘાનં મહાવુત્તિના રસ્સત્તં ઇચ્છન્તિ.

બહુલન્તિ કિં? બહુકત્તા, ગામો.

૩૬૬. **વાઞ્ઞતો** [ક॰ ૩૩૮; રૂ॰ ૩૫૬; ની॰ ૭૨૫; ચં॰ ૬.૨.૭૨; પા॰ ૫.૪.૧૫૨].

અઞ્ઞપદત્થવિસયે લ્તિત્થિયૂહિ અઞ્ઞતો અવણ્ણિવણ્ણુવણ્ણન્તેહિ બહુલં કપચ્ચયો હોતિ વા.

અવણ્ણન્તમ્હા તાવ –

અગામકં, અરઞ્ઞં, બહુગામકો, જનપદો, સસોતકો, અસોતકો, સલોમકો, સપક્ખકો, બહુમાલકો, બહુમાલો, બહુમાયકો, બહુમાયો.

ઇવણ્ણન્તમ્હા –

સુન્દરા દિટ્ઠિ યસ્સ સો સમ્માદિટ્ઠિકો, સમ્માદિટ્ઠિ, મિચ્છાદિટ્ઠિકો, મિચ્છાદિટ્ઠિ, મતપતિકા, ઇત્થી, સદ્ધાપકતિકો, પઞ્ઞાપકતિકો, બહુહત્થિકો, બહુદણ્ડિકો.

ઉવણ્ણન્તમ્હા –

સહેતુકો, અહેતુકો, સચક્ખુકો, અચક્ખુકો, સભિક્ખુકો, અભિક્ખુકો, દીઘાયુકો, અપ્પાયુકો, બહુધેનુકો, વજો, બહુરત્તઞ્ઞુકો, ભિક્ખુસઙ્ઘો.

ઇત્થિલિઙ્ગે કમ્હિ પરે અકારસ્સ મહાવુત્તિના વા 'અધાતુસ્સ કે...'તિ સુત્તેન વા બહુલં ઇકારત્તં હોતિ, બહુપુત્તિકા, ઇત્થી, બહુપુત્તકા વા, એકપુત્તિકા, એકપુત્તકા ઇચ્ચાદિ.

ઇતિ સમાસન્તકપચ્ચયરાસિ.

સમાસન્તઅપચ્ચયરાસિ

૩૬૭. સમાસન્ત [ક॰ ૩૩૭; રૂ॰ ૩૫૦; ની॰ ૭૨૨; ચં॰ ૪.૪.૫૨; પા॰ ૫.૪.૬૮; 'ત્વ' (બહૂસુ)].

'સમાસન્તો+અ' ઇતિ દ્વિપદમિદં, સમાસન્તો હુત્વા અપચ્ચયો હોતીતિ અત્થો. અધિકારસુત્તમિદં.

૩૬૮. પાપાદીહિ ભૂમિયા [ક॰ ૩૩૭; રૂ॰ ૩૫૦; ની॰ ૭૨૨; ચં॰ ૪.૪.૭૨; ...પે॰... ૫.૪.૭૫; 'ગોદાવરીનં' (બહૂસુ)].

પાપાદીહિ પરાય ભૂમિયા સમાસન્તો અહોતિ, 'ભૂમિસદ્દસ્સા'તિ વત્તબ્બે નિયતિત્થિલિઙ્ગદસ્સનત્થં 'ભૂમિયા'તિ વુત્તં. એવં અઞ્ઞત્થપિ.

પાપાનં ભૂમિ પાપભૂમં, પાપાનં ઉપ્પત્તિભૂમિત્યત્થો, જાતિયા ભૂમિ જાતિભૂમં, સત્થુજાતરટ્ઠં. એવં પચ્છાભૂમં, મજ્ઝિમદેસે પચ્છાભાગરટ્ઠં.

૩૬૯. સઙ્ખ્યાહિ [ક॰ ૩૩૭; રૂ॰ ૩૫૦; ની॰ ૭૨૨; ચં॰ ૪.૪.૭૩; પા॰ ૫.૪.૭૫].

સઙ્ખ્યાહિ પરાય ભૂમિયા સમાસન્તો અ હોતિ.

દ્વે ભૂમિયો એત્થાતિ દ્વિભૂમો, દ્વિભૂમકો, પાસાદો, દ્વિભૂમિકો વા, તિસ્સો ભૂમિયો એતેસન્તિ વા તીસુ ભૂમિસુ પરિયાપન્નાતિ વા તેભૂમકા, ધમ્મા, ચતુભૂમકા, ધમ્મા, તેભૂમિકા, ચતુભૂમિકા વા. દિગુમ્હિ-દ્વે ભૂમિયો દ્વિભૂમં, તિસ્સો ભૂમિયો તિભૂમં, ચતસ્સો ભૂમિયો ચતુભૂમં ઇચ્ચાદિ.

૩૭૦. નદીગોધાવરીનં [ક॰ ૩૩૭; રૂ॰ ૩૫૦; ની॰ ૭૨૨; ચં॰ ૪.૪.૭૩; પા॰ ૫.૪.૭૫].

સઙ્ખ્યાહિ પરાસં નદી, ગોધાવરીનં સમાસન્તો અ હોતિ.

પઞ્ચ નદિયો પઞ્ચનદં, પઞ્ચ વા નદિયો યસ્મિં પદેસે સો પઞ્ચનદો, સત્ત ગોધાવરિયો સત્તગોધાવરં.

૩૭૧. અસઙ્ખ્યેહિ ચઙ્ગુલ્યાનઞ્ઞાસઙ્ખ્યત્થેસુ [ક॰ ૩૩૭; રૂ॰ ૩૫૦; ની॰ ૭૨૨; ચં॰ ૪.૪.૭૪; પા॰ ૫.૪.૮૬].

અઞ્ઞત્થો ચ અસઙ્ખ્યત્થો ચ અઞ્ઞાસઙ્ખ્યત્થા. તત્થ ‘અઞ્ઞત્થો’તિ અઞ્ઞપદત્થો બહુબ્બીહિસમાસો, ‘અસઙ્ખ્યત્થો’તિ અસઙ્ખ્યત્થસમાસો અબ્યયીભાવસમાસોતિ વુત્તં હોતિ, ન અઞ્ઞાસઙ્ખ્યત્થા અનઞ્ઞાસઙ્ખ્યત્થા, અઞ્ઞાસઙ્ખ્યત્થવજ્જિતેસુ સમાસેસુ અસઙ્ખ્યેહિ ઉપસગ્ગેહિ ચ સઙ્ખ્યાહિ ચ પરાય અઙ્ગુલિયા સમાસન્તો અ હોતિ. ચસદ્દેન ‘‘સુગતઙ્ગુલેન, પમાણઙ્ગુલેન’’ ઇચ્ચાદીનિ સિજ્ઝન્તિ.

અઙ્ગુલીહિ નિગ્ગતં નિરઙ્ગુલં, અઙ્ગુલિયો અતિક્કન્તં અચ્ચઙ્ગુલં, ઇમે દ્વે અમાદિસમાસા, દ્વે અઙ્ગુલિયો સમાહટાતિ દ્વઙ્ગુલં.

અનઞ્ઞાસઙ્ખ્યત્થેસૂતિ કિં? પઞ્ચ અઙ્ગુલિયો અસ્મિન્તિ પઞ્ચઙ્ગુલિ, હત્થો. અઙ્ગુલિયા સમીપં ઉપઙ્ગુલિ. ‘‘ચતુરઙ્ગુલં કણ્ણં ઓસારેત્વા [મહાવ॰ ૬૬], અટ્ઠઙ્ગુલં દન્તકટ્ઠં, દ્વઙ્ગુલપરમં, ચતુરઙ્ગુલપરમં, અટ્ઠઙ્ગુલપરમ’’ન્તિઆદીસુ ‘અઙ્ગુલ’ન્તિ અકારન્તં પમાણવાચીસદ્દન્તરં.

૩૭૨. દારુમ્હઙ્ગુલ્યા [ક॰ ૩૩૭; રૂ॰ ૩૫૦; ની॰ ૭૨૨; ચં॰ ૪.૪.૯૭; પા॰ ૫.૪.૧૧૪; ‘દારુમ્યઙ્ગુલ્યા’ (બહૂસુ)].

દારુસઙ્ખાતે અઞ્ઞપદત્થે પવત્તાય અઙ્ગુલિયા સમાસન્તો અહોતિ.

પઞ્ચ અઙ્ગુલિયો અસ્સાતિ પઞ્ચઙ્ગુલં, દારુ. એત્થ ચ અઙ્ગુલિપમાણાવયવો ધઞ્ઞાદીનં માનવિસેસો ‘દારૂ’તિ વુચ્ચતિ.

૩૭૩. દીઘાહોવસ્સેકદેસેહિ ચ રત્યા [ક॰ ૩૩૭; રૂ॰ ૩૫૦; ની॰ ૭૨૨; ચં॰ ૪.૪.૭૫; પા॰ ૫.૪.૮૭].

દીઘો ચ અહો ચ વસ્સો ચ એકદેસો ચાતિ દ્વન્દો, એકદેસો નામ પુબ્બ, પરાદિ, અનઞ્ઞાસઙ્ખ્યત્થેસુ દીઘાદીહિ ચ અસઙ્ખ્યેહિ ચ સઙ્ખ્યાહિ ચ પરાય રત્તિયા સમાસન્તો અ હોતિ. ચસદ્દેન ‘‘ચિરરત્ત’’ન્તિ સિજ્ઝતિ.

દીઘા રત્તિયો દીઘરત્તં, દીઘા રત્તિદિવપરંપરાત્યત્થો. અહો ચ રત્તિ ચ અહોરત્તં, વસ્સેન તેમિતા રત્તિ વસ્સરત્તં, રત્તિયા પુબ્બં પુબ્બરત્તં, રત્તિયા પરં પરરત્તં, રત્તિયા અડ્ઢં અડ્ઢરત્તં, રત્તિં અતિક્કન્તો અતિરત્તો, દ્વે રત્તિયો દ્વિરત્તં. એવં તિરત્તં, ચતુરત્તં, પઞ્ચરત્તં, છારત્તં, વાધિકારત્તા ‘‘એકરત્તં, એકરત્તી’’તિ સિજ્ઝતિ.

અનઞ્ઞાસઙ્ખ્યત્થેસૂતિ કિં? દીઘા રત્તિ એત્થાતિ દીઘરત્તિ, હેમન્તો. રત્તિયા સમીપં ઉપરત્તિ.

૩૭૪. ગો ત્વચત્થે ચાલોપે [ક॰ ૩૩૭; રૂ॰ ૩૫૦; ની॰ ૭૨૨; ચં॰ ૪.૪.૭૭; પા॰ ૫.૪.૯૨].

અચત્થે ચ અનઞ્ઞા’સઙ્ખ્યત્થેસુ ચ પવત્તા ગોસદ્દમ્હા અલોપટ્ઠાને સમાસન્તો અ હોતિ.

રઞ્ઞો ગો રાજગવો, અત્તનો ગો સગવો, પરેસં ગો પરગવો, પઞ્ચગવો, પઞ્ચગવં. એવં દસગવં.

અલોપેતિ કિં? પઞ્ચહિ ગોહિ કીતો પઞ્ચગુ. એત્થ ચ તેન કીતોતિ એતસ્મિં અત્થે તદ્ધિતપચ્ચયસ્સ લોપો, તેન અયં અપચ્ચયો ન હોતિ, ‘ગોસ્સૂ’તિ ઓસ્સુત્તં.

અચત્થેતિ કિં? ગવજા ચ ગાવો ચ ગવજગવો, યોમ્હિ ગોસ્સ ગવત્તં.

અનઞ્ઞાસઙ્ખ્યત્થેસૂતિ કિં? ચિત્તગુ, ઉપગુ.

૩૭૫. રત્તિદિવ દારગવ ચતુરસ્સા [ક॰ ૩૩૭; રૂ॰ ૩૫૦; ની॰ ૭૨૨; ચં॰ ૪.૪.૬૨; પા॰ ૫.૪.૭૭].

એતે તયો સદ્દા અઅન્તા નિપચ્ચન્તે.

રત્તિ ચ દિવા ચ રત્તિદિવં, દારા ચ ગાવો ચ દારગવં, ચતસ્સો અસ્સિયો યસ્સ સો ચતુરસ્સો, અપચ્ચયો, અસ્સિસ્સ ઇસ્સ અત્તં.

૩૭૬. આયામેનુગવં [ક॰ ૩૩૭; રૂ॰ ૩૫૦; ની॰ ૭૨૨; ચં॰ ૪.૪.૬૯; પા॰ ૫.૪.૮૩].

આયામે ગમ્યમાને અનુગવન્તિ નિપચ્ચતે.

ગોહિ અનુટ્ઠિતં સકટં અનુગવં.

આયામેતિ કિં? ગુન્નં પચ્છા અનુગુ.

૩૭૭. અક્ખિસ્માઞ્ઞત્થે [ક॰ ૩૩૭; રૂ॰ ૩૫૦; ની॰ ૭૨૨; ચં॰ ૪.૪.૯૬; પા॰ ૫.૪.૧૧૩].

અઞ્ઞપદત્થે પવત્તા અક્ખિમ્હા સમાસન્તો અ હોતિ.

વિસાલાનિ અક્ખીનિ યસ્સ સો વિસાલક્ખો, વિરૂપાનિ અક્ખીનિ યસ્સ સો વિરૂપક્ખો, અનેકસહસ્સાનિ અક્ખીનિ યસ્સ સો સહસ્સક્ખો, લોહિતાનિ અક્ખીનિ યસ્સ સો લોહિતક્ખો. એવં નીલક્ખો, નીલક્ખિ વા. બહુલાધિકારા અનઞ્ઞત્થેપિ, અક્ખીનં પટિમુખં પચ્ચક્ખં, અક્ખીનં પરભાગો પરોક્ખં, અક્ખીનં તિરોભાગો તિરોક્ખં. અક્ખિસદ્દેન ચેત્થ પઞ્ચિન્દ્રિયાનિ ગય્હન્તિ.

મહાવુત્તિના ક્વચિ સમાસન્તો અ, આ, ઇપચ્ચયા હોન્તિ.

તત્થ અપચ્ચયે –

વાયુનો સખા વાયુસખો, વાયુસઙ્ખાતો સખા અસ્સાતિ વા વાયુસખો, અગ્ગિ, સબ્બેસં પિયા’પિયમજ્ઝત્તાનં સખાતિ સબ્બસખો, સબ્બે વા સખાયો અસ્સાતિ સબ્બસખો, મેત્તાવિહારી. “સબ્બમિત્તો સબ્બસખો”તિ [થેરગા॰ ૬૪૮] પાળિ. પાપાનં સખાતિ પાપસખો, પાપા સખારો યસ્સાતિ વા પાપસખો. “પાપમિત્તો પાપસખો”તિ [દી॰ નિ॰ ૩.૨૫૩] પાળિ. પહિતો પેસિતો અત્તા યેનાતિ પહિતત્તો, મજ્ઝિમો અત્તા સભાવો યસ્સાતિ મજ્ઝત્તો, છાતં અજ્ઝત્તસન્તાનં [સણ્ઠાનં (મૂલપાઠે)] યસ્સાતિ છાતજ્ઝત્તો, સુહિતો અત્તા યસ્સાતિ સુહિતત્તો , યતો સંયતો અત્તા યસ્સાતિ યતત્તો, ઠિતો અત્તા અસ્સાતિ ઠિતત્તોઇચ્ચાદિ.

આપચ્ચયે –

પચ્ચક્ખો ધમ્મો યસ્સાતિ પચ્ચક્ખધમ્મા, છાદેતીતિ છદો, મોહો, વિવટો છદો યસ્મિન્તિ વિવટચ્છદા, સમ્માસમ્બુદ્ધો.

ઇપચ્ચયે –

સુન્દરો ગન્ધો યસ્સાતિ સુગન્ધિ, કુચ્છિતો ગન્ધો યસ્સાતિ દુગ્ગન્ધિ, પૂતિનો ગન્ધો યસ્સાતિ પૂતિગન્ધિ, સુરભિનો ગન્ધો સુરભિગન્ધિ. “સરીરસ્સ સુગન્ધિનો, ગુણગન્ધિયુત્તો અહ”ન્તિ પાળિ.

ઇતિ સમાસન્તઅપચ્ચયરાસિ.

નાનાદેસરાસિ

૩૭૮. ઉત્તરપદે [ક॰ ૩૩૩-૩૩૪; રૂ॰ ૩૪૪-૩૪૫; ની॰ ૭૧૭-૭૧૮].

ઉત્તરપદે પરે પુબ્બપદે વિધિ હોતીતિ અત્થો. અધિકારસુત્તમિદં.

“અબ્રાહ્મણો, અનરિયો, અભિક્ખુકો, અનન્તો”ઇચ્ચાદીસુ સમાસે ઉત્તરપદે પરે ન-કારસ્સ અ, અન હોન્તિ.

૩૭૯. નખાદયો [ક॰ ૩૨૮; રૂ॰ ૩૫૨; ની॰ ૭૦૮; ચં॰ ૫.૨.૯૫; પા॰ ૬.૩.૭૫].

નખાદયો સદ્દા નપકતિકા સિજ્ઝન્તિ.

ના’સ્સ ખમત્થીતિ નખો, ‘ખ’ન્તિ સુખં, દુક્ખઞ્ચ, ના’સ્સ કુલમત્થીતિ નકુલો, એવંનામકો બ્રાહ્મણો, પુમસ્સ સકં પુંસકં નત્થિ પુંસકં એતસ્મિન્તિ નપુંસકો, ખઞ્જનં વેકલ્લગમનં ખત્તં, નત્થિ ખત્તં એતસ્સાતિ નક્ખત્તં, કં વુચ્ચતિ સુખં, તબ્બિરુદ્ધત્તા અકં વુચ્ચતિ દુક્ખં, નત્થિ અકં એતસ્મિન્તિ નાકો, સગ્ગો, ન મુઞ્ચતીતિ નમુચિ, મારો. ન ગલતિ ન ચવતીતિ નગરં, ગેહે વત્તબ્બે ‘અગાર’ન્તિ સિજ્ઝતિ.

૩૮૦. નગો વા પાણિનિ [ક॰ ૩૩૩-૩૩૪; રૂ॰ ૩૪૪-૩૪૫; ની॰ ૭૧૭-૭૧૮; ચં॰ ૫.૨.૯૬; પા॰ ૬.૩.૭૭; ‘નગો વાપ્પાણિનિ’ (બહૂસુ)].

અપાણિમ્હિ નગોતિ સિજ્ઝતિ વા.

ન ગચ્છન્તીતિ નગા, રુક્ખા. નગા, પબ્બતા. અગા, રુક્ખા, અગા, પબ્બતા.

અપાણિનીતિ કિં? અગો વસલો કિં તેન. એત્થ ‘અગો’તિ દુગ્ગતજનો, ‘વસલો’તિ લામકો, ‘કિં તેના’તિ નિન્દાવચનં, ‘‘સીતેના’’તિપિ પાઠો. એવં નેકે, અનેકે, નેકાનિ, અનેકાનિ ઇચ્ચાદિ.

ઇતિ ન-રાસિ.

૩૮૧. સહસ્સ સોઞ્ઞત્થે [ક॰ ૪૦૪; રૂ॰ ૩૭૦; ની॰ ૮૫૯; ચં॰ ૫.૨.૯૭; પા॰ ૬.૩.૮૨].

અઞ્ઞપદત્થે સમાસે ઉત્તરપદે પરે સહસ્સ સો હોતિ વા.

પુત્તેન સહ યો વત્તતીતિ સપુત્તો, સહપુત્તો.

અઞ્ઞત્થેતિ કિં? સહ કત્વા, સહ યુજ્ઝિત્વા.

૩૮૨. સઞ્ઞાયં [ક॰ ૪૦૪; રૂ॰ ૩૭૦; ની॰ ૮૫૯; ચં॰ ૫.૨.૯૮; પા॰ ૬.૩.૭૮].

સઞ્ઞાયં ઉત્તરપદે પરે સહસ્સ સો હોતિ.

સહ આયત્તં સાયત્તં, સહ પલાસં સપલાસં, અગરુકારસ્સેતં નામં.

૩૮૩. અપચ્ચક્ખે [ક॰ ૪૦૪; રૂ॰ ૩૦૭; ની॰ ૮૫૯; ચં॰ ૫.૨.૯૯; પા॰ ૬.૩.૮૦].

અપચ્ચક્ખે ગમ્યમાને ઉત્તરપદે પરે સહસ્સ સો હોતિ.

ઓડ્ડિયતિ એતાયાતિ ઓડ્ડિ, પાસો. ઓડ્ડિયા સહ યો વત્તતીતિ સોડ્ડિ, કપોતો. ઇધ ‘ઓડ્ડિ’ અપચ્ચક્ખા. ‘‘સાગ્ગિ કપોતો’’તિપિ પાઠો, પિચુના સહ વત્તતીતિ સપિચુકા, વાતમણ્ડલિકા, સા ચ અપચ્ચક્ખા, ઉગ્ગન્ત્વા આકાસે પરિબ્ભમન્તં પિચુસઙ્ઘાટં દિસ્વા ઞાતબ્બા. ‘‘સપિસાચા વાતમણ્ડલિકા’’તિપિ પાઠો. એવં સરજા, વાતા, સરક્ખસી, રત્તિ.

૩૮૪. અકાલે સકત્થસ્સ [ક॰ ૪૦૪; રૂ॰ ૩૭૦; ની॰ ૮૫૯; ચં॰ ૫.૨.૧૧૦; પા॰ ૬.૩.૮૧].

સકત્થપ્પધાનસ્સ સહસદ્દસ્સ સો હોતિ અકાલે ઉત્તરપદે પરે.

સબ્રહ્મં, સચક્કં.

અકાલેતિ કિં? સહ પુબ્બણ્હં, સહ પરણ્હં, સુનક્ખત્તેન સહ પવત્તં પુબ્બણ્હં, પરણ્હન્તિ અત્થો.

૩૮૫. ગન્થન્તાધિક્યે [ક॰ ૪૦૪; રૂ॰ ૩૭૦; ની॰ ૮૫૯; ચં॰ ૫.૨.૧૦૧; પા॰ ૬.૩.૭૯].

ગન્થસ્સ અન્તો ગન્થન્તો. યથા તં કચ્ચાયનગન્થસ્સ અન્તો ઉણાદિકપ્પો, અધિકભાવો આધિક્યં, ગન્થન્તે ચ આધિક્યે ચ વત્તમાનસ્સ સહસદ્દસ્સ સો હોતિ ઉત્તરપદે પરે.

સહ ઉણાદિના’ યં અધિયતેતિ તં સોણાદિ, સકલં કચ્ચાયનં અધીતેત્યત્થો. સહ મુહુત્તેન સકલં જોતિં અધીતે સમુહુત્તં, જોતીતિ નક્ખત્તસત્થં.

આધિક્યે – સદોણા, ખારી, સકહાપણં, નિક્ખં, સમાસકં, કહાપણં. નિચ્ચત્થમિદં સુત્તં.

૩૮૬. સમાનસ્સ પક્ખાદીસુ વા [ક॰ ૪૦૪; રૂ॰ ૩૭૦; ની॰ ૮૫૯; ચં॰ ૫.૨.૧૦૩-૪; પા॰ ૬.૩.૮૪-૮૬].

પક્ખાદીસુ ઉત્તરપદેસુ સમાનસ્સ સો હોતિ વા.

સમાનો પક્ખો સહાયો સપક્ખો, સમાનો પક્ખો યસ્સાતિ વા સપક્ખો, સમાનપક્ખો વા. એવં સજાતિ, સમાનજાતિ, સજનપદો, સરત્તિ.

સમાનો પતિ યસ્સા સા સપતિ. એવં સનાભિ, સબન્ધુ, સબ્રહ્મચારી, સનામો. અવ્હયં વુચ્ચતિ નામં, ચન્દેન સમાનં અવ્હયં યસ્સ સો ચન્દસવ્હયો, સગોત્તો, ઇન્દેન સમાનં ગોત્તં યસ્સ સો ઇન્દસગોત્તો, સરૂપં, સટ્ઠાનં. હરિ વુચ્ચતિ સુવણ્ણં, હરિના સમાનો વણ્ણો યસ્સ સો હરિસ્સવણ્ણો, સસ્સ દ્વિત્તં. એવં સિઙ્ગીનિક્ખસવણ્ણો, સવયો, સધનો, સધમ્મો, સજાતિયો.

પક્ખાદીસૂતિ કિં? સમાનસીલો.

૩૮૭. ઉદરે ઇયે [ક॰ ૪૦૪; રૂ॰ ૩૭૦; ની॰ ૮૫૯; ચં॰ ૫.૨.૧૦૫; પા॰ ૬.૩.૮૮].

ઇયયુત્તે ઉદરે પરે સમાનસ્સ સો હોતિ વા.

સમાને ઉદરે જાતો સોદરિયો, સમાનોદરિયો.

ઇયેતિ કિં? સમાનોદરતા.

અઞ્ઞેસુપિ સમાનસ્સ સો હોતિ, ચન્દેન સમાના સિરી યસ્સ તં ચન્દસ્સસિરીકં, મુખં. એવં પદુમસ્સસિરીકં, વદનં.

મહાવુત્તિના સન્તાદીનઞ્ચ સો હોતિ, સંવિજ્જતિ લોમં અસ્સાતિ સલોમકો. એવં સપક્ખકો, સંવિજ્જન્તિ આસવા એતેસન્તિ સાસવા, સંવિજ્જન્તિ પચ્ચયા એતેસન્તિ સપ્પચ્ચયા, સંવિજ્જન્તિ અત્તનો ઉત્તરિતરા ધમ્મા એતેસન્તિ સઉત્તરા, સન્તો પુરિસો સપ્પુરિસો. તથા સજ્જનો, સદ્ધમ્મો, સન્તસ્સ ભાવો સબ્ભાવો ઇચ્ચાદિ.

ઇતિ સ-રાસિ.

૩૮૮. ઇમસ્સિદં [ક॰ ૧૨૯; રૂ॰ ૨૨૨; ની॰ ૩૦૫].

ઉત્તરપદે પરે ઇમસ્સ ઇદં હોતિ.

અયં અત્થો એતસ્સાતિ ઇદમત્થી, સમાસન્તે ઈ, ઇદમત્થિનો ભાવો ઇદમત્થિતા. અયં પચ્ચયો એતેસન્તિ ઇદપ્પચ્ચયા, ઇદપ્પચ્ચયાનં ભાવો ઇદપ્પચ્ચયતા. ‘‘ઇમેસં પચ્ચયા ઇદપ્પચ્ચયા, ઇદપ્પચ્ચયા એવ ઇદપ્પચ્ચયતા’’તિપિ યોજેન્તિ. ‘ઇદ’ન્તિ નિપાતપદમ્પિ અત્થિ, ‘‘રૂપઞ્ચ હિદં ભિક્ખવે અત્તા અભવિસ્સા, વેદના ચ હિદં. સઞ્ઞા ચ હિદં. સઙ્ખારા ચ હિદં ભિક્ખવે અત્તા અભવિસ્સંસુ’’ ઇચ્ચાદિ [મહાવ॰ ૨૦].

૩૮૯. પું પુમસ્સ વા [ક॰ ૮૨; રૂ॰ ૧૪૯].

ઉત્તરપદે પરે પુમસ્સ પું હોતિ વા.

પુમસ્સ લિઙ્ગં પુલ્લિઙ્ગં, પુમસ્સ ભાવો પુમ્ભાવો, પુમા ચ સો કોકિલો ચાતિ પુઙ્કોકિલો, પુમા ચ સો ગો ચાતિ પુઙ્ગવો, ‘ગો ત્વચત્થે…’તિ અપચ્ચયો, નપુંસકો.

વાતિ કિં? પુમિત્થી.

૩૯૦. ટ ન્તન્તૂનં [ક॰ ૧૨૬; રૂ॰ ૧૦૧; ની॰ ૩૦૧].

ઉત્તરપદે પરે ન્ત, ન્તૂનં ટ હોતિ વા ક્વચિ.

ભવં પતિટ્ઠો યેસં તે ભવંપતિટ્ઠા, બિન્દાગમો. ભગવા મૂલં યેસં તે ભગવંમૂલકા, ધમ્મા. એવં ભગવંપટિસરણા, ધમ્મા.

બહુલાધિકારા તરાદીસુ ચ પરેસુ, મહન્તીનં અતિસયેન મહાતિ મહત્તરી, રત્તઞ્ઞૂનં મહન્તસ્સ ભાવો રત્તઞ્ઞુમહત્તં. એવં જાતિમહત્તં, ગુણમહત્તં, પુઞ્ઞમહત્તં, અરહન્તસ્સ ભાવો અરહત્તં.

૩૯૧. અ [ક॰ ૬૪૨; રૂ॰ ૫૮૯; ની॰ ૧૨૬૯; ચં॰ ૫.૨.૧૦૬; પા॰ ૬.૩.૮૯].

ઉત્તરપદે પરે ન્ત, ન્તૂનં અ હોતિ.

ભવન્તપતિટ્ઠા, મયં, ગુણવન્તપતિટ્ઠા, મયં.

૩૯૨. રીરિક્ખકેસુ [ક॰ ૬૪૨; રૂ॰ ૫૮૯; ની॰ ૧૨૬૯; ચં॰ ૫.૨.૧૦૭; પા॰ ૬.૩.૮૯-૯૦].

રી, રિક્ખ, કપચ્ચયન્તેસુ પરેસુ સમાનસ્સ સો હોતિ.

નિચ્ચસમાસત્તા અઞ્ઞપદેન વિગ્ગહો, સંવિજ્જતીતિ સમાનો, પચ્ચક્ખે વિય ચિત્તે ઉપલબ્ભતીતિ અત્થો. સમાનો વિય સો દિસ્સતીતિ સદી, સદિક્ખો, સદિસો, સમાના વિય તે દિસ્સન્તીતિ સદિસા.

૩૯૩. ન્તકિમિમાનં ટાકીટી [ક॰ ૧૨૬; રૂ॰ ૧૦૧; ની॰ ૩૦૧].

તેસુ પરેસુ ન્તપચ્ચયન્તસ્સ ચ કિં, ઇમસદ્દાનઞ્ચ કમેન ટા, કી, ટી હોન્તિ.

ભવં વિય સો દિસ્સતીતિ ભવાદી, ભવાદિક્ખો, ભવાદિસો, કો વિય સો દિસ્સતીતિ કીદી, કીદિક્ખો, કીદિસો, અયં વિય સો દિસ્સતીતિ ઈદી, ઈદિક્ખો, ઈદિસો.

૩૯૪. સબ્બાદીનમા [ક॰ ૬૪૨; રૂ॰ ૫૮૯; ની॰ ૧૨૬૯; ચં॰ ૫.૨.૧૦૮; પા॰ ૬.૩.૯૧].

તેસુ પરેસુ સબ્બાદિનામકાનં ય, ત, એત, અઞ્ઞ, અમ્હ, તુમ્હસદ્દાનં અન્તો આ હોતિ.

યાદી, યાદિક્ખો, યાદિસો, તાદી, તાદિક્ખો, તાદિસો, એતાદી, એતાદિક્ખો, એતાદિસો.

૩૯૫. વેતસ્સેટ [ક॰ ૬૪૨; રૂ॰ ૫૮૯; ની॰ ૧૨૬૯].

તેસુ પરેસુ એતસ્સ એટ હોતિ વા.

એદી, એદિક્ખો, એદિસો, અઞ્ઞાદી, અઞ્ઞાદિક્ખો, અઞ્ઞાદિસો, અમ્હાદી, અમ્હાદિક્ખો, અમ્હાદિસો, તુમ્હાદી, તુમ્હાદિક્ખો, તુમ્હાદિસો.

૩૯૬. તુમ્હમ્હાનં તામેકસ્મિં [ક॰ ૬૪૨; રૂ॰ ૫૮૯; ની॰ ૧૨૬૯].

તેસુ પરેસુ એકવચને પવત્તાનં તુમ્હ' મ્હસદ્દાનં તા, મા હોન્તિ વા.

અહં વિય સો દિસ્સતીતિ માદી, માદિક્ખો, માદિસો, ત્વં વિય સો દિસ્સતીતિ તાદી, તાદિક્ખો, તાદિસો.

એકસ્મિન્તિ કિં? અમ્હે વિય તે દિસ્સન્તીતિ અમ્હાદિનો, અમ્હાદિક્ખા, અમ્હાદિસા, તુમ્હે વિય તે દિસ્સન્તીતિ તુમ્હાદિનો, તુમ્હાદિક્ખા, તુમ્હાદિસા. એત્થ ચ ઉપમાનત્થસ્સેવ એકત્તં ઇચ્છીયતિ, તસ્મા અહં વિય તે દિસ્સન્તીતિ માદિસા ત્વં વિય તે દિસ્સન્તીતિ તાદિનો, તાદિસાતિપિ યુજ્જન્તિ. ''માદિસા વે જિના હોન્તિ, યે પત્તા આસવક્ખય''ન્તિ [મહાવ॰ ૧૧] પાળિ, ઇમાનિ પદાનિ ઉપરિ કિતકણ્ડેપિ આગમિસ્સન્તિ.

૩૯૭. તંમમઞ્ઞત્ર [ક॰ ૧૪૩; રૂ॰ ૨૩૫; ની॰ ૩૨૨].

રી, રિક્ખ, કપચ્ચયેહિ અઞ્ઞસ્મિં ઉત્તરપદે પરે તુમ્હ'મ્હાનં તં, મંઆદેસા હોન્તિ ક્વચિ.

ત્વં લેણં યેસં તે તંલેણા, અહં લેણં યેસં તે મંલેણા [સં॰ નિ॰ ૪.૩૫૯]. એવં તંદીપા, મંદીપા [સં॰ નિ॰ ૪.૩૫૯], તંપટિસરણા, મંપટિસરણા.

૩૯૮. મનાદ્યાપાદીનમો મયે ચ [ક॰ ૧૮૩; રૂ॰ ૩૮૬; ની॰ ૩૭૫].

ઉત્તરપદે મયપચ્ચયે ચ પરે મનાદીનં આપાદીનઞ્ચ ઓ હોતિ.

મનોસેટ્ઠા, મનોમયા, રજોજલ્લં, રજોમયં, સબ્બો મનોગણો ઇધ વત્તબ્બો, આપોધાતુ, આપોમયં. અનુયન્તિ દિસોદિસં [દી॰ નિ॰ ૩.૨૮૧], જીવ ત્વં સરદોસતં [જા॰ ૧.૨.૯].

૩૯૯. પરસ્સ સઙ્ખ્યાસુ [ક॰ ૩૬; રૂ॰ ૪૭; ની॰ ૧૩૦].

સઙ્ખ્યાસુ પરાસુ પરસ્સ ઓ હોતિ.

પરોસતં, પરોસહસ્સં, પરોપણ્ણાસ ધમ્મા, ઇધ પરસદ્દો ''ઇન્દ્રિયપરોપરિયત્ત''ન્તિ એત્થ વિય અધિકત્થવાચિસદ્દન્તરં, ન સબ્બનામં.

૪૦૦. જને પુથસ્સુ [ક॰ ૪૯; રૂ॰ ૪૪; ની॰ ૧૨૯].

જને પરે પુથસ્સ ઉ હોતિ.

અરિયેહિ પુથગેવાયં જનોતિ પુથુજ્જનો. અપિ ચ પાળિનયે પુથુસદ્દોયેવ બહુલં દિસ્સતિ, પુથુ કિલેસે જનેન્તીતિ પુથુજ્જના, પુથુ નાનાસત્થારાનં મુખં ઉલ્લોકેન્તીતિ પુથુજ્જના, પુથુ નાનાઓઘેહિ વુય્હન્તીતિ પુથુજ્જના [મહાનિ॰ ૫૧, ૯૪], સઞ્ઞાનાનાત્તપુથુત્તપભેદં પટિચ્ચ તણ્હાનાનાત્તપુથુત્તપભેદો હોતિ [ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૧], ઇઙ્ઘ અઞ્ઞેપિ પુચ્છસ્સુ, પુથૂ સમણબ્રાહ્મણે [સં॰ નિ॰ ૧.૨૪૬]. ગામા ગામં વિચરિસ્સં, સાવકે વિનયં પુથૂ, આયતાનિ પુથૂનિ ચ, પુથુના વિજ્જુવણ્ણિના [જા॰ ૨.૨૨.૯૬૮], પુથુકાયા પુથુભૂતા ઇચ્ચાદિ. તસ્મા ''પુથગેવ, પુથક્કરણે'' ઇચ્ચાદીસુ થુસ્સ ઉકારસ્સ અકારો [અકારોતિ?] યુજ્જતિ.

૪૦૧. સો છસ્સાહાયતનેસુ વા [ક॰ ૩૭૪; રૂ॰ ૪૦૮; ની॰ ૮૦૪].

અહે ચ આયતને ચ પરે છસ્સ સો હોતિ વા.

છ અહાનિ સાહં. અત્થિ સાહસ્સ જીવિતં [જા॰ ૨.૨૨.૩૧૪], 'સાહસ્સા'તિ સાહં+અસ્સાતિ છેદો. સળાયતનં.

વાતિ કિં? છાહપ્પટિચ્છન્ના આપત્તિ [ચૂળવ॰ ૧૩૪], છ આયતનાનિ.

૪૦૨. લ્તુપિતાદીનમારઙ્રઙ [ક॰ ૨૦૦; રૂ॰ ૧૫૯; ની॰ ૪૧૫; ચં॰ ૫.૨.૨૦; પા॰ ૬.૩.૩૨].

સમાસુત્તરપદે પરે લ્તુપચ્ચયન્તાનં પિતાદીનઞ્ચ કમેન આરઙ, રઙ હોન્તિ વા.

સત્થુનો દસ્સનં સત્થારદસ્સનં. એવં કત્તારનિદ્દેસો. માતા ચ પિતા ચ માતરપિતરો, માતાપિતૂસુ સંવડ્ઢો માતાપિતરસંવડ્ઢો.

વાતિ કિં? સત્થુદસ્સનં, કત્તુ નિદ્દેસો, માતાપિતરો.

૪૦૩. વિજ્જાયોનિસમ્બન્ધીનમા તત્ર ચત્થે [ક॰ ૧૯૯; રૂ॰ ૧૫૮; ની॰ ૭૩૬; ચં॰ ૫.૨.૨૧; પા॰ ૬.૩.૨૫].

ચત્થસમાસે વિજ્જાસમ્બન્ધીનં યોનિસમ્બન્ધીનઞ્ચ લ્તુપિતાદીનં આ હોતિ તેસ્વેવ પરેસુ.

માતાપિતા, માતાપિતરો ઇચ્ચાદિ.

તત્રાતિ કિં? માતુયા ભાતા માતુભાતા.

એત્થ ચ વિજ્જાસિપ્પાનિ સિક્ખાપેન્તા આચરિયા સિસ્સાનં વિજ્જાસમ્બન્ધી માતાપિતરો નામ.

૪૦૪. પુત્તે [ક॰ ૧૯૯; રૂ॰ ૧૫૮; ની॰ ૭૩૬; ચં॰ ૫.૨.૨૨; પા॰ ૬.૩.૨૫].

ચત્તે પુત્તે પરે વિજ્જાયોનિસમ્બન્ધીનં લ્તુપિતાદીનં આ હોતિ.

માતાપુત્તા ગચ્છન્તિ, પિતાપુત્તા ગચ્છન્તિ. મહાવુત્તિના તેસઞ્ચ ઇ હોતિ, માતિપક્ખો, પિતિપક્ખો. માતિઘો લભતે દુખં [જા॰ ૨.૧૯.૧૧૮], પિતિઘો લભતે દુખં, માત્તિકં ધનં, પેત્તિકં ધનં [પારા॰ ૩૪]. એત્થ ચ માતુયા સન્તકં માત્તિકં, પિતુનો સન્તકં પેત્તિકં, દ્વિત્તં વુદ્ધિ ચ. માતિતો, પિતિતો, ભાતા એવ ભાતિકો, ભાતિકરાજા.

૪૦૫. જાયાય જાયં પતિમ્હિ [ક॰ ૩૩૯; રૂ॰ ૩૫૮; ની॰ ૭૩૧; '...જયં પતિમ્હિ' (બહૂસુ)].

પતિમ્હિ પરે જાયાસદ્દસ્સ જાયં હોતિ.

પુત્તં જનેતીતિ જાયા, જાયા ચ પતિ ચ જાયમ્પતી [જયમ્પતી (બહૂસુ)]. અથ વા ''જાયમ્પતી''તિ ઇદં સન્ધિવિધિનાવ સિદ્ધં, તસ્મા ''જમ્પતી''તિપાઠો સિયા યથા ''દેવરાજા સુજમ્પતી' [સં॰ નિ॰ ૧.૨૬૪]'તિ, યથા ચ સક્કતગન્થેસુ ''દારો ચ પતિ ચ દમ્પતી''તિ. ઇધ પન મહાવુત્તિના પતિમ્હિ સુજાતાય સુજં હોતિ, દારસ્સ ચ દં હોતિ, તથા જાયા ચ પતિ ચ જમ્પતીતિ નિટ્ઠં ગન્તબ્બં.

યઞ્ચ વુત્તિયં ''જાનિપતીતિ પકત્યન્તરેન સિદ્ધં, તથા દમ્પતી''તિ વુત્તં. તત્થ પુત્તં જનેતીતિ જાની. જાની ચ પતિ ચ જાનીપતીતિ યુજ્જતિ. ''તુદમ્પતી''તિ પાઠો. કચ્ચાયને ચ 'જાયાય તુ દંજાનિ પતિમ્હી'તિ. તત્થ તુસદ્દો પદપૂરણમત્તે યુજ્જતિ.

૪૦૬. સઞ્ઞાયમુદોદકસ્સ [ક॰ ૪૦૪; રૂ॰ ૩૭૦; ની॰ ૨૫૭; ચં॰ ૫.૨.૬૫; પા॰ ૬.૩.૫૭].

સઞ્ઞાયં ગમ્યમાનાયં ઉત્તરપદે પરે ઉદકસ્સ ઉદો હોતિ.

ઉદકં ધારેતીતિ ઉદધિ, મહન્તં ઉદકં ધારેતીતિ મહોદધિ, ઉદકં પિવન્તિ એત્થાતિ ઉદપાનં, ઉદકં પિવન્તિ એતાયાતિ ઉદપાતિ.

૪૦૭. કુમ્ભાદીસુ વા [ક॰ ૪૦૪; રૂ॰ ૩૭૦; ની॰ ૨૫૭; ચં॰ ૫.૨.૬૯; પા॰ ૬.૩.૫૯].

કુમ્ભાદીસુ પરેસુ ઉદકસ્સ ઉદો હોતિ વા.

ઉદકસ્સ કુમ્ભો ઉદકુમ્ભો, ઉદકકુમ્ભો. એવં ઉદપત્તો, ઉદકપત્તો, ઉદબિન્દુ, ઉદકબિન્દુ. મહાવુત્તિના સ્યાદીસુપિ, ''નીલોદા પોક્ખરણી''તિ પાળિ.

૪૦૮. સોતાદીસુ લોપો [ક॰ ૪૦૪; રૂ॰ ૩૭૦; ની॰ ૨૫૬].

સોતાદીસુ પરેસુ ઉદકસ્સ ઉસ્સ લોપો હોતિ.

ઉદકસ્સ સોતં દકસોતં, ઉદકે રક્ખસો દકરક્ખસો, ઉદકં આસયો યેસં તે દકાસયા, પાણા. મહાવુત્તિના સ્યાદીસુપિ, ‘‘દકે દકાસયા સેન્તી’’તિ [સં॰ નિ॰ ૩.૭૮ (થોકં વિસદિસં)] પાળિ.

૪૦૯. પુબ્બાપરજ્જસાયમજ્ઝેહાહસ્સ ણ્હો [ક॰ ૪૦૪; રૂ॰ ૩૭૦; ન્હો (સી॰)].

પુબ્બાદીહિ પરસ્સ અહસ્સ ણ્હો હોતિ.

પુબ્બણ્હો, અપરણ્હો, અજ્જણ્હો, સાયણ્હો [સાયન્હો], મજ્ઝણ્હો.

નાનાદેસરાસિ નિટ્ઠિતો.

અબ્યયરાસિ

૪૧૦. કુપાદયો નિચ્ચમસ્યાદિવિધિમ્હિ [ક॰ ૩૨૪; રૂ॰ ૩૩૯; ચં॰ ૨.૨.૨૪; પા॰ ૨.૨.૧૮].

સ્યાદિવિધિતો અઞ્ઞત્થ કુઆદયો પાદયો ચ સદ્દા સ્યાદ્યન્તેન સહ નિચ્ચં એકત્થા હોન્તિ.

કુચ્છિતો બ્રાહ્મણો કુબ્રાહ્મણો, ઈસકં ઉણ્હં કદુણ્હં, પાકટો હુત્વા ભવતીતિ પાતુભૂતો, આવી [‘આવિ’પિ દિસ્સતિ] હુત્વા ભવતીતિ આવીભૂતો, તુણ્હી ભવતીતિ તુણ્હીભૂતો, પમુખો નાયકો પનાયકો, પકારેન કરિત્વા પકરિત્વા પકારેન કતં પકતં, પઠમં વા કતં પકતં, વિરૂપો પુરિસો દુપ્પુરિસો. એવં દુક્કટં, સોભણો પુરિસો સુપુરિસો. એવં સુકતં, અભિધમ્મો, અભિત્થુતો, ભુસં કળારો આકળારો, ભુસં બન્ધો આબન્ધો ઇચ્ચાદિ.

પાદયો પકતાદ્યત્થે પઠમાય એકત્થા હોન્તિ, પકતો આચરિયો પાચરિયો. એવં પય્યકો, પરો અન્તેવાસી પન્તેવાસી, પરો પુત્તો પપુત્તો, પરો નત્તા પનત્તા.

અત્યાદયો અતિક્કન્તાદ્યત્થે દુતિયાય, મઞ્ચં અતિક્કન્તો અતિમઞ્ચો. એવં અતિબાલો, અતિવેલા.

અવાદયો કુટ્ઠાદ્યત્થે તતિયાય, કોકિલાય અવકુટ્ઠં વનં અવકોકિલં, ‘અવકુટ્ઠ’ન્તિ છડ્ડિતન્તિ વદન્તિ. એવં અવમયૂરં.

પરિયાદયો ગિલાનાદ્યત્થે ચતુત્થિયા, અજ્ઝાયિતું ગિલાનો પરિયજ્ઝેનો.

ન્યાદયો નિક્ખન્તાદ્યત્થે પઞ્ચમિયા, કોસમ્બિયા નિક્ખન્તો નિક્કોસમ્બિ, વાનતો નિક્ખન્તં નિબ્બાનં.

અસ્યાદિવિધિમ્હીતિ કિં? રુક્ખં પતિ વિજ્જોતતે.

૪૧૧. ચી ક્રિયત્થેહિ [ચં॰ ૨.૨.૨૫; પા॰ ૧.૪.૬૦, ૬૧].

ચીપચ્ચયન્તો સદ્દો ક્રિયત્થેહિ સદ્દેહિ સહ એકત્થો હોતિ.

બલસા કિરિય બલીકિરિય, પાકટીકિરિય, પાકટીભુય્ય, પાકટીભવિય.

૪૧૨. ભૂસનાદરાનાદરાદીસ્વેહિ સહ [ચં॰ ૨.૨.૨૭; પા॰ ૧.૪.૬૩, ૬૪].

અલમાદયો સદ્દા ભૂસનાદીસુ અત્થેસુ એતેહિ ક્રિયત્થેહિ સહ એકત્થા હોન્તિ.

ભૂસનં અકાસીતિ અલંકિરિય, સમં આદરં અકાસીતિ સક્કચ્ચ, અસમં અનાદરં અકાસીતિ અસક્કચ્ચ, બિન્દુનો પરરૂપત્તં.

ભૂસનાદીસૂતિ કિં? અલં ભુત્વા ગતો, ‘અલ’ન્તિ પરિયત્તં, સક્કત્વા ગતો, સોભણં કત્વાત્યત્થો. “કચ્ચ, કિરિય” ઇચ્ચાદિના સંખિત્તરૂપેહિ ઉપપદેન સહ સિદ્ધેહિ એવ એકત્થસઞ્ઞા, ન “કત્વા” ઇચ્ચાદિના અસંખિત્તરૂપેહિ વિસું સિદ્ધેહીતિ અધિપ્પાયો.

૪૧૩. અઞ્ઞે ચ [ક॰ ૩૨૪, ૩૨૭; રૂ॰ ૩૩૯, ૩૫૧; ની॰ ૬૮૨-૬૮૮, ચં॰ ૨.૨.૩૦, ૩૩, ૩૪, ૩૭, ૪૪; પા ૧.૪.૬૭, ૭૧, ૭૨, ૭૫, ૭૬; ૩.૪.૬૩].

અઞ્ઞે ચ સદ્દા ક્રિયત્થેહિ સ્યાદ્યન્તેહિ સહ બહુલં એકત્થા હોન્તિ.

અતિરેકં અભવીતિ પરોભુય્ય. એવં તિરોભુય્ય, પરોકિરિય, તિરોકિરિય, ઉરસિકિરિય, મનસિકિરિય, મજ્ઝેકિરિય, તુણ્હીભુય્ય.

ત્યાદિસદ્દાપિ સઞ્ઞાભાવં પત્તા નિપાતરૂપા હોન્તિ, સ્યાદિરૂપા ચ. તસ્મા તેપિ ઇમસ્મિં સુત્તે સઙ્ગય્હન્તિ.

અત્થિખીરા ગાવી, નસન્તિપુત્તા ઇત્થી, અત્થિ હુત્વા પચ્ચયો અત્થિપચ્ચયો. એવં નત્થિપચ્ચયો, અહોસિ એવ કમ્મં અહોસિકમ્મં, એહિ ચ પસ્સ ચ એહિપસ્સ, એહિપસ્સ ઇતિ વિધાનં અરહતીતિ એહિપસ્સિકો, અયં તદ્ધિતન્તસમાસો નામ. એવં પરત્થ.

એહિ ભદ્દન્તેતિ વુત્તોપિ ન એતીતિ નએહિભદ્દન્તિકો [દી॰ નિ॰ ૧.૩૯૪], તિટ્ઠ ભદ્દન્તેતિ વુત્તોપિ ન તિટ્ઠતીતિ નતિટ્ઠભદ્દન્તિકો, એહિ સ્વાગતં તુય્હન્તિ વદનસીલો એહિસ્વાગતિકો, એહિસ્વાગતવાદી [પારા॰ ૪૩૨] વા, એહિ ભિક્ખૂતિ વચનેન સિદ્ધા ઉપસમ્પદા એહિભિક્ખૂપસમ્પદા, એવં પોરાણા આહંસુ વા, એવં પુરે આસિંસુ વાતિ એવં પવત્તં વિધાનં એત્થ અત્થીતિ ઇતિહાસો [દી॰ નિ॰ ૧.૨૫૬], પુરાણગન્થો, યં પુબ્બે અનઞ્ઞાતં, તં ઇદાનિ ઞસ્સામિ ઇતિ પવત્તસ્સ ઇન્દ્રિયં અનઞ્ઞાતઞ્ઞસ્સામીતિન્દ્રિયં, અસુકો ઇતિ આહ અસુકો ઇતિ આહ, અસુકસ્મિંવા ગન્થે ઇતિ આહ અસુકસ્મિં ગન્થે ઇતિ આહાતિ એવં પવત્તવચનં ઇતિહિતિહં, અઞ્ઞાસિ ઇતિ બ્યાકતો કોણ્ડઞ્ઞો અઞ્ઞાસિકોણ્ડઞ્ઞો [મહાવ॰ ૮] ઇચ્ચાદિ.

કેચિ પન “સચ્છિકરોતિ, મનસિકરોતિ, પાકટીકરોતિ, આવીકરોતિ, પાતુકરોતિ, અલઙ્કરોતિ, સક્કરોતિ, પભવતિ, પરાભવતિ” ઇચ્ચાદીનમ્પિ એકત્થીભાવં વદન્તિ. તુમન્તત્વન્તાદિકાપિ એત્થ સઙ્ગય્હન્તિ, ગન્તું કામેતીતિ ગન્તુકામો, કત્તુકામો, દટ્ઠુકામો, ગન્તું મનો એતસ્સાતિ ગન્તુમનો, સંવિધાય અવહારો સંવિધાવહારો, યલોપો. એવં ઉપાદાય ઉપ્પન્નં રૂપં ઉપાદારૂપં, અનુપાદાય વિમુત્તો અનુપાદાવિમુત્તો, પટિચ્ચસમુપ્પાદો,

આહચ્ચભાસિતો, ઉપહચ્ચપરિનિબ્બાયી [પુ॰ પ॰ ૩૭], અવેચ્ચપ્પસાદો, છક્ખત્તુપરમં, સત્તક્ખત્તુપરમો [પુ॰ પ॰ ૩૧] ઇચ્ચાદિ.

અબ્યયરાસિ નિટ્ઠિતો.

સઙ્ખ્યારાસિ

ઇદાનિ સઙ્ખ્યારાસિ વુચ્ચતે.

૪૧૪. વિધાદીસુ દ્વિસ્સ દુ [ક॰ ૩૮૬; રૂ॰ ૪૧૦; ની॰ ૮૧૧].

વિધાદીસુ પરેસુ દ્વિસ્સ દુ હોતિ.

દ્વે વિધા પકારા યસ્સાતિ દુવિધો, દ્વે પટ્ટાનિ યસ્સાતિ દુપટ્ટં, ચીવરં, દુવઙ્ગિકં, ઝાનં ઇચ્ચાદિ.

૪૧૫. દિ ગુણાદીસુ [ક॰ ૩૮૬; રૂ॰ ૪૧૦; ની॰ ૮૧૧].

ગુણાદીસુ દ્વિસ્સ દિ હોતિ.

દ્વે ગુણા પટલા યસ્સાતિ દિગુણા, સઙ્ઘાટિ, દ્વે ગાવો દિગુ, દ્વે રત્તિયો દિરત્તં, દ્વિરત્તં વા.

૪૧૬. તીસ્વ [ક॰ ૩૮૩; રૂ॰ ૨૫૩; ની॰ ૮૧૫].

તીસુ પરેસુ દ્વિસ્સ અ હોતિ.

દ્વે વા તયો વા વારા દ્વત્તિક્ખત્તું, દ્વે વા તયો વા પત્તા દ્વત્તિપત્તા.

૪૧૭. આ સઙ્ખ્યાયાસતાદોનઞ્ઞત્થે [ક॰ ૩૮૩; રૂ॰ ૨૫૩; ની॰ ૮૧૫; ચં॰ ૫.૨.૫૨; પા॰ ૬.૩.૪૭].

અઞ્ઞપદત્થવજ્જિતે સમાસે સતાદિતો અઞ્ઞસ્મિં સઙ્ખ્યાપદે પરે દ્વિસ્સ આ હોતિ.

દ્વે ચ દસ ચ દ્વાદસ, દ્વીહિ વા અધિકા દસ દ્વાદસ, દ્વાવીસતિ, દ્વત્તિંસ, રસ્સત્તં.

અસતાદોતિ કિં? દ્વિસતં, દ્વિસહસ્સં.

અનઞ્ઞત્થેતિ કિં? દ્વે દસ યસ્મિન્તિ દ્વિદસ.

૪૧૮. તિસ્સે [ક॰ ૪૦૪; રૂ॰ ૩૭૦; ચં॰ ૫.૨.૫૩; પા॰ ૬.૩.૪૮].

અનઞ્ઞત્થે અસતાદો સઙ્ખ્યાપદે પરે તિસ્સ એ હોતિ.

તયો ચ દસ ચ તેરસ, તીહિ વા અધિકા દસ તેરસ. એવં તેવીસતિ, તેત્તિંસ.

૪૧૯. ચત્તાલીસાદો વા [ક॰ ૪૦૪; રૂ॰ ૩૭૦; ચં॰ ૫.૨.૫૪; પા॰ ૬.૩.૪૯].

ચત્તાલીસાદીસુ પરેસુ તિસ્સ એ હોતિ વા.

તેચત્તાલીસં, તિચત્તાલીસં, તેપઞ્ઞાસં, તિપઞ્ઞાસં, તેસટ્ઠિ, તિસટ્ઠિ, તેસત્તતિ, તિસત્તતિ, તેઅસીતિ, તિઅસીતિ, તેનવુતિ, તિનવુતિ.

૪૨૦. દ્વિસ્સા ચ [ક॰ ૪૦૪; રૂ॰ ૩૭૦ ચં॰ ૫.૨.૫૪; પા॰ ૬.૩.૬૯].

ચત્તાલીસાદો દ્વિસ્સ એ હોતિ વા આ ચ.

દ્વેચત્તાલીસં, દ્વાચત્તાલીસં, દ્વિચત્તાલીસં, દ્વેપઞ્ઞાસં, દ્વિપઞ્ઞાસં, દ્વાસટ્ઠિ, દ્વેસટ્ઠિ, દ્વાસત્તતિ, દ્વેસત્તતિ, દ્વાસીતિ, દ્વાનવુતિ, દ્વેનવુતિ. વાસદ્દેન પઞ્ઞાસમ્હિ આત્તં, અસીતિમ્હિ એત્તઞ્ચ નત્થિ.

૪૨૧. બાચત્તાલીસાદો વા [ક॰ ૩૮૦; રૂ॰ ૨૫૫; ની॰ ૮૧૦].

અચત્તાલીસાદો પરે દ્વિસ્સ બા હોતિ વા.

બારસ, દ્વાદસ, બાવીસતિ, દ્વાવીસતિ, બાત્તિંસ, દ્વત્તિંસ.

અચત્તાલીસાદોતિ કિં? દ્વાચત્તાલીસં.

૪૨૨. ચતુસ્સ ચુચો દસે [ક॰ ૩૯૦; રૂ॰ ૨૫૬; ની॰ ૮૨૬].

દસે પરે ચતુસ્સ ચુ, ચો હોન્તિ વા.

ચુદ્દસ, ચોદ્દસ, ચતુદ્દસ.

૪૨૩. વીસતિદસેસુ પઞ્ચસ્સ પણ્ણપન્ના [ક॰ ૪૦૪; રૂ॰ ૩૭૦; ની॰ ૮૧૪].

એસુ પઞ્ચસ્સ પણ્ણ, પન્ના હોન્તિ વા યથાક્કમં.

પણ્ણવીસતિ, પઞ્ચવીસતિ, પન્નરસ, પઞ્ચદસ.

૪૨૪. છસ્સ સો [ક॰ ૩૭૪; રૂ॰ ૪૦૮; ની॰ ૮૦૬].

દસે પરે છસ્સ સો હોતિ.

સોળસ.

૪૨૫. એકટ્ઠાનમા [ક॰ ૩૮૩; રૂ॰ ૨૫૩; ની॰ ૮૧૫].

દસે પરે એક, અટ્ઠાનં આ હોતિ.

એકાદસ, અટ્ઠારસ.

૪૨૬. ર સઙ્ખ્યાતો વા [ક॰ ૩૮૧; રૂ॰ ૨૫૪; ની॰ ૮૧૨].

એકાદિસઙ્ખ્યમ્હા પરસ્સ દસસ્સ ર હોતિ વા.

એકારસ, એકાદસ, બારસ, દ્વાદસ, પન્નરસ, પઞ્ચદસ, સત્તરસ, સત્તદસ, અટ્ઠારસ, અટ્ઠાદસ, બાદેસે પન્નાદેસે ચ નિચ્ચં. ઇધ ન હોતિ, ચતુદ્દસ.

૪૨૭. છતીહિ ળો ચ [ક॰ ૩૭૯; રૂ॰ ૨૫૮; ની॰ ૮૦૯].

છ, તીહિ પરસ્સ દસ્સ ળો હોતિ રો ચ.

સોળસ, તેરસ, તેળસ.

૪૨૮. ચતુત્થતતિયાનમડ્ઢુડ્ઢતિયા [ક॰ ૩૮૭; રૂ॰ ૪૧૧; ની॰ ૮૧૯].

‘અડ્ઢુડ્ઢતિયા’તિ અડ્ઢા+ઉડ્ઢતિયાતિ છેદો, અડ્ઢમ્હા પરેસં ચતુત્થ, તતિયાનં ઉડ્ઢ, તિયા હોન્તિ યથાક્કમં.

અડ્ઢેન ચતુત્થો અડ્ઢુડ્ઢો, અડ્ઢેન તતિયો અડ્ઢતિયો.

સકત્થે ણ્યમ્હિ અડ્ઢતેય્યો.

૪૨૯. દુતિયસ્સ સહ દિયડ્ઢદિવડ્ઢા [ક॰ ૩૮૭; રૂ॰ ૪૧૧; ની॰ ૮૧૯].

અડ્ઢમ્હા પરસ્સ દુતિયસ્સ સહ અડ્ઢેન દિયડ્ઢ, દિવડ્ઢા હોન્તિ.

અડ્ઢેન દુતિયો દિયડ્ઢો, દિવડ્ઢો.

યથા ચ એક, દ્વિ,તિ, ચતુ, પઞ્ચ, છ, સત્ત, અટ્ઠ, નવ, દસસદ્દા પચ્ચેકં અત્તનો અત્થેસુ નિપતન્તિ, તથા વીસતિ, તિંસતિ, ચત્તાલીસ, પઞ્ઞાસ, સટ્ઠિ, સત્તતિ, અસીતિ, નવુતિસદ્દા પચ્ચેકં અત્તનો અત્થેસુ નિપતન્તિ, દસસદ્દસ્સ કારિયા ન હોન્તિ, એવં સતસહસ્સસદ્દાપીતિ દટ્ઠબ્બં.

તતો પરં પન દસ સહસ્સાનિ દસસહસ્સં, ઇદં ‘નહુત’ન્તિ ચ વુચ્ચતિ, સતં સહસ્સાનિ સતસહસ્સં, ઇદં ‘લક્ખ’ન્તિ ચ વુચ્ચતિ, દસ સતસહસ્સાનિ દસસતસહસ્સન્તિ એવં દિગુસમાસવસેન એતાનિ પદાનિ સિજ્ઝન્તિ.

દ્વે સતાનિ દ્વિસતં, તીણિ સતાનિ તિસતં, દ્વે સહસ્સાનિ દ્વિસહસ્સં, તીણિ સહસ્સાનિ તિસહસ્સં ઇચ્ચાદીનિ દિગુમ્હિ વુત્તાનેવ.

ગણનપથે પન એકટ્ઠાનં, દસટ્ઠાનં, સતટ્ઠાનં, સહસ્સટ્ઠાનં, દસસહસ્સટ્ઠાનં, સતસહસ્સટ્ઠાનં, દસસતસહસ્સટ્ઠાનન્તિ ઇમાનિ સત્ત ઠાનાનિ કમેન દસગુણિતાનિ હોન્તિ. તત્થ એકટ્ઠાનં નામ એકં, દ્વે, તીણિ

ઇચ્ચાદિ. દસટ્ઠાનં નામ દસ, વીસં, તિંસં ઇચ્ચાદિ. સતટ્ઠાનં નામ સતં, દ્વિસતં, તિસતં ઇચ્ચાદિ. સહસ્સટ્ઠાનં નામ સહસ્સં, દ્વિસહસ્સં, તિસહસ્સં ઇચ્ચાદિ. એવં ઉપરિપિ. એકમેકસ્મિઞ્ચ ઠાને નવ પદાનિ ચ નવ અન્તરનવન્તાનિ ચ હોન્તિ. અયં મૂલભૂમિ નામ.

તદુત્તરિ કોટિભૂમિ નામ. તત્થપિ એકટ્ઠાનં, દસટ્ઠાનં, સતટ્ઠાનંઇચ્ચાદીનિ સત્ત ઠાનાનિ હોન્તિ. તત્થ મૂલભૂમિયા અન્તિમટ્ઠાનં ગહેત્વા દસગુણિતે કતે કોટિભૂમિયં એકટ્ઠાનં હોતિ, ઇધપિ સત્ત ઠાનાનિ કમેન દસગુણિતાનિયેવ, ઇધ દસકોટિસતસહસ્સં અન્તિમટ્ઠાનં ભવતિ.

તદુત્તરિ પકોટિભૂમિ નામ. એત્થપિ સત્ત ઠાનાનિ હોન્તિ. તત્થ કોટિભૂમિયા અન્તિમટ્ઠાનં ગહેત્વા દસગુણિતે કતે પકોટિભૂમિયં એકટ્ઠાનં હોતિ, ઇધપિ સત્ત ઠાનાનિ દસગુણિતાનિયેવ, દસપકોટિસતસહસ્સં અન્તિમટ્ઠાનં, ઇમિના નયેન સબ્બભૂમીસુ ઉપરૂપરિ ભૂમિસઙ્કન્તિ ચ ઠાનભેદો ચ વેદિતબ્બો.

અયં પનેત્થ ભૂમિક્કમો-મૂલભૂમિ, કોટિભૂમિ, પકોટિભૂમિ, કોટિપકોટિભૂમિ, નહુતભૂમિ, નિન્નહુતભૂમિ, અક્ખોભિણીભૂમિ [ભિની, ભનીતિપિ દિસ્સન્તિ], બિન્દુભૂમિ, અબ્બુદભૂમિ, નિરબ્બુદભૂમિ, અહહભૂમિ, અબબભૂમિ, અટટભૂમિ, સોગન્ધિકભૂમિ, ઉપ્પલભૂમિ, કુમુદભૂમિ, પુણ્ડરીકભૂમિ, પદુમભૂમિ, કથાનભૂમિ, મહાકથાનભૂમિ, અસઙ્ખ્યેય્યભૂમીતિ એકવીસતિ ભૂમિયો સત્તચત્તાલીસસતં ઠાનાનિ ચ હોન્તિ.

નિરયભૂમીનં કમેન પન અબ્બુદભૂમિ, નિરબ્બુદભૂમિ, અબબભૂમિ, અટટભૂમિ, અહહભૂમિ, કુમુદભૂમિ, સોગન્ધિકભૂમિ, ઉપ્પલભૂમિ , પુણ્ડરીકભૂમિ, પદુમભૂમીતિ વત્તબ્બો. એત્થ ચ યસ્મા પાળિભાસાયં દસસતસહસ્સં નામ સત્તમટ્ઠાનં નત્થિ, છ ઠાનાનિ એવ અત્થિ, તસ્મા ગરૂ અટ્ઠકથાસુ [સં॰ નિ॰ ૧.૧૮૧] આગતનયેન સત્તમટ્ઠાનં ઉલ્લઙ્ઘેત્વા છટ્ઠટ્ઠાનતો ઉપરિ ભૂમિસઙ્કન્તિં કથેન્તા સતગુણિતં કત્વા કથેન્તિ, સતસહસ્સાનં સતં કોટિ, કોટિસતસહસ્સાનં સતં પકોટિ ઇચ્ચાદિ.

તત્થ સતસહસ્સાનં સતં નામ દસસતસહસ્સાનં દસકમેવ હોતિ, તસ્મા તથા કથેન્તાપિ ભૂમીનં સબ્બટ્ઠાનાનઞ્ચ દસગુણસિદ્ધિમેવ કથેન્તીતિ વેદિતબ્બં. યસ્મા ચ ગણનભૂમિસઞ્ઞાતો ગણનપથો નામ નાનાદેસવાસીનં વસેન નાનાવિધો હોતિ, તસ્મા દીપવંસે અક્ખોભિણી, બિન્દુ, કથાન, મહાકથાનાનિ વજ્જેત્વા પાળિનયેન સત્તરસ ભૂમિયોવ વુત્તા. કચ્ચાયને [ક॰ ૩૯૪, ૩૯૫; રૂ॰ ૪૧૬, ૪૧૭] પુબ્બે દસ્સિતા એકવીસતિ ભૂમિયો, સક્કતગન્થેસુ તતો સાધિકભૂમિયો, કત્થચિ પન મહાબલક્ખન્ધપરિયન્તા સટ્ઠિ ભૂમિયોતિ આગતા.

તત્થ સકસકભૂમિતો અતિરેકવત્થૂનિ ગણનપથવીતિવત્તાનિ નામ હોન્તિ, યેસં પન મૂલભૂમિમત્તં અત્થિ, તેસં કોટિમત્તાનિપિ વત્થૂનિ ગણનપથાતિક્કન્તાનિ એવ.

અપિ ચ 'ગણનપથવીતિવત્ત'ન્તિ ચ 'ગણનપથાતિક્કન્ત'ન્તિ ચ 'અસઙ્ખ્યેય્ય'ન્તિ ચ અત્થતો એકં. તસ્મા ઇધપિ વીસતિ ભૂમિયો એવ અનુક્કમેન દસગુણિતા ગણનપથા નામ હોન્તિ. અસઙ્ખ્યેય્યન્તિ પન દસગુણવિનિમુત્તા ગણનપથાતિક્કન્તભૂમિ એવ વુચ્ચતિ. મહાકથાનભૂમાતિક્કન્તતો પટ્ઠાય હિ અનન્તમહાપથવિયા સબ્બપંસુચુણ્ણાનિપિ ઇધ અસઙ્ખ્યેય્યભૂમિયં સઙ્ગય્હન્તિ. ઇતરથા અસઙ્ખ્યેય્યન્તિ ચ ગણનપથભૂમીતિ ચ વિરુદ્ધમેતન્તિ.

દીપવંસે ચ ‘‘તતો ઉપરિ અભૂમિ, અસઙ્ખ્યેય્યન્તિ વુચ્ચતી’’તિ વુત્તં. તત્થ ‘અભૂમી’તિ વચનેન ગણનપથભૂમિ એવ પટિસિદ્ધા, ન તુ ગણનપથાતિક્કન્તા વિસું અસઙ્ખ્યેય્યભૂમિ નામ. ચરિયાપિટકસંવણ્ણનાયમ્પિ [ચરિયા॰ અટ્ઠ॰ નિદાનકથા] અયમત્થો વુત્તો. અસઙ્ખ્યેય્યભૂમિયમ્પિ અસઙ્ખ્યેય્યાનં ચૂળ, મહાદિવસેન અનેકપ્પભેદો દક્ખિણવિભઙ્ગસુત્તેન [મ॰ નિ॰ ૩.૩૭૦] દીપેતબ્બો.

સદ્દનીતિયં [ની॰ ૮૩૩] પન પાળિનયં ગહેત્વા ‘‘વીસતિ અબ્બુદાનિ એકં નિરબ્બુદં નામ. વીસતિ નિરબ્બુદાનિ એકં અબબં નામ’’ ઇચ્ચાદિના નિરબ્બુદાદીનં સઙ્ખ્યાનમ્પિ વીસતિમત્તગુણં નામ વુત્તં. તં ન યુજ્જતિ. નિરયેસુ હિ વીસતિમત્તગુણેન અબ્બુદ, નિરબ્બુદાદીનં દસન્નં નિરયાનં તાનિ નામાનિ સિદ્ધાનિ ભવન્તિ. ગરૂ પન તાનિ નામાનિ ગહેત્વા દસગુણસિદ્ધેસુ ગણનપથેસુ પક્ખિપિંસુ, તસ્મા નામમત્તેન સદિસાનિ ભવન્તિ, ગુણવિધિ પન વિસદિસોએવ.

એવઞ્ચકત્વા પાળિયમ્પિ બકબ્રહ્માસુત્તે [સં॰ નિ॰ ૧.૧૭૫] ‘‘સતં સહસ્સાનં નિરબ્બુદાનં, આયું પજાનામિ તવાહં બ્રહ્મે’’તિ વુત્તં. એત્થ ચ યદિ ગણનભૂમિપથેપિ નિરબ્બુદાનં વીસતિમત્તેન અબબભૂમિ ભવેય્ય, એવં સતિ નિરબ્બુદાનં સતસહસ્સં નામ ન વુચ્ચેય્ય. જાતકટ્ઠકથાયઞ્ચ [જા॰ અટ્ઠ॰ ૩.૭.૬૯] ‘‘નિરબ્બુદસતસહસ્સાનં એકં અહહં નામ, એત્તકં બકસ્સ બ્રહ્મુનો તસ્મિંભવે અવસિટ્ઠં આયૂ’’તિ વુત્તં. તસ્મા ઇમં ગણનભૂમિપથં પત્વા વીસતિગુણં નામ નત્થીતિ સિદ્ધં હોતિ. અક્ખોભિણી, બિન્દુ, કથાન, મહાકથાનાનિપિ અઞ્ઞતો ગહેત્વા પક્ખિત્તાનિ સિયું. એવં પક્ખિત્તાનઞ્ચ ચુદ્દસન્નં સઙ્ખ્યાનં કચ્ચાયને કમોક્કમતા પન પચ્છાજાતા સિયાતિ.

ઇતિ નિરુત્તિદીપનિયા નામ મોગ્ગલ્લાનબ્યાકરણદીપનિયા

સમાસકણ્ડો ચતુત્થો.

૫. તદ્ધિત

અથ તદ્ધિતવિધાનં દીપિયતે.

તદ્ધિતવુત્તિ નામ વિચિત્રા હોતિ, સાતિસયેન વિચિત્રઞાણહિતં વહતિ, તસ્મા તેસં તેસં કુલપુત્તાનં હિતન્તિ **તદ્ધિતં**, ઇમસ્મિં કણ્ડે સબ્બવિધાનસ્સ નામં. તં પન અટ્ઠવિધં હોતિ અપચ્ચં, અનેકત્થં, અસ્સત્થિ, ભાવકમ્મં, પરિમાણં, સઙ્ખ્યા, ખુદ્દકં, નાનાત્તન્તિ.

અપચ્ચરાસિ

૪૩૦. ણો વાપચ્ચે [ક॰ ૩૪૪; રૂ॰ ૩૬૧; ની॰ ૭૫૨; ચં॰ ૨.૪.૧૬; પા॰ ૪.૧.૯૨; 'સરાનમાદિસ્સા...' (બહૂસુ)].

છટ્ઠયન્તા નામમ્હા તસ્સ અપચ્ચન્તિ અત્થે વિકપ્પેન ણપચ્ચયો હોતિ. વાસદ્દો વાક્ય, સમાસાનં વિકપ્પનત્થો, ઇતો પરં અનુવત્તતે, તેન સબ્બત્થ વિકપ્પવિધિ સિજ્ઝતિ. ણાનુબન્ધો વુદ્ધ્યત્થો, સો પયોગઅપ્પયોગી. વસિટ્ઠસ્સ અપચ્ચન્તિ અત્થે ઇમિના સુત્તેન વસિટ્ઠમ્હા ણપચ્ચયો, સો સામ્યત્થઞ્ચ અપચ્ચત્થઞ્ચ ઉભયં વદતિ, છટ્ઠી ચ અપચ્ચપદઞ્ચ તેન વુત્તત્થા નામ હોન્તિ, વસિટ્ઠપદં પચ્ચયેન સહ એકત્થં હોતિ, ઉભયં એકતો હુત્વા પુત્તસ્સ નામં હોતીતિ અત્થો. તતો 'એકત્થતાય'ન્તિ છટ્ઠિયા લોપો, અપચ્ચપદં પન વુત્તત્થમત્તેન લુપ્પતિ. તસ્મિં સુત્તે પધાનભાવેન નિદ્દિટ્ઠં હોતિ, ન છટ્ઠીતિ, મહાવુત્તિના વા પદાનં લોપો. એવં સબ્બત્થ.

૪૩૧. પદાનમાદિસ્સાયુવણ્ણસ્સાએઓ ણાનુબન્ધે [ક॰ ૪૦૫; રૂ॰ ૩૬૫; ની॰ ૮૬૦].

પદાનં આદિભૂતસ્સ અકારસ્સ ચ ઇવણ્ણુ'વણ્ણસ્સ ચ આ, એ, ઓ વુદ્ધિયો હોન્તિ ણાનુબન્ધે પચ્ચયે પરેતિ પદાદિઅ-કારસ્સ આવુદ્ધિ, સ્યાદ્યુપ્પત્તિ.

વાસિટ્ઠો, પુરિસો, વાસિટ્ઠી, ઇત્થી, વાસિટ્ઠં, કુલં, વસિટ્ઠસ્સ પુત્તો વાસિટ્ઠો, વસિટ્ઠસ્સ ધીતા વાસિટ્ઠી, વસિટ્ઠસ્સ કુલં વાસિટ્ઠન્તિ એવમ્પિ યોજેતું યુજ્જતિ.

તત્થ 'વસિટ્ઠસ્સા'તિ એતેન ગોત્તસ્સેવ પિતુભૂતં આદિપુરિસં વદતિ. કસ્મા? ગોત્તસદ્દત્તા. એવઞ્હિ સતિ તસ્મિં ગોત્તે પચ્ચાજાતા સબ્બેપિ જના તસ્સ અપચ્ચા નામ હોન્તિ.

૪૩૨. મજ્ઝે [ક॰ ૪૦૪; રૂ॰ ૩૭૦; ની॰ ૮૫૯].

મજ્ઝે પવત્તાનં અ, યુવણ્ણાનં આ, એ, ઓવુદ્ધિયો હોન્તિ વા ક્વચિ.

વાસેટ્ઠો, વાસેટ્ઠી, વાસેટ્ઠં. વાસદ્દેન ''વસિટ્ઠસ્સ પુત્તો ધીતા કુલ''ન્તિ વાક્યં વા ''વસિટ્ઠપુત્તો વસિટ્ઠધીતા વસિટ્ઠકુલ''ન્તિ સમાસં વા વિકપ્પેતિ. એવં સબ્બત્થ.

ભરદ્વાજસ્સ અપચ્ચં ભારદ્વાજો, વિસામિત્તસ્સ [ભારદ્વાજસ્સ... વેસામિત્તસ્સ... (રૂ॰)] અપચ્ચં વેસામિત્તો, ગોતમસ્સ અપચ્ચં ગોતમો, કસ્સપસ્સ અપચ્ચં કસ્સપો, વસુદેવસ્સ અપચ્ચં વાસુદેવો. એવં બાલદેવો.

ઉપગુસ્સ અપચ્ચન્તિ એત્થ 'ઉવણ્ણસ્સાવઙ...'તિ ણાનુબન્ધે પચ્ચયે પરે ઉવણ્ણસ્સ અવઙ હોતિ. ઓપગવો, ઓપગવી, ઓપગવં, મનુનો અપચ્ચં માનવો, ભગ્ગુનો અપચ્ચં ભગ્ગવો, પણ્ડુનો અપચ્ચં પણ્ડવો, ઉપવિન્દુસ્સ અપચ્ચં ઓપવિન્દવો ઇચ્ચાદિ.

૪૩૩. વચ્છાદિતો ણાનણાયના [ક॰ ૩૪૫; રૂ॰ ૩૬૬; ની॰ ૭૫૪; પા॰ ૪.૧.૯૩, ૯૪, ૧૬૨, ૧૬૩].

છટ્ઠન્તેહિ વચ્છાદીહિ ગોત્તસદ્દગણેહિ તસ્સ અપચ્ચન્તિ અત્થે ણાનુબન્ધા આન, આયનપચ્ચયા હોન્તિ વા.

વચ્છસ્સ અપચ્ચં વચ્છાનો, વચ્છાયનો, વચ્છાની, વચ્છાયની, વચ્છાનં, વચ્છાયનં. એવં કચ્ચાનો, કચ્ચાયનો, કાતિયાનો, કાતિયાયનો, સાકટાનો, સાકટાયનો, કણ્હાનો, કણ્હાયનો, મોગ્ગલ્લાનો, મોગ્ગલ્લાયનો, અગ્ગિવેસ્સાનો [અગ્ગિવેસ્સનોતિપિ દિસ્સતિ દી॰ નિ॰ ૧.૧૭૬; મ॰ નિ॰ ૧.૩૫૩ આદયો], અગ્ગિવેસ્સાયનો, મુઞ્ચાનો, મુઞ્ચાયનો, કુઞ્ચાનો, કુઞ્ચાયનો ઇચ્ચાદિ.

૪૩૪. કત્તિકાવિધવાદીહિ ણેય્યણેરા [ક॰ ૩૪૬; રૂ॰ ૩૬૭; ની॰ ૭૫૫; પા॰ ૪.૧.૧૨૦, ૧૨૩, ૧૨૬, ૧૨૭, ૧૨૮, ૧૨૯, ૧૩૧].

છટ્ઠયન્તેહિ કત્તિકાદીહિ વિધવાદીહિ ચ તસ્સ અપચ્ચન્તિ અત્થે કમેન ણાનુબન્ધા એય્ય, એરપચ્ચયા હોન્તિ વા.

ણેય્યે – કત્તિકાય નામ દેવધીતાય અપચ્ચં કત્તિકેય્યો, વિનતાય નામ દેવિયા અપચ્ચં વેનતેય્યો, રોહિણિયા નામ દેવિયા અપચ્ચં રોહિણેય્યો, ભગિનિયા અપચ્ચં ભાગિનેય્યો, નદિયા નામ ઇત્થિયા અપચ્ચં નાદેય્યો. એવં અન્તેય્યો, આહેય્યો, કામેય્યો, સુચિયા અપચ્ચં સોચેય્યો, બાલાય અપચ્ચં બાલેય્યો ઇચ્ચાદિ.

ણેરે – વિધવાય અપચ્ચં વેધવેરો, વિધવા નામ મતપતિકા ઇત્થી. બન્ધુકિયા અપચ્ચં બન્ધુકેરો, નાળિકિયા નામ ઇત્થિયા પુત્તો નાળિકેરો, સમણસ્સ ઉપજ્ઝાયસ્સ પુત્તો સામણેરો, સમણિયા પવત્તિનિયા ધીતા સામણેરી ઇચ્ચાદિ.

૪૩૫. ણ્ય દિચ્ચાદીહિ [ક॰ ૩૪૭; રૂ॰ ૩૬૮; ની॰ ૭૫૬; ચં॰ ૨.૪.૨; પા॰ ૪.૧.૮૫].

છટ્ઠન્તેહિ દિતિઇચ્ચાદીહિ તસ્સ અપચ્ચન્તિ અત્થે ણાનુબન્ધો યપચ્ચયો હોતિ વા.

૪૩૬. લોપોવણ્ણિવણ્ણાનં [ક॰ ૨૬૧; રૂ॰ ૩૬૯; ની॰ ૫૦૯].

યે પરે અવણ્ણસ્સ ઇવણ્ણસ્સ ચ લોપો હોતીતિ ણ્યમ્હિ પરે અવણ્ણિ'વણ્ણાનં લોપો.

દિતિયા નામ દેવધીતાય અપચ્ચં દેચ્ચો, અદિતિયા અપચ્ચં આદિચ્ચો.

તત્થ ઇવણ્ણલોપે ‘તવગ્ગવરણાનં યે ચવગ્ગબયઞા’તિ યમ્હિ પરે તવગ્ગસ્સ ચવગ્ગત્તં, પુન ‘વગ્ગલસેહિ તે’તિ યસ્સ પુબ્બરૂપત્તં, કુણ્ડનિયા અપચ્ચં કોણ્ડઞ્ઞો.

૪૩૭. ઉવણ્ણસ્સાવઙ સરે [ક॰ ૩૪૮; રૂ॰ ૩૭૧; ની॰ ૭૫૭].

સરે પરે ઉવણ્ણસ્સ અવઙ હોતીતિ ઉવણ્ણસ્સ અવત્તં. ‘તવગ્ગવરણાન...’ન્તિ સુત્તેન વસ્સ બત્તં, પુન ‘વગ્ગલસેહિ તે’તિ સુત્તેન યસ્સ પુબ્બરૂપત્તં, ભાતુનો અપચ્ચં ભાતબ્યો.

૪૩૮. આ ણિ [ક॰ ૩૪૭; રૂ॰ ૩૬૮; ની॰ ૭૫૬; ચં॰ ૨.૪.૧૯; પા॰ ૪.૧.૯૫].

રસ્સા’કારન્તતો અપચ્ચત્થે ણાનુબન્ધો રસ્સિ’પચ્ચયો હોતિ વા.

દક્ખસ્સ અપચ્ચં દક્ખિ. એવં દોણિ, વાસવિ, સક્યપુત્તિ, નાટપુત્તિ, દાસપુત્તિ, દારુનો અપચ્ચં દારવિ [વિચારેતબ્બમિદં], વરુણસ્સ અપચ્ચં વારુણિ . એવં કણ્ડિ, બાલદેવિ, પાવકિ, જિનદત્તસ્સ અપચ્ચં જેનદત્તિ, સુદ્ધોદનિ, અનુરુદ્ધિ ઇચ્ચાદિ.

૪૩૯. રાજતો ઞો જાતિયં [ક॰ ૩૪૭; રૂ॰ ૩૬૮; ની॰ ૭૫૬; ચં॰ ૨.૪.૭૦; પા॰ ૪.૧.૧૩૭].

જાતિયં ગમ્યમાનાયં રાજસદ્દમ્હા અપચ્ચત્થે ઞપચ્ચયો હોતિ વા.

રઞ્ઞો અપચ્ચં રાજઞ્ઞો, રાજકુલસ્સ પુત્તોતિ અત્થો.

જાતિયન્તિ કિં? રાજપુત્તો.

૪૪૦. ખત્તા યિયા [ક॰ ૩૪૭; રૂ॰ ૩૬૮; ની॰ ૭૫૬; ચં॰ ૨.૪.૬૯; પા॰ ૪.૧.૧૩૮].

જાતિયં ગમ્યમાનાયં ખત્તસદ્દમ્હા અપચ્ચત્થે ય, ઇયપચ્ચયા હોન્તિ.

ખત્તકુલસ્સ અપચ્ચં ખત્યો, ખત્તિયો.

જાતિયન્ત્વેવ? ખત્તિ.

૪૪૧. મનુતો સ્સસણ [ક॰ ૩૪૮; રૂ॰ ૩૭૧; ની॰ ૭૫૩; ચં॰ ૨.૪.૯૪, ૯૫; પા॰ ૪.૧.૧૬૧].

જાતિયં ગમ્યમાનાયં મનુસદ્દમ્હા અપચ્ચત્થે સ્સ, સણપચ્ચયા હોન્તિ.

મનુનો અપચ્ચં મનુસ્સો, માનુસો, મનુ નામ કપ્પે આદિખત્તિયો મહાસમ્મતરાજા, ઇત્થિયં મનુસ્સી, માનુસી,

જાતિયન્ત્વેવ? માણવો.

૪૪૨. જનપદનામસ્મા જનખત્તિયા રઞ્ઞે ચ ણો [ક॰ ૩૫૨; રૂ॰ ૩૭૬; ની॰ ૭૬૫; ચં॰ ૨.૪.૯૬; પા॰ ૪.૧.૧૬૮; “જનપદનામસ્મા ખત્તિયા...” (બહૂસુ)].

જનવાચિના ચ ખત્તિયવાચિના ચ જનપદનામમ્હા રઞ્ઞે ચ અપચ્ચે ચ ણો હોતિ.

પઞ્ચાલાનં જનાનં રાજા પઞ્ચાલો, પઞ્ચાલસ્સ ખત્તિયસ્સ અપચ્ચં પઞ્ચાલો. એવં કોસલો, માગધો, ઓક્કાકો [દી॰ નિ॰ ૧.૨૬૭].

જનપદનામસ્માતિ કિં? દસરથરઞ્ઞો પુત્તો દાસરથિ [દાસરઠિ].

જનખત્તિયાતિ કિં? પઞ્ચાલસ્સ બ્રાહ્મણસ્સ અપચ્ચં પઞ્ચાલિ.

૪૪૩. ણ્ય કુરુસિવીહિ [ક॰ ૩૪૬; રૂ॰ ૩૬૭; ની॰ ૭૫૫; ચં॰ ૨.૪.૧૦૧ ...પે॰... ૪.૧.૧૭૨].

કુરૂ, સિવિસદ્દેહિ અપચ્ચે રઞ્ઞે ચ ણ્યો હોતિ.

કુરુરઞ્ઞો અપચ્ચં કોરબ્યો [જા॰ ૧.૧૪.૨૨૮, ૨૩૨, ૨૩૬], કુરુરટ્ઠવાસીનં રાજા કોરબ્યો, કોરબ્બો, પુબ્બરૂપત્તં, સિવિરઞ્ઞો અપચ્ચં સેબ્યો, સિવિરટ્ઠવાસીનં રાજા સેબ્યો.

અપચ્ચરાસિ નિટ્ઠિતો.

અનેકત્થરાસિ

૪૪૪. ણ રાગા તેન રત્તં [ક॰ ૩૪૭; રૂ॰ ૩૬૮; ની॰ ૭૫૬; ચં॰ ૩.૧.૧ ...પે॰... ૪.૨.૧].

રજ્જન્તિ વત્થં એતેનાતિ રાગો, રજનવત્થુ, રાગવાચિમ્હા તેન રત્તન્તિ અત્થે ણો હોતિ.

કસાવેન રત્તં વત્થં કાસાવં [ધ॰ પ॰ ૯], કાસાયં વા. એવં કોસુમ્ભં, હલિદ્દિયા રત્તં હાલિદ્દં, પાટઙ્ગેન રત્તં પાટઙ્ગં, મઞ્જિટ્ઠં, કુઙ્કુમં ઇચ્ચાદિ.

‘‘નીલં વત્થં, પીતં વત્થ’’ન્તિઆદીસુ પન નીલ, પીતાદિસદ્દા ગુણસદ્દત્તા પચ્ચયેન વિના ગુણનિસ્સયં દબ્બં વદન્તિ. એવં સબ્બેસુ ગુણસદ્દ, જાતિસદ્દ, નામસદ્દેસુ.

૪૪૫. નક્ખત્તેનિન્દુયુત્તેન કાલે [ક॰ ૩૫૨; રૂ॰ ૩૭૬; ની॰ ૭૬૫; ચં॰ ૩.૧.૫; પા॰ ૪.૨.૩].

ઇન્દુયુત્તેન નક્ખત્તેન લક્ખિતે કાલે તન્નક્ખત્તવાચીહિ ણો હોતિ.

પુણ્ણચન્દયુત્તેન ફુસ્સનક્ખત્તેન લક્ખિતા ફુસ્સા, રત્તિ, ફુસ્સો, અહો. એવં માઘો ઇચ્ચાદિ.

નક્ખત્તેનાતિ કિં? ગરુગહેન લક્ખિતા રત્તિ.

ઇન્દુયુત્તેનાતિ કિં? ફુસ્સેન લક્ખિતો મુહુત્તો.

કાલેતિ કિં? ફુસ્સેન લક્ખિતા અત્થસિદ્ધિ.

૪૪૬. સાસ્સ દેવતા પુણ્ણમાસી [ક॰ ૩૫૨; રૂ॰ ૩૭૬; ની॰ ૭૬૫; ચં॰ ૩.૧.૧૮, ૧૯ ...પે॰... ૪.૨.૨૧-૨૪].

સા અસ્સ દેવતા, સા અસ્સ પુણ્ણમાસીતિ અત્થે પઠમન્તા ણો હોતિ.

બુદ્ધો અસ્સ દેવતાતિ બુદ્ધો, યો બુદ્ધં અત્તનો આરક્ખદેવતં વિય ગરું કત્વા વિચરતિ, નિરન્તરં વા ''બુદ્ધો બુદ્ધો''તિ વાચં નિચ્છારેતિ, તસ્સેતં નામં. સુગતો અસ્સ દેવતાતિ સોગતો, મહિન્દદેવો અસ્સ દેવતાતિ માહિન્દો. એવં યામો, સોમો, વારુણો.

ફુસ્સી અસ્સ પુણ્ણમાસીતિ ફુસ્સો, માસો. એવં માઘો, ફગ્ગુનો, ચિત્તો, વેસાખો, જેટ્ઠમૂલો, આસળ્હો, સાવણો, પોટ્ઠપાદો, અસ્સયુજો, કત્તિકો, માગસિરો.

પુણ્ણમાસીતિ કિં? ફુસ્સી અસ્સ પઞ્ચમી તિથી.

૪૪૭. તમધીતે તં જાનાતિ કણિકા ચ [ક॰ ૩૫૧; રૂ॰ ૩૭૪; ની॰ ૭૬૪; ચં॰ ૩.૧.૩૭ ...પે॰... ૪.૨.૫૯].

એતેસુ અત્થેસુ દુતિયન્તા ણો ચ કો ચ ણિકો ચાતિ એતે પચ્ચયા હોન્તિ.

ણમ્હિ – બ્યાકરણં અધીતે જાનાતિ વા વેય્યાકરણો [દી॰ નિ॰ ૧.૨૫૬]. પક્ખે ''વેય્યાકરણિકો, બ્યઞ્જનં અધીતે જાનાતિ વા વેય્યઞ્જનિકો''તિ ઇમાનિ ણિકેન સિજ્ઝન્તિ.

કમ્હિ-છન્દં અધીતે જાનાતિ વા છન્દો. એવં પદકો [દી॰ નિ॰ ૧.૨૫૬], નામકો.

ણિકમ્હિ-વિનયં અધીતે જાનાતિ વા વેનયિકો, સુત્તન્તિકો, આભિધમ્મિકો.

એત્થ ચ 'વેય્યાકરણો'તિ પદે વિય્યાકરણં અધીતેતિ વાક્યં, 'વેયઞ્જનિકો'તિ પદે વિયઞ્જનં અધીતેતિ. ઉપરિ 'દોવારિકો, સોવગ્ગિક'ન્તિ પદેસુપિ 'દુવારે નિયુત્તો, સુવગ્ગાય સંવત્તતી'તિ વાક્યં, અત્થં કથેન્તેન પન દુવાર, સુવગ્ગસદ્દાનં તદ્ધિતભાવે એવ સિદ્ધત્તા દ્વારેતિ ચ સગ્ગાયાતિ ચ કથેતબ્બો.

૪૪૮. તસ્સ વિસયે દેસે [ક॰ ૩૫૨; રૂ॰ ૩૭૬; ની॰ ૩૬૫; ચં॰ ૩.૧.૬૧; પા॰ ૪.૨.૫૨, ૫૩].

તસ્સ દેસરૂપે વિસયે છટ્ઠન્તા ણો હોતિ.

થૂયમિગા વસાતિનો નામ, વસાતીનં વિસયો દેસો વાસાતો. ઇધ અદેસરૂપત્તા ણો ન હોતિ, ચક્ખુસ્સ વિસયો રૂપં.

૪૪૯. નિવાસે તન્નામે [ક॰ ૩૫૨; રૂ॰ ૩૭૬; ની॰ ૩૬૫; ચં॰ ૩.૧.૬૪; પા॰ ૪.૨.૬૯].

તન્નામભૂતે નિવાસે છટ્ઠયન્તા ણો હોતિ.

સિવીનં નિવાસો દેસો સેબ્યો. વસં અદેન્તિ ભક્ખન્તીતિ વસાદા, બ્યગ્ઘા સીહા વા, વસાદાનં નિવાસો દેસો વાસાદો.

૪૫૦. અનુભવે [ક॰ ૩૫૨; રૂ॰ ૩૭૬; ની॰ ૭૬૫; ચં॰ ૩.૧.૬૫; પા॰ ૪.૨.૭૦].

સમીપે ભવં અનુભવં, ‘‘અદૂરભવે’’તિપિ પાઠો, તન્નામે અનુભવે દેસે છટ્ઠ્યન્તા ણો હોતિ.

વિદિસાય અનુભવં વેદિસં, નગરં, ઉદુમ્બરસ્સ અનુભવં ઓદુમ્બરં, વિમાનં.

૪૫૧. તેન નિબ્બત્તે [ક॰ ૩૫૨; રૂ॰ ૩૭૬; ની॰ ૭૬૫; ચં॰ ૩.૧.૬૬; પા॰ ૪.૨.૬૮].

તન્નામે તેન નિબ્બત્તે દેસે તતિયન્તા ણો હોતિ.

કુસમ્બેન નામ ઇસિના નિબ્બત્તા કોસમ્બી, ઇત્થિયં ઈ, નગરી. એવં કાકન્દી, માકન્દી, સહસ્સેન ધનેન નિબ્બત્તા સાહસ્સી, પરિખા, અયઞ્ચ તતિયા હેતુમ્હિ કત્તરિ કરણે ચ યથાયોગં યુજ્જતિ.

૪૫૨. તમિધત્થિ [ક॰ ૩૫૨; રૂ॰ ૩૭૬; ની॰ ૭૬૫; ચં॰ ૩.૧.૬૭; પા॰ ૪.૨.૬૭].

તં ઇધ અત્થીતિ અત્થે તન્નામે દેસે પઠમન્તા ણો હોતિ.

ઉદુમ્બરા અસ્મિં દેસે સન્તીતિ ઓદુમ્બરો, બદરા અસ્મિં દેસે સન્તીતિ બાદરો. એવં પબ્બજો.

૪૫૩. તત્ર ભવે [ક॰ ૩૫૨; રૂ॰ ૩૭૬; ની॰ ૭૬૫; ચં॰ ૩.૨.૪૮; પા॰ ૪.૨.૧૩૩].

તત્ર ભવત્થે સત્તમ્યન્તા ણો હોતિ.

ઉદકે ભવો ઓદકો, મચ્છો, ઉરસિ ભવો ઓરસો, પુત્તો, સાગમો. નગરે ભવો નાગરો. એવં જાનપદો, માગધો, કપિલવત્થુમ્હિ ભવો કાપિલવત્થવો, ‘ઉવણ્ણસ્સાવઙ…’તિ ઉસ્સ અવત્તં. કોસમ્બિયં ભવો કોસમ્બો, મિત્તે ભવા મેત્તા, પુરે ભવા પોરી [દી॰ નિ॰ ૧.૯], વાચા, મનસ્મિં ભવો માનસો. એત્થ પન –

૪૫૪. મનાદીનં સક [ક॰ ૪૦૪; રૂ॰ ૩૭૦; ની॰ ૮૫૯].

ણાનુબન્ધે પચ્ચયે પરે મનાદીનં અન્તે સાગમો હોતીતિ સબ્બત્થ મનોગણાદીનં અન્તે સાગમો.

માનસો, રાગો, માનસા, તણ્હા, માનસં, સુખં. એવં ચેતસો, ચેતસા, ચેતસં. ક્વચિ મનો એવ માનસં, ચેતો એવ ચેતસોતિપિ યુજ્જતિ.

૪૫૫. અજ્જાદીહિ તનો [ક॰ ૩૫૨; રૂ॰ ૩૭૬; ની॰ ૭૬૫; ચં॰ ૩.૧૫; પા॰ ૪.૨.૧૦૫].

તત્ર ભવોતિ અત્થે અજ્જાદીહિ તનો હોતિ.

અજ્જ ભવો અજ્જતનો, અત્થો, અજ્જત્તની, વિભત્તિ, દ્વિત્તં, અજ્જતનં, હિતં, સ્વે ભવો સ્વાતનો, મહાવુત્તિના એસ્સ આત્તં. હિય્યો ભવો હિય્યત્તનો, હિય્યત્તનો, હિય્યત્તનં, ઓસ્સ અત્તં દ્વિત્તઞ્ચ.

૪૫૬. પુરાતો ણો ચ [ક॰ ૩૫૨; રૂ॰ ૩૭૬; ની॰ ૭૬૫].

તત્ર ભવોતિ અત્થે પુરાસદ્દમ્હા ણો ચ તનો ચ હોન્તિ.

પુરે ભવો પુરાણો, ઇધ ણો અનુબન્ધો ન હોતિ, પોરાણો વા, પુરાતનો.

૪૫૭. અમાત્વચ્ચો [ક॰ ૩૫૨; રૂ॰ ૩૭૬; ની॰ ૭૬૫; ચં॰ ૩.૨.૧૩; પા॰ ૪.૨.૧૦૪].

અમાસદ્દમ્હા ભવત્થે અચ્ચો હોતિ. 'અમા'તિ સહત્થવાચી.

રાજકિચ્ચેસુ રઞ્ઞા સહ ભવતીતિ અમચ્ચો [દી॰ નિ॰ ટી॰ ૧.૩૩૯].

૪૫૮. મજ્ઝાદીહિમો [ક॰ ૩૫૩; રૂ॰ ૩૭૮; ની॰ ૭૬૭; ચં॰ ૩.૨.૮૨; પા॰ ૪.૩.૮, ૨૨; 'મજ્ઝાદિત્વિમો' (બહૂસુ)].

મજ્ઝાદીહિ ભવત્થે ઇમો હોતિ.

મજ્ઝે ભવો મજ્ઝિમો. એવં અન્તિમો, હેટ્ઠિમો, ઉપરિમો, ઓરિમો, પચ્છિમો, અબ્ભન્તરિમો, પચ્ચન્તિમો, પુરત્થિમો.

૪૫૯. કણ ણેય્ય ણેય્યક યિયા [ક॰ ૩૫૨; રૂ॰ ૩૭૬; ની॰ ૭૬૫; ચં॰ ૩.૨.૪, ૫, ૬ ...પે॰... ૪.૨.૯૪, ૯૫, ૯૭, ૧૧૯-૧૩૦].

ભવત્થે સત્તમ્યન્તા એતે પઞ્ચ પચ્ચયા હોન્તિ.

કણ-કુસિનારાયં ભવો કોસિનારકો, મગધેસુ ભવો માગધકો, આરઞ્ઞકો, વિહારો.

ણેય્ય-ગઙ્ગાયં ભવો ગઙ્ગેય્યો, પબ્બતેય્યો, વને ભવો વાનેય્યો.

ણેય્યક-કોસલેય્યકો , બારાણસેય્યકો, ચમ્પેય્યકો, મિથિલેય્યકો, ઇધ ન વુદ્ધિ.

ય-ગામે ભવો ગમ્મો, દિવે ભવો દિબ્બો,

ઇય-ગામિયો, ગામિકો, યસ્સ કત્તં, ઉદરે ભવો ઓદરિયો, ઓદરિકો, દિવે ભવો દિવિયો, પઞ્ચાલિયો, બોધિપક્ખિયો, લોકિયો.

૪૬૦. ણિકો [ક॰ ૩૫૧; રૂ॰ ૩૭૪; ની॰ ૭૬૪; ચં॰ ૩.૨.૪૦, ૪૧, ૪૨; પા॰ ૪.૨.૧૨૬, ૧૨૭, ૧૨૮].

ભવત્થે સત્તમ્યન્તા ણિકો હોતિ.

સારદિકો, દિવસો, સારદિકા, રત્તિ, સારદિકં, પુપ્ફં. ભવસદ્દેન ચેત્થ અઞ્ઞેપિ અત્થે ઉપલક્ખેતિ, પબ્બતતો પક્ખન્દા નદી પબ્બતેય્યા, કિમીનં કોસે જાતં કોસેય્યં, વત્થં. એવં સિવેય્યં, બારાણસેય્યં.

૪૬૧. તમસ્સ સિપ્પં સીલં પણ્યં પહરણં પયોજનં [ક॰ ૩૫૧; રૂ॰ ૩૭૪; ની॰ ૭૬૪; ચં॰ ૩.૪.૪૯-૬૬ ...પે॰... ૪.૪.૪૭-૬૫].

તમસ્સ સિપ્પં, તમસ્સ સીલં, તમસ્સ પણ્યં, તમસ્સ પહરણં, તમસ્સ પયોજનન્તિ અત્થેસુ પઠમન્તા ણિકો હોતિ.

સિપ્પે – વીણાવાદનમસ્સ સિપ્પં વેણિકો. એત્થ ચ વીણાસદ્દેન વીણાવાદનં વુચ્ચતિ. એકત્થીભાવસામત્થિયઞ્હેતં. એવં સબ્બત્થ. એવં મોદિઙ્ગિકો, પાણવિકો, વંસિકો.

સીલે-પંસુકૂલધારણં અસ્સ સીલં પંસુકૂલિકો, પંસુકૂલં ધારેતું સીલમસ્સાતિ વા પંસુકૂલિકો. સીલસદ્દેન ચેત્થ વત, ધમ્મ, સાધુકારાપિ ગય્હન્તિ, પંસુકૂલં ધારેતિ સીલેનાતિ પંસુકૂલિકોતિપિ યુજ્જતિ. એવં તેચીવરિકો , પિણ્ડં પિણ્ડં પતતીતિ પિણ્ડપાતો, પિણ્ડાચારેન લદ્ધભોજનં, પિણ્ડપાતયાપનં અસ્સ સીલન્તિ પિણ્ડપાતિકો, પિણ્ડપાતેન યાપેતું સીલઞ્ચ વતઞ્ચ ધમ્મો ચ ગરુકારો ચ અસ્સાતિ પિણ્ડપાતિકો.

‘પણ્ય’ન્તિ વિક્કેય્યવત્થુ વુચ્ચતિ, ગન્ધો પણ્યં અસ્સાતિ ગન્ધિકો. એવં તેલિકો, ગોળિકો.

પહરન્તિ એતેનાતિ પહરણં, આવુધભણ્ડં, ચાપો પહરણમસ્સાતિ ચાપિકો. એવં તોમરિકો, મુગ્ગરિકો.

પયોજનં વુચ્ચતિ ફલં, ઉપધિ પયોજનમસ્સાતિ ઓપધિકં [અ॰ નિ॰ ૮.૫૯], પુઞ્ઞં, સતં પયોજનમસ્સાતિ સાતિકં. એવં સાહસ્સિકં [જા॰ ૨.૨૧.૪૧૫].

૪૬૨. તં હન્તારહતિ ગચ્છતુઞ્છતિ ચરતિ [ક॰ ૩૫૧; રૂ॰ ૩૭૪; ની॰ ૭૬૪; ચં॰ ૩.૪.૨૭-૪૩; પા॰ ૪.૪.૨૮-૪૬].

તં હન્તિ, તં અરહતિ, તં ગચ્છતિ, તં ઉઞ્છતિ, તં ચરતીતિ અત્થેસુ દુતિયન્તા ણિકો હોતિ.

પક્ખીહિ પક્ખિનો હન્તીતિ પક્ખિકો. એવં સાકુણિકો [અ॰ નિ॰ ૨.૨૬૩ (સાકુનિકોતિપિ દિસ્સતિ)], માયૂરિકો, મચ્છેહિ મચ્છે હનતીતિ મચ્છિકો. એવં ધેનુકો, મગેહિ મગે હનતીતિ માગવિકો, મજ્ઝે વાગમો. એવં હારિણિકો, ‘હરિણો’તિ મગો એવ. સૂકરિકો, ઇધ ન વુદ્ધિ.

સતં અરહતીતિ સાતિકં. એવં સાહસ્સિકં.

પરદારં ગચ્છતીતિ પારદારિકો, પરદારિકો વા. એવં પથિકો, મગ્ગિકો.

બદરે ઉઞ્છતિ ગવેસતીતિ બાદરિકો. એવં આમલકિકો.

ધમ્મં ચરતીતિ ધમ્મિકો. એવં અધમ્મિકો.

૪૬૩. તેન કતં કીતં બન્ધં અભિસઙ્ખતં સંસટ્ઠં હતં હન્તિ જિતં જયતિ દિબ્બતિ ખણતિ તરતિ ચરતિ વહતિ જીવતિ [ક॰ ૩૫૦; રૂ॰ ૩૭૩; ની॰ ૩૬૪; ચં॰ ૩.૪.૧-૨૬; પા॰ ૪.૪.૧-૨૭].

તેન કતં, તેન કીતં...પે॰... તેન જીવતિ ઇચ્ચત્થેસુ તતિયન્તા ણિકો હોતિ.

કાયેન કતં કાયિકં. એવં વાચસિકં, માનસિકં, વાતેન કતો વાતિકો, આબાધો.

સતેન મૂલેન કીતં ભણ્ડં સાતિકં. એવં સાહસ્સિકં.

વરત્તાય યોત્તાય બન્ધિતો વારત્તિકો, અયસા બન્ધિતો આયસિકો, સાગમો. એવં પાસિકો.

ઘતેન અભિસઙ્ખતં સંસટ્ઠં વા ઘાતિકં. એવં ગોળિકં, દાધિકં, મારિચિકં.

જાલેન હતો જાલિકો, મચ્છો.

જાલેન હન્તીતિ જાલિકો, જાલકેવટ્ટો. એવં બાળિસિકો [સં॰ નિ॰ ૨.૧૫૮].

અક્ખેહિ જિતં ધનં અક્ખિકં. એવં સાલાકિકં.

અક્ખેહિ જયતિ દિબ્બતીતિ વા અક્ખિકો.

ખણિત્તિયા ખણતીતિ ખાણિત્તિકો. એવં કુદ્દાલિકો, ઇધ ન વુદ્ધિ.

ઉળુમ્પેન તરતીતિ ઓળુમ્પિકો, ઉળુમ્પિકો વા. એવં નાવિકો [જા॰ ૨.૨૦.૧૪૯], ગોપુચ્છિકો.

સકટેન ચરતીતિ સાકટિકો. એવં રથિકો, યાનિકો, દણ્ડિકો,

ખન્ધેન વહતીતિ ખન્ધિકો. એવં અંસિકો, સીસિકો, ઇધ ન વુદ્ધિ.

વેતનેન જીવતીતિ વેતનિકો. એવં ભતિકો, કસિકો, કયિકો, વિક્કયિકો, ભતિકાદીસુ ન વુદ્ધિ.

૪૬૪. તસ્સ સંવત્તતિ [ક॰ ૩૫૧; રૂ॰ ૩૭૪; ની॰ ૭૬૫; ચં॰ ૩.૪.૬૭-૬૯; પા॰ ૪.૪.૬૬-૬૮].

તસ્સ સંવત્તતીતિ અત્થે ચતુત્થ્યન્તા ણિકો હોતિ.

પુન ભવાય સંવત્તતીતિ પોનોબ્ભવિકો, પુનસ્સ ઓત્તં, ભસ્સ દ્વિત્તં, પોનોબ્ભવિકા [મહાવ॰ ૧૪], તણ્હા, લોકાય સંવત્તતીતિ લોકિકો, સુટ્ઠુ અગ્ગોતિ સગ્ગો, સગ્ગાય સંવત્તતીતિ સોવગ્ગિકં [દી॰ નિ॰ ૧.૧૬૩], પુઞ્ઞં. એવં દિટ્ઠધમ્મિકં, સમ્પરાયિકં.

૪૬૫. તતો સમ્ભૂતમાગતં [ક॰ ૩૫૧; રૂ॰ ૩૭૪; ની॰ ૭૬૫; ચં॰ ૩.૩.૪૯-૫૧; ...પે॰... ૪.૩.૭૭-૭૯].

તતો સમ્ભૂતં, તતો આગતં ઇચ્ચત્થેસુ પઞ્ચમ્યન્તા ણિકો હોતિ.

માતિતો સમ્ભૂતં આગતં વા મત્તિકં [પારા॰ ૩૪], દ્વિત્તં રસ્સો ચ. એવં પેત્તિકં. ણ્ય, ણિયાપિ દિસ્સન્તિ, સુરભિતો સમ્ભૂતં સોરભ્યં, થનતો સમ્ભૂતં થઞ્ઞં, પિતિતો સમ્ભૂતો પેત્તિયો. એવં મત્તિયો. ણ્યમ્હિ-મચ્ચો.

૪૬૬. તત્થ વસતિ વિદિતો ભત્તો નિયુત્તો [ક॰ ૩૫૧; રૂ॰ ૩૭૪; ની॰ ૭૬૫; ચં॰ ૩.૪.૭૦-૭૫ ...પે॰... ૪.૪.૬૯-૭૪].

એતેસ્વત્થેસુ સત્તમ્યન્તા ણિકો હોતિ.

રુક્ખમૂલે વસતીતિ રુક્ખમૂલિકો. એવં આરઞ્ઞિકો, સોસાનિકો.

એત્થ ચ વસતીતિ સામઞ્ઞવચનેપિ તસ્સીલ, તબ્બત, તદ્ધમ્મ, તસ્સાધુકારિતાનં વસેન અત્થો વેદિતબ્બો તદ્ધિતપચ્ચયાનં પસિદ્ધત્થદીપકત્તા. ન હિ રુક્ખમૂલે મુહુત્તમત્તં વસન્તો રુક્ખમૂલિકોતિ વોહરીયતિ.

લોકે વિદિતો લોકિકો.

ચતુમહારાજેસુ ભત્તા ચાતુમહારાજિકા [સં॰ નિ॰ ૫.૧૦૮૧].

દ્વારે નિયુત્તો દોવારિકો. એવં ભણ્ડાગારિકો, નવકમ્મિકો, ઇધ ન વુદ્ધિ. ‘‘જાતિકિયો, અન્ધકિયો’’ ઇચ્ચાદીસુ મહાવુત્તિના કિયો.

૪૬૭. તસ્સેદં [ક॰ ૩૫૧; રૂ॰ ૩૭૪; ની॰ ૭૬૪; ચં॰ ૩.૩.૮૫-૧૦૨; પા॰ ૪.૩.૧૨૦-૧૩૩].

તસ્સ ઇદન્તિ અત્થે છટ્ઠન્તા ણિકો હોતિ.

સઙ્ઘસ્સ અયં સઙ્ઘિકો, વિહારો, સઙ્ઘિકા, ભૂમિ, સઙ્ઘસ્સ ઇદં સઙ્ઘિકં, ભણ્ડં. એવં પુગ્ગલિકં, ગણિકં, મહાજનિકં, સક્યપુત્તસ્સ એસોતિ સક્યપુત્તિકો. એવં નાટપુત્તિકો, દાસપુત્તિકો.

૪૬૮. ણિકસ્સિયો વા [ક॰ ૪૦૪; રૂ॰ ૩૭૦; ની॰ ૭૫૬].

ણિકપચ્ચયસ્સ ઇયો હોતિ વા.

સક્યપુત્તિયો, સક્યપુત્તિકો ઇચ્ચાદિ.

૪૬૯. ણો [ક॰ ૩૫૨; રૂ॰ ૩૭૬; ની॰ ૭૬૫; ચં॰ ૩.૩.૮૫; પા॰ ૪.૩.૧૨૦].

તસ્સેદન્તિ અત્થે છટ્ઠન્તા ણો હોતિ.

કચ્ચાયનસ્સ ઇદં કચ્ચાયનં, બ્યાકરણં. એવં સોગતં, સાસનં, માહિંસં, મંસાદિ.

૪૭૦. ગવાદીહિ યો [ક॰ ૩૫૩; રૂ॰ ૩૭૮; ની॰ ૭૮૧].

તસ્સેદન્તિ અત્થે ગવાદીહિ યો હોતિ.

૪૭૧. યમ્હિ ગોસ્સ ચ [ક॰ ૭૮; રૂ॰ ૩૧; ની॰ ૨૨૯].

યવન્તે પચ્ચયે પરે ગોસ્સ ચ ઉવણ્ણાનઞ્ચ અવઙ હોતીતિ અવાદેસો. 'તવગ્ગવરણાન...'ન્તિ સુત્તેન વસ્સ બત્તં, ગુન્નં ઇદં ગબ્યં, મંસાદિ, દુ વુચ્ચતિ રુક્ખો, તસ્સ ઇદં દબ્યં, દબ્બં, મૂલાદિ.

અનેકત્થરાસિ નિટ્ઠિતો.

અસ્સત્થિરાસિ

૪૭૨. તમેત્થસ્સત્થીતિ મન્તુ [ક॰ ૩૬૯; રૂ॰ ૪૦૩; ની॰ ૭૯૩; ચં॰ ૪.૨.૯૮; પા॰ ૫.૨.૯૪].

તં એત્થ અત્થિ, તં અસ્સ અત્થીતિ અત્થેસુ પઠમન્તા મન્તુપચ્ચયો હોતિ, ઇવણ્ણુ'વણ્ણો'કારેહિ મન્તુ. તત્થ ઇવણ્ણન્તેહિ નિચ્ચં, ઉપટ્ઠિતા સતિ એતસ્મિં અત્થિ, એતસ્સ વા અત્થીતિ સતિમા. એવં ગતિમા, મતિમા, ધિતિમા [સં॰ નિ॰ ૧.૧૯૫૨; જા॰ ૨.૨૨.૧૪૫૧], અત્થદસ્સિમા [જા॰ ૨.૨૨.૧૪૫૧], સિરીમા [જા॰ અટ્ઠ॰ ૧.અવિદૂરેનિદાનકથા] ઇચ્ચાદિ.

ઉવણ્ણન્તેહિ પન –

૪૭૩. આયુસ્સાયસ મન્તુમ્હિ [ક॰ ૩૭૧; રૂ॰ ૪૦૪; ની॰ ૭૯૭].

મન્તુમ્હિ પરે આયુસ્સ આયસાદેસો હોતિ.

દીઘં આયુ અસ્મિં અત્થિ, અસ્સ વા અત્થીતિ આયસ્મા [મહાનિ॰ ૪૯]. એવં ચક્ખુમા, બન્ધુમા, ભાણુમા ઇચ્ચાદિ.

બહૂ ગાવો અસ્મિં સન્તિ, અસ્સ વા સન્તીતિ ગોમા. ચન્દિમા, પાપિમાપદેસુ ચ મહાવુત્તિના ઇમન્તુપચ્ચયં ઇચ્છન્તિ. તત્થ ચન્દસઙ્ખાતં વિમાનં અસ્સ અત્થીતિ ચન્દિમા [ધ॰ પ॰ ૩૮૭], દેવપુત્તો, ઉપચારેન પન વિમાનમ્પિ ચન્દિમાતિ વુચ્ચતિ, દેવપુત્તોપિ ચન્દોતિ વુચ્ચતિ. અતિ વિય પાપો અજ્ઝાસયો અસ્સ અત્થીતિ પાપિમા [સં॰ નિ॰ ૧.૧૩૭], મારો. ન હિ અપ્પકેન પાપેન પાપિમાતિ વુચ્ચતિ પહૂતાદિવસેન પસિદ્ધે એવ મન્તાદીનં પવત્તનતો. વુત્તઞ્હિ વુત્તિયં –

''પહૂતે ચ પસંસાયં, નિન્દાયઞ્ચાતિસાયને.

નિચ્ચયોગે ચ સંસગ્ગે, હોન્તિમે મન્તુઆદયો''તિ [મોગ॰ ૭૮].

તત્થ પહૂતે-ગોમા [સં॰ નિ॰ ૧.૧૨], ધનવાતિ.

પસંસાયં-જાતિમા, ગુણવાતિ.

નિન્દાયં-વલિમાતિ.

અતિસાયને – બુદ્ધિમા, વણ્ણવાતિ.

નિચ્ચયોગે-સતિમા, સીલવા, દણ્ડીતિ.

સંસગ્ગે – હલિદ્દિમાતિ.

તથા વિજ્જમાનેહિ એવ સતિઆદીહિ સતિમા ઇચ્ચાદયો વુચ્ચન્તિ, ન અતીતેહિ અનાગતેહિ ચ અવિજ્જમાનેહિ, કસ્મા ? અત્થિસદ્દેન પચ્ચુપ્પન્નેન નિદ્દિટ્ઠત્તા. એવં પન સતિ કથં પુબ્બેપિ ત્વં સતિમા આસિ, અનાગતેપિ સતિમા ભવિસ્સસીતિ ઇદં સિદ્ધન્તિ? તદપિ તદા વિજ્જમાનાય એવ સતિયા સિદ્ધન્તિ.

ગો, અસ્સો, મનુસ્સો ઇચ્ચાદીસુ જાતિસદ્દેસુ તેસં દબ્બાભિધાનસમત્થત્તા મન્તાદયો ન હોન્તિ, તથા નીલો પટો, સુક્કો પટોઇચ્ચાદીસુ ગુણસદ્દેસુ તિસ્સો, ફુસ્સોઇચ્ચાદીસુ નામસદ્દેસુ ચ. યેસં પન દબ્બાભિધાનસામત્થિયં નત્થિ, તેસ્વેવ હોન્તિ, બુદ્ધિમા, પઞ્ઞવા, રૂપવા, વણ્ણવા ઇચ્ચાદિ.

૩૭૪. ઇમિયા [ક॰ ૩૫૩; રૂ॰ ૩૭૮; ની॰ ૭૬૮].

પઠમન્તા મન્ત્વત્થે ઇમ, ઇયા હોન્તિ.

બહવો પુત્તા અસ્સ અસ્મિં વા સન્તીતિ પુત્તિમો, પત્થટા કિત્તિ અસ્સ અસ્મિં વા અત્થીતિ કિત્તિમો. એવં ફલિમો, ખન્ધિમો, રુક્ખો, પુત્તિયો, કપ્પિમો, કપ્પિયો, જટિમો, જટિયો, થિરં ગુણજાતં અસ્સ અસ્મિં વા અત્થીતિ થેરિયો, હાનભાગો અસ્સ અત્થિ, અસ્મિં વા વિજ્જતીતિ હાનભાગિયો. એવં ઠિતિભાગિયો, વિસેસભાગિયો, નિબ્બેધભાગિયો ઇચ્ચાદિ.

એત્થ ચ પાળિયં ચન્દિમા, પુત્તિમાસદ્દાનં સિમ્હિ રાજાદિગણરૂપં દિસ્સતિ, રત્તિમાભાતિ ચન્દિમા [ધ॰ પ॰ ૩૮૭], પુત્તેહિ નન્દતિ પુત્તિમાતિ [સં॰ નિ॰ ૧.૧૨]. કિત્તિમાસદ્દસ્સ પન કિત્તિમસ્સ કિત્તિમતોતિ રૂપન્તિ.

૪૭૫. વન્ત્વાવણ્ણા [ક॰ ૩૬૮; રૂ॰ ૪૦૨; ની॰ ૭૯૨; ચં॰ ૬.૩.૩૫ ...પે॰... ૮.૨.૯].

અવણ્ણભૂતા પઠમન્તા મન્ત્વત્થે વન્તુ હોતિ.

નિચ્ચસીલવસેન વિસુદ્ધં સીલં અસ્સ અત્થિ, અસ્મિં વા વિજ્જતીતિ સીલવા, પસત્થો ગુણો અસ્સ અત્થિ, અસ્મિં વા વિજ્જતીતિ ગુણવા.

એવં સબ્બત્થ પદત્થાનુરૂપં મન્ત્વત્થવિસેસો વત્તબ્બો, પટિસન્ધિસહગતા પઞ્ઞા અસ્સ અત્થીતિ પઞ્ઞવા, પચ્ચયે પરે દીઘાનં ક્વચિ રસ્સત્તં. વિદતિ એતેનાતિ વિદો, ઞાણં, વિદો એતસ્સ અત્થિ, એતસ્મિં વા વિજ્જતીતિ વિદ્વા, બ્યઞ્જને પુબ્બસ્સરલોપો.

અવણ્ણાતિ કિં? સતિમા, બન્ધુમા.

બહુલાધિકારા રસ્મિવા, લક્ખિવા, યસસ્સિવા, ભયદસ્સિવા, મસ્સુવા, ગાણ્ડીવધન્વાતિપિ સિજ્ઝન્તિ. તત્થ ગાણ્ડીવધનુ અસ્સ અત્થિ, અસ્મિં વા વિજ્જતીતિ ગાણ્ડીવધન્વા, બ્યઞ્જને પુબ્બસ્સરલોપો.

૪૭૬. દણ્ડાદીહિકઈ વા [ક॰ ૩૬૬; રૂ॰ ૪૦૦; ની॰ ૭૯૦; ચં॰ ૪.૨.૧૧૮-૧૨૧; પા॰ ૫.૨.૧૧૫-૬].

તેહિ મન્ત્વત્થે ઇક, ઈ હોન્તિ વા.

નિચ્ચં ગહિતો દણ્ડો અસ્સ અત્થિ, અસ્મિં વા વિજ્જતીતિ દણ્ડિકો, દણ્ડી, દણ્ડવા. એવં ગન્ધિકો, ગન્ધી, ગન્ધવા, રૂપિકો, રૂપી, રૂપવા. ઇણસામિકે વત્તબ્બે ધના ઇકો, ધનિકો, અઞ્ઞત્ર ધની, ધનવા, અત્થિકો, અત્થી, અત્થવા.

એત્થ ચ અસન્નિહિતેન અત્થેન અત્થો અસ્સ અત્થીતિ અત્થિકો, મહગ્ઘેન અત્થિકો મહગ્ઘત્થિકો. એવં ધનત્થિકો, પુઞ્ઞત્થિકો, સેય્યત્થિકો, અયં અત્થો એતસ્સાતિ ઇદમત્થી, પાટવેન અત્થો અસ્સાતિ પાટવત્થી. એવં છેકત્થી, કુસલત્થીઇચ્ચાદીનિ સિજ્ઝન્તિ.

વણ્ણસદ્દન્તા પન ઈયેવ હોતિ, બ્રહ્મુનો વણ્ણો સણ્ઠાનં અસ્સ અત્થીતિ બ્રહ્મવણ્ણી. અથ વા બ્રહ્મુનો વણ્ણો બ્રહ્મવણ્ણો , બ્રહ્મવણ્ણો વિય વણ્ણો યસ્સ સો બ્રહ્મવણ્ણી. એવં બ્રહ્મવચ્છસી, 'વચ્છસ'ન્તિ સીસં, તદ્ધિતન્તસમાસપદં નામેતં. એવં દેવવણ્ણી.

હત્થ, દન્તાદીહિ જાતિયં ઈ, હત્થી, દન્તી, ગજો, દાઠી, કેસરી, સીહો, અઞ્ઞત્ર હત્થવા, દન્તવા. બ્રહ્મચારિમ્હિ વત્તબ્બે વણ્ણતો ઈયેવ, વણ્ણી, અઞ્ઞત્ર વણ્ણવા. પોક્ખરાદીહિ દેસે ઈયેવ, પોક્ખરં વુચ્ચતિ કમલં, પોક્ખરણી, પુન ઇત્થિયં ની, પુબ્બઈ-કારસ્સ અત્તં, ઉપ્પલિની, કુમુદિની, ભિસિની, મુળાલિની, સાલુકિની, પદુમં એત્થ દેસે અત્થીતિ પદુમી, તતો ઇત્થિયં ની, પદુમિની, પુબ્બઈ-કારસ્સ રસ્સત્તં, સબ્બં કમલાકરસ્સ વા કમલગચ્છસ્સ વા નામં, અઞ્ઞત્ર પોક્ખરવા હત્થી, ઇધ સોણ્ડા પોક્ખરં નામ.

સિખી, સિખાવા, માલી, માલાવા, સીલી, સીલવા, બલી, બલવા. સમાસન્તેપિ ઈ, નિદ્દાસીલી, સભાસીલી, બાહુબલી, ઊરુબલી. સુખ, દુક્ખેહિ ઈયેવ, સુખી, દુક્ખી ઇચ્ચાદિ.

૪૭૭. તપાદીહિ સી [ક॰ ૩૬૫; રૂ॰ ૩૯૯; ની॰ ૭૮૯; ચં॰ ૪.૨.૧૦૬; પા॰ ૫.૨.૧૦૨; '... સ્સી' (બહૂસુ)].

તપાદીહિ મન્ત્વત્થે સી હોતિ વા.

તપો અસ્સ અસ્મિં વા વિજ્જતીતિ તપસ્સી, દ્વિત્તં. એવં યસસ્સી, તેજસ્સી, મનો અસ્સ અત્થીતિ મનસ્સી.

વાત્વેવ? યસવા.

૪૭૮. ણો તપા [ક॰ ૩૭૦; રૂ॰ ૪૦૫; ની॰ ૭૯૫; ચં॰ ૪.૨.૧૦૬; પા॰ ૫.૨.૧૦૩].

તપમ્હા મન્ત્વત્થે ણો હોતિ.

તપો અસ્સ અત્થીતિ તાપસો, ઇત્થિયં તાપસી.

૪૭૯. મુખાદિતો રો [ક॰ ૩૬૭; રૂ॰ ૪૦૧; ની॰ ૭૯૧; ચં॰ ૪.૨.૧૧૦, ૧૧૧; પા॰ ૫.૨.૧૦૬, ૧૦૭].

મુખાદીહિ મન્ત્વત્થે રો હોતિ.

અસંયતં મુખં અસ્સ અત્થીતિ મુખરો, સુસિ અસ્સ અત્થીતિ સુસિરો, રુક્ખો, ઊસો ખારો યસ્મિં અત્થીતિ ઊસરો, ખારભૂમિપ્પદેસો, મધુ રસો અસ્સ અત્થીતિ મધુરો, ગુળો, નગા એત્થ સન્તીતિ નગરો, બહુપબ્બતપ્પદેસો, ''નગર''ન્તિપિ પાઠો, કુઞ્જો વુચ્ચતિ હનુ, કુઞ્જરો, હત્થી, ઉણ્ણતા દન્તા અસ્સ સન્તીતિ દન્તુરો, હત્થીયેવ, મહાવુત્તિના અસ્સ ઉત્તં.

૪૮૦. **તુન્દ્યાદીહિ ભો** [ક॰ ૩૬૪; રૂ॰ ૩૯૮; ની॰ ૩૮૭; ચં॰ ૪.૨.૧૪૮; પા॰ ૫.૨.૧૩૯].

તુન્દિઇચ્ચાદીહિ મન્ત્વત્થે ભો હોતિ વા.

તુન્દિ વુચ્ચતિ વુદ્ધા નાભિ, તુન્દિભો, વલિયો એતસ્મિં અત્થીતિ વલિભો.

વાત્વેવ? તુન્દિમા.

૪૮૧. **સદ્ધાદિત્વ** [ક॰ ૩૭૦; રૂ॰ ૪૦૫; ની॰ ૭૯૫; ચં॰ ૪.૨.૧૦૫; પા॰ ૫.૨.૧૦૧ (સદ્ધાદિવ્હ?)].

સદ્ધાદીહિ મન્ત્વત્થે અ હોતિ.

સદ્ધા અસ્સ અત્થિ, અસ્મિં વા વિજ્જતીતિ સદ્ધો. એવં પઞ્ઞો, સતો.

વાત્વેવ? પઞ્ઞવા, સતિમા.

૪૮૨. **આલ્વાભિજ્ઝાદીહિ** [ક॰ ૩૫૯; રૂ॰ ૩૮૪; ની॰ ૭૭૯; ચં॰ ૪.૨.૧૫૭; પા॰ ૩.૨.૧૫૮].

અભિજ્ઝાદીહિ મન્ત્વત્થે આલુ હોતિ વા.

અભિજ્ઝા અધિકા અસ્સ અત્થીતિ અભિજ્ઝાલુ, સીતલદુક્ખં અધિકં અસ્સ અત્થીતિ સીતાલુ, ધજા બહુલા અસ્મિં રથે સન્તીતિ ધજાલુ, દયા બહુલા અસ્સાતિ દયાલુ, પુરિસચિત્તં બહુલં અસ્સાતિ પુરિસાલુ, પુરિસલોલા ઇત્થી.

વાત્વેવ? દયાવા.

૪૮૩. **પિચ્છાદિત્વિલો** [ક॰ ૩૬૪; રૂ॰ ૩૯૮; ની॰ ૭૮૭; ચં॰ ૪.૨.૧૦૨, ૧૦૩; પા॰ ૫.૨.૯૯, ૧૦૦].

પિચ્છાદિતો મન્ત્વત્થે ઇલો હોતિ વા.

પિચ્છં તૂલં અસ્સ અત્થિ, તસ્મિં વા વિજ્જતીતિ પિચ્છિલો, પિચ્છવા, તૂલરુક્ખો, પિચ્છિલા સિપ્પલિ [સિપ્પલી, સીમ્બલી, સેમ્મલીતિપિ દિસ્સતિ], ફેનિલો [ફેણિલોતિપિ દિસ્સતિ], ફેનવા, અદ્દારિટ્ઠકો, જટિલો, જટાવા, તાપસો, તુણ્ડિલો, તુણ્ડવા, અધિકા વાચા અસ્સ અત્થીતિ વાચાલો, મહાવુત્તિના ઇલોપો.

૪૮૪. સીલાદિતો વો [ક॰ ૩૬૪; રૂ॰ ૩૯૮; ની॰ ૭૮૭; ચં॰ ૪.૨.૧૧૩; પા॰ ૫.૨.૧૦૯].

સીલાદીહિ મન્ત્વત્થે વો હોતિ.

નિચ્ચરક્ખિતસીલં અસ્સ અત્થિ, અસ્મિં વા વિજ્જતીતિ સીલવો, પુરિસો, સીલવા, ઇત્થી, કેસા અતિદીઘા અસ્મિં સન્તીતિ કેસવો, કેસવા, અપરિમાણા અણ્ણા ઉદકા અસ્મિં સન્તીતિ અણ્ણવો, મહન્તં બલં અસ્સ અત્થીતિ બલવો, બલવા, બલવં. ગાણ્ડી વુચ્ચતિ સન્ધિ, બહવો ગાણ્ડી અસ્મિં અત્થીતિ ગાણ્ડીવં, ધનુ [ગણ્ડસ્સ ગણ્ડમિગસિઙ્ગસ્સ અયં ગાણ્ડી, સો અસ્સ અત્થીતિ ગાણ્ડીતિ ગાણ્ડીવો. (પઞ્ચકાટીકા). ગાણ્ડીમેણ્ડસિઙ્ગમસ્સ અત્થીતિ ગાણ્ડીવં, ધનુ. (પયોગસિદ્ધિ). ગાણ્ડી ગન્થિ, સો અત્થિ અસ્સ અસ્મિં વા ગાણ્ડીવો અજ્જુનધનુ, (મુગ્ધબોધટીકા)], બહુકા રાજી અસ્સ અત્થીતિ રાજીવં, પઙ્કજં.

૪૮૫. માયામેધાહિ વી [ક॰ ૩૬૪; રૂ॰ ૩૯૮; ની॰ ૭૮૭; ચં॰ ૪.૨.૧૩૭; પા॰ ૫.૨.૧૨૧].

એતેહિ મન્ત્વત્થે વી હોતિ.

માયાવી, મેધાવી.

૪૮૬. ઇસ્સરે આમ્યુવામી [ક॰ ૩૬૪; રૂ॰ ૩૯૮; ની॰ ૭૮૭; ચં॰ ૪.૨.૧૪૩; પા॰ ૫.૨.૧૨૬; ‘‘સિસ્સરે...’’ (બહૂસુ)].

ઇસ્સરભૂતે મન્ત્વત્થે આમી, ઉવામી હોન્તિ.

ઇસ્સરિયટ્ઠાનભૂતં સં અસ્સ અત્થીતિ સામી, સુવામી [સુ॰ નિ॰ ૬૭૧], ઇત્થિયં સામિની, સુવામિની, બિન્દુલોપો, કાગમે સામિકો.

૪૮૭. લક્ખ્યા ણો અ ચ [ક॰ ૩૬૪; રૂ॰ ૩૯૮; ની॰ ૭૮૭; પા॰ ૫.૨.૧૦૦].

લક્ખીમ્હા મન્ત્વત્થે ણો હોતિ, ઈકારસ્સ અત્તઞ્ચ હોતિ.

લક્ખી સિરી એતસ્સ અત્થીતિ લક્ખણો.

૪૮૮. અઙ્ગા નો કલ્યાણે [ક॰ ૩૬૪; રૂ॰ ૩૯૮; ની॰ ૭૮૭; પા॰ ૫.૨.૧૦૦].

કલ્યાણે વત્તબ્બે અઙ્ગમ્હા મન્ત્વત્થે નો હોતિ.

કલ્યાણં અઙ્ગં એતિસ્સા ઇત્થિયા અત્થીતિ અઙ્ગના.

૪૮૯. સો લોમા [ક॰ ૩૬૪; રૂ॰ ૩૯૮; ની॰ ૭૮૭; ચં॰ ૪.૨.૧૦૪; પા॰ ૫.૨.૧૦૦].

લોમમ્હા મન્ત્વત્થે સપચ્ચયો હોતિ.

બહૂનિ લોમાનિ અસ્સ સન્તીતિ લોમસો. એત્થ ‘સો’તિ સુત્તવિભાગેન “સુમેધસો, ભૂરિમેધસો” ઇચ્ચાદીનિપિ સિજ્ઝન્તિ.

અસ્સત્થિરાસિ નિટ્ઠિતો.

ભાવ, કમ્મરાસિ

૪૯૦. તસ્સ ભાવકમ્મેસુ ત્ત તા ત્તન ણ્ય ણેય્યણિય ણ ઇયા [ક॰ ૩૬૦; રૂ॰ ૩૮૭; ની॰ ૭૮૦; ચં॰ ૪.૧.૧૩૬-૧૫૩; પા॰ ૫.૧.૧૧૯-૧૩૬].

તસ્સ ભાવો, તસ્સ કમ્મન્તિ અત્થે છટ્ઠન્તા એતે અટ્ઠ પચ્ચયા બહુલં ભવન્તિ.

તત્થ ભવન્તિ બુદ્ધિ, સદ્દા એતસ્માતિ ભાવો, સદ્દાનં અત્તનો અત્થેસુ આદિમ્હિ ઉપ્પત્તિકારણં, ચિરકાલં પવત્તિકારણઞ્ચ. તત્થ આદિમ્હિ પવત્તિકારણં **બ્યપ્પત્તિનિમિત્તં** નામ. ચિરકાલં પવત્તિકારણં **પવત્તિનિમિત્તં** નામ. તદુભયમ્પિ જાતિ, દબ્બ, ગુણ, ક્રિયા, નામવસેન પઞ્ચવિધં હોતિ.

તત્થ “ગોસ્સ ભાવો ગોત્ત”ન્તિ એત્થ ગોજાતિ ભાવો નામ.

“દણ્ડિનો ભાવો દણ્ડિત્ત”ન્તિ એત્થ દણ્ડદબ્બં ભાવો નામ.

“નીલસ્સ પટસ્સ ભાવો નીલત્ત”ન્તિ એત્થ નીલગુણો ભાવો નામ.

“પાચકસ્સ ભાવો પાચકત્ત”ન્તિ એત્થ પચનક્રિયા ભાવો નામ.

“તિસ્સનામસ્સ જનસ્સ ભાવો તિસ્સત્ત”ન્તિ એત્થ તિસ્સનામં ભાવો નામ.

તત્થ ગોસ્સ ભાવોતિ ગોસદ્દં સુત્વા ગોદબ્બે ગોબુદ્ધિયા વા ગોદબ્બં દિસ્વા તસ્મિં દબ્બે ગોવોહારસ્સ વા પવત્તિકારણન્તિ અત્થો. એવં સેસેસુપિ યથાનુરૂપં અત્થો વેદિતબ્બો.

ત્તમ્હિ-ગોત્તં, દણ્ડિત્તં, પાચકત્તં, તિસ્સત્તં ઇચ્ચાદિ.

તામ્હિ-સઙ્ગણિકારામતા , નિદ્દારામતા, ભસ્સારામતા ઇચ્ચાદિ.

ત્તનમ્હિ-પુથુજ્જનત્તનં, વેદનત્તનં, જારત્તનં, જાયત્તનં ઇચ્ચાદિ.

ણ્યમ્હિ-અલસસ્સ ભાવો આલસ્યં, સમણસ્સ ભાવો સામઞ્ઞં, બ્રાહ્મણસ્સ ભાવો બ્રાહ્મઞ્ઞં, સીલસમાધિપઞ્ઞાગુણો સામઞ્ઞઞ્ચ બ્રાહ્મઞ્ઞઞ્ચ નામ. તાપસસ્સ ભાવો તાપસ્યં, નિપુણસ્સ ભાવો નેપુઞ્ઞં, વિપુલસ્સ ભાવો વેપુલ્લં, રઞ્ઞો ભાવો રજ્જં, આપબ્બતસ્સ ખેત્તસ્સ ભાવો આપબ્બત્યં, દાયાદસ્સ ભાવો દાયજ્જં, વિસમસ્સ ભાવો વેસમ્મં, સખિનો ભાવો સખ્યં, વાણિજાનં ભાવો વાણિજ્જં ઇચ્ચાદિ.

ણેય્યમ્હિ – સુચિસ્સ ભાવો સોચેય્યં. એવં આધિપતેય્યં ઇચ્ચાદિ.

ණියම්හි-આલસિયં, મદભાવો મદિયં. એવં દક્ખિયં, પુરોહિતભાવો પોરોહિતિયં, બ્યત્તસ્સ ભાવો વેય્યત્તિયં, બ્યાવટસ્સ ભાવો વેય્યાવટિયં, ઇમાનિ દ્વે પુબ્બે વેય્યાકરણપદં વિય સિદ્ધાનિ.

ણમ્હિ-ગરુનો ભાવો ગારવો, પટુભાવો પાટવં ઇચ્ચાદિ.

ઇયમ્હિ-અધિપતિભાવો અધિપતિયં, પણ્ડિતભાવો પણ્ડિતિયં, બહુસ્સુતભાવો બહુસ્સુતિયં, નગ્ગસ્સ ભાવો નગ્ગિયં, સૂરભાવો સૂરિયં, વીરભાવો વીરિયં ઇચ્ચાદિ.

કમ્મત્થે કમ્મં નામ ક્રિયા, અલસસ્સ કમ્મં અલસત્તં, અલસતા, અલસત્તનં, આલસ્યં, આલસેય્યં, આલસિયં, આલસં, અલસિયં ઇચ્ચાદિ.

૪૯૧. બ્ય વદ્ધદાસા વા [ક॰ ૩૬૦; રૂ॰ ૩૮૭; ની॰ ૭૮૦].

ભાવ , કમ્મેસુ વદ્ધ, દાસેહિ બ્યો હોતિ વા.

વદ્ધસ્સ ભાવો કમ્મં વા વદ્ધબ્યં, વદ્ધતા, દાસબ્યં, દાસતા, ‘વદ્ધવ’ન્તિ ઇધ ણે પરે વાગમો.

૪૯૨. નણ યુવા બો ચ વચે [ક॰ ૩૬૧; રૂ॰ ૩૮૮; ની॰ ૭૮૧; ચં॰ ૪.૧.૧૪૬; પા॰ ૫.૧.૧૩૦; ‘...વસ્સ’ (બહૂસુ)].

વયે ગમ્યમાને ભાવ, કમ્મેસુ યુવતો નણ હોતિ વા બાગમો ચ.

યુવસ્સ ભાવો યોબ્બનં.

વાત્વેવ? યુવત્તં, યુવતા.

૪૯૩. અણ્વાદીહિમો [ક॰ ૩૬૦; રૂ॰ ૩૮૭; ની॰ ૭૮૦; ચં॰ ૪.૧.૧૩૯; પા॰ ૫.૧.૧૨૨; ‘અણ્વાદિત્વિમો’ (બહૂસુ)].

તેહિ ભાવે ઇમો હોતિ વા.

અણુનો ભાવો અણિમા, લઘુનો ભાવો લઘિમા.

૪૯૪. કસ્સમહતમિમે કસમહા [ક॰ ૪૦૪; રૂ॰ ૩૭૦; નિ॰ ૮૫૯; ‘કસ્સક...’?].

ઇમપચ્ચયે પરે કસ્સ, મહન્તસદ્દાનં કમેન કસ, મહા હોન્તિ.

કસ્સકસ્સ કમ્મં કસિમા [(કિસમહતમિમે કસમહા. ઇમપચ્ચયે પરે કિસ, મહન્થસદ્દાનં કમેન કસ, મહા હોન્થિ. કિસસ્સ ભાવો કસિમા, મોગ॰ ૪-૧૩૩)], મહન્તસ્સ ભાવો મહિમા. સુમનસ્સ ભાવો સોમનસ્સં, ણ્યમ્હિ સાગમો, ‘વગ્ગલસેહિ તે’તિ યસ્સ પરરૂપત્તં. એવં દોમનસ્સં, સુન્દરં વચો એતસ્મિન્તિ સુવચો, સુવચસ્સ ભાવો સોવચસ્સં. એવં દોવચસ્સં.

“આરામરામણેય્યકં, ઉય્યાનરામણેય્યકં, ભૂમિરામણેય્યકં” ઇચ્ચાદીસુ રમિતબ્બન્તિ રમણં, રમણં એત્થ અત્થીતિ રામણો, આરામો, આરામરામણસ્સ ભાવો આરામરામણેય્યકં, ણેય્યો, સકત્થે ચ કો [કથં રામણિયકન્થિ? સકત્થે કન્થા ણેન સિદ્ધં, (મોગ॰ ૪-૫૯)], આરામસમ્પત્તિ, આરામસિરીતિ વુત્તં હોતિ. એવં સેસેસુ.

ભાવ, કમ્મરાસિ નિટ્ઠિતો.

પરિમાણરાસિ

૪૯૫. તમસ્સ પરિમાણં ણિકો ચ [ક॰ ૩૫૧; રૂ॰ ૩૭૪; ની॰ ૭૬૪; ચં॰ ૪.૧.૬૨; પા॰ ૫.૧.૫૭, ૫૮].

તં અસ્સ પરિમાણન્તિ અત્થે પઠમન્તા ણિકો હોતિ કો ચ. પરિમીયતે અનેનાતિ પરિમાણં.

દોણો પરિમાણમસ્સાતિ દોણિકો. એવં ખારિકો, કુમ્ભિકો, અસીતિવસ્સાનિ પરિમાણમસ્સાતિ આસીતિકો, વયો. એવં નાવુતિકો, ઉપડ્ઢકાયો પરિમાણમસ્સાતિ ઉપડ્ઢકાયિકં, બિમ્બોહનં, દ્વે પરિમાણમસ્સાતિ દુકં. એવં તિકં, ચતુક્કં, પઞ્ચકં, છક્કં, દ્વિત્તં. દસકં, સતકં.

૪૯૬. યતેતેહિ ત્તકો [ક॰ ૩૯૧; રૂ॰ ૪૨૩; ની॰ ૮૩૦; પા॰ ૫.૧.૨૨, ૨૩]

તમસ્સ પરિમાણન્તિ અત્થે ય, ત, એતસદ્દેહિ સદિસદ્ધિભૂતો ત્તકો હોતિ.

યં પરિમાણમસ્સાતિ યત્તકં. એવં તત્તકં.

૪૯૭. એતસ્સેટ ત્તકે [ક॰ ૪૦૪; રૂ॰ ૩૭૦; ની॰ ૮૫૯].

ત્તકે પરે એતસદ્દસ્સ એટ હોતિ.

એતં પરિમાણમસ્સાતિ એત્તકં, યાવ પરિમાણમસ્સાતિ યાવત્તકં. એવં તાવત્તકં, એતાવત્તકં. ‘યતેતેહી’તિ વચનેન યાવ, તાવ, એતાવાપિ ગય્હન્તિ.

૪૯૮. સબ્બા ચ ટાવન્તુ [ક॰ ૩૯૧; રૂ॰ ૪૨૩; ની॰ ૮૩૦; ચં॰ ૪.૨.૪૩; પા॰ ૫.૨.૩૯; ‘સબ્બા ચયવન્તુ’ (બહૂસુ)].

તમસ્સ પરિમાણન્તિ અત્થે ય, તે’તેહિ ચ સબ્બતો ચ ટાવન્તુ હોતિ, એતસ્સ દ્વિત્તં.

સબ્બં પરિમાણં અસ્સાતિ સબ્બાવન્તં, સબ્બાવા, અત્થો, સબ્બાવન્તો, સબ્બાવન્તા, અત્થા, સબ્બાવતિ, અત્થે, સબ્બાવન્તેસુ, અત્થેસુ, ઇત્થિયં સબ્બાવતી, સબ્બાવન્તી, પરિસા. એવં યાવા, યાવન્તા, યાવન્તો, તાવા, તાવન્તા, તાવન્તો, એત્તાવા, એત્તાવન્તા, એત્તાવન્તો ઇચ્ચાદિ.

ક્વચિ મહાવુત્તિના એકસ્સ ત-કારસ્સ લોપો, યાવતકો કાયો, તાવતકો બ્યામો [દી॰ નિ॰ ૩.૨૦૦], યાવતિકા યાનસ્સ ભૂમિ.

૪૯૯. કિંમ્હા રતિ રીવ રીવતક રિત્તકા [ક॰ ૩૯૧; રૂ॰ ૪૨૩; ની॰ ૮૩૦; ચં॰ ૪.૨.૪૫; પા॰ ૫.૨.૪૧].

તં અસ્સ પરિમાણન્તિ અત્થે કિંસદ્દતો એતે ચત્તારો પચ્ચયા ભવન્તિ.

૫૦૦. રાનુબન્ધેન્તસરાદિસ્સ [ક॰ ૫૩૯; રૂ॰ ૫૫૮; ની॰ ૧૧૨૪].

રાનુબન્ધે પચ્ચયે પરે પદન્તસરાદિસ્સ લોપો હોતિ. આદિસદ્દેન પદન્તબ્યઞ્જનં ગય્હતિ, સુત્તવિભત્તેન રીવન્તુ, રિત્તાવન્તુપચ્ચયા ચ હોન્તિ.

કિં પરિમાણમસ્સાતિ કતિ. પઞ્ચક્ખન્ધા કતિ કુસલા, કતિ અકુસલા [વિભ॰ ૧૫૧], કતિવસ્સોસિ ત્વં ભિક્ખુ, એકવસ્સો અહં ભગવા [મહાવ॰ ૭૮], કિં પરિમાણં અસ્સાતિ કીવં, કિંવ દૂરો ઇતો ગામો. એવં કીવતકં, કિત્તકં.

રીવન્તુમ્હિ – કીવન્તો હોન્તુ યાચકા [જા॰ ૨.૨૦.૧૦૩] તિ.

રિત્તાવન્તુમ્હિ – કિત્તાવતા ખન્ધાનં ખન્ધપઞ્ઞત્તિ [સં॰ નિ॰ ૩.૮૨], કિત્તાવતા નુ ખો ભન્તે રૂપન્તિ વુચ્ચતિ, કિત્તાવતા નુ ખો ભન્તે મારોતિ વુચ્ચતિ [સં॰ નિ॰ ૩.૧૬૧].

પુબ્બસુત્તેન ટાવન્તુમ્હિ – એત્તાવતા ખન્ધાનં ખન્ધપઞ્ઞત્તિ, એત્તાવતા રૂપન્તિ વુચ્ચતિ, એત્તાવતા મારોતિ વુચ્ચતિ.

૫૦૧. માને મત્તો [ક॰ ૩૨૮; રૂ॰ ૩૫૨; ની॰ ૭૦૮; ચં॰ ૪.૨.૩૮; પા॰ ૫.૨.૩૭].

મીયતે એતેનાતિ માનં, તં ઉમ્માનં, પરિમાણન્તિ દુવિધં, ઉદ્ધં માનં ઉમ્માનં, તદઞ્ઞં માનં પરિમાણં, ઇમસ્મિં સુત્તે પન સામઞ્ઞવચનત્તા દુવિધમ્પિ લબ્ભતિ, દુવિધે માને પવત્તા હત્થાદિસદ્દમ્હા તમસ્સ પરિમાણન્તિ અત્થે મત્તપચ્ચયો હોતિ.

હત્થો પરિમાણં અસ્સાતિ હત્થમત્તં, દ્વે હત્થા પરિમાણં અસ્સાતિ દ્વિહત્થમત્તં, દ્વે અઙ્ગુલિયો પરિમાણં અસ્સાતિ દ્વઙ્ગુલમત્તં. એવં ચતુરઙ્ગુલમત્તં, વિદત્થિમત્તં, યોજનમત્તં , તીણિ યોજનાનિ પરિમાણં અસ્સાતિ તિયોજનમત્તં, નાળિમત્તં, પત્થમત્તં, દોણમત્તં, પલં વુચ્ચતિ ઉમ્માનસઙ્ખાતો પાતિવિસેસો, પલં પરિમાણં અસ્સાતિ પલમત્તં, પઞ્ચમત્તં, પઞ્ચમત્તેહિ ભિક્ખુસતેહિ સદ્ધિં [પારા॰ ૧], તિંસમત્તં, સટ્ઠિમત્તં, સતમત્તં, સહસ્સમત્તં, કોટિમત્તં, કુમ્ભમત્તં, ચાટિમત્તં, હત્થિમત્તં, પબ્બતમત્તં ઇચ્ચાદિ.

'મત્તા'તિ વા પરિમાણવાચિસદ્દન્તરં, હત્થો મત્તા એતસ્સાતિ હત્થમત્તં. એવં દ્વિહત્થમત્તં, ઇચ્ચાદિના સમાસોપિ યુજ્જતિ. અભેદૂપચારેન પન હત્થપરિમાણં હત્થોતિ કત્વા "દ્વિહત્થં વત્થં, દોણો વીહિ, દોણો માસો"તિ સિજ્ઝતિ.

૫૦૨. તગ્ઘો ચુદ્ધં [ક॰ ૩૨૮; રૂ॰ ૩૫૨; ની॰ ૭૦૮; ચં॰ ૪.૨.૩૯; પા॰ ૫.૨.૩૭].

ઉદ્ધંમાને પવત્તા સદ્દા તમસ્સ પરિમાણન્તિ અત્થે તગ્ઘપચ્ચયો હોતિ મત્તો ચ.

જણ્ણુ પરિમાણમસ્સાતિ જણ્ણુતગ્ઘં, જણ્ણુમત્તં.

૫૦૩. ણો ચ પુરિસા [ક॰ ૩૫૨; રૂ॰ ૩૭૬; ની॰ ૭૬૫; ચં॰ ૪.૨.૪૦ ...પે॰... ૫.૨.૩૮].

ઉદ્ધમાને પવત્તા પુરિસમ્હા ણો ચ હોતિ તગ્ઘો ચ મત્તો ચ.

ચતુહત્થો પુરિસો પરિમાણમસ્સાતિ પોરિસં, તિપોરિસં, સતપોરિસં, ગમ્ભીરં. એવં પુરિસતગ્ઘં, પુરિસમત્તં, ઉદ્ધં પસારિતહત્થેન સદ્ધિં પઞ્ચહત્થં પુરિસપમાણં પોરિસન્તિ વદન્તિ, ‘‘એકૂનતીસો વયસા’’તિ [દી॰ નિ॰ ૨.૨૧૪ (એકૂનતિંસો)] એત્થ એકૂનતીસ વસ્સાનિ આયુપરિમાણં અસ્સાતિ એકૂનતીસો. એવં વીસો, તીસો, ચત્તાલીસો, પઞ્ઞાસો, સહસ્સો બ્રહ્મા, દ્વિસહસ્સો બ્રહ્મા, દસસહસ્સો બ્રહ્મા. એત્થ ચ ‘‘સહસ્સપરિમાણં ચક્કવાળં અસ્સાતિ સહસ્સો’’-ઇચ્ચાદિના ણપચ્ચયેન સિજ્ઝતિ.

પરિમાણરાસિ નિટ્ઠિતો.

સઙ્ખ્યારાસિ

૫૦૪. એકા કાક્યસહાયે [ક॰ ૩૯૧; રૂ॰ ૪૨૩; ની॰ ૮૩૫; ચં॰ ૪.૨.૬૭; પા॰ ૫.૩.૫૨].

અસહાયત્થે એકમ્હા ક, આકી હોન્તિ વા.

અસહાયો એકો, એકકો, એકાકી, એકો વા.

ઇત્થિયં એકિકા, એકાકિની, એકા વા, ‘અધાતુસ્સ કે’તિ સુત્તેન ઇત્થિયં કમ્હિ પરે અસ્સ ઇત્તં.

૫૦૫. દ્વિતિ ચતૂહિ તીયત્થા [ક॰ ૩૮૫; રૂ॰ ૪૦૯; ની॰ ૮૧૭; તિસત્થા?].

તેહિ તસ્સ પૂરણન્તિ અત્થે તીયો ચ ત્થો ચ હોન્તિ.

૫૦૬. દ્વિતીનં દુતા તીયે [ક॰ ૩૮૬, ૪૧૦; ની॰ ૮૧૮; તિયે?].

તીયે પરે દ્વિ, તિસદ્દાનં દુ, તાદેસા હોન્તિ.

દ્વિન્નં પૂરણો દુતીયો [છટ્ઠસંગીતિ પાઠેસુ દુતિયોત્યાદિના દિસ્સન્તિ], દ્વિન્નં પૂરણી દુતીયા, દ્વિન્નં પૂરણં દુતીયં. એવં તતીયો, તતીયા, તતીયં. ચતુન્નં પૂરણો ચતુત્થો, ચતુત્થી, ચતુત્થં.

૫૦૭. મ પઞ્ચાદિકતિહિ [ક॰ ૩૭૩; રૂ॰ ૪૦૬; ની॰ ૮૦૨; ચં॰ ૪.૨.૫૫; પા॰ ૫.૨.૪૯].

પઞ્ચાદીહિ ચ કતિમ્હા ચ તસ્સ પૂરણન્તિ અત્થે મો હોતિ.

પઞ્ચમો, પઞ્ચમી, પઞ્ચમં. એવં સત્તમ, અટ્ઠમ, નવમ, દસમ, એકાદસમાદિ. કતિન્નં પૂરણો કતિમો, કતિમી, તિથી.

૫૦૮. તસ્સ પૂરણેકાદસાદિતો વા [ક° ૩૭૪; રૂ° ૪૧૨; ની° ૮૦૫; ચં° ૪.૨.૫૧; પા° ૫.૨.૪૮].

પૂરતે અનેનાતિ પૂરણં, એકાદસાદિતો તસ્સ પૂરણન્તિ અત્થે ટાનુબન્ધો અપચ્ચયો હોતિ વા.

એકાદસન્નં પૂરણો એકાદસો, એકાદસી, એકાદસં, એકાદસમો વા. એવં દ્વાદસો, દ્વાદસમો, તેરસો, તેરસમો, ચુદ્દસો, ચુદ્દસમો, પઞ્ચદસો, પઞ્ચદસમો, પન્નરસો, પન્નરસમો, સોળસો, સોળસમો, સત્તરસો, સત્તરસમો, અટ્ઠારસો, અટ્ઠારસમો.

૫૦૯. ટે સતિસ્સ તિસ્સ [ક° ૩૮૯; રૂ° ૪૧૩; ની° ૮૨૪].

ટે પરે સતિસ્સ તિ-કારસ્સ લોપો હોતીતિ વીસતિ, તીસતીનં તિસ્સ લોપો.

એકૂનવીસો, એકૂનવીસતિમો, વીસો, વીસતિમો, તીસો, તીસતિમો, ચત્તાલીસો, ચત્તાલીસમો, પઞ્ઞાસો, પઞ્ઞાસમો. સટ્ઠ્યાદિતો પુરિમસુત્તેન મો, સટ્ઠિમો, સત્તતિમો, અસીતિમો, નવુતિમો.

૫૧૦. સતાદીનમિ ચ [ક° ૩૭૩; રૂ° ૪૦૬; ની° ૮૦૨; ચં° ૪.૨.૫૩ ...પે°... ૫.૨.૫૭].

સતાદિતો તસ્સ પૂરણત્થે મો હોતિ, સતાદીનં અન્તસ્સ ઇત્તઞ્ચ હોતિ.

સતસ્સ પૂરણો સતિમો, દ્વિસતિમો, તિસતિમો, સહસ્સિમો.

૫૧૧. છા ટ્ઠટ્ઠમા [ક° ૩૮૪; રૂ° ૪૦૭; ની° ૮૦૩].

છમ્હા તસ્સ પૂરણન્તિ અત્થે ટ્ઠ, ટ્ઠમા હોન્તિ.

છટ્ઠો, છટ્ઠી, છટ્ઠં, છટ્ઠમો, છટ્ઠમી, છટ્ઠમં.

૫૧૨. સઙ્ખ્યાય સચ્ચુતીસાસદસન્તાયાધિકાસ્મિં સતસહસ્સે ટ [ક° ૩૨૮; રૂ° ૩૫૨; ની° ૭૦૧; ચં° ૪.૨.૫૦ ...પે°... ૫.૨.૪૫, ૪૬; '...ડો' (બહૂસુ)].

સતિ, ઉતિ, ઈસ, આસ, દસન્તાહિ સઙ્ખ્યાહિ તે અધિકા અસ્મિં સતસહસ્સેતિ અત્થે ટાનુબન્ધો અપચ્ચયો હોતિ.

એત્થ ચ 'સતસહસ્સે'તિ સતે વા સહસ્સે વાતિ અત્થો.

તત્થ સહસ્સસદ્દેન સહસ્સં દસસહસ્સં સતસહસ્સં દસસતસહસ્સઞ્ચ ગય્હતિ.

દસન્ત, સત્યન્ત, ઈસન્ત, આસન્ત, ઉત્યન્તાતિ એવં અનુક્કમો વેદિતબ્બો.

તત્થ દસ, એકાદસતો પટ્ઠાય યાવ અટ્ઠારસા નવસઙ્ખ્યા **દસન્તા** નામ.

વીસતિ, એકવીસતિતો પટ્ઠાય યાવ અટ્ઠવીસતિયા નવસઙ્ખ્યા ચ તીસતિ, એકતીસતિતો પટ્ઠાય યાવ અટ્ઠતીસતિયા નવસઙ્ખ્યા ચ **સત્યન્તા** નામ.

ચત્તાલીસ, એકચત્તાલીસતો પટ્ઠાય યાવ અટ્ઠચત્તાલીસાય નવસઙ્ખ્યા **ઈસન્તા** નામ.

પઞ્ઞાસ , એકપઞ્ઞાસતો પટ્ઠાય યાવ અટ્ઠપઞ્ઞાસાય નવસઙ્ખ્યા **આસન્તા** નામ.

નવુતિ, એકનવુતિતો પટ્ઠાય યાવ અટ્ઠનવુતિયા નવ સઙ્ખ્યા **ઉત્યન્તા** નામ.

સેસા ઠ્ઠન્ત, ત્યન્તાપિ ઇધ સઙ્ગય્હન્તિ. **ઠ્ઠન્તા** નામ સટ્ઠિ,-એકસટ્ઠ્યાદિકા નવસઙ્ખ્યા. **ત્યન્તા** નામ સત્તતિ, એકસત્તત્યાદિકા નવસઙ્ખ્યા ચ અસીતિ, એકાસીત્યાદિકા નવસઙ્ખ્યા ચ.

દસન્તાસુ તાવ – દસ અધિકા યસ્મિં સતે તયિદં દસસતં. એવં દસસહસ્સં, દસસતસહસ્સં, એકાદસ અધિકા યસ્મિં સતે તયિદં એકાદસસતં. એવં એકાદસસહસ્સં, એકાદસસતસહસ્સં. એવં દ્વાદસસતમિચ્ચાદીનિ.

સત્યન્તાસુ – ટમ્હિ તિ-કારલોપો, વીસતિ અધિકા યસ્મિં સતે તયિદં વીસસતં. એવં એકવીસસતં, દ્વાવીસસતં ઇચ્ચાદિ, તીસતિ અધિકા યસ્મિં સતે તયિદં તીસસતં. એવં એકતીસસતં, દ્વત્તીસસતં ઇચ્ચાદિ. એસ નયો સહસ્સેપિ.

ઈસન્તાસુ – ચત્તાલીસં અધિકા યસ્મિં સતે તયિદં ચત્તાલીસસતં. એવં એકચત્તાલીસસતં, દ્વેચત્તાલીસસતં ઇચ્ચાદિ. એસ નયો સહસ્સેપિ.

આસન્તાસુ – પઞ્ઞાસં અધિકા યસ્મિં સતે તયિદં પઞ્ઞાસસતં. એવં એકપઞ્ઞાસસતં, દ્વેપઞ્ઞાસસતં ઇચ્ચાદિ. એસ નયો સહસ્સેપિ.

ઠ્ઠન્તાસુ – સટ્ઠિ અધિકા યસ્મિં સતે તયિદં સટ્ઠિસતં. એવં એકસટ્ઠિસતં, દ્વાસટ્ઠિસતં ઇચ્ચાદિ. એસ નયો સહસ્સેપિ.

ત્યન્તાસુ – સત્તતિ અધિકા, એકસત્તતિ અધિકા, અસીતિ અધિકા, એકાસીતિ અધિકા ઇચ્ચાદિના વત્તબ્બા.

ઉત્યન્તાસુ – નવુતિ અધિકા યસ્મિં સતે તયિદં નવુતિસતં. એવં એકનવુતિસતં, દ્વેનવુતિસતં ઇચ્ચાદિ. એસ નયો સહસ્સેપિ.

અથ વા **દસન્તા** નામ એકતો પટ્ઠાય દસસઙ્ખ્યા.

સત્યન્તા નામ એકાદસતો પટ્ઠાય વીસસઙ્ખ્યા.

ઈસન્તા નામ એકતીસતો પટ્ઠાય દસસઙ્ખ્યા.

આસન્તા નામ એકચત્તાલીસતો પટ્ઠાય દસસઙ્ખ્યા.

એવં **કુન્ત, ત્યન્ત, ઉત્યન્તા**પિ વેદિતબ્બા.

એકો અધિકો યસ્મિં સતે તયિદં એકસતં, ‘‘અથેત્થેકસતં ખત્યા, અનુયન્તા યસસ્સિનો’’તિ [જા॰ ૨.૨૨.૫૯૪] પાળિ. ‘‘દ્વે અધિકા યસ્મિં સતે તયિદં દ્વિસતં’’ ઇચ્ચાદિના સબ્બં વત્તબ્બં, સુવિચિત્તમિદં વિધાનન્તિ.

યથા પન ‘‘એકો ચ દસ ચ એકાદસ, એકાધિકા વા દસ એકાદસા’’તિ સિજ્ઝતિ, તથા ઇધપિ ‘‘દસ ચ સતઞ્ચ દસસતં, દસાધિકં વા સતં દસસત’’ન્તિઆદિના વુત્તે સબ્બં તં વિધાનં સમાસવસેન સિજ્ઝતિ.

તત્થ પન ‘‘દ્વે સતાનિ દ્વિસતં, તીણિ સતાનિ તિસત’’મિચ્ચાદીનિ ચ ‘‘દ્વે સહસ્સાનિ દ્વિસહસ્સં, તીણિ સહસ્સાનિ તિસહસ્સ’’મિચ્ચાદીનિ ચ ‘‘દ્વે સતસહસ્સાનિ દ્વિસતસહસ્સં, તીણિ સતસહસ્સાનિ તિસતસહસ્સ’’મિચ્ચાદીનિ ચ દિગુસમાસે સિજ્ઝન્તિ.

૫૧૩. વારસઙ્ખ્યાયક્ખત્તું [ક॰ ૬૪૬; રૂ॰ ૪૧૯; ની॰ ૧૨૮૨; ચં॰ ૪.૪.૫; પા॰ ૫.૪.૧૭].

વારસમ્બન્ધિભૂતા સઙ્ખ્યાસદ્દા ક્ખત્તુંપચ્ચયો હોતિ.

દ્વે વારા દ્વિક્ખત્તું. એવં તિક્ખત્તું, ચતુક્ખત્તું, પઞ્ચક્ખત્તું, દસક્ખત્તું, સતક્ખત્તું, સહસ્સક્ખત્તું.

૫૧૪. કતિમ્હા [ક॰ ૬૪૬; રૂ॰ ૪૧૯; ની॰ ૧૨૮૨; ચં॰ ૪.૪.૬; પા॰ ૫.૪.૨૦].

વારસમ્બન્ધિભૂતા કતિસદ્દા ક્ખત્તું હોતિ. કતિ વારા કતિક્ખત્તું.

૫૧૫. બહુમ્હા ધા ચ પચ્ચાસત્તિયા [ક॰ ૬૪૬; રૂ॰ ૪૧૯; ની॰ ૧૨૮૨; ‘પચ્ચાસત્તિયં’ (બહૂસુ)].

વારસમ્બન્ધિભૂતા બહુસદ્દા પચ્ચાસત્તિયા સતિ ધા ચ હોતિ ક્ખત્તુઞ્ચ.

બહુવારા બહુક્ખત્તું, બહુસદ્દેન અનેકવારં ઉપલક્ખેતિ, અનેકવારા અનેકક્ખત્તું. એવં બહુવારા બહુધા, અનેકવારા અનેકધા. પચ્ચાસત્તિ નામ વારાનં અચ્ચાસન્નતા વુચ્ચતિ, દિવસસ્સ બહુક્ખત્તું ભુઞ્જતિ, બહુધા ભુઞ્જતિ, વારાનં દૂરભાવે સતિ તે પચ્ચયા ન હોન્તિ, માસસ્સ બહુવારે ભુઞ્જતિ.

૫૧૬. સકિં વા [ક॰ ૬૪૬; રૂ॰ ૪૧૯; ની॰ ૧૨૮૨; ચં॰ ૪.૪.૮; પા॰ ૫.૪.૧૯].

એકવારન્તિ અત્થે સકિન્તિ નિપચ્ચતે વા.

સકિં ભુઞ્જતિ, એકવારં ભુઞ્જતિ.

સઙ્ખ્યારાસિ નિટ્ઠિતો.

ખુદ્દકરાસિ

પકારરાસિ

૫૧૭. ધા સઙ્ખ્યાહિ [ક॰ ૩૯૭; રૂ॰ ૪૨૦; ની॰ ૮૩૬; ચં॰ ૪.૩.૨૦; પા॰ ૫.૩.૪૨].

સઙ્ખ્યાવાચીહિ પકારે ધા હોતિ.

દ્વીહિ પકારેહિ દ્વિધા. એવં તિધા, ચતુધા, પઞ્ચધા, દસધા, સતધા, સહસ્સધા, બહુધા, એકધા, અનેકધા.

૫૧૮. વેકા જ્ઝં [ક॰ ૩૯૭; રૂ॰ ૪૨૦; ની॰ ૮૩૭; ચં॰ ૪.૩.૨૪; પા॰ ૫.૩.૪૬].

એકમ્હા પકારે જ્ઝં હોતિ વા.

એકેન પકારેન એકજ્ઝં, એકધા વા.

૫૧૯. દ્વિતીહેધા [ક॰ ૪૦૪; રૂ॰ ૪૨૦-૩૭૦; ની॰ ૮૫૯; ચં॰ ૪.૩.૨૪; પા॰ ૫.૩.૪૬].

દ્વિતિસદ્દેહિ પકારે એધા હોતિ વા.

દ્વેધા, તેધા, દ્વિધા, તિધા વા.

૫૨૦. સબ્બાદીહિ પકારે થા [ક॰ ૩૯૮; રૂ॰ ૪૨૧; ની॰ ૮૪૪; ચં॰ ૪.૩.૨૬; પા॰ ૫.૩.૬૯].

બહુભેદો વા સામઞ્ઞસ્સ ભેદકો વિસેસો વા પકારો, સબ્બાદીહિ પકારે થા હોતિ.

સબ્બેન પકારેન સબ્બથા, સબ્બેહિ પકારેહિ સબ્બથા, યાદિસેન પકારેન યથા, યાદિસેહિ પકારેહિ યથા. એવં તથા, અઞ્ઞથા, ઉભયથા, ઇતરથા.

૫૨૧. કથમિત્થં [ક॰ ૩૯૯; રૂ॰ ૪૨૨; ની॰ ૮૪૫; પા॰ ૫.૩.૨૪, ૨૫].

એતે સદ્દા પકારે નિપચ્ચન્તિ.

કેન પકારેન કથં, ઇમિના પકારેન ઇત્થં. ઇમિના સુત્તેન કિં, ઇમસદ્દેહિ થં, ત્થંપચ્ચયે કત્વા કિંસ્સ કત્તં, ઇમસ્સ ઇત્તઞ્ચ કરિયતિ.

૫૨૨. તબ્બતિ જાતિયો [ક॰ ૩૯૮; રૂ॰ ૪૨૧; ની॰ ૮૪૪; ચં॰ ૪.૩.૨૬; પા॰ ૫.૩.૬૯].

સો પકારો અસ્સ અત્થીતિ તબ્બા, તસ્મિં તબ્બતિ, પકારવન્તે દબ્બેતિ અત્થો. તંસામઞ્ઞવાચિમ્હા તબ્બતિ જાતિયપચ્ચયો હોતિ.

વિસેસેન પટુરૂપો પણ્ડિતો પટુજાતિયો. વિસેસેન મુદુરૂપં વત્થુ મુદુજાતિયં.

૫૨૩. સો વીચ્છાપ્પકારેસુ [ક॰ ૩૯૭; રૂ॰ ૪૨૦; ની॰ ૮૩૬; ચં॰ ૪.૪.૨ ...પે॰... ૫.૪.૪૩].

વીચ્છાયં પકારે ચ સોપચ્ચયો હોતિ.

વીચ્છાયં –

પદં પદં વાચેતિ પદસો વાચેતિ. ખણ્ડં ખણ્ડં કરોતિ ખણ્ડસો કરોતિ, બિલં બિલં વિભજ્જતિ બિલસો વિભજ્જતિ ઇચ્ચાદિ. એત્થ ચ ‘પદં પદં’ ઇચ્ચાદીસુ ક્રિયાવિસેસને દુતિયા.

પકારે –

બહૂહિ પકારેહિ પુથુસો, સબ્બેહિ પકારેહિ સબ્બસો ઇચ્ચાદિ.

“યોનિસો ઉપાયસો, ઠાનસો, હેતુસો, અત્થસો, ધમ્મસો, સુત્તસો, અનુબ્યઞ્જનસો” ઇચ્ચાદીસુ પન મહાવુત્તિના તતિયેકવચનસ્સ સોત્તં. તથા દીઘસો, ઓરસો ઇચ્ચાદિ.

ઇતિ પકારરાસિ.

કુલરાસિ

૫૨૪. પિતિતો ભાતરિ રેય્યણ [ક॰ ૩૫૨; રૂ॰ ૩૭૬; ની॰ ૭૬૫].

પિતુસદ્દમ્હા તસ્સ ભાતાતિ અત્થે રેય્યણ હોતિ.

પિતુ ભાતા પેત્તેય્યો [અ॰ નિ॰ ૬.૪૪]. ‘રાનુબન્ધેન્તસરાદિસ્સા’તિ ઉસ્સ લોપો, તસ્સ દ્વિત્તં.

૫૨૫. માતિતો ચ ભગિનિયં છો [ક॰ ૩૫૨; રૂ॰ ૩૭૬; ની॰ ૭૬૫].

માતિતો પિતિતો ચ ભગિનિયં છો હોતિ.

માતુ ભગિની માતુચ્છા [ઉદા॰ ૨૨], પિતુ ભગિની પિતુચ્છા [સં॰ નિ॰ ૨.૨૪૩].

૫૨૬. માતાપિતૂસ્વામહો [ક॰ ૩૫૨; રૂ॰ ૩૭૬; ની॰ ૭૬૫; ચં॰ ૩.૧.૬૦; પા॰ ૪.૨.૩૬].

માતાપિતૂહિ તેસં માતાપિતૂસુ આમહો હોતિ.

માતુ માતા માતામહી, માતુ પિતા માતામહો [મ॰ નિ॰ ૨.૪૧૧], પિતુ માતા પિતામહી, પિતુ પિતા પિતામહો.

ઇતિ કુલરાસિ.

હિત, સાધુ, અરહરાસિ

૫૨૭. હિતે રેય્યણ [ક॰ ૩૫૨; રૂ॰ ૩૭૬; ની॰ ૭૬૫].

માતાપિતૂહિ તેસં હિતે રેય્યણ હોતિ.

માતુ હિતો મેત્તેય્યો, પિતુ હિતો પેત્તેય્યો. માતાપિતૂસુ સુપ્પટિપન્નો.

૫૨૮. ઇયો હિતે [ક॰ ૩૫૬; રૂ॰ ૩૮૧; ની॰ ૭૭૩].

તસ્સ હિતન્તિ અત્થે ઇયો હોતિ.

ઉપાદાનાનં હિતં ઉપાદાનિયં. એવં ઓઘનિયં, યોગનિયં, ગન્થનિયં, નીવરણિયં, સુત્તવિભત્તિયા અઞ્ઞત્થેસુપિ ઇયો, સમાનોદરે સયિતો સોદરિયો.

૫૨૯. ચક્ખ્વાદિતો સ્સો [ક॰ ૩૫૩; રૂ॰ ૩૭૮; ની॰ ૭૬૭].

તસ્સ હિતન્તિ અત્થે ચક્ખ્વાદીહિ સ્સો હોતિ.

ચક્ખુસ્સ હિતં ચક્ખુસ્સં [અ॰ નિ॰ ૫.૨૦૮], સુભરૂપં ચક્ખુભેસજ્જઞ્ચ. આયુનો હિતં આયુસ્સં [અ॰ નિ॰ ૫.૨૩૧], આયુવડ્ઢનવિધિ.

૫૩૦. ણ્યો તત્થ સાધુ [ક॰ ૩૫૩; રૂ॰ ૩૭૮; ની॰ ૭૬૭; ચં॰ ૩.૪.૧૦૦, ૧૦૩; પા॰ ૪.૪.૯૮, ૧૦૩, ૧૦૫].

તસ્મિં સાધૂતિ અત્થે ણ્યો હોતિ.

સભાયં સાધુ સબ્ભો, ‘સાધૂ’તિ કુસલો યોગ્યો હિતો વા. મિત્તાનં હિતં મેત્તં. સુત્તવિભાગા અઞ્ઞત્રાપિ ણ્યો, રથં વહતીતિ રચ્છા, રથવીથિ.

૫૩૧. કમ્માનિયઞ્ઞા [ક॰ ૩૫૩; રૂ॰ ૩૭૮; ની॰ ૭૬૭].

તસ્મિં સાધૂતિ અત્થે કમ્મમ્હા નિય, ઞ્ઞા હોન્તિ.

કમ્મે સાધુ કમ્મનિયં, કમ્મઞ્ઞં.

૫૩૨. કથાદિતિકો [ક॰ ૩૫૩; રૂ॰ ૩૭૮; ની॰ ૭૬૭; ચં॰ ૩.૪.૧૦૪; પા॰ ૪.૪.૧૦૨].

તત્થ સાધૂતિ અત્થે કથાદીહિ ઇકો હોતિ.

કથાયં સાધુ કથિકો, ધમ્મકથાયં સાધુ ધમ્મકથિકો, સઙ્ગામે સાધુ સઙ્ગામિકો, ગામવાસે સાધુ ગામવાસિકો, ઉપવાસે સાધુ ઉપવાસિકો.

૫૩૩. પથાદીહિ ણેય્યો [ક॰ ૩૫૨; રૂ॰ ૩૭૬; ની॰ ૭૬૫; ચં॰ ૩.૪.૧૦૫; પા॰ ૪.૪.૧૦૪].

તત્થ સાધૂતિ અત્થે પથાદીહિ ણેય્યો હોતિ.

પથે સાધુ પાથેય્યં, સં વુચ્ચતિ ધનં, તસ્સ પતિ સપતિ, સપતિમ્હિ સાધુ સાપતેય્યં.

૫૩૪. દક્ખિણાયારહે [ક॰ ૩૫૨; રૂ॰ ૩૭૬; ની॰ ૭૬૫; ચં॰ ૪.૧.૮૦; પા॰ ૫.૧.૬૯].

દક્ખિણાસદ્દમ્હા અરહત્થે ણેય્યો હોતિ.

દક્ખિણં અરહતીતિ દક્ખિણેય્યો.

૫૩૫. આયો તુમન્તા [ક॰ ૩૫૨; રૂ॰ ૩૭૬; ની॰ ૭૬૫; 'રાયો તુમન્તા' (બહૂસુ)].

તુમન્તમ્હા અરહત્થે આયો હોતિ.

ઘાતેતું અરહતીતિ ઘાતેતાયો, જાપેતું અરહતીતિ જાપેતાયો, 'જાપેતુ'ન્તિ હાપેતું, પબ્બાજેતું અરહતીતિ પબ્બાજેતાયો, મહાવુત્તિના આયમ્હિ સબિન્દુનો ઉસ્સ લોપો.

ઇતિ હિત, સાધુ, અરહરાસિ.

વિકતિરાસિ

૫૩૬. તસ્સ વિકારાવયવેસુ ણ ણિક ણેય્યમયા [ક॰ ૩૫૨, ૩૫૧, ૩૭૨; રૂ॰ ૩૭૬, ૩૭૪, ૩૮૫; ની॰ ૭૬૫, ૭૬૪, ૭૯૮; ચં॰ ૩.૩.૧૦૩; પા॰ ૪.૩.૧૩૪].

તસ્સ વિકારો, તસ્સ અવયવોતિ અત્થેસુ ણાદયો હોન્તિ, પકતિયા ઉત્તરિ અવત્થન્તરાપત્તિ વિકારો.

ઉદુમ્બરસ્સ વિકતિ ઓદુમ્બરં, ભસ્મા, ઉદુમ્બરસ્સ અવયવો ઓદુમ્બરં, પણ્ણાદિ. કપોતાવયવો કાપોતં, મંસલોહિતપત્તાદિ.

ણિકમ્હિ-કપ્પાસસ્સ વિકતિ કપ્પાસિકં, સુત્તં વત્થઞ્ચ.

ણેય્યમ્હિ-એણિસ્સ અવયવો એણેય્યં, મંસં. કોસકિમીનં વિકતિ કોસેય્યં, સુત્તં વત્થઞ્ચ.

મયમ્હિ-તિણાનં વિકતિ તિણમયં. એવં દારુમયં, નળમયં, મત્તિકામયં, ગુન્નં વિકતિ ગોમયં, કરીસં.

૫૩૭. જતુતો મયણ વા [ક॰ ૩૭૨; રૂ॰ ૩૮૫; ની॰ ૭૯૮; ચં॰ ૩.૩.૧૦૮; પા॰ ૪.૩.૧૩૮; જતુતો સણ વા (બહૂસુ)].

તસ્સ વિકારાવયવેસુ જતુતો મયણ હોતિ વા.

જતુનો વિકારો જતુમયં.

ઇતિ વિકતિરાસિ.

વિસેસરાસિ

૫૩૮. તરતમિસ્સિકિયિટ્ઠાતિસયે [ક॰ ૩૬૩; રૂ॰ ૩૯૦; ની॰ ૭૮૬; ચં॰ ૪.૩.૪૫; પા॰ ૫.૩.૫૫, ૫૭].

અતિસયત્થે એતે પચ્ચયા ભવન્તિ.

પાપાનં અતિસયેન પાપોતિ પાપતરો, પાપતમો, પાપિસ્સિકો, પાપિયો, પાપિટ્ઠો, ઇત્થિયં પાપતરા, અતિસયતોપિ અતિસયપચ્ચયો હોતિ, અતિસયેન પાપિટ્ઠો પાપિટ્ઠતરો.

૫૩૯. વચ્છાદીહિ તનુત્તે તરો [ક॰ ૩૬૩; રૂ॰ ૩૯૦; ની॰ ૭૮૬; ચં॰ ૪.૩.૭૪; પા॰ ૫.૩.૯૧].

વચ્છાદીહિ સબ્બતનુભાવે તરો હોતિ.

અતિતરુણો વચ્છો વચ્છતરો, ઇત્થિયં વચ્છતરી. યોબ્બનસ્સ તનુત્તે યોબ્બનપત્તાનં સુસુત્તસ્સ તનુત્તે અતિતરુણો ઉસભો ઉક્ખતરો, અસ્સભાવસ્સ તનુત્તે તરુણઅસ્સો અસ્સતરો, ઇત્થિયં અસ્સતરી. સામત્થિયસ્સ તનુત્તે તરુણઉસભો ઉસભતરો.

૫૪૦. કિંમ્હા નિદ્ધારણે તરતમા [ક॰ ૩૬૩; રૂ॰ ૩૯૦; ની॰ ૭૮૬; ચં॰ ૪.૩.૭૭; પા॰ ૫.૩.૯૨, ૯૩; '...રતર રતમા' (બહૂસુ)].

કિંસદ્દા નિદ્ધારણે ગમ્યમાને તર, તમા હોન્તિ.

કતરો ભવતં દેવદત્તો, કતરો ભવતં યઞ્ઞદત્તો, કતમો ભવતં દેવદત્તો, કતમો ભવતં યઞ્ઞદત્તો, 'કિસ્સ કો'તિ સુત્તેન તર, તમેસુ કિસ્સ કત્તં.

ઇતિ વિસેસરાસિ.

સમૂહરાસિ

૫૪૧. સમૂહે કણણણિકા [ક॰ ૩૫૪; રૂ॰ ૩૭૯; ની॰ ૭૭૧; ચં॰ ૩.૧.૪૩-૪૭; પા॰ ૪.૨.૩૭-૪૨].

તસ્સ સમૂહોતિ અત્થે કણ, ણ, ણિકા હોન્તિ.

ગોત્તપચ્ચયન્તેહિ તાવ – રાજઞ્ઞાનં સમૂહો રાજઞ્ઞકં, માનુસ્સકં.

ઉક્ખાદીહિ-ઉક્ખાનં ઉસભાનં સમૂહો ઓક્ખકં, ઓટ્ઠાનં સમૂહો ઓટ્ઠકં, ઉરબ્ભાનં સમૂહો ઓરબ્ભકં. એવં રાજકં, રાજપુત્તકં, હત્થિકં, ધેનુકં, સસં અદેન્તિ ભક્ખન્તીતિ સસાદકા, તેસં સમૂહો સસાદકકં. ઇક્ખણિકં.

ણમ્હિ-અમિત્તાનં સમૂહો અમિત્તં.

ણિકમ્હિ-અપૂપાનં સમૂહો આપૂપિકં, સકુણાનં સમૂહો સાકુણિકો [સંકુલાનં સમૂહો સંકુલિકં?].

૫૪૨. જનાદીહિ તા [ક॰ ૩૫૫; રૂ॰ ૩૮૦; ની॰ ૭૭૧; ચં॰ ૩.૧.૬૯; પા॰ ૪.૨.૪૩].

તસ્સ સમૂહોતિ અત્થે તા હોતિ.

જનતા, રાજતા, બન્ધુતા, ગામતા, સહાયતા, નગરવાસીનં સમૂહો નાગરતા ઇચ્ચાદિ.

૫૪૩. અયૂભદ્વિતીહંસે [ક॰ ૩૫૪; રૂ॰ ૩૭૯; ની॰ ૭૭૧; ચં॰ ૪.૨.૪૭, ૪૮; પા॰ ૫.૨.૪૩, ૪૪].

ઉભ, દ્વિ, તીહિ તસ્સ અંસત્થે અયો હોતિ.

ઉભો અંસા ભાગા અસ્સાતિ ઉભયં, દ્વે અંસા અસ્સાતિ દ્વયં, તયો અંસા અસ્સાતિ તયં, વત્થુત્તયં, રતનત્તયં, દ્વે વા તયો વા અંસા અસ્સાતિ દ્વત્તયં.

ઇતિ સમૂહરાસિ.

દત્ત, નિબ્બત્તરાસિ

૫૪૪. તેન દત્તે લિયા [ક॰ ૩૫૮, ૩૫૬; રૂ॰ ૩૮૩, ૩૮૧; ની॰ ૭૭૮, ૭૭૩].

તેન દત્તોતિ અત્થે લ, ઇયા હોન્તિ. મહાવુત્તિના દિન્નસદ્દસ્સ દત્તત્તં.

દેવેન દત્તોતિ દેવલો [જા॰ ૧.૮.૬૫]. ‘દેવિલો’તિપિ [દેવીલો?] પાળિ. દેવિયો, દેવદત્તો વા.

એવં બ્રહ્મલો, બ્રહ્મિયો, બ્રહ્મદત્તો, સિવેન બિસ્સનુદેવરાજેન દત્તો સીવલો, સીવિયો, ઇત્થિયં સીવલિ, સીવિયિ, સિસ્સ દીઘો.

૫૪૫. તેન નિબ્બત્તે [ક॰ ૩૫૩; રૂ॰ ૩૭૮; ની॰ ૭૬૭; ‘તેન નિબ્બત્તે ઇમો’?].

તેન નિબ્બત્તે ઇમો હોતિ.

પાકેન નિબ્બત્તં પાકિમં, ફેણેન નિબ્બત્તં ફેણિમં, વેઠનેન નિબ્બત્તં વેઠિમં. એવં વેધિમં, ગોપ્ફનેન નિબ્બત્તં ગોપ્ફિમં [પારા॰ અટ્ઠ॰ ૨.૪૩૧], પુપ્ફદામં, કરણેન નિબ્બત્તં કિત્તિમં, કુત્તિમં વા, મહાવુત્તિના કરણસ્સ કિત્તં કુત્તઞ્ચ. સુત્તવિભત્તેન સંહારિમં, આહારિમં ઇચ્ચાદીનિ સિજ્ઝન્તિ.

ઇતિ દત્ત, નિબ્બત્તરાસિ.

લ, ઇત, કરાસિ

૫૪૬. તન્નિસ્સિતે લો [ક॰ ૩૫૮; રૂ॰ ૩૮૩; ની॰ ૭૭૮; ‘લ્લો’ (બહૂસુ)].

તન્નિસ્સિતત્થે લો હોતિ.

વેદં ઞાણં નિસ્સિતં વેદલ્લં, લસ્સ દ્વિત્તં, દુટ્ઠુ નિસ્સિતં દુટ્ઠુલ્લં. “મદનીયં, બન્ધનીયં, મુચ્છનીયં, રજનીયં, ગમનીયં, દસ્સનીયં” ઇચ્ચાદીનિ કરણે વા અધિકરણે વા અનીયપચ્ચયેન સિજ્ઝન્તિ.

‘ધૂમાયિતત્ત’ન્તિઆદીસુ ધૂમો વિય અત્તાનં આચરતીતિ ધૂમાયિતં, ગગનં, ધૂમાયિતં એવ ધૂમાયિતત્તં, સકત્થે ત્ત. એવં તિમિરાયિતત્તં, નામધાતુતો [સં॰ નિ॰ ૩.૮૭] આયપચ્ચયેન સિદ્ધં.

૫૪૭. સઞ્ઞાતા તારકાદ્યિત્વિતો [ક॰ ૫૫૫; રૂ॰ ૬૧૨; ની॰ ૧૧૪૨; ચં॰ ૪.૨.૩૭ ...પે॰... ૫.૨.૩૬; ‘સઞ્ઞાતં...’ (બહૂસુ)].

તારકાદીહિ તે અસ્સ સઞ્ઞાતાતિ અત્થે ઇતો હોતિ.

તારકા સઞ્ઞાતા અસ્સાતિ તારકિતં, ગગનં. પુપ્ફાનિ સઞ્ઞાતાનિ અસ્સાતિ પુપ્ફિતો. એવં ફલિતો, રુક્ખો. પલ્લવાનિ સઞ્ઞાતાનિ અસ્સાતિ પલ્લવિતા, લતા. દુક્ખં સઞ્ઞાતં અસ્સાતિ દુક્ખિતો, સુખં સઞ્ઞાતં અસ્સાતિ સુખિતો.

પણ્ડા વુચ્ચતિ પઞ્ઞા, પણ્ડા સઞ્ઞાતા અસ્સાતિ પણ્ડિતો, દણ્ડો સઞ્ઞાતો અસ્સાતિ દણ્ડિતો. મહાવુત્તિના તસ્સ નત્તે મલં સઞ્ઞાતં અસ્સાતિ મલિનં. તથા પિપાસા સઞ્ઞાતા અસ્સાતિ પિપાસિતો, જિઘચ્છા સઞ્ઞાતા અસ્સાતિ જિઘચ્છિતો, બુભુક્ખા સઞ્ઞાતા અસ્સાતિ બુભુક્ખિતો, મુચ્છા સઞ્ઞાતા અસ્સાતિ મુચ્છિતો, વિસઞ્ઞા સઞ્ઞાતા અસ્સાતિ વિસઞ્ઞિતો, નિન્દા સઞ્ઞાતા અસ્સાતિ નિન્દિતો.

એવં ગબ્બ-થમ્ભે ગબ્બિતો. દબ્બ-પાટવે દબ્બિતો. અન્તરં સઞ્ઞાતં અસ્સાતિ અન્તરિતો, વચ્ચં સઞ્ઞાતં અસ્સાતિ વચ્ચિતો.

૫૪૮. નિન્દાઞ્ઞાતપ્પપટિભાગરસ્સદયાસઞ્ઞાસુ કો [ક॰ ૩૯૧; રૂ॰ ૪૨૩; ની॰ ૮૩૫; ચં॰ ૪.૩.૬૨, ૬૩, ૬૪; પા॰ ૫.૩.૭૩-૭૯, ૯૬, ૯૭].

નિન્દાદીસુ જોતનિયેસુ નામસ્મા કો હોતિ.

નિન્દાયં – કુચ્છિતો સમણો સમણકો. એવં મુણ્ડકો, અસ્સકો, ઉદ્ધુમાતકં, વિનીલકં, વિપુબ્બકં, અટ્ઠિકં ઇચ્ચાદિ.

અઞ્ઞાતે – અઞ્ઞાતો અસ્સો અસ્સકો, કસ્સ અયં અસ્સોતિ વા અસ્સકો ઇચ્ચાદિ.

અપ્પત્થે – અપ્પકં તેલં તેલકં. એવં ઘતકં, ખુદ્દકં ધનુ ધનુકં, રથકં, ગામકં ઇચ્ચાદિ.

પટિભાગત્થે – હત્થિરૂપકં હત્થિકં. એવં અસ્સકં, બલીબદ્દકો ઇચ્ચાદિ.

રસ્સે-રસ્સો મનુસ્સો મનુસ્સકો. એવં રુક્ખકો, પિલક્ખકો ઇચ્ચાદિ.

દયાયં-અનુકમ્પિતો પુત્તો પુત્તકો. એવં વચ્છકો, ઇત્થિકા, અમ્બકા, કુમારિકા ઇચ્ચાદિ.

સઞ્ઞાયં-નામમત્તેન મોરો વિય મોરકો ઇચ્ચાદિ.

ઇતિ લ, ઇત, ક રાસિ.

અભૂતતબ્ભાવરાસિ

૫૪૯. અભૂતતબ્ભાવે કરાસભૂયોગે વિકારાચી [ક॰ ૩૯૧; રૂ॰ ૪૨૩; ની॰ ૮૩૫; ચં॰ ૪.૪.૩૫; પા॰ ૫.૪.૫૦].

પુબ્બે તસ્સ અભૂતસ્સ વત્થુનો કદાચિ તથા ભવનં અભૂતતબ્ભાવો, તસ્મિં અભૂતતબ્ભાવે જોતનિયે સતિ કરા’સ, ભૂધાતૂનં યોગે વિકારવાચિમ્હા નામસ્મા ચાનુબન્ધો ઈપચ્ચયો હોતિ.

અધવલં ધવલં કરોતિ ધવલીકરોતિ, અધવલો ધવલો સિયા ધવલીસિયા, અધવલો ધવલો ભવતિ ધવલીભવતિ. એવં ધવલીકારો, ધવલીભૂતો.

અભૂતતબ્ભાવેતિ કિં? ઘટં કરોતિ, ઘટો અત્થિ, ઘટો ભવતિ.

કરાસભૂયોગેતિ કિં? અધવલો ધવલો જાયતે.

વિકારાતિ કિં? પકતિયા મા હોતુ, સુવણ્ણં કુણ્ડલં કરોતિ, સુવણ્ણસ્સ કુણ્ડલકરણં નામ લોકે પકતિરૂપન્તિ વુત્તં હોતિ. એવં સુવણ્ણં કુણ્ડલં સિયા, સુવણ્ણં કુણ્ડલં ભવતીતિ.

ઇતિ અભૂતતબ્ભાવરાસિ.

સકત્થરાસિ

૫૫૦. સકત્થે [ક॰ ૧૭૮, ૩૬૦, ૩૭૨; રૂ॰ ૨૨૪, ૩૮૭, ૩૮૫, ૩૭૮; ની॰ ૩૬૪, ૭૮૦, ૭૯૮, ૭૬૭].

સકત્થેપિ પચ્ચયા દિસ્સન્તિ. ‘સકત્થો’તિ સકપદત્થો, પકતિલિઙ્ગપદત્થોતિ વુત્તં હોતિ.

હીનો એવ હીનકો, પોતો એવ પોતકો, દેવો એવ દેવતા, યથાભૂતમેવ યથાભુચ્ચં, કરુણા એવ કારુઞ્ઞં, પત્તકાલમેવ પત્તકલ્લં, આકાસાનન્તમેવ આકાસાનઞ્ચં, પાગુઞ્ઞમેવ પાગુઞ્ઞતા, કમ્મઞ્ઞમેવ કમ્મઞ્ઞતા, દાનં એવ દાનમયં, સીલં એવ સીલમયં. એવં ભાવનામયં ઇચ્ચાદિ.

યથા ચ અમચ્ચપુત્તા એવ ‘અમચ્ચપુત્તિયા’તિ વુચ્ચન્તિ, એવં ‘‘સક્યપુત્તો એવ સક્યપુત્તિયો, અસમણો હોતિ અસક્યપુત્તિયો [પારા॰ ૫૫], એવં નાટપુત્તિયો, દાસપુત્તિયો’’તિપિ યુજ્જતિ.

‘ભયદસ્સિવા, અત્થદસ્સિમા’તિ વન્તુ, મન્તુપચ્ચયાસકત્થેપિ યુજ્જન્તિ. ‘બ્રહ્મવણ્ણી, દેવવણ્ણી’તિ એત્થ બ્રહ્મુનો વણ્ણો બ્રહ્મવણ્ણો, બ્રહ્મવણ્ણો વિય વણ્ણો અસ્સ અત્થીતિ અત્થે સતિ ઈપચ્ચયો પચ્ચયત્થો એવ હોતિ, ન સકત્થો. બ્રહ્મવણ્ણો વિય વણ્ણો યસ્સ સોયં બ્રહ્મવણ્ણીતિ અત્થે સતિ સકત્થોયેવ. અપિ ચ એકસ્મિં અઞ્ઞપદત્થે દ્વે સમાસ, તદ્ધિતા વત્તન્તીતિપિ યુજ્જતિ, તથા ‘પગુણસ્સ ભાવો પાગુઞ્ઞતા’તિઆદીસુ દ્વે તદ્ધિતપચ્ચયા ભાવત્થેતિ.

ઇતિ સકત્થરાસિ.

નિદ્દિટ્ઠપચ્ચયરાસિ

૫૫૧. અઞ્ઞસ્મિં [ક॰ ૩૫૨; રૂ॰ ૩૭૬; ની॰ ૭૬૫].

પુબ્બે નિદ્દિટ્ઠા ણાદયો પચ્ચયા નિદ્દિટ્ઠત્થતો અઞ્ઞેસુપિ અત્થેસુ દિસ્સન્તિ.

મગધેસુ જાતો માગધો, મગધેસુ સંવડ્ઢિતો માગધો, મગધેસુ નિવુત્થો માગધો, મગધાનં મગધેસુ વા ઇસ્સરો માગધો ઇચ્ચાદિ, ણો.

કાસિં અગ્ઘતીતિ કાસિયો [ચૂળવ॰ ૩૭૬], 'કાસી'તિ સતં વા સહસ્સં વા વુચ્ચતિ, ઇયો.

એવમઞ્ઞેપિ પચ્ચયા યથાનુરૂપં વેદિતબ્બા.

૫૫૨. દિસ્સન્તઞ્ઞેપિ પચ્ચયા [ક॰ ૩૫૧, ૩૫૨; રૂ॰ ૩૭૪, ૩૭૬; ની॰ ૭૬૪, ૭૬૫].

પુબ્બે નિદ્દિટ્ઠપચ્ચયેહિ અઞ્ઞેપિ પચ્ચયા નિદ્દિટ્ઠેસુ અનિદ્દિટ્ઠેસુ ચ અત્થેસુ દિસ્સન્તિ.

વિસદિસા [વિવિધા (મોગ॰)] માતરો વિમાતરો, તાસં પુત્તા વેમાતિકા [નેત્તિ ૯૫], ઇકણ.

પથે ગચ્છન્તીતિ પથાવિનો [મ॰ નિ॰ ૨.૩૪૭], અઘં દુક્ખં પાપં વા ગચ્છતીતિ અઘાવી, આવી.

ઇસ્સા અસ્સ અત્થીતિ ઇસ્સુકી [જા॰ ૧.૬.૪૩], ઉકી.

ધુરં વહન્તીતિ ધોરય્હા [અ॰ નિ॰ ૩.૫૮], ય્હણ.

લોભસ્સ હિતા લોભનેય્યા. એવં દોસનેય્યા, મોહનેય્યા, અનેય્યો.

દસ્સનં અરહતીતિ દસ્સનેય્યો. એવં વન્દનેય્યો, પૂજનેય્યો, નમસ્સનેય્યો, એય્યો.

ઓઘાનં હિતા ઓઘનિયા, યોગનિયા, ગન્થનિયા, કમ્મનિયં, અત્તનિયં, દસ્સનિયં, પૂજનિયો, નમસ્સનિયો ઇચ્ચાદિ, અનિયો.

યં પરિમાણં અસ્સાતિ યાવં, યાવન્તસ્સ ભાવો યાવત્વં. એવં તાવત્વં, ત્વ.

પરમાનં ઉત્તમપુરિસાનં ભાવો કમ્મં વા પારમી, સમગ્ગાનં ભાવો કમ્મં વા સામગ્ગી, ણી.

"નાગવતા, સીહવતા, આજઞ્ઞવતા" ઇચ્ચાદીસુ ભાવે વન્તુપચ્ચયં ઇચ્છન્તિ.

માતુ ભાતા માતુલો, ઉલો.

ઇતિ નિદ્દિટ્ઠપચ્ચયરાસિ.

વુદ્ધિરાસિ

'પદાનમાદિસ્સાયુવણ્ણસ્સાએઓ ણાનુબન્ધે'તિ પદાદિભૂતાનં અકાર, ઇવણ્ણુ'વણ્ણાનં આ, એ, ઓવુદ્ધિ.

આદિચ્ચો, વાસિટ્ઠો, વેનતેય્યો, મેનિકો, પેત્તિકં, ઓદુમ્બરં, ઓળુમ્પિકો, ઓદગ્યં, દોભગ્ગં, સોભગ્ગં ઇચ્ચાદિ.

ણાનુબન્ધેતિ કિં? નામકો, પદકો, પુરાતનો.

‘મજ્ઝે’તિ સુત્તેન પદમજ્ઝેપિ વુદ્ધિ, વાસેટ્ઠો, અટ્ઠતેય્યો ઇચ્ચાદિ.

૫૫૩. સંયોગેપિ ક્વચિ [ક॰ ૪૦૫; રૂ॰ ૩૬૫; ની॰ ૮૬૪; ‘પિ’ (બહૂસુ નત્થિ)].

ણાનુબન્ધે પચ્ચયે પરે સંયોગેપિ ક્વચિ વુદ્ધિ હોતિ.

પેત્તેય્યો, પેત્તિકં, દેચ્ચો, પમુખે સાધુ પામોક્ખં, પમુદિતસ્સ ભાવો પામોજ્જં, વત્તબ્બન્તિ વાક્યં, ભજિતબ્બન્તિ ભાગ્યં, ભોગ્ગં, યોગ્ગં ઇચ્ચાદિ.

ઇતિ વુદ્ધિરાસિ.

લોપરાસિ

‘લોપોવણ્ણિવણ્ણાન’ન્તિ સુત્તેન ણ્યમ્હિ પરે અવણ્ણિ’વણ્ણાનં લોપો.

તત્થ અવણ્ણે-પણ્ડિચ્ચં, તચ્છં, દાયજ્જં, દ્વિધા ભાવો દ્વેજ્ઝં, કરુણાયેવ કારુઞ્ઞં ઇચ્ચાદિ.

ઇવણ્ણે-અધિપતિસ્સ ભાવો આધિપચ્ચં. એવં આદિચ્ચો, કોણ્ડઞ્ઞો ઇચ્ચાદિ.

‘ઉવણ્ણસ્સાવઙ સરે’તિ સરે પરે ઉવણ્ણસ્સ અવઙ હોતિ.

ણમ્હિ-લહુનો ભાવો લાઘવં, રાઘવં, જમ્બુરુક્ખે ભવં જમ્બવં. તથા કપિલવત્થુમ્હિ ભવં કાપિલવત્થવં, વનં. ભાતુનો અપચ્ચં ભાતબ્યો, ગબ્યં, દબ્યં.

‘ટે સતિસ્સા...’તિ ટમ્હિ પચ્ચયે વીસતિ, તીસતીનં તિલોપો.

વીસતિયા પૂરણો વીસો, એકૂનવીસો. એવં તીસો, એકૂનતીસો.

‘રાનુબન્ધેન્તસરાદિસ્સા’તિ રાનુબન્ધે પચ્ચયે પદન્તસરાદીનં લોપો.

મેત્તેય્યો, પેત્તેય્યો, કિવં, કિત્તકં, ઈદી, ઈદિક્ખો, ઈદિસો, આહચ્ચ, ઉપહચ્ચ, સક્કચ્ચ, અધિકિચ્ચ, કિરિયા, વેદગૂ, પારગૂ ઇચ્ચાદિ.

૫૫૪. પચ્ચયાનં લોપો [ક॰ ૩૯૧; રૂ॰ ૪૨૩; ની॰ ૮૩૦; મોગ્ગલ્લાને ‘લોપો’ ત્વેવ દિસ્સતિ].

પચ્ચયાનં ક્વચિ લોપો હોતિ.

બુદ્ધે રતનં પણીતં, ચક્ખુ સુઞ્ઞં અત્તેન વા અત્તનિયેન વા [સં॰ નિ॰ ૪.૮૫]. એત્થ ચ રતનસ્સ ભાવો રતનં, અત્તનો ભાવો અત્તા, અત્તનો સકસ્સ ભાવો અત્તનિયન્તિ એવં ભાવપચ્ચયલોપો.

‘‘બુદ્ધાનુસ્સતિ ધમ્માનુસ્સતિ’’આદીસુ ‘‘બુદ્ધસ્સ ભાવો બુદ્ધો, બુદ્ધસ્સ અયં ગુણો બુદ્ધો’’તિઆદિના નયેન પચ્ચયલોપો વેદિતબ્બો.

૫૫૫. લોપો વીમન્તુવન્તૂનં [ક॰ ૨૬૮; રૂ॰ ૩૯૭; ની॰ ૫૧૮].

ઇયિ’ટ્ઠેસુ પરેસુ વી, મન્તુ, વન્તૂનં લોપો હોતિ.

મેધાવીનં અતિસયેન મેધાવીતિ મેધિયો, મેધિટ્ઠો, સતિમન્તાનં અતિસયેન સતિમાતિ સતિયો, સતિટ્ઠો, ગુણવન્તાનં અતિસયેન ગુણવાતિ ગુણિયો, ગુણિટ્ઠો.

ઇતિ લોપરાસિ.

ખુદ્દકરાસિ નિટ્ઠિતો.

નાનાત્તરાસિ

૫૫૬. જો વુદ્ધસ્સિયિટ્ઠેસુ [ક॰ ૨૬૨; રૂ॰ ૩૯૧; ની॰ ૫૧૩; ચં॰ ૪.૩.૫૦; પા॰ ૫.૩.૬૧, ૬૨].

ઇયિ’ટ્ઠપચ્ચયેસુ પરેસુ વુદ્ધસદ્દસ્સ જો હોતિ.

વુદ્ધાનં અતિસયેન વુદ્ધોતિ જેય્યો, જેટ્ઠો.

૫૫૭. બાળ્હન્તિકપસત્થાનં સાધનેદસજા [ક॰ ૨૬૩, ૨૬૪, ૨૬૫; રૂ॰ ૩૯૨, ૩૯૩, ૩૯૪; ની॰ ૫૧૨, ૫૧૪, ૫૧૫; ચં॰ ૪.૩.૪૯, ૫૧; પા॰ ૫.૩.૬૦, ૬૩; ‘... દસા’ (બહૂસુ)].

ઇય, ઇટ્ઠપચ્ચયેસુ પરેસુ બાળ્હ, અન્તિક, પસત્થસદ્દાનં સાધ, નેદ, સ, જાદેસા હોન્તિ.

બાળ્હાનં અતિસયેન બાળ્હોતિ સાધિયો, સાધિટ્ઠો, અન્તિકાનં અતિસયેન અન્તિકોતિ નેદિયો, નેદિટ્ઠો, પસત્થાનં અતિસયેન પસત્થોતિ સેય્યો, સેટ્ઠો, જેય્યો, જેટ્ઠો.

૫૫૮. કણકન અપ્પયુવાનં [ક॰ ૨૬૬, ૨૬૭; રૂ॰ ૩૯૫, ૩૯૬; ની॰ ૫૧૬, ૫૧૭; ચં॰ ૪.૩.૫૩; પા॰ ૫.૩.૬૪].

ઇય , ઇટ્ઠપચ્ચયેસુ પરેસુ અપ્પ, યુવસદ્દાનં કણ, કનઆદેસા હોન્તિ.

અપ્પાનં નવાનં અતિસયેન અપ્પો નવોતિ કણિયો, કણિટ્ઠો, યુવાનં તરુણાનં અતિસયેન યુવા તરુણોતિ કનિયો, કનિટ્ઠો, કનિયે વયે ભવા કઞ્ઞા.

૫૫૯. કોસજ્જાજ્જવ પારિસજ્જ સુહજ્જ મદ્દવારિસ્યાસ ભાજઞ્ઞથેય્યબાહુસચ્ચા [ક॰ ૩૬૦, ૩૬૧; રૂ॰ ૩૮૭, ૩૮૮; ની॰ ૭૮૦, ૭૮૧; '...રિસ્સા...'' (બહૂસુ)].

ભાવ, કમ્મેસુ ણાનુબન્ધે પચ્ચયે પરે એતે સદ્દા નિપચ્ચન્તે. તત્થ અજ્જવ, મદ્દવા'સભસદ્દા ણમ્હિ સિજ્ઝન્તિ, સેસા ણ્યમ્હિ.

તત્થ ઉજુનો ભાવો અજ્જવં, ઇમિના સુત્તેન ણમ્હિ ઉસ્સ અત્તં, 'ઉવણ્ણસ્સાવઙ...' ઇતિ ઉસ્સ અવત્તં. એવં મુદુનો ભાવો મદ્દવં, ઉસભસ્સ ભાવો આસભં, ઉસ્સ આત્તં. કુસિતસ્સ [કુસીતસ્સ?] ભાવો કોસજ્જં, ઇમિના ઇલોપો, ત્યસ્સ જ્જત્તં, પરિસાસુ ઉપ્પન્નો પારિસજ્જો [દી॰ નિ॰ ૨.૨૧૫], દાગમો, સુહદયોવ સુહદો, યલોપો, સુહદસ્સ ભાવો સોહજ્જં [જા॰ ૧.૫.૨૩], ઇસિનો ઇદં આરિસ્યં, ઇસ્સ આરિત્તં, આજાનિયસ્સ [આજાનીયસ્સાતિપિ દિસ્સતિ] ભાવો આજઞ્ઞં, યલોપો, પુન 'લોપોવણ્ણિવણ્ણાન'ન્તિ ઇલોપો, તતો પરં સન્ધિરૂપં, આજાનિયો એવ વા આજઞ્ઞો [જા॰ ૧.૧.૨૪], સકત્થે ણ્યો, થેનસ્સ ભાવો, કમ્મં વા થેય્યં, નસ્સ યત્તં, બહુસુતસ્સ ભાવો બાહુસચ્ચં, ઉસ્સ અત્તં, પુન સન્ધિરૂપં.

૫૬૦. અધાતુસ્સ કે [પાણિનિયે, ચન્દે ચ 'કાક'ઇતિ પઞ્ચમ્યન્તં દિસ્સતે] **સ્યાદિતો ઘેસ્સિ** [ક॰ ૪૦૪; રૂ॰ ૩૭૦; ની॰ ૮૫૯].

'ઘેસ્સી'તિ ઘે+અસ્સ+ઇ, છપદમિદં સુત્તં.

અધાતુસ્સ અવયવભૂતે કકારે પરે પુબ્બસ્સ અકારસ્સ બહુલં ઇ હોતિ કનિસ્સિતે ઘે અસ્યાદિતો પરે સતિ.

બાલિકા, એકિકા, હત્થિપોતિકા, મહલ્લિકા, કુમ્ભકારિકા, કમ્મકારિકા, અન્નદાયિકા, ઉપાસિકા, સાવિકા, ધમ્મવાચિકા.

અધાતુસ્સાતિ કિં? કુલુપકા- ભિક્ખુની, ઘેનુપકા, ખીરુપકા-વચ્છી, ઇધ ધાત્વાદેસોપિ કકારો ધાતુસઞ્ઞં લભતિયેવ.

કેતિ કિં? વેદના, ચેતના.

અસ્યાદિતોતિ કિં? બહુપરિબ્બાજકા-રાજધાની.

અસ્સાતિ કિં? બહુકત્તુકા-સાલા.

એત્થ ચ બહવો પરિબ્બાજકા યસ્સા સા બહુપરિબ્બાજકાતિ વિગ્ગહો. પરિબ્બાજકસદ્દો પકતિસ્યાદિસદ્દો હોતિ, તસ્મા કનિસ્સિતસ્સ ઘસઞ્ઞસ્સ આકારસ્સ સ્યાદિતો પરત્તા પુબ્બસ્સ અસ્સ ઇત્તં ન ભવતિ. યદિ ભવેય્ય, બહુકા પરિબ્બાજિકાયો યસ્સન્તિ અત્થપ્પસઙ્ગો સિયાતિ.

ઇતિ નાનાત્તરાસિ નિટ્ઠિતો.

ઇતિ નિરુત્તિદીપનિયા નામ મોગ્ગલ્લાનબ્યાકરણ-

દીપનિયા તદ્ધિતકણ્ડો પઞ્ચમો.

૬. આખ્યાતકણ્ડ

સુદ્ધકત્તુરૂપ

અથ ધાતુપચ્ચયસંસિદ્ધં કાલ, કારક, પુરિસ, સઙ્ખ્યાભેદદીપકં લિઙ્ગભેદરહિતં ક્રિયાપધાનવાચકં ત્યાદ્યન્તનામકં આખ્યાતપદં દીપિયતે.

તત્થ ક્રિયં ધારેતીતિ **ધાતુ.** સા પકતિધાતુ, વિકતિધાતુ, નામધાતુવસેન તિવિધા.

તત્થ ભૂ, હૂ, ગમુ, પચ ઇચ્ચાદિ **પકતિધાતુ** નામ સભાવેન સિદ્ધત્તા.

તિતિક્ખ, તિકિચ્છ, બુભુક્ખ, જિઘચ્છઇચ્ચાદિ **વિકતિધાતુ** નામ સઙ્ખતવસેન સિદ્ધત્તા.

પુત્તીય, પબ્બતાય ઇચ્ચાદિ **નામધાતુ** નામ નામભૂતસ્સ સતો ક્રિયવાચીપચ્ચયયોગેન ધાતુટ્ઠાને ઠિતત્તા.

પકતિધાતુ ચ સકમ્મિકા'કમ્મિકવસેન દુવિધા.

તત્થયા ધાતુ કમ્માપેક્ખં ક્રિયં વદતિ, સા **સકમ્મિકા** નામ. ગામં ગચ્છતિ, ઓદનં પચતિ ઇચ્ચાદિ.

યા કમ્મનિરપેક્ખં ક્રિયં વદતિ, સા **અકમ્મિકા** નામ. ભવતિ, હોતિ, તિટ્ઠતિ, સેતિ ઇચ્ચાદિ.

સકમ્મિકા ચ એકકમ્મિક, દ્વિકમ્મિકવસેન દુવિધા.

તત્થ યા એકકમ્માપેક્ખં ક્રિયં વદતિ, સા એકકમ્મિકા નામ. ગામં ગચ્છતિ, ઓદનં પચતિ ઇચ્ચાદિ.

યા પધાના'પધાનવસેન કમ્મદ્વયાપેક્ખં ક્રિયં વદતિ, સા દ્વિકમ્મિકા નામ.

સા ચ ન્યાદિ, દુહાદિવસેન દુવિધા.

તત્થ યા ધાતુ પાપનત્થા હોતિ, સા ન્યાદિ નામ. અજં ગામં નેતિ, ભારં ગામં વહતિ, સાખં ગામં આકડ્ઢતિ.

સેસા દ્વિકમ્મિકા દુહાદિ નામ. ગાવિં ખીરં દુહતિ, બ્રાહ્મણં કમ્બલં યાચતિ, દાયકં ભિક્ખં ભિક્ખતિ, ગોણં વજં રુન્ધતિ, ભગવન્તં પઞ્હં પુચ્છતિ, સિસ્સં ધમ્મં અનુસાસતિ, ભગવા ભિક્ખૂ એતં [વચનં] અવોચ, રાજા અમચ્ચં વચનં બ્રવીતિ ઇચ્ચાદિ.

તત્થ યદા કમ્મસ્મિં રૂપં સિજ્ઝતિ, તદા વિભત્તિ, પચ્ચયા ન્યાદિમ્હિ પધાનકમ્મં વદન્તિ, દુહાદિમ્હિ અપધાનકમ્મં, સબ્બધાતૂસુ કારિતયોગે કારિતકમ્મન્તિ, સબ્બઞ્ચેતં ધાતૂનં પકતિઅત્થવસેન વુત્તં, અનેકત્થત્તા પન ધાતૂનં અત્થન્તરવચને વા નાનુપસગ્ગયોગે વા અકમ્મિકાપિ સકમ્મિકા હોન્તિ, સકમ્મિકાપિ અકમ્મિકા હોન્તિ.

અત્થન્તરવચને તાવ –

વિદ – સત્તાયં, ધમ્મો વિજ્જતિ, સંવિજ્જતિ.

વિદ – ઞાણે, ધમ્મં વિદતિ.

વિદ – લાભે, ધનં વિન્દતિ.

વિદ – અનુભવને, સુખં વેદેતિ, વિપાકં પટિસંવેદેતિ [મ॰ નિ॰ ૩.૩૦૩].

વિદ – આરોચને, વેદયામહં ભન્તે વેદયતીતિ મં ધારેતુ [ચૂળવ॰ અટ્ઠ॰ ૧૦૨], કારણં નિવેદેતિ, ધમ્મં પટિવેદેતિ ઇચ્ચાદિ.

નાનુપસગ્ગયોગે –

પદ-ગતિયં, મગ્ગં પજ્જતિ, પટિપજ્જતિ, મગ્ગો ઉપ્પજ્જતિ, નિપજ્જતિ, સમ્પજ્જતિ, ભોગો ભવતિ, સમ્ભવતિ, ભોગં અનુભવતિ, તણ્હં અભિભવતિ, પરિભવતિ, અધિભવતિ, અરઞ્ઞં અભિસમ્ભવતિ, અજ્ઝોગાહતીતિ અત્થો. ગચ્છન્તં મગ્ગે અભિસમ્ભવતિ, સમ્પાપુણાતીતિ અત્થો ઇચ્ચાદિ.

પદાનં બ્યઞ્જનસમ્પત્તિયા વા અત્થસમ્પત્તિયા વા ઉપકારકા વિભત્તિ, પચ્ચયા પચ્ચયા નામ.

તત્થ વિભત્તિયો ત્યાદિ, ત્વાદિઇચ્ચાદિના અટ્ઠવિધા ભવન્તિ, સરૂપતો છન્નવુતિવિધા.

તત્થ પુબ્બછક્કભૂતાનિ અટ્ઠચત્તાલીસરૂપાનિ **પરસ્સપદાનિ** નામ. પરછક્કભૂતાનિ અટ્ઠચત્તાલીસરૂપાનિ **અત્તનોપદાનિ** નામ.

તત્થ પરહિતપટિસંયુત્તેસુ ઠાનેસુ પવત્તિબહુલાનિ પદાનિ પરસ્સપદાનિ નામ. અત્તહિતપટિસંયુત્તેસુ પવત્તિબહુલાનિ અત્તનોપદાનિ નામાતિ **એકે**.

પરો વુચ્ચતિ કત્તા સબ્બક્રિયાસાધારણત્તા, અત્તા વુચ્ચતિ કમ્મં સકસકક્રિયાસાધારણત્તા, પરસ્સ અભિધાયકાનિ પદાનિ પરસ્સપદાનિ, અત્તનો અભિધાયકાનિ પદાનિ અત્તનોપદાનીતિ **અઞ્ઞે**.

અત્તા વુચ્ચતિ પદત્થાનં સરીરભૂતા ક્રિયા, કત્તુના પન સાધ્યટ્ઠેન ક્રિયરૂપાનિ ભાવ, કમ્માનિપિ અત્તાતિ વુચ્ચન્તિ. સાધકટ્ઠેન તેહિ પરભૂતો કત્તા પરો નામાતિ **અપરે**.

અત્તા વુચ્ચતિ અમ્હત્થો, પરો વુચ્ચતિ તુમ્હ, નામત્થો, પુબ્બછક્કાનિ પરબહુલત્તા પરસ્સપદાનિ નામ, પરછક્કાનિ પન રૂળ્હીવસેન અત્તનોપદાનિ નામાતિપિ વદન્તિ. ઇદં ન યુજ્જતિ પરછક્કેસુ તબ્બહુલમત્તસ્સાપિ અસિદ્ધત્તા. પાળિભાસં પન પત્વા દ્વિન્નં છક્કાનં અત્તહિત, પરહિતેસુ વા તીસુ કારકેસુ વા પવત્તિનાનાત્તં ન દિસ્સતિયેવ, તસ્મા ઇમસ્મિં ગન્થે તં નામદ્વયં ન ગહિતન્તિ દટ્ઠબ્બં.

પચ્ચયા પન ચતુબ્બિધા વિકરણ, કિચ્ચ, કારિત, ધાતુપચ્ચયવસેન.

તત્થ યે ધાતુસિદ્ધાનિ ત્યાદિપદાનિ તબ્બાદિપદાનિ ચ ગણવિભાગવસેન અઞ્ઞમઞ્ઞં વિસદિસરૂપાનિ કરોન્તિ, તે **વિકરણપચ્ચયા** નામ, લ, ય, ણોઇચ્ચાદયો.

ભાવ, કમ્મવિસયો ક્યો **કિચ્ચપચ્ચયો** નામ.

પરેસં આણાપનસઙ્ખાતે પયોજકબ્યાપારે પવત્તા ણિ, ણાપિપચ્ચયા **કારિતપચ્ચયા** નામ.

વિસું તંતંકિરિયવાચીભાવેન ધાતુરૂપા ખ, છ, સઇચ્ચાદિકા પચ્ચયા **ધાતુપચ્ચયા** નામ.

''કાલ, કારક, પુરિસ, સઙ્ખ્યાભેદદીપક''ન્તિ એત્થ અતીત, પચ્ચુપ્પન્ના'નાગત, કાલવિમુત્તવસેન કાલભેદો ચતુબ્બિધો.

તત્થ હિય્યત્તની, અજ્જત્તની [અજ્જતની (બહૂસુ)], પરોક્ખાતિ ઇમા તિસ્સો વિભત્તિયો અતીતે કાલે વત્તન્તિ.

વત્તમાના, પઞ્ચમીતિ દ્વે પચ્ચુપ્પન્ને.

એકા ભવિસ્સન્તી અનાગતે.

સત્તમી, કાલાતિપત્તીતિ દ્વે કાલવિમુત્તે વત્તન્તિ, અયં કિર પોરાણિકો વિભત્તીનં કમો, સો ચ પાળિયા સમેતિયેવ.

''સબ્બે સદ્ધમ્મગરુનો, વિહંસુ વિહરન્તિ ચ.

અથોપિ વિહરિસ્સન્તિ, એસા બુદ્ધાન ધમ્મતા''તિ [અ॰ નિ॰ ૪.૨૧] ચ –

''અબ્ભતીતા ચ યે બુદ્ધા, વત્તમાના અનાગતા''તિ ચ [અપ॰ થેર ૧.૧.૫૮૮] પાળી. ઇમસ્મિં કમે પઞ્ચમી, સત્તમીતિ નામદ્વયમ્પિ અન્વત્થવસેન સિદ્ધં ભવતિ. પચ્છા પન ગરુનો વત્તિચ્છાવસેન વિભત્તીનં નાનાકમં કરોન્તિ.

કત્તુ, કમ્મ, ભાવા પન કારકભેદો નામ. તત્થ ભાવો દુવિધો સાધ્ય, સાધનવસેન વિસેસન, વિસેસ્યવસેન ચ. તત્થ ધાત્વત્થકિરિયા **સાધ્યભાવો** નામ. પચ્ચયત્થકિરિયા **સાધનભાવો** નામ.

તેસુ સાધ્યભાવો નાનાધાતૂનં વસેન નાનાવિધો હોતિ. સાધનભાવો નાનાધાત્વત્થાનં પવત્તાકારસઙ્ખાતેન એકટ્ઠેન એકોવ હોતિ. સો પન યથા જાતિ નામ અનુપ્પન્નપક્ખે ઠિતે સઙ્ખતધમ્મે ઉપ્પાદેન્તી વિય ખાયતિ, તથા વોહારવિસયમત્તે ઠિતે સબ્બધાત્વત્થે પાતુભોન્તે કરોન્તો વિય ખાયતિ, તસ્મા સો સાધનન્તિ ચ કારકન્તિ ચ વુચ્ચતિ. યથા ચ જાતિવસેન ઉપ્પન્ના સઙ્ખતધમ્મા ''ચિન્તનં જાતં, ફુસનં જાત'' મિચ્ચાદિના એકન્તમેવ જાતિં વિસેસેન્તિ, તથા પચ્ચયત્થવસેન પાતુભોન્તા નાનાધાત્વત્થાપિ ''ભુય્યતે, ગમ્યતે, પચ્ચતે, ભવનં, ગમનં, પચન'' મિચ્ચાદિના એકન્તમેવ પચ્ચયત્થં વિસેસેન્તિ. વત્તિચ્છાવસેન પન ભાવસાધનપદેસુ ધાત્વત્થ, પચ્ચયત્થાનં અભેદોપિ વત્તું યુજ્જતિયેવ. ઇધ પન દ્વીસુ ભાવેસુ સાધનભાવો અધિપ્પેતોતિ.

પઠમ, મજ્ઝિમુ’ત્તમપુરિસા પુરિસભેદો. ‘પુરિસો’તિ ચ ‘‘યંકિઞ્ચાયં પુરિસપુગ્ગલો પટિસંવેદેતિ સુખં વા દુક્ખં વા અદુક્ખમસુખં વા’’તિ [મ॰ નિ॰ ૩.૧] એત્થ અત્તા એવ વુચ્ચતિ, સો ચ અત્તા ‘‘સો કરોતિ, સો પટિસંવેદેતી’’તિ [અ॰ નિ॰ ૬.૪૩; વિસુદ્ધિ॰ ૨.૫૮૦] એત્થ કારકોતિ વુચ્ચતિ. ઇતિ ‘પુરિસો’તિ કારકો એવ.

સો ચ તિવિધો નામત્થો, તુમ્હત્થો, અમ્હત્થો ચાતિ. તત્થ અત્તનો અજ્ઝત્તસન્તાનભૂતત્તા અમ્હત્થો ઉત્તમપુરિસો નામ, સેસા પન કમેન પઠમપુરિસો, મજ્ઝિમપુરિસોતિ વુચ્ચન્તિ. વિભત્તિયો પન તદ્દીપકત્તા પઠમપુરિસાદિનામં લભન્તિ. ઇદઞ્ચ નામં કારકભેદે અન્તોગધમેવાતિ કત્વા ઇમસ્મિં ગન્થે ન ગહિતન્તિ.

સઙ્ખ્યાભેદો દુવિધો એકત્ત, બહુત્તવસેન.

‘લિઙ્ગભેદરહિત’ન્તિ ‘‘પુરિસો ગચ્છતિ, ઇત્થી ગચ્છતિ, કુલં ગચ્છતિ’’ ઇચ્ચાદીસુ ‘પુરિસો’ઇચ્ચાદીનં અભિધેય્યપદાનં લિઙ્ગાનુગતો રૂપભેદો આખ્યાતપદે નત્થિ.

‘ક્રિયાપધાનવાચક’ન્તિ એત્થ ક્રિયં એવ પધાનતો અભિધાતિ, ન નામપદં વિય દબ્બં પધાનતો અભિધાતીતિ અધિપ્પાયો.

તત્થ ક્રિયા નામ ધાત્વત્થભાવો વુચ્ચતિ, સા ચ કાલવસેન અતીતક્રિયા, પચ્ચુપ્પન્નક્રિયા, અનાગતક્રિયા, કાલવિમુત્તક્રિયાતિ ચતુબ્બિધા હોતિ.

આણત્તિક્રિયા, આસિદ્ધક્રિયા, અનુમતિક્રિયા, પરિકપ્પક્રિયા, અરહ, સક્ક, વિધિ, નિમન્તના’મન્તનાદિક્રિયાતિ બહુવિધો ક્રિયાભેદોતિ.

ભૂ-સત્તાયં, સન્તસ્સ ભાવો સત્તા, તસ્સં સત્તાયં, ભૂધાતુ સત્તાયમત્થે વત્તતે, સબ્બપદત્થાનં સદ્દ, બુદ્ધિવિસયભાવેન વિજ્જમાનભાવે વત્તતેત્યત્થો.

૫૬૧. ક્રિયત્થા [ક॰ ૪૩૨, ૪૫૫; રૂ॰ ૩૬૨, ૫૩૦; ની॰ ૯૦૫, ૯૩૬; પા॰ ૩.૧.૯૧].

અધિકારસુત્તમિદં, ક્રિયત્થા પરં વિભત્તિ, પચ્ચયા ભવન્તીતિ અત્થો. ક્રિયા અત્થો યસ્સાતિ ક્રિયત્થો. પકતિધાતુ, વિકતિધાતુ, નામધાતુવસેન તિવિધો ધાતુ, કારિતપચ્ચયન્તરૂપમ્પિ વિકતિધાતુમ્હિ સઙ્ગહતિ.

૫૬૨. વત્તમાનેતિ અન્તિ સિ થ મિ મ તે અન્તે સે વ્હે એ મ્હે [ક॰ ૪૧૪; રૂ॰ ૪૨૮; ની॰ ૮૭૨; ચં॰ ૧.૨.૮૨; પા॰ ૩.૨.૧૨૩].

આરભિત્વા નિટ્ઠં અનુપગતો ભાવો વત્તમાનો નામ, તંસમ્બન્ધીકાલોપિ તદૂપચારેન વત્તમાનોતિ વુચ્ચતિ. વત્તમાને કાલે ક્રિયત્થા પરં ત્યાદિવિભત્તિયો ભવન્તિ. અયઞ્ચ વિભત્તિ ત્યાદીતિ ચ વત્તમાનકાલવિસયત્તા વત્તમાનાતિ ચ સિજ્ઝતિ.

૫૬૩. પુબ્બાપરછક્કાનમેકાનેકેસુ તુમ્હામ્હસેસેસુ દ્વે દ્વે મજ્ઝિમુત્તમપઠમા [ક॰ ૪૦૮; રૂ॰ ૪૩૧; ની॰ ૮૬૭].

તુમ્હનામં, અમ્હનામં, તદુભયતો સેસનામન્તિ તીસુ નામેસુ પયુજ્જમાનેસુ વા ગમ્યમાનેસુ વા એકસ્મિં વા અનેકેસુ વા અત્થેસુ પુબ્બછક્ક, પરછક્કાનં દ્વે દ્વે મજ્ઝિમ, ઉત્તમ, પઠમા વિભત્તિયો ભવન્તિ. ''ઉત્તમન્તિ ઉત્તરં અન્તિમ''ન્તિ ચૂળમોગ્ગલ્લાને વુત્તં.

એત્થ ચ વિભત્તિવિધાનમુખેન તંતંસઙ્ખ્યાવિધાનમ્પિ સિદ્ધં હોતિ.

કથં?તિ, અન્તિ, સિ, થ, મિ, મ ઇતિ પુબ્બછક્કં નામ.

તે, અન્તે, સે, વ્હે, એ, મ્હે ઇતિ પરછક્કં નામ.

પુબ્બછક્કે ચ-તિ, અન્તિદ્વયં પઠમદુકં નામ, સિ, થદ્વયં મજ્ઝિમદુકં નામ, મિ, મદ્વયં ઉત્તમદુકં નામ. એવં પરછક્કે.

તત્થ તુલ્યાધિકરણભૂતે સેસનામે પયુજ્જમાને વા ગમ્યમાને વા પઠમદુકં ભવતિ. તથા તુમ્હનામે મજ્ઝિમદુકં, અમ્હનામે ઉત્તમદુકં. દુકેસુ ચ એકસ્મિં અત્થે વત્તબ્બે એકવચનં, બહુમ્હિ વત્તબ્બે બહુવચનં.

એત્થ ચ નામાનં અત્થનિસ્સિતા કત્વત્થ, કમ્મત્થા ઇધ નામત્થાતિ વુચ્ચન્તિ. કત્તુ, કમ્મસઙ્ખાતે યસ્મિં નામત્થે ત્યાદિવિભત્તિયો ભવન્તિ, સો નામત્થો ત્યાદિવાચકાનં એવ વાચ્ચભૂતો વુત્તત્થો નામ હોતિ, ન સ્યાદિવિભત્તીનં.

વુત્તકત્તુ, કમ્માધિટ્ઠાનસ્સ ચ લિઙ્ગત્થસ્સ વાચકં નામપદં અભિધેય્યપદં નામ, એતદેવ તુલ્યાધિકરણપદન્તિ ચ વુચ્ચતિ.

અમાદયો ચ અત્થવાચકવિભત્તિયો એતસ્મિં ઓકાસં ન લભન્તિ, લિઙ્ગત્થમત્તજોતિકા પઠમાવિભત્તિ એવ ઓકાસં લભતિ. એવરૂપાનિ તુલ્યાધિકરણભૂતાનિ અભિધેય્યપદાનિ સન્ધાય સુત્તે 'તુમ્હમ્હસેસેસૂ'તિ વુત્તં.

ઇદઞ્ચ સુત્તં સુદ્ધેહિ તુમ્હ'મ્હ, સેસનામેહિ યુત્તવાક્યે ચ મિસ્સકેહિ યુત્તવાક્યે ચાતિ દ્વીસુ દ્વીસુ વાક્યેસુ વેદિતબ્બં.

તત્થ સુદ્ધેહિ યુત્તે પચ્ચેકં દુકાનિ વત્તન્તિ. યથા? સો ગચ્છતિ, તે ગચ્છન્તિ, ત્વં ગચ્છસિ, તુમ્હે ગચ્છથ, અહં ગચ્છામિ, મયં ગચ્છામાતિ.

તથા સુદ્ધદ્વન્દેપિ. યથા? સો ચ સો ચ ગચ્છતિ, ગચ્છન્તિ વા. તે ચ તે ચ ગચ્છન્તિ, સો ચ તે ચ ગચ્છન્તિ, ત્વઞ્ચ ત્વઞ્ચ ગચ્છસિ, ગચ્છથ વા. તુમ્હે ચ તુમ્હે ચ ગચ્છથ, ત્વઞ્ચ તુમ્હે ચ ગચ્છથાતિ.

મિસ્સકેહિ યુત્તે દ્વન્દવાક્યે પન 'વિપ્પટિસેધે'તિ સઙ્કેતત્તા પરદુકાનિ એવ ઓકાસં લભન્તિ, તેસુ ચ બહુવચનાનિ એવ. યથા? સો ચ ત્વઞ્ચ ગચ્છથ, સો ચ અહઞ્ચ ગચ્છામ, ત્વઞ્ચ અહઞ્ચ ગચ્છામ, સો ચ ત્વઞ્ચ અહઞ્ચ ગચ્છામ. એકવચનચતુક્કં.

તે ચ તુમ્હે ચ ગચ્છથ, તે ચ મયઞ્ચ ગચ્છામ, તુમ્હે ચ મયઞ્ચ ગચ્છામ, તે ચ તુમ્હે ચ મયઞ્ચ ગચ્છામ. બહુવચનચતુક્કં.

સો ચ તુમ્હે ચ ગચ્છથ, સો ચ મયઞ્ચ ગચ્છામ, ત્વઞ્ચ મયઞ્ચ ગચ્છામ, સો ચ ત્વઞ્ચ મયઞ્ચ ગચ્છામ. એકવચનમૂલચતુક્કં.

તે ચ ત્વઞ્ચ ગચ્છથ, તે ચ અહઞ્ચ ગચ્છામ, તુમ્હે ચ અહઞ્ચ ગચ્છામ, તે ચ તુમ્હે ચ અહઞ્ચ ગચ્છામ. બહુવચનમૂલચતુક્કં.

અપિ ચ ત્વઞ્ચ સો ચ ગચ્છથ, અહઞ્ચ સો ચ ગચ્છામ, ત્વઞ્ચ અહઞ્ચ સો ચ ગચ્છામ, તુમ્હે ચ સો ચ ગચ્છથ, મયઞ્ચ સો ચ ગચ્છામ, ત્વઞ્ચ તે ચ ગચ્છથ, અહઞ્ચ તે ચ ગચ્છામઇચ્ચાદીનિપિ ચતુક્કાનિ વેદિતબ્બાનિ.

અત્રિમા પાળી – તુવઞ્ચ પુત્તો સુણિસા ચ નત્તા, સમ્મોદમાના ઘરમાવસેથ [જા॰ ૧.૮.૭]. અહઞ્ચ પુત્તો સુણિસા ચ નત્તા, સમ્મોદમાના ઘરમાવસેમ [જા॰ ૧.૮.૭].

અહઞ્ચ દાનિ આયસ્મા ચ સારિપુત્તો ભિક્ખુસઙ્ઘં પરિહરિસ્સામ [મ॰ નિ॰ ૨.૧૬૦].

અહઞ્ચ ઇમે ચ ભિક્ખૂ સમાધિના નિસીદિમ્હા.

અહઞ્ચ ભરિયા ચ દાનપતી અહુમ્હા [જા॰ ૨.૨૨.૧૫૯૩].

અહઞ્ચ સામિકો ચ દાનપતી અહુમ્હા [જા॰ ૨.૨૨.૧૬૧૭] ઇચ્ચાદિ.

યં પન ‘‘સો ચ ગચ્છતિ, ત્વઞ્ચ ગચ્છસી’’તિ વત્તબ્બે ‘‘તુમ્હે ગચ્છથા’’તિ વા ‘‘સો ચ ગચ્છતિ, અહઞ્ચ ગચ્છામી’’તિ વત્તબ્બે ‘‘મયં ગચ્છામા’’તિ વા વચનં, તં પકતિબહુવચનમેવ, ન પરોપુરિસબહુવચનં.

યઞ્ચ કચ્ચાયને – ‘‘સબ્બેસમેકાભિધાને પરો પુરિસો’’તિ [ની॰ ૨૧૬ પિટ્ઠે] સુત્તં, તત્થપિ સબ્બેસં દ્વિન્નં વા તિણ્ણં વા મિસ્સકભૂતાનં નામ, તુમ્હ’મ્હાનં એકતો અભિધાને મિસ્સકદ્વન્દવાક્યે પરો પુરિસો યોજેતબ્બોતિ અત્થો ન ન સમ્ભવતીતિ.

૫૬૪. કત્તરિ લો [ક॰ ૪૫૫; રૂ॰ ૪૩૩; ની॰ ૯૨૫].

અપરોક્ખેસુ માન, ન્ત, ત્યાદીસુ પરેસુ ક્રિયત્થા પરં કત્તરિ લાનુબન્ધો અપચ્ચયો હોતિ. લાનુબન્ધો ‘ઊલસ્સે’તિ સુત્તે વિસેસનત્થો.

એતેન યત્થ માન, ન્ત, ત્યાદયો કત્તરિ વત્તન્તિ, તત્થ અયં લપચ્ચયોતિ લપચ્ચયેન તેસં કત્તુવાચકભાવં ઞાપેતિ, એસ નયો ‘‘ક્યો ભાવકમ્મેસુ...’’ ઇચ્ચાદીસુપિ.

એત્થ ચ વિકરણપચ્ચયા નામ બ્યઞ્જનપૂરણા એવ હોન્તિ, ન અત્થપૂરણા, તસ્મા યસ્મિં પયોગે તેહિ વિના પદરૂપં ન સિજ્ઝતિ, તત્થેવ તે વત્તન્તિ. યત્થ સિજ્ઝતિ, તત્થ ન વત્તન્તિ, અયમ્પિ લપચ્ચયો ધાતુતો પરં વિભત્તિસરે વા આગમસરે વા અસન્તે વત્તતિ, સન્તે પન ‘‘પચામિ, પચામ, પચાહિ, ગમેતિ, ગમેન્તિ, વજ્જેતિ, વજ્જેન્તિ’’-ઇચ્ચાદીસુ કારિયન્તરત્થાય વત્તતિ. યત્થ ચ પચ્ચયાનં લોપો વિહિતો, તત્થ ગણન્તર, રૂપન્તરપ્પસઙ્ગપટિસિદ્ધાય વત્તતિ, અઞ્ઞત્થ ન વત્તતિ.

૫૬૫. યુવણ્ણાનમેઓ પચ્ચયે [ક॰ ૪૮૫; રૂ॰ ૪૩૪; ની॰ ૯૭૫; ચં॰ ૧.૧.૮૨; પા॰ ૩.૧.૬૦].

વિભત્તિ, પચ્ચયા પચ્ચયો નામ. ઇ, કી, ખિ, ચિ, જિ ઇચ્ચાદયો ઇવણ્ણા નામ. યુ, જુ, ભૂ, હૂ ઇચ્ચાદયો ઉવણ્ણા નામ. પચ્ચયે પરે એકક્ખરધાત્વન્તાનં ઇવણ્ણુ'વણ્ણાનં કમેન એ, ઓવુદ્ધિયો હોન્તિ. 'પરો ક્વચી'તિ પરસરલોપો.

સંપુબ્બો-સમ્ભોતિ , સમ્ભોન્તિ, સમ્ભોસિ, સમ્ભોથ, સમ્ભોમિ, સમ્ભોમ.

અનુપુબ્બો-અનુભવને, સો ભોગં અનુભોતિ, તે ભોગં અનુભોન્તિ, ત્વં ભોગં અનુભોસિ, તુમ્હે ભોગં અનુભોથ, અહં ભોગં અનુભોમિ, મયં ભોગં અનુભોમ.

તત્થ યથા ''નીલો પટો''તિ એત્થ નીલસદ્દસ્સ અત્થો દુવિધો વાચ્ચત્થો, અભિધેય્યત્થોતિ.

તત્થ ગુણસઙ્ખાતો સકત્થો વાચ્ચત્થો નામ.

ગુણનિસ્સયો દબ્બત્થો અભિધેય્યત્થો નામ.

નીલસદ્દો પન વચ્ચાત્થમેવ ઉજું વદતિ, નીલસદ્દમત્તં સુણન્તો નીલગુણમેવ ઉજું જાનાતિ, તસ્મા ''પટો'' ઇતિ પદન્તરેન નીલસદ્દસ્સ અભિધેય્યત્થો આચિક્ખીયતિ.

તથા ''અનુભોતી''તિ એત્થ તિસદ્દસ્સ અત્થો દુવિધો વાચ્ચત્થો, અભિધેય્યત્થોતિ.

તત્થ કત્તુસત્તિસઙ્ખાતો સકત્થો **વાચ્ચત્થો** નામ.

સત્તિનિસ્સયો લિઙ્ગત્થો **અભિધેય્યત્થો** નામ.

તિસદ્દો પન વાચ્ચત્થમેવ ઉજું વદતિ, ન અભિધેય્યત્થં. ''અનુભોતી''તિ સુણન્તોસાધ્યક્રિયાસહિતં કત્તારમેવ ઉજું જાનાતિ, ન કિઞ્ચિ દબ્બન્તિ અત્થો. તસ્મા ''સો'' ઇતિ પદન્તરેન તિસદ્દસ્સ અભિધેય્યત્થો આચિક્ખીયતિ, વાચ્ચત્થસ્સ પન તિસદ્દેનેવ ઉજું વુત્તત્તા તતિયાવિભત્તિયા પુન આચિક્ખિતબ્બકિચ્ચં નત્થિ, લિઙ્ગત્થજોતનત્થં અભિધેય્યપદે પઠમાવિભત્તિ એવ પવત્તતીતિ. એસ નયો સબ્બત્થ.

૫૬૬. એઓનમયવા સરે [ક॰ ૫૧૩, ૫૧૪; રૂ॰ ૪૩૫, ૪૯૧; ની॰ ૧૦૨૭, ૧૦૨૮].

સરે પરે એ, ઓનં કમેન અય, અવા હોન્તિ. ય, વેસુ અ-કારો ઉચ્ચારણત્થો.

ભવતિ, ભવન્તિ, ભવસિ, ભવથ.

૫૬૭. હિમિમેસ્વસ્સ [ક॰ ૪૭૮; રૂ॰ ૪૩૮; ની॰ ૯૫૯].

હિ, મિ, મેસુ પરેસુ અ-કારસ્સ દીઘો હોતિ.

ભવામિ, ભવામ.

પરછક્કે – ભવતે, ભવન્તે, ભવસે, ભવવ્હે, ભવે, ભવમ્હે.

પપુબ્બો ભૂ-પવત્તિયં, નદી પભવતિ.

અધ્યા'ભિ, પરિપુબ્બો હિંસાયં, અધિભવતિ, અભિભવતિ, પરિભવતિ.

વિપુબ્બો વિનાસે, પાકટે, સોભણે ચ, વિભવતિ.

પરાપુબ્બો પરાજયે, પરાભવતિ.

અભિ, સંપુબ્બો પત્તિયં, અજ્ઝોગાહે ચ, અભિસમ્ભવતિ, તથા પાતુબ્ભવતિ, આવિભવતિ ઇચ્ચાદિ.

ઇતિ સુદ્ધકત્તુરૂપં.

સુદ્ધભાવકમ્મરૂપ

૫૬૮. ક્યો ભાવકમ્મેસ્વપરોક્ખેસુ માન ન્ત ત્યાદીસુ [ક॰ ૪૪૦; રૂ॰ ૪૪૫; ની॰ ૯૨૦; ચં॰ ૧.૧.૮૦; પા॰ ૩.૧.૬૭].

પરોક્ખાવજ્જિતેસુ માન, ન્તપચ્ચયેસુ ત્યાદીસુ ચ પરેસુ ક્રિયત્થા ભાવસ્મિં કમ્મનિ ચ કાનુબન્ધો યપચ્ચયો હોતિ, બહુલાધિકારા ક્વચિ કત્તરિ ચ.

રૂપં વિભુય્યતિ, સો પહીયિસ્સતિ [સં॰ નિ॰ ૧.૨૪૯], ભત્તં પચ્ચતિ, ગિમ્હે ઉદકં છિજ્જતિ, કુસૂલો ભિજ્જતિ.

૫૬૯. ન તે કાનુબન્ધનાગમેસુ.

કાનુબન્ધે નાગમે ચ ઇવણ્ણુ'વણ્ણાનં અસ્સ ચ તે એ, ઓ,-આ ન હોન્તીતિ ક્યમ્હિ વુદ્ધિ નત્થિ.

કમ્મે-તેન પુરિસેન ભોગો અનુભૂયતિ, તેન ભોગા અનુભૂયન્તિ, તેન ત્વં અનુભૂયસિ, તેન તુમ્હે અનુભૂયથ, તેન અહં અનુભૂયામિ, તેન મયં અનુભૂયામ. યસ્સ દ્વિત્તં રસ્સત્તઞ્ચ, અનુભુય્યતિ, અનુભુય્યન્તિ.

તત્થ "અનુભૂયતી"તિ એત્થ ક્યપચ્ચયસહિતસ્સ તિસદ્દસ્સ અત્થો દુવિધો વાચ્ચત્થો, અભિધેય્યત્થોતિ.

તત્થ કમ્મસત્તિસઙ્ખાતો સકત્થો **વાચ્ચત્થો** નામ.

સત્તિનિસ્સયો લિઙ્ગત્થો **અભિધેય્યત્થો** નામ.

તિસદ્દો પન ક્યપચ્ચયસહિતો વાચ્ચત્થમેવ ઉજું વદતિ, ન અભિધેય્યત્થં. "અનુભૂયતી"તિ સુણન્તો સાધ્યક્રિયાસહિતં કમ્મસત્તિં એવ ઉજું જાનાતિ, ન કિઞ્ચિ દબ્બન્તિ વુત્તં હોતિ. સેસં પુબ્બે વુત્તનયમેવ.

અનુભૂયતે , અનુભુય્યતે, અનુભૂયન્તે, અનુભુય્યન્તે, અનુભૂયસે, અનુભૂયવ્હે, અનુભૂયે, અનુભુય્યે, અનુભૂયમ્હે, અનુભુય્યમ્હે.

૫૭૦. ગરુપુબ્બા રસ્સા રે ન્તેન્તીનં [ક॰ ૫૧૭; રૂ॰ ૪૮૮; ની॰ ૧૧૦૫; ‘ગુરૂ...’ (બહૂસુ)].

ગરુપુબ્બમ્હા રસ્સતો ન્તે, ન્તીનં રેઆદેસો હોતિ.

જાયરે, જાયન્તિ, જાયરે, જાયન્તે, ગચ્છરે, ગચ્છન્તિ, ગચ્છરે, ગચ્છન્તે, ગમિસ્સરે, ગમિસ્સન્તિ, ગમિસ્સરે, ગમિસ્સન્તે.

ગરુપુબ્બાતિ કિં? પચન્તિ, પચન્તે.

રસ્સાતિ કિં? પાચેન્તિ, પાચન્તે.

એત્થ ચ સુત્તવિભાગેન ‘‘સબ્બં હિદં ભઞ્ઞરે કાલપરિયાયં [જા॰ ૧.૧૫.૩૭૦], મુઞ્ચરે બન્ધનસ્મા [જા॰ ૨.૨૨.૧૬૪૮], જીવરે’ વાપિ સુસ્સતી’’તિ [જા॰ ૨.૨૨.૮૪૦] એતાનિ પાળિપદાનિ સિજ્ઝન્તિ.

તત્થ ‘ભઞ્ઞરે’તિ ભિજ્જતિ, ‘મુઞ્ચરે’તિ મુઞ્ચન્તુ, ‘જીવરે’ વાપી’તિ જીવન્તો’વાપિ. અનુભૂયરે, અનુભૂયન્તિ, અનુભૂયરે, અનુભૂયન્તે.

ભાવો નામ ભવન, ગમનાદિકો ક્રિયાકારો, સો ધાતુના એવ તુલ્યાધિકરણભાવેન વિસેસીયતિ, ન નામપદેન, તસ્મા તત્થ તુમ્હ’મ્હ, સેસનામવસેન ત્યાદિદુકવિસેસયોગો નામ નત્થિ, પઠમદુકમેવ તત્થ ભવતિ, દબ્બસ્સેવ ચ તસ્સ અબ્યત્તસરૂપત્તા સઙ્ખ્યાભેદોપિ નત્થિ, એકવચનમેવ ભવતિ.

તેન ભોગં અનુભૂયતિ, અનુભુય્યતિ, અનુભૂયતે, અનુભુય્યતે, અનુભવનં હોતીતિ અત્થો.

ઇતિ સુદ્ધભાવકમ્મરૂપાનિ.

હેતુકત્તુરૂપ

૫૭૧. પયોજકબ્યાપારે ણાપિ ચ [ક॰ ૪૩૮; રૂ॰ ૫૪૦; ની॰ ૯૧૪].

યો સુદ્ધકત્તારં પયોજેતિ, તસ્સ પયોજકસ્સ કત્તુનો બ્યાપારે ક્રિયત્થા ણિ ચ ણાપિ ચ હોન્તિ. ણાનુબન્ધા વુદ્ધત્થા.

તેસુ ચ આકારન્તતો [‘અતો’ (મોગ॰)] ણાપિયેવ હોતિ, દાપેતિ, દાપયતિ.

ઉવણ્ણન્તતો ણિયેવ, સાવેતિ, સાવયતિ.

સેસતો દ્વેપિ, પાચેતિ, પાચયતિ, પાચાપેતિ, પાચાપયતિ.

પયોજકબ્યાપારોપિ ક્રિયા એવાતિ તદત્થવાચીહિ ણિ,-ણાપીહિ પરં વિભત્તિ, પચ્ચયા ભવન્તિ, ધાત્વન્તસ્સ ચ ણિ, ણાપીનઞ્ચ વુદ્ધિ.

સો મગ્ગં ભાવેતિ, તે મગ્ગં ભાવેન્તિ, ત્વં મગ્ગં ભાવેસિ, તુમ્હે મગ્ગં ભાવેથ, અહં મગ્ગં ભાવેમિ, મયં મગ્ગં ભાવેમ.

૫૭૨. આયાવા ણાનુબન્ધે [ક॰ ૫૧૫; રૂ॰ ૫૪૧; ની॰ ૧૦૨૯].

એ, ઓનં કમેન આય, આવા હોન્તિ સરાદો ણાનુબન્ધે પચ્ચયે પરે, સુત્તવિભત્તિયા અણાનુબન્ધેપિ આયા’વા હોન્તિ.

ગે-સદ્દે, ગાયતિ, ગાયન્તિ.

અપપુબ્બો ચે-પૂજાયં, અપચાયતિ, અપચાયન્તિ.

ઝે-ચિન્તાયં, ઝાયતિ, ઝાયન્તિ, ઉજ્ઝાયતિ, નિજ્ઝાયતિ ઇચ્ચાદિ.

૫૭૩. ણિણાપ્યાપીહિ ચ [“...વા” (બહૂસુ)].

ણિ , ણાપિ, આપીહિ ચ કત્તરિ લો હોતિ વા.

કારયતિ, કારાપયતિ, સદ્દાપયતિ.

ઇમિના અસરે ઠાને અયાદેસતો પરં અકારો હોતિ, સો મગ્ગં ભાવયતિ, ભાવયન્તિ, ભાવયસિ, ભાવયથ, ભાવયામિ, ભાવયામ.

ઇતિ હેતુકત્તુરૂપાનિ.

ત્યાદિ

‘ક્યો ભાવકમ્મેસૂ...’તિ ણિ, ણાપિપચ્ચયન્તતો યો.

૫૭૪. ક્યસ્સ [ક॰ ૪૪૨; રૂ॰ ૪૪૮; ની॰ ૯૨૨].

ક્રિયત્થા પરસ્સ ક્યસ્સ આદિમ્હિ ઈઞ હોતિ.

તેન મગ્ગો ભાવીયતિ, તેન મગ્ગા ભાવીયન્તિ, તેન ત્વં ભાવીયસિ, તેન તુમ્હે ભાવીયથ, તેન અહં ભાવીયામિ, તેન મયં ભાવીયામ.

રસ્સત્તે-ભાવિયતિ, ભાવિયન્તિ.

દ્વિત્તે-ભાવિય્યતિ, ભાવિય્યન્તિ. તથા ભાવયીયતિ, ભાવયીયન્તિ.

રસ્સત્તે-ભાવયિયતિ, ભાવયિયન્તિ.

દ્વિત્તે-ભાવયિય્યતિ, ભાવયિય્યન્તિ.

અકમ્મિકાપિ યા ધાતુ, કારિતે ત્વે’કકમ્મિકા;
એકકમ્મા દ્વિકમ્મા ચ, દ્વિકમ્મા ચ તિકમ્મકા.

ઇતિ સુદ્ધકત્તુરૂપં, સુદ્ધકમ્મરૂપં, હેતુકત્તુરૂપં, હેતુકમ્મરૂપન્તિ એકધાતુમ્હિ ચત્તારિ નિપ્ફન્નરૂપાનિ લબ્ભન્તિ.

કત્તુરૂપેન ચેત્થ કમ્મકત્તુરૂપમ્પિ સઙ્ગય્હતિ. કુસૂલો ભિજ્જતિ, ભિજ્જનધમ્મો ભિજ્જતિ.

કમ્મરૂપેન ચ કત્તુકમ્મરૂપમ્પિ સઙ્ગય્હતિ. તત્થ યં પદં કત્તુવાચકં સમાનં સદ્દરૂપેન કમ્મરૂપં ભવતિ, તં કત્તુકમ્મરૂપં નામ, તં પાળિયં બહુલં દિસ્સતિ.

રૂપં વિભાવિય્યતિ [મહાનિ॰ ૧૦૮], અતિક્કમિય્યતિ, સમતિક્કમિય્યતિ, વીતિવત્તિય્યતિ, નિમિત્તં અભિભુય્યતીતિ ગોત્રભુ [પટિ॰ મ॰ ૧.૫૯], પવત્તં અભિભુય્યતિ [પટિ॰ મ॰ ૧.૫૯], ચુતિં અભિભુય્યતિ, ઉપપત્તિં અભિભુય્યતીતિ [પટિ॰ મ॰ ૧.૫૯] ગોત્રભુ ઇચ્ચાદિ.

તથા સો પહીયેથાપિ નોપિ પહીયેથ [સં॰ નિ॰ ૧.૨૪૯], સો પહીયિસ્સતિ [સં॰ નિ॰ ૧.૨૪૯], નિહિય્યતિ યસો તસ્સ [દી॰ નિ॰ ૩.૨૪૬], હિય્યોતિ હિય્યતિ પોસો, પરેતિ પરિહાયતિ [જા॰ ૧.૧૫.૩૪૮], આજાનીયા હસીયન્તિ [જા॰ ૨.૨૨.૨૩૬૯], વિધુરસ્સ હદયં ધનિયતિ [જા॰ ૨.૨૨.૧૩૫૦] ઇચ્ચાદિ.

યઞ્ચ ‘યમ્હિ દા ધા મા થા હા પા મહ મથાદીનમી’તિ કચ્ચાયને સુત્તં, તં કમ્મનિ ઇચ્છન્તિ, કત્તરિ એવ યુજ્જતિ કમ્મનિ ઇવણ્ણાગમસ્સ સબ્ભાવા. સદ્દનીતિયં પન “સો પહીયિસ્સતી”તિ પદાનં ભાવરૂપત્તં દળ્હં વદતિ, તાનિ પન કત્તુકમ્મરૂપાનિ એવાતિ.

એત્થ ચ વત્તમાનં ચતુબ્બિધં નિચ્ચપવત્તં, પવત્તાવિરતં, પવત્તુપરતં, સમીપવત્તમાનન્તિ.

તત્થ **નિચ્ચપવત્તે** – ઇધાયં પબ્બતો તિટ્ઠતિ, ચન્દિમસૂરિયા પરિયાયન્તિ, દિસા ભન્તિ વિરોચમાના [અ॰ નિ॰ ૪.૬૯].

પવત્તાવિરતે – અપિ નુ તે ગહપતિ કુલે દાનં દીયતીતિ, દીયતિ મે ભન્તે કુલે દાનં [અ॰ નિ॰ ૯.૨૦].

એત્થ ચ યાવ દાને સઉસ્સાહો, તાવ યથાપવત્તા દાનક્રિયા વત્તમાના એવ નામ હોતિ ઉસ્સાહસ્સ અવિરતત્તા.

પવત્તુપરતે – ન ખાદતિ અયં મંસં, નેવ પાણં હનતિ [અ॰ નિ॰ ૩.૬૭], ન અદિન્નં આદિયતિ [અ॰ નિ॰ ૩.૬૭]. એત્થ યાવ તબ્બિપક્ખક્રિયં ન કરોતિ, તાવ વિરમણક્રિયા વત્તમાના એવ નામ હોતિ.

સમીપે – અતીતે – કુતો નુ ત્વં આગચ્છસિ [સં॰ નિ॰ ૧.૧૩૦], રાજગહતો આગચ્છામીતિ. અનાગતે – ધમ્મં તે દેસેમિ, સાધુકં સુણોહિ.

સુત્તવિભત્તેન તદાયોગે અતીતેપિ અયં વિભત્તિ હોતિ, વાકચીરાનિ ધુનન્તો, ગચ્છામિ અમ્બરે તદા [બુ॰ વં॰ ૨.૩૭].

યાવ, પુરે, પુરાયોગે અનાગતેપિ-ઇધેવ તાવ તિટ્ઠાહિ, યાવાહં આગચ્છામિ, યંનૂનાહં ધમ્મઞ્ચ વિનયઞ્ચ સઙ્ગાયેય્યં [પારા॰ અટ્ઠ॰ ૧.પઠમમહાસઙ્ગીતિકથા], પુરે અધમ્મો દિબ્બતિ, ધમ્મો પટિબાહિય્યતિ [ચૂળવ॰ ૪૩૭], દન્તે ઇમે છિન્દ પુરા મરામિ [જા॰ ૧.૧૬.૧૨૭].

એકંસત્થેપિ-નિરયં નૂનગચ્છામિ, એત્થ મે નત્થિ સંસયો [જા॰ ૨.૨૨.૩૩૧]. અવસ્સમ્ભાવિયત્થેપિ-ધુવં બુદ્ધો ભવામહં [બુ॰ વં॰ ૨.૧૦૯], ધુવં બુદ્ધો ભવિસ્સતિ [બુ॰ વં॰ ૨.૮૧] વા.

અનિયમત્થેપિ-મનસા ચે પસન્નેન, ભાસતિ વા કરોતિ વા [ધ॰ પ॰ ૨] ચિન્તેતીતિ ચિત્તં [ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૧], ફુસતીતિ ફસ્સો [ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૧], બુજ્ઝતીતિ બુદ્ધો.

કદા કરહિયોગેપિ-કદા ગચ્છતિ, કરહિ ગચ્છતિ, ગમિસ્સતિ વા.

ઇતિ ત્યાદિ.

ત્વાદિ

અથ ત્વાદિ વુચ્ચતે.

૫૭૫. તુ અન્તુ હિ થ મિ મ તં અન્તં સુ વ્હો એ આમસે [ક॰ ૪૨૪; રૂ॰ ૪૫૦; ની॰ ૮૯૭; ચં॰ ૧.૩.૧૨૨; પા॰ ૩.૩.૧૬૨].

વત્તમાને કાલે પઞ્હ, પત્થના, વિધીસુ ક્રિયત્થા ત્વાદયો હોન્તિ.

પઞ્હે-ધમ્મં વા ત્વં અધિયસ્સુ વિનયં વા [પાચિ॰ ૪૭૧ (અત્થતો સદિસં)].

પત્થનાસદ્દેન આસીસાદયોપિ સઙ્ગય્હન્તિ.

તત્થ પત્થનાયં-ભવાભવે સંસરન્તો, સદ્ધો હોમિ અમચ્છરી.

આસીસાયં-એતેન સચ્ચવજ્જેન, પજ્જુન્નો અભિવસ્સતુ [ચરિયા॰ ૩.૮૯], સબ્બે ભદ્રાનિ પસ્સન્તુ [જા॰ ૧.૨.૧૦૫], સબ્બે સત્તા અવેરા હોન્તુ [પટિ॰ મ॰ ૨.૨૨].

યાચને-એકં મે નયનં દેહિ [ચરિયા॰ ૧.૫૯].

આયાચને-દેસેતુ ભન્તે ભગવા ધમ્મં [દી॰ નિ॰ ૨.૬૮], ઓવદતુ મં ભગવા [સં॰ નિ॰ ૩.૧], અનુસાસતુ મં સુગત [સં॰ નિ॰ ૩.૧], ઉલ્લુમ્પતુ મં ભન્તે સઙ્ઘો [મહાવ॰ ૭૧], અસ્માકં અધિપન્નાનં, ખમસ્સુ રાજકુઞ્જર [જા॰ ૨.૨૧.૧૮૧], એથ બ્યગ્ઘા નિવત્તવ્હો [જા॰ ૧.૩.૬૬].

વિધિસદ્દેન નિયોજનાદયોપિ સઙ્ગય્હન્તિ.

તત્થ વિધિમ્હિ-અકુસલં પજહથ, કુસલં ઉપસમ્પજ્જ વિહરથ [પટિ॰ મ॰ ૩.૩૦; પારા॰ ૧૯], એવં વિતક્કેથ, મા એવં વિતક્કેથ [પટિ॰ મ॰ ૩.૩૦].

નિયોજને-એથ ભિક્ખવે સીલવા હોથ [અ॰ નિ॰ ૫.૧૧૪], અપ્પમાદેન સમ્પાદેથ [દી॰ નિ॰ ૨.૧૮૫], એથ ગણ્હથ બન્ધથ [દી॰ નિ॰ ૨.૩૪૨], મા વો મુઞ્ચિત્થ કિઞ્ચનં [દી॰ નિ॰ ૨.૩૪૨].

અજ્ઝેસને-ઉદ્દિસતુ ભન્તે થેરો પાતિમોક્ખં [મહાવ॰ ૧૫૫].

આણત્તિયં-સુણાતુ મે ભન્તે સઙ્ઘો [પારા॰ ૩૬૮].

પેસને-ગચ્છથ તુમ્હે સારિપુત્તા [પારા॰ ૪૩૨].

પવારણાયં-વદતુ મં ભન્તે સઙ્ઘો [મહાવ॰ અટ્ઠ॰ ૨૧૩], વદેથ ભન્તે યેનત્થો [પારા॰ ૨૯૦].

અનુમતિયં-પરિભુઞ્જ વા વિસ્સજ્જેહિ વા યથાપચ્ચયં વા કરોહિ [પાચિ॰ ૩૭૪].

વરદાને-ફુસ્સતી વરવણ્ણાભે, વરસ્સુ દસધા વરે [જા॰ ૨.૨૨.૧૬૫૫], ઇચ્છિતં પત્થિતં તુય્હં, ખિપ્પમેવ સમિજ્ઝતુ [અ॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૧.૧.૧૯૨].

અનુઞ્ઞાયં-પુચ્છ વાસવ મં પઞ્હં, યં કિઞ્ચિ મનસિચ્છસિ [દી॰ નિ॰ ૨.૩૫૬].

કતાવકાસા પુચ્છવ્હો [સુ॰ નિ॰ ૧૦૩૬].

સમ્પટિચ્છને-એવં હોતુ [દી॰ નિ॰ ૨.૪૧૯].

અક્કોસે-મુદ્ધા તે ફલતુ સત્તધા [જા॰ ૧.૧૬.૨૯૫], ચોરા તં ખણ્ડાખણ્ડિકં છિન્દન્તુ [મ॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૧].

સપથે-એતેન સચ્ચવજ્જેન, પુત્તો ઉપ્પજ્જતં ઇસે [જા॰ ૧.૧૪.૧૦૪], મુસા મે ભણમાનાય, મુદ્ધા ફલતુ સત્તધા [જા॰ ૧.૧૪.૧૦૪].

આમન્તને-એતુ વેસ્સન્તરો રાજા [જા॰ ૨.૨૨.૨૩૪૧], ‘‘એહિ ભિક્ખુ ચર બ્રહ્મચરિયં [મહાવ॰ ૨૮], એથ ભિક્ખવે સીલવા હોથ’’ ઇચ્ચાદીસુપિ એહિ, એથસદ્દા આમન્તને તિટ્ઠન્તિ.

નિમન્તને-અધિવાસેતુ મે ભન્તે ભગવા સ્વાતનાય ભત્તં [પારા॰ ૭૭].

પવેદને-વેદયતીતિ મં સક્ઙો ધારેતુ [ચૂળવ॰ અટ્ઠ॰ ૧૦૨], ઉપાસકં મં ભવં ગોતમો ધારેતુ [દી॰ નિ॰ ૧.૨૯૯], પુનારાયુ ચ મે લદ્ધો, એવં જાનાહિ મારિસ [દી॰ નિ॰ ૨.૩૬૯].

પત્તકાલે-પરિનિબ્બાતુ ભન્તે ભગવા, પરિનિબ્બાતુ સુગતો, પરિનિબ્બાનકાલો ભન્તે ભગવતો [દી॰ નિ॰ ૨.૧૬૮], કાલો ખો તે મહાવીર, ઉપ્પજ્જ માતુકુચ્છિયં [બુ॰ વં॰ ૧.૬૭], બ્યાકરોહિ અગ્ગિવેસ્સન ન દાનિ તે તુણ્હીભાવસ્સ કાલો [મ॰ નિ॰ ૧.૩૫૭].

અનુભોતુ, અનુભોન્તુ, અનુભોહિ, અનુભોથ, અનુભોમિ, અનુભોમ, ભવતુ, ભવન્તુ, 'હિમિમેસ્વસ્સા'તિ હિ, મિ, મેસુ અસ્સ દીઘો, ત્વં પણ્ડિતો ભવાહિ.

૫૭૬. હિસ્સતો લોપો [ક॰ ૪૭૯; રૂ॰ ૪૫૨; ની॰ ૯૬૦; ચં॰ ૫.૩.૯૯; પા॰ ૬.૪.૧૦૫].

અકારતો પરસ્સ હિસ્સ લોપો હોતિ.

અતોતિ કિં? બ્રૂહિ, દેહિ, હોહિ.

ઇમિના અતો હિસ્સ લોપો, ત્વં પણ્ડિતો ભવ.

તુમ્હે પણ્ડિતા ભવથ, ભવામિ, ભવામ.

પરછક્કે-સો ભવતં, તે ભવન્તં, ત્વં ભવસ્સુ, તુમ્હે ભવવ્હો, અહં ભવે, મયં ભવામસે, ઇમાનિ સુદ્ધકત્તુરૂપાનિ.

અનુભૂયતુ , અનુભૂયન્તુ, અનુભુય્યતુ, અનુભુય્યન્તુ ઇચ્ચાદિ સુદ્ધકમ્મરૂપં.

ભાવેતુ, ભાવેન્તુ, ભાવયતુ, ભાવયન્તુ ઇચ્ચાદિ હેતુકત્તુરૂપં.

ભાવીયતુ, ભાવીયન્તુ. રસ્સત્તે-ભાવિયતુ, ભાવિયન્તુ. દ્વિત્તે-ભાવિય્યતુ, ભાવિય્યન્તુ. તથા ભાવયીયતુ, ભાવયીયન્તુઇચ્ચાદિ હેતુકમ્મરૂપં.

'એય્યાથસ્સે'ઇચ્ચાદિસુત્તેન થસ્સ વ્હો, તુમ્હે ભવવ્હો, ભવથ વા.

ઇતિ ત્વાદિ.

એય્યાદિ

અથ એય્યાદિ વુચ્ચતે.

૫૭૭. હેતુફલેસ્વેય્ય એય્યું એય્યાસિ એય્યાથ એય્યામિ એય્યામ એથ એરં એથો એય્યાવ્હો [એય્યવ્હો (મોગ્ગલ્લાનાદીસુ)] **એય્યં એય્યામ્હે વા** [ક॰ ૪૧૬; રૂ॰ ૪૫૪; ની॰ ૮૮૦; ચં॰ ૧.૩.૧૨૦; પા॰ ૩.૩.૧૫૬].

અઞ્ઞમઞ્ઞસમ્બન્ધિનિયા હેતુક્રિયાયઞ્ચ ફલક્રિયાયઞ્ચ ક્રિયત્થા એય્યાદયો હોન્તિ વા. હેતુફલેસુપિ કદાચિ અઞ્ઞવિભત્તુપ્પત્તિદીપનત્થો વાસદ્દો, સચે સો યાનં લભિસ્સતિ, ગમિસ્સતિ, સચે ન લભિસ્સતિ, ન ગમિસ્સતિ ઇચ્ચાદિ.

સચે સઙ્ખારો નિચ્ચો ભવેય્ય, સુખો નામ ભવેય્ય, સચે સો પણ્ડિતો ભવેય્ય, સુખિતો ભવેય્ય.

૫૭૮. પઞ્હપત્થનાવિધીસુ [ચં॰ ૧.૩.૧૨૧; પા॰ ૩.૩.૧૬૧].

એતેસુ એય્યાદયો હોન્તિ.

પઞ્હે-કિન્નુ ખો ત્વં વિનયં વા અધિય્યેય્યાસિ ધમ્મં વા.

પત્થનાયં-ભવેય્યં જાતિજાતિયં.

વિધિમ્હિ-પાણં ન હનેય્ય, અદિન્નં ન આદિયેય્ય, દાનં દદેય્ય, સીલં રક્ખેય્ય.

૫૭૯. સત્તારહેસ્વેય્યાદી [ક॰ ૪૧૬; રૂ॰ ૪૫૪; ની॰ ૮૮૧-૪; ચં॰ ૧.૩.૧૨૮; પા॰ ૩.૩.૧૬૯-૧૭૨; સત્યરહેસ્વેય્યાદી (બહૂસુ)].

સત્તિયં અરહત્થે ચ એય્યાદયો હોન્તિ.

ભવં રજ્જં કરેય્ય, ભવં રજ્જં કાતું સક્કો, કાતું અરહોતિ અત્થો.

સો ઇમં વિજટયે જટં [સં॰ નિ॰ ૧.૨૩].

૫૮૦. સમ્ભાવને વા [ક॰ ૪૧૬; રૂ॰ ૮૫૪; ની॰ ૮૮૧, ૮૮૩-૪; ચં॰ ૧.૩.૧૧૮-૯; પા॰ ૩.૩.૧૫૪-૫].

સમ્ભાવનેપિ એય્યાદયો હોન્તિ વા.

પબ્બતમપિ સિરસા ભિન્દેય્ય, ભવેય્ય, ભવેય્યું, ભવેય્યાસિ, ભવેય્યાથ, ભવેય્યામિ, ભવેય્યામ.

પરછક્કે-સો ભવેથ, તે ભવેરં, ત્વં ભવેથો, તુમ્હે ભવેય્યાવ્હો, અહં ભવેય્યં, મયં ભવેય્યામ્હે, ઇતિ સુદ્ધકત્તુરૂપાનિ.

અનુભૂયેય્ય, અનુભૂયેય્યું. દ્વિત્તે રસ્સત્તં, અનુભુય્યેય્ય, અનુભુય્યેય્યું ઇચ્ચાદિ સુદ્ધકમ્મરૂપં.

ભાવેય્ય , ભાવેય્યું, ભાવયેય્ય, ભાવયેય્યું ઇચ્ચાદિ હેતુકત્તુરૂપં.

ભાવીયેય્ય, ભાવીયેય્યું. રસ્સત્તે-ભાવયિયેય્ય, ભાવયિયેય્યું. દ્વિત્તે-ભાવિય્યેય્ય, ભાવિય્યેય્યું. તથા ભાવયીયેય્ય, ભાવયીયેય્યું ઇચ્ચાદિ હેતુકમ્મરૂપં.

૫૮૧. એય્યેય્યાસેય્યંનં ટે [ક॰ ૫૧૭; રૂ॰ ૪૮૮; ની॰ ૧૧૦૫].

એય્ય, એય્યાસિ, એય્યમિચ્ચેતેસં ટે હોતિ વા.

અત્રિમા પાળી-ચજે મત્તા સુખં ધીરો, પસ્સે ચે વિપુલં સુખં [ધ॰ પ॰ ૨૯૦]. કિં ત્વં સુતસોમા'નુતપ્પે [જા॰ ૨.૨૧.૩૯૯], ધીરં પસ્સે સુણે ધીરં, ધીરેન સહ સંવસે [જા॰ ૧.૧૩.૯૪] ઇચ્ચાદિ.

સો ભવે, ભવેય્ય, ત્વં ભવે, ભવેય્યાસિ, અહં ભવે, ભવેય્યં.

૫૮૨. **એય્યુંસ્સું** [ક॰ ૫૧૭; રૂ॰ ૪૮૮; ની॰ ૧૧૦૫].

એય્યુંસ્સ ઉં હોતિ વા.

અત્રિમા પાળી-વજ્જું વા તે ન વા વજ્જું, નત્થિ નાસાય રૂહના [જા॰ ૧.૩.૩૩], ઉપયાનાનિ મે દજ્જું, રાજપુત્ત તયી ગતેતિ [જા॰ ૨.૨૨.૨૬].

૫૮૩. **એય્યામસ્સેમુ ચ** [ક॰ ૫૧૭; રૂ॰ ૪૮૮; ની॰ ૧૧૦૫].

એય્યામસ્સ એમુ ચ હોતિ, અન્તસ્સ ઉ ચ.

અત્રિમા પાળી-કથં જાનેમુ તં મયં [દી॰ નિ॰ ૨.૩૧૮], મુઞ્ચેમુ નં ઉરગં બન્ધનસ્મા [જા॰ ૧.૧૫.૨૫૨], દક્ખેમુ તે નાગ નિવેસનાનિ [જા॰ ૧.૧૫.૨૫૪], ગન્ત્વાન તં પટિકરેમુ અચ્ચયં, અપ્પેવ નં પુત્ત લભેમુ જીવિતં [જા॰ ૧.૧૫.૧૩], દજ્જેમુ ખો પઞ્ચસતાનિ ભોતો [જા॰ ૨.૨૨.૧૩૦૨], પઞ્હં પુચ્છેમુ મારિસ [દી॰ નિ॰ ૨.૩૫૪], વિહરેમુ અવેરિનો [દી॰ નિ॰ ૨.૩૫૭], તયાજ્જ ગુત્તા વિહરેમુ રત્તિન્તિ [જા॰ ૧.૨.૧૮]. ભવેય્યામુ, ભવેય્યામ.

મહાવુત્તિના ક્વચિ મજ્ઝે ય્યા-કારસ્સ લોપો, અત્થં ધમ્મઞ્ચ પુચ્છેસિ [જા॰ ૧.૧૬.૧૫૦], ઉરેગણ્ડાયો બુજ્ઝેસિ, તાયો બુજ્ઝેસિ માણવ [જા॰ ૨.૧૭.૧૩૨-૧૩૩], યથા ગતિં મે અભિસમ્ભવેથ [જા॰ ૨.૧૭.૮૭-૮૯], યથા ગતિં તે અભિસમ્ભવેમ [જા॰ ૨.૧૭.૮૭-૮૯], ઓકાસં સમ્પજાનાથ, વને યત્થ વસેમસેતિ [જા॰ ૨.૨૨.૧૮૮૫ 'વસામસે'].

'એય્યાથસ્સે'ઇચ્ચાદિસુત્તેન એય્યાથસ્સ ઓ ચ, તુમ્હે ભવેય્યાથો, ભવેય્યાથ વા.

એત્થ ચ પુબ્બે વુત્તા પઞ્હ, પત્થના, વિધિપ્પભેદા ઇધપિ યથાપયોગં વેદિતબ્બા. પઞ્હસદ્દેન પરિપઞ્હ, પરિપુચ્છા, પરિવિતક્ક, પરિવીમંસાદયો સઙ્ગય્હન્તિ.

પરિપઞ્હે-ધમ્મં વા પઠમં સઙ્ગાયેય્યામ વિનયં વા.

પરિપુચ્છાયં-વદેથ ભન્તે કિમહં કરેય્યં, કો ઇમસ્સ અત્થો, કથઞ્ચસ્સ અત્થં અહં જાનેય્યં.

પરિવિતક્કે-કસ્સાહં પઠમં ધમ્મં દેસેય્યં [દી॰ નિ॰ ૨.૭૨], યંનૂનાહં ધમ્મઞ્ચ વિનયઞ્ચ સઙ્ગાયેય્યં [પારા॰ અટ્ઠ॰ ૧.પઠમમહાસઙ્ગીતિકથા].

પરિવીમંસાયં-ગચ્છેય્યં વા અહં ઉપોસથં, ન વાગચ્છેય્યં [મહાવ॰ ૧૩૭].

પત્થનાયં-એવંરૂપો સિયં અહં અનાગતમદ્ધાનં [મ॰ નિ॰ ૩.૨૭૪], ઉમ્માદન્ત્યા રમિત્વાન, સિવિરાજા તતો સિયં [જા॰ ૨.૧૮.૭૦], પસ્સેય્ય તં વસ્સસતં અરોગં [જા॰ ૨.૨૧.૪૫૩].

આયાચને-લભેય્યાહં ભન્તે ભગવતો સન્તિકે પબ્બજ્જં, લભેય્યં ઉપસમ્પદં [મહાવ॰ ૨૮; સં॰ નિ॰ ૨.૧૭].

વિધિમ્હિ-ચરેય્ય ધમ્મં [જા॰ ૧.૧૪.૬૩].

નિયોજને-ચરેય્યાદિત્તસીસોવ, નત્થિ મચ્ચુસ્સ ના ગમો [સં॰ નિ॰ ૧.૧૪૫].

અજ્ઝેસને-યસ્સ સિયા આપત્તિ, સો આવિકરેય્ય [મહાવ॰ ૧૩૨], યસ્સ નક્ખમતિ, સો ભાસેય્ય [મહાવ॰ ૭૦].

પવારણાયં-વદેય્યાથ ભન્તે યેનત્થો [પારા॰ ૨૯૦].

અનુમતિયં-તં જનો હરેય્ય વા દહેય્ય વા યથાપચ્ચયં વા કરેય્ય [મ॰ નિ॰ ૧.૨૪૭].

અનુઞ્ઞાયં-આકઙ્ખમાનો સઙ્ઘો કમ્મં કરેય્ય [ચૂળવ॰ ૬].

આમન્તને-યદા તે પહિણેય્યામિ, તદા એય્યાસિ ખત્તિય [જા॰ ૨.૨૨.૬૩૫].

નિમન્તને-ઇધ ભવં નિસીદેય્ય.

પત્તકાલે-સઙ્ઘો ઉપોસથં કરેય્ય, પાતિમોક્ખં ઉદ્દિસેય્ય [મહાવ॰ ૧૬૭].

‘સમ્ભાવને વા’તિ વાસદ્દો અવુત્તવિકપ્પનત્થો, તેન પરિકપ્પ, ક્રિયાતિપન્નાદયો સઙ્ગય્હન્તિ.

તત્થ પરિકપ્પો દુવિધો ભૂતા’ભૂતવસેન.

તત્થ ભૂતપરિકપ્પે-યો બાલં સેવેય્ય, સોપિ બાલો ભવેય્ય.

અભૂતપરિકપ્પે-યદા કચ્છપલોમાનં, પાવારો તિવિધો સિયા [જા॰ ૧.૮.૭૮]. યદા સસવિસાણાનં, નિસ્સેણી સુકતા સિયા [જા॰ ૧.૮.૭૯].

ક્રિયાતિપન્ને-સચે સો અગારં અજ્ઝાવસેય્ય, રાજા અસ્સ ચક્કવત્તી [દી॰ નિ॰ ૩.૧૩૬].

ઇતિ એય્યાદિ.

હિય્યત્તની

અથ હિય્યત્તની વુચ્ચતે.

૫૮૪. અનજ્જત્તને આ ઊ ઓ ત્થ અ મ્હા ત્થ ત્થું સે વ્હં ઇં મ્હસે [ક॰ ૪૧૮; રૂ॰ ૪૫૬; ની॰ ૮૮૬; ચં॰ ૧.૨.૭૭; પા॰ ૩.૨.૧૧૧].

અજ્જતો અઞ્ઞસ્મિં ભૂતે કાલે ક્રિયત્થા પરં આઇચ્ચાદયો હોન્તિ.

૫૮૫. આ ઈ સ્સાદીસ્વઉ વા [ક॰ ૫૧૯; રૂ॰ ૪૫૭; ની॰ ૧૦૩૨].

આઇચ્ચાદીસુ ઈઇચ્ચાદીસુ સ્સાદીસુ ચ તેસં આદિમ્હિ અઉ હોતિ વા.

સો અભવા, ભવા, તે અભવૂ, ભવૂ, ત્વં અભવો, ભવો, તુમ્હે અભવત્થ, ભવત્થ, અહં અભવ, ભવ, મયં અભવમ્હા, ભવમ્હા.

પરછક્કે-અભવત્થ, ભવત્થ, અભવત્થું, ભવત્થું, અભવસે, ભવસે, અભવવ્હં, ભવવ્હં, અભવિં, ભવિં, અભવમ્હસે, ભવમ્હસે.

૫૮૬. આ ઈ ઊ મ્હા સ્સા સ્સામ્હાનં વા [ક॰ ૫૧૭; રૂ॰ ૪૮૮; ની॰ ૧૧૦૫].

એતેસં રસ્સો હોતિ વા.

સો અભવ, તે અભવુ, મયં અભવમ્હ.

‘એય્યાથસ્સે’ઇચ્ચાદિના આસ્સ ત્થત્તં, અસ્સ ચ અં, સો અભવત્થ, ભવત્થ, અભવા, ભવા વા, અહં અભવં, ભવં, અભવ, ભવ વા, ઇમાનિ સુદ્ધકત્તુરૂપાનિ.

એત્થ ચ મહાવુત્તિના આ-વિભત્તિયા થાદેસો બહુલં દિસ્સતિ, મેદની સમ્પકમ્પથ [જા॰ ૨.૨૨.૧૬૭૨], વિસઞ્ઞી સમપજ્જથ [જા॰ ૨.૨૨.૩૨૮], ઇમા ગાથા અભાસથ [જા॰ ૨.૨૨.૩૨૮], તુચ્છો કાયો અદિસ્સથ [થેરગા॰ ૧૭૨], નિબ્બિદા સમતિટ્ઠથ [થેરગા॰ ૨૭૩], એકો રહસિ ઝાયથ [જા॰ ૧.૧૫.૨૮૬] ઇચ્ચાદિ. તથા ઓ-વિભત્તિયા ચ, દુબ્ભેય્યં મં અમઞ્ઞથ ઇચ્ચાદિ.

ઇતિ હિય્યત્તની.

અજ્જત્તની

અથ અજ્જત્તની વુચ્ચતે.

૫૮૭. ભૂતે ઈ ઉં ઓ ત્થ ઇં મ્હા આ ઊ સે વ્હં અં મ્હે [ક॰ ૪૧૯; રૂ॰ ૪૬૯; ની॰ ૮૮૭].

અભવીતિ ભૂતો, અતીતોતિ અત્થો, ભૂતે કાલે ક્રિયત્થા પરં ઈઇચ્ચાદયો હોન્તિ.

૫૮૮. અ ઈ સ્સા સ્સત્યાદીનં બ્યઞ્જનસ્સિઉ [ક॰ ૫૧૬; રૂ॰ ૪૬૬; ની॰ ૧૦૩૦; ચં॰ ૧.૨.૭૬; પા॰ ૩.૨.૧૧૦ અઈસ્સઆદીનં બ્યઞ્જનસ્સિઉ (બહૂસુ)].

અઆદિસ્સ ઈઆદિસ્સ સ્સાઆદિસ્સ સ્સતિઆદિસ્સ ચ બ્યઞ્જનસ્સ આદિમ્હિ ઇઉ હોતિ. ‘બ્યઞ્જનસ્સા’તિ એતેન અઆદિમ્હિ પઞ્ચ, ઈઆદિમ્હિ સત્તાતિ દ્વાદસ સુદ્ધસરવિભત્તિયો પટિક્ખિપતિ.

‘આઈસ્સાદીસ્વઉ વા’ઇતિ સુત્તેન વિકપ્પેન ધાત્વાદિમ્હિ અકારો.

સો અભવી, ભવી, તે અભવું, ભવું, ત્વં અભવો, ભવો, તુમ્હે અભવિત્થ, ભવિત્થ, અહં અભવિં, ભવિં, મયં અભવિમ્હા, ભવિમ્હા, સો અભવા, ભવા, તે અભવૂ, ભવૂ, ત્વં અભવિસે, ભવિસે, તુમ્હે અભવિવ્હં, ભવિવ્હં, અહં અભવં, ભવં, મયં અભવિમ્હે, ભવિમ્હે.

‘આઈઊ’ઇચ્ચાદિના ઈ, મ્હા, આ, ઊનં રસ્સત્તે-સો અભવિ, ભવિ, મયં અભવિમ્હ, ભવિમ્હ, સો અભવ, ભવ, તે અભવુ, ભવુ.

૫૮૯. એય્યાથસ્સેઅઆઈથાનં ઓ અ અં ત્થ ત્થો વ્હો વા [ક॰ ૫૧૭; રૂ॰ ૪૮૮; ની॰ ૧૧૦૫; ‘...વ્હોક’ (બહૂસુ)].

એય્યાથાદીનં યથાક્કમં ઓઆદયો હોન્તિ વા.

તુમ્હે ગચ્છેય્યાથો, ગચ્છેય્યાથ વા, ત્વં અગચ્છિસ્સ, અગચ્છિસ્સે વા, અહં અગમં, ગમં, અગમ, ગમ વા, સો અગમિત્થ, ગમિત્થ, અગમા, ગમા વા, સો અગમિત્થો, ગમિત્થો, અગમી, ગમી વા, તુમ્હે ગચ્છવ્હો, ગચ્છથ વાતિ.

ઇમિના ઈ, આ, અવચનાનં ત્થો, ત્થ, અંઆદેસા હોન્તિ, સો અભવિત્થો, ભવિત્થો, સો અભવિત્થ, ભવિત્થ, અહં અભવં, ભવં.

અત્રિમા પાળી – ઈમ્હિ-પક્કો ચ મા વિસિયિત્થો [જા॰ ૧.૧૩.૪૪], સઞ્ઞિઘેત્થો મયા સહ [જા॰ ૧.૧૬.૨૪૧]. આમ્હિ-અનુમોદિત્થ વાસવો [જા॰ ૨.૨૨.૧૬૬૭], નિમન્તયિત્થ વાસવો [જા॰ ૨.૨૨.૧૬૬૭], ખુબ્ભિત્થ નગરં તદા [જા॰ ૨.૨૨.૧૬૭૩], સુભૂતિત્થેરો ગાથં અભાસિત્થ [થેરગા॰ ૧]. અમ્હિ-ઇધાહં મલ્લિકં દેવિં એતદવોચં [સં॰ નિ॰ ૧.૧૧૯], અજાનમેવં આવુસો અવચં જાનામીતિ [પારા॰ ૧૯૫], અહં કામાનં વસમન્વગં [જા॰ ૨.૧૯.૪૫], અજ્ઝગં અમતં સન્તિં ઇચ્ચાદિ.

૫૯૦. ઉંસ્સિંસ્વંસુ [ક॰ ૫૦૪, ૫૧૭; રૂ॰ ૪૭૦-૪૮૮; ની॰ ૧૦૧૬-૧૧૦૫].

ઉમિચ્ચસ્સ ઇંસુ, અંસુ હોન્તિ.

અગમિંસુ, અગમંસુ, અગમું. ઇમિના ઉંસ્સ ઇંસુ, અભવિંસુ, ભવિંસુ.

૫૯૧. ઓસ્સ અ ઇ ત્થ ત્થો [ક॰ ૫૧૭; રૂ॰ ૪૮૮; ની॰ ૧૧૦૫].

ઓસ્સ અઇચ્ચાદયો હોન્તિ.

ત્વં અભવ, ત્વં અભવિ, ત્વં અભવિત્થ, ત્વં અભવિત્થો.

અત્રિમા પાળી-ઓસ્સ અત્તે-મા હેવં આનન્દ અવચ [દી॰ નિ॰ ૨.૯૫], ત્વમેવ દાનિ'મકર, યં કામો બ્યગમા તયિ [જા॰ ૧.૨.૧૬૭]. ઇત્તે-મા ત્વં ભાયિ મહારાજ, મા ત્વં ભાયિ રથેસભ [જા॰ ૨.૨૨.૬૮૪], મા ચિન્તેસિ મા ત્વં સોચિ, યાચામિ લુદ્દકં અહં [ગવેસિતબ્બં]. ત્થત્તેમાસ્સુ તિણ્ણો અમઞ્ઞિત્થ [જા॰ ૨.૨૨.૨૫૫], મા કિલિત્થ મયા વિના [જા॰ ૨.૨૨.૧૭૧૩], માસ્સુ કુજ્ઝિત્થ નાવિક [જા॰ ૧.૬.૫]. ત્થોત્તે-મા પુરાણે અમઞ્ઞિત્થો [થેરગા॰ ૨૮૦], મા દય્હિત્થો પુનપ્પુનં [સં॰ નિ॰ ૧.૨૧૨], તિણમત્તે અસજ્જિત્થો [જા॰ ૧.૧.૮૯], મા ત્વં બ્રહ્મુનો વચનં ઉપાતિવત્તિત્થો [મ॰ નિ॰ ૧.૫૦૨], મા ત્વં મઞ્ઞિત્થો ન મં જાનાતી [મ॰ નિ॰ ૧.૫૦૨] તિ.

તત્થ 'મા દય્હિત્થો'ઇચ્ચાદીનિ પરોક્ખાવચનેનપિ સિજ્ઝન્તિ.

સુત્તવિભત્તેન ત્થસ્સ ત્થો હોતિ, તં વો વદામિ ભદ્દન્તે, યાવન્તેત્થ સમાગતા [અપ॰ થેર ૧.૧.૩૬૭], મસ્સુ મિત્તાનં દુબ્ભિત્થો. મિત્તદુબ્ભો હિ પાપકોતિ [જા॰ ૧.૧૬.૨૨૨].

મહાવુત્તિના ઓસ્સ ક્વચિ લોપો, પુન દાનં અદા તુવં [જા॰ ૨.૨૨.૧૭૮૬], મા નો ત્વં તાત અદદા [જા॰ ૨.૨૨.૨૧૨૬], મા ભોતિ કુપિતા અહુ [જા॰ ૨.૨૨.૧૯૩૧], માહુ પચ્છાનુતાપિની [સં॰ નિ॰ ૧.૧૬૨; થેરીગા॰ ૫૭].

૫૯૨. સિ [ક॰ ૫૧૭; રૂ॰ ૪૮૮; ની॰ ૧૧૦૫].

ઓસ્સ સિ હોતિ વા.

ત્વં અભવસિ, ભવસિ, ત્વં અનુભોસિ.

૫૯૩. મ્હાત્થાનમુઉ [ક॰ ૫૧૭; રૂ॰ ૪૮૮; ની॰ ૧૧૦૫].

મ્હા, ત્થાનં આદિમ્હિ ઉઉ હોતિ.

અસ્સોસુમ્હા, અહેસુમ્હા, અવોચુમ્હા, અવોચુત્થ ઇચ્ચાદીનિ દિસ્સન્તિ.

તુમ્હે અભવુત્થ, ભવુત્થ, અભવિત્થ, ભવિત્થ વા, મયં અભવુમ્હા, ભવુમ્હા, અભવિમ્હા, ભવિમ્હા વા.

૫૯૪. ઇંસ્સ ચ સુઉ [ક॰ ૫૧૭; રૂ॰ ૪૮૮; ની॰ ૧૧૦૫; "...સિઉ" (બહૂસુ)].

ઇમિચ્ચસ્સ મ્હા, ત્થાનઞ્ચ આદિમ્હિ સુઉ હોતિ, સાગમો હોતીતિ અત્થો. ચસદ્દેન ઈઆદીનમ્પિ આદિમ્હિ સાગમો હોતિ, સાગમે ચ સતિ બ્યઞ્જનં હોતિ, તસ્સ આદિમ્હિ ઇઆગમો લબ્ભતિ. તેન "ઇમા ગાથા અભાસિસું [ગવેસિતબ્બં], તે મે અસ્સે અયાચિસું, યથાભૂતં વિપસ્સિસું" [જા॰ ૨.૨૨.૧૮૬૩] ઇચ્ચાદીનિ [દી॰ નિ॰ ૩.૨૭૭] સિજ્ઝન્તિ.

સો ભોગં અનુભોસિ, અનુભવિ વા, તુમ્હે અનુભોસિત્થ, અનુભવિત્થ વા, અહં અનુભોસિં, અનુભવિં વા. મયં અનુભોસિમ્હા અનુભવિમ્હા વા.

૫૯૫. એઓન્તા સું [ક૰ ૫૧૭; રૂ૰ ૪૮૮; ની૰ ૧૧૦૫; 'એઓત્તા સું'' (બહૂસુ)].

એદન્તતો ઓદન્તતો ચ પરસ્સ ઉંવચનસ્સ સું હોતિ વા.

આનેસું, સાયેસું, ચિન્તેસું, પચ્ચનુભોસું, પરિભોસું, અધિભોસું, અભિભોસું.

સુત્તવિભત્તેન આદન્તતોપિ ચ, વિહાસું વિહરન્તિ ચ [સં૰ નિ૰ ૧.૧૭૩], તે અનુભોસું, ઇમાનિ સુદ્ધકત્તુરૂપાનિ.

તેન ભોગો અન્વભૂયી, અનુભૂયી.

રસ્સત્તે-અન્વભૂયિ, અનુભૂયિ.

દ્વિત્તે-અન્વભુય્યિ, અનુભુય્યિ.

તેન ભોગા અન્વભૂયું, અનુભૂયું, અન્વભૂયિંસુ, અનુભૂયિંસુ ઇચ્ચાદિ સુદ્ધકમ્મરૂપં.

સો મગ્ગં અભાવિ, ભાવિ, અભાવેસિ, ભાવેસિ, અભાવયિ, ભાવયિ, તે મગ્ગં અભાવિંસુ, ભાવિંસુ.

'એઓન્તાસુ'ન્તિ એદન્તમ્હા સું. તે મગ્ગં અભાવેસું, ભાવેસું, અભાવયિંસુ, ભાવયિંસુ, ત્વં મગ્ગં અભાવય, ભાવય, અભાવયિ, ભાવયિ, ત્વં મગ્ગં અભાવિત્થ, ભાવિત્થ, અભાવયિત્થ, ભાવયિત્થ, ત્વં મગ્ગં અભાવયિત્થો, ભાવયિત્થો, ત્વં મગ્ગં અભાવેસિ, ભાવેસિ, તુમ્હે મગ્ગં અભાવિત્થ, ભાવિત્થ, અભાવયિત્થ, ભાવયિત્થ, અહં મગ્ગં અભાવિં, ભાવિં, અભાવેસિં, ભાવેસિં, અભાવયિં, ભાવયિં, મયં મગ્ગં અભાવિમ્હા, ભાવિમ્હા, અભાવિમ્હ, ભાવિમ્હ, અભાવયિમ્હા, ભાવયિમ્હા, અભાવયિમ્હ, ભાવયિમ્હ.

સો મગ્ગં અભાવા, ભાવા, અભાવિત્થ, ભાવિત્થ, અભાવયિત્થ, ભાવયિત્થ ઇચ્ચાદિ હેતુકત્તુરૂપં.

તેન મગ્ગો અભાવિયિ, ભાવિયિ, તેન મગ્ગા અભાવિયિંસુ, ભાવિયિંસુ ઇચ્ચાદિ હેતુકમ્મરૂપં.

ઇતિ અજ્જત્તની.

પરોક્ખા

અથ પરોક્ખા વુચ્ચતે.

૫૯૬. પરોક્ખે અ ઉ એ થ અં મ્હ ત્થ રે ત્થો વ્હો ઇં મ્હે [ક૰ ૪૧૭; રૂ૰ ૪૬૦; ની૰ ૮૮૭; ચં૰ ૧.૨.૮૧; પા૰ ૩.૨.૧૧૫].

અક્ખાનં ઇન્દ્રિયાનં પરં પરોક્ખં, અપચ્ચક્ખન્તિ અત્થો. ભૂતે કાલે અત્તનો પરોક્ખક્રિયાય વત્તબ્બાય ક્રિયત્થા અઆદયો હોન્તિ.

મહાવુત્તિના ગસ્સ દીઘો વા, સો કિર જગામ, તે કિર જગામુ, ત્વં કિર જગામે, તુમ્હે કિર જગામિત્થ, અહં કિર જગામં, મયં કિર જગામિમ્હ ઇચ્ચાદિ.

એત્થ ચ 'સો કિર જગામ' ઇચ્ચાદીનિ **અનુસ્સવપરોક્ખાનિ** નામ.

'અહં કિર જગામં, મયં કિર જગામિમ્હા'તિ ઇદં અત્તના ગન્ત્વાપિ ગમનં પમુટ્ઠસ્સ વા અસમ્પટિચ્છિતુકામસ્સ વા **પટિવચનપરોક્ખં** નામ.

૫૯૭. પરોક્ખાયઞ્ચ [ક॰ ૪૫૮; રૂ॰ ૪૬૧; ની॰ ૯૩૯; ચં॰ ૫.૧.૩; પા॰ ૬.૧.૨].

પરોક્ખમ્હિ પુબ્બક્ખરં એકસ્સરં દ્વેરૂપં હોતિ, ચસદ્દેન અઞ્ઞસ્મિમ્પિ દ્વેદ્વેરૂપં સિજ્ઝતિ.

ચઙ્કમતિ, દદ્દલ્લતિ, દદાતિ, જહાતિ, જુહોતિ, લોલુપો, મોમૂહો.

૫૯૮. દુતિયચતુત્થાનં પઠમતતિયા [ક॰ ૪૬૧; રૂ॰ ૪૬૪; ની॰ ૯૪૨].

દ્વિત્તે પુબ્બેસં દુતિય, ચતુત્થાનં કમેન પઠમ, તતિયા હોન્તિ.

૫૯૯. પુબ્બસ્સ અ [ક॰ ૪૫૦; રૂ॰ ૪૬૩; ની॰ ૯૪૬; ચં॰ ૬.૨.૧૨૬; પા॰ ૭.૪.૭૩].

દ્વિત્તે પુબ્બસ્સ ભૂસ્સ અન્તો અ હોતિ.

૬૦૦. ભૂસ્સ વુક [ક॰ ૪૭૫; રૂ॰ ૪૬૫; ની॰ ૯૫૬; ચં॰ ૫.૩.૯૨; પા॰ ૬.૪.૮૮].

દ્વિત્તે ભૂધાતુસ્સ અન્તે વુક હોતિ, વાગમો હોતીતિ અત્થો.

"તત્થપ્પનાદો તુમુલો બભૂવા"તિ [જા॰ ૨.૨૨.૧૪૩૭] પાળિ.

સો કિર રાજા બભૂવ, તે કિર રાજાનો બભૂવુ, ત્વં બભૂવે.

'અ ઈ સ્સા સ્સત્યાદીનં બ્યઞ્જનસ્સિઉ' ઇતિ સુત્તેન બ્યઞ્જનાદિમ્હિ ઇઆગમો, તુમ્હે બભૂવિત્થ, અહં બભૂવં, મયં બભૂવિમ્હ , સો બભૂવિત્થ, તે બભૂવિરે, ત્વં બભૂવિત્થો, તુમ્હે બભૂવિવ્હો, અહં બભૂવિં, મયં બભૂવિમ્હે, ઇમાનિ સુદ્ધકત્તુરૂપાનિ.

'ક્યો ભાવકમ્મેસ્વપરોક્ખેસૂ'તિ પટિસિદ્ધત્તા પરોક્ખમ્હિ ભાવકમ્મેસુ યપચ્ચયો ન હોતિ, 'તેન કિર ભોગો અનુબભૂવિત્થ, તેન ભોગો અનુબભૂવિરે'તિઆદિના યોજેતબ્બં.

ઇતિ પરોક્ખા.

અથ સ્સત્યાદિ વુચ્ચતે.

૬૦૧. ભવિસ્સતિ સ્સતિ સ્સન્તિ સ્સસિ સ્સથ સ્સામિ સ્સામ સ્સતે સ્સન્તે સ્સસે સ્સવ્હે સ્સં સ્સામ્હે [ક॰ ૪૨૧; રૂ॰ ૪૭૩; ની॰ ૮૯૨; ચં॰ ૧.૩.૨; પા॰ ૩.૩.૧૩].

ભવિસ્સતીતિ ભવિસ્સન્તો, અનાગતકાલો, તસ્મિં ભવિસ્સતિ કાલે ક્રિયત્થસ્સ ત્યાદયો હોન્તિ.

૬૦૨. નામે ગરહાવિમ્હયેસુ [ક॰ ૪૨૧; રૂ॰ ૪૭૩; ની॰ ૮૯૩; ચં॰ ૧.૩.૧૦૯, ૧૧૫; પા॰ ૩.૩.૧૪૩, ૧૫૦].

નિપાતનામયોગે ગરહાયઞ્ચ વિમ્હયે ચ સ્સત્યાદયો હોન્તિ, અતીતકાલેપિ સ્સત્યાદીનં ઉપ્પત્તિદીપનત્થમિદં સુત્તં, અનુત્થુનન, પચ્ચાનુતાપ, પચ્ચાનુમોદનાદીનિપિ એત્થ સઙ્ગય્હન્તિ.

તત્થ ગરહાયં-અત્થિ નામ તાત સુદિન્ન આભિદોસિકં કુમ્માસં પરિભુઞ્જિસ્સસિ [પારા॰ ૩૨].

વિમ્હયે-યત્ર હિ નામ સઞ્ઞી સમાનો પઞ્ચમત્તાનં સકટસતાનં સદ્દં ન સોસ્સતિ [દી॰ નિ॰ ૨.૧૯૨].

અનુત્થુનનાદીસુ-ન અત્તના પટિચોદેસ્સં, ન ગણસ્સ આરોચેસ્સં [પાચિ॰ ૬૬૫], ન પુબ્બે ધનમેસિસ્સં [જા॰ ૧.૧૨.૫૦], ઇતિ પચ્છાનુતપ્પતિ [જા॰ ૧.૧૨.૫૩], ભૂતાનં નાપચાયિસ્સં, પહુ સન્તો ન પોસિસ્સં, પરદારં અસેવિસ્સં [જા॰ ૧.૧૨.૫૪], ન પુબ્બે પયિરુપાસિસ્સં [જા॰ ૧.૧૨.૫૮], ઇતિ પચ્છાનુતપ્પતિ [જા॰ ૧.૧૨.૫૦], અનેકજાતિસંસારં, સન્ધાવિસ્સં અનિબ્બિસં [ધ॰ પ॰ ૧૫૩].

કત્થચિ પન ગાથાવસેન એકસકારલોપો, મિત્તો મિત્તસ્સ પાનિયં, અદિન્નં પરિભુઞ્જિસં [જા॰ ૧.૧૧.૫૯], નિરયમ્હિ અપચ્ચિસં [થેરીગા॰ ૪૩૮], ગચ્છન્તો નં ઉદક્ખિસં [ગવેસિતબ્બં], યોનિસો પચ્ચવેક્ખિસં [થેરગા॰ ૩૪૭] ઇચ્ચાદિ.

‘અ ઈ સ્સા સ્સત્યાદીનં બ્યઞ્જનસ્સિઉ’ ઇતિ ઇઆગમો, ભવિસ્સતિ, ભવિસ્સન્તિ, ભવિસ્સરે, ભવિસ્સસિ, ભવિસ્સથ, ભવિસ્સામિ, ભવિસ્સામ, ભવિસ્સતે, ભવિસ્સન્તે, ભવિસ્સરે, ભવિસ્સસે, ભવિસ્સવ્હે, ભવિસ્સં, ભવિસ્સામ્હે.

અનુભોસ્સતિ, અનુભોસ્સન્તિ, અનુભોસ્સરે ઇચ્ચાદિ સુદ્ધકત્તુરૂપં.

અનુભૂયિસ્સતિ, અનુભૂયિસ્સન્તિ, અનુભૂયિસ્સરે.

૬૦૩. ક્યસ્સ સ્સે [ક॰ ૫૧૭; રૂ॰ ૪૮૮; ની॰ ૧૧૦૫].

ક્યસ્સ લોપો હોતિ વા સ્સકારવતિ વિભત્તિમ્હિ.

તેન મગ્ગો ગમિસ્સતિ, ગમીયિસ્સતિ વા, તેન મગ્ગો અગમિસ્સા, અગમીયિસ્સા વાતિ વિકપ્પેન ક્યસ્સ લોપો.

તેન ભોગો અનુભવિસ્સતિ, અનુભૂયિસ્સતિ વા, તેન ભોગા અનુભવિસ્સન્તિ, અનુભૂયિસ્સન્તિ વા ઇચ્ચાદિ સુદ્ધકમ્મરૂપં.

ભાવિસ્સતિ, 'ઊલસ્સે'તિ ઇસ્સ એ, ભાવેસ્સતિ, ભાવયિસ્સતિઇચ્ચાદિ હેતુકત્તુરૂપં.

તેન મગ્ગો ભાવીયિસ્સતિ, મગ્ગા ભાવીયિસ્સન્તિ ઇચ્ચાદિ હેતુકમ્મરૂપં.

ઇતિ સ્સત્યાદિ.

સ્સાદિ

અથ સ્સાદિ વુચ્ચતે.

૬૦૪. એય્યાદોતિપત્તિયં સ્સા સ્સંસુ સ્સે સ્સથ સ્સં સ્સામ્હા સ્સથ સ્સિંસુ સ્સસે સ્સવ્હે સ્સિં સ્સામ્હસે [ક॰ ૪૨૨; રૂ॰ ૪૭૫; ની॰ ૮૯૫; ચં॰ ૧.૩.૧૦૭; પા॰ ૩.૩.૧૩૯; એય્યાદો વાતિપત્તિયં (બહૂસુ)].

એય્યાદિવિસયે ક્રિયાતિપત્તિયં સ્સાદયો ભવન્તિ. એય્યાદિવિસયો નામ હેતુફલક્રિયાસમ્ભવો, તદુભયક્રિયાય અભાવો ક્રિયાતિપત્તિ.

સા દુવિધા અતીતા ચ અનાગતા ચ.

તત્થ અતીતાયં-સચે સો પઠમવયે પબ્બજ્જં અલભિસ્સા, અરહા અભવિસ્સા ['સચે પન નિક્ખમિત્વા પબ્બજિસ્સ, અરહત્તં પાપુણિસ્સ' (ધમ્મપદ અટ્ઠ॰ ૧)] ઇચ્ચાદિ.

અનાગતાયં-સચાહં ન ગમિસ્સં, મહાજાનિયો સો અભવિસ્સા ઇચ્ચાદિ.

'આઈસ્સાદીસ્વઉ વા'ઇતિ ધાત્વાદિમ્હિ વિકપ્પેન અકારાગમો,'અ ઈસ્સા સ્સત્યાદીનં બ્યઞ્જનસ્સિઉ' ઇતિ સ્સાદીસુ ઇઆગમો, અભવિસ્સા, ભવિસ્સા, અભવિસ્સંસુ, ભવિસ્સંસુ, અભવિસ્સે, ભવિસ્સે, અભવિસ્સથ, ભવિસ્સથ, અભવિસ્સં, ભવિસ્સં, અભવિસ્સામ્હા, ભવિસ્સામ્હા, અભવિસ્સથ, ભવિસ્સથ, અભવિસ્સિંસુ, ભવિસ્સિંસુ, અભવિસ્સસે, ભવિસ્સસે, અભવિસ્સવ્હે, ભવિસ્સવ્હે, અભવિસ્સિં, ભવિસ્સિં, અભવિસ્સામ્હસે, ભવિસ્સામ્હસે.

'આઈઊ'ઇચ્ચાદિના સ્સા, સ્સામ્હાનં રસ્સત્તે-સો અભવિસ્સ, ભવિસ્સ, મયં અભવિસ્સામ્હ, ભવિસ્સામ્હ. 'એય્યાથસ્સે'ઇચ્ચાદિના સ્સેસ્સ અત્તે-ત્વં અભવિસ્સ, ભવિસ્સ ઇચ્ચાદીનિ રૂપચતુક્કાનિ યથાસમ્ભવં યોજેતબ્બાનિ.

ઇતિસ્સાદિ.

ભૂધાતુરૂપં નિટ્ઠિતં.

અટ્ઠવિભત્તુપ્પત્તિરાસિ નિટ્ઠિતો.

ભૂવાદિગણ

આકારન્તધાતુરૂપ

ઇતો પટ્ઠાય સરન્તધાતુયો સરાનુક્કમેન, બ્યઞ્જનન્તધાતુયો અક્ખરાનુક્કમેન વુચ્ચન્તે.

કચ્ચાયનગન્થે અનેકસ્સરધાતુયો ઇધ બ્યઞ્જનન્તધાતુયો નામ. તસ્મા ઇધ ધાત્વન્તસરલોપકિચ્ચં નામ નત્થિ.

ખા, ખ્યા-કથને, ગા-સદ્દે, ઘા-ગન્ધોપાદાને, ઞા-પઞ્ઞાયને અવબોધને ચ, ઠા-ગતિનિવત્તિયં, તા-પાલને, થા-ઠાને , દા-દાને, ધા-ધારણે, પા-પાને, ફા-વુદ્ધિયં, ભા-દિત્તિયં, મા-માને, યા-ગતિયં, લા-આદાને છેદને ચ, વા-ગતિ, બન્ધ, ગન્ધનેસુ, સા-અસ્સાદને તનુકરણે અન્તકમ્મનિ ચ, હા-ચાગે, ન્હા-સોચેય્યે.

ત્યાદ્યુપ્પત્તિ, કત્તરિલો, મહાવુત્તિના સરે પરે આદન્તમ્હા ક્વચિ યાગમો, અક્ખાતિ. પરસ્સરલોપો, અક્ખાયતિ, ક્રિયં આખ્યાતિ, આખ્યાયતિ, જાતિં અક્ખાહિ પુચ્છિતો [સુ॰ નિ॰ ૪૨૩], સઞ્ઞાયતિ, સઞ્ઞાયિંસુ મહેસયો [વિ॰ વ॰ અટ્ઠ॰ ગન્થારમ્ભકથા], ગન્ધં ઘાયતિ, પઞ્ઞાયતિ, પઞ્ઞાયન્તિ, પઞ્ઞાયતુ, પઞ્ઞાયન્તુ.

કમ્મે ક્યો, ધમ્મો ઞાયતિ, ધમ્મા ઞાયન્તિ, વિઞ્ઞાયતિ, વિઞ્ઞાયન્તિ.

પયોજકબ્યાપારે-ણાપિ, ઞાપેતિ, ઞાપેન્તિ, ઞાપયતિ, ઞાપયન્તિ.

કમ્મે-ઞાપીયતિ, ઞાપીયન્તિ, ઠાતિ, ઠાન્તિ, ઓપુપ્ફા પદ્મા ઠાન્તિ, માલાવ ગન્થિતા ઠાન્તિ, ધજગ્ગાનેવ દિસ્સરે [જા॰ ૨.૨૨.૧૯૮૯].

૬૦૫. ઞ્ઞીલસ્સે [ક॰ ૫૧૦; રૂ॰ ૪૮૭; ની॰ ૧૦૨૩].

ઞાનુબન્ધસ્સ ઈઆગમસ્સ ચ કત્તરિ વિહિતસ્સ લપચ્ચયસ્સ ચ ક્વચિ એત્તં હોતીતિ લસ્સ એત્તં.

અધિટ્ઠેતિ, અધિટ્ઠેન્તિ.

૬૦૬. ઠાપાનં તિટ્ઠપિવા [ક॰ ૪૬૮-૯; રૂ॰ ૪૯૨-૪; ની॰ ૯૪૯].

ઠા, પાનં તિટ્ઠ, પિવા હોન્તિ ન્ત, માન, ત્યાદીસુ.

તિટ્ઠતિ, તિટ્ઠન્તિ.

૬૦૭. પાદિતો ઠાસ્સ વા ઠહો ક્વચિ [ક॰ ૫૧૭; રૂ॰ ૪૮૮; ની॰ ૧૧૦૫].

પાદયો ઉપસગ્ગા પાદિ નામ, પાદિતો પરસ્સ ઠાસ્સ ઠહો હોતિ વા ક્વચિ.

સણ્ઠહતિ, સણ્ઠહન્તિ, સણ્ઠાતિ, સણ્ઠાન્તિ, ઉપટ્ઠહતિ, ઉપટ્ઠહન્તિ, ઉપટ્ઠાતિ, ઉપટ્ઠાન્તિ.

કમ્મે –

૬૦૮. અઞ્ઞાદિસ્સિ ક્યે [ક॰ ૫૦૨; રૂ॰ ૪૯૩; ની॰ ૧૦૧૫; ‘અઞ્ઞાદિસ્સાસીક્યે’ (બહૂસુ)].

ઞાદિતો અઞ્ઞસ્સ આકારન્તક્રિયત્થસ્સ ઇ હોતિ ક્યે પરમ્હિ.

અધિટ્ઠીયતિ, અધિટ્ઠીયન્તિ, ઉપટ્ઠીયતિ, ઉપટ્ઠીયન્તિ.

અઞ્ઞાદિસ્સાતિ કિં? ઞાયતિ, ઞાયન્તિ, આક્ખાયતિ, આક્ખાયન્તિ, આખ્યાયતિ, આખ્યાયન્તિ.

ણાપિમ્હિ-પતિટ્ઠાપેતિ, પતિટ્ઠાપેન્તિ, પતિટ્ઠાપયતિ, પતિટ્ઠાપયન્તિ.

અજ્જત્તનિમ્હિ વિકપ્પેન સાગમો, અટ્ઠાસિ, પતિટ્ઠાસિ, અધિટ્ઠહિ, અધિટ્ઠાસિ, અધિટ્ઠેસિ, સણ્ઠહિ, સણ્ઠાસિ, ઉપટ્ઠહિ, ઉપટ્ઠાસિ.

‘ઉંસ્સિંસ્વંસૂ’તિ ઉંસ્સ ઇંસુ, અંસુ, અધિટ્ઠહિંસુ, સણ્ઠહિંસુ, ઉપટ્ઠહિંસુ. અત્થમેન્તમ્હિ સૂરિયે, વાળા પન્થે ઉપટ્ઠહું [જા॰ ૨.૨૨.૨૧૮૬]. અટ્ઠંસુ, ઉપટ્ઠહંસુ.

પરછક્કે-અટ્ઠા બુદ્ધસ્સ સન્તિકે [સુ॰ નિ॰ ૪૩૧].

કમ્મે-અધિટ્ઠિયિ, અધિટ્ઠિયિંસુ, ઉપટ્ઠિયિ, ઉપટ્ઠિયિંસુ.

ણાપિમ્હિ-પતિટ્ઠાપેસિ , પતિટ્ઠાપયિ, સણ્ઠાપેસિ, સણ્ઠાપયિ.

‘એઓન્તાસુ’ન્તિ ઉંસ્સસું, સરલોપો, અટ્ઠાસું, ઉપટ્ઠાસું, પતિટ્ઠાપેસું, સણ્ઠાપેસું, પતિટ્ઠાપયું, સણ્ઠાપયું, પતિટ્ઠાપયિંસુ, સણ્ઠાપયિંસુ.

સ્સત્યાદિમ્હિ-ઠસ્સતિ, ઠસ્સન્તિ, રસ્સત્તં, ઉપટ્ઠિસ્સતિ, ઉપટ્ઠિસ્સન્તિ, અહં ભોતિં ઉપટ્ઠિસ્સં [જા॰ ૨.૨૨.૧૯૩૪], સણ્ઠહિસ્સતિ, સણ્ઠહિસ્સન્તિ.

ણાપિમ્હિ-પતિટ્ઠાપેસ્સતિ, પતિટ્ઠાપેસ્સન્તિ.

તા-પાલને, ભયં તાયતિ.

થા-ઠાને, અવત્થાતિ, અવત્થાયતિ, વિત્થાયતિ, વિત્થાયન્તિ, મા ખો વિત્થાસિ [મહાવ॰ ૧૨૬].

દા-દાને, ‘ઊલસ્સે’તિ લસ્સ એત્તં, દેતિ, દેન્તિ, દેસિ, દેથ, દેમિ, દેમ.

‘પરોક્ખાયઞ્ચા’તિ સુત્તે ચસદ્દેન દાસ્સ દ્વિત્તં. ‘રસ્સો પુબ્બસ્સા’તિ પુબ્બસ્સ રસ્સત્તં, દદાતિ, દદન્તિ, દદાસિ, દદાથ, દદામિ, દદામ.

૬૦૯. દાસ્સ દં વા મિમેસ્વદ્વિત્તે [ક॰ ૪૮૨; રૂ॰ ૫૦૮; ની॰ ૯૭૨].

અદ્વિત્તે દાસ્સ દં હોતિ વા મિ, મેસુ, નિગ્ગહીતસ્સ વગ્ગન્તત્તં.

દમ્મિ, દમ્મ.

અદ્વિત્તેતિ કિં? દદામિ, દદામ.

૬૧૦. દાસ્સિયઙ [ક॰ ૫૦૨; રૂ॰ ૪૯૩; ની॰ ૧૦૧૪].

પાદિતો પરસ્સ દાસ્સ ઇયઙ હોતિ ક્વચિ.

‘ઇયઙ’ ઇતિ સુત્તવિભત્તેન અઞ્ઞધાતૂનમ્પિ. જા-હાનિયં, અપ્પેન બહું જિય્યામ [જા॰ ૧.૨.૫૨], તસ્સેવા’નુવિધિય્યતિ [જા॰ ૧.૨.૬૭], વિધુરસ્સ હદયં ધનિયતિ [જા॰ ૨.૨૨.૧૩૫૦], નિહીયતિ તસ્સ યસો [જા॰ ૧.૧૦.૬૦; અ॰ નિ॰ ૪.૧૭], એકો રાજા વિહિય્યસિ [જા॰ ૨.૨૨.૧૭૫૦], સો પહીયિસ્સતિ [સં॰ નિ॰ ૧.૨૪૯] ઇચ્ચાદિ.

આદિયતિ, આદિયન્તિ, ઉપાદિયતિ, ઉપાદિયન્તિ, સમાદિયતિ, સમાદિયન્તિ, સિક્ખાપદં સમાદિયામિ [ખુ॰ પા॰ ૨.૧], વત્તં સમાદિયામિ [ચૂળવ॰ ૮૫].

૬૧૧. ગમ વદ દાનં ઘમ્મ વજ્જ દજ્જા [ક॰ ૪૯૯-૫૦૦-૧; રૂ॰ ૪૪૩-૪૮૬-૫૦૭; ની॰ ૧૦૧૩, ૧૦૦૫-૧૦૦૬].

એતેસં ઘમ્મ, વજ્જ, દજ્જા હોન્તિ વા ન્ત, માન, ત્યાદીસુ.

દજ્જતિ, દજ્જન્તિ, દજ્જસિ, દજ્જથ, દજ્જામિ, દજ્જામ.

‘ઊલસ્સે’તિ લસ્સ એત્તં, દજ્જેતિ, દજ્જેન્તિ.

કમ્મે ‘અઞ્ઞાદિસ્સિ ક્યે’તિ ક્યમ્હિ આસ્સ ઇત્તં, દિયતિ, દિયન્તિ.

દીઘત્તે-દીયતિ, દીયન્તિ.

દ્વિત્તે-દિય્યતિ, દિય્યન્તિ, દજ્જીયતિ, દજ્જીયન્તિ.

ણાપિમ્હિ-દાપેતિ, દાપેન્તિ, દાપયતિ, દાપયન્તિ.

પાદિપુબ્બે રસ્સો, સમાદપેતિ [મ॰ નિ॰ ૨.૩૮૭; ૩.૨૭૬], સમાદપેન્તિ, સમાદપયતિ, સમાદપયન્તિ.

કમ્મે-દાપીયતિ , દાપીયન્તિ, સમાદપીયતિ, સમાદપીયન્તિ.

એય્યાદિમ્હિ મહાવુત્તિના દજ્જતો એય્યાદીનં અન્તસ્સ એય્યસ્સ લોપો વા, દાનં દજ્જા, દદેય્ય, દજ્જું, દદેય્યું, દજ્જાસિ, દદેય્યાસિ, દજ્જાથ, દદેય્યાથ, દજ્જામિ, દદેય્યામિ, દજ્જામ, દદેય્યામ, અહં દજ્જં, દદેય્યં,

મયં દજ્જામ્હે, દદેય્યામ્હે.

અત્રિમા પાળી-દજ્જા સપ્પુરિસો દાનં [જા॰ ૨.૨૨.૨૨૬૧], ઉપાયનાનિ મે દજ્જું [જા॰ ૨.૨૨.૨૪], માતરં કેન દોસેન, દજ્જાસિ દકરક્ખિનો [જા ૧.૧૬.૨૨૭]. તાનિ અમ્માય દજ્જેસિ [જા॰ ૨.૨૨.૨૧૪૯], છટ્ઠાહં દજ્જમત્તાનં, નેવ દજ્જં મહોસધં [જા॰ ૧.૧૬.૨૨૫].

અજ્ઝત્તનિમ્હિ-અદદિ, અદાસિ, અદદું, અદંસુ, અદજ્જિ, અદજ્જું, ત્વં અદદો. વરઞ્ચે મે અદો સક્ક [જા॰ ૨.૧૭.૧૪૨].

પરછક્કે-સો દાનં અદા, બ્રાહ્મણસ્સ અદા દાનં, સિવીનં રટ્ઠવડ્ઢનો [જા॰ ૨.૨૨.૨૧૧૭].

સ્સત્યાદિમ્હિ-દાસ્સતિ, દાસ્સન્તિ, દદિસ્સતિ, દદિસ્સન્તિ, દજ્જિસ્સતિ, દજ્જિસ્સન્તિ.

દાઇચ્ચસ્સ દિચ્છ, પવેચ્છાદેસમ્પિ ઇચ્છન્તિ, વિપુલં અન્નં પાનઞ્ચ, સમણાનં પવેચ્છસિ [થેરીગા॰ ૨૭૨]. અપ્પસ્મેકે પવેચ્છન્તિ, બહુનેકે ન દિચ્છરે [સં॰ નિ॰ ૧.૩૩]. દેવો સમ્મા ધારં પવેચ્છતુ. ભોજનં ભોજનત્થીનં, સમ્મદેવ પવેચ્છથ.

ધા-ધારણે, સન્ધાતિ, વિધાતિ, નિધેતિ, નિધેન્તિ. વિધેતિ, વિધેન્તિ.

‘પરોક્ખાયઞ્ચા’તિ ચસદ્દેન દ્વિત્તં. ‘દુતિયચતુત્થાન…’ન્તિ ધસ્સ દત્તં. ‘રસ્સો પુબ્બસ્સા’તિ પુબ્બસ્સ રસ્સો.

૬૧૨. ધાસ્સ હો [ક॰ ૫૧૭; રૂ॰ ૪૮૮; ની॰ ૧૧૦૫].

દ્વિત્તે પરસ્સ ધાસ્સ હો હોતિ.

સદ્દહાતિ, સદ્દહતિ વા. સદ્દહાતિ તથાગતસ્સ બોધિં. વિદહાતિ, નિદહાતિ, સદ્દહન્તિ, વિદહન્તિ, નિદહન્તિ.

‘મયદા સરે’તિ સુત્તે ‘મયદા’તિ સુત્તવિભત્તિયા બ્યઞ્જનેપિ નિગ્ગહીતસ્સ દત્તં, કમ્મં સદ્દહાતિ, કમ્મફલં સદ્દહાતિ, સદ્દહન્તિ, વત્થં પરિદહાતિ, પરિદહન્તિ.

કમ્મે-સન્ધીયતિ, સન્ધીયન્તિ, સન્ધિય્યતિ, સન્ધિય્યન્તિ, વિધિય્યતિ. નવેન સુખદુક્ખેન, પોરાણં અપિધિય્યતિ [જા॰ ૧.૨.૧૧૪].

ણાપિમ્હિ-નિધાપેતિ, નિધાપેન્તિ, નિધાપયતિ, નિધાપયન્તિ.

કમ્મે-નિધાપીયતિ, નિધાપીયન્તિ.

એય્યાદિમ્હિ-સદ્દહેય્યં, સદ્દહેય્યું.

ઈઆદિમ્હિ-સદ્દહિ, સદ્દહિંસુ. તત્ર ભિક્ખવો સમાદહિંસુ [દી॰ નિ॰ ૨.૩૩૨], સમાદહંસુ વા.

પા-પાને, પાતિ, પાન્તિ.

‘ઠાપાનં તિટ્ઠપિવા’તિ પાસ્સ પિવો, પિવતિ, પિવન્તિ.

કમ્મે-પીયતિ, પીયન્તિ.

ણિમ્હિ-‘આસ્સા ણાપિમ્હિ યુક’ ઇતિ સુત્તેન ણાનુબન્ધે આસ્સ અન્તે યાગમો, પુત્તં થઞ્ઞં પાયેતિ, પાયેન્તિ, પાયયતિ, પાયયન્તિ.

કમ્મે-પાયીયતિ, પાયીયન્તિ.

સ્સત્યાદિમ્હિ-પસ્સતિ, પસ્સન્તિ, પિસ્સતિ, પિસ્સન્તિ.

અત્રિમા પાળી-અયઞ્હિ તે મયા’રુળ્હો, સરો પિસ્સતિ લોહિતં [જા॰ ૨.૨૨.૧૯૬૮],અગ્ગોદકાનિ પિસ્સામિ, યૂથસ્સ પુરતો વજં [જા॰ ૧.૮.૧૪]. નળેન વારિં પિસ્સામ, ન ચ મં ત્વં વધિસ્સસિ [જા॰ ૧.૧.૨૦].

ભા-દિત્તિયં, ભાતિ, રત્તિમાભાતિ ચન્દિમા [ધ॰ પ॰ ૩૮૭], દિસા ભન્તિ વિરોચમાના [મ॰ નિ॰ ૧.૫૦૩], દદ્દલ્લમાના આભન્તિ [વિ॰ વ॰ ૭૩૮; જા॰ ૨.૨૨.૫૦૮], પટિભાતિ, પટિભન્તિ, પટિભાતુ, પટિભન્તુ તં ચુન્દ બોજ્ઝઙ્ગા [સં॰ નિ॰ ૫.૧૯૭], તિસ્સો મં ઉપમાયો પટિભંસુ [મ॰ નિ॰ ૧.૩૭૪], રત્તિ વિભાતિ, વિભાયતિ.

મા-માને, દ્વિત્તં રસ્સો ચ, મમાયતિ, મમાયન્તિ. યેમં કાયં મમાયન્તિ, અન્ધા બાલા પુથુજ્જના [થેરગા॰ ૫૭૫].

યા-ગતિયં, યાતિ, યન્તિ, યાયતિ, યાયન્તિ, યાયન્ત’ મનુયાયન્તિ [જા॰ ૨.૨૨.૧૭૫૩], ઉય્યાતિ, ઉય્યન્તિ, નિય્યાતિ, નિય્યન્તિ ધીરા લોકમ્હા, હિત્વા મારં સવાહનં. અનુયાતિ, અનુયન્તિ, અનુપરિયાયતિ, અનુપરિયાયન્તિ.

લા-આદાને, લાતિ.

વા-ગતિ, ગન્ધનેસુ, વાતિ દેવેસુ ઉત્તમો [ધ॰ પ॰ ૫૬], વાતો વાયતિ, વાયન્તિ, નિબ્બાતિ, નિબ્બન્તિ, નિબ્બાયતિ, નિબ્બાયન્તિ, પરિનિબ્બાતિ, પરિનિબ્બાયતિ.

ણાપિમ્હિ-નિબ્બાપેતિ, નિબ્બાપયતિ.

ઈઆદિમ્હિ-પરિનિબ્બાયિ, પરિનિબ્બાયિંસુ.

સ્સત્યાદિમ્હિ-પરિનિબ્બિસ્સતિ, પરિનિબ્બિસ્સન્તિ, પરિનિબ્બાયિસ્સતિ, પરિનિબ્બાયિસ્સન્તિ.

સા-અસ્સાદન, તનુકરણ, અન્તક્રિયાસુ, સાતિ, સાયતિ, સાયન્તિ, પરિયોસાયન્તિ.

ણાપિમ્હિ-ઓસાપેતિ , પરિયોસાપેતિ, ઓસાપયતિ, પરિયોસાપયતિ.

કમ્મે-ઓસાપીયતિ, પરિયોસાપીયતિ.

હા-ચાગે, પહાતિ, પહાયતિ, પહાયન્તિ.

કત્તુ, કમ્મનિ ક્યો, ઈઉઆગમો, હિય્યોતિ હિય્યતિ પોસો [જા॰ ૧.૧૫.૩૪૮], નિહિય્યતિ તસ્સ યસો [અ॰ નિ॰ ૪.૧૭; જા॰ ૧.૧૦.૬૦], ત્વં એકો અવહિય્યસિ, દ્વિત્તં રસ્સો ચ.

૬૧૩. કવગ્ગહાનં ચવગ્ગજા [ક॰ ૪૬૨-૪; રૂ॰ ૪૬૭-૫૦૪; ની॰ ૯૪૩-૫; ચં॰ ૬.૨.૧૧૬; પા॰ ૭.૪.૬૨].

દ્વિત્તે પુબ્બેસં કવગ્ગ, હાનં ચવગ્ગ, જા હોન્તિ.

જહાતિ, પજહાતિ, જહન્તિ, પજહન્તિ.

કમ્મે-પહીયતિ, પહીયન્તિ.

રસ્સત્તે-પહિયતિ, પહિયન્તિ.

દ્વિત્તે-પહિય્યતિ, પહિય્યન્તિ, પજહીયતિ, પજહીયન્તિ.

ણાપિમ્હિ-હાપેતિ, હાપેન્તિ, હાપયતિ, હાપયન્તિ, જહાપેતિ, જહાપેન્તિ, જહાપયતિ, જહાપયન્તિ.

કમ્મે-હાપીયતિ, જહાપીયતિ.

ઈઆદિમ્હિ-પહાસિ, પહાસું, પજહિ, પજહિંસુ.

૬૧૪. હાતો હ [ક॰ ૪૮૦; રૂ॰ ૪૯૦; ની॰ ૯૬૧].

હાતો પરસ્સ સ્સ-કારસ્સ હ હોતિ વા.

‘‘હાહિસિ ત્વં જીવલોક’’ન્તિ [જા॰ ૧.૫.૩૬] પાળિ, હાહિતિ, હાહિન્તિ, હાહતિ, હાહન્તિ, જહિસ્સતિ, હિસ્સતિ, અઞ્ઞમઞ્ઞં વધિત્વાન, ખિપ્પં હિસ્સામ જીવિતં [જા॰ ૨.૨૨.૬૭૩].

ન્હા-સોચેય્યે, ન્હાતિ, ન્હાયતિ, ન્હાયન્તિ.

મહાવુત્તિના બ્યઞ્જનવડ્ઢને, નહાતિ, નહાયતિ, નહાયન્તિ.

ઇતિ ભૂવાદિગણે આકારન્તધાતુરૂપં.

ઇવણ્ણન્તધાતુરૂપ

ઇ-ગતિયં અજ્ઝાયને ચ, ખિ-ખયે પકાસને ચ, ચિચયે, જિ-જયે, ડી-વેહાસગતિયં, ની-નયે, ભી-ભયે, લી-લયે, સી-સયે, મ્હિ-હાસે.

ત્યાદ્યુપ્પત્તિ, કત્તરિ લો, એતિ, એન્તિ, એસિ, એથ, એમિ, એમ, વેતિ, વેન્તિ, સમેતિ, સમેન્તિ, અબ્ભેતિ, અબ્ભેન્તિ, અભિસમેતિ, અભિસમેન્તિ, અવેતિ, અવેન્તિ, સમવેતિ, સમવેન્તિ, અપેતિ, અપેન્તિ, ઉપેતિ, ઉપેન્તિ, અન્વેતિ, અન્વેન્તિ, અચ્ચેતિ, અચ્ચેન્તિ, પચ્ચેતિ, પચ્ચેન્તિ, અજ્ઝેતિ, અજ્ઝેન્તિ, ઉદેતિ, ઉદેન્તિ, સમુદેતિ, સમુદેન્તિ, પરિયેતિ, પરિયેન્તિ, ઉપયતિ, ઉપયન્તિ, અચ્ચયતિ, અચ્ચયન્તિ, ઉદયતિ, સમુદયતિ.

એતુ, સમેતુ, એન્તુ, સમેન્તુ, એહિ, સમેહિ, એથ, સમેથ, એથ બ્યગ્ઘા નિવત્તવ્હો, પચ્ચુપેથ મહાવનં [જા॰ ૧.૩.૬૬].

મહાવુત્તિના ઇધાતુમ્હા એય્યાદીનં એકારસ્સ લોપો, ન ચ અપત્વા દુક્ખસ્સન્તં [સં॰ નિ॰ ૧.૧૦૭], વિસ્સાસં એય્ય પણ્ડિતો, યદા તે પહિણેય્યામિ, તદા એય્યાસિ ખત્તિય [જા॰ ૨.૨૨.૬૩૫].

ઈંઆદિમ્હિ ‘પરો ક્વચી’તિ વિભત્તિસરલોપો, ધમ્મં અભિસમિ, અભિસમિંસુ.

‘એઓન્તા સુ’ન્તિ ઉંસ્સ સું, અભિસમેસું, અભિસમયું, અભિસમયિંસુ.

સ્સત્યાદિમ્હિ –

૬૧૫. એતિસ્મા [ક॰ ૪૮૦; રૂ॰ ૪૯૦; ની॰ ૯૬૧].

‘એતી’તિ ધાતુનિદ્દેસો તિસદ્દો, ઇધાતુમ્હા પરસ્સ સ્સકારસ્સ હિ હોતિ વા.

એહિતિ, એસ્સતિ. બોધિરુક્ખમુપેહિતિ [બુ॰ વં॰ ૨.૬૩], નેરઞ્જરમુપેહિતિ [બુ॰ વં॰ ૨.૬૩], ઉપેસ્સતિ, તદા એહિન્તિ મે વસં [જા॰ ૧.૧.૩૩], તતો નિબ્બાનમેહિસિ [ચૂળવ॰ ૩૮૨ તસ્સુદ્દાનં], ન પુનં જાતિજરં ઉપેહિસિ [ધ॰ પ॰ ૨૩૮]. સુત્તવિભત્તેન અઞ્ઞધાતૂહિપિ, કથં જીવિહિસિ ત્વં [અપ॰ થેર ૧.૩.૧૩], જાયિહિતિપ્પસાદો [જા॰ ૨.૧૭.૧૪૫], પઞ્ઞાયિહિન્તિ એતા દહરા [જા॰ ૨.૧૭.૧૯૭].

સ્સાદિમ્હિ ‘‘સચે પુત્તં સિઙ્ગાલાનં, કુક્કુરાનં અદાહિસી’’તિ [ગવેસિતબ્બં] પાળિ, ‘અદાહિસી’તિ ચ અદદિસ્સસેત્યત્થો.

ખિ-ખયે અવણ્ણપકાસને ચ, ખયતિ, ખયન્તિ.

ખિતો યાગમો, વિકપ્પેન યસ્સ દ્વિત્તં, કપ્પો ખીયેથ, વણ્ણો ન ખીયેથ તથાગતસ્સ [દી॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૧.૩૦૪], ઉજ્ઝાયન્તિ ખીયન્તિ [પારા॰ ૮૮], અવણ્ણં પકાસેન્તીતિ અત્થો. ખિય્યતિ, ખિય્યન્તિ, આયુ ખિય્યતિ મચ્ચાનં, કુન્નદીનંવ ઓદકં [સં॰ નિ॰ ૧.૧૪૬].

ચિ-ચયે, સમુચ્ચેતિ, સમુચ્ચયતિ.

૬૧૬. નિતો ચિસ્સ છો [ક॰ ૨૦; રૂ॰ ૨૭; ની॰ ૫૦].

નિતો પરસ્સ ચિસ્સ ચ-કારસ્સ છો હોતિ.

નિચ્છયતિ, વિનિચ્છયતિ, વિનિચ્છયન્તિ, વિનિચ્છેતિ, વિનિચ્છેન્તિ,

કમ્મે ક્યો –

૬૧૭. દીઘો સરસ્સ [ક॰ ૫૧૭; રૂ॰ ૪૮૮; ની॰ ૧૧૦૫].

સરન્તસ્સ ધાતુસ્સ દીઘો હોતિ ક્યમ્હીતિ ઇકારુ’કારાનં ક્યમ્હિ વિકપ્પેન દીઘો.

સમુચ્ચીયતિ સમુચ્ચીયન્તિ, વિનિચ્છીયતિ, વિનિચ્છીયન્તિ.

જિ-જયે, જેતિ, જેન્તિ, વિજેતિ, વિજેન્તિ, પરાજેતિ, પરાજેન્તિ, જયતિ, જયન્તિ, વિજયતિ, વિજયન્તિ, પરાજયતિ, પરાજયન્તિ.

કમ્મે ક્યમ્હિ દીઘો, ન તં જિતં સાધુ જિતં, યં જિતં અવજીયતિ. તં ખો જિતં સાધુ જિતં, યં જિતં નાવજીયતિ [જા॰ ૧.૧.૭૦].

ણાપિમ્હિ પુબ્બસ્સરલોપો વા, જાપેતિ, જાપયતિ. યો ન હન્તિ ન ઘાતેતિ, ન જિનાતિ ન જાપયે [જા॰ ૧.૧૦.૧૪૪]. જયાપેતિ, જયાપયતિ, જયાપીયતિ, જયાપીયન્તિ, જયતુ, જયન્તુ.

ઈઆદિમ્હિ-અજેસિ, અજેસું, વિજેસિ, વિજેસું, અજયિ, અજયું, અજયિંસુ, વિજયિ, વિજયું, વિજયિંસુ, જેસ્સતિ, વિજેસ્સતિ, પરાજેસ્સતિ, જયિસ્સતિ, વિજયિસ્સતિ, પરાજયિસ્સતિ.

ડી-વેહાસગતિયં, સકુણો ડેતિ, ડેન્તિ [દી॰ નિ॰ ૧.૨૧૫; અ॰ નિ॰ ૪.૧૯૮]. પાસં ઓડ્ડેતિ, ઓડ્ડેન્તિ.

ની-નયે , નેતિ, નેન્તિ, વિનેતિ, વિનેન્તિ, નયતિ, નયન્તિ, વિનયતિ, વિનયન્તિ.

કમ્મે-નીયતિ, નીયન્તિ.

દ્વિત્તે-નિય્યતિ, નિય્યન્તિ, નિય્યરે.

ણાપિમ્હિ આયાદેસસ્સ રસ્સો, નયાપેતિ, નયાપેન્તિ, નયાપયતિ, નયાપયન્તિ.

કમ્મે-નયાપીયતિ, નયાપીયન્તિ.

ઈઆદિમ્હિ-નેસિ, નેસું, વિનેસિ, વિનેસું, આનેસિ, આનેસું, અનયિ, નયિ, અનયિંસુ, નયિંસુ, આનયિ, આનયિંસુ, વિનયિ, વિનયિંસુ.

સ્સત્યાદિમ્હિ-નેસ્સતિ, નેસ્સન્તિ, નયિસ્સતિ, નયિસ્સન્તિ.

ભી-ભયે, ભેતિ. મા ભેથ કિં સોચથ મોદથવ્હો [જા॰ ૧.૧૨.૨૭], વિભેમિ એતં અસાધું, ઉગ્ગતેજો હિ બ્રાહ્મણો [જા॰ ૨.૧૭.૧03]. ભાયતિ, ભાયન્તિ.

કારિતે મહાવુત્તિના સાગમો વા, ભીસેતિ, ભીસયતિ, ભીસાપેતિ, ભીસાપયતિ. ભિક્ખું ભીસેય્ય વા ભીસાપેય્ય વા [પાચિ॰ ૩૪૬-૩૪૭].

સી-સયે, સેતિ, સેન્તિ, અતિસેતિ, અતિસેન્તિ, સયતિ, સયન્તિ.

કમ્મે-અતિસીયતિ, અતિસીયન્તિ.

ણાપિમ્હિ રસ્સો, સયાપેતિ, સયાપયતિ.

ણિમ્હિ-સાયેતિ, સાયયતિ, સાયેસું દીનમાનસા [અપ॰ થેર ૨.૫૪.૪૮].

મ્હિ-હાસે , ઉમ્હેતિ, ઉમ્હયતિ, વિમ્હેતિ, વિમ્હયતિ, ન નં ઉમ્હયતે દિસ્વા, ન ચ નં પટિનન્દતિ [જા॰ ૧.૨.૯૩].

કમ્મે-ઉમ્હીયતિ, વિમ્હીયતિ.

કારિતે પુબ્બસ્સરલોપો, સચે મં નાગનાસૂરૂ, ઉમ્હાયેય્ય પભાવતી. સચે મં નાગનાસૂરૂ, પમ્હાયેય્ય પભાવતી [જા॰ ૨.૨૦.૧૭].

ઇતિ ભૂવાદિગણે ઇવણ્ણન્તધારૂપં.

ઉવણ્ણન્તધાતુરૂપ

ચુ-ચવને, જુ-સીઘગમને, થુ-અભિત્થવને, દુ-ગતિયં ઉપતાપે ચ, ભૂ-સત્તાયં, યુ-મિસ્સને ગતિયઞ્ચ, રુ-સદ્દે, બ્રૂ-વિયત્તિયં વાચાયં, સુ-સન્દને જનને ચ, સૂ-પસવને, હુ-દાને ભક્ખને પૂજાયં સત્તિયઞ્ચ, હૂ-સત્તાયં.

ત્યાદ્યુપ્પત્તિ, 'કત્તરિ લો'તિ લપચ્ચયો, ઉવણ્ણસ્સ અવાદેસો, 'દીઘો સરસ્સા'તિ સકમ્મિકધાતૂનં ક્યમ્હિ દીઘો.

ચુ-ચવને, ચવતિ, ચવન્તિ.

ણિમ્હિ-ચાવેતિ, ચાવયતિ.

જુ-સીઘગમને, જવતિ, જવન્તિ.

થુ-અભિત્થવને, અભિત્થવતિ, અભિત્થવન્તિ.

'બહુલ'ન્તિ અધિકતત્તા ક્યમ્હિ ક્વચિ વુદ્ધિ, અવાદેસો, અભિત્થવીયતિ, અભિત્થવીયન્તિ, અભિત્થવિય્યતિ, અભિત્થવિય્યન્તિ.

દુ-ઉપતાપે, ઉપદ્દવતિ, ઉપદ્દવન્તિ.

ભૂ-સત્તાયં, સમ્ભોતિ, સમ્ભવતિ.

યુ-ગતિયં , યવતિ.

રુ-સદ્દે, રવતિ, રવન્તિ, વિરવતિ, વિરવન્તિ.

બ્રૂ-વિયત્તિયં વાચાયં –

૬૧૮. ન બ્રૂસ્સો.

બ્યઞ્જને પરે બ્રૂસ્સ ઓ ન હોતિ.

બ્રૂતિ.

૬૧૯. બ્રૂતો તિસ્સીઉ [ક॰ ૫૨૦; રૂ॰ ૫૦૨; ની॰ ૧૦૩૩; ચં॰ ૬.૨.૩૪; પા॰ ૭.૩.૯૩].

બ્રૂતો તિસ્સ આદિમ્હિ ઈઉ હોતિ. ઈમ્હિ પુબ્બલોપો.

બ્રવીતિ.

૬૨૦. યુવણ્ણાનમિયઙઉવઙ સરે [ક॰ ૭૦; રૂ॰ ૩૦; ની॰ ૨૨૦; ...મિયવુવઙ... (બહૂસુ)].

ઇવણ્ણુ'વણ્ણન્તાનં ધાતૂનં ક્વચિ ઇયઙ, ઉવઙ હોન્તિ સરે.

બ્રુવન્તિ, બ્રુન્તિ વા. ''અજાનન્તા નો પબ્રુન્તી''તિ પાળિ. બ્રૂસિ, બ્રૂથ, બ્રૂમિ, બ્રૂમ.

૬૨૧. ત્યન્તીનં ટટૂ [ક॰ ૫૧૭; રૂ॰ ૪૮૮; ની॰ ૧૧૦૫; ચં॰ ૧.૪.૧૩; પા॰ ૩.૪.૮૪].

તિ, અન્તીસુ બ્રૂસ્સ આહ હોતિ, તેસઞ્ચ ટ, ટૂ હોન્તિ.

સો આહ, તે આહુ.

અત્રિમા પાળી-નિબ્બાનં ભગવા આહ, સબ્બગન્થપમોચનં, આહ તેસઞ્ચ યો નિરોધો [મહાવ॰ ૬૦], યં પરે સુખતો આહુ, તદરિયા આહુ દુક્ખતો. યં પરે દુક્ખતો આહુ, તદરિયા સુખતો વિદૂ [સુ॰ નિ॰ ૭૬૭]. તત્થ 'આહા'તિ કથેતિ. 'આહૂ'તિ કથેન્તિ.

બ્રૂતુ , બ્રૂવન્તુ, બ્રૂહિ મઙ્ગલમુત્તમં [ખુ॰ પા॰ ૫.૨], બ્રૂથ, બ્રૂમિ, બ્રૂમ.

એય્યાદિમ્હિ-બ્રૂસ્સ ઉવઙ હોતિ, બ્રુવેય્ય, બ્રુવેય્યું.

ઈઆદિમ્હિ સરે પરે બ્રૂસ્સ ઓત્તં, ઓસ્સ ચ અવાદેસો, અબ્રવિ, અબ્રવું, અબ્રવિંસુ.

ઉવાદેસે-અબ્રુવિ, અબ્રુવું, અબ્રુવિંસુ.

પરોક્ખમ્હિ –

૬૨૨. અઆદીસ્વાહો બ્રૂસ્સ [ક॰ ૪૭૫; રૂ॰ ૪૬૫; ની॰ ૯૫૬].

અઆદીસુ બ્રૂસ્સ આહ ભવતિ.

સો આહ, તે આહુ.

૬૨૩. ઉસ્સંસ્વાહા વા [ની॰ ૧૦૩૬].

આહાદેસમ્હા પરસ્સ ઉવચનસ્સ અંસુ હોતિ વા.

તે આહંસુ, સચ્ચં કિરેવમાહંસુ, નરા એકચ્ચિયા ઇધ [જા॰ ૧.૧૩.૧૨૩].

સુ-સન્દને, નદી સવતિ, સવન્તિ, આભવગ્ગા સવન્તિ.

સૂ-પસવને, પુઞ્ઞં પસવતિ [ચૂળવ॰ ૩૫૪], પસવન્તિ.

હુ-પૂજાયં, 'પરોક્ખાયઞ્ચા'તિ દ્વિત્તં, 'કવગ્ગહાનં ચવગ્ગજા'તિ હસ્સ જો, જુહોતિ, જુહોન્તિ.

કમ્મે-તેન અગ્ગિ હૂયતે.

ણિમ્હિ-જુહાવેતિ, જુહાવયતિ.

ણાપિમ્હિ-જુહાપેતિ, જુહાપયતિ.

હુ-સત્તિયં, પહોતિ, સમ્પહોતિ, પહોન્તિ, સમ્પહોન્તિ.

હૂ-સત્તાયં , હોતિ, હોન્તિ, હોતુ, હોન્તુ.

એય્યાદિમ્હિ- 'યુવણ્ણાનમિયઙઉવઙ સરે'તિ ધાત્વન્તસ્સ ઉવાદેસો, હુવેય્ય, હુવેય્યું.

આઆદિમ્હિ-સો અહુવા. વણ્ણગન્ધફલૂપેતો, અમ્બોયં અહુવા પુરે [જા॰ ૧.૨.૭૧]. અહુવા તે પુરે સખા [સં॰ નિ॰ ૧.૫૦], તે અહુવૂ, ત્વં અહુવો, તુમ્હે અહુવત્થ [મ॰ નિ॰ ૧.૨૧૫], ઝાયથ ભિક્ખવે મા પમાદત્થ, મા પચ્છા વિપ્પટિસારિનો અહુવત્થ, અહુવ, અહુવં વા, અહુવમ્હા. ''અકરમ્હસ તે કિચ્ચં, યં બલં અહુવમ્હસે [જા॰ ૧.૪.૨૯]. અહુવમ્હેવ મયં પુબ્બે, ન નાહુવમ્હા''તિ [મ॰ નિ॰ ૧.૧૮૦] પાળિયો.

ઈઆદિમ્હિ સાગમો, અહોસિ, પાતુરહોસિ.

મહાવુત્તિના ઈલોપો રસ્સો ચ. અહુદેવ ભયં અહુ છમ્ભિતત્તં. અહુદેવ કુક્કુચ્ચં, અહુ વિપ્પટિસારો [પારા॰ ૩૮]. આદીનવો પાતુરહુ [થેરગા॰ ૨૬૯], દિબ્બો રથો પાતુરહુ.

૬૨૪. હૂતો રેસું [ક॰ ૫૧૭; રૂ॰ ૪૮૮; ની॰ ૧૧૦૫].

હૂતો ગ્ઉંવચનસ્સ રેસું હોતિ. સુત્તવિભત્તેન મ્હાસ્સ રેસુમ્હા ચ. ‘રાનુબન્ધેન્તસરાદિસ્સા’તિ ધાત્વન્તલોપો.

તે પુબ્બે અહેસું. ઉવાદેસે અહુવું, પુબ્બસ્સરલોપે અહું.

અત્રિમા પાળી- સબ્બમ્હિ તં અરઞ્ઞમ્હિ, યાવન્તેત્થ દિજા અહું [જા॰ ૨.૨૨.૨૪૨૫]. કૂટાગારસહસ્સાનિ, સબ્બસોણ્ણમયા અહું [અપ॰ થેર ૧.૧.૪૦૭].

ઓસ્સ સિ, ઇત્થ, ત્થો. ત્વં અહોસિ, અહુવિ, અહુવિત્થ, અહુવિત્થો.

મહાવુત્તિના ઓલોપો રસ્સો, મા ભોતિ કુપિતા અહુ [જા॰ ૨.૨૨.૧૯૩૧], માહુ પચ્છાનુતાપિની [સં॰ નિ॰ ૧.૧૬૨], અહોસિં નુ ખો અહં અતીતમદ્ધાનં, ન નુ ખો અહોસિં, કિન્નુ ખો અહોસિં, કથં નુ ખો અહોસિં [સં॰ નિ॰ ૨.૨૦; મ॰ નિ॰ ૧.૧૮], અહં અહુવિં, મયં અહોસિમ્હા, અહોસિમ્હ વા. અહેસુમ્હા નુ ખો મયં અતીતમદ્ધાનં, ન નુ ખો અહેસુમ્હા, કિન્નુ ખો અહેસુમ્હા, કથં નુ ખો અહેસુમ્હા [મ॰ નિ॰ ૧.૪૦૭]. મયં પુબ્બે અહુવિમ્હા, અહુમ્હા વા. “મયં પુબ્બે દાનપતિનો અહુમ્હા”તિ [જા॰ ૨.૨૨.૧૬૧૭] પાળિ.

રસ્સત્તે-અહુમ્હ.

મહાવુત્તિના મ્હાસ્સ ઉઞ્ચ. “પઞ્ચસતા મયં સબ્બા, તાવતિંસુપગા અહુ”ન્તિ પાળિ.

પરછક્કે અસ્સ અં, અહં પુબ્બે અહુવં, અહુવ વા.

‘પરો ક્વચી’તિ પરલોપો, અહું.

અત્રિમા પાળી- “અહં કેવટ્ટગામસ્મિં, અહું કેવટ્ટદારકો [અપ॰ થેર ૧.૩૯.૮૬], ચક્કવત્તી અહું રાજા, જમ્બુમણ્ડસ્સ ઇસ્સરો. સત્તક્ખત્તું મહાબ્રહ્મા, વસવત્તી તદા અહું. મુદ્ધાભિસિત્તો ખત્તિયો, મનુસ્સાધિપતી અહુ”ન્તિ. મયં અહુવિમ્હે.

સ્સત્યાદિમ્હિ –

૬૨૫. હૂસ્સ હેહેહિહોહિ સ્સચ્ચાદો [ક॰ ૪૮૦; રૂ॰ ૪૯૦; ની॰ ૯૬૧; ‘...સ્સત્યાદો’ (બહૂસુ)].

સ્સત્યાદિમ્હિ હૂધાતુસ્સ હે ચ હોહિ ચ હોહિ ચ હોન્તિ.

હેસ્સતિ , હેસ્સન્તિ, હેહિસ્સતિ, હેહિસ્સન્તિ, હોહિસ્સતિ, હોહિસ્સન્તિ. બુદ્ધો હેસ્સં સદેવકે [બુ॰ વં॰ ૨.૫૫], અનાગતમ્હિ અદ્ધાને, હેસ્સામ સમ્મુખા ઇમં [બુ॰ વં॰ ૨.૭૪].

૬૨૬. દક્ખ સક્ખ હેહિ હોહીહિ લોપો [ક॰ ૪૮૦; રૂ॰ ૪૯૦; ની॰ ૯૬૧; ‘દક્ખા હેહિહોહિલોપો’ (બહૂસુ)].

એતેહિ આદેસેહિ સ્સસ્સ લોપો હોતિ વા. સુત્તવિભત્તેન અઞ્ઞેહિપિ સ્સલોપો.

સક્ખિસિ ત્વં કુણ્ડલિનિ, મઞ્ઞિસિ ખત્તબન્ધુનિ [જા॰ ૨.૧૭.૧૪]. ન હિ સક્ખિન્તિ છેત્તું [સુ॰ નિ॰ ૨૮], અધમ્મો હઞ્ઞિતિ ધમ્મમજ્જ [જા॰ ૧.૧૧.૩૧], બ્રહ્મદત્તો પલાયિતિ ઇચ્ચાદિ.

હેહિતિ, હેહિન્તિ, હોહિતિ, હોહિન્તિ.

અત્રિમા પાળી-પિયો ચ મે હેહિતિ માલભારી, અહઞ્ચ નં માલિની અજ્ઝુપેસ્સં [જા॰ ૧.૧૫.૧૯૭], તિલોદનો હેહિતિ સાધુપક્કો [જા॰ ૧.૮.૨]. દોસો પેમઞ્ચ હેહિતિ [થેરગા॰ ૭૧૯]. મમ ત્વં હેહિસિ ભરિયા [જા॰ ૧.૧૪.૨૭]. તતો સુખી હોહિસિ વીતરાગો. ખિપ્પં હોહિસિ અનાસવો [દી॰ નિ॰ ૨.૨૦૭] ઇચ્ચાદિ.

ઇતિ ભૂવાદિગણે ઉવણ્ણન્તધાતુરૂપં.

એદન્તધાતુરૂપ

એ-આગતિયં ગતિયઞ્ચ, કે-સદ્દે, ખે-ખાદનુ’પદ્ધાનેસુ, ગે-સદ્દે, અપપુબ્બ ચે-પૂજાયં, ઝે-ચિન્તાયં દાહ’જ્ઝાનેસુ ચ, તે-પાલને, થે-સદ્દ, સઙ્ઘાતેસુ, દે-સુદ્ધિ, નિદ્દાસુ, પે-વુદ્ધિયં , ભે-ભયે, લે-છેદને, વે-ગતિયં તન્તસન્તાને ચ, સે-અન્તક્રિયાયં, હરે-લજ્જાયં, ગિલે-કિલમને, પલે-ગતિયં, મિલે-હાનિયં.

ણાનુબન્ધપચ્ચયેન વિના યેસં ધાતૂનં આયાદેસો લબ્ભતિ, તે એદન્તા નામ. મહાવુત્તિના યલોપે સતિ આદન્તેહિ સમાનરૂપં, આદન્તાનઞ્ચ યાગમે સતિ એદન્તેહિ સમાનરૂપં, તસ્મા આદન્ત, એદન્તા યેભુય્યેન સમાનરૂપા ભવન્તિ.

મહાવુત્તિના એદન્તાનં ત્યાદીસુ તબ્બાદીસુ ચ આયાદેસો, ક્વચિ યલોપો, એ-આગતિયં. અયં સો સારથી એતિ [જા॰ ૨.૨૨.૫૧], સચે એન્તિ મનુસ્સત્તં [સં॰ નિ॰ ૧.૪૯], લક્ખણં પસ્સ આયન્તં, મિગસઙ્ઘપુરક્ખતં [જા॰ ૧.૧.૧૧], યોગ’માયન્તિ મચ્ચુનો [સં॰ નિ॰ ૧.૨૦], આયામાવુસો [પારા॰ ૨૨૮], આયામાનન્દ [દી॰ નિ॰ ૨.૧૮૬; પારા॰ ૨૨; મ॰ નિ॰ ૧.૨૭૩].

એત્થ એધાતુ આગચ્છ, ગચ્છામાતિ અત્થદ્વયં વદતિ, યાધાતુવસેન આગચ્છ, યામાતિપિ અત્થં વદન્તિ.

એ-વુદ્ધિયં વા, “કાયો, અપાયો, ઉપાયો, સમુદાયો”તિઆદીસુ –

કુચ્છિતા ધમ્મા આયન્તિ વડ્ઢન્તિ એત્થાતિ કાયો, ‘આયો’તિ વુચ્ચતિ વડ્ઢિ, તતો અપેતો અપાયો, તેન ઉપેતો ઉપાયો, અવયવધમ્મા સમુદેન્તિ એત્થાતિ સમુદાયો, પરિબ્યત્તં આયન્તિ એતેનાતિ પરિયાયો.

કે-સદ્દે, કાયતિ.

કમ્મે-કિય્યતિ.

ખે-ખાદને, તિણં ખાયતિ, વિક્ખાયતિ, ઉન્દુરા ખાયન્તિ, વિક્ખાયન્તિ.

ખે-ઉપટ્ઠાને , ખાયતિ, પક્ખાયતિ, અલક્ખી વિય ખાયતિ.

ગે-સદ્દે, ગાયતિ, ગાયન્તિ.

અપપુબ્બ ચે-પૂજાયં, અપચાયતિ, યે વુદ્ધ’મપચાયન્તિ [જા॰ ૧.૧.૩૭].

ઝે-ચિન્તાયં, ઝાયતિ, ઝાયન્તિ, પજ્ઝાયતિ, પજ્ઝાયન્તિ, અભિજ્ઝાયતિ, અભિજ્ઝાયન્તિ.

ઝે-ઓલોકને, નિજ્ઝાયતિ, નિજ્ઝાયન્તિ, ઉપનિજ્ઝાયતિ, ઉપનિજ્ઝાયન્તિ, ઉજ્ઝાયતિ, ઉજ્ઝાયન્તિ.

ઝે-દય્હને, પદીપો ઝાયતિ, પરિજ્ઝાયતિ.

કમ્મે-ઝાયીયતિ.

ણાપિમ્હિ યલોપો, કટ્ઠં ઝાપેતિ, ઝાપેન્તિ, ઝાપયતિ, ઝાપયન્તિ.

ઝે-અજ્ઝયને સંપુબ્બો, મહાવુત્તિના નિગ્ગહીતસ્સ જાદેસો, સજ્ઝાયતિ, સજ્ઝાયન્તિ, મન્તં સજ્ઝાયતિ.

તે-પાલને, તાયતિ, તાયન્તિ.

થે-સદ્દ, સઙ્ઘાતેસુ, થાયતિ.

દે-સુદ્ધિયં, વોદાયતિ, વોદાયન્તિ.

દે-સોપ્પને, નિદ્દાયતિ, નિદ્દાયન્તિ.

પે-વુદ્ધિયં, અપ્પાયતિ, અપ્પાયન્તિ.

ભે-ભયે, ભાયતિ, ભાયન્તિ, સબ્બે ભાયન્તિ મચ્ચુનો [ધ॰ પ॰ ૧૨૯], ભાયસિ, સચે ભાયથ દુક્ખસ્સ [ઉદા॰ ૪૪], કિન્નુ ખો અહં તસ્સ સુખસ્સ ભાયામિ [મ॰ નિ॰ ૧.૩૮૧], નતં ભાયામિ આવુસો, ભાયામ [અપ॰ થેરી॰ ૨.૨.૪૫૮].

ણાપિમ્હિ-ભયાપેતિ, ભાયાપેતિ, ભાયાપયતિ.

ઈઆદિમ્હિ-મા ભાયિ, મા સોચિ [દી॰ નિ॰ ૨.૨૦૭], મા ચિન્તયિ.

સ્સત્યાદિમ્હિ-ભાયિસ્સતિ, ભાયિસ્સન્તિ.

લે-છેદને, તિણં લાયતિ, સાલિં લાયતિ, લાયન્તિ.

વે-ગતિયં, વાતો વાયતિ, વાતા વાયન્તિ.

વે-તન્તસન્તાને, તન્તં વાયતિ, વાયન્તિ.

કમ્મે-વાયીયતિ, પુબ્બલોપે વીયતિ, વિય્યતિ.

ણાપિમ્હિ-ચીવરં વાયાપેતિ [પારા॰ ૬૩૮], વાયાપેન્તિ.

સે-અન્તક્રિયાયં, ઓસાયતિ, પરિયોસાયતિ, અજ્ઝોસાયતિ.

કમ્મે-પરિયોસીયતિ.

ણાપિમ્હિ-પરિયોસાપેતિ.

૬૨૭. ણિણાપીનં તેસુ.

ણિ, ણાપીનં લોપો હોતિ તેસુણિ, ણાપીસુ પરેસુ.

ભિક્ખુ અત્તના વિપ્પકતં કુટિં પરેહિ પરિયોસાપેતિ [પારા॰ ૩૬૩]. એત્થ અકમ્મકત્તા ધાતુસ્સ ‘કુટિ’ન્તિ ચ ‘પરેહી’તિ ચ દ્વે કમ્માનિ દ્વિક્ખત્તું પવત્તેહિ કારિતેહિ સિજ્ઝન્તિ.

અનેકસ્સરએદન્તમ્પિ કિઞ્ચિ ઇધ વુચ્ચતિ.

હરે-લજ્જાયં, હરાયતિ, હરાયન્તિ, અટ્ટિયામિ હરાયામિ [સં॰ નિ॰ ૧.૧૬૫], હરાયામ, હરાયતીતિ હિરી, મહાવુત્તિના ઉપન્તસ્સ ઇત્તં.

ગિલે-રુજ્જને, ગિલાયતિ, પિટ્ઠિ મે આગિલાયતિ [ચૂળવ॰ ૩૪૫; દી॰ નિ॰ ૩.૩૦૦], ગિલાયન્તિ.

પલે-ગતિયં , પલાયતિ, પલાયન્તિ.

મિલે-હાનિયં, મિલાયતિ, મિલાયન્તિ.

‘‘ઝાનં, ઉજ્ઝાનં, નિજ્ઝાનં, તાણં, પરિત્તાણં, વોદાનં, નિદ્દાનં, ગિલાનો, પલાતો, મિલાતન્તિ’’આદીસુ યલોપો.

ઇતિ ભૂવાદિગણે એદન્તધાતુરૂપં.

ભૂવાદિગણે સરન્તધાતૂનં ત્યાદ્યન્તરૂપાનિ નિટ્ઠિતાનિ.

બ્યઞ્જનન્તધાતુ

અવુદ્ધિકરૂપ

તુદાદિગણ

અથ બ્યઞ્જનન્તધાતુરૂપાનિ વુચ્ચન્તે. તાનિ ચ અવુદ્ધિક, સવુદ્ધિકવસેન દુવિધાનિ હોન્તિ. તત્થ અવુદ્ધિકાનિ તાવ વુચ્ચન્તે.

ખિપ, ગુહ, તુદ, દિસ, પિસ, ફુસ, લિખ, વધાદિ.

ઇધ ધાતૂનં અન્તસ્સરો ઉચ્ચારણત્થો, સો રૂપવિધાને નપ્પયુજ્જતે.

૬૨૮. તુદાદીહિ કો [ક॰ ૪૪૫; રૂ॰ ૪૩૩; ની॰ ૯૨૫; ચં॰ ૧.૧.૯૨; પા॰ ૩.૧.૭૭].

તુદાદીહિ કાનુબન્ધો અપચ્ચયો હોતિ. કાનુબન્ધો અવુદ્ધિદીપનત્થો.

ખિપ-ખિપને, ખિપતિ, પક્ખિપતિ, ઉક્ખિપતિ, ઓક્ખિપતિ, નિક્ખિપતિ, વિક્ખિપતિ, પટિક્ખિપતિ, સંખિપતિ.

કમ્મે-ખિપીયતિ.

કારિતે-ખિપેતિ , ખિપયતિ, ખિપાપેતિ, ખિપાપયતિ, ખેપેતિ, ખેપયતિ વા, ઉદકં ખેપેતિ, તણ્હં ખેપેતિ, ખયાપેતીતિ અત્થો.

ગુહ-સંવરણે, ગુહતિ, નિગ્ગુહતિ.

કમ્મે-ગુહિયતિ.

કારિતે ગુસ્સ દીઘો, ગૂહેતિ, ગૂહયતિ, ગૂહાપેતિ, ગૂહાપયતિ.

કમ્મે-ગૂહાપીયતિ.

ઘટ-ચેતાયં, ઘટતિ.

કમ્મે-ઘટીયતિ.

કારિતે-ઘટેતિ, ઘટયતિ, ઘટાપેતિ, ઘટાપયતિ.

તુદ-બ્યધને, બ્યધનં વિજ્ઝનં, તુદતિ, વિતુદતિ.

અસ્સ એત્તે-તુદેતિ, તુદેન્તિ.

કમ્મે-તુદીયતિ.

'તવગ્ગવરણાનં યે ચવગ્ગબયઞા'તિ દસ્સ જત્તં. 'વગ્ગલસેહિ તે'તિ યસ્સ પુબ્બરૂપત્તં, તુજ્જતિ.

કારિતે-તુદેતિ, તુદયતિ, તુદાપેતિ, તુદાપયતિ.

દિસી-ઉદ્દિસને, ઉદ્દિસનં સરૂપતો કથનં. ઉદ્દિસતિ, પાતિમોક્ખં ઉદ્દિસન્તિ [મહાવ॰ ૧૫૨], નિદ્દિસતિ, નિદ્દિસન્તિ, અપદિસતિ, અપદિસન્તિ.

કમ્મે-ઉદ્દિસીયતિ, ઉદ્દિસીયન્તિ.

કારિતે-આચરિયો સિસ્સં પાળિધમ્મં ઉદ્દિસાપેતિ, ઉદ્દિસાપયતિ, વાચેતીતિ અત્થો. પાઠેસુ પન સદ્દયમ્પિ દિસ્સતિ.

નુદ-ખિપને , નુદતિ, પનુદતિ, વિનોદેતિ, પટિવિનોદેતિ વા.

કમ્મે-પનુદીયતિ, પનુજ્જતિ.

કારિતે-પનુદેતિ, પનુદયતિ, પનુદાપેતિ, પનુદાપયતિ.

પિસ-સંચુણ્ણે, પિસતિ.

કમ્મે-પિસીયતિ.

કારિતે-પિસેતિ, પિસયતિ, પિસાપેતિ, પિસાપયતિ.

કુસ-સમ્ફસ્સે પત્તિયઞ્ચ, કુસતિ, કુસન્તિ ધીરા નિબ્બાનં [ધ॰ પ॰ ૨૩], વજ્જં નં કુસેય્ય [પારા॰ ૪૦૯; ચૂળવ॰ ૩૪૪].

કમ્મે-કુસીયતિ.

કારિતે-કુસેતિ, કુસયતિ, કુસાપેતિ, કુસાપયતિ.

લિખ-લેખને, લિખતિ, સલ્લિખતિ, વિલિખતિ.

કારિતે-લિખેતિ, સલ્લિખેતિ, વિલિખેતિ.

વધ-હિંસાયં, વધતિ, વધેતિ.

કમ્મે-વધીયતિ.

યમ્હિ ધસ્સ ઝત્તં, યસ્સ પુબ્બરૂપં. 'ચતુત્થદુતિયેસ્વેસં તતિયપઠમા'તિ ઝસ્સ તતિયજત્તં, વજ્ઝતિ, વજ્ઝન્તિ, વજ્ઝરે. ઇમે સત્તા હઞ્ઞન્તુ વા વજ્ઝન્તુ વા [મ॰ નિ॰ ૧.૬૦].

કારિતે-વધેતિ, વધયતિ, વધાપેતિ, વધાપયતિ, સામિકો પુરિસં મગ્ગં ગમેતિ, ગમયતિ, ગમાપેતિ, ગમાપયતિ ઇચ્ચાદીનિપિ ઇધ વત્તબ્બાનિ.

ઇતિ તુદાદિગણો.

સવુદ્ધિકરૂપ

અથ સવુદ્ધિકરૂપાનિ વુચ્ચન્તે.

અસ-ભુવિ, આસ-નિવાસે ઉપવેસને ચ, ઇસુ-ઇચ્છા, કન્તીસુ, કમુ-પદગમને, કુસ-અક્કોસે, ગમુ-ગતિમ્હિ, જરવયોહાનિમ્હિ, જન-જનને, મર-પાણચાગે, યમુ-ઉપરમે, રુદ-અસ્સુવિમોચને કન્દને ચ, રુહ-જનને, લભ-લાભે, વચ, વદ-વિયત્તિયં વાચાયં, વિદ-ઞાણે, વસ-નિવાસે, વિસપવેસને, સદ-ગત્યા'વસાને, હન-હિંસાયં, હરહરણે.

ત્યાદ્યુપ્પત્તિ, કત્તરિ લો, અસ-ભુવિ, સત્તાયન્તિ અત્થો.

૬૨૯. તસ્સ થો [ક॰ ૪૯૪; રૂ॰ ૪૯૫, ૫૦૦; ની॰ ૯૮૯, ૯૯૧].

અત્થિતો પરસ્સતિ, તૂનં તસ્સ થો હોતિ.

'પરરૂપમયકારે બ્યઞ્જને'તિ સુત્તેન બ્યઞ્જને પરે ધાત્વન્તસ્સ પરરૂપત્તં, 'ચતુત્થદુતિયેસ્વેસં તતિયપઠમા'તિ સુત્તેન પરરૂપસ્સ દુતિયસ્સ પઠમત્તં.

ધનં મે અત્થિ.

એત્થ ચ ''અત્થિ ત્વં એતરહિ, ન ત્વં નત્થિ, અત્થિ અહં એતરહિ, નાહં નત્થિ, પુત્તા મત્થિ ધના મત્થિ [ધ॰ પ॰ ૬૨], અત્થિ ઇમસ્મિં કાયે કેસા''તિ [ખુ॰ પા॰ ૩.દ્વિતિંસાકાર] આદીસુ અત્થિસદ્દો આખ્યાતપટિરૂપકો કત્તુવાચકો નિપાતો.

''અત્થીતિ ખો કચ્ચાયન અયમેકો અન્તો, નત્થીતિ દુતિયો અન્તો''તિ [સં॰ નિ॰ ૨.૧૫] ચ ''અત્થિપચ્ચયો, નત્થિપચ્ચયો''તિ [પટ્ઠા॰ ૧.૧.પચ્ચયુદ્દેસ] ચ એવમાદીસુ નામપટિરૂપકો. તથા નત્થિસદ્દો.

તુમ્હિ-વિપસ્સિસ્સ ચ નમત્થુ [દી॰ નિ॰ ૩.૨૮૭], નમો તે બુદ્ધ વીરત્થુ [સં॰ નિ॰ ૧.૯૦], એત્થ ચ ''ધિરત્થુમં પૂતિકાય''ન્તિ આદીસુ અત્થુસદ્દો નિપાતો.

૬૩૦. ન્તમાનન્તન્તિયિયુંસ્વાદિલોપો [ક॰ ૪૯૪-૫; રૂ॰ ૪૯૬; ની॰ ૧૦૧૯; 'ન્તમાનાન્તિ...' (બહૂસુ)].

ન્ત, માન, અન્તિ, અન્તુ, ઇયા, ઇયુંસુ અત્થિસ્સ આદિલોપો હોતિ.

સન્તિ, સન્તુ.

૬૩૧. સિહીસ્વટ [ક॰ ૫૦૬; રૂ॰ ૪૯૭; ની॰ ૯૯૨].

અત્થિસ્સ અટ હોતિ સિ, હીસુ.

મનુસ્સોસિ [મહાવ॰ ૧૨૬], પુરિસોસિ [મહાવ॰ ૧૨૬]. હિમ્હિ દીઘો, ત્વં પણ્ડિતો આહિ, ભવાહીતિ અત્થો. તવિભત્તીસુ ધાત્વન્તસ્સ પરરૂપં, તુમ્હે અત્થ, કચ્ચિત્થ પરિસુદ્ધા [પારા॰ ૨૩૩]. ત્વાદિમ્હિ-મા પમાદત્થ [મ॰ નિ॰ ૧.૮૮, ૨૧૫], તુમ્હે સમગ્ગા અત્થ.

૬૩૨. મિમાનં વા મ્હિમ્હા ચ [ક॰ ૪૯૨; રૂ॰ ૪૯૯; ની॰ ૯૮૭; 'સીહિસ્વટ' (બહૂસુ)].

અત્થિતો પરેસં મિ, માનં મ્હિ, મ્હા હોન્તિ વા, અત્થિસ્સ ચ અટ હોતિ.

અહં પસન્નોમ્હિ, મયં પસન્નામ્હ.

ત્વાદિમ્હિ-અહં ઇમિના પુઞ્ઞેન અનાગતે પઞ્ઞવા અમ્હિ, મયં પઞ્ઞવન્તો અમ્હ.

૬૩૩. **એસુ સ** [ક॰ ૪૯૨; રૂ॰ ૪૯૯; ની॰ ૯૮૭].

એતેસુ મિ, મેસુ અત્થિસ્સ સસ્સ સો હોતિ. પરરૂપનિસેધનત્થમિદં સુત્તં.

અહં પણ્ડિતો અસ્મિ, મયં પણ્ડિતા અસ્મ.

ત્વાદિમ્હિ-અહં અનાગતે પઞ્ઞવા અસ્મિ, મયં પઞ્ઞવન્તો અસ્મ.

એય્યાદિમ્હિ –

૬૩૪. **અત્થિતેય્યાદિછન્નં સ સુ સસિ સથ સંસામ** [ક॰ ૫૭૧, ૫૧૭; રૂ॰ ૬૨૪, ૪૮૮; ની॰ ૮૩૦, ૧૧૦૫; ‘અત્થિતેય્યાદિચ્છન્નં સસુસસથ સં સામ’ (બહૂસુ)].

‘અત્થી’તિ ધાતુનિદ્દેસો તિ-કારો, અત્થિતો પરેસં એય્યાદીનં છન્નં સાદયો હોન્તિ.

એવમસ્સ વચનીયો [પારા॰ ૪૧૧], એવમસ્સુ વચનીયા [પારા ૪૧૮], ત્વં અસ્સસિ, તુમ્હે અસ્સથ, અહં અસ્સં, મયં અસ્સામ.

અસ્સુનિપાતોપિ બહું દિસ્સતિ, તયસ્સુ ધમ્મા જહિતા ભવન્તિ [ખુ॰ પા॰ ૬.૧૦], કેનસ્સુ તરતી ઓઘં, કેનસ્સુ તરતિ અણ્ણવં [સં॰ નિ॰ ૧.૨૪૬]. ‘‘કિંસુ છેત્વા સુખં સેતિ, કિંસુ છેત્વા ન સોચતી’’તિ [સં॰ નિ॰ ૧.૭૧] એત્થ નિગ્ગહીતમ્હા સંયોગાદિલોપો.

૬૩૫. **આદિદ્વિન્નમિયામિયું** [ક॰ ૫૧૭; રૂ॰ ૪૮૮; ની॰ ૯૯૩; ‘...મિયા ઇયું’ (બહૂસુ)].

અત્થિતો એય્યાદીસુ આદિમ્હિ દ્વિન્નં ઇયા, ઇયું હોન્તિ. ‘ન્તમાનન્તાન્તિયિયુંસૂ...’તિઆદિલોપો.

સો સિયા, તે સિયું, એતે દ્વે નિપાતાપિ હોન્તિ. ‘‘વેદનાક્ખન્ધો સિયા કુસલો, સિયા અકુસલો, સિયા અબ્યાકતો’’તિ [વિભ॰ ૧૫૨] આદીસુ એકચ્ચોતિ અત્થો.

‘‘સિયા કુસલં ધમ્મં પટિચ્ચ કુસલો ધમ્મો ઉપ્પજ્જેય્ય હેતુપચ્ચયા’’તિ [પટ્ઠા॰ ૧.૧.૩૫-૩૮] આદીસુ કિન્નૂતિ અત્થો.

‘‘દ્વાદસાકુસલા સિયુ’’ન્તિ [અભિધમ્મત્થસઙ્ગહ ૨] આદીસુ ભવન્તીતિ અત્થો.

મહાવુત્તિના એય્યું, એય્યમિચ્ચેતેસં ઇયંસુ, ઇયં હોન્તિ, આદિલોપો, સિયંસુ દ્વે ભિક્ખૂ અભિધમ્મે નાનાવાદા [મ॰ નિ॰ ૩.૩૫], એવંરૂપો સિયં અહં અનાગતમદ્ધાનં, એવંવેદનો સિયં, એવંસઞ્ઞો સિયં [મ॰ નિ॰ ૩.૨૭૪].

અજ્જત્તનિમ્હિ –

૬૩૬. ઈઆદો દીઘો [ક॰ ૫૧૭; રૂ॰ ૪૮૮; ની॰ ૧૦૦૧].

અત્થિસ્સ દીઘો હોતિ ઈઆદીસુ.

સો આસિ, તે આસું, આસિંસુ, ત્વં આસિ, તુમ્હે આસિત્થ, અહં આસિં. તત્રાપાસિં એવંવણ્ણો [દી॰ નિ॰ ૧.૨૪૫; મ॰ નિ॰ ૧.૬૮]. મયં આસિમ્હ, આસિમ્હા.

૬૩૭. અઆસ્સાદીસુ [ક॰ ૫૦૭; રૂ॰ ૫૦૧; ની॰ ૧૦૨૦; ચં॰ ૫.૪.૭૯; પા॰ ૨.૪.૫૨].

અઆદિપરોક્ખાયઞ્ચ આઆદિહિય્યત્તનિયઞ્ચ સ્સાદીસુ ભવિસ્સન્તિ, કાલાતિપત્તીસુ ચ અત્થિસ્સ ભૂ હોતિ. ઇદઞ્ચ સુત્તં અત્થિસ્સ એતાસં વિભત્તીનમ્પિ સાધારણકરણત્થં. રૂપમ્પિ ભૂરૂપમેવ.

સો બભૂવ, તે બભૂવુ, સો અભવા, તે અભવૂ, સો ભવિસ્સતિ, તે ભવિસ્સન્તિ, સો અભવિસ્સા, તે અભવિસ્સંસુ ઇચ્ચાદિ.

૬૩૮. અત્યાદિન્તેસ્વત્થિસ્સ ભૂ [ક॰ ૫૧૭; રૂ॰ ૫૦૦; ની॰ ૧૦૨૦; ચં॰ ૫.૪.૭૯; પા॰ ૨.૪.૫૨].

ત્યાદિવજ્જિતેસુ ન્તવજ્જિતેસુ ચ પચ્ચયેસુ અત્થિસ્સ ભૂ હોતિ. એતેન ત્યાદિ, ત્વાદિ, એય્યાદિ, ઈઆદિસઞ્ઞાતાસુ ચતૂસુ વિભત્તીસુ ન્તપચ્ચયે ચ અત્થિસ્સ ભૂઆદેસો નત્થિ, સેસાસુ ચતૂસુ વિભત્તીસુ ચ ન્તવજ્જિતેસુ તબ્બાદીસુ ચ અત્થિસ્સ ભૂઆદેસો લબ્ભતીતિ વેદિતબ્બો.

આસ-ઉપવેસને. ગુરું ઉપાસતિ, પયિરુપાસતિ, ઉપાસન્તિ, પયિરુપાસન્તિ.

કમ્મે-ઉપાસીયતિ, પયિરુપાસીયતિ.

કારિતે-માતા પુત્તં ગુરું ઉપાસેતિ, પયિરુપાસેતિ, ઉપાસયતિ, પયિરુપાસયતિ.

ઈઆદિમ્હિ-ઉપાસિ, પયિરુપાસિ, ઉપાસિંસુ, પયિરુપાસિંસુ, ઉપાસું, પયિરુપાસું.

આસ-નિવાસે.

૬૩૯. ગમયમિસાસદિસાનં વા ચ્છઙ [ક॰ ૪૭૬, ૫૨૨; રૂ॰ ૪૪૨, ૪૭૬; ની॰ ૯૫૭, ૧૦૩૫].

ગમુ, યમુ, ઇસુ, આસ, દિસાનં અન્તો બ્યઞ્જનો ઙાનુબન્ધો ચ્છો હોતિ વા ન્ત, માન, ત્યાદીસુ.

ગચ્છન્તો, નિયચ્છન્તો, ઇચ્છન્તો, અચ્છન્તો, દિચ્છન્તોતિ ઇમિના ત્યાદીસુ આસસ્સ ચ્છો, અચ્છતિ, અચ્છન્તિ, સો અચ્છિ, તે અચ્છિંસુ.

ઇસુ-એસનાયં .

૬૪૦. લહુસ્સુપન્તસ્સ [ક॰ ૪૮૫; રૂ॰ ૪૩૪; ની॰ ૯૭૫; ચં॰ ૬.૧.૧૦૫-૧૦૬ ...પે॰... ૭.૩.૭૭-૭૮].

અન્તસ્સ સમીપે પવત્તતીતિ ઉપન્તો, બ્યઞ્જનન્તધાતૂનં પુબ્બસ્સરો 'ઉપન્તો'તિ વુચ્ચતિ, લહુભૂતસ્સ ઉપન્તભૂતસ્સ ચ ઇવણ્ણુ'વણ્ણસ્સ એ, ઓવુદ્ધી હોન્તિ.

ઇર-કમ્પને, એરતિ, મોદતિ.

લહુસ્સાતિ કિં? જીવતિ, ધૂપતિ, ઇક્ખતિ, સુક્ખતિ.

ઉપન્તસ્સાતિ કિં? સિઞ્ચતિ, ભુઞ્જતિ, નિગ્ગહીતાગમેન બ્યવહિતત્તા ઉપન્તો ન હોતિ.

ઇવણ્ણુવણ્ણસ્સાત્વેવં? પચતિ, વદતિ.

ઇમિના ઇસ્સ એવુદ્ધિ હોતિ, એસતિ, અન્વેસતિ, પરિયેસતિ.

અધિપુબ્બો ઇસુ-આયાચને, અજ્ઝેસતિ.

કમ્મે-એસીયતિ, પરિયેસીયતિ, અન્વેસીયતિ, અજ્ઝેસીયતિ.

કારિતે-એસેતિ, એસયતિ, એસાપેતિ, એસાપયતિ.

ઇસુ-ઇચ્છાયં, ચ્છાદેસો, ઇચ્છતિ, ઇચ્છન્તિ, સમ્પટિચ્છતિ, સમ્પટિચ્છન્તિ.

કમ્મે-ઇચ્છીયતિ.

કારિતે-ઇચ્છાપેતિ, ઇચ્છાપયતિ, સમ્પટિચ્છાપેતિ, સમ્પટિચ્છાપયતિ.

કમ્મે-ઇચ્છાપીયતિ, ઇચ્છાપયીયતિ, સો ઇચ્છિ, તે ઇચ્છિંસુ, ઇચ્છિસ્સતિ, ઇચ્છિસ્સન્તિ.

કમુ-વિજ્ઝને, ગમ્ભીરેસુ ઠાનેસુ ઞાણં કમતિ, ન સત્થં કમતિ, ન વિસં કમતિ, ન અગ્ગિ કમતિ [અ॰ નિ॰ ૮.૧], ન વિજ્ઝતીતિ અત્થો.

કમુ-પદગમને , પક્કમતિ, અપક્કમતિ, ઉપક્કમતિ, વિક્કમતિ, અભિક્કમતિ, પટિક્કમતિ, અતિક્કમતિ, સઙ્કમતિ, ઓક્કમતિ.

૬૪૧. નિતો કમસ્સ [ક॰ ૨૦; રૂ॰ ૨૭; ની॰ ૫૦].

નિમ્હા પરસ્સ કમસ્સ કસ્સ ખો હોતિ. ‘આદિસ્સા’તિ સક્કેતત્તા કસ્સાતિ ઞાયતિ.

નિક્ખમતિ, નિક્ખમન્તિ.

કારિતે –

૬૪૨. અસ્સા ણાનુબન્ધે [ક॰ ૪૮૩; રૂ॰ ૫૨૭; ની॰ ૯૭૩].

બ્યઞ્જનન્તસ્સ ધાતુસ્સ આદિમ્હિ અ-કારસ્સ આવુદ્ધિ હોતિ ણાનુબન્ધે પચ્ચયે. ‘બહુલ’ન્તિ અધિકતત્તા ણાપિમ્હિ આવુદ્ધિ નત્થિ.

પક્કામેતિ, પક્કામયતિ, નિક્ખામેતિ, નિક્ખામયતિ, નિક્ખમાપેતિ, નિક્ખમાપયતિ.

ઈઆદિમ્હિ મહાવુત્તિના આદિદીઘો વા હોતિ, સો પક્કમિ, પક્કામિ, ઇદં વત્વાન પક્કામિ, મદ્દી સબ્બઙ્ગસોભણા [જા॰ ૨.૨૨.૧૮૫૭], પક્કમું, પક્કામું, સમ્મોદમાના પક્કામું, અઞ્ઞમઞ્ઞં પિયં વદા [જા॰ ૨.૨૨.૧૮૬૮], પક્કમિંસુ, પક્કામિંસુ, પક્કમંસુ, પક્કામંસુ, પક્કમિસ્સતિ, પક્કમિસ્સન્તિ, પક્કમિસ્સરે.

આપુબ્બો કુસ-અક્કોસે, લહુપન્તત્તા વુદ્ધિ, અક્કોસતિ, અક્કોસન્તિ. પપુબ્બો આમન્તને, પક્કોસતિ, પક્કોસન્તિ. વિપુબ્બો ઉચ્ચસદ્દે, વિક્કોસતિ, વિક્કોસન્તિ. પટિપુબ્બો નીવારણે, પટિક્કોસતિ, પટિક્કોસન્તિ.

ઈઆદિમ્હિ –

૬૪૩. કુસરુહીસ્સછિ [ક॰ ૪૯૮; રૂ॰ ૪૮૦; ની॰ ૧૧૧૪; ‘કુસરુહેહીસ્સ છિ’ (બહૂસુ)].

કુસતો રુહતો ચ પરસ્સ ઈસ્સ છિ હોતિ.

અક્કોચ્છિ મં અવધિ મં [ધ॰ ૫॰ ૩-૪], ઇદઞ્ચ રૂપં કુધ, કુપધાતૂહિપિ સાધેન્તિ, એવં સતિ ‘‘અક્કોચ્છિ મે’’તિ પાઠો સિયા. અક્કોસિ, અક્કોસિંસુ.

ગમુ ગતિમ્હિ, કત્તરિ લો, ‘ઊલસ્સે’તિ લસ્સ એત્તં, ગમેતિ, ગમેન્તિ. અવપુબ્બો ઞાણે, અવગમેતિ, અવગમેન્તિ, અધિપુબ્બો ઞાણે લાભે ચ, અધિગમેતિ, અધિગમેન્તિ. વિપુબ્બો વિગમે, વિગમેતિ, વિગમેન્તિ.

કમ્મે-ગમીયતિ, ગમિયતિ, ગમિય્યતિ.

પુબ્બરૂપત્તે-ગમ્મતિ, ગમ્મન્તિ, અધિગમ્મતિ, અધિગમ્મન્તિ, અધિગમ્મરે, અધિગમ્મતે, અધિગમ્મન્તે, અધિગમ્મરે.

કારિતે વુદ્ધિ નત્થિ, ગમેતિ, ગમયતિ, ગમાપેતિ, ગમાપયતિ.

કમ્મે-ગમયીયતિ, ગમયીયન્તિ, ગમાપીયતિ, ગમાપીયન્તિ.

હિય્યત્તનિમ્હિ-સો અગમા, ગમા, તે અગમૂ, ગમૂ, ત્વં અગમો, અગમ, અગમિ, તુમ્હે અગમુત્થ, અહં અગમિં, ગમિં, મયં અગમમ્હા, ગમમ્હા, અગમુમ્હા, ગમુમ્હા, સો અગમત્થ, તે અગમત્થું, ત્વં અગમસે, તુમ્હે અગમવ્હં, અહં અગમં, મયં અગમમ્હસે.

અજ્જત્તનિમ્હિ ઈઆદીસુ ઇકારાગમો, સો અગમી, ગમી.

રસ્સત્તે-અગમિ, ગમિ.

મહાવુત્તિના આકારેન સહ સાગમો, સો અગમાસિ, ગામં અગમાસિ, નગરં અગમાસિ.

'એય્યાથસ્સે'ઇચ્ચાદિના ઈસ્સ ત્થો, સો ગામં અગમિત્થો, ગમિત્થો, તે અગમું, ગમું.

'ઉંસ્સિંસ્વંસૂ'તિ ઇંસુ, અંસુ, તે અગમિંસુ, ગમિંસુ, અગમંસુ, ગમંસુ, ત્વં અગમો, ગમો.

'ઓસ્સ અ ઇ ત્થ ત્થો' 'સી'તિ સુત્તાનિ, ત્વં અગમ, ગમ, અગમિ, ગમિ, અગમિત્થ, ગમિત્થ, અગમિત્થો, ગમિત્થો, અગમાસિ, ગમાસિ, તુમ્હે અગમિત્થ.

'મ્હાત્થાનમુઉ'ઇતિ ઉત્તં, તુમ્હે અગમુત્થ, ગમુત્થ, અહં અગમિં, ગમિં, અગમાસિં, ગમાસિં, મયં અગમિમ્હા, ગમિમ્હા.

રસ્સત્તે-અગમિમ્હ, ગમિમ્હ, અગમુમ્હા, ગમુમ્હા, અગમુમ્હ, ગમુમ્હ, અગમાસિમ્હા, ગમાસિમ્હા, અગમાસિમ્હ, ગમાસિમ્હ.

પરછક્કે-સો અગમા, ગમા.

રસ્સત્તે-અગમ, ગમ.

'એય્યાથસ્સે'ઇચ્ચાદિના ત્થત્તે-સો અગમિત્થ, ગમિત્થ, તે અગમૂ, ગમૂ.

રસ્સત્તે-અગમુ, ગમુ, ત્વં અગમિસે, ગમિસે, તુમ્હે અગમિવ્હં, ગમિવ્હં, અહં અગમ, ગમ, અગમં, ગમં વા, અગમિમ્હે, ગમિમ્હે.

કમ્મે-અગમીયિ, અગમ્મિ, અગમીયિત્થો, અગમ્મિત્થો, અગમીયું, ગમીયું, અગમીયિંસુ, ગમીયિંસુ, અગમ્મું, ગમ્મું, અગમ્મિંસુ, ગમ્મિંસુ.

પરછક્કે-અગમીયિત્થ, ગમીયિત્થ, અગમ્મિત્થ, ગમ્મિત્થ.

કારિતે-અગમાપયિ, ગમાપયિ, અગમાપેસિ, ગમાપેસિ, અગમાપયું, ગમાપયું, અગમાપયિંસુ, ગમાપયિંસુ.

૬૪૪. ગમિસ્સ [ક॰ ૫૧૭; રૂ॰ ૪૮૮; ની॰ ૧૧૦૫].

આઆદિમ્હિ ઈઆદિમ્હિ ચ ગમિસ્સ મસ્સ આ હોતિ. સરલોપો.

સો અગા, તે અગૂ, ત્વં અગો, તુમ્હે અગુત્થ, અહં અગં, મયં અગુમ્હા.

ઈઆદિમ્હિ ઈસરલોપો, અગા દેવાન સન્તિકે [જા॰ ૧.૧૪.૨૦૫], વાયસો અનુપરિયગા [સુ॰ નિ॰ ૪૪૯].

આપુબ્બો આગમને, અનવ્હિતો તતો આગા [જા॰ ૧.૫.૨૧], સોપા'ગા સમિતિં વનં [દી॰ નિ॰ ૨.૩૩૫].

અધિપુબ્બો પટિલાભે, અજ્ઝગા અમતં સન્તિં [વિ॰ વ॰ ૮૪૬], તણ્હાનં ખયમજ્ઝગા [ધ॰ પ॰ ૧૫૪].

અતિપુબ્બો ઉપાધિપુબ્બો ચ તિતિક્કમે, નક્ખત્તં પટિમાનેન્તં, અત્થો બાલં ઉપજ્ઝગા [જા॰ ૧.૧.૪૯]. ખણો વે મા ઉપજ્ઝગા.

એતાનિ ઓ, અવચનાનં લોપે સતિ તુમ્હ'મ્હયોગેપિ લભન્તિ, અગું, અગિંસુ, અગંસુ. સમન્તા વિજ્જુતા આગું [જા॰ ૨.૨૨.૨૨૬૪], તેપા'ગુંસમિતિં વનં [(ગવેસિતબ્બં)], વિસેસં અજ્ઝગંસુતે [દી॰ નિ॰ ૨.૩૫૪], અસેસં પરિનિબ્બન્તિ, અસેસં દુક્ખમજ્ઝગું [ઇતિવુ॰ ૯૩], સબ્બં દુક્ખં ઉપજ્ઝગું [પટિ॰ મ॰ ૧.૨૩૬; મ॰ નિ॰ ૩.૨૭૧]. અજ્ઝગો, અજ્ઝગ, અજ્ઝગિ, અજ્ઝગુત્થ, અજ્ઝગિં, અજ્ઝગિમ્હા, અજ્ઝગુમ્હા, અગા, આગા, અન્વગા, અજ્ઝગા, ઉપજ્ઝગા, અગૂ, આગૂ. આગૂ દેવા યસસ્સિનો [દી॰ નિ॰ ૨.૩૪૦], ચિત્તસ્સ એકધમ્મસ્સ, સબ્બેવ વસમન્વગૂ [સં॰ નિ॰ ૧.૬૧]. ચેતા હનિંસુ વેદબ્બં, સબ્બે તે બ્યસનમજ્ઝગૂ [જા॰ ૧.૧.૪૮].

પરોક્ખાયં આદિસ્સ દ્વિત્તં, 'કવગ્ગહાનં ચવગ્ગજા'તિ પુબ્બસ્સ ચવગ્ગો. સો જગમ, મહાવુત્તિના ઉપન્તસ્સ દીઘો, ક્વચિ અસ્સ ઇત્તં, ''રાજા દુદીપો જગામિ મગ્ગ''ન્તિ [જા॰ ૨.૨૨.૯૧૧; 'રાજા દુદીપોપિ જગામ સગ્ગં'] પાળિ. સો જગામ, તે જગામુ, ત્વં જગમે.

બ્યઞ્જનાદિમ્હિ ઇકારાગમો, તુમ્હે જગમિત્થ, અહં જગમં, મયં જગમિમ્હ, સો જગમિત્થ, તે જગમિરે, ત્વં જગમિત્થો, તુમ્હે જગમિવ્હો, અહં જગમિં, મયં જગમિમ્હે.

સ્સત્યાદિમ્હિ-ગમિસ્સતિ, ગમિસ્સન્તિ, ગમિસ્સરે.

પરછક્કે-સો ગમિસ્સતે, તે ગમિસ્સન્તે, ગમિસ્સરે, ત્વં ગમિસ્સસે, તુમ્હે ગમિસ્સવ્હે, અહં ગમિસ્સં, મયં ગમિસ્સામ્હે.

સ્સાદિમ્હિ-સો અગમિસ્સા, ગમિસ્સા.

'આઈઊમ્હાસ્સાસ્સામ્હાનં વા'તિ સ્સા, સ્સામ્હાનં રસ્સો, અગમિસ્સ, ગમિસ્સ, તે અગમિસ્સંસુ, ગમિસ્સંસુ, ત્વં અગમિસ્સે, ગમિસ્સે.

'એય્યાથસ્સે' ઇચ્ચાદિના સ્સેસ્સ અત્તં, ત્વં અગમિસ્સ, ગમિસ્સ, તુમ્હે અગમિસ્સથ, ગમિસ્સથ, અહં અગમિસ્સં, ગમિસ્સં, મયં અગમિસ્સામ્હા, ગમિસ્સામ્હા, અગમિસ્સામ્હ, ગમિસ્સામ્હ.

‘ગમ વદ દાનં ઘમ્મવજ્જદજ્જા’તિ સબ્બવિભત્તીસુ ગમિસ્સ ઘમ્મો, ઘમ્મતિ, ઘમ્મન્તિ.

કમ્મે-ઘમ્મીયતિ, ઘમ્મીયન્તિ.

મહાવુત્તિના ગચ્ઘાદેસો વા, ત્વં યેન યેનેવ ગચ્ઘસિ, ફાસુંયેવ ગચ્ઘસિ [અ॰ નિ॰ ૮.૬૩].

‘ગમયમિસાસદિસાનં વાચ્છઙ’ ઇતિ સુત્તેન સબ્બવિભત્તીસુ ગમિસ્સ મસ્સ ચ્છો, ગચ્છતિ, ગચ્છન્તિ, ગચ્છરે.

કમ્મે-ગચ્છીયતિ, ગચ્છીયન્તિ, ગચ્છિય્યતિ, ગચ્છિય્યન્તિ, ગચ્છિય્યરે.

કારિતે-ગચ્છાપેતિ, ગચ્છાપયતિ. ગચ્છતુ, ગચ્છન્તુ, ગચ્છેય્ય, ગચ્છેય્યું.

‘એય્યુંસ્સું’ઇતિ ઉંત્તં, ગચ્છું.

‘એય્યેય્યાસેય્યંનં ટે’ઇતિ સુત્તેન એય્ય, એય્યાસિ, એય્યંવિભત્તીનં એત્તં, સો ગચ્છે, ત્વં ગચ્છે, અહં ગચ્છે.

‘એય્યાથસ્સે’ ઇચ્ચાદિના એય્યાથસ્સ ઓત્તં, તુમ્હે ગચ્છેય્યાથો.

આઆદિમ્હિ-અગચ્છા, ગચ્છા, અગચ્છ, ગચ્છ વા.

ઈઆદિમ્હિ-અગચ્છિ, ગચ્છિ, અગચ્છું, ગચ્છું, અગચ્છિંસુ, ગચ્છિંસુ.

૬૪૫. ઙંસસ્સ ચ ઞ્છઙ [ક॰ ૫૧૭; રૂ॰ ૪૮૮; ની॰ ૧૧૦૫; ‘છઙ’ (બહૂસુ)].

આઆદીસુ ઈઆદીસુ ચ ઙંસસ્સ ચ અન્તો બ્યઞ્જનો ઞ્છઙ હોતિ.

સો અગઞ્છા, ગઞ્છા. તથા અગઞ્છૂ, ગઞ્છૂ.

ઈઆદિમ્હિ-સો અગઞ્છિ, ગઞ્છિ.

તસ્મિં પટિપવિટ્ઠમ્હિ, અઞ્ઞો આગઞ્છિ બ્રાહ્મણો [સુ॰ નિ॰ ૯૮૫]. ખિપ્પમેવ ઉપાગઞ્છિ, યત્થ સમ્મતિ તેમિયો [જા॰ ૨.૨૨.૭૩]. તે અગઞ્છું, ગઞ્છું.

સ્સત્યાદિમ્હિ-ગચ્છિસ્સતિ, ગચ્છિસ્સન્તિ, ગચ્છિસ્સરે.

૬૪૬. લભ વસ છિદ ગમ ભિદ રુદાનં ચ્છઙ [ક॰ ૪૮૧; રૂ॰ ૫૨૪; ની॰ ૯૬૬, ૯૬૮].

સ્સેન સહ એતેસં ચ્છઙ હોતિ વા સ્સયુત્તાસુ વિભત્તીસુ, સુત્તવિભત્તેન સુસસ્સ ચ, ‘‘નદીવ અવસુચ્છતી’’તિ [જા॰ ૨.૨૨.૨૧૪૦] પાળિ.

લચ્છતિ, લભિસ્સતિ, અલચ્છા, અલભિસ્સા, વચ્છતિ, વસિસ્સતિ, અવચ્છા, અવસિસ્સા, છેચ્છતિ, છિન્દિસ્સતિ, અચ્છેચ્છા, અચ્છિન્દિસ્સા, ભેચ્છતિ, ભિન્દિસ્સતિ, અભેચ્છા, અભિન્દિસ્સા, રુચ્છતિ, રોદિસ્સતિ,

અરુચ્છા, અરોદિસ્સાતિ.

ઇમિના સ્સયુત્તાસુ દ્વીસુ વિભત્તીસુ સ્સેન સહ ગમિસ્સ મસ્સ ચ્છો, ગચ્છતિ, ગચ્છિસ્સતિ, ગચ્છન્તિ, ગચ્છિસ્સન્તિ, અહં ગચ્છં, ગચ્છિસ્સં.

અત્રિમા પાળી-ગચ્છં પારં સમુદ્દસ્સ, કસ્સં પુરિસકારિયં [જા॰ ૨.૨૨.૧૩૧], તસ્સાહં સન્તિકં ગચ્છં, સો મે સત્થા ભવિસ્સતિ, સબ્બાનિ અભિસમ્ભોસ્સં, ગચ્છઞ્ઞેવ રથેસભ [જા॰ ૨.૨૨.૧૮૩૨], વેધબ્યં કટુકં લોકે, ગચ્છઞ્ઞેવ રથેસભ [જા॰ ૨.૨૨.૧૮૩૫].

સ્સાદિમ્હિ-અગચ્છા, અગચ્છિસ્સા, અગચ્છંસુ, અગચ્છિસ્સંસુ.

જર-વયોહાનિમ્હિ –

૬૪૭. જરસદાનમીમ વા [ક॰ ૫૦૫, ૬૦૯; રૂ॰ ૪૮૨, ૪૮૪; ની॰ ૧૦૧૮, ૧૨૧૩].

જર, સદાનં સરમ્હા ઈમઆગમો હોતિ વાતિ ઈમઆગમો.

જીરતિ, જીરન્તિ.

કારિતે-જીરાપેતિ, જીરાપયતિ.

૬૪૮. જરમરાનમિયઙ [ક॰ ૫૦૫; રૂ॰ ૪૮૨; ની॰ ૧૦૧૮; '...મીયઙ' (બહૂસુ)].

એતેસં ઇયઙ હોતિ વા ન્ત, માન, ત્યાદીસુ.

જિયતિ, જિયન્તિ.

દીઘત્તે-જીયતિ, જીયન્તિ.

દ્વિત્તે-જિય્યતિ, જિય્યન્તિ.

કારિતે-જિયાપેતિ, જિયાપયતિ.

જની-પાતુભાવે, મહાવુત્તિના સબ્બવિભત્તીસુ નસ્સ યાદેસો આદિદીઘો ચ, જાયતિ, ઉપજાયતિ, વિજાયતિ, જાયન્તિ, જાયરે, પજાયન્તિ, પજાયરે, ઉપજાયન્તિ, ઉપજાયરે.

કારિતે વુદ્ધિ નત્થિ, જનેતિ, જનેન્તિ, જનયતિ, જનયન્તિ.

કમ્મે-જનીયતિ, જનીયન્તિ, જાયતુ, જાયન્તુ, જાયેય્ય, જાયેય્યું.

કારિતે-જનેય્ય, જનેય્યું, જનયેય્ય, જનયેય્યું.

ઈઆદિમ્હિ-અજાયિ, અજાયિંસુ, વિજાયિ, વિજાયિંસુ, અજનિ, જનિ વા.

કારિતે-અજનેસિ, જનેસિ, અજનયિ, જનયિ, અજનેસું, જનેસું, અજનયું, જનયું, અજનયિંસુ, જનયિંસુ.

સ્સત્યાદિમ્હિ-જાયિસ્સતિ, વિજાયિસ્સતિ.

સ્સાદિમ્હિ-અજાયિસ્સા, જાયિસ્સા.

ડંસ-ડંસને, ડંસતિ, ડંસન્તિ.

કારિતે-ડંસેતિ, ડંસયતિ, ડંસાપેતિ, ડંસાપયતિ.

આ , ઈઆદીસુ 'ડંસસ્સ ચ ઞ્છઙ' ઇતિ સુત્તં, નિગ્ગહીતલોપો, અડઞ્છા, ડઞ્છા, અડઞ્છિ, ડઞ્છિ.

દહ-દાહે, દહતિ, દહન્તિ.

કમ્મે યમ્હિ 'હસ્સ વિપલ્લાસો'તિ પુબ્બાપરવિપલ્લાસો, અગ્ગિના ગામો દય્હતિ, દય્હન્તિ.

કારિતે-દાહેતિ, દાહયતિ, દહાપેતિ, દહાપયતિ.

૬૪૯. દહસ્સ દસ્સ ડો [ક॰ ૨૦; રૂ॰ ૨૭; ની॰ ૫૦; '...દસદદક્ખા' (બહૂસુ)].

દહધાતુસ્સ દસ્સ ડો હોતિ વા.

ડહતિ, ડહન્તિ.

દિસ-પેક્ખને, ત્યાદ્યુપ્પત્તિ, કત્તરિ લો.

૬૫૦. દિસસ્સ પસ્સદસ્સદસદદક્ખા [ક॰ ૪૭૧; રૂ॰ ૪૮૩; ની॰ ૯૫૧].

દિસધાતુસ્સ પસ્સ ચ દસ્સ ચ દસ ચ દ ચ દક્ખ ચાતિ એતે આદેસા હોન્તિ વા.

વિપસ્સના, વિપસ્સી ભગવા, સુદસ્સી, પિયદસ્સી, અત્થદસ્સી, ધમ્મદસ્સી, સુદસ્સં વજ્જમઞ્ઞેસં [ધ॰ પ॰ ૨૫૨], સુદસ્સનનગરં, મહાસુદસ્સનો નામ રાજા [દી॰ નિ॰ ૨.૨૪૨].

દસાદેસે-ચતુસચ્ચદસો નાથો [વિભ॰ અટ્ઠ॰ સુત્તન્તભાજનીયવણ્ણના], દુદ્દસો ધમ્મો [મહાવ॰ ૭; દી॰ નિ॰ ૨.૬૪], અત્તનો પન દુદ્દસં [ધ॰ પ॰ ૨૫૨], સો વે ભિક્ખુ ધમ્મદસોતિ વુચ્ચતિ [ગવેસિતબ્બં]. પસ્સ ધમ્મં દુરાજાનં, સમ્મુળ્હેત્થ અવિદ્દસૂ. દટ્ઠબ્બં, દટ્ઠા, દટ્ઠુન્તિ.

ઇમિના સુત્તેન દિસસ્સ સબ્બવિભત્તીસુ યથારહં પસ્સ, દસ્સ, દક્ખાદેસા હોન્તિ, આ, ઈઆદીસુ દસ, દાદેસા હોન્તિ, "દિસ્સતિ, દિસ્સન્તી"તિ રૂપાનિ પન યસ્સ પુબ્બરૂપત્તેન ઇધ કમ્મે સિજ્ઝન્તિ, દિવાદિગણે કત્તરિ સિજ્ઝન્તિ. મહાવુત્તિના અદ્દસ્સ, દિસ્સાદેસાપિ હોન્તિ. અત્રિમા પાળી-યં વાસવં અદ્દસ્સામં [જા॰ ૧.૬.૧૧૨;

‘અદ્દસામ’], યે મયં ભગવન્તં અદ્દસ્સામ [ગવેસિતબ્બં], અપિ મે માતરં અદસ્સથ [મ॰ નિ॰ ૨.૩૫૬], દિસ્સન્તિ બાલા અબ્યત્તા [મહાવ॰ ૮૨], મયિ ઇમે ધમ્મા સન્દિસ્સન્તિ, અહઞ્ચ ઇમેસુ ધમ્મેસુ સન્દિસ્સામિ [મ॰ નિ॰ ૩.૨૫૩], નિમિત્તાનિ પદિસ્સન્તિ, તાનિ અજ્જ પદિસ્સરેતિ [બુ॰ વં॰ ૨.૮૨], તસ્મા ત્યાદીસુપિ “અદસ્સતિ, અદસ્સન્તિ, અદસ્સસિ, અદસ્સથ, અદસ્સામિ, અદ્દસ્સામા”તિ યુજ્જન્તિ.

કારિતે ણિમ્હિ દસ્સાદેસો, દસ્સેતિ, દસ્સયતિ, નિદસ્સેતિ, નિદસ્સયતિ, સન્દસ્સેતિ, સન્દસ્સયતિ.

કમ્મે-દસ્સીયતિ, દસ્સીયન્તિ, નિદસ્સીયતિ, નિદસ્સીયન્તિ, સન્દસ્સીયતિ, સન્દસ્સીયન્તિ, દક્ખતિ, દક્ખન્તિ.

કમ્મે-દક્ખીયતિ, દક્ખીયન્તિ.

‘ગમયમિસાસદિસાનં ચ્છઙ’ ઇતિ ચ્છાદેસે- દિચ્છતિ, દિચ્છન્તિ ઇચ્ચાદિ.

પસ્સતિ, પસ્સન્તિ, દક્ખતિ, દક્ખન્તિ, પસ્સીયતિ, પસ્સીયન્તિ, દક્ખીયતિ, દક્ખીયન્તિ.

યસ્સ પુબ્બરૂપત્તે-દિસ્સતિ, દિસ્સન્તિ, દિસ્સતે, દિસ્સન્તે, ઉદ્દિસ્સતે, ઉદ્દિસ્સન્તે, નિદ્દિસ્સતે, નિદ્દિસ્સન્તે, અપદિસ્સતે, અપદિસ્સન્તે.

કારિતે-પસ્સાપેતિ, પસ્સાપયતિ, દક્ખાપેતિ, દક્ખાપયતિ.

કમ્મે-પસ્સાપીયતિ, દસ્સીયતિ, નિદસ્સીયતિ, સન્દસ્સીયતિ, દક્ખાપીયતિ.

પસ્સતુ , પસ્સન્તુ, દક્ખતુ, દક્ખન્તુ, પસ્સેય્ય, પસ્સેય્યું, દક્ખેય્ય, દક્ખેય્યું.

એય્યામસ્સ એમુ ચ અન્તસ્સ ઉ ચ હોન્તિ. “કત્થ પસ્સેમુ ખત્તિયં [જા॰ ૨.૨.૧૯૪૭], દક્ખેમુ તે નિવેસન”ન્તિ [જા॰ ૧.૧૫.૨૫૪ (...નિવેસનાનિ)] પાળિ. પસ્સેય્યામ, પસ્સેય્યામુ, દક્ખેય્યામ, દક્ખેય્યામુ.

આઆદિમ્હિ-અપસ્સા, અદક્ખા.

દસ, દાદેસેસુ દકારસ્સ દ્વિત્તં, અદ્દસા ખો ભગવા [મહાવ॰ ૯; દી॰ નિ॰ ૨.૬૯; સં॰ નિ॰ ૧.૧૫૯], અદ્દસા ખો આયસ્મા આનન્દો [મ॰ નિ॰ ૧.૩૬૪].

રસ્સત્તે-તમદ્દસ મહાબ્રહ્મા, નિસિન્નં સમ્હિ વેસ્મનિ [જા॰ ૧.૧૬.૧૪૮]. તે અદ્દસૂ. રસ્સત્તે-અદ્દસુ, આમન્તયસ્સુ વો પુત્તે, મા તે માતરમદ્દસુ [જાતકે “આમન્તયસ્સુ તે પુત્તે, મા તે માતર મદ્દસું”].

દાદેસે-સો અદ્દા.

રસ્સત્તે-અદ્દ. યાયમાનો મહારાજા, અદ્દા સીદન્તરે નગે [જા॰ ૨.૨૨.૨૧૦૫]. યો દુક્ખં સુખતો અદ્દ, દુક્ખમદ્દક્ખિ સલ્લતો [દી॰ નિ॰ ૨.૩૬૮].

ઈઆદિમ્હિ-અપસ્સિ, પસ્સિ, અપસ્સી, પસ્સી, અપસ્સિંસુ, પસ્સિંસુ, અપસ્સિ, પસ્સિ, અપસ્સિત્થ, પસ્સિત્થ, અપસ્સિં, પસ્સિં, અપસ્સિમ્હા, પસ્સિમ્હા.

દસ્સાદેસે-અદ્દસ્સિ, અદ્દસ્સું, અદ્દસ્સિંસુ, અદ્દસ્સંસુ, અદ્દસ્સિ, અદ્દસ્સિત્થ, અદ્દસ્સિં, અદ્દસ્સિમ્હા.

દક્ખાદેસે-અદક્ખિ, દક્ખિ ઇચ્ચાદિ.

દસાદેસે ગાથાસુ-અદ્દસિ, અદ્દસું, અદ્દસિંસુ, અદ્દસંસુ.

પરછક્કે-અદ્દસા , અદ્દસૂ, અહં અદ્દસં, મયં અદ્દસ્સિમ્હે. અદ્દસં કામ તે મૂલં, સઙ્કપ્પા કામ જાયસિ [જા॰ ૧.૮.૩૯].

ક્વચિ સાગમે આકારાગમો, સો અદ્દસાસિ, તે અદ્દસાસું, અહં અદ્દસાસિં, મયં અદસાસિમ્હ. યં અદ્દસાસિં સમ્બુદ્ધં, દેસેન્તં ધમ્મમુત્તમં [થેરગા॰ ૨૮૭]. અથદ્દસાસિં સમ્બુદ્ધં, સત્થારમકુતોભયં [થેરગા॰ ૯૧૨].

મહાવુત્તિના ઇંસ્સ ઇમ્હિ હોતિ, પથે અદ્દસાસિમ્હિ ભોજપુત્તે [જા॰ ૨.૧૭.૧૪૬].

સ્સત્યાદિમ્હિ-પસ્સિસ્સતિ, પસ્સિસ્સન્તિ.

દક્ખાદેસે‘દક્ખ સક્ખ હેહિ’ઇચ્ચાદિના સ્સસ્સલોપો, દક્ખતિ, દક્ખન્તિ, દક્ખિતિ, દક્ખિન્તિ, દક્ખિસ્સતિ, દક્ખિસ્સન્તિ.

સ્સાદિમ્હિ-અપસ્સિસ્સા, અદક્ખિસ્સા ઇચ્ચાદિ.

મર-પાણચાગે, મરતિ, મરન્તિ.

‘જરમરાનમિયડ’ઇતિ ઇયાદેસો, મિયતિ, મિયન્તિ, અમ્હં દહરા ન મિય્યરે [જા॰ ૧.૧૦.૯૭].

કારિતે ‘અસ્સા ણાનુબન્ધે’તિ આવુદ્ધિ, મારેતિ, મારેન્તિ, મારયતિ, મારયન્તિ, મારાપેતિ, મારાપેન્તિ, મારાપયતિ, મારાપયન્તિ.

યમુ-ઉપરમે, યમતિ, યમન્તિ. પરે ચ ન વિજાનન્તિ, મયમેત્થ યમામસે. એત્થ ચ ‘યમામસે’તિ વિરમામસે, મરણં ગચ્છામસેતિ અત્થો.

સંપુબ્બો સંયમે, સંયમતિ, સંયમન્તિ.

નિગ્ગહીતસ્સ ઞાદેસે-સઞ્ઞમતિ, સઞ્ઞમન્તિ.

નિપુબ્બો નિયમે, નિયમતિ, નિયમન્તિ.

‘ગમયમિસાસદિસાનં વા ચ્છઙ’ઇતિ મસ્સ ચ્છાદેસો, નિયચ્છતિ, નિયચ્છન્તિ.

કમ્મે-નિયમીયતિ, નિયમીયન્તિ.

પુબ્બરૂપે-નિયમ્મતિ, નિયમ્મન્તિ.

કારિતે-નિયામેતિ, નિયામયતિ.

ણાપિમ્હિ ન વુદ્ધિ, નિયમાપેતિ, નિયમાપયતિ, વવત્થપેતીતિ અત્થો.

રુદ-અસ્સુવિમોચને, રોદતિ, રોદન્તિ.

સ્સત્યાદિમ્હિ-'લભવસછિદગમભિદાનં ચ્છઙ'ઇતિ સ્સેન સહ દસ્સ ચ્છાદેસો, સા નૂન કપણા અમ્મા, ચિરરત્તાય રુચ્છતિ [જા॰ ૨.૨૨.૨૧૩૬]. કોઞ્ચી સમુદ્દતીરેવ, કપણા નૂન રુચ્છતિ [જા॰ ૨.૨૧.૧૧૩]. સા નૂન કપણા અમ્મા, ચિરં રુચ્છતિ અસ્સમે [જા॰ ૨.૨૨.૨૧૩૮], કં ન્વ'જ્જ છાતા તસિતા, ઉપરુચ્છન્તિ દારકા [જા॰ ૨.૨૨.૨૧૫૩]. રોદિસ્સતિ, રોદિસ્સન્તિ, રુચ્છતિ, રુચ્છન્તિ.

સ્સાદીસુ-અરુચ્છા, અરુચ્છંસુ, અરોદિસ્સા, અરોદિસ્સંસુ.

રુહ-પાપુણને, રુહતિ, રુહન્તિ, આરુહતિ, આરુહન્તિ, આરોહતિ, આરોહન્તિ, અભિરુહતિ, અભિરુહન્તિ, ઓરુહતિ, ઓરુહન્તિ, ઓરોહતિ, ઓરોહન્તિ.

કમ્મે-આરોહીયતિ.

'હસ્સ વિપલ્લાસો'તિ હ, યાનં વિપરિયાયો, આરુય્હતિ, ઓરુય્હતિ.

ઈઆદિમ્હિ-રુહિ, આરુહિ, ઓરુહિ.

'કુસરુહિસ્સ ચ્છી'તિ સુત્તં, અભિરુચ્છિ, અભિરુહિ વા.

લભ-લાભે , લભતિ, લભન્તિ.

યસ્સ પુબ્બરૂપત્તે 'ચતુત્થદુતિયેસ્વેસં તતિયપઠમા'તિ સંયોગાદિસ્સ ચતુત્થસ્સ તતિયત્તં, લબ્ભતિ, લબ્ભન્તિ, લબ્ભરે.

ઈઆદિમ્હિ-અલભિ, અલભિંસુ.

૬૫૧. લભા ઇંઈનં થંથા વા [ક॰ ૪૯૭; રૂ॰ ૪૭૭; ની॰ ૧૦૧૩].

લભમ્હા પરેસં ઇં, ઈનં કમેન થં, થા હોન્તિ વા, ધાત્વન્તસ્સ પરરૂપત્તં, સંયોગાદિસ્સ દુતિયસ્સ પઠમત્તં.

અહં અલત્થં, અલભિં વા, સો અલત્થ, અલભિ વા.

મહાવુત્તિના ઉંસ્સ થું, થંસુ હોન્તિ, મ્હાસ્સ ચ થમ્હા, થુંમ્હા હોન્તિ, તે ભગવતો સન્તિકે પબ્બજ્જઞ્ચ ઉપસમ્પદઞ્ચ અલત્થું [દી॰ નિ॰ ૨.૭૭], સતિં પચ્ચલત્થું, વિપરીતસઞ્ઞં પચ્ચલત્થું, તે સતિં પચ્ચલત્થંસુ, અગમમ્હા ખો તવ ગેહં, તત્થ નેવ દાનં અલત્થમ્હા [મ॰ નિ॰ ૨.૩૦૦ (થોકં વિસદિસં)], અક્કોસમેવ અલત્થમ્હા, મયઞ્ચ અલત્થમ્હા સવનાય, અલત્થુમ્હા વા. ધાત્વન્તસ્સ ચ્છો ચ. તદાહં પાપિકં દિટ્ઠિં, પટિલચ્છિં અયોનિસો [જા॰ ૧.૧૬.૨૦૪].

સ્સત્યાદિમ્હિ-‘લભવસ છિદ ગમ ભિદ રુદાનં ચ્છઙ’ઇતિ સુત્તેન સ્સેન સહ ધાત્વન્તસ્સ ચ્છાદેસો, લચ્છતિ, લભિસ્સતિ, લચ્છન્તિ, લભિસ્સન્તિ, લચ્છસિ, લભિસ્સસિ, લચ્છથ, લભિસ્સથ, લચ્છામિ, લભિસ્સામિ, લચ્છામ, લભિસ્સામ. લચ્છામ પુત્તે જીવન્તા, અરોગા ચ ભવામસે [જા॰ ૨.૨૨.૨૨૬૦].

સ્સાદિમ્હિ-અલચ્છા, અલભિસ્સા, અલચ્છંસુ, અલભિસ્સંસુ.

વચ-વિયત્તિયં વાચાયં, વચતિ, વચન્તિ.

કમ્મે-વચીયતિ, વચીયન્તિ.

યસ્સ પુબ્બરૂપત્તે ‘અસ્સૂ’તિ સુત્તેન આદિમ્હિ અકારસ્સ ઉત્તં, વુચ્ચતિ, વુચ્ચન્તિ, વુચ્ચરે, વુચ્ચતે, વુચ્ચન્તે, વુચ્ચરે.

કારિતે-વાચેતિ, વાચેન્તિ, વાચયતિ, વાચયન્તિ, વાચાપેતિ, વાચાપેન્તિ, વાચાપયતિ, વાચાપયન્તિ.

ઈઆદિમ્હિ-અવચિ, વચિ.

મહાવુત્તિના આકારેન સહ સાગમો, અવચાસિ, વચાસિ, અવચું, વચું, અવચિંસુ, વચિંસુ, ત્વં અવચો, અવચ, અવચિ, અવચાસિ, અવચિત્થ, અવચિત્થો, તુમ્હે અવચિત્થ.

‘મ્હાથાનમુઞ’ઇતિ સુત્તં, તુમ્હે અવચુત્થ, વચુત્થ, અહં અવચિં, વચિં, અવચાસિં, વચાસિં, મયં અવચિમ્હા, વચિમ્હા, અવચિમ્હ, વચિમ્હ વા, મયં અવચુમ્હા, વચુમ્હા, સો અવચા, વચા.

રસ્સત્તે-અવચ, અવચિત્થ, વચિત્થ વા, અહં અવચં, અવચ, વચ વા, મયં અવચિમ્હે, વચિમ્હે.

૬૫૨. ઈઆદો વચસ્સોમ [ક॰ ૪૭૭; રૂ॰ ૪૭૯; ની॰ ૯૫૮; ચં॰ ૬.૨.૬૯; પા॰ ૭.૪.૨૦].

ઈઆદીસુ વચસ્સ માનુબન્ધો ઓ હોતિ.

સો અવોચિ, તે અવોચું, અવોચિંસુ, ત્વં અવોચિ, તુમ્હે અવોચુત્થ, અહં અવોચિં, મયં અવોચુમ્હા, સો અવોચ, રસ્સો, ભગવા એતદવોચ [ઉદા॰ ૨૦].

સ્સત્યાદિમ્હિ –

૬૫૩. વચભુજમુચવિસાનં ક્ખઙ [ક॰ ૪૮૧; રૂ॰ ૫૨૪; ની॰ ૯૬૩; ‘ભુજ મુચ વચ વિસાનં ક્ખઙ (બહૂસુ)].

સ્સેન સહ વચાદીનં અન્તો બ્યઞ્જનો ક્ખડ હોતિ વા સ્સયુત્તાસુ વિભત્તીસુ.

વક્ખતિ , વચિસ્સતિ, વક્ખન્તિ, વક્ખરે, વચિસ્સન્તિ, વચિસ્સરે, વક્ખસિ, વક્ખથ, વક્ખામિ, વક્ખામ, વક્ખતે, વક્ખન્તે, વક્ખસે, વક્ખવ્હે, અહં વક્ખં, વચિસ્સં, મયં વક્ખામ્હે, વચિસ્સામ્હે.

‘સ્સેના’તિ અધિકારેન વિના ધાત્વન્તસ્સ ક્ખાદેસોપિ લબ્ભતિ, વક્ખિસ્સતિ, વક્ખિસ્સન્તિ.

સ્સાદિમ્હિ-અવક્ખા, અવચિસ્સા, અવક્ખંસુ, અવચિસ્સંસુ.

વદ-વિયત્તિયં વાચાયં, વદતિ, વદન્તિ, ઓવદતિ, ઓવદન્તિ, વદસિ, વદથ, વદામિ, વદામ.

લસ્સ એત્તે-વદેતિ, વદેન્તિ, વદેસિ, વદેથ, વદેમિ, વદેમ.

કમ્મે-વદીયતિ, વદિય્યતિ, ઓવદીયતિ, ઓવદિય્યતિ.

દસ્સ ચવગ્ગત્તે યસ્સ પુબ્બરૂપત્તં, વજ્જતિ, વજ્જન્તિ, ઓવજ્જતિ, ઓવજ્જન્તિ.

કારિતે-ભેરિં વાદેતિ, વાદેન્તિ, વાદયતિ, વાદયન્તિ, ગુરું અભિવાદેતિ, અભિવાદેન્તિ, અભિવાદેસિ, અભિવાદેથ, અભિવાદેમિ, અભિવાદેમ.

મહાવુત્તિના અસ્સ ઇત્તં, અભિવાદિયામિ, અભિવાદિયામ, અભિવાદયામિ, અભિવાદયામ વા, અભિવન્દામિ, અભિવન્દામાતિ અત્થો. વન્દન્તો હિ ‘‘સુખી હોતૂ’’તિ અભિમઙ્ગલવચનં વદાપેતિ નામ, તથાવચનઞ્ચ વન્દનીયસ્સ વત્તં.

ણાપિમ્હિ ન વુદ્ધિ, વદાપેતિ, વદાપયતિ.

‘ગમવદદાનં ઘમ્મવજ્જદજ્જા વા’તિ વજ્જાદેસો, ‘ઊલસ્સે’તિ લસ્સ એત્તં, વજ્જેતિ, વજ્જેન્તિ.

કમ્મે-વજ્જીયતિ, વજ્જીયન્તિ.

કારિતે-વજ્જાપેતિ, વજ્જાપયતિ.

એય્યાદિમ્હિ-‘એય્યેય્યાસેય્યંનંટે’ઇતિ એય્યાદીનં એકવચનાનં એત્તં, વદે, વદેય્ય, વજ્જે, વજ્જેય્ય, વદેય્યું, વજ્જેય્યું.

વજ્જાદેસે મહાવુત્તિના એય્યસ્સ આત્તં, એય્યુમાદીનં એય્યસદ્દસ્સ લોપો, સો વજ્જા, તે વજ્જું.

એય્યાદીનં ય્યાસદ્દસ્સ લોપો વા, ત્વં વજ્જાસિ, વજ્જેસિ, તુમ્હે વજ્જાથ, વજ્જેથ, અહં વજ્જામિ, વજ્જેમિ, મયં વજ્જામ, વજ્જેમ, અહં વજ્જં, મયં વજ્જામ્હે, વજ્જેય્યામ્હે.

અત્રિમા પાળી-વજ્જું વા તે ન વા વજ્જું, નત્થિ નાસાય રૂહના [જા॰ ૧.૩.૩૩], અમ્મં આરોગ્યં વજ્જાસિ, ત્વઞ્ચ તાત સુખી ભવ [જા॰ ૨.૨૨.૨૧૪૮], અમ્મં આરોગ્યં વજ્જાથ, અયં નો નેતિ બ્રાહ્મણો [જા॰ ૨.૨૨.૨૧૭૪] ઇચ્ચાદિ.

હિય્યત્તનિયં-સો અવદા, વદા, અવજ્જા, વજ્જા, તે અવદૂ, વદૂ, અવજ્જૂ, વજ્જૂ.

અજ્જત્તનિયં-સો અવદિ, વદિ, અવજ્જિ, વજ્જિ, તે અવદું, વદું, અવજ્જું, વજ્જું, અવદિંસુ, વદિંસુ, અવજ્જિંસુ, વજ્જિંસુ.

સ્સત્યાદિમ્હિ-વદિસ્સતિ, વજ્જિસ્સતિ.

સ્સાદિમ્હિ-અવદિસ્સા, અવજ્જિસ્સા ઇચ્ચાદિ.

વિદ-ઞાણે, વિદતિ.

'યુવણ્ણાનમિયઙઉવઙ સરે'તિ સરમ્હિ ઇયાદેસો, તે વિદિયન્તિ.

કારિતે-નિવેદેતિ, પટિવેદેતિ, નિવેદયતિ, પટિવેદયતિ, પટિવેદયામિ વો ભિક્ખવે [મ॰ નિ॰ ૧.૪૧૬], જાનાપેમીતિ અત્થો. વેદયામહં ભન્તે, વેદયતીતિ મં સઙ્ઘો ધારેતૂતિ [ચૂળવ॰ અટ્ઠ॰ ૧૦૨] જાનાપેમિ, પાકટં કરોમીતિ વા અત્થો.

"વેદિયામહં ભન્તે, વેદિયતીતિ મં સઙ્ઘો ધારેતૂ"તિપિ [ચૂળવ॰ અટ્ઠ॰ ૧૦૨] પાઠો, તત્થ અપચ્ચયે પરે ઇયાદેસો યુજ્જતિ.

એય્યાદિમ્હિ-વિદેય્ય, વિદિયેય્ય, વિદેય્યું, વિદિયેય્યું.

ઈઆદિમ્હિ-પચ્ચયાનં ખયં અવેદિ, તે વિદું, વિદિંસુ.

કારિતે-નિવેદેસિ, નિવેદયિ, પટિવેદેસિ, પટિવેદયિ, નિવેદયું, નિવેદયિંસુ, પટિવેદયું, પટિવેદયિંસુ.

સ્સત્યાદિમ્હિ-વિદિસ્સતિ, વેદિસ્સતિ, પરિસુદ્ધાતિ વેદિસ્સામિ [મહાવ॰ ૧૩૪] ઇચ્ચાદિ.

વસ-નિવાસે, વસતિ, વસન્તિ, નિવસતિ, નિવસન્તિ.

કમ્મે-અધિ, આપુબ્બો, તેન ગામો અધિવસીયતિ, આવસીયતિ, અજ્ઝાવસીયતિ.

'અસ્સૂ'તિ સુત્તેન અકારસ્સ ઉત્તં, વુસ્સતિ, વુસ્સન્તિ, વુસ્સરે, "ભગવતિ બ્રહ્મચરિયં વુસ્સતી"તિ [મ॰ નિ॰ ૧.૨૫૭] પાળિ.

કારિતે-વાસેતિ, અધિવાસેતિ, વાસયતિ, અધિવાસયતિ.

ણાપિમ્હિ વુદ્ધિ નત્થિ, વસાપેતિ, વસાપયતિ.

ઈઆદિમ્હિ-અવસિ, વસિ, અવસું, વસું, અવસિંસુ, વસિંસુ.

સ્સત્યાદીસુ-'લભ વસ છિદ ગમ ભિદ રુદાનં ચ્છઙ'ઇતિ સ્સેન સહ ધાત્વન્તસ્સ ચ્છાદેસો, વચ્છતિ, વસિસ્સતિ, વચ્છન્તિ, વસિસ્સન્તિ, આયસ્મતો નિસ્સાય વચ્છામિ [મહાવ॰ ૭૭], ન તે વચ્છામિ સન્તિકે [જા॰ ૨.૨૨.૧૯૩૩], અવચ્છા, અવસિસ્સા, અવચ્છંસુ, અવસિસ્સંસુ.

વિસ-પવિસને, પવિસતિ, પવિસન્તિ.

કમ્મે-પવિસીયતિ , પવિસીયન્તિ, પવિસીયતે, પવિસીયન્તે.

યસ્સ પુબ્બરૂપત્તે-પવિસ્સતિ, પવિસ્સન્તિ, પવિસ્સરે, પવિસ્સતે, પવિસ્સન્તે, પવિસ્સરે.

કારિતે-પવેસેતિ, પવેસયતિ.

કમ્મે-પવેસીયતિ, પવેસીયન્તિ.

ઈઆદિમ્હિ ઉપસગ્ગસ્સ દીઘો વા, પાવિસિ.

મહાવુત્તિના ધાત્વન્તસ્સ ક્ખો હોતિ, પાવેક્ખિ પથવિં ચેચ્ચો [જા॰ ૧.૧૯.૯૮], સો પાવેક્ખિ કાસિરાજા [જા॰ ૧.૧૫.૨૬૬], સો તસ્સ ગેહં પાવેક્ખિ [જા॰ ૧.૧૫.૩૦૩], પાવિસું, પાવિસિંસુ, પાવેક્ખિંસુ.

સ્સત્યાદીસુ 'વચ ભુજ મુચ વિસાનં ક્ખઙ'ઇતિ સ્સેન સહ ધાત્વન્તસ્સ ક્ખો, પવેક્ખતિ, પવિસિસ્સતિ, પવેક્ખન્તિ, પવિસિસ્સન્તિ, એસ ભિય્યો પવેક્ખામિ, વમ્મિકં સતપોરિસં [જા॰ ૧.૪.૧૦૦], પાવેક્ખા, પવિસિસ્સા, પાવેક્ખંસુ, પવિસિસ્સંસુ.

સદ-સંસીદને, 'જરસદાનમીમ વા'તિઆદિસરમ્હા ઈમઆગમો હોતિ વા, સીદતિ, સીદન્તિ, લાબૂનિ સીદન્તિ, સિલા પ્લવન્તિ [જા॰ ૧.૧.૭૭], સંસીદતિ, વિસીદતિ, ઓસીદતિ, અવસીદતિ.

નિપુબ્બો નિસજ્જાયં, નિસીદતિ, નિસીદન્તિ.

પપુબ્બો પસાદે, પસીદતિ, પસીદન્તિ.

કારિતેપિ ન વુદ્ધિ આદેસન્તરત્તા, સીદેતિ, સીદયતિ, સંસીદેતિ, સંસીદયતિ, ઓસીદેતિ, ઓસીદયતિ, ઓસીદાપેતિ, ઓસીદાપયતિ, નિસીદાપેતિ, નિસીદાપયતિ.

પપુબ્બમ્હિ ઈમ ન હોતિ, પિતા પુત્તં બુદ્ધે પસાદેતિ, પસાદયતિ, પસાદેન્તિ, પસાદયન્તિ.

કમ્મે-પસાદીયતિ , પસાદીયન્તિ.

હન-હિંસા, ગતીસુ, હનતિ, હનન્તિ.

‘ક્વચિ વિકરણાન’ન્તિ સુત્તેન લવિકરણસ્સ લોપે હન્તિ, ફલં વે કદલિં હન્તિ, સક્કારો કાપુરિસં હન્તિ [ચૂળવ॰ ૩૩૫], હન્તિ કુદ્ધો પુથુજ્જનો [અ॰ નિ॰ ૭.૬૪].

મહાવુત્તિના ક્વચિ ધાત્વન્તલોપો, વિક્કોસમાના તિબ્બાહિ, હન્તિ નેસં વરં વરં [જા॰ ૨.૨૨.૨૩૭૦], લુદ્દકા મિગં હન્તિ, કેવટ્ટા મચ્છં હન્તિ.

કમ્મે-હનીયતિ, હનીયન્તિ.

ધાત્વન્તસ્સ ચવગ્ગત્તે યસ્સ પુબ્બરૂપત્તં, હઞ્ઞતિ, હઞ્ઞન્તિ.

કારિતે –

૬૫૪. હનસ્સ ઘાતો ણાનુબન્ધે [ક॰ ૫૯૧; રૂ॰ ૫૪૪; ની॰ ૧૧૯૫].

હનસ્સ ઘાતો હોતિ ણાનુબન્ધે પચ્ચયે.

ઘાતેતિ, ઘાતયતિ, ઘાતાપેતિ, ઘાતાપયતિ.

કમ્મે-ઘાતીયતિ, ઘાતાપીયતિ.

ઈઆદિમ્હિ-અહનિ, હનિ, અહનિંસુ, હનિંસુ.

કમ્મે-અહઞ્ઞિ, હઞ્ઞિ, અહઞ્ઞિંસુ, હઞ્ઞિંસુ.

સ્સત્યાદિમ્હિ –

૬૫૫. હના જેખા [ક॰ ૪૮૧; રૂ॰ ૫૨૪; ની॰ ૯૬૭, ૯૬૯? ‘...છખા’ (બહૂસુ) ‘છેખા’ (કત્થચિ)].

હનમ્હા પરસ્સ સ્સકારસ્સ જે, ખાદેસા હોન્તિ વા, મહાવુત્તિના ધાત્વન્તસ્સ પરરૂપત્તં.

હજ્જેતિ , હનિસ્સતિ, હજ્જેન્તિ, હજ્જેસિ, હજ્જેથ, હજ્જેમિ, હનિસ્સામિ, હજ્જેમ, હનિસ્સામ.

ખાદેસે મહાવુત્તિના ધાત્વન્તસ્સ વગ્ગન્તત્તં, પટિહઙ્ખતિ, પટિહનિસ્સતિ, પટિહઙ્ખન્તિ, પટિહઙ્ખસિ, પટિહઙ્ખામિ, પટિહઙ્ખામ, પટિહનિસ્સામ.

હર-હરણે, હરતિ, હરન્તિ.

કમ્મે-હરીયતિ, હરીયન્તિ.

કારિતે-હારેતિ, હારયતિ.

ણાપિમ્હિ ન વુદ્ધિ, હરાપેતિ, હરાપયતિ.

કમ્મે-હારીયતિ, હરાપીયતિ.

આ, ઈઆદીસુ –

૬૫૬. આઈઆદીસુ હરસ્સા.

આઆદીસુ ઈઆદીસુ ચ હરસ્સ રકારસ્સ આ હોતિ વા, સો અહા, અહરા.

ઈઆદિમ્હિ-સો અહાસિ, અજિનિ મં અહાસિ મે [ધ॰ પ॰ ૩-૪], અત્તાનં ઉપસંહાસિ, આસનં અભિહાસિ, સાસને વિહાસિ, વિહાસિ પુરિસુત્તમો [ગવેસિતબ્બં], ધમ્મં પયિરુદાહાસિ, અહરિ, હરિ, વિહાસું, આહિંસુ, વિહિંસુ વા, ‘‘મા મે તતો મૂલફલં આહંસૂ’’તિ [જા॰ ૨.૧૮.૨૨] પાળિ, અહાસું, અહરું, હરું, અહરિંસુ, હરિંસુ, ત્વં અહાસિ, અહરિ, તુમ્હે અહાસિત્થ, અહરિત્થ, અહં અહાસિં, અહરિં, વિહાસિં સાસને રતો [અપ॰ થેર ૧.૨.૮૪], મયં અહાસિમ્હા, અહરિમ્હા.

પરછક્કે અસ્સ ત્થત્તં, સો અહાસિત્થ, અહરિત્થ.

સ્સત્યાદીસુ –

૬૫૭. હરસ્સ ચાહઙ સ્સે [‘યાસ્સ ચાહઙ સ્સેન’ (બહૂસુ)].

સ્સકારવતીસુ વિભત્તીસુ સ્સેન સહ હરસ્સ ચ કરસ્સ ચ રકારસ્સ આહઙ હોતિ વા.

ઇઉ આગમે-હાહિતિ, ખારિકાજઞ્ચ હાહિતિ [જા॰ ૨.૨૨.૧૭૫૯]. હાહતિ વા, હરિસ્સતિ, હાહિન્તિ, હાહન્તિ, હરિસ્સન્તિ, હાહસિ, સુખં ભિક્ખુ વિહાહિસિ [ધ॰ પ॰ ૩૭૯]. હાહથ, હાહામિ, હાહામ, હરિસ્સામ.

મહાવુત્તિના હરસ્સ ધાત્વન્તસ્સ લોપો ચ, ‘‘યો ઇમસ્મિં ધમ્મવિનયે અપ્પમત્તો વિહસ્સતિ [સં॰ નિ॰ ૧.૧૮૫], પુરક્ખત્વા વિહસ્સામ [થેરીગા॰ ૧૨૧], અહં ઉદકમાહિસ્સ’’ન્તિ [જા॰ ૨.૨૨.૧૯૩૧] પાળી.

સ્સાદિમ્હિ-અહાહા, અહરિસ્સા, અહાહંસુ, અહરિસ્સંસુ.

આપુબ્બ સીસ-પત્થનાયં, આસીસતિ, આસીસન્તિ, પચ્ચાસીસતિ, પચ્ચાસીસન્તિ.

૬૫૮. આદિસ્મા સરા [ચં॰ ૫.૧.૩; પા॰ ૬.૧.૨].

આદિભૂતા સરમ્હા પરં પઠમસદ્દરૂપં એકસ્સરં દ્વેરૂપં હોતિ, ઇમિના સરપુબ્બાનં ધાતુપદાનં પદદ્વિત્તે આસીસ, સીસ ઇતિ રૂપદ્વયં ભવતિ.

૬૫૯. લોપોનાદિબ્યઞ્જનસ્સ [ચં॰ ૬.૨.૧૧૨; પા॰ ૭.૪.૬૦].

દ્વિત્તે અનાદિભૂતસ્સ એકસ્સ બ્યઞ્જનસ્સ લોપો હોતીતિ પુરિમે સીસરૂપે સકારલોપો.

આસીસીસતિ , આસીસીસન્તિ ઇચ્ચાદિ.

તથા ‘પરોક્ખાયઞ્ચા’તિ સુત્તે ચસદ્દેન કમાદીનં ધાતુપદાનં પદદ્વિત્તે કતે ‘લોપોનાદિબ્યઞ્જનસ્સા’તિ પુરિમે પદરૂપે અનાદિબ્યઞ્જનલોપો, ‘કવગ્ગહાનં ચવગ્ગજા’તિ સેસસ્સ કવગ્ગસ્સ ચવગ્ગત્તં, ‘નિગ્ગહીતઞ્ચા’તિ નિગ્ગહીતાગમો, ચઙ્કમતિ, ચઙ્કમન્તિ, ચઙ્કમતુ, ચઙ્કમન્તુ, ચઙ્કમેય્ય, ચઙ્કમેય્યું ઇચ્ચાદિ.

કુચ-સઙ્કોચને, ચઙ્કોચતિ, ચઙ્કોચન્તિ.

ચલ-ચલને, ચઞ્ચલતિ, ચઞ્ચલન્તિ.

મહાવુત્તિના નિગ્ગહીતસ્સ પરરૂપત્તે જર-ભિજ્જને, જજ્જરતિ જજ્જરન્તિ.

દળ-દિત્તિયં, દદ્દલ્લતિ, દદ્દલ્લન્તિ.

મુહ-વેચિત્તે, મોમુહતિ, મોમુહન્તિ, મહાવુત્તિના ઉસ્સ ઓત્તં.

તથા રુ-સદ્દે, રોરુવતિ, રોરુવન્તિ.

લુપ-ગિદ્ધે, લોલુપ્પતિ, લોલુપ્પન્તિ ઇચ્ચાદિ.

પદદ્વિત્તં નામ પદત્થાનં અતિસયતાદીપનત્થં, વિચ્છાયં પન પોનોપુઞ્ઞ, સમ્ભમાદીસુ ચ દ્વિત્તે અનાદિબ્યઞ્જનલોપો નત્થિ, ગામો ગામો રમણીયો. તથા ક્વચિ અતિસયદીપનેપિ, રૂપરૂપં, દુક્ખદુક્ખં, અજ્ઝત્તજ્ઝત્તં, દેવદેવો, મુનિમુનિ, રાજરાજા, બ્રહ્મબ્રહ્મા, વરવરો, અગ્ગઅગ્ગો, જેટ્ઠજેટ્ઠો, સેટ્ઠસેટ્ઠો, પસત્થપસત્થો, ઉગ્ગતઉગ્ગતો, ઉક્કટ્ઠુક્કટ્ઠો, ઓમકોમકો, દુબ્બલદુબ્બલો, અબલઅબલો, મહન્તમહન્તો ઇચ્ચાદિ.

ભૂવાદિગણો નિટ્ઠિતો.

રુધાદિગણ

અથ રુધાદિગણો વુચ્ચતે.

‘કત્તરી’તિ પદં વત્તતે, તઞ્ચ બહુલાધિકારા વિકરણાનં કત્તરિ નિબન્ધં ભાવ, કમ્મેસુ અનિબન્ધં વિકપ્પેન પવત્તિં દીપેતિ, તસ્મા ભાવ, કમ્મેસુ ચ કારિતરૂપેસુ ચ વિકરણાનં પવત્તિ વેદિતબ્બા હોતીતિ.

છિદ, ભિદ, ભુજ, મુચ, યુજ, રિચ, રુધ, લિપ, વિદ, સિચ, સુભ.

૬૬૦. મઞ્ચ રુધાદીનં [ક॰ ૪૪૬; રૂ॰ ૫૦૯; ની॰ ૯૨૬; ચં॰ ૧.૧.૯૩; પા॰ ૩.૧.૭૮].

રુધાદીહિ ક્રિયત્થેહિ કત્તરિ લો હોતિ, તેસઞ્ચ રુધાદીનં પુબ્બન્તસરમ્હા પરં નિગ્ગહીતં આગચ્છતિ, માનુબન્ધો પુબ્બન્તદીપનત્થો, અકારો ઉચ્ચારણત્થો, ચસદ્દેન રુધ, સુભાદીહિ ઇ, ઈ, એ, ઓપચ્ચયે સઙ્ગણ્હાતિ, નિગ્ગહીતસ્સ વગ્ગન્તત્તં.

રુન્ધતિ.

છિદ-દ્વિધાકરણે, છિન્દતિ, છિન્દન્તિ.

કમ્મે ક્યો, 'તવગ્ગવરણાનં યે ચવગ્ગબયઞા'તિ યમ્હિ ધાત્વન્તસ્સ ચવગ્ગત્તં, 'વગ્ગલસેહિ તે'તિ યસ્સ પુબ્બરૂપત્તં. છિજ્જતિ, છિજ્જન્તિ.

'ગરુપુબ્બા રસ્સા રે ન્તેન્તીન'ન્તિ યતુન્નં ન્તે, ન્તીનં રેત્તં, છિન્દતે, છિજ્જતે, છિજ્જન્તે, છિજ્જરે.

ઇમિના નિગ્ગહીતાગમો, છિન્દીયતિ, છિન્દીયન્તિ, છિન્દીયતે, છિન્દીયન્તે.

કારિતે-છેદેતિ, છેદયતિ, છેદાપેતિ, છેદાપયતિ, છિન્દેતિ, છિન્દયતિ, છિન્દાપેતિ, છિન્દાપયતિ.

ઈઆદિમ્હિ-અચ્છિન્દિ , છિન્દિ, અચ્છિન્દું, છિન્દું, અચ્છિન્દિંસુ, છિન્દિંસુ.

મહાવુત્તિના ધાત્વન્તસ્સ ચ્છો પુબ્બસ્સ દ્વિત્તઞ્ચ, અચ્છેચ્છિ તણ્હં, વિવત્તયિ સંયોજનં [ઇતિવુ॰ ૫૩], ''અચ્છેજ્જી''તિપિ દિવાદિપાઠો દિસ્સતિ, અચ્છેચ્છું વત ભો રુક્ખં [જા॰ ૨.૨૨.૧૭૮૮].

કમ્મે-અચ્છિજ્જિ, છિજ્જિ, અચ્છિન્દિયિ, છિન્દિયિ.

કારિતે-છેદેસિ, કણ્ણનાસઞ્ચ છેદયિ [જા॰ ૧.૪.૪૯], છિન્દેસિ, છિન્દયિ.

સ્સત્યાદિમ્હિ-'લભવસછિદગમભિદરુદાનં ચ્છઙ'ઇતિ સ્સેન સહ ધાત્વન્તસ્સ ચ્છો, છેચ્છતિ, છિન્દિસ્સતિ, છેચ્છન્તિ, છિન્દિસ્સન્તિ, છેચ્છસિ, છેચ્છત, છેચ્છામિ, છેચ્છામ, છિન્દિસ્સામ.

સ્સાદિમ્હિ-અચ્છેચ્છા, અચ્છિન્દિસ્સા, અચ્છેચ્છંસુ, અચ્છિન્દિસ્સંસુ.

ભિદ-વિદારણે, ભિન્દતિ, ભિન્દન્તિ.

કમ્મે-ભિજ્જતિ, ભિજ્જન્તિ, ભિજ્જરે, ભિન્દિયતિ, ભિન્દિયન્તિ.

કારિતે-ભિક્ખૂ ભિક્ખૂહિ ભેદેતિ [મહાવ॰ ૧૦૭], ભેદયતિ, ભેદાપેતિ, ભેદાપયતિ, ભિન્દેતિ, ભિન્દયતિ, ભિન્દાપેતિ, ભિન્દાપયતિ.

કમ્મે-ભેદીયતિ, ભેદાપીયતિ.

ઈઆદિમ્હિ-અભિન્દિ, ભિન્દિ, અભિન્દું, ભિન્દું, અભિન્દિંસુ, ભિન્દિંસુ.

કમ્મે-અભિજ્જિ, ભિજ્જિ, અભિન્દિયિ, ભિન્દિયિ.

કારિતે-અભેદેસિ, ભેદેસિ, અભેદયિ, ભેદયિ, ભેદાપેસિ, ભેદાપયિ.

સ્સત્યાદિમ્હિ-‘લભવસ...’ઇચ્ચાદિના સ્સેન સહ દસ્સ ચ્છો, ભેચ્છતિ, ભિન્દિસ્સતિ, ભેચ્છન્તિ, ભિન્દિસ્સન્તિ, ભેચ્છસિ, ભેચ્છથ, ભેચ્છામિ, ભેચ્છામ, ભિન્દિસ્સામ, ‘‘તં તે પઞ્ઞાય ભેચ્છામી’’તિ [સુ॰ નિ॰ ૪૪૫] પાળિ.

સ્સાદિમ્હિ-અચ્છેચ્છા, અચ્છિન્દિસ્સાઇચ્ચાદિ.

ભુજ-પાલન, બ્યવહરણેસુ, ભુઞ્જતિ, ભુઞ્જન્તિ.

કમ્મે-ભુજ્જતિ, ભુજ્જન્તિ.

કારિતે-ભોજેતિ, ભોજયતિ, ભોજાપેતિ, ભોજાપયતિ.

કમ્મે-ભોજીયતિ, ભોજાપીયતિ.

સ્સત્યાદિમ્હિ-‘વચભુજમુચવિસાનં ક્ખડ’ઇતિ સ્સેન સહ ધાત્વન્તસ્સ ક્ખો, આદિવુદ્ધિ, ભોક્ખતિ, ભુઞ્જિસ્સતિ, ભોક્ખન્તિ, ભોક્ખસિ, ભોક્ખથ, ભોક્ખામિ, ભોક્ખામ, ભુઞ્જિસ્સામ.

સ્સાદિમ્હિ-અભોક્ખા, અભુઞ્જિસ્સા, અભોક્ખંસુ, અભુઞ્જિસ્સંસુ ઇચ્ચાદિ.

મુચ-મોચને, મુઞ્ચતિ, મુઞ્ચન્તિ, મુઞ્ચરે.

કમ્મે-મુચ્ચતિ, મુચ્ચન્તિ, મુઞ્ચીયતિ, મુઞ્ચીયન્તિ.

કારિતે-મોચાપેતિ, મોચાપયતિ.

ઈઆદિમ્હિ-અમુઞ્ચિ, મુઞ્ચિ, અમુઞ્ચિંસુ, મુઞ્ચિંસુ.

કારિતે-અમોચેસિ, મોચેસિ, અમોચયિ, મોચયિ, અમોચેસું, મોચેસું, અમોચયું, મોચયું, અમોચિંસુ, મોચિંસુ, અમોચયિંસુ, મોચયિંસુ.

સ્સત્યાદિમ્હિ-સ્સેન સહ ચસ્સ ક્ખો, મોક્ખતિ, મુઞ્ચિસ્સતિ, મોક્ખન્તિ મારબન્ધના [ધ॰ પ॰ ૩૭]. ન મે સમણ મોક્ખસિ [સં॰ નિ॰ ૧.૧૪૦]. મોક્ખથ, મોક્ખામિ, મોક્ખામ, મુઞ્ચિસ્સામ.

સ્સાદિમ્હિ-અમોક્ખા , મોક્ખા, અમુઞ્ચિસ્સા, મુઞ્ચિસ્સા, અમોક્ખંસુ, મોક્ખંસુ, અમુઞ્ચિસ્સંસુ, મુઞ્ચિસ્સંસુ.

યુજ-યોગે, યુઞ્જતિ બુદ્ધસાસને, આરભતીતિ અત્થો, યુઞ્જન્તિ, પમાદમનુયુઞ્જન્તિ, બાલા દુમ્મેધિનો જના [ધ॰ પ॰ ૨૬]. યુઞ્જસિ, યુઞ્જથ બુદ્ધસાસને [સં॰ નિ॰ ૧.૧૮૫]. યુઞ્જામિ, યુઞ્જામ.

કમ્મે-યુઞ્જીયતિ, યુઞ્જીયન્તિ.

કારિતે-યોજેતિ, પયોજેતિ, નિયોજેતિ, ઉય્યોજેતિ, યોજયતિ, પયોજયતિ, નિયોજયતિ, ઉય્યોજયતિ.

કમ્મે-યોજીયતિ, પયોજીયતિ, નિયોજીયતિ, ઉય્યોજીયતિ.

રુધ-આવરણે, રુન્ધતિ, રુન્ધિતિ, રુન્ધીતિ, રુન્ધેતિ, રુન્ધોતિ, રુન્ધન્તિ, ઓરુન્ધતિ, અવરુન્ધતિ, રુન્ધાપેતિ, રુન્ધાપયતિ, અવરોધેતિ, અવરોધયતિ, ઉપરોધેતિ, ઉપરોધયતિ, રોધાપેતિ, રોધાપયતિ.

કમ્મે-અવરોધીયતિ ઇચ્ચાદિ.

લિપ-લિમ્પને, લિમ્પતિ, લિમ્પન્તિ.

કમ્મે-લિમ્પીયતિ.

કારિતે-લિમ્પેતિ, લિમ્પયતિ, લિમ્પાપેતિ, લિમ્પાપયતિ, લેપેતિ, લેપયતિ, લેપાપેતિ, લેપાપયતિ ઇચ્ચાદિ.

વિદ-પટિલાભે, વિન્દતિ, વિન્દન્તિ.

કમ્મે-વિન્દીયતિ, વિન્દીયન્તિ.

કારિતે-વિન્દેતિ, વિન્દયતિ, વિન્દાપેતિ, વિન્દાપયહિ.

ઈઆદિમ્હિ-અવિન્દિ , વિન્દિ, ઉદઞ્ઞણે તત્થ પપં અવિન્દું [જા॰ ૧.૧.૨], અવિન્દિંસુ, વિન્દિંસુ ઇચ્ચાદિ.

સિચ-સેચને, સિઞ્ચતિ, સિઞ્ચન્તિ.

કમ્મે-સિઞ્ચીયતિ, સિઞ્ચીયન્તિ.

કારિતે-સિઞ્ચેતિ, સિઞ્ચયતિ, સિઞ્ચાપેતિ, સિઞ્ચાપયતિ, સિઞ્ચેય્ય વા સિઞ્ચાપેય્ય વા [પાચિ॰ ૧૪૦] ઇચ્ચાદિ.

સુભ-સમ્પહારે, યો નો ગાવોવ સુમ્ભતિ [જા॰ ૨.૨૨.૨૧૩૨]. સુમ્ભન્તિ, સુમ્ભસિ, સુમ્ભથ, ભૂમિં સુમ્ભામિ વેગસા [જા॰ ૧.૫.૫૧], સુમ્ભામ, સુમ્ભિતિ, સુમ્ભીતિ, સુમ્ભેતિ, સુમ્ભોતિ ઇચ્ચાદિ.

ગહધાતુપિ ઇધ સઙ્ગહિતા. ગહ-ઉપાદાને. ‘મઞ્ચ રુધાદીન’ન્તિ નિગ્ગહીતેન સહ લપચ્ચયો.

૬૬૧. ણો નિગ્ગહીતસ્સ [ક॰ ૪૯૦; રૂ॰ ૫૧૮; ની॰ ૯૮૨].

ગહધાતુમ્હિ આગતસ્સ નિગ્ગહીતસ્સ ણો હોતિ. મહાવુત્તિના વિકપ્પેન લસ્સ દીઘો.

ગણ્હાતિ, ગણ્હતિ વા, ગણ્હન્તિ, ગણ્હસિ, ગણ્હથ, ગણ્હામિ, ગણ્હામ.

કમ્મે-ગણ્હીયતિ, ગણ્હીયન્તિ.

‘હસ્સ વિપલ્લાસો’તિ હ, યાનં વિપરિયાયો, ગય્હતિ, ગય્હન્તિ, ગય્હરે.

કારિતે-ગાહેતિ, ગાહયતિ, ગાહાપેતિ, ગાહાપયતિ ઇચ્ચાદિ.

૬૬૨. ગહસ્સ ઘેપ્પો [ક॰ ૪૮૯; રૂ॰ ૫૧૯; ની॰ ૯૦૧].

ન્ત, માન, ત્યાદીસુ ગહસ્સ ઘેપ્પાદેસો હોતિ વા.

ઘેપ્પતિ , ઘેપ્પન્તિ.

કમ્મે-ઘેપ્પીયતિ, ઘેપ્પીયન્તિ.

ઈઆદિમ્હિ-અગણ્હિ, ગણ્હિ.

મહાવુત્તિના નિગ્ગહીતલોપો, ઇઉઆગમસ્સ એત્તં, અગ્ગહેસિ, પટિગ્ગહેસિ, અનુગ્ગહેસિ, અગ્ગણ્હિંસુ, ગણ્હિંસુ. અગ્ગહેસું, પટિગ્ગહેસું, અનુગ્ગહેસું.

સ્સત્યાદિમ્હિ-ગણ્હિસ્સતિ, ગહેસ્સતિ, ગણ્હિસ્સન્તિ, ગહેસ્સન્તિ ઇચ્ચાદિ.

રુધાદિગણો નિટ્ઠિતો.

દિવાદિગણ

અથ દિવાદિગણો વુચ્ચતે.

ઇધ ધાતૂનં કમો અન્તક્ખરવસેન વત્તબ્બો સબ્બસો સદિસરૂપત્તા.

મુચ, વિચ, યુજ, લુજ, વિજ, ગદ, પદ, મદ, વિદ, ઇધ, કુધ, ગિધ, બુધ, યુધ, વિધ, સિધ, સુધ મન, હન, કુપ, દીપ, લુપ, વપ, સુપ, દિવુ, સિવુ, તસ, તુસ, દિસ, દુસ, સિસ, સુસ, દહ, નહ, મુહ.

૬૬૩. દિવાદીહિ યક [ક॰ ૪૪૭; રૂ॰ ૫૧૦; ની॰ ૯૨૮; ચં॰ ૧.૧.૮૭; પા॰ ૩.૧.૬૯].

દિવાદીહિ ક્રિયત્થેહિ કત્તરિ કાનુબન્ધો યપચ્ચયો હોતિ.

દિબ્બતિ.

મુચ-મુત્તિયં, યસ્સ પુબ્બરૂપત્તં, મુચ્ચતિ, વિમુચ્ચતિ. અકમ્મકત્તા સુદ્ધકમ્મરૂપં ન લબ્ભતિ.

કારિતે-મોચેતિ , મોચયતિ, મોચાપેતિ, મોચાપયતિ.

કમ્મે-મોચીયતિ, મોચાપીયતિ, મુચ્ચતુ, દુક્ખા મુચ્ચન્તુ.

સ્સત્યાદિમ્હિ ધાત્વન્તસ્સ ક્ખો, મોક્ખતિ, મોક્ખન્તિ.

વિચ-વિવેકે, વિવિચ્ચતિ, વિવિચ્ચન્તિ.

કારિતે-વિવેચેતિ, વિવેચયતિ, વિવેચાપેતિ, વિવેચાપયતિ.

કમ્મે-વિવેચીયતિ, વિવેચાપીયતિ ઇચ્ચાદિ.

યુજ-યુત્તિયં, યુજ્જતિ, યુજ્જન્તિ.

લુજ-વિનાસે, લુજ્જતિ, લુજ્જન્તિ.

વિજ-ભય, ચલનેસુ, સંવિજ્જતિ, સંવિજ્જન્તિ.

કારિતે-સંવેજેતિ, સંવેજયતિ, સંવેજેન્તિ, સંવેજયન્તિ ઇચ્ચાદિ.

ગદ-ગજ્જને, મેઘો ગજ્જતિ, ગજ્જન્તિ.

પદ-ગતિમ્હિ, ઉપ્પજ્જતિ, ઉપ્પજ્જન્તિ, નિપજ્જતિ, વિપજ્જતિ, સમ્પજ્જતિ, આપજ્જતિ, સમાપજ્જતિ, પટિપજ્જતિ.

કમ્મે-તેન આપત્તિ આપજ્જતિ, ઝાનં સમાપજ્જતિ, મગ્ગો પટિપજ્જતિ.

ક્યમ્હિ પરેપિ યક હોતિ, તેન આપત્તિ આપજ્જીયતિ. ઝાનં સમાપજ્જીયતિ, મગ્ગો પટિપજ્જીયતિ.

કારિતે-ઉપ્પાદેતિ, ઉપ્પાદયતિ, નિપ્ફાદેતિ, નિપ્ફાદયતિ. સમ્પાદેતિ, સમ્પાદયતિ, આપાદેતિ, આપાદયતિ, પટિપાદેતિ, પટિપાદયતિ, પટિપજ્જાપેતિ, પટિપજ્જાપયતિ.

કમ્મે-ઉપ્પાદીયતિ, નિપ્ફાદીયતિ, સમ્પાદીયતિ, આપાદીયતિ, પટિપાદીયતિ.

ઉપ્પજ્જતુ , ઉપ્પજ્જન્તુ, ઉપ્પજ્જેય્ય, ઉપ્પજ્જેય્યું, કિન્તિ નુ ખો સદ્ધિવિહારિકસ્સ પત્તો ઉપ્પજ્જિયેથ, ચીવરં ઉપ્પજ્જિયેથ, પરિક્ખારો ઉપ્પજ્જિયેથાતિ [મહાવ॰ ૬૭] ઇમાનિ પન કત્તુ, કમ્મરૂપાનિ.

ઈઆદિમ્હિ-ઉપ્પજ્જિ, નિપજ્જિ, વિપજ્જિ, સમ્પજ્જિ, આપજ્જિ, સમાપજ્જિ, પટિપજ્જિ.

૬૬૪. ક્વચિ વિકરણાનં [ક॰ ૫૧૭; રૂ॰ ૪૮૮; ની॰ ૧૧૦૫].

વિકરણાનં ક્વચિ લોપો હોતિ.

ચક્ખું ઉદપાદિ, ઞાણં ઉદપાદિ, વિજ્જા ઉદપાદિ, આલોકો ઉદપાદિ [સં॰ નિ॰ ૫.૧૦૮૧] ઇચ્ચાદિ, ઉપ્પજ્જિંસુ, નિપજ્જિંસુ.

મદ-ઉમ્માદે, મજ્જતિ, મજ્જન્તિ.

વિદ-સત્તાયં, વિજ્જતિ, સંવિજ્જતિ.

ઇધ-સમિદ્ધિયં, ઇજ્ઝતિ, સમિજ્ઝતિ.

કુધ-કોપે, કુજ્ઝતિ, કુજ્ઝન્તિ.

બુધ-અવગમને, બુજ્ઝતિ, સમ્બુજ્ઝતિ.

પટિપુબ્બો નિદ્દક્ખયે વિકસને ચ, પટિબુજ્ઝતિ.

કમ્મે-તેન ધમ્મો બુજ્ઝતિ, ધમ્મા બુજ્ઝન્તિ, બુજ્ઝરે, બુજ્ઝીયતિ, બુજ્ઝીયન્તિ.

કારિતે-બોધેતિ, બોધયતિ, બોધાપેતિ, બોધાપયતિ, બુજ્ઝાપેતિ, બુજ્ઝાપયતિ.

યુધ-સમ્પહારે, મલ્લો મલ્લેન સદ્ધિં યુજ્ઝતિ, દ્વે સેના યુજ્ઝન્તિ, દ્વે મેણ્ડા યુજ્ઝન્તિ, દ્વે ઉસભા યુજ્ઝન્તિ, દ્વે હત્થિનો યુજ્ઝન્તિ, દ્વે કુક્કુટા યુજ્ઝન્તિ.

કમ્મે-યુજ્ઝીયતિ, યુજ્ઝીયન્તિ.

કારિતે-યોધેતિ , યોધયતિ, યુજ્ઝાપેતિ, યુજ્ઝાપયતિ, ‘‘યોધેથ મારં પઞ્ઞાવુધેના’’તિ [ધ॰ પ॰ ૪૦] પાળિ.

વિધ-તાળને, સરેન મિગં વિજ્ઝતિ, ધમ્મં પટિવિજ્ઝતિ, પટિવિજ્ઝન્તિ.

કમ્મે કત્તુસદિસમ્પિ રૂપં હોતિ, તેન ધમ્મો પટિવિજ્ઝતિ, ધમ્મા પટિવિજ્ઝન્તિ, પટિવિજ્ઝીયતિ, પટિવિજ્ઝીયન્તિ.

કારિતે-વેધેતિ, વેધયતિ, પટિવેધેતિ, પટિવેધયતિ, ઇચ્ચાદિ.

સિધ-સંસિદ્ધિયં, સિજ્ઝતિ, સિજ્ઝન્તિ, સિજ્ઝરે.

કારિતે મહાવુત્તિના ઇસ્સ આત્તં, સાધેતિ, સાધયતિ, સાધેન્તિ, સાધયન્તિ.

કમ્મે-સાધીયતિ, સાધીયન્તિ ઇચ્ચાદિ.

સુધ-સુદ્ધિયં, સુજ્ઝતિ, સુજ્ઝન્તિ, વિસુજ્ઝતિ, પરિસુજ્ઝતિ.

કારિતે-સોધેતિ, સોધયતિ.

મન-મઞ્ઞનાયં, મઞ્ઞતિ, અવમઞ્ઞતિ, અતિમઞ્ઞતિ, મઞ્ઞન્તિ, અવમઞ્ઞન્તિ, અતિમઞ્ઞન્તિ ઇચ્ચાદિ.

હન-વિઘાત, સઙ્ઘાતેસુ, હઞ્ઞતિ, વિહઞ્ઞતિ, હઞ્ઞન્તિ, વિહઞ્ઞન્તિ ઇચ્ચાદિ.

કુપ-કોપે, પરો પરસ્સ કુપ્પતિ, કુચ્છિવાતો કુપ્પતિ, રોગો કુપ્પતિ, પટિકુપ્પતિ, તેજોધાતુ પકુપ્પતિ [મ॰ નિ॰ ૧.૩૦૫].

કારિતે-કોપેતિ, કોપયતિ ઇચ્ચાદિ.

દીપ-દિત્તિયં, દિપ્પતિ, દિપ્પન્તિ, પુરે અધમ્મો દિપ્પતિ [ચૂળવ॰ ૪૩૭].

કમ્મે-દીપીયતિ, દીપીયન્તિ.

કારિતે ગરુપન્તત્તા ન વુદ્ધિ, દીપેતિ, દીપયતિ, દીપેન્તિ, દીપયન્તિ ઇચ્ચાદિ.

લુપ-અદસ્સને , લુપ્પતિ, લુપ્પન્તિ.

કારિતે-લોપેતિ, લોપયતિ ઇચ્ચાદિ.

વપ-બીજનિક્ખેપે, વપ્પતિ, વપ્પન્તિ ઇચ્ચાદિ.

સુપ-સુપ્પને, સુપ્પતિ, સુપ્પન્તિ.

મહાવુત્તિના આદિવુદ્ધિ, સોપ્પતિ, સોપ્પન્તિ.

સમુ-ઉપસમે નિવાસે ચ, સમ્મતિ, વિસમ્મતિ, ઉપસમ્મતિ, વૂપસમ્મતિ, અસ્સમે સમ્મતિ, યત્થ સમ્મતિ તેમિયો [જા॰ ૨.૨૨.૭૩], સમ્મન્તિ. કારિતે ન વુદ્ધિ, સમેતિ, વૂપસમેતિ ઇચ્ચાદિ.

દિવુ-કીળાયં વિજિગીસાયં બ્યવહારે થુતિ, કન્તિ, ગતિ, સત્તીસુ ચ, ‘તવગ્ગવરણાનં યે ચવગ્ગબયઞા’તિ યમ્હિ વસ્સ બત્તં, ‘વગ્ગલસેહિ તે’તિ યસ્સ બત્તં, દિબ્બતિ, દિબ્બન્તિ ઇચ્ચાદિ.

સિવુ-સંસિબ્બને, સિબ્બતિ, સિબ્બન્તિ, સિબ્બેય્ય વા સિબ્બાપેય્ય વા [પાચિ॰ ૧૭૬] ઇચ્ચાદિ.

તસ-સન્તાસે, તસ્સતિ.

મહાવુત્તિના તસ્સ ત્રત્તં, ઉત્રસ્સતિ, ઉબ્બિજ્જતીતિ અત્થો. તસ્સતિ, પરિતસ્સતિ, પિપાસતીતિ અત્થો.

કારિતે-તાસેતિ, તાસયતિ ઇચ્ચાદિ.

તુસ-પીતિમ્હિ, તુસ્સતિ, સન્તુસ્સતિ.

કમ્મેપિ-તુસ્સતિ, સન્તુસ્સતિ, તુસ્સીયતિ.

કારિતે-તોસેતિ, તોસયતિ ઇચ્ચાદિ.

દિસ-પઞ્ઞાયને, દિસ્સતિ, પદિસ્સતિ, સન્દિસ્સતિ. દિસ્સન્તિ બાલા અબ્યત્તા [મહાવ॰ ૭૬], નિમિત્તાનિ પદિસ્સન્તિ [બુ॰ વં॰ ૨.૮૨], ઇમે ધમ્મા મયિ સન્દિસ્સન્તિ, અહઞ્ચ ઇમેસુ ધમ્મેસુ સન્દિસ્સામિ [મ॰ નિ॰ ૩.૨૫૩ (થોકં વિસદિસં)].

દુસ-પટિઘાતે , દુસ્સતિ. દોસનેય્યેસુ દુસ્સતિ. પદુસ્સતિ, દુસ્સન્તિ, પદુસ્સન્તિ.

કારિતે દીઘો, દૂસેતિ, દૂસયતિ.

કમ્મે-દૂસીયતિ ઇચ્ચાદિ.

સિસ-અસબ્બયોગે, સિસ્સતિ, અવસિસ્સતિ. સરીરાનિ અવસિસ્સન્તિ.

કારિતે-સેસેતિ, સેસયતિ ઇચ્ચાદિ.

સુસ-સુસ્સને, સુસ્સતિ. અટ્ઠિ ચ ન્હારુ ચ ચમ્મઞ્ચ અવસિસ્સતુ, ઉપસુસ્સતુ મે સરીરે મંસલોહિતં [મ॰ નિ॰ ૨.૧૮૪ (થોકં વિસદિસં)] ઇચ્ચાદિ.

દહ-દાહે, હ, યાનં વિપરિયાયો, દય્હતિ, દય્હન્તિ, એકચિતકમ્હિ દય્હરે.

કારિતે-દાહેતિ, દાહયતિ ઇચ્ચાદિ.

નહ-બન્ધને, સન્નય્હતિ, સન્નય્હન્તિ ઇચ્ચાદિ.

મુહ-મુય્હને, મુય્હતિ, સમ્મુય્હતિ, સમ્મુય્હામિ, પમુય્હામિ. સબ્બા મુય્હન્તિ મે દિસા [જા॰ ૨.૨૨.૨૧૮૫].

કારિતે-મોહેતિ, મોહયતિ ઇચ્ચાદિ.

દિવાદિગણો નિટ્ઠિતો.

સ્વાદિગણ

અથ સ્વાદિગણો વુચ્ચતે.

ગિ, ચિ, મિ, વુ, સુ, હિ, આપ, સક.

‘કા’તિ વત્તતે.

૬૬૫. સ્વાદિતો ક્ણો [ક॰ ૪૪૮; રૂ॰ ૫૧૨; ની॰ ૯૨૯; ચં॰ ૧.૧.૯૫; પા॰ ૩.૧.૭૪; ‘સ્વાદીહિ...’ (બહૂસુ)].

સ્વાદીહિ ક્રિયત્થેહિ પરં કાનુબન્ધા ણા, ણો ઇતિ દ્વે પચ્ચયા હોન્તિ.

૬૬૬. ન તે કાનુબન્ધનાગમેસુ.

ઇવણ્ણુ’વણ્ણાનં અકારસ્સ ચ તે એ, ઓ, આ ન હોન્તિ કાનુબન્ધનાગમેસુ પરેસૂતિ વુદ્ધિપટિસેધો.

સુણાતિ, સુણોતિ.

ગિ-સદ્દે, ગિણાતિ, ગિણોતિ, અનુગિણાતિ, પટિગિણાતિ.

પુબ્બસ્સરલોપો, અનુગિણન્તિ, પટિગિણન્તિ.

ચિ-ચયે, મહાવુત્તિના ણસ્સ નત્તં, વદ્ધકી પાકારં ચિનાતિ, ચિનોતિ, આચિનાતિ, આચિનોતિ, અપચિનાતિ, અપચિનોતિ, વિદ્ધંસેતીતિ અત્થો.

પુબ્બસ્સરલોપો, ચિનન્તિ, આચિનન્તિ, અપચિનન્તિ.

કમ્મે-ચીયતિ, આચીયતિ, અપચીયતિ, ચિનીયતિ, આચિનીયતિ, અપચિનીયતિ.

કારિતે-ચયાપેતિ, ચયાપયતિ, ચિનાપેતિ, ચિનાપયતિ ઇચ્ચાદિ.

મિ-પક્ખેપે, મિણાતિ, મિણોતિ, મિનાતિ, મિનોતિ વા.

વુ-સંવરણે, સંવુણાતિ, સંવુણોતિ, આવુણાતિ, આવુણોતિ.

સુ-સવને, સુણાતિ, સુણોતિ, સુણન્તિ, સુણાસિ, સુણોસિ.

રસ્સત્તે-સુણસિ નાગ [મહાવ॰ ૧૨૬]. સુણાથ, સુણોથ, સુણામિ, સુણોમિ, સુણામ, સુણોમ.

કમ્મે 'દીઘો સરસ્સા'તિ ક્વચિ દીઘો, સૂયતિ, સુય્યતિ, સૂયન્તિ, સુય્યન્તિ, સુણીયતિ, સુણીયન્તિ.

કારિતે-સાવેતિ, અનુસાવેતિ, સાવયતિ, અનુસાવયતિ, સુણાપેતિ, સુણાપયતિ.

કમ્મે-સાવીયતિ, અનુસાવીયતિ.

સુણાતુ, સુણન્તુ, સુય્યતુ, સુય્યન્તુ, સાવેતુ, સાવેન્તુ, સુણે, સુણેય્ય, સુણેય્યું, સૂયેય્ય, સુય્યેય્ય, સૂયેય્યું, સુય્યેયું, સાવેય્ય, સાવેય્યું.

ઈઆદિમ્હિ-અસુણિ, સુણિ.

૬૬૭. તેસુ સુતો ક્ણોક્ણાનં રોટ [ક॰ ૫૧૭; રૂ॰ ૪૮૮; ની॰ ૧૧૦૫].

તેસુ ઈઆદીસુ સ્સકારવન્તેસુ ચ વચનેસુ સુધાતુતો પરેસં ક્ણો, ક્ણાનં રોટ હોતિ, રાનુબન્ધો સબ્બાદેસદીપનત્થો. 'રાનુબન્ધેન્તસરાદિસ્સા'તિ સુત્તેન આદિસરસ્સ લોપો, દ્વિત્તં.

અસ્સોસિ, અસ્સોસું, અસ્સોસિ, અસ્સોસિત્થ, અસ્સોસિં, અસ્સોસિમ્હા, અસ્સોસુમ્હા, અસ્સોસિત્થ ઇચ્ચાદિ.

સ્સત્યાદિમ્હિ-સુણિસ્સતિ, સોસ્સતિ, સુણિસ્સન્તિ, સોસ્સન્તિ, સુણિસ્સસિ, સોસ્સસિ, સુણિસ્સથ, સોસ્સથ, સુણિસ્સામિ, સોસ્સામિ, સુણિસ્સામ, સોસ્સામ. એવં પરછક્કે.

સ્સાદિમ્હિ-અસુણિસ્સા, અસોસ્સા, અસુણિસ્સંસુ, સોસ્સંસુ ઇચ્ચાદિ.

પપુબ્બો હિ-પેસને, પહિણાતિ, પહિણોતિ, પહિણન્તિ.

ઈઆદિમ્હિ-દ્રૂતં પહિણિ, પહિણિંસુ, ‘ક્વચિ વિકરણાન’ન્તિ વિકરણલોપો, મહાવુત્તિના પસ્સ દીઘો, દ્રૂતં પાહેસિ [પારા॰ ૨૯૭; મહાવ॰ ૧૯૮], પાહેસું ઇચ્ચાદિ.

આપ-પાપુણને પપુબ્બો –

૬૬૮. સકાપાનં કુક્કુ ક્ણે [ક॰ ૫૧૭; રૂ॰ ૪૮૮; ની॰ ૧૧૦૫; ‘‘...કુકક્ ણે’’ (બહૂસુ)].

સક, આપધાતૂનં કાનુબન્ધા કુકાર, ઉકારા કમેન આગમા હોન્તિ ક્ણમ્હિ પચ્ચયે.

પાપુણોતિ, પાપુણન્તિ, સમ્પાપુણન્તિ.

પરિપુબ્બો પરિયત્તિયં, પરિયાપુણાતિ, પરિયાપુણન્તિ.

સંપુબ્બો-સમાપુણાતિ, પરિસમાપુણાતિ, નિટ્ઠાનં ગચ્છતીતિ અત્થો.

ક્ણેતિ કિં? પપ્પોતિ.

કમ્મે-પાપીયતિ, પાપીયન્તિ.

કારિતે-પાપેતિ, પાપયતિ, પાપેન્તિ, પાપયન્તિ.

કમ્મે-પાપીયતિ, પાપીયન્તિ.

ઈઆદિમ્હિ-પાપુણિ, પાપુણિંસુ ઇચ્ચાદિ.

સક-સત્તિયં, સક્કુણોતિ, સક્કુણાતિ.

ક્ણેતિ કિં? સક્કોતિ, સક્કુણન્તિ.

ઈઆદિમ્હિ-અસક્કુણિ, સક્કુણિ, અસક્કુણિંસુ, સક્કુણિંસુ.

૬૬૯. સકા ક્ણાસ્સ ખો ઈઆદો [‘...ણાસ્સ ખ...’’ (બહૂસુ)].

સકમ્હા પરસ્સ ક્ણાસ્સ ખો હોતિ ઈઆદિમ્હિ.

અસક્ખિ, સક્ખિ, અસક્ખિંસુ, સક્ખિંસુ ઇચ્ચાદિ.

૬૭૦. સ્સે વા [ક॰ ૫૧૭; રૂ॰ ૪૮૮; ની॰ ૧૧૦૫].

સકમ્હા પરસ્સ ક્ણસ્સ ખો હોતિ વા સ્સે પરે.

સક્ખિસ્સતિ, સક્કુણિસ્સતિ, સક્ખિસ્સન્તિ, સક્કુણિસ્સન્તિ, સક્ખિસ્સસિ, સક્ખિસ્સથ, સક્ખિસ્સામિ, સક્ખિસ્સામ, સક્કુણિસ્સામ.

‘દક્ખ સક્ખ હેહિ હોહીહિ લોપો’તિ સ્સસ્સ વિકપ્પેન લોપો, સક્ખિતિ, સક્ખિસ્સતિ, સક્ખિન્તિ, સક્ખિસ્સન્તિ.

સ્સાદિમ્હિ-અસક્ખિસ્સા, સક્ખિસ્સા, અસક્કુણિસ્સા, સક્કુણિસ્સા ઇચ્ચાદિ.

સ્વાદિગણો નિટ્ઠિતો.

ક્યાદિગણ

અથ ક્યાદિગણો વુચ્ચતે.

કી, જિ, ઞા, ધૂ, પુ, ભૂ, મા, મૂ, લૂ.

૬૭૧. ક્યાદીહિ ક્ણા [ક॰ ૪૪૯; રૂ॰ ૫૧૩; ની॰ ૯૩૦; ચં॰ ૧.૧.૧૦૧ ...પે॰... ૩.૧.૮૧].

કીઇચ્ચાદીહિ ક્રિયત્થેહિ પરં કત્તરિ કાનુબન્ધો ણાપચ્ચયો હોતિ.

૬૭૨. ક્ણાક્નાસુ રસ્સો [ક॰ ૫૧૭; રૂ॰ ૪૮૮; ની॰ ૧૧૦૫; ચં॰ ૬.૧.૧૦૮; પા॰ ૭.૩.૮૦].

એતેસુ દીઘધાતૂનં રસ્સો હોતિ.

કી-દબ્બવિનિમયે, કિણાતિ, કિણન્તિ, વિક્કિણાતિ, વિક્કિણન્તિ.

કમ્મે-કીયતિ, કિય્યતિ, વિક્કીયતિ, વિક્કિય્યતિ, વિક્કિય્યન્તિ.

કારિતે-વિક્કાયેતિ, વિક્કાયયતિ, કીણાપેતિ, કીણાપયતિ ઇચ્ચાદિ.

૬૭૩. જ્યાદીહિ ક્ના [ક॰ ૪૪૯; રૂ॰ ૫૧૩; ની॰ ૯૩૦].

જિઇચ્ચાદીહિ કત્તરિ કાનુબન્ધો નાપચ્ચયો હોતિ.

જિનાતિ, જિનન્તિ.

કમ્મે-જીયતિ, જિય્યતિ, જિનીયતિ, જિનિય્યતિ.

કારિતે-જયાપેતિ, જયાપયતિ, પરાજેતિ, પરાજયતિ, પરાજેન્તિ, પરાજયન્તિ, જિનાપેતિ, જિનાપયતિ, અજિનિ, જિનિ, અજિનિંસુ, જિનિંસુ, જિનિસ્સતિ, જિનિસ્સન્તિ ઇચ્ચાદિ.

ઞા-અવબોધને.

૬૭૪. ઞાસ્સ ને જા [ક॰ ૪૭૦; રૂ॰ ૫૧૪; ની॰ ૯૫૦; ચં॰ ૬.૧.૧૦૭; પા॰ ૭.૩.૭૦, ૭૯].

નાપચ્ચયે પરે ઞાસ્સ જા હોતિ.

જાનાતિ, પજાનાતિ, આજાનાતિ, સઞ્જાનાતિ, વિજાનાતિ, અભિજાનાતિ, પરિજાનાતિ, પટિજાનાતિ, જાનન્તિ.

કમ્મે-ઞાયતિ, પઞ્ઞાયતિ, અઞ્ઞાયતિ, સઞ્ઞાયતિ, વિઞ્ઞાયતિ, અભિઞ્ઞાયતિ, પરિઞ્ઞાયતિ, પટિઞ્ઞાયતિ, ઞાયન્તિ.

કારિતે-ઞાપેતિ , ઞાપયતિ, ઞાપેન્તિ, ઞાપયન્તિ, જાનાપેતિ, જાનાપયતિ, જાનાપેન્તિ, જાનાપયન્તિ.

કમ્મે-ઞાપીયતિ, સઞ્ઞાપીયતિ, જાનાપીયતિ.

૬૭૫. ઞાસ્સ સનાસ્સ નાયો તિમ્હિ [ક॰ ૫૦૯; રૂ॰ ૫૧૬; ની॰ ૧૦૨૨].

નાસહિતસ્સ ઞાસ્સ નાયો હોતિ તિમ્હિ, સુત્તવિભત્તિયા અન્તિ, અન્તેસુ ચ.

નાયતિ. વિચેય્ય વિચેય્ય અત્થે પનાયતીતિ ખો ભિક્ખવે વિપસ્સીતિ વુચ્ચતિ [દી॰ નિ॰ ૨.૪૧-૪૪]. નાયન્તિ. ‘‘અનિમિત્તા ન નાયરે’’તિ [વિસુદ્ધિ ૧.૧૭૪] પાળિ.

એય્યાદિમ્હિ-જાનેય્ય, જાનેય્યું, જાનેય્યાસિ, જાનેય્યાથ, જાનેય્યામિ, જાનેય્યામ.

ઉત્તે-જાનેય્યામુ.

એય્યામસ્સ એમુત્તે ‘‘કથં જાનેમુ તં મય’’ન્તિ [જા॰ ૨.૨૨.૭] પાળિ.

૬૭૬. એય્યસ્સિયાઞા વા [ક॰ ૫૦૮; રૂ॰ ૫૧૫; ની॰ ૧૦૨૧].

ઞાતો એય્યસ્સ ઇયા, ઞા હોન્તિ, વાસદ્દેન એય્યુમાદીનમ્પિ ઞૂ, ઞાસિ, ઞાથ, ઞામિ, ઞામાદેસા હોન્તિ, એય્યમિચ્ચસ્સ ઞઞ્ચ.

જાનિયા.

૬૭૭. ઞામ્હિ જં [ક॰ ૪૭૦; રૂ॰ ૫૧૪; ની॰ ૯૫૦].

ઞાદેસે પરે સનાસ્સ ઞાસ્સ જં હોતિ.

જઞ્ઞા, વિજઞ્ઞા.

સુત્તવિભત્તેન ઞૂઆદીસુપિ જં હોતિ. ‘‘પાપં કત્વા મા મં જઞ્ઞૂતિ ઇચ્છતિ [સુ॰ નિ॰ ૧૨૭; વિભ॰ ૮૯૪ ‘જઞ્ઞા’તિ], વિવેકધમ્મં અહં વિજઞ્ઞં [ગવેસિતબ્બં], જઞ્ઞામુ ચે સીલવન્તં વદઞ્ઞુ’’ન્તિ [જા॰ ૨.૨૨.૧૩૦૧] પાળી. ‘જઞ્ઞાસિ, જઞ્ઞાથ, જઞ્ઞામિ, જઞ્ઞામા’તિપિ યુજ્જતિ.

૬૭૮. ઈસ્સત્યાદીસુ ક્નાલોપો [ક॰ ૫૧૭; રૂ॰ ૪૮૮; ની॰ ૧૧૦૫].

ક્નાસ્સ લોપો હોતિ વા ઈઆદિમ્હિ સ્સત્યાદિમ્હિ ચ.

અઞ્ઞાસિ, અબ્ભઞ્ઞાસિ, અજાનિ, અઞ્ઞાસું, અઞ્ઞંસુ, અબ્ભઞ્ઞંસુ, જાનિંસુ, અઞ્ઞાસિ, અબ્ભઞ્ઞાસિ, અજાનિ, અઞ્ઞિત્થ, જાનિત્થ, અઞ્ઞાસિં, અબ્ભઞ્ઞાસિં, અજાનિં, જાનિં, અઞ્ઞાસિમ્હા, અજાનિમ્હા, જાનિમ્હા, ઞાસ્સતિ, જાનિસ્સતિ, ઞાસ્સન્તિ, જાનિસ્સન્તિ.

કમ્મે-વિઞ્ઞાયિસ્સતિ, વિઞ્ઞાયિસ્સન્તિ.

૬૭૯. સ્સસ્સ હિ કમ્મે [ક॰ ૫૧૭; રૂ॰ ૪૮૮; ની॰ ૧૧૦૫].

ઞાતો સ્સસ્સ હિ હોતિ વા કમ્મે.

પઞ્ઞાયિહિ. ‘‘પઞ્ઞાયિહિન્તિ એતા, દહરા’’તિ [જા॰ ૨.૧૭.૧૯૭] પાળિ. પઞ્ઞાયિસ્સતિ, પઞ્ઞાયિસ્સન્તિ ઇચ્ચાદિ.

ધૂ-વિધુનને, ક્નામ્હિ રસ્સો, ધુનાતિ, ધુનન્તિ.

કમ્મે-ધુનીયતિ, ધુનીયન્તિ.

કારિતે-ધુનાપેતિ, ધુનાપયતિ.

પુ-સોધને, પુનાતિ, પુનન્તિ.

ભૂ-પત્તિયં, રસ્સો, અભિસમ્ભુનાતિ, અભિસમ્ભુનન્તિ. નાસ્સ ણત્તે-અભિસમ્ભુણાતિ, અભિસમ્ભુણન્તિ.

મા-પરિમાણે , મહાવુત્તિના ધાત્વન્તસ્સ ઇત્તં, મિનાતિ, નિમ્મિનાતિ.

કમ્મે-ઉપમીયતિ, ઉપમીયન્તિ, નિમ્મીયતિ, નિમ્મીયન્તિ.

કારિતે-નગરં માપેતિ, માપયતિ, માપીયતિ, માપીયન્તિ, નિમ્મિનિ, નિમ્મિનિંસુ, માપેસિ, માપયિ, માપેસું, માપયું, નિમ્મિનિસ્સતિ, નિમ્મિનિસ્સન્તિ, માપેસ્સતિ, માપેસ્સન્તિ ઇચ્ચાદિ.

મૂ-બન્ધને, મુનાતિ.

લૂ-છેદને, રસ્સત્તં, લુનાતિ, લુનન્તિ.

કમ્મે-લૂયતિ, લૂયન્તિ.

કારિતે-લાવયતિ, લાવયન્તિ.

કમ્મે-લાવીયતિ ઇચ્ચાદિ.

ક્યાદિગણો નિટ્ઠિતો.

તનાદિગણ

અથ તનાદિગણો વુચ્ચતે.

આપ, કર, તન, સક.

૬૮૦. **તનાદિત્વો** [ક॰ ૪૫૧; રૂ॰ ૫૨૦; ની॰ ૯૩૨; ચં॰ ૧.૧.૯૭; પા॰ ૩.૧.૭૯].

તનાદીહિ પરં ઓપચ્ચયો હોતિ.

તનોતિ.

આપ-પાપુણને પપુબ્બો. ધાત્વન્તસ્સ દ્વિત્તં રસ્સો ચ, પપ્પોતિ, પપ્પોન્તિ.

કમ્મે-પાપીયતિ, પાપીયન્તિ.

કારિતે-પાપેતિ, પાપયતિ.

કમ્મે-પાપીયતિ પાપીયન્તિ ઇચ્ચાદિ.

કર-કરણે, કરોતિ, કરોન્તિ.

કમ્મે-કરીયતિ, કરીયન્તિ.

‘તવગ્ગવરણાનં યે ચવગ્ગબયઞા’તિ યમ્હિ ધાત્વન્તસ્સ યત્તં, કય્યતિ, કય્યન્તિ, કય્યરે, કય્યતે, કય્યન્તે.

કારિતે-કારેતિ, કારયતિ, કારેન્તિ, કારયન્તિ, કારાપેતિ, કારાપયતિ, કારાપેન્તિ, કારાપયન્તિ.

૬૮૧. **કરસ્સ સોસ્સ કું** [ક॰ ૫૧૧; રૂ॰ ૫૨૧; ની॰ ૧૧૨૪].

ઓ-કારસહિતસ્સ કરસ્સ કું હોતિ મિ, મેસુ પરેસુ.

કુમ્મિ, કુમ્મ, ‘‘ભત્તુ અપચિતિં કુમ્મિ [જા॰ ૧.૩.૧૨૬], ધમ્મસ્સાપચિતિં કુમ્મી’’તિ [જા॰ ૨.૨૨.૧૭૫૨] પાળી.

૬૮૨. **કરોતિસ્સ ખો** [ક॰ ૫૯૪; રૂ॰ ૫૮૨; ની॰ ૧૧૯૮].

પાદિતો પરસ્સ કરધાતુસ્સ ક્વચિ ખો હોતિ.

સઙ્ખરોતિ, સઙ્ખરોન્તિ, અભિસઙ્ખરોતિ, અભિસઙ્ખરોન્તિ.

કમ્મે-સઙ્ખરીયતિ, સઙ્ખરીયન્તિ.

કારિતે-સઙ્ખારેતિ, સઙ્ખારયતિ.

ણાપિમ્હિ ન વુદ્ધિ, સઙ્ખરાપેતિ, સઙ્ખરાપયતિ.

કમ્મે-સઙ્ખારીયતિ, સઙ્ખરાપીયતિ.

૬૮૩. કરસ્સ સોસ્સ કુબ્બકુરુકયિરા [ક॰ ૫૧૧-૨; રૂ॰ ૫૨૧-૨; ની॰ ૧૦૭૭-૮-૯-૧૦; ચં॰ ૫.૨.૧૦૩; પા॰ ૬.૪.૧૧૦].

ઓ-કારસહિતસ્સ કરસ્સ કુબ્બ, કુરુ, કયિરા હોન્તિ વા ન્ત, માન, ત્યાદીસુ, મહાવુત્તિના વિકપ્પેન કુસ્સ કુત્તં.

કુબ્બતિ કુબ્બન્તિ, કુબ્બતિ, કુબ્બન્તિ.

પરછક્કે-કુબ્બતે, કુબ્બતે, કુબ્બન્તે, કુબ્બન્તે, કુરુતે, કયિરતિ, કયિરન્તિ, કયિરસિ, કયિરથ, કયિરામિ, કયિરામ, કયિરતે, કયિરન્તે.

કરોતુ, સઙ્ખરોતુ, કુબ્બતુ, કુબ્બતુ, કુરુતુ, અગ્ઘં કુરુતુ નો ભવં [દી॰ નિ॰ ૨.૩૧૮], કયિરતુ.

કરેય્ય, સઙ્ખરેય્ય, કુબ્બેય્ય, કુબ્બેય્ય, કયિરેય્ય.

૬૮૪. ટા [ક॰ ૫૧૭; રૂ॰ ૪૮૮; ની॰ ૧૧૦૫].

કયિરાદેસતો પરસ્સ એય્યવિભત્તિસ્સ ટાનુબન્ધો આ હોતિ વા.

સો પુઞ્ઞં કયિરા, પુઞ્ઞં ચે પુરિસો કયિરા [ધ॰ પ॰ ૧૧૮], કયિરા નં પુનપ્પુનં [ધ॰ પ॰ ૧૧૮].

૬૮૫. કયિરેય્યસ્સેય્યુમાદીનં [ક॰ ૫૧૭; રૂ॰ ૪૮૮; ની॰ ૧૦૮૩-૪-૫-૬-૭].

કયિરાદેસતો પરસ્સ એય્યુંઆદીનં એય્યસદ્દસ્સ લોપો હોતિ.

કયિરું, કયિરેય્યું, કયિરાસિ, કયિરેય્યાસિ, કયિરાથ, કયિરેય્યાથ, કયિરામિ, કયિરેય્યામિ, કયિરામ, કયિરેય્યામ.

૬૮૬. એથસ્સા [ક॰ ૫૧૭; રૂ॰ ૪૮૮; ની॰ ૧૦૮૨].

કયિરાદેસતો પરસ્સ એથસ્સ એ-કારસ્સ આ હોતિ વા.

સો કયિરાથ, દીપં કયિરાથ પણ્ડિતો [ધ॰ પ॰ ૨૮], કયિરા ચે કયિરાથેનં [ધ॰ પ॰ ૩૧૩; સં॰ નિ॰ ૧.૮૯].

ઈઆદિમ્હિ-અકરિ, કરિ, સઙ્ખરિ, અભિસઙ્ખરિ, અકુબ્બિ, કુબ્બિ, અકુબ્બિ, કુબ્બિ, અકયિરિ, કયિરિ, અકરૂં, કરૂં, સઙ્ખરૂં, અભિ, સઙ્ખરૂં, અકરિંસુ, કરિંસુ, સઙ્ખરિંસુ, અભિસઙ્ખરિંસુ, અકુબ્બિંસુ, કુબ્બિંસુ, અકુબ્બિંસુ, કુબ્બિંસુ, અકયિરિંસુ, કયિરિંસુ, અકયિરૂં, કયિરૂં.

૬૮૭. કા ઈઆદીસુ [ક॰ ૪૯૧; રૂ॰ ૫૨૩; ની॰ ૯૮૩].

ઈઆદીસુ સઓકારસ્સ કરસ્સ કા હોતિ વા.

૬૮૮. દીઘા ઈસ્સ [ક॰ ૫૧૭; રૂ॰ ૪૮૮; ની॰ ૧૧૦૫].

આ, એ, ઊદીઘેહિ પરસ્સ ઈવચનસ્સ સિ હોતિ વા.

અટ્ઠાસિ, અદાસિ, વદેસિ, વજ્જેસિ, ભાવેસિ, કારેસિઅનુભોસિ, અહોસિ ઇચ્ચાદિ.

સો અકાસિ, તે અકંસુ, ગાથાયં ''અકંસુ સત્થુવચન''ન્તિ [જા॰ ૨.૨૨.૫૬૪] પાળિ. અકાસું, ત્વં અકાસિ. મા તુમ્હે એવરૂપં અકત્થ [ગવેસિતબ્બં], માકત્થ પાપકં કમ્મં, આવી વા યદિ વા રહો [ઉદા॰ ૪૪]. અકાસિત્થ, અહં અકાસિં, મયં અકાસિમ્હા, અકમ્હા. ભોગેસુ વિજ્જમાનેસુ, દીપં નાકમ્હ અત્તનો [જા॰ ૧.૪.૫૩]. સો અકા. ''તતો એકસતં ખત્યે, અનુયન્તે ભવં અકા''તિ [જા॰ ૨.૨૦.૯૪] પાળિ. અકાસિત્થ વા, અહં અકં, અકરં વા. ''તસ્સાહં વચનં નાકં, પિતુ વુદ્ધસ્સ ભાસિત''ન્તિ [જા॰ ૨.૧૭.૧૩૪] પાળિ.

કારિતે-સો કારેસિ, કારયિ, કારાપેસિ, કારાપયિ, તે કારેસું, કારયું, કારાપેસું, કારાપયું ઇચ્ચાદિ.

કરિસ્સતિ સઙ્ખરિસ્સતિ, કુબ્બિસ્સતિ, કુબ્બિસ્સતિ, કયિરિસ્સતિ ઇચ્ચાદિ.

''હરસ્સ ચાહઙ સ્સે'તિ સ્સેન સહ કરસ્સ રકારસ્સ આહઙ હોતિ, કાહતિ, કાહન્તિ, કથં કાહન્તિ દારકા [જા॰ ૨.૨૨.૧૮૪૯].

ઇઞાગમે-કાહિતિ, કાહિન્તિ ઇચ્ચાદિ. કાહસિ, કાહથ. કાહામિ કુસલં બહું [જા॰ ૧.૪.૫૬], કાહામ પુઞ્ઞસઞ્ચયં [અપ॰ થેર ૧.૧.૪૦૧].

'આઈઆદીસૂ'તિ સુત્તે યોગવિભાગેન સ્સત્યાદીસુપિ કા હોતિ, સંયોગે રસ્સત્તં, કસ્સતિ, કસ્સન્તિ, કસ્સસિ, કસ્સથ, કસ્સામિ, કસ્સામ, કસ્સં પુરિસકારિયં [જા॰ ૨.૨૨.૧૩૧].

સ્સાદિમ્હિ-અકાહા, અકરિસ્સા ઇચ્ચાદિ.

તનુ-વિત્થારે, તનોતિ.

પરસ્સરલોપો-તનોન્તિ.

૬૮૯. ઓવિકરણસ્સુ પરછક્કે [ક॰ ૫૧૧; રૂ॰ ૫૨૧; ની॰ ૧૦૨૪].

પરછક્કે પરે ઓવિકરણસ્સ ઉ હોતિ.

તનુતે, તનુન્તે.

‘યવા સરે’તિ ઉસ્સ વત્તે-તન્વન્તે.

૬૯૦. પુબ્બછક્કે વા ક્વચિ [ક૰ ૫૧૧; રૂ૰ ૫૨૧; ની૰ ૧૦૨૪].

પુબ્બછક્કે ઓવિકરણસ્સ ક્વચિ ઉ હોતિ વા.

તનુતિ, કુરુતુ.

ક્વચીતિ કિં? કરોતિ.

વાતિ કિં? તનોતિ.

કમ્મે-તનીયતિ, તઞ્ઞતિ.

૬૯૧. તનસ્સા વા [ક૰ ૫૧૭; રૂ૰ ૪૮૮; ની૰ ૧૧૦૫].

તનધાતુસ્સ ન-કારસ્સ આ હોતિ વા ક્યમ્હિ.

તાયતિ, તાયન્તિ, પતાયતિ, પતાયન્તિ. ‘‘ઇતો’દાનિ પતાયન્તિ, સૂચિયો બલિસાનિ ચા’’તિ [જા૰ ૧.૬.૮૪] પાળિ. તાયતે, તાયન્તે.

સક-સત્તિયં, સક્કોતિ, સક્કોન્તિ, સક્કોસિ, સક્કોથ, સક્કોમિ, સક્કોમ.

તનાદિગણો નિટ્ઠિતો.

ચુરાદિગણ

અથ ચુરાદિગણો વુચ્ચતે.

આપ, કમુ, ગણ, ઘટ, ચિન્ત, ચેત, ચુર, ધર, પાલ, પૂજ, મન્ત, માન, વિદ.

૬૯૨. ચુરાદીહિણિ [ક૰ ૪૫૨; રૂ૰ ૫૨૫; ની૰ ૯૩૩; ચં૰ ૧.૧.૪૫; પા૰ ૩.૧.૨૫; ‘ચુરાદિતો ણિ’ (બહૂસુ)].

ચુરાદીહિ ક્રિયત્થેહિ પરં સકત્થે ણિપચ્ચયો હોતિ.

ચોરેતિ, ચોરયતિ.

વિપુબ્બો આપ-બ્યાપને, બ્યાપેતિ, બ્યાપયતિ.

કમુ-ઇચ્છાયં, કામેતિ, કામયતિ, કામેન્તિ, કામયન્તિ, નિકામેતિ, નિકામયતિ, નિકામેન્તિ, નિકામયન્તિ.

કમ્મે-કામીયતિ, કામીયન્તિ.

કારિતે ણાપિ એવ, કામાપેતિ, કામાપયતિ.

કમ્મે-કામાપીયતિ , કામાપયીયતિ.

ગણ-સઙ્ખ્યાને, ગણ, ઘટાનં તુદાદિત્તા ન વુદ્ધિ, ગણેતિ, ગણયતિ.

ઘટ-ચેતાયં, ઘટેતિ, ઘટયતિ.

ચિન્ત-ચિન્તાયં, ગરુપન્તત્તા ન વુદ્ધિ, ચિન્તેતિ, ચિન્તયતિ.

કમ્મે-ચિન્તીયતિ, ચિન્તીયન્તિ.

કારિતે-ચિન્તાપેતિ, ચિન્તાપયતિ.

કમ્મે-ચિન્તાપીયતિ, ચિન્તાપયીયતિ.

ઈઆદિમ્હિ-ચિન્તેસિ, ચિન્તયિ, ચિન્તેયું, ચિન્તયું, ચિન્તેસિ, ચિન્તયિ, ચિન્તયિત્થ, ચિન્તેસિં, ચિન્તયિં, ચિન્તેસિમ્હા, ચિન્તયિમ્હા.

ચેત-ચેતાયં, ચેતેતિ, ચેતયતિ, ચેતેન્તિ, ચેતયન્તિ.

ચુર-થેય્યે, ચોરેતિ, ચોરયતિ, ચોરેન્તિ, ચોરયન્તિ.

ધર-ધારણે, ધારેતિ, ધારયતિ, ધારેન્તિ, ધારયન્તિ.

પાલ-પાલને, પાલેતિ, પાલયતિ, પાલેન્તિ, પાલયન્તિ.

પૂજ-પૂજાયં, ગરુપન્તત્તા ન વુદ્ધિ, પૂજેતિ, પૂજયતિ, પૂજેન્તિ, પૂજયન્તિ.

મન્ત-ગુત્તભાસને, મન્તેતિ, મન્તયતિ, મન્તેન્તિ, મન્તયન્તિ.

આપુબ્બો કથને આમન્તને ચ. આમન્તયામિ વો ભિક્ખવે [દી॰ નિ॰ ૨.૨૧૮], ભગવા ભિક્ખૂ આમન્તેસિ [દી॰ નિ॰ ૨.૨૦૮].

નિપુબ્બો-નિમન્તને, નિમન્તેતિ, નિમન્તયતિ.

ઈઆદિમ્હિ-મન્તેસિ , મન્તયિ, આમન્તેસિ, આમન્તયિ, નિમન્તેસિ, નિમન્તયિ, મન્તેસું, મન્તયું, મન્તયિંસુ રહોગતા [જા॰ ૨.૨૨.૧૯૧૮], મન્તેસ્સતિ, આમન્તેસ્સતિ, નિમન્તેસ્સતિ, મન્તયિસ્સતિ, આમન્તયિસ્સતિ,

નિમન્તયિસ્સતિ ઇચ્ચાદિ.

માન-પૂજાયં, માનેતિ, માનયતિ, માનેન્તિ, માનયન્તિ ઇચ્ચાદિ.

વિદ-અનુભવને, વેદેતિ, વેદયતિ, પટિસંવેદેતિ, પટિસંવેદયતિ.

પટિ, નિ, પપુબ્બો આચિક્ખને, પટિવેદેતિ, પટિવેદયતિ, નિવેદેતિ, નિવેદયતિ, પવેદેતિ, પવેદયતિ ઇચ્ચાદિ.

ચુરાદિગણો નિટ્ઠિતો.

વિકરણપચ્ચયરાસિ નિટ્ઠિતો.

સામઞ્ઞ ખ, છ, સરાસિ

અથ ધાતુપચ્ચયા વુચ્ચન્તે.

ક્રિયાવાચીભાવેન ધાતુરૂપા પચ્ચયા **ધાતુપચ્ચયા**, ક્રિયત્થપચ્ચયાતિ વુત્તં હોતિ, તસ્મા તેહિપિ સબ્બેસં ત્યાદિ, તબ્બાદિવિભત્તિ, પચ્ચયાનં સમ્ભવો.

તિજ, માન, કિત, ગુપ, બધ.

૬૯૩. તિજમાનેહિ ખસા ખમાવીમંસાસુ [ક॰ ૪૩૩; રૂ॰ ૫૨૮; ની॰ ૯૦૬-૯; ચં॰ ૧.૧.૧૭, ૨૮; પા॰ ૩.૧.૫].

ખમાયં વીમંસાયઞ્ચ પવત્તેહિ તિજ, માનધાતૂહિ પરં કમેન ખ, સપચ્ચયા હોન્તિ.

તિજ-ખમાયં, ઇમિના ખપચ્ચયો.

૬૯૪. ખછસાનમેકસ્સરં દ્વે [ક॰ ૪૫૮; રૂ॰ ૪૬૧; ની॰ ૯૩૯; ચં॰ ૫.૧.૧; પા॰ ૬.૧.૧, ૯; '...મેકસરોદિ...' (બહૂસુ)].

ખ , છ, સપચ્ચયન્તાનં ધાતુરૂપાનં પઠમં સદ્દરૂપં એકસ્સરં દ્વેરૂપં હોતીતિ 'તિજ, તિજ'ઇતિ દ્વિરૂપે કતે 'લોપોનાદિબ્યઞ્જનસ્સા'તિ અનાદિબ્યઞ્જનભૂતસ્સ જ-કારસ્સ લોપો, 'પરરૂપમયકારે બ્યઞ્જને'તિ ધાત્વન્તજકારસ્સ પરરૂપત્તં. 'ચતુત્થદુતિયેસ્વેસં તતિયપઠમા'તિ સંયોગાદિસ્સ ખસ્સ કત્તં, 'તિતિક્ખ'ઇતિ ધાતુપચ્ચયન્તરૂપં, તતો ત્યાદ્યુપ્પત્તિ.

તિતિક્ખતિ, તિતિક્ખન્તિ.

કમ્મે-તિતિક્ખીયતિ.

કારિતે-તિતિક્ખેતિ, તિતિક્ખયતિ, તિતિક્ખાપેતિ, તિતિક્ખાપયતિ.

કમ્મે-તિતિક્ખાપીયતિ, તિતિક્ખાપીયન્તિ.

તિતિક્ખતુ, તિતિક્ખન્તુ, તિતિક્ખેય્ય, તિતિક્ખેય્યું ઇચ્ચાદિ.

ખમાયન્તિ કિં? તિજ-નિસાને, તેજતિ, તેજન્તિ.

કારિતે-તેજેતિ. ''સમુત્તેજેતિ સમ્પહંસેતી''તિ [મ॰ નિ॰ ૩.૨૭૬] પાળિ.

માન-વીમંસાયં, તતો સપચ્ચયો. 'ખછસાનમેકસ્સરં દ્વે'તિ 'માન, માન'ઇતિ દ્વિરૂપે કતે –

૬૯૫. માનસ્સ વી પરસ્સ ચ મં [ક॰ ૪૬૩-૭; રૂ॰ ૫૩૨-૩; ની॰ ૯૪૪].

દ્વિત્તે પુબ્બસ્સ માનસ્સ વી હોતિ, પરસ્સ ચ સબ્બસ્સ માનસ્સ મં હોતિ.

વીમંસતિ, વીમંસન્તિ.

કમ્મે-વીમંસીયતિ , વીમંસીયન્તિ.

કારિતે-વીમંસેતિ, વીમંસયતિ, વીમંસાપેતિ, વીમંસાપયતિ.

કમ્મે-વીમંસાપીયતિ, વીમંસાપીયન્તિ.

વીમંસાયન્તિ કિં? માન-પૂજાયં, માનેતિ, સમ્માનેતિ, અભિમાનેતિ, પૂજેતીતિ અત્થો.

કિત-રોગાપનયને સંસયે ચ.

૬૯૬. કિતા તિકિચ્છાસંસયેસુ છો [ક॰ ૪૩૩; રૂ॰ ૫૨૮; ની॰ ૯૦૬-૯; ચં॰ ૧.૧.૧૮; પા॰ ૩.૧.૫ કા].

તિકિચ્છાયં સંસયે ચ પવત્તકિતધાતુતો પરં છો હોતિ.

'કિત, કિત' ઇતિ દ્વિરૂપે કતે –

૬૯૭. કિતસ્સાસંસયેતિ વા [ક॰ ૪૬૩; રૂ॰ ૫૩૨; ની॰ ૯૪૪].

સંસયમ્હા અઞ્ઞસ્મિં તિકિચ્છત્થે પવત્તસ્સ કિતધાતુસ્સ દ્વિત્તે પુબ્બસ્સ કિતસ્સતિ હોતિ વા. 'પરરૂપમયકારે બ્યઞ્જને'તિ પરરૂપત્તં, સંયોગાદિસ્સ ચકારત્તં.

તિકિચ્છતિ, તિકિચ્છન્તિ. દેવાપિ નં તિકિચ્છન્તિ, માતાપેત્તિભરં નરં [જા॰ ૨.૨૨.૪૦૮].

કમ્મે-તિકિચ્છીયતિ, તિકિચ્છીયન્તિ.

કારિતે-તિકિચ્છેતિ, તિકિચ્છયતિ, તિકિચ્છાપેતિ, તિકિચ્છાપયતિ.

વાસદ્દેન તિકારાભાવે ‘કવગ્ગહાનં ચવગ્ગજા’તિ દ્વિત્તે પુબ્બસ્સ ચવગ્ગો, ચિકિચ્છતિ, ચિકિચ્છન્તિ, ચિકિચ્છીયતિ, ચિકિચ્છીયન્તિ.

અસંસયેતિ કિં? વિચિકિચ્છતિ, વિચિકિચ્છન્તિ.

તિકિચ્છત્થ, સંસયત્થતો અઞ્ઞસ્મિં અત્થે –

કિત-ઞાણે નિવાસે ચ, કેતતિ, સંકેતતિ, નિકેતતિ.

ગુપ-નિન્દાયં.

૬૯૮. નિન્દાયં ગુપબધા બસ્સ ભો ચ [ક॰ ૪૩૩; રૂ॰ ૫૨૮; ચં॰ ૧.૧.૧૯, ૨૦; પા॰ ૩.૧.૫, ૬ કા].

નિન્દાયં પવત્તેહિ ગુપ, બધેહિ પરં છપચ્ચયો હોતિ, બસ્સ ચ ભો હોતિ. દ્વિરૂપે કતે અનાદિબ્યઞ્જનલોપો.

૬૯૯. ગુપિસ્સિ [ક॰ ૪૬૫; રૂ॰ ૪૬૩; ની॰ ૯૪૬; ‘ગુપિસ્સુસ્સ’ (બહૂસુ)].

ગુપિસ્સ દ્વિત્તે પુબ્બસ્સ ઉ-કારસ્સ ઇ હોતિ. ગસ્સ ચવગ્ગત્તં, ધાત્વન્તસ્સ પરરૂપત્તં, સંયોગાદિસ્સ પઠમત્તં.

જિગુચ્છતિ, જિગુચ્છન્તિ.

કમ્મે-જિગુચ્છીયતિ, જિગુચ્છીયન્તિ.

કારિતે-જિગુચ્છેતિ, જિગુચ્છયતિ, જિગુચ્છાપેતિ, જિગુચ્છાપયતિ. જિગુચ્છતુ, જિગુચ્છન્તુ ઇચ્ચાદિ.

નિન્દાયન્તિ કિં? ગુપ-સંવરણે, ગોપેતિ, ગોપયતિ.

બધ-નિન્દાયં, દ્વિરૂપાદિમ્હિ કતે –

૭૦૦. ખછસેસ્વિ [ક॰ ૪૬૫; રૂ॰ ૪૬૩; ની॰ ૯૪૬; ‘ખછસેસ્વસ્સિ’ (બહૂસુ)].

દ્વિત્તે પુબ્બસ્સ અસ્સ ઇ હોતિ ખ, છ, સેસૂતિ અસ્સ ઇત્તં, પરબકારસ્સ ચ ભત્તં, ધાત્વન્તસ્સ પરરૂપાદિ.

બિભચ્છતિ, વિરૂપો હોતીતિ અત્થો. બિભચ્છન્તિ.

નિન્દાયન્તિ કિં? બધ-બન્ધન, હિંસાસુ, બાધેતિ, બાધયતિ. વાતં જાલેન બાધેસિ [જા॰ ૧.૧૨.૮].

કમ્મે-બાધીયતિ, બાધીયન્તિ, બજ્ઝતિ, બજ્ઝન્તિ.

ઇતિ સામઞ્ઞ ખ, છ, સરાસિ.

તુમિચ્છત્થે ખછસરાસિ

૭૦૧. તુંસ્મા લોપો ચિચ્છાયં તે [ક॰ ૪૩૪; રૂ॰ ૫૩૪; ની॰ ૯૧૦; ચં॰ ૧.૧.૨૨; પા॰ ૩.૧.૭].

તુમન્તેહિ ઇચ્છત્થે તે ખ, છ, સા હોન્તિ, તુંપચ્ચયસ્સ ચ લોપો હોતિ. ઇદઞ્ચ સુત્તં તુમિચ્છત્થસમ્ભવે સતિ સબ્બધાતુપદેહિપિ ખ, છ, સાનં પવત્તિદીપનત્થં. તેન તુમિચ્છત્થે સ, છપચ્ચયે કત્વા 'ઊ બ્યઞ્જનસ્સા'તિ સ, છાનં આદિમ્હિ ઈઆગમં કત્વા "અપુત્તં પુત્તમિવ આચરિતું ઇચ્છતિ પુત્તીયીસતિ, પબ્બતો વિય અત્તાનં આચરિતું ઇચ્છતિ પબ્બતાયીસતિ, દાતું ઇચ્છતિ દિચ્છતિ" ઇચ્ચાદીનિ સિજ્ઝન્તિ.

ભુજ, ઘસ, હન, જિ, હર, પા, સુ.

ભુઞ્જિતું ઇચ્છતીતિ અત્થે-ભુજતો ખપચ્ચયો, તુંપચ્ચયલોપો, દ્વિત્તં, પુબ્બસ્સ અનાદિલોપો, પરરૂપત્તે સંયોગાદિસ્સ પઠમત્તં, પુબ્બસ્સ ભસ્સ બત્તં, બુભુક્ખતિ, બુભુક્ખન્તિ, બુભુક્ખીયતિ, બુભુક્ખીયન્તિ, બુભુક્ખેતિ, બુભુક્ખયતિ, બુભુક્ખાપેતિ, બુભુક્ખાપયતિ, બુભુક્ખાપીયતિ, બુભુક્ખાપીયન્તિ, બુભુક્ખતુ, બુભુક્ખન્તુ, બુભુક્ખેય્ય, બુભુક્ખેય્યું, બુભુક્ખિ, બુભુક્ખિંસુ, બુભુક્ખિસ્સતિ, બુભુક્ખિસ્સન્તિ, બુભુક્ખિસ્સા, બુભુક્ખિસ્સંસુ.

ઘસ-અદને, ઘસિતું ઇચ્છતીતિ અત્થે – છપચ્ચયો, દ્વિત્તાદિ, પુબ્બસ્સ ઘસ્સ ગત્તં, ગસ્સ જત્તં, અસ્સ ઇત્તં, જિઘચ્છતિ, જિઘચ્છન્તિ, જિઘચ્છીયતિ, જિઘચ્છીયન્તિ, જિઘચ્છેતિ, જિઘચ્છાપેતિ ઇચ્ચાદિ.

હન-હિંસાયં, હન્તું ઇચ્છતીતિ અત્થે – છપચ્ચયો, દ્વિત્તાદિ, 'કવગ્ગહાનં ચવગ્ગજા'તિ પુબ્બસ્સ હસ્સ જો, અસ્સ ઇત્તં.

૭૦૨. પરસ્સ ઘં સે.

દ્વિત્તે પરસ્સ હનસ્સ ઘં હોતિ સે પરે.

જિઘંસતિ, જિઘંસન્તિ.

જિ-જયે, જેતું ઇચ્છતીતિ અત્થે – સપચ્ચયો, દ્વિત્તં.

૭૦૩. જિહરાનં ગી [ક॰ ૪૬૨, ૪૭૪; રૂ॰ ૪૬૭, ૫૩૫; ની॰ ૯૪૩-૯૫૪].

જિ, હરાનં દ્વિત્તે પરસ્સ જિસ્સ હરસ્સ ચ ગી હોતિ સે પરે.

જિગીસતિ, જિગીસન્તિ, વિજિગીસતિ, વિજિગીસન્તિ.

હર-હરણે, દ્વિત્તાદિ, પરસ્સ ગી, પુબ્બસ્સ હસ્સ જો, અસ્સ ઇત્તં, જિગીસતિ, હરિતું ઇચ્છતીતિ અત્થો, જિગીસન્તિ.

પા-પાને, પિવિતું ઇચ્છતીતિ અત્થે – સપચ્ચયો, દ્વિત્તં, 'રસ્સો પુબ્બસ્સા'તિ રસ્સો, અસ્સ ઇત્તં, પિપાસતિ, પિપાસન્તિ, પિપાસીયતિ, પિપાસીયન્તિ.

સુ-સવને, સોતું ઇચ્છતીતિ અત્થે – દ્વિત્તે પરસ્સ દ્વિત્તં, સુસ્સુસતિ [સુસ્સૂસતિ (બહૂસુ)], સુસ્સુસન્તિ, સુસ્સુસીયતિ, સુસ્સુસીયન્તિ, સુસ્સુસેતિ, સુસ્સુસયતિ, સુસ્સુસાપેતિ, સુસ્સુસાપયતિ, સુસ્સુસાપીયતિ, સુસ્સુસાપીયન્તિ, સુસ્સુસતુ, સુસ્સુસન્તુ ઇચ્ચાદિ.

તિતિક્ખિતું ઇચ્છતીતિ અત્થે – તિતિક્ખતો સપચ્ચયો, સપચ્ચયપરત્તા પુન દ્વિત્તપ્પસઙ્ગે –

૭૦૪. ન પુન [ચં॰ ૫.૧.૬].

સકિં દ્વિત્તે કતે પુન દ્વિત્તં ન આપજ્જતીતિ પુન દ્વિત્તાભાવો, 'ઊ બ્યઞ્જનસ્સા'તિ ઊ આગમો.

તિતિક્ખિસતિ, તિતિક્ખિસન્તિ ઇચ્ચાદિ. એવં તિકિચ્છિતું ઇચ્છતીતિ તિકિચ્છિસતિ, તિકિચ્છિસન્તિ, ચિકિચ્છિસતિ, ચિકિચ્છિસન્તિ ઇચ્ચાદિ.

ઇતિ તુમિચ્છત્થે ખ, છ, સ રાસિ.

નામધાતુરાસિ

પુત્તં ઇચ્છતીતિ અત્થે –

૭૦૫. ઈયો કમ્મા [ક॰ ૪૩૭; રૂ॰ ૫૩૮; ની॰ ૯૧૨; ચં॰ ૧.૧.૨૩, ૨૪; પા॰ ૩.૧.૮, ૯].

કમ્મત્થા નામપદમ્હા ઇચ્છત્થે ઈયો હોતીતિ કમ્મભૂતા પુત્તસદ્દતો ઇચ્છાયં ઈયો, 'પુત્તીય'ઇતિ ધાતુપચ્ચયન્તરૂપં, તતો ત્યાદ્યુપ્પત્તિ.

પુત્તીયતિ, પુત્તીયન્તિ, પુત્તીયેતિ, પુત્તીયયતિ, પુત્તીયાપેતિ, પુત્તીયાપયતિ, પુત્તીયાપીયતિ, પુત્તીયાપીયન્તિ. એવં ચીવરીયતિ, ચીવરીયન્તિ, પત્તીયતિ, પત્તીયન્તિ, પરિક્ખારીયતિ, પરિક્ખારીયન્તિ ઇચ્ચાદિ.

અપુત્તં સિસ્સં પુત્તમિવ આચરતીતિ અત્થે –

૭૦૬. ઉપમાણાચારે [ક॰ ૪૩૬; રૂ॰ ૫૩૭; ની॰ ૯૧૨; ચં॰ ૧.૧.૨૫; પા॰ ૩.૧.૧૦].

ઉપમીયતિ ઉપમેતબ્બો અત્થો એતેનાતિ ઉપમાનં, ઉપમાનભૂતા કમ્મપદતો આચારત્થે ઈયો હોતિ.

પુત્તીયતિ , પુત્તીયન્તિ સિસ્સં.

કમ્મે-અપુત્તોપિ પુત્તો વિય આચરીયતિ પુત્તીયીયતિ, પુત્તીયીયન્તિ, પુત્તીયેતિ, પુત્તીયયતિ, પુત્તીયાપેતિ, પુત્તીયાપયતિ, પુત્તીયાપીયતિ, પુત્તીયાપીયન્તિ. એવં સિસ્સીયતિ, સિસ્સીયન્તિ.

કુટિયં વિય પાસાદે આચરતીતિ અત્થે –

૭૦૭. આધારા [ક॰ ૪૩૬; રૂ॰ ૫૩૭; ની॰ ૯૧૨; ચં॰ ૧.૧.૨૬; પા॰ ૩.૧.૧૦].

ઉપમાનભૂતા આધારભૂતા ચ નામમ્હા આચારત્થે ઈયો હોતિ.

કુટીયતિ, કુટીયન્તિ પાસાદે, નદિયં વિય સમુદ્દે આચરતિ નદીયતિ, નદીયન્તિ ઇચ્ચાદિ.

અરઞ્ઞે વિય નગરે આચરતિ અરઞ્ઞીયતિ, અરઞ્ઞીયન્તિ નગરે. એવં ગેહીયતિ વિહારે.

લોકધમ્મેહિ અકમ્પનીયટ્ઠેન પબ્બતો વિય અત્તાનં આચરતીતિ અત્થે –

૭૦૮. કત્તુતાયો [ક॰ ૪૩૫; રૂ॰ ૫૩૬; ની॰ ૯૧૧; ચં॰ ૧.૧.૨૭; પા॰ ૩.૧.૧૧].

ઉપમાનભૂતા કત્તુભૂતા ચ નામમ્હા આચારત્થે આયો હોતીતિ પબ્બતસદ્દતો આયો. તતો ત્યાદ્યુપ્પત્તિ.

પબ્બતાયતિ સઙ્ઘો, પબ્બતાયન્તિ, ચિચ્ચિટો વિય અત્તાનં આચરતિ ચિચ્ચિટાયતિ, સદ્દો. એવં પટપટાયતિ, કટકટાયતિ, ધૂમધૂમાયતિ, ધૂપાયતિ, સન્ધૂપાયતિ.

અભુસમ્પિ ભુસં ભવતીતિ અત્થે –

૭૦૯. ઝત્થે [ક॰ ૪૩૫; રૂ॰ ૫૩૬; ની॰ ૯૧૧; ચં॰ ૧.૧.૩૦; પા॰ ૩.૧.૧૨, ૧૩].

ચીપચ્ચયસ્સ અત્થો અબ્ભૂતતબ્ભાવો **ઝત્થો** નામ. કત્તુતો ઝત્થે આયો હોતિ.

ભુસાયતિ, ભુસાયન્તિ, અપટોપિ પટો ભવતિ પટાયતિ, પટાયન્તિ, અલોહિતમ્પિ લોહિતં ભવતિ લોહિતાયતિ. એવં નીલાયતિ, કમલાયતિ, ચન્દાયતિ, ચન્દનાયતિ, કઞ્ચનાયતિ, વજિરાયતિ.

કત્તુતોત્વેવ? ભુસં કરોતિ.

સદ્દં કરોતીતિ અત્થે –

૭૧૦. સદ્દાદીહિ કરોતિ [ક॰ ૪૩૫; રૂ॰ ૫૩૬; ની॰ ૯૧૧; ચં॰ ૧.૧.૩૬; પા॰ ૩.૧.૧૭, ૧૮; ‘સદ્દાદીનિ’ (બહૂસુ)].

સદ્દાદીહિ દુતિયન્તેહિ નામેહિ કરોત્યત્થે આયો હોતિ.

સદ્દાયતિ, સદ્દાયન્તિ, વેરં કરોતિ વેરાયતિ, વેરાયન્તિ, કલહં કરોતિ કલહાયતિ, કલહાયન્તિ, મેત્તં કરોતિ મેત્તાયતિ, મેત્તાયન્તિ, કરુણં કરોતિ કરુણાયતિ, કરુણાયન્તિ, મુદિતં કરોતિ મુદિતાયતિ, મુદિતાયન્તિ, ઉપેક્ખં કરોતિ ઉપેક્ખાયતિ, ઉપેક્ખાયન્તિ, કુક્કુચ્ચં કરોતિ કુક્કુચ્ચાયતિ, કુક્કુચ્ચાયન્તિ, પિયં કરોતિ પિયાયતિ, પિયાયન્તિ, પચ્ચયં સદ્દહનં કરોતિ પત્તિયાયતિ, પત્તિયાયન્તિ, તણ્હં કરોતિ તણ્હાયતિ, તણ્હાયન્તિ, તણ્હીયતિ, તણ્હીયન્તિ વા, કરોત્યત્થે ઈયો. મમ ઇદન્તિ કરોતિ મમાયતિ, મમાયન્તિ.

નમો કરોતીતિ અત્થે –

૭૧૧. નમોત્વસ્સો [ચં॰ ૧.૧.૩૭; પા॰ ૩.૧.૧૯].

નમોસદ્દતો કરોત્યત્થે અસ્સો હોતિ.

નમસ્સતિ, નમસ્સન્તિ.

સમાનં સદિસં કરોતીતિ અત્થે –

૭૧૨. ધાત્વત્થે નામસ્મિ [પા॰ ૩.૧.૨૧, ૨૫].

ધાત્વત્થો વુચ્ચતિ યા કાચિ ક્રિયા. નામસ્મા ધાત્વત્થે ઇ હોતિ. ‘યુવણ્ણાનમેઓ પચ્ચયે’તિ ઇસ્સ એત્તં.

સમાનેતિ, સમાનેન્તિ.

‘એઓનમયાવા સરે’તિ એસ્સ અયાદેસો. ‘ણિણાપ્યાપીહિ વા’તિ એત્થ વાસદ્દેન લપચ્ચયો, સમાનયતિ, સમાનયન્તિ, પિણં કરોતિ પિણેતિ, પિણયતિ, કુસલં પુચ્છતિ કુસલેતિ, કુસલયતિ, વિસુદ્ધં હોતિ વિસુદ્ધેતિ, વિસુદ્ધયતિ, વીણાય ઉપગાયતિ ઉપવીણેતિ, ઉપવીણાયતિ, પઞ્ઞાય અતિક્કમતિ અતિપઞ્ઞેતિ, અતિપઞ્ઞાયતિ, વચ્ચં કરોતિ વચ્ચેતિ, વચ્ચયતિ, મુત્તં કરોતિ મુત્તેતિ, મુત્તયતિ, બલેન પીળેતિ બલેતિ, બલયતિ.

અસ્સ ઇત્તે-બલીયતિ, બલીયન્તિ. ‘‘અબલાનં બલીયન્તી’’તિ પાળિ.

સચ્ચં કરોતીતિ અત્થે –

૭૧૩. સચ્ચાદીહાપિ [સંયુત્તનિકાયે; રૂ॰ ૫૪૦; ની॰ ૯૧૪; પા॰ ૩.૧.૨૫].

સચ્ચાદીહિ નામેહિ ધાત્વત્થે આપિ હોતિ.

સચ્ચાપેતિ , સચ્ચાપેન્તિ, અત્થવિભાગં કરોતિ અત્થાપેતિ, અત્થાપેન્તિ, બેદસત્થં કરોતિ બેદાપેતિ, બેદાપેન્તિ, સુક્ખં કરોતિ સુક્ખાપેતિ, સુક્ખાપેન્તિ, સુખં કરોતિ સુખાપેતિ, સુખાપેન્તિ, દુક્ખં કરોતિ દુક્ખાપેતિ, દુક્ખાપેન્તિ, ઉણ્હં કરોતિ ઉણ્હાપેતિ, ઉણ્હાપેન્તિ ઇચ્ચાદિ.

અપુત્તં પુત્તમિવ આચરતિ પુત્તીયતિ, પુત્તીયિતું ઇચ્છતીતિ અત્થે ‘તુંસ્મા લોપો ચિચ્છાયં તે’તિ સપચ્ચયો.

૭૧૪. યથિટ્ઠં સ્યાદિનો [ક॰ ૪૫૮; રૂ॰ ૪૬૧; ની॰ ૯૩૯; ચં॰ ૫.૧.૮; પા॰ ૬.૧.૩].

ઇચ્છીયતીતિ ઇટ્ઠં, યં યં ઇટ્ઠં યથિટ્ઠં. ‘‘યમિટ્ઠ’’ન્તિપિ પાઠો. સ્યાદ્યન્તસ્સ યથિટ્ઠં એકસ્સરં આદિભૂત’મઞ્ઞં વા દ્વેરૂપં હોતિ, ન ત્યાદિસ્સ વિય આદિભૂતમેવાતિ અત્થો. ‘ઊ બ્યઞ્જનસ્સા’તિ ઊ આગમો.

આદિમ્હિ દ્વિત્તે-પુપ્પુત્તીયિસતિ.

મજ્ઝે દ્વિત્તે-પુત્તિત્તીયિસતિ.

અકમલં કમલં ભવતિ કમલાયતિ, કમલાયિતું ઇચ્છતીતિ કકમલાયિસતિ, કમમલાયિસતિ, કમલલાયિસતિ ઇચ્ચાદિ.

ઇતિ નામધાતુરાસિ.

ઇતિ નિરુત્તિદીપનિયા નામ મોગ્ગલ્લાનદીપનિયા

ત્યાદિકણ્ડો નામ આખ્યાતકણ્ડો

નિટ્ઠિતો.

૭. કિતકણ્ડ

ધાત્વન્તવિકારરાસિ

વિસંયોગરૂપરાસિ

અથ ધાતુપચ્ચયસંસિદ્ધં કાલ, કારક, લિઙ્ગ, સઙ્ખ્યા, ક્રિયાભેદદીપકં દબ્બપ્પધાનવાચકં કિતકપદં દીપિયતે.

તત્થ અતીતાદયો કાલભેદો નામ.

કત્તા ચ કમ્મઞ્ચ કરણઞ્ચ સમ્પદાનઞ્ચ અપાદાનઞ્ચ અધિકરણઞ્ચ ભાવો ચાતિ સત્ત સાધનાનિ કારકભેદો નામ.

ઇત્થિલિઙ્ગાદીનિ લિઙ્ગભેદો નામ.

એકત્ત, બહુત્તભેદો સઙ્ખ્યાભેદો નામ.

તસ્સીલક્રિયા, તદ્ધમ્મક્રિયા, તસ્સાધુકારક્રિયા, અત્તમાનક્રિયા, અભિક્ખઞ્ઞક્રિયા, અરહક્રિયા, સક્કક્રિયા, પેસનક્રિયા, અતિસગ્ગક્રિયા, પત્તકાલારોચનક્રિયા, અવસ્સમ્ભાવીક્રિયાદયો ક્રિયાભેદો નામ.

‘‘ગમનં ભવતિ, પચનં જાનાતિ’’ ઇચ્ચાદીસુ પચ્ચયત્થભૂતો ભાવો નામ સાધનરૂપો હોતિ. જાતિ વિય સઙ્ખતધમ્મસ્સ ધાત્વત્થભૂતાય સાધ્યક્રિયાય સાધકત્તા લિઙ્ગત્તયયુત્તો ચ હોતિ, ક્રિયા, કારો, કરણન્તિ સિદ્ધત્તા સઙ્ખ્યાભેદયુત્તો ચ હોતિ-નાનાધાત્વત્થાનઞ્ચ કત્તુ, કમ્માનઞ્ચ કાલાદીનઞ્ચ ભેદેન સરૂપભેદસબ્ભવતો, તસ્મા સોપિ દબ્બે એવ સઙ્ગય્હતીતિ કત્વા ‘દબ્બપ્પધાનવાચક’ન્તિ વુત્તં. સેસં સબ્બં ત્યાદિકણ્ડે ભાવસાધનવિનિચ્છયે વુત્તમેવ.

‘બહુલ’ન્તિ ચ ‘ક્રિયત્થા’તિ ચ વત્તન્તે –

૭૧૫. કત્તરિ ભૂતે ક્ત ક્તવન્તુ ક્તાવી [ક॰ ૫૫૫; રૂ॰ ૬૧૨; ની॰ ૧૧૪૨; ચં॰ ૧.૨.૬૬ ...પે॰... ૩.૨.૧૦૨].

અભવીતિ ભૂતો, અતીતો, ભૂતે વત્તબ્બે ક્રિયત્થા કત્તરિ કાનુબન્ધા ત, તવન્તુ, તાવીપચ્ચયા હોન્તિ, કાનુબન્ધા ‘ન તે કાનુબન્ધનાગમેસૂ’તિ સુત્તે વિસેસનત્થા.

૭૧૬. ક્તો ભાવકમ્મેસુ [ક॰ ૫૫૬; રૂ॰ ૬૨૨; ની॰ ૧૧૪૩; ચં॰ ૧.૨.૬૭ ...પે॰... ૩.૨.૧૦૨; ૩.૪.૭૦].

ભૂતે વત્તબ્બે ક્રિયત્થા ભાવ, કમ્મેસુ કાનુબન્ધો તપચ્ચયો હોતિ.

અભવીતિ ભૂતો-પુરિસો, ભૂતા-ઇત્થી, ભૂતં-કુલં, કારિતે ધાતુતો ણાનુબન્ધાનં પઠમં સમ્પત્તત્તા ‘ન તે કાનુબન્ધનાગમેસૂ’તિ પટિસેધો ન પાપુણાતિ, ‘યુવણ્ણાનમેઓ પચ્ચયે’તિ ઓવુદ્ધિ, ‘આવાયા ણાનુબન્ધે’તિ ઓસ્સ આવત્તં, તતો તપચ્ચયો.

૭૧૭. ઞી બ્યઞ્જનસ્સ [ક॰ ૬૦૫; રૂ॰ ૫૪૭; ની॰ ૧૨૧૦].

બ્યઞ્જનાદિપચ્ચયસ્સ આદિમ્હિ ઞાનુબન્ધો ઈકારો આગચ્છતિ.

કત્તરિ-અભાવયિત્થાતિ ભાવિતો-પુરિસો, ભાવિતાઇત્થી, ભાવિતં-કુલં.

કમ્મે-અનુભૂયિત્થાતિ અનુભૂતો-ભોગો, અનુભૂતાસમ્પત્તિ, અનુભૂતં-સુખં.

કારિતે-ભાવીયિત્થાતિ ભાવિતો-મગ્ગો, ભાવિતાપટિપદા, ભાવિતં-ચિત્તં.

તવન્તુ , તાવીસુ-અભવીતિ ભૂતવા-પુરિસો, ભૂતવન્તી, ભૂતવતી-ઇત્થી, ભૂતવં-કુલં, ગુણવન્તુસમં. ભૂતાવી-પુરિસો. ભૂતાવિની-ઇત્થી, ભૂતાવિ-ચિત્તં, દણ્ડી, દણ્ડિનીસમં. પુરિસો ભોગં અનુભૂતો, પુરિસેન ભોગો અનુભૂતો.

એત્થ ચ કિતપચ્ચયાનં અત્થો દુવિધો વાચ્ચત્થો, અભિધેય્યત્થો ચાતિ સબ્બં ત્યાદિકણ્ડે વુત્તનયેન વેદિતબ્બં.

પુરિમેસુ પન છસુ સાધનેસુ પચ્ચયાનં અભિધેય્યત્થો પદન્તરેન આચિક્ખીયતિ, ભાવસાધને પન અત્તનો ધાતુના એવ.

તત્થ ચ કત્તુસત્તિ, કમ્મસત્તિ, કરણસત્તિ, સમ્પદાનસત્તિ, અપાદાનસત્તિ, અધિકરણસત્તિસઙ્ખાતં વાચ્ચત્થં ઉજું વદન્તા કિતપચ્ચયા અત્તનો અભિધેય્યપદેન સમાનલિઙ્ગ, વિભત્તિ, સઙ્ખ્યાયુત્તા હુત્વા વદન્તિ.

તં યથા? –

કત્તરિ તાવ-પુરિસો ભોગં અનુભૂતો, પુરિસા ભોગં અનુભૂતા...પે॰... પુરિસેસુ ભોગં અનુભૂતેસુ, ઇત્થી ભોગં અનુભૂતા, ઇત્થિયો ભોગં અનુભૂતાયો...પે॰... ઇત્થીસુ ભોગં અનુભૂતાસુ, કુલં ભોગં અનુભૂતં, કુલાનિ ભોગં અનભૂતાનિ...પે॰... કુલેસુ ભોગં અનુભૂતેસુ.

કમ્મે-ભોગો પુરિસેન અનુભૂતો, ભોગા પુરિસેન અનુભૂતા...પે॰... ભોગેસુ પુરિસેન અનુભૂતેસુ, સમ્પત્તિ પુરિસેન અનુભૂતા, સમ્પત્તિયો પુરિસેન અનુભૂતાયો...પે॰... સમ્પત્તીસુ પુરિસેન અનુભૂતાસુ, સુખં પુરિસેન અનુભૂતં, સુખાનિ પુરિસેન અનુભૂતાનિ...પે॰... સુખેસુ પુરિસેન અનુભૂતેસુ. એસ નયો કરણાદીસુપિ.

એવં કિતવાચકા અત્તનો અભિધેય્યપદેન સમાનલિઙ્ગ, વિભત્તિ, સઙ્ખ્યાયુત્તા હુત્વા તં તં સાધનં વદન્તિ.

‘ઇત્થિયમણતિકયક્યા ચા’તિ ઇત્થિયં તિપચ્ચયો, અનુભવનં, અનુભૂયતે વા અનુભૂતિ. ‘‘તિસ્સસ્સ અનુભૂતિ, ફુસ્સસ્સ અનુભૂતિ’’ ઇચ્ચાદિકા બહૂ અનુભૂતિયોપિ સિજ્ઝન્તિ, તસ્મા ‘‘અનુભૂતિ, અનુભૂતિયો, અનુભૂતિં, અનુભૂતિયો...પે॰... અનુભૂતીસૂ’’તિ યુજ્જતિ.

૫૦૩ ૭૧૮. કત્તરિ લ્તુણકા [ક॰ ૫૨૭, ૫૩૦; રૂ॰ ૫૬૮, ૫૯૦; ની॰ ૧૧૦૯, ૧૧૧૪; ચં॰ ૧.૧.૧૩૯; પા॰ ૩.૧.૧૩૩, ૧૩૪].

કત્તુકારકે ક્રિયત્થા લ્તુ, ણકા હોન્તિ, લાનુબન્ધો તુસ્સ કત્તરિ નિબન્ધનત્થો, ‘લ્તુપિતાદીનમા’તિ વિસેસનત્થો ચ.

અનુભવતીતિ અનુભૂતા, અનુભૂતારો, સત્થુસમં.

સામઞ્ઞવિધાનત્તા અરહત્થે સત્તિઅત્થે તસ્સીલ, તદ્ધમ્મ, તસ્સાધુકાર, અત્તમાનેસુ ચ કાલત્તયે ચ ભવન્તિ.

અરહત્થે-બ્રહ્મણો બ્રહ્મણિયા પરિગ્ગહિતા.

સત્તિઅત્થે-ભગવા અનુપ્પન્નસ્સ મગ્ગસ્સ ઉપ્પાદેતા.

તસ્સીલાદીસુ-પસય્હપવત્તા.

અત્તમાને-અત્તાનં પણ્ડિતં મઞ્ઞતીતિ પણ્ડિતમાનિતા.

૭૧૯. પુબ્બેકકત્તુકાનં [ક॰ ૫૬૪; રૂ॰ ૬૪૦; નીતિ॰ ૧૧૫૦-૬; ચં॰ ૧.૩.૧૩૧; પા॰ ૩.૪.૨૧].

યાસં વિસેસન, વિસેસ્યાનં દ્વિન્નં પુબ્બા’પરક્રિયાનં કત્તા એકોવ હોતિ. તાસુ પુબ્બક્રિયાયં ભાવત્થે તુન, ત્વાન, ત્વાપચ્ચયા હોન્તિ. ‘એઓનમયવા સરે’તિ ઈકારે પરે ઓવુદ્ધિયા અવત્તં.

ભોગં અનુભવિતુન, અનુભુત્વાન, અનુભુત્વા.

એકકત્તુકાનન્તિ કિં? દેવદત્તો ભુઞ્જિ, યઞ્ઞદત્તો ગચ્છતિ.

પુબ્બેતિ કિં? પચ્છા ભુઞ્જતિ, પઠમં પચતિ.

બહુલાધિકારા સમાના’પરક્રિયાસુપિ નાનાકત્તુકાસુપિ તુનાદયો ભવન્તિ. થક્કચ્ચ દણ્ડો પતતિ, દ્વારં સંવરિત્વા નિક્ખમતિ, પુરિસો સીહં દિસ્વા ભયં ઉપ્પજ્જતીતિ.

યસ્મિં વાક્યે અપરક્રિયાપદં ન દિસ્સતિ. યથા? પબ્બતં અતિક્કમ્મ નદી, અતિક્કમ્મ નદિં પબ્બતો, યે તે સન્તા વિમોક્ખા અતિક્કમ્મ રૂપે અરૂપાતિ, તત્થપિ સત્તાક્રિયા વિઞ્ઞાયતેવ સબ્બપદત્થાનં સત્તાનાતિવત્તનતો. અપરક્રિયારહિતે અસમાનકત્તુકે ચ વાક્યે પઠમન્તયોગસ્સ દિટ્ઠત્તા કત્તરિપિ તુનાદીનં સમ્ભવો યુત્તો.

૭૨૦. પટિસેધાલંખલૂનં તુન ત્વાન ત્વા વા [પટિસેધેલંખલૂનં તુનત્વાન ત્વા વા’ (બહૂસુ)].

પટિસેધત્થાનં અલં, ખલૂનં યોગે તુનાદયો હોન્તિ વા.

અલં ભુત્વા, ખલુ ભુત્વા, અલં ભુત્તેન, ખલુ ભુત્તેન વા.

૭૨૧. તુંતાયેતવે ભાવે ભવિસ્સતિક્રિયાયં તદત્થાયં [ક॰ ૫૬૧-૨-૩; રૂ॰ ૬૩૬, ૬૩૮-૯; ની॰ ૧૧૪૮-૯].

તસ્સા તસ્સા ક્રિયાય અત્થભૂતાય ભવિસ્સમાનક્રિયાય ગમ્યમાનાય ભાવત્થે તું, તાયે, તવેપચ્ચયા ભવન્તિ. સુત્તપદવઙ્કનેન તુયેપચ્ચયોપિ.

અનુભવિતું ગચ્છતિ, અનુભવિતાયે ગચ્છતિ, અનુભવિતવે ગચ્છતિ, અનુભવિતું ઇચ્છતિ, કામેતિ, સક્કોતિ, જાનાતિ. તથા કાલો અનુભવિતું, સમયો અનુભવિતું, વેલા અનુભવિતું . તથા અનુભવિતું મનો, અનુભવિતું સોકો, ચક્ખુ દટ્ઠું, સોતં સોતું, મનો વિઞ્ઞાતું, હત્થો કાતું, પાદો ગન્તું, ધનુ યુજ્ઝિતું, જળો વત્તું, મન્દો ગન્તું, અલસો કત્તુન્તિ.

એત્થ ચ "કાલો અનુભવિતુ"ન્તિઆદીસુ સત્તાવસેન હેતુક્રિયા સિજ્ઝતિ, તસ્મા "અનુભવિતું કાલો ભવતી"તિઆદિના અત્થો વેદિતબ્બો.

ઇમે પનેત્થ તાયે, તુયેપયોગા – આગતામ્હ ઇમં ધમ્મસમયં, દક્ખિતાયે અપરાજિતસઙ્ઘં [દી॰ નિ॰ ૨.૩૩૨]. અલઞ્હિ તે જગ્ઘિતાયે, મમં દિસ્વાન એદિસં [જા॰ ૧.૫.૧૩૭]. કો તાદિસં અરહતિ ખાદિતાયે [જા॰ ૧.૧૬.૯૨], અત્થિ હેહિતિ સો મગ્ગો, ન સો સક્કા ન હોતુયે [બુ॰ વં॰ ૨.૯ 'હેતુયે'], અરહસિ નં યાચિતુયે તુવમ્પિ, અરહસિ નો જાનિતુયે કતાનિ ઇચ્ચાદિ.

૭૨૨. ભાવકમ્મેસુ તબ્બાનીયા [ક॰ ૫૪૦; રૂ॰ ૫૪૫; ની॰ ૧૧૨૫].

ભાવે કમ્મનિ ચ તબ્બ, અનીયા હોન્તિ. સુત્તપદવઙ્કનેન તબ્ય, તાય, તેય્યપચ્ચયાપિ હોન્તિ.

અનુભવિતબ્બો-ભોગો, અનુભવિતબ્બા-સમ્પત્તિ, અનુભવિતબ્બં-સુખં.

બહુલાધિકારા કત્તાદીસ્વપિ ભવન્તિ, તપન્તીતિ તપનીયાપાપધમ્મા, ઉપટ્ઠાતીતિ ઉપટ્ઠાનીયો-સિસ્સો. પવુચ્ચતિ એતેનાતિ પવચનીયો-ઉપજ્ઝાયો, નિય્યન્તિ એતેનાતિ નિય્યાનીયો, સો એવ નિય્યાનિકો.

સિના-સોચેય્યે, સિનાયન્તિ એતેનાતિ સિનાનીયંચુણ્ણં, દીયતે અસ્સાતિ દાનીયો-બ્રાહ્મણો. સમ્મા વત્તતિ એત્થાતિ સમ્માવત્તનીયો-ગુરુ.

ઇધ ગાથા વુચ્ચતિ –

> અરહત્થે ચ સક્કત્થે, પત્તકાલે ચ પેસને;
> તબ્બાદયો અતિસગ્ગે, અવસ્સાધમિણેસુ ચ.

તત્થ "અરહ સક્ક વિસિટ્ઠે કત્તરી"તિ વુત્તિયં વુત્તં, તસ્મા ભવતીતિ ભબ્બો, ભવિતું અરહતીતિ અત્થો, મજ્જતીતિ મજ્જં, મદનીયં, મજ્જિતું સક્કોતીતિ અત્થો, એવમ્પિ યુજ્જતિ.

પત્તકાલે-કત્તબ્બો ભવતા કટો, એસ કાલો કટકરણસ્સાતિ દીપેતિ.

પેસને-ગન્તબ્બો ભવતા ગામો, ગચ્છતુ ભવં ગામન્તિ દીપેતિ.

અતિસજ્જનં સમ્બોધનં અતિસગ્ગો, ઉપદેસો ચેવ વિધિ ચ. તત્થ કત્તબ્બા'કત્તબ્બસ્સ કમ્મસ્સ આચિક્ખણં **ઉપદેસો**, દાનં દાતબ્બં, સીલં રક્ખિતબ્બં, પાણો ન હન્તબ્બો, અદિન્નં ન આદાતબ્બં [દી॰ નિ॰ ૩.૮૫]. કત્તબ્બા'કત્તબ્બાકારદસ્સનં **વિધિ**, સક્કચ્ચં દાનં દાતબ્બં, નો અસક્કચ્ચં.

અવસ્સકે-ગમનીયો અભિસમ્પરાયો, અવસ્સં ગન્તબ્બોતિ અત્થો.

યં ઇણં અદેન્તસ્સ દણ્ડો આગચ્છતિ, ઇદં અધમિણં નામ, સતં મે દાતબ્બં ભવતાતિ.

ઇમે પનેત્થ તબ્ય, તાય, તેય્યપયોગા – ન બ્રાહ્મણે અદ્ધિકે તિટ્ઠમાને, ગન્તબ્યમાહુ દ્વિપદિન્દ સેટ્ઠ [જા॰ ૧.૧૦.૧૩ (ગન્તબ્બ)]. ભૂતગામપાતબ્યતા, કામેસુ પાતબ્યતા [પાચિ॰ ૯૦], અલજ્જિતાયે લજ્જન્તિ [ધ॰ પ॰ ૩૧૬], લજ્જિતાયે ન લજ્જરે. ઘાતેતાયં વા ઘાતેતું, પબ્બાજેતાયં વા પબ્બાજેતું [મ॰ નિ॰ ૧.૩૫૭], ઞાતેય્યં, દિટ્ઠેય્યં, પત્તેય્યં, વિદ્ધેય્યં મં અમઞ્ઞથ [જા॰ ૨.૨૨.૨૯૭].

ત,તિ , તુ, તવન્તુ, તાવી, ત્વા, ત્વાન, તુન, તું, તવે, તાયે, તુયે, તબ્બ. ઇમે તકારપચ્ચયા નામ.

કર, ખનુ, ગા, ગમુ, જન, ઠા, તનુ, થર, ધા, ધર, નમુ, પા, ફર, ભર, મન, મર, રમુ, સર, હર, હન.

૭૨૩. ગમાદિરાનં લોપોન્તસ્સ [ક॰ ૫૮૬-૭; રૂ॰ ૬૦૦, ૬૩૨; ની॰ ૧૧૯૦, ૧૧૯૧].

ગમાદીનં મકાર, નકારન્તાનં રકારન્તાનઞ્ચ ધાતૂનં અન્તસ્સ લોપો હોતિ કાનુબન્ધે તપચ્ચયે પરે ત્વાદિવજ્જિતે.

કર-કરણે, કરીયિત્થાતિ કતો-વિહારો, કતાગૂહા, કતં-ગેહં, સક્કરીયિત્થાતિ સક્કતો, મહાવુત્તિના સન્તસ્સ સો.

'કરોતિસ્સ ખો'તિ પાદિતો કરસ્સ કસ્સ ખો, સઙ્ખરીયિત્થાતિ સઙ્ખતો, અભિસઙ્ખતો, વિસઙ્ખરિત્થ વિકિરીયિત્થાતિ વિસઙ્ખતો, ઉપકરીયિત્થ સજ્જીયિત્થાતિ ઉપક્ખટો, 'તથનરાનં ટઠણલા'તિ તસ્સ ટો. એવં દુક્કટં.

પરિતો કરીયિત્થાતિ પરિક્ખતો, પુરતો કરીયિત્થાતિ પુરક્ખતો, પુરેક્ખતો વા, મહાવુત્તિના પુરસ્સ એત્તં.

ખનુ-અવદારણે, ખઞ્ઞિત્થાતિ ખતો-આવાટો.

ગા-સદ્દે.

૭૨૪. ગાપાનમી [ક॰ ૫૮૮; રૂ॰ ૬૨૦; ની॰ ૧૧૯૨].

ગા, પાનં અન્તો ઈકારો હોતિ કાનુબન્ધે તપચ્ચયે પરે ત્વાદિવજ્જિતે.

ગાયિત્થાતિ ગીતં, સમોધાનેત્વા ગાયિત્થાતિ સઙ્ગીતોપરિયત્તિધમ્મો.

ગમુ-ગતિમ્હિ અગચ્છીતિ ગતો, અગચ્છીયિત્થાતિ વા ગતો. એવં આગતો, ઉગ્ગતો, દુગ્ગતો, નિગ્ગતો, વિગતો, સુગતો, સઙ્ગતો, અનુગતો, અપગતો, અવગતો, ઉપગતો, અધિગતો.

જન-જાતિયં.

૭૨૫. જનિસ્સા [ક॰ ૫૮૫; રૂ॰ ૬૧૯; ની॰ ૧૧૮૯].

જનિસ્સ નસ્સ આ હોતિ કાનુબન્ધે તપચ્ચયે પરે ત્વાદિવજ્જિતે.

અજાયિત્થાતિ જાતો, દુજ્જાતો, સુજાતો, સઞ્જાતો, અનુજાતો, અવજાતો, અતિજાતો.

સુત્તવિભત્તેન અઞ્ઞસ્મિમ્પિ વણ્ણે પરે નસ્સ આ હોતિ, પુત્તં વિજાયિત્વા, વિજાયિતું, વિજાયનં, વિજાયન્તી-ઇત્થી, વિજાયમાના, પુત્તં જનેતીતિ જાયા ઇચ્ચાદિ, સબ્બત્થ મહાવુત્તિના સરે પરે યાગમો, મહાવુત્તિના વા સબ્બત્થ નસ્સ યાદેસો આદિદીઘો ચ.

ઠા-ગતિનિવત્તિયં.

૭૨૬. ઠાસ્સિ [ક॰ ૫૮૮; રૂ॰ ૬૨૦; ની॰ ૧૧૯૨].

ઠાસ્સ ઇ હોતિ કાનુબન્ધે તકારે ત્વાદિવજ્જિતે.

અટ્ઠાસીતિ ઠિતો, ઉટ્ઠિતો, નિટ્ઠિતો, સણ્ઠિતો, અધિટ્ઠિતો.

તનુ-વિત્થારે, આતઞ્ઞિત્થાતિ આતતં, વિતતં, આતતવિતતં, તૂરિયભેદો.

થર-સન્થરણે, સન્થરીયિત્થાતિ સન્થતો, વિત્થતો.

ધા-ધારણે.

૭૨૭. ધાસ્સ હિ [ક॰ ૫૧૭; રૂ॰ ૪૮૮; ની॰ ૧૧૦૫].

ધાધાતુસ્સ ધસ્સ હિ હોતિ કાનુબન્ધે તકારે ત્વાદિવજ્જિતે.

આધીયિત્થાતિ આહિતો, આગ્યાહિતો, વિધીયિત્થાતિ વિહિતો, નિધીયિત્થાતિ નિહિતો, સન્ધીયિત્થાતિ સંહિતો, ઓધીયિત્થાતિ ઓહિતો, અભિધીયિત્થાતિ અભિહિતો, પિધીયિત્થાતિ પિહિતો, અપિહિતો. દ્વિત્તે પુબ્બસ્સ તતિયત્તં, ‘ધાસ્સ હો’તિ સુત્તેન પરસ્સ હત્તં, આદહિતો, વિદહિતો, નિદહિતો, સંદહિતો, સદ્દહિતો વા, સન્નિદહિતો, ઓદહિતો, પિદહિતો, અપિદહિતો, પરિદહિતો.

ધર-ધારણે, ઉદ્ધરીયિત્થાતિ ઉદ્ધટો, સમુદ્ધટો, નિદ્ધટો, તસ્સ ટત્તં.

નમુ-નમને, નમિત્થાતિ નતો, ઉન્નતો, સમુન્નતો, ઓનતો, અવનતો.

પા-પાને, ‘ગાપાનમી’તિ ઈત્તં, પીયિત્થાતિ પીતં.

ફર-ફરણે, ફરિત્થ, ફરીયિત્થાતિ વા ફુટો, વિપ્ફુટો, સમ્ફુટો, ઓફુટો, મહાવુત્તિના ફસ્સ ઉત્તં, તસ્સ ટત્તં.

ભર-ધારણે, ભરીયિત્થાતિ ભતો, આભતો, આભટો વા. ઉદકાતલમુબ્ભતો, ઉબ્ભતં સઙ્ઘેન કથિનં [મહાવ॰ ૩૧૭], સમ્ભતં ધનં.

મન-ञाણે, મતો, મહાજનેન સમ્મતોતિ મહાસમ્મતો, સમ્મતા સીમા [મહાવ॰ ૧૩૯], અનુમતો, અભિમતો.

મર-પાણચાગે, મરિત્થાતિ મતો, કાલङ્કતો.

રમુ-કીળાયં, રમિત્થાતિ રતો, અભિરતો.

રમુ-ઉપરમે , વિરતો, પટિવિરતો, ઉપરતો.

સર-ગતિ, ચિન્તાસુ, બહુલાધિકારા કાલત્તયેપિ તપચ્ચયો, સરતિ, અસરિ, સરિસ્સતીતિ સતો, અનુસ્સતો, પતિસ્સતો.

હર-હરણે, હરીયિત્થાતિ હતો, આહતો, નિહતો.

તસ્સ ટત્તે-આહટો, નિહટો, ઉદાહટો, સમુદાહટો, અવહટો.

હન-હિંસાયં, હઞ્ઞિત્થાતિ હતો, વિહતો, સમૂહતો અવિપ્પવાસો [મહાવ॰ ૧૪૫], સમૂહતા સીમા [મહાવ॰ ૧૪૬].

તિપચ્ચયમ્હિ બહુલાધિકારા અકાનુબન્ધેપિ અન્તલોપો. પઠમં કરીયતીતિ પકતિ, આકારો આકતિ, વિકારો વિકતિ, ગાયનં ગીતિ, ઉગ્ગીતિ, સઙ્ગીતિ, અનુગાયનં અનુગીતિ, ગમનં ગતિ, ગન્તબ્બાતિ વા ગતિ, ગચ્છન્તિ એત્થાતિ વા ગતિ, આગમનં આગતિ, સુગતિ, દુગ્ગતિ, સમાગમનં સઙ્ગતિ, જનનં જાતિ, જાયન્તિ એતાય, એત્થાતિ વા જાતિ, ઠાનં ઠિતિ, સણ્ઠિતિ, અવટ્ઠિતિ, પુનપ્પુનં તનનં સન્તતિ, ધારેન્તિ એતાયાતિ ધીતિ, મહાવુત્તિના ઈત્તં.

નમનં નતિ, ઉન્નતિ, સમુન્નતિ, ઓનતિ, અવનતિ, ભરિતબ્બાતિ ભતિ, મનતિ જાનાતિ એતાયાતિ મતિ, વિવિધા મતિ વિમતિ, રમણં રતિ, આરમણં આરતિ, વિરમણં વિરતિ, અભિરમણં અભિરતિ, પટિવિરમણં પતિવિરતિ, સરણં સતિ, સરન્તિ એતાયાતિ વા સતિ, અનુસ્સતિ, પટિસ્સતિ, ઉપહનનં ઉપહતિ.

તવન્તુપચ્ચયમ્હિ-અકાસીતિ કતવા, અહનીતિ હતવા.

તાવીપચ્ચયમ્હિ-કતાવી, હતાવી.

ત્વાદીસુ –

૭૨૮. તુંતુનતબ્બેસુ વા.

કરધાતુસ્સ ર-કારસ્સ આ હોતિ વા તું, તુન, તબ્બેસુ. તુનસદ્દેન ત્વાન, ત્વાપિ સઙ્ગય્હન્તિ.

૭૨૯. કરસ્સા તવે.

કરસ્સ ર-કારસ્સ આ હોતિ તવેપચ્ચયમ્હિ.

કાતું, કાતવે, કાતુન, કાતબ્બં.

યથા કરસ્સ, તથા મહાવુત્તિના હરસ્સ રૂપં સિજ્ઝતિ, હાથું, હાતવે, હાતુન. તેસં તુણ્ડેન હાતૂન, મુઞ્ચે પુબ્બકતં ઇણં [જા॰ ૧.૧૪.૧૦].

ત્વામ્હિ આસ્સ ઇત્તં, આહિત્વા, સોણ્ડાયુદકમાહિત્વા [જા॰ ૧.૧૦.૯ (...હત્વા)].

ઇતિ વિસંયોગરૂપરાસિ.

સદિસસંયોગરૂપરાસિ

અથ સદિસસંયોગરૂપરાસિ વુચ્ચતે.

તુપચ્ચયમ્હિ –

૭૩૦. પરરૂપમયકારે બ્યઞ્જને.

યકારવજ્જિતે બ્યઞ્જનપચ્ચયે પરે સબ્બધાતૂનં અન્તબ્યઞ્જનો પરરૂપં આપજ્જતે.

કરોતીતિ કત્તા, કાતું અરહતિ, કાતું સક્કોતિ, કરણસીલો, કરણધમ્મો, સક્કચ્ચં વા કરોતીતિ અત્થો. ભરતીતિ ભત્તા, હરતીતિ હત્તા.

ત્વાદીસુ ર-કારસ્સ આત્તં, સંયોગે પરે રસ્સત્તઞ્ચ, કત્વા, કત્વાન.

પરરૂપત્તં, કત્તુન, કત્તું, કત્તબ્બં, ભરણં ભત્તું, ભત્તવે, હરણં હત્તું, અભિહત્તું, હત્તવે.

આપ, ઞાપ, ખિપ, ગુપ, ચજ, ઞપ, ઝાપ, તપ, દીપ, ધૂપ, પદ, ભજ, ભુજ, મદ, મિદ, યુજ, રિચ, રઞ્જ, લિપ, લુપ, વચ, વતુ, વદ, વપ, વિચ, સઞ્જ, સિચ, સમ્ભુ, સૂચ, સૂદ, સુપ.

ધાત્વન્તબ્યઞ્જનસ્સ પરરૂપત્તં, તપચ્ચયમ્હિ વિપુબ્બો આપબ્યાપને, બ્યાપયતિ ખિપ્પં ઞાણબ્યાપનેન બ્યાપિતું સક્કોતીતિ બ્યત્તો, વિયત્તો.

પરિપુબ્બો પરિયાપુણને પહુત્તે ચ, પરિયત્તો.

સંપુબ્બો પરિપુણ્ણભાવે, સમાપયિત્થાતિ સમત્તો, પરિસમત્તો.

આપુબ્બો ઞાપ-પેસને, આણાપીયિત્થાતિ આણત્તો.

ખિપ-ખિપને, ખિપીયિત્થાતિ ખિત્તો-દણ્ડો, ખિત્તા-મત્તિકા, ખિત્તં-લેડ્ડુ. એવં સબ્બત્થ. પક્ખિત્તો, ઉક્ખિત્તો, નિક્ખિત્તો, વિક્ખિત્તો, ઓક્ખિત્તો, સંખિત્તો.

ગુપ-ગુત્તિયં, ગોપીયિત્થાતિ ગુત્તો, સંગુત્તો.

ચજ-ચાગે, ચજીયિત્થાતિ ચત્તો.

ઉપ-પઞ્ઞાપને, પઞ્ઞપીયિત્થાતિ પઞ્ઞત્તો-વિનયો, પઞ્ઞત્તંસિક્ખાપદં, પઞ્ઞત્તં-આસનં.

ઞાપ-ઞાપને, વિકતિધાતુ નામેસા કારિતન્તત્તા, પઞ્ઞાપીયિત્થાતિ પઞ્ઞત્તો, સઞ્ઞાપીયિત્થાતિ સઞ્ઞત્તો, વિઞ્ઞાપીયિત્થાતિ વિઞ્ઞત્તો.

તપ-સન્તાપે, અતપ્પીતિ તત્તો, સન્તત્તો.

દીપ-દિત્તિયં, અદીપિત્થાતિ દિત્તો, પદિત્તો, આદિત્તો.

ધૂપ-સોણ્ડિયે , ધૂપતિ, અધૂપિ, ધૂપિસ્સતીતિ ધુત્તો, સુરાધુત્તો, અક્ખધુત્તો [સુ॰ નિ॰ ૧૦૬].

પદ-ગતિયં, અપજ્જીતિ પત્તો, નિપત્તો, સમ્પત્તો.

ભજ-સમ્ભત્તિયં, ભજતીતિ ભત્તો, સમ્ભત્તો.

વિપુબ્બો પુથક્કરણે, વિભજિત્થાતિ વિભત્તો.

ભુજ-પાલન, બ્યવહરણેસુ, ભુઞ્જિત્થ, ભુઞ્જીયિત્થાતિ વા ભુત્તો, પરિભુત્તો.

મદ-ઉમ્માદે, મજ્જિત્થાતિ મત્તો, સમ્મત્તો, પમત્તો, ઉમ્મત્તો.

મિદ-સિનેહને, મિજ્જતીતિ મિત્તો.

યુજ-યોગે, યુઞ્જતીતિ યુત્તો, પયુત્તો, ઉય્યુત્તો, નિયુત્તો, વિયુત્તો, સંયુત્તો, સઞ્ઞુત્તો.

રિચ-વિરિઞ્ચને, રિઞ્ચતીતિ રિત્તો.

રઞ્જ-રાગે, રઞ્જતીતિ રત્તો, સારત્તો, વિરત્તો.

લિપ-લિમ્પને, લિમ્પીયિત્થાતિ લિત્તો, ઉલ્લિત્તો, અવલિત્તો.

લુપ-અદસ્સને, લુપ્પતીતિ લુત્તો.

વચ-વિયત્તિયં વાચાયં.

૭૩૧. વચાદીનં વસ્સુટ વા [ક॰ ૫૭૯; રૂ॰ ૬૨૯; ની॰ ૧૧૮૨].

વચાદીનં વસ્સ ઉટ હોતિ વા કાનુબન્ધે ત-કારપચ્ચયે ત્વાદિવજ્જિતે.

વુચ્ચિત્થાતિ ઉત્તો-ધમ્મો, ઉત્તા-કથા, ઉત્તં-વચનં, નિરુત્તો, નિરુત્તા, નિરુત્તં, રાગમો.

૭૩૨. અસ્સુ.

વચાદીનં અસ્સ ઉ હોતિ કાનુબન્ધે ત-કારપચ્ચયે ત્વાદિવજ્જિતે.

વુત્તો-ધમ્મો, વુત્તા-કથા, વુત્તં-વચનં.

વતુ-વત્તને, વત્તતીતિ વત્તો, પવત્તો, નિવત્તો.

વપ-બીજનિક્ખેપે, વપીયિત્થાતિ વુત્તં-બીજં, 'અસ્સૂ'તિ ઉત્તં.

વિચ-વિવેચને, વિવિચ્ચિત્થાતિ વિવિત્તો.

સઞ્જ-સઙ્ગે, સઞ્જતીતિ સત્તો, આસત્તો, વિસત્તો.

સિચ-સેચને, સિઞ્ચીયિત્થાતિ સિત્તો, આસિત્તો, અવસિત્તો, અભિસિત્તો.

સૂચ-સૂચને, અત્થં સૂચેતીતિ સુત્તં.

સૂદ-પગ્ઘરણે, અત્થં સૂદતીતિ સુત્તં.

સુપ-સોપ્પને, સુપતીતિ સુત્તો ઇચ્ચાદિ.

તિપચ્ચયમ્હિ-બ્યાપનં બ્યત્તિ, વિયત્તિ, પરિયાપુણનં પરિયત્તિ, સમાપનં સમત્તિ, પરિસમત્તિ, આણાપનં આણત્તિ, ગોપનં ગુત્તિ, ઞાપનં ઞત્તિ, પઞ્ઞાપનં પઞ્ઞત્તિ, સઞ્ઞાપનં સઞ્ઞત્તિ, વિઞ્ઞાપનં વિઞ્ઞત્તિ.

તપ-તપ્પને, તપ્પનં તિત્તિ, મહાવુત્તિના અસ્સ ઇત્તં. દીપનં દિત્તિ, પજ્જનં પત્તિ, આપત્તિ, ઉપ્પત્તિ, નિપ્પત્તિ, વિપત્તિ, સમ્પત્તિ, ભજનં ભત્તિ, સમ્ભત્તિ, ભુઞ્જનં ભુત્તિ, યુઞ્જનં યુત્તિ, રિઞ્ચનં રિત્તિ, નિદ્ધારેત્વા વુચ્ચતિ અત્થો એતાયાતિ નિરુત્તિ, વુચ્ચતિ સુત્તસ્સ અત્થો એતાયાતિ વુત્તિ. ''વિવરીયતિ સુત્તસ્સ અત્થો એતાયાતિ વુત્તી''તિપિ વદન્તિ. વત્તનં વુત્તિ, જીવિતવુત્તિ, તદાયત્તવુત્તિ, 'અસ્સૂ'તિ અસ્સ ઉત્તં. વિવેચનં વિવિત્તિ, સજ્જનં સત્તિ, આસત્તિ, વિસત્તિ ઇચ્ચાદિ.

તુપચ્ચયમ્હિ-ખિપતીતિ ખિત્તા, ગોપેતીતિ ગુત્તા, ચજતીતિ ચત્તા.

ઇધ છિદ, ભિદાદયોપિ વત્તબ્બા, છિન્દતીતિ છેત્તા, ભિન્દતીતિ ભેત્તા, ભજતીતિ ભત્તા, ભુઞ્જતીતિ ભુત્તા, ભોત્તા, યુત્તા, રિત્તા, લિત્તા, લુત્તા, વચતિ વદતીતિ વા વત્તા, વિવિચ્ચતીતિ વિવિત્તા, સઞ્જતીતિ સત્તા, સુપ્પતીતિ સુત્તા ઇચ્ચાદિ.

તવન્તુપચ્ચયમ્હિ-ખિપિત્થાતિ ખિત્તવા, ગોપિત્થાતિ ગુત્તવા, ચજિત્થાતિ ચત્તવા, છિન્દિત્થાતિ છેત્તવા.

ભજ-પુથક્કરણે, ભાજિત્થાતિ ભત્તવા, વિભત્તવા, અભુઞ્જીતિ ભુત્તવા, અયુઞ્જીતિ યુત્તવા ઇચ્ચાદિ.

તાવીપચ્ચયમ્હિ-ખિત્તાવી, ગુત્તાવી, ચત્તાવી, છેત્તાવી, વિભત્તાવી, ભેત્તાવી, ભુત્તાવી, યુત્તાવી ઇચ્ચાદિ.

ત્વાદીસુ પરરૂપત્તે મહાવુત્તિના તિણ્ણં બ્યઞ્જનાનં આદિબ્યઞ્જનસ્સ લોપો, છેત્વા, છેત્વાન, છેત્તુન, વિભત્વા, વિભત્વાન, વિભત્તુન, ભુત્વા, ભુત્વાન, ભુત્તુન ઇચ્ચાદિ.

તું, તવેસુ-છેત્તું, છેત્તવે, છેતું, છેતવે વા, આદિબ્યઞ્જનસ્સ લોપો. વિભત્તું, વિભત્તવે, ભેત્તું, ભેત્તવે, ભોત્તું, ભોત્તવે, આદિવુદ્ધિ ઇચ્ચાદિ.

તબ્બપચ્ચયે-છેત્તબ્બં, છેતબ્બં વા, ભેત્તબ્બં, ભોત્તબ્બં, વુચ્ચતીતિ વત્તબ્બં ઇચ્ચાદિ.

ઇતિ સદિસસંયોગરૂપરાસિ.

વગ્ગન્તરૂપરાસિ

અથ વગ્ગન્તરૂપરાસિ વુચ્ચતે.

કમુ, કિલમુ, ખનુ, ખમુ, ગમુ, તનુ, તિમુ, દમુ, ભમુ, મન, યમુ, વમુ, સમુ, હન.

૭૩૩. મનાનં નિગ્ગહીતં.

મકાર, નકારન્તાનં ધાતૂનં અન્તો મકારો નકારો ચ નિગ્ગહીતં હોતિ યકારવજ્જિતે બ્યઞ્જને પરે. ‘વગ્ગે વગ્ગન્તો’તિ નિગ્ગહીતસ્સ વગ્ગન્તત્તં.

કમુ-પાદગમને, પક્કમિત્થાતિ પક્કન્તો, પાદેન અક્કમિત્થાતિ અક્કન્તો, ઉક્કન્તો, વિક્કન્તો, નિક્ખન્તો, ‘નિતો કમસ્સા’તિ કસ્સ ખત્તં, સઙ્કન્તો, ઓક્કન્તો, અવક્કન્તો, અપક્કન્તો, અતિક્કન્તો, પટિક્કન્તો, કસ્સ દ્વિત્તાનિ.

કિલમુ-ખેદે, કિલમિત્થાતિ કિલન્તો.

તિમુ-અદ્દભાવે, તેમયિત્તાતિ તિન્તો.

દમુ-દમને, દમિત્થાતિ દન્તો.

ભમુ-અનવત્થાને, ભમિત્થાતિ ભન્તો, વિબ્ભન્તો.

મન-ઞાણે, મનતીતિ મન્તો.

વમુ-ઉગ્ગિલને, વમિત્થાતિ વન્તો.

સમુ-સન્તિયં, સમ્મતીતિ સન્તો, ઉપસન્તો, વૂપસન્તો.

સમુ-ખેદે, સમ્મતિ ખિજ્જતીતિ સન્તો ઇચ્ચાદિ.

તિપચ્ચયમ્હિ-કામનં કન્તિ, નિકામનં નિકન્તિ, પક્કમનં પક્કન્તિ, ખમનં ખન્તિ, તનનં તન્તિ, દમનં દન્તિ, ભમનં ભન્તિ, વિબ્ભન્તિ, મનનં મન્તિ, સમનં સન્તિ ઇચ્ચાદિ.

તુપચ્ચયે-પક્કમતીતિ પક્કન્તા, ખનતીતિ ખન્તા, ખમતીતિ ખન્તા, ગચ્છતીતિ ગન્તા, તનોતીતિ તન્તા, તેમયતીતિ તિન્તા, દમયતીતિ દન્તા, ભમતીતિ ભન્તા, મનતીતિ મન્તા.

નિપુબ્બો યમુ-નિયમને, નિયામેતીતિ નિયન્તા, વમતીતિ વન્તા, સમતીતિ સન્તા, હનતીતિ હન્તા ઇચ્ચાદિ.

ત્વાદીસુ-ગન્ત્વા, ગન્ત્વાન, ગન્તુન, મન્ત્વા, મન્ત્વાન, મન્તુન, હન્ત્વા, હન્ત્વાન, હન્તુન ઇચ્ચાદિ.

તું, તવેસુ-પક્કન્તું, પક્કન્તવે, ખનનં ખન્તું, ખન્તવે, ગમનં ગન્તું, ગન્તવે, મનનં મન્તું, મન્તવે, હનનં હન્તું, હન્તવે ઇચ્ચાદિ.

તબ્બમ્હિ-અભિક્કન્તબ્બં, પટિક્કન્તબ્બં, ખઞ્ઞતેતિ ખન્તબ્બં, ગચ્છીયતેતિ ગન્તબ્બં, મઞ્ઞતેતિ મન્તબ્બં, વમીયતેતિ વન્તબ્બં, હઞ્ઞતેતિ હન્તબ્બં ઇચ્ચાદિ.

ઇતિ વગ્ગન્તરૂપરાસિ.

ધાત્વન્તવિકારરાસિ નિટ્ઠિતો.

પચ્ચયવિકારરાસિ

કાદેસરાસિ

અથ પચ્ચયવિકારરાસિ વુચ્ચતે.

૭૩૪. પચા કો [ક॰ ૫૮૩; રૂ॰ ૬૧૭; ની॰ ૧૧૮૬].

પચમ્હા ત, તવન્તૂનં તસ્સ કો હોતિ.

પચ્ચિત્થાતિ પક્કો, પક્કવા.

બહુલાધિકારા તપચ્ચયો કાલત્તયેપિ હોતિ, અસક્ખિ, સક્ખતિ, સક્ખિસ્સતીતિ સક્કો, મહાવુત્તિના તપચ્ચયસ્સ કો.

મુચ-મોચને.

૭૩૫. મુચા વા [ક॰ ૫૮૩; રૂ॰ ૬૧૭; ની॰ ૧૧૮૬].

મુચમ્હા ત, તવન્તૂનં તસ્સ અનન્તરસ્સ કો હોતિ વા.

ઓમુચ્ચિત્થાતિ ઓમુક્કો, ઓમુક્કવા, પટિમુક્કો, પટિમુક્કવા.

સુસ-સોસને.

૭૩૬. સુસા ખો [ક॰ ૫૮૩; રૂ॰ ૬૧૭; ની॰ ૧૧૮૬].

સુસમ્હા ત, તવન્તૂનં તસ્સ ખો હોતિ.

સુસ્સિત્થાતિ સુક્ખો, સુક્ખવા.

૭૩૭. ગો ભઞ્જાદીહિ [ક॰ ૫૭૭; રૂ॰ ૬૨૮; ની॰ ૧૧૮૦].

ભઞ્જાદીહિ ત, તવન્તૂનં તસ્સ ગો હોતિ.

અભઞ્જિત્થાતિ ભગ્ગો, ભગ્ગવા, ઓભગ્ગો, સમ્ભગ્ગો, પલિભગ્ગો.

લગ-લગ્ગને, લગિત્થાતિ લગ્ગો, લગ્ગવા, વિલગ્ગો, વિલગ્ગવા.

મુજ-મુજ્જને, મુજ્જિત્થાતિ મુગ્ગો, મુગ્ગવા, નિમ્મુગ્ગો, ઉમ્મુગ્ગો.

વિજ-ભય, ચલનેસુ, સંવિજિત્થાતિ સંવિગ્ગો, સંવિગ્ગવા, ઉબ્બિગ્ગો, ઉબ્બિગ્ગવા.

લુજ-વિનાસે, પલુજિત્થાતિ પલુગ્ગો, પલુગ્ગવા, ઓલુગ્ગો, ઓલુગ્ગવા, વિલુગ્ગો, વિલુગ્ગવા ઇચ્ચાદિ.

ઇતિ કાદેસરાસિ.

ઠાદેસરાસિ

ઇસુ , આસ, એસ, કસ, કિસ, કિલિસ, કુસ, ઘુસ, જુસ, તુસ, દિસ, દુસ, દંસ, નસ, પિસ, પુસ, પુચ્છ, ફુસ, ભસ્સ, ભજ્જ, મજ, મસ, મુસ, વસ્સ, વિસ, સજ, સિસ, સિલિસ, હસ, હસ્સ, હંસ.

૭૩૮. સાનન્તરસ્સ તસ્સ ઠો [ક॰ ૫૭૩; રૂ॰ ૬૨૬; ની॰ ૧૧૭૬ (થોકં વિસદિસં)].

સકારન્તેહિ ધાતૂહિ પરસ્સ અનન્તરસ્સ પચ્ચયતકારસ્સ ઠો હોતિ, ધાત્વન્તસ્સ પરરૂપત્તં, ‘ચતુત્થદુતિયેસ્વેસ’ન્તિ સંયોગાદિસ્સ પઠમત્તં.

ઇસુ-ઇચ્છા, કન્તીસુ, ઇચ્છીયતેતિ ઇટ્ઠો, પરિયિટ્ઠો.

આસ-ઉપવેસને, વિપરિતતો આસતિ ઉપવીસતીતિ વિપલ્લટ્ઠો.

કસ-વપ્પને વિલેખને ચ.

૭૩૯. કસસ્સિમ ચ વા [ક॰ ૫૭૩; રૂ॰ ૬૨૬; ની॰ ૧૧૭૬ (થોકં વિસદિસં)].

કસમ્હા પરસ્સ પચ્ચયતકારસ્સ ઠો હોતિ, કસસ્સ આદિસરમ્હા પરં ઇમ ચ હોતિ વા.

કસ્સિત્થાતિ કિઠં-સસ્સં, કઠં વા.

ઉપપુબ્બો આસન્ને, ઉપકટ્ઠો.

વિપુબ્બો પવાસે, વૂપકટ્ઠો.

કિસ-હાનિમ્હિ, પટિકિટ્ઠો, નિહીનોતિ અત્થો.

કિલિસ-વિબાધને ઉપતાપે ચ, કિલિસ્સતીતિ કિલિટ્ઠો, સંકિલિટ્ઠો, ઉપક્કિલિટ્ઠો.

કુસ-અક્કોસે, અક્કોસીયિત્થાતિ અક્કુટ્ઠો. અક્કુટ્ઠો જાતિવાદેન.

ઘુસ-સદ્દે , ઘોસીયિત્થાતિ ઘુટ્ઠો, સઙ્ઘુટ્ઠો. અચ્છરાગણસઙ્ઘુટ્ઠં [સં॰ નિ॰ ૧.૪૬]. ઉગ્ઘુટ્ઠો.

જુસ-સેવાયં, જુસીયિત્થાતિ જુટ્ઠો.

તુસ-પીતિમ્હિ, તુસ્સિત્થાતિ તુટ્ઠો, સન્તુટ્ઠો.

દિસ-પેક્ખને, પસ્સીયિત્થાતિ દિટ્ઠો, સન્દિટ્ઠો.

દિસી-કથને, ઉદ્દિસીયિત્થાતિ ઉદ્દિટ્ઠો, નિદ્દિસીયિત્થાતિ નિદ્દિટ્ઠો, અપદિસીયિત્થાતિ અપદિટ્ઠો.

દુસ-દૂસને, દુસીયિત્થાતિ દુટ્ઠો.

દંસ-દંસને, દંસીયિત્થાતિ દટ્ઠો, નિગ્ગહીતલોપો.

નસ-અદસ્સને, નસ્સિત્થાતિ નટ્ઠો, વિનટ્ઠો.

પિસ-ચુણ્ણિયે, પિસીયિત્થાતિ પિટ્ઠં.

પુસ-પોસને, પોસીયિત્થાતિ પુટ્ઠો, પરપુટ્ઠો.

ફુસ-સમ્ફસ્સે, ફુસીયિત્થાતિ ફુટ્ઠો, સમ્ફુટ્ઠો.

ભસ્સ-કથને ચવને ચ, ભસ્સિત્થાતિ ભટ્ઠો, આભટ્ઠો.

મસ-આમસને વિજ્ઝને ચ, મસીયિત્થાતિ મટ્ઠો, આમટ્ઠો, ઓમટ્ઠો, ઉમ્મટ્ઠો. સત્તિયા વિય ઓમટ્ઠો [સં॰ નિ॰ ૧.૨૧].

મુસ-નસ્સને, મુસ્સિત્થાતિ મુટ્ઠો, પમુટ્ઠો, સમ્મુટ્ઠો.

વસ્સ-સેચને, વસ્સિત્થાતિ વુટ્ઠો-દેવો, 'અસ્સૂ'તિ ઉત્તં.

વિસ-પવેસને, પવિસિત્થાતિ પવિટ્ઠો, નિવિટ્ઠો, ઉપવિટ્ઠો.

સિસ-સેસે, અવસેસિત્થાતિ અવસિટ્ઠો.

વિપુબ્બો વિસેસને, વિસેસિત્થાતિ વિસિટ્ઠો.

સિલિસ-સિલેસને, સિલિસ્સિત્થાતિ સિલિટ્ઠો.

હસ-હાસે, હસિત્થાતિ હટ્ઠો, પહટ્ઠો.

હસ્સ, હંસધાતુયો સદિસા એવ.

પુચ્છ-પુચ્છાયં.

૭૪૦. પુચ્છાદિતો [ક॰ ૫૭૧; રૂ॰ ૬૨૬; ની॰ ૧૧૭૬].

પુચ્છાદીહિ પરસ્સ અન્તરસ્સ પચ્ચયતકારસ્સ ઠો હોતિ.

પુચ્છીયિત્થાતિ પુટ્ઠો.

ભજ્જ-ભજ્જને, ભજ્જિત્થાતિ ભટ્ઠં-ધઞ્ઞં.

મજ-સુદ્ધિયં, સુટ્ઠુ મજ્જિત્થાતિ સમ્મટ્ઠો-ભૂમિભાગો.

સજ-સંસગ્ગાદીસુ, સંસજ્જિત્થાતિ સંસટ્ઠો, વિસટ્ઠો, નિસટ્ઠો, ઓસટ્ઠો.

યજ-પૂજાયં.

૭૪૧. યજસ્સ યસ્સ ટિયી [ક॰ ૬૧૦; રૂ॰ ૬૨૭; ની॰ ૧૨૧૫].

યજસ્સ યકારસ્સ ટિ, યિઆદેસા હોન્તિ કાનુબન્ધે પચ્ચયતકારે ત્વાદિવજ્જિતે.

યજિત્થાતિ ઇટ્ઠો, યિટ્ઠો.

તિપચ્ચયમ્હિ-પરિયેસનં પરિયેટ્ઠિ.

એસ-ગવેસને, એસનં એટ્ઠિ, પરિયેટ્ઠિ, તુસ્સનં તુટ્ઠિ, સન્તુટ્ઠિ, દસ્સનં દિટ્ઠિ, સન્દિટ્ઠિ, વસ્સનં વુટ્ઠિ, 'અસ્સૂ'તિ ઉત્તં. વિસજ્જનં વિસટ્ઠિ.

ત્વાદીસુ-દિસ-પેક્ખને, ‘દિસસ્સ પસ્સદસ્સદસાદદક્ખા’તિ સુત્તેન દિસસ્સ દસાદેસો, મહાવુત્તિના વકારલોપો, દટ્ઠા, દટ્ઠાન, દટ્ઠુન.

‘તુંયાના’તિ ત્વાપચ્ચયસ્સ તુંઆદેસો. નેક્ખમં દટ્ઠુ ખેમતો [સુ॰ નિ॰ ૪૨૬], ગાથાવસેન નિગ્ગહીતલોપો.

તું, તવેસુ-દટ્ઠું, દટ્ઠવે, પુચ્છનં પુટ્ઠું, પુટ્ઠવે.

તબ્બમ્હિ-તુસ્સિતબ્બન્તિ તુટ્ઠબ્બં, તોટ્ઠબ્બં, પસ્સિતબ્બન્તિ દટ્ઠબ્બં, પુચ્છિતબ્બન્તિ પુટ્ઠબ્બં, ફુસિતબ્બન્તિ ફોટ્ઠબ્બં.

ઇતિ ઠાદેસરાસિ.

ઢાદેસરાસિ

૭૪૨. દહા ઢો [ક॰ ૫૭૬; રૂ॰ ૬૦૭; ની॰ ૧૧૭૯].

દહમ્હા પરસ્સ અનન્તરસ્સ પચ્ચયતકારસ્સ ઢો હોતિ, પરરૂપત્તે સંયોગાદિસ્સ તતિયત્તં.

દહ-દય્હને, દય્હિત્થાતિ દડ્ઢો.

૭૪૩. બહસ્સુમ ચ [ક॰ ૫૭૬; રૂ॰ ૬૦૭; ની॰ ૧૧૭૯].

બહમ્હા પરસ્સ અનન્તરસ્સ તસ્સ ઢો હોતિ, બહસ્સ આદિસરમ્હા ઉમ ચ હોતિ.

બહ-વુદ્ધિયં, અબહીતિ બુડ્ઢો, બસ્સ વો, વુડ્ઢો.

તિમ્હિ-બહનં વુડ્ઢિ.

૭૪૪. લોપો વડ્ઢા તિસ્સ [‘ત્તિસ્સ’ (બહૂસુ)].

વડ્ઢમ્હા પરસ્સ તિપચ્ચયસ્સ તકારસ્સ લોપો હોતિ.

વડ્ઢ-વડ્ઢને, વડ્ઢનં વુડ્ઢિ.

ઇતિ ઢાદેસરાસિ.

ણાદેસરાસિ

કિર ખી, ચર, જર, તર, થર, પૂર.

૭૪૫. કિરાદીહિ ણો.

કિરાદીહિ પરેસં ત, તવન્તૂનં તકારસ્સ અનન્તરભૂતસ્સ ણો હોતિ, ધાત્વન્તસ્સ પરરૂપત્તં.

કિર-આકિરણે સમ્મિસ્સન, ખિપનેસુ ચ, કિરિત્થાતિ કિણ્ણો, પકિણ્ણો, આકિણ્ણો, વિક્કિણ્ણો, સંકિણ્ણો, સમાકિણ્ણો.

પૂર-પૂરણે, પૂરિત્થાતિ પુણ્ણો, સમ્પુણ્ણો, પરિપુણ્ણો.

ખી-ખયે, ખિયિત્થાતિ ખીણો.

કિણ્ણવા, પુણ્ણવા, ખીણવા.

૭૪૬. તરાદીહિ રિણ્ણો [ક॰ ૫૮૧; રૂ॰ ૬૧૬; ની॰ ૧૧૮૪].

તરાદીહિ પરેસં ત, તવન્તૂનં તકારસ્સ અનન્તરભૂતસ્સ રિણ્ણો હોતિ. 'રાનુબન્ધેન્તસરાદિસ્સા'તિ ધાત્વન્તબ્યઞ્જનસ્સ આદિસરસ્સ ચ લોપો.

ચર-ગતિ, ભક્ખનેસુ, ચરિત્થ, ચરીયિત્થાતિ વા ચિણ્ણો, આચિણ્ણો, સમાચિણ્ણો.

જર-જિરણે, જિય્યિત્થાતિ જિણ્ણો, અનુજિણ્ણો, પરિજિણ્ણો.

તર-તરણે, તરિત્થાતિ તિણ્ણો, ઉત્તિણ્ણો, નિત્તિણ્ણો, વિતિણ્ણો, ઓતિણ્ણો, સમોતિણ્ણો.

થર-વિત્થારે, વિત્થરિત્થાતિ વિત્થિણ્ણો.

ચિણ્ણવા, જિણ્ણવા, તિણ્ણવા, વિત્થિણ્ણવા.

ઇતિ ણાદેસરાસિ.

થાદેસરાસિ

૭૪૭. ધસ્તોઓસ્તા.

ધસ્તો , ઉત્રસ્તોતિ એતે સદ્દા તપચ્ચયન્તા સિજ્ઝન્તિ.

ધંસ-વિદ્ધંસને, વિદ્ધંસતીતિ વિદ્ધસ્તો, વિદ્ધંસિતો વા.

તસ-સન્તાસે, ઉત્રસતીતિ ઉત્રસ્તો, ઉત્તસિતો વા.

ભસ-ભસ્મીકરણે, ભસન્તિ ભસ્મિં કરોન્તિ એતેનાતિ ભસ્તા, ભસ્ત્રા વા, કમ્મારગગ્ગરી, એવમાદીનિપિ ઇધ વેદિતબ્બાનિ.

૭૪૮. સાસ વસ સંસ હંસા થો ['...સંસ સસા થો' (બહૂસુ)].

એતેહિ પરસ્સ અનન્તરસ્સ પચ્ચયતકારસ્સ થો હોતિ.

સાસ-અનુસિટ્ઠિમ્હિ.

૭૪૯. સાસસ્સ સિસા ['સાસસ્સ સિસ વા' (બહૂસુ)].

સાસસ્સ સિસા હોન્તિ કાનુબન્ધે પચ્ચયતકારે ત્વાદિવજ્જિતે, ધાત્વન્તસ્સ પરરૂપત્તં સંયોગાદિસ્સ ચ પઠમત્તં.

સાસીયતીતિ સિત્થો, અનુસાસીયતીતિ અનુસિટ્ઠો. ''અનુસિટ્ઠો સો મયા''તિ [મહાવ॰ ૧૨૬] એત્થ પન ત્થકારસ્સ ટ્ઠકારોતિ વુત્તિયં વુત્તો. તં તં અત્થં સાસતિ એત્થ, એતેનાતિ વા સત્થં, સદ્દસત્થં, વેદસત્થં.

વસ-નિવાસે, 'અસ્સૂ'તિ ઉત્તં, અવસીતિ વુત્થો, વસીયિત્થાતિ વા વુત્થો, વસ્સં વસિત્થાતિ વસ્સંવુત્થો, આવસીયિત્થાતિ આવુત્થં-જેતવનં, નિવસિત્થાતિ નિવુત્થો, અજ્ઝાવસિત્થાતિ અજ્ઝાવુત્થો. બહુલાધિકારા ''રુક્ખે અધિવત્થા દેવતા''તિ [પાચિ॰ ૮૬] એત્થ ઉત્તં નત્થિ. ઉપોસથં ઉપવસિત્થાતિ ઉપોસથંઉપવુત્થો, ઉપવસીયિત્થાતિ વા ઉપવુત્થોઉપોસથો, પરિવાસં પરિવસિત્થાતિ પરિવાસંપરિવુત્થો, પરિવસીયિત્થાતિ વા પરિવુત્થો-પરિવાસો.

સંસ-પસંસને, પસંસીયિત્થાતિ પસત્થો.

હંસ-પહંસને, હંસીયિત્થાતિ હત્થો, નિગ્ગહીતલોપો, પહત્થો.

તિપચ્ચયમ્હિ-અનુસાસનં અનુસિત્થિ, અનુસિટ્ઠિ વા, નિવસનં નિવુત્થિ.

તુપચ્ચયમ્હિ-સદેવકં લોકં સાસતિ અનુસાસતીતિ સત્થા.

તવન્તુપચ્ચયમ્હિ-નિવસિત્થાતિ નિવુત્થવા.

તાવીમ્હિ-નિવુત્થાવી.

તું, તવેસુ-વસનં વત્થું, વત્થવે.

તબ્બમ્હિ-દ્વારમૂલે વત્થબ્બં, સભાયે વત્થબ્બં.

વસ-પરિદહને, બહુલાધિકારા ઉત્તં નત્થિ, વાસિતબ્બન્તિ વત્થં, નિવાસીયિત્થાતિ નિવત્થં, વત્થબ્બં, નિવત્થબ્બં.

ઇતિ થાદેસરાસિ.

ધાદેસરાસિ

ઇધ, કુધ, ગિધ, બધ, બુધ, બુધિ, મિધ, યુધ, રાધ, રુધ, વિધ, સિધ, સુધ, થભિ, રભ, લભ, લુભ, સમ્ભૂ, દુહ, નહ, મુહ.

૭૫૦. ધો ધભહેહિ [ક૰ ૫૭૬; રૂ૰ ૬૦૭; ની૰ ૧૧૭૯; ‘ધો ધહભેહિ’ (બહૂસુ)].

એતેહિ પરસ્સ અનન્તરસ્સ તસ્સ ધો હોતિ.

ઇધ-ઇજ્ઝને , ધાત્વન્તસ્સ પરરૂપત્તં સંયોગાદિસ્સ ચ તતિયત્તં, સમિજ્ઝિત્થાતિ સમિદ્ધો-મહદ્ધનો.

કુધ-કોપે, કુજ્ઝતીતિ કુદ્ધો, સંકુદ્ધો.

ગિધ-ગેધે, ગિજ્ઝિત્થાતિ ગિદ્ધો, અનુગિદ્ધો, અભિગિદ્ધો.

બધ-બન્ધને, બજ્ઝિત્થાતિ બદ્ધો, પબદ્ધો, આબદ્ધો, નિબદ્ધો.

બુધ-ઞાણે જાગરે વિકસને ચ, બુજ્ઝતિ જાનાતીતિ બુદ્ધો, સમ્બુદ્ધો, સમ્માસમ્બુદ્ધો, પબુજ્ઝતિ જાગરોતીતિ વા પબુદ્ધો, પટિબુદ્ધો.

બુધિ-નિવારણે, પરિબુન્ધીયતીતિ પલિબુદ્ધો. વાતપલિબુદ્ધો, પિત્તપલિબુદ્ધો, સેમ્હપલિબુદ્ધો.

મિધ-મિજ્ઝને, મિજ્ઝતીતિ મિદ્ધં, મિદ્ધો. કપિમિદ્ધો.

યુધ-સમ્પહારે, યુજ્ઝીયતેતિ યુદ્ધં. મલ્લયુદ્ધં, મેણ્ડયુદ્ધં, હત્થિયુદ્ધં, કુક્કુટયુદ્ધં.

રાધ-આરાધને, આરાધયિત્થાતિ આરદ્ધો, અભિરદ્ધો.

વિપુબ્બો-વિરજ્ઝને, વિરદ્ધો.

રુધ-આવરણે, રુન્ધીયિત્થાતિ રુદ્ધો, ઓરુદ્ધો, અવરુદ્ધો.

નિપુબ્બો-નિરોધે, નિરુજ્ઝિત્થાતિ નિરુદ્ધો.

વિપુબ્બો-વિરોધે, વિરુજ્ઝિત્થાતિ વિરુદ્ધો, પટિવિરુદ્ધો.

અનુપુબ્બો-કન્તિયં, અનુરુદ્ધો.

વિધ-વિજ્ઝને, વિજ્ઝિત્થાતિ વિદ્ધો. સલ્લવિદ્ધો.

સિધ-નિપ્ફત્તિયં, સિજ્ઝિત્થાતિ સિદ્ધો.

પપુબ્બો-પાકટભાવે, પસિદ્ધો.

નિ, પટિપુબ્બો નિવારણે, નિસિદ્ધો, પટિસિદ્ધો.

સુધ-સુજ્ઝને, સુજ્ઝતીતિ સુદ્ધો, વિસુદ્ધો, પરિસુદ્ધો.

થભિ-થમ્ભને , થમ્ભતીતિ થદ્ધો, પત્થદ્ધો, ઉપત્થદ્ધો.

રભ-આરભે, આરભિત્થાતિ આરદ્ધો, આરબ્ભિત્થાતિ વા આરદ્ધો, સમારદ્ધો.

લભ-લાભે, અલભીતિ લદ્ધો, લબ્ભિત્થાતિ વા લદ્ધો, પટિલદ્ધો, ઉપલદ્ધો.

લુભ-ગિદ્ધિયં, લુબ્ભતીતિ લુદ્ધો, પલુદ્ધો, વિલુદ્ધો.

સમ્ભૂ-પસ્સદ્ધિયં, પસ્સમ્ભિત્થાતિ પસ્સદ્ધો.

દુહ-દોહને, દુય્હિત્થાતિ દુદ્ધા-ગાવી.

નહ-બન્ધને, સન્નય્હિત્થાતિ સન્નદ્ધો, ઓનદ્ધો, અવનદ્ધો.

મુહ-અન્ધભાવે, મુય્હતીતિ મુદ્ધો-બાલો.

તિપચ્ચયમ્હિ-ઇજ્ઝનં ઇદ્ધિ, ઇજ્ઝન્તિ એતાયાતિ વા ઇદ્ધિ, સમિજ્ઝનં સમિદ્ધિ, ગિજ્ઝનં ગિદ્ધિ, મિજ્ઝનં મિદ્ધિ, અભિરાધનં અભિરદ્ધિ, વિરુજ્ઝનં વિરુદ્ધિ, પટિવિરુદ્ધિ, સિજ્ઝનં સિદ્ધિ, સંસિદ્ધિ, પટિસિદ્ધિ, સુજ્ઝનં સુદ્ધિ, વિસુદ્ધિ, પારિસુદ્ધિ, લભનં લદ્ધિ, ઉપલદ્ધિ, લુબ્ભનં લુદ્ધિ, પસ્સમ્ભનં પસ્સદ્ધિ, મુય્હનં મુદ્ધિ.

તવન્તુ, તાવીસુ- ''સમિદ્ધા, સમિદ્ધાવી''તિઆદિના વત્તબ્બં.

ત્વાદીસુ-રભ-આરભે, આરદ્ધા, આરદ્ધાન.

લભ-લાભે, લદ્ધા, લદ્ધાન, પટિલદ્ધા, પટિલદ્ધાન.

તું, તવેસુ-બુધ-ઞાણે, બુદ્ધું, બુદ્ધવે, સુબુદ્ધું, સુબુદ્ધવે, બોદ્ધું, બોદ્ધવે, લદ્ધું, લદ્ધવે, પટિલદ્ધું, પટિલદ્ધવે.

તબ્બમ્હિ-બોદ્ધબ્બં, લદ્ધબ્બં, પટિલદ્ધબ્બં.

૭૫૧. વદ્ધસ્સ વા.

વદ્ધસ્સ ઉ હોતિ વા કાનુબન્ધે પચ્ચયતકારે ત્વાદિવજ્જિતે.

વદ્ધિત્થાતિ વુદ્ધો, વદ્ધો વા, વદ્ધનં વુદ્ધિ, મહાવુત્તિના ઉત્તં. તિપચ્ચયસ્સ ચ તસ્સ લોપો.

ઇતિ ધાદેસરાસિ.

વિસંયોગનાદેસરાસિ

હા, ઇ, ચિ, જિ, ટિ, થી, દી,પી, મિ, લી, થુ, દૂ, ધૂ, પૂ, ભૂ, લૂ, વુ, સુ, હુ, આસ, કથ, કુપ, પલ, મલ, સુપ, પળ.

૭૫૨. ભિદાદિતો નો ક્ત, ક્તવન્તૂનં.

ભિદાદિમ્હા પરેસં ક્ત, ક્તવન્તૂનં તકારસ્સ અનન્તરભૂતસ્સ નો હોતિ.

હા-ચાગે, હીયિત્થાતિ હીનો, પહીનો, નિહીનો, ઓહીનો. એત્થ ચ નોઆદેસં કત્વા પચ્છા 'ઊબ્યઞ્જનસ્સા'તિ ઈઆગમો, તસ્સ ચ ક્વચિ રસ્સો. એવં પરત્થ.

અધિપુબ્બો-ઇ-આયત્તે, અધિચ્ચ એતીતિ અધિનો.

ચિ-ચયે, ચયિત્થાતિ ચિનો, આચિનો.

જિ-જયે, પઞ્ચમારે જિનાતીતિ જિનો.

ડિ-ગતિયં, ડેતીતિ ડિનો.

થી-સઙ્ઘાતે, થીયતીતિ થિનં.

દી-ખયે, અનુક્કમેન દીયતિ ખિય્યતીતિ દિનો-દિવસો.

પી-તપ્પને, પીનિત્થાતિ પીનો.

મિ-પક્ખેપે, મિનાતીતિ મિનો.

લી-લયે, લીયિત્થાતિ લીનો, અલ્લીયિત્થાતિ અલ્લીનો. નિલીયિત્થાતિ નિલીનો, પટિલીયિત્થાતિ પટિલીનો, પટિલીનચરો ભિક્ખુ, પટિસલ્લીયિત્થાતિ પટિસલ્લીનો.

થુ-નિત્થુનને , નિત્થુનાતીતિ નિત્થુનો.

દૂ-ખેદે, દૂયતેતિ દૂનો.

ધૂ-નિદ્ધૂનને, અહિતે ધમ્મે ધુનાતીતિ ધુનો, ધોનોપઞ્અવા.

પૂ-સોધને, પુનાતીતિ પુનો, દન્તં પુનન્તિ એતેનાતિ દન્તપોણો, નસ્સ ણત્તં.

ભૂ-વુદ્ધિયં, ભવતિ વડ્ઢતીતિ ભૂનો-હિતરાસિ.

લૂ-છેદને, લુનાતીતિ લુનો.

વુ-સંવરણે, આવુણાતીતિ આવુણો.

સુ-સવને, સુણાતીતિ સુનો, સોણો, નસ્સ ણત્તં.

સુ-પસવને વા, પસવતિ વડ્ઢતીતિ સુનં-ઉદ્ધુમાતં.

હુ-પૂજા, દાનેસુ, આહુતબ્બન્તિ આહુનં, પાહુતબ્બન્તિ પાહુનં-દાતબ્બવત્થુ.

આસ-ઉપવેસને, અચ્છતીતિ આસિનો, તુણ્હી અચ્છતીતિ તુણ્હીમાસિનો.

કથ-થદ્ધે થેરિયે ચ, કથતીતિ કથિનં.

કુપ-કોપે, હિરી કુપ્પતિ એતેનાતિ હિરીકોપિનં.

પલ-ગતિયં, પલેતીતિ પલિનો.

મલ-મલિનભાવે, મલતીતિ મલિનો, મલિનં-વત્થં.

સુપ-સોપ્પને, સુપતીતિ સુપિનો.

પળ-ગતિયં, પળેતીતિ પળિનો, પળિના જમ્બુદીપાતે [પારા॰ અટ્ઠ॰ ૧.તતિયસંગીતિકથા].

ઇતિ વિસંયોગનાદેસરાસિ.

સસંયોગનાદેસરાસિ

ખિદ , છિદ, તુદ, દા, નુદ, પત, પદ, ભિદ, વિદ, સદ.

‘ભિદાદિતો નો ક્તક્તવન્તૂન’ન્તિ તસ્સ નો, ધાત્વન્તસ્સ પરરૂપત્તં, ખિજ્જિત્થાતિ ખિન્નો, છિજ્જિત્થાતિ છિન્નો, સઞ્છિન્નો, તુદિત્થાતિ તુન્નો, પતુન્નો, નિતુન્નો, વિતુન્નો.

નુદ-ખેપે, નુદિત્થાતિ નુન્નો, પનુન્નો.

પત-પતને, પતતીતિ પન્નો, પન્નધજો, ન્નસ્સ ણ્ણત્તેરુક્ખપણ્ણં, પત્તં વા.

પદ-ગતિયં, પજ્જિત્થાતિ પન્નો, આપન્નો, ઉપ્પન્નો, નિપન્નો, વિપન્નો, સમ્પન્નો, ઉપપન્નો, સમુપપન્નો, પરિયાપન્નો.

ભિદ-વિદારણે, ભિજ્જિત્થાતિ ભિન્નો, પભિન્નો, સમ્ભિન્નો, પરિભિન્નો, વિભિન્નો.

વિદ-તુટ્ઠિયં, નિબ્બિન્દતીતિ નિબ્બિન્નો.

સદ વિસરણ, ગત્યા’વસાનેસુ, સીદિત્થાતિ સન્નો, ઓસન્નો, પસીદિત્થાતિ પસન્નો, અભિપ્પસન્નો, નિસીદિત્થાતિ નિસિન્નો, સન્નિસિન્નો, ‘સદજરાનમીમ’ઇતિ ઈમ, સંયોગે રસ્સો ચ.

તવન્તુમ્હિ-ખિન્નવા, છિન્નવા, સઞ્છિન્નવા, તુન્નવા, પતુન્નવા, પનુન્નવા, પન્નવા, આપન્નવા, ભિન્નવા, સમ્ભિન્નવા, સન્નવા, પસન્નવા, નિસિન્નવા.

૭૫૩. દાત્વિન્નો [ક॰ ૫૮૨; રૂ॰ ૬૩૧; ની॰ ૧૧૮૫].

દાધાતુમ્હા પરેસં ત, તવન્તૂનં તસ્સ ઇન્નો હોતિ.

દીયિત્થાતિ દિન્નો, પદિન્નો, આદિન્નો, સમાદિન્નો, ઉપાદિન્નો, પરિયાદિન્નો, ન્નસ્સ ણ્ણત્તે ઉપાદિણ્ણો.

ઇતિ સસંયોગનાદેસરાસિ.

હાદેસરાસિ

ઊહ , ગાહુ, ગુહ, બહ, બાહ, બુહ, મુહ, રુહ, વહ.

૭૫૪. રુહાદીહિ હો ળો ચ [ક॰ ૫૮૯; રૂ॰ ૬૨૧; ની॰ ૧૧૯૨; '...ળ ચ' (બહૂસુ)].

રુહાદીહિ પરસ્સ અનન્તરભૂતસ્સ તપચ્ચયસ્સ તકારસ્સ હો હોતિ, ધાત્વન્તસ્સ ળો હોતિ.

ઊહ-સઞ્ચયે, બ્યૂહિત્થાતિ બ્યૂળ્હો, વિયૂળ્હો, પરિબ્યૂળ્હો, દેવાસુરસઙ્ગામો સમુપબ્યૂળ્હો અહોસિ [સં॰ નિ॰ ૧.૨૪૯].

ગાહુ-ભુસત્થે વિલોલને ચ, મા ગાળ્હં પરિદેવયિ. આગાળ્હાય ચેતેતિ. ગાહિત્થાતિ ગાળ્હો, પગાળ્હો, આગાળ્હો, ઓગાળ્હો, અજ્ઝોગાળ્હો [પારા॰ અટ્ઠ॰ ૧.૧].

બહ-વુદ્ધિમ્હિ.

૭૫૫. મુહબહબુહાનઞ્ચ તે કાનુબન્ધેત્વે [ક॰ ૫૧૭; રૂ॰ ૪૮૮; ની॰ ૧૧૦૫; "મુહબહાનઞ્ચ..." (બહૂસુ)].

ત્વાદિવજ્જિતે કાનુબન્ધે પચ્ચયતકારે પરે મુહ, બહ, બુહાનઞ્ચ ગુહસ્સ ચ દીઘો હોતિ.

'રુહાદીહિહો ળો ચા'તિ ધાત્વન્તસ્સળો, તપચ્ચયસ્સ હો, અબહીતિ બાળ્હં.

બુહ-ઉદ્ધરણે, અબુહિત્થાતિ બૂળ્હો, અબ્બૂળ્હો, અબૂળ્હસલ્લો [સુ॰ નિ॰ ૭૮૫].

મુહ-અન્ધભાવે.

૭૫૬. મુહા વા.

મુહમ્હા પરસ્સ અનન્તરભૂતસ્સ તકારસ્સ હો હોતિ, ધાત્વન્તસ્સ ચ ળો હોતિ વા.

મુય્હિત્થાતિ મૂળ્હો, મુદ્ધો વા.

રુહ-જનને, ગતિયઞ્ચ, રુહિત્થાતિ રૂળ્હો, પરૂળ્હો, આરૂળ્હો, ઓરૂળ્હો, વિરૂળ્હો, નિરૂળ્હો.

વહ-પાપને, વહિત્થાતિ વૂળ્હો, 'અસ્સૂ'તિ ઉત્તં.

તિપચ્ચયમ્હિ-રુહનં રૂળ્હિ, નિરુહનં નિરૂળ્હિ, વિરુહનં વિરૂળ્હિ.

ત્વાદીસુ –

૭૫૭. પ્યો વા ત્વાસ્સ સમાસે.

સમાસટ્ઠાને ત્વાપચ્ચયસ્સ પાનુબન્ધો યો હોતિ વા. પાનુબન્ધો ‘પ્યે સિસ્સા’તિ વિસેસનત્થો. ‘હસ્સ વિપલ્લાસો’તિ હ, યાનં વિપરિયાયો.

બ્યુય્હ, પરિબ્યુય્હ. બ્યૂહિત્વા, વિયૂહિત્વા વા, વિગાય્હ, વિગાહિત્વા, ઓગાય્હ, ઓગાહિત્વા, અજ્ઝોગાય્હ, અજ્ઝોગાહિત્વા.

બહુલાધિકારા અસમાસેપિ પ્યો હોતિ, ગુય્હ, ગૂહિત્વા, નિગુય્હ, નિગૂહિત્વા, ઓગુય્હ, ઓગૂહિત્વા.

નહ-બન્ધને, સન્નય્હ, સન્નાહિત્વા.

બાહ-નિવારણે, દીઘો, બાય્હ, બાહિત્વા, પટિબાય્હ, પટિબાહિત્વા.

બુહ-ઉદ્ધરણે પપુબ્બો, પબ્બુય્હ. સમૂલં તણ્હં પબ્બુય્હ [સં॰ નિ॰ ૧.૧૫૯ (તણ્હમબ્બુમ્હ)].

આપુબ્બો-અબ્બુય્હ, ‘‘અબ્બુહે સલ્લમત્તનો’’તિ આદીસુ વિય. પમુય્હ, પમુય્હિત્વા, વિમુય્હ, વિમુય્હિત્વા, સમ્મુય્હ, સમ્મુય્હિત્વા, આરુય્હ, આરુહિત્વા, આરોહિત્વા, ઓરુય્હ, ઓરોહિત્વા.

સહ-સહને, પસય્હ, પસહિત્વા વા.

ઇતિ હાદેસરાસિ.

ત્વાદિવિકારરાસિ

અથ ત્વા, ત્વાન, તુનાનં વિકારો વુચ્ચતે.

ઇ, કર, હન.

૭૫૮. ઇતો ચ્ચો.

ઇધાતુમ્હા પરસ્સ ત્વાસ્સ ચ્ચો હોતિ વા.

પેચ્ચ, સમેચ્ચ, અભિસમેચ્ચ, અવેચ્ચ, અન્વેચ્ચ, અપેચ્ચ, ઉપેચ્ચ, સમુપેચ્ચ, અધિચ્ચ, અતિચ્ચ, પટિચ્ચ.

વાતિ કિં? ઉપેત્વા, સમુપેત્વા, અધિયિત્વા.

૭૫૯. સાધિકરા રચ્ચરિચ્ચા [ક॰ ૫૯૮; રૂ॰ ૬૪૩; ની॰ ૧૨૦૩; ‘સાસાધિકરા ચચરિચ્ચા’ (બહૂસુ)].

સન્ત, અધિપરા કરમ્હા ત્વાસ્સ રચ્ચ, રિચ્ચા હોન્તિ વા, સુત્તવિભત્તં ઇધ લબ્ભતિ.

સક્કચ્ચ, ‘સક્કચ્ચ’ન્તિ બિન્દાગમો, અધિકિચ્ચ.

વાતિ કિં? સક્કત્વા, સક્કરિત્વા, અધિકરિત્વા.

સુત્તવિભત્તે-અત્તં નિરંકચ્ચ પિયાનિ સેવતિ [જા॰ ૨.૨૧.૪૬૧], અભિસઙ્ખચ્ચ ભોજનં.

૭૬૦. હના રચ્ચો [ક॰ ૫૯૮; રૂ॰ ૬૪૩; ની॰ ૧૨૦૩. ‘સાસાધિકરા ચચરિચ્ચા’ (બહૂસુ)].

હનમ્હા ત્વાસ્સ રચ્ચો હોતિ વા સમાસે. સુત્તવિભત્તેન હરમ્હાપિ.

આહચ્ચ, ઉહચ્ચ, વિહચ્ચ, સંહચ્ચ, ઉપહચ્ચ.

વાતિ કિં? આહનિત્વા, ઉહનિત્વા, વિહનિત્વા, સંહનિત્વા.

હરમ્હિ-સા નો આહચ્ચ પોસેતિ [જા॰ ૨.૨૨.૨૩૩૪ (આહત્વ)], તતો ઉદકમાહચ્ચ.

દિસ-પેક્ખને.

૭૬૧. દિસા વાનવા સ ચ [ક॰ ૫૯૯; રૂ॰ ૬૪૪; ની॰ ૧૨૦૪; ‘...સ ચ’ (બહૂસુ)].

દિસમ્હા ત્વાસ્સ વાન, વા હોન્તિ વા, દિસસ્સ ચ સસ્સ સ હોતિ, પરરૂપનિસેધનમિદં.

દિસ્વાન, દિસ્વા.

વાતિ કિં? પસ્સિત્વા.

ખા, ઞા, દા, ધા, હા, કિ, ખિ, ચિ, જિ, ની, લી, સિ, ભૂ.

‘ય્યો વા ત્વાસ્સ સમાસે’તિ ત્વાસ્સ યો, મહાવુત્તિના વિકપ્પેન ક્વચિ યલોપો, સંપુબ્બો ખા-ઞાણે, સઙ્ખાય, સઙ્ખા, પટિસઙ્ખાય, પટિસઙ્ખા, અઞ્ઞાય, અઞ્ઞા, અભિઞ્ઞાય, અભિઞ્ઞા, પરિઞ્ઞાય, પરિઞ્ઞા.

સમાસેતિ કિં? ઞત્વા.

વાતિ કિં? આજાનિત્વા, અભિજાનિત્વા, પરિજાનિત્વા.

અધિટ્ઠાય, અધિટ્ઠા, પતિટ્ઠાય, પતિટ્ઠા.

સમાસેતિ કિં? ઠત્વા.

વાતિ કિં? અધિટ્ઠહિત્વા, પતિટ્ઠહિત્વા. મહાવુત્તિના ઇત્તં, ઉપટ્ઠિત્વા.

આદાય, ઉપાદાય, ઉપાદા.

સમાસેતિ કિં? દત્વા.

વાતિ કિં? આદિયિત્વા, સમાદિયિત્વા, ‘ઊ બ્યઞ્જનસ્સા’તિ ઈઆગમો, ‘દાસ્સિયડ’ઇતિ સુત્તેન સરે પરે સમાસે ઇયાદેસો.

૭૬૨. તુંયાના.

ત્વાસ્સ તુઞ્ચ યાનઞ્ચ હોન્તિ ક્વચિ સમાસે.

બહુલાધિકારા ગાથાયં અસમાસેપિ, નેક્ખમં દટ્ઠુ ખેમતો [સુ॰ નિ॰ ૪૨૬], કિમબ્ભુતં દટ્ઠુ મરૂ પમોદિતા, બિન્દુલોપો.

અભિહત્તું પવારેય્ય, ‘‘અભિહટ્ઠુ’’ન્તિપિ પાઠો, સંયોગાદિસ્સ લોપો તસ્સ ટત્તં. ‘‘અભિહટ્ઠુ’’ન્તિપિ [પાચિ॰ ૨.૨૪૩] પઠન્તિ. બ્યઞ્જનં ન સમેતિ.

આદિયાન, ઉપાદિયાન. વિધાય, નિધાય, સન્ધાય, ઓધાય, સમોધાય, વિદહિત્વા, નિદહિત્વા, ઓદહિત્વા, સમોદહિત્વા. પહાય, વિહાય, ઓહાય, હિત્વા, જહિત્વા.

ઇવણ્ણેસુ પ્યસ્સ દ્વિત્તં, વિક્કિય્ય, વિક્કિણિત્વા.

વિચેય્ય દાનં દાતબ્બં [પે॰ વ॰ ૩૨૯], ‘ઊલસ્સે’તિ ઇસ્સ એત્તં, વિચિનિત્વા, વિનેય્ય, વિનેત્વા, વિનયિત્વા, અલ્લીય, અલ્લીયિત્વા, પટિસલ્લીય, પટિસલ્લીયિત્વા, યાગમો.

૭૬૩. પ્યે સિસ્સા [ક॰ ૫૧૭; રૂ॰ ૪૮૮; ની॰ ૧૧૦૫].

પ્યે પરે સિસ્સ આ હોતિ.

નિસ્સાય, ઉપનિસ્સાય, અપસ્સાય, અપસ્સયિત્વા, અવસ્સાય, અવસ્સયિત્વા.

વાતિ કિં? અધિસેત્વા, અધિસયિત્વા.

ભૂ-સત્તાયં, રસ્સત્તં, સમ્ભુય્ય, વિભુય્ય, અનુભુય્ય, અધિભુય્ય, પરિભુય્ય, અભિભુય્ય.

સમાસેતિ કિં? ભુત્વા, એદન્તેસુ મહાવુત્તિના એસ્સ આત્તં, નિજ્ઝાય, નિજ્ઝાયિત્વા, ઉપનિજ્ઝાય, ઉપનિજ્ઝાયિત્વા, અભિજ્ઝાય, અભિજ્ઝાયિત્વા.

બ્યઞ્જનન્તધાતૂસુ ‘વગ્ગલલેહિ તે’તિ સુત્તેન ચવગ્ગ, પવગ્ગ, સકારેહિ યસ્સ પુબ્બરૂપત્તં. તવગ્ગે ‘તવગ્ગવરણાનં યે ચવગ્ગબયઞા’તિ તવગ્ગસ્સ ચવગ્ગો, તતો યસ્સ પુબ્બરૂપત્તં, વિપચ્ચ, પરિપચ્ચ, વિમુચ્ચ, અધિમુચ્ચ.

મહાવુત્તિના યલોપો દીઘો ચ, આપુચ્છા, અનાપુચ્છા, વિભજ્જ, સંવિભજ્જ, વિસજ્જ, નિસજ્જ, પટિનિસજ્જ.

ઉજ્ઝ-વિસગ્ગે, યલોપો, ઉજ્ઝ, ઉજ્ઝિય, ઉજ્ઝિત્વા.

કતિ-છેદને, કચ્ચ, વિકચ્ચ, કન્તિત્વા, વિકન્તિત્વા.

નિકર-વઞ્ચને, નિકચ્ચ કિતવસ્સેવ [સં॰ નિ॰ ૧.૩૫].

પત-ગતિયં, પચ્ચ, નિપચ્ચ, પતિત્વા, નિપતિત્વા.

કથ-કથને, સાકચ્છ.

પદ-ગતિયં, પજ્જ, આપજ્જ, નિપજ્જ, વિપજ્જ, સમ્પજ્જ, ઉપસમ્પજ્જ, પટિપજ્જ.

'ઊ બ્યઞ્જનસ્સા'તિ ઈઆગમે 'પદાદીનં યુક'ઇતિ યાગમો, પુબ્બરૂપં, પજ્જિય, પજ્જિયાન, આપજ્જિય, આપજ્જિયાન, નિપજ્જિય, વિપજ્જિય, સમ્પજ્જિય, પટિપજ્જિય.

આપુબ્બ સદ-ઘટ્ટને, આસજ્જ નં તથાગતં [ઇતિવુ॰ ૮૯], કાકોવ સેલમાસજ્જ. છેજ્જ, છિજ્જ, છિન્દિય, અચ્છિજ્જ, અચ્છિન્દિય, વિચ્છિજ્જ, વિચ્છિન્દિય, પરિચ્છિજ્જ, પરિચ્છિન્દિય, ભેજ્જ, ભિજ્જ, સમ્ભિજ્જ, પટિસમ્ભિજ્જ, ભિન્દિય, સમ્ભિન્દિય.

બુધ-ઞાણે, બુજ્ઝ, સમ્બુજ્ઝ, અભિસમ્બુજ્ઝ, બુજ્ઝિય, બુજ્ઝિયાન, ''મરીચિક્રૂપમં અભિસમ્બુદ્ધાનો''તિ પાળિ, દાદેસે અસ્સ ઓત્તં કત્વા સિદ્ધા યથા 'અનુપાદિયાનો'તિ.

વધ-હિંસાયં , વજ્ઝ, વજ્ઝિય.

વિધ-તાળને, વિજ્ઝ, વિજ્ઝિય.

ખન-વિલેખને, ખઞ્ઞ, ખણિય, નાસ્સ ણત્તં.

પવગ્ગે –

ખિપ્પ, નિખિપ્પ, સંખિપ્પ, ખિપિય, સંખિપિય.

લબિ-અવસંસને, યલોપો, આલમ્બ, વિલમ્બ, અવલમ્બ.

લુબિ-સન્થમ્ભને, દણ્ડમોલુમ્બ તિટ્ઠતિ, ઝાનમોલુમ્બ વત્તતિ.

ઉપુબ્બો ઉદ્ધરણે ''ઉલ્લુમ્બતુ મં ભન્તે સઙ્ઘો''તિ [મહાવ॰ ૭૧ (ઉલ્લુમ્પતુ)] આદીસુ વિય, ઉલ્લુમ્બ, આરબ્ભ, સમારબ્ભ, લબ્ભા, ઉપલબ્ભા, દીઘો.

પક્કમ્મ, અક્કમ્મ, વિક્કમ્મ, નિક્ખમ્મ, ઓક્કમ્મ, અભિક્કમ્મ, અતિક્કમ્મ, પટિક્કમ્મ, આગમ્મ, સઙ્કમ્મ.

સમ-ઉપધારણે. નિસમ્મ રાજ કયિરા, નાનિસમ્મ દિસમ્પતિ [જા॰ ૧.૪.૧૨૮ (નિસમ્મ ખત્તિયો)].

સમુ-સન્તિયં ખેદે ચ, ઉપસમ્મ, વૂપસમ્મ, વિસ્સમ્મ.

કસ-કડ્ઢને, અપકસ્સ.

દિસ-પેક્ખને, આદિસ્સ, ઉદ્દિસ્સ, ઓદિસ્સ, અપદિસ્સ.

ફુસ-સમ્ફસ્સે. ફુસ્સ ફુસ્સ બ્યન્તીકરોતિ [અ॰ નિ॰ ૪.૧૯૫].

વસ-નિવાસે. ઉપવસ્સં ખો પન કત્તિકતેમાસપુણ્ણમં [પારા॰ ૬૫૩ (કત્તિકપુણ્ણમં)], બિન્દાગમો.

વિસ-પવેસને, પવિસ્સ, નિવિસ્સ, અભિનિવિસ્સ ઇચ્ચાદિ.

ઇતિ ત્વાદિવિકારરાસિ.

પચ્ચયવિકારરાસિ નિટ્ઠિતો.

પકતિરૂપરાસિ

તાદિપચ્ચયરાસિ

અથ પકતિરૂપરાસિ વુચ્ચતે.

ત,તિ, તુ, તવન્તુ, તાવી, ત્વા, ત્વાન, તુન, તું, તવે, તાયે, તબ્બ.

દા, ખ્યા, ગા, ઘા, ટા, ઠા, તા, થા, દા, ધા, પા, ફા, ભા, મા, યા, લા, વા, સા, હા.

અક્ખાતો, સ્વાક્ખાતો, આખ્યાતો, વિખ્યાતો.

‘ઊ બ્યઞ્જનસ્સા’તિ ક્વચિ ઈઆગમો રસ્સો ચ, સઙ્ગાયિતો, ઘાયિતો, ઞાતો.

‘જ્યાદીહિ ક્ના’તિ નાપચ્ચયો, જાનિતો.

કારિતે-ઞાપિતો, ઞાપયિતો. પુત્તં તાયતિ રક્ખતીતિ તાતો-પિતા. દત્તો, દ્વિત્તં રસ્સત્તઞ્ચ. દેવદત્તો, બ્રહ્મદત્તો, યઞ્ઞદત્તો, દાપિતો, દાપયિતો.

મહાવુત્તિના પસ્સ પિવો, પિવિતો.

ફા-વુદ્ધિયં, ફિતો પભાતા રત્તિ.

મા-માને, મિતો, સમ્મિતો, ઉપમિતો, નિમ્મિતો, યાતો, લાતો, વાતો.

મહાવુત્તિના વાસ્સુત્તં, નિબ્બુતો, પરિનિબ્બુતો, નિબ્બાપિતો, પરિનિબ્બાપિતો, ઓસિતો, પરિયોસિતો, ઓસાપિતો, પરિયોસાપિતો, પહિતો, પજહિતો, હાપિતો.

તિમ્હિ-ઞત્તિ, દત્તિ, પાતિ, ફાતિ, નિબ્બુતિ, પરિનિબ્બુતિ.

તુમ્હિ-સઞ્ઞાતા સબ્બધમ્માનં [જા॰ ૨.૨૨.૧૪૫૧], અક્ખાતારો તથાગતા [ધ॰ પ॰ ૨૭૬] અઞ્ઞાતારો ભવિસ્સન્તિ [દી॰ નિ॰ ૨.૬૮], ઞાપેતા, ઞાપયિતા. ઉટ્ઠાતા વિન્દતે ધનં [સં॰ નિ॰ ૧.૨૪૬].

‘ઊ લસ્સે’તિ ક્વચિ ઈસ્સ એત્તં, ઉટ્ઠાપેતા, સમુટ્ઠાપેતા, અધસ્સ તાતા, તાયિતા, દાતા, દાપેતા, સન્ધાતા, સન્ધાપેતા, માપિતા, માપયિતા, નિબ્બાપેતા, નિબ્બાપયિતા, હાપેતા, હાપયિતા.

તવન્તુ, તાવીસુ-અક્ખતા, અક્ખાતાવી ઇચ્ચાદિ.

ત્વાદીસુ સંયોગે રસ્સત્તં, ઞત્વા, જાનિત્વા, ઞાપેત્વા, જાનાપેત્વા, ઠત્વા.

પાદિતો ઠાસ્સ ઠહો, સણ્ઠહિત્વા, પતિટ્ઠહિત્વા.

કારિતે ક્વચિ રસ્સત્તં, ઠપેત્વા, પટ્ઠપેત્વા, પતિટ્ઠાપેત્વા, દત્વા, આદિયિત્વા, સમાદિયિત્વા, દજ્જિત્વા.

દદ-દાને, ત્વાસ્સ પ્યો, યમ્હિ દસ્સ જો, યસ્સ પુબ્બરૂપં દીઘો, દજ્જા, દાપેત્વા.

પાદિતો રસ્સો, સમાદપેત્વા.

ધા-ધારણે, દ્વિત્તં, પુબ્બસ્સ તતિયત્તં રસ્સો ચ, પરસ્સ ‘ધાસ્સ હો’તિ હો, પદહિત્વા, વિદહિત્વા, નિદહિત્વા, સદ્દહિત્વા, ઓદહિત્વા, પિદહિત્વા, પરિદહિત્વા.

કારિતે-આધપેત્વા, સન્નિધાપેત્વા, પિવિત્વા, પિત્વા વા, પાયેત્વા, માપેત્વા, ઓસાપેત્વા, પરિયોસાપેત્વા, હિત્વા, પજહિત્વા, હાપેત્વા, પજહાપેત્વા.

તું, તવેસુ-અક્ખાતું, અક્ખાતવે, સઞ્ઞાતું, સઞ્ઞાતવે, ઞાતું, ઞાતવે, જાનિતું, જાનિતવે, ઞાપેતું, ઞાપેતવે, જાનાપેતું, જાનાપેતવે, ઠાતું, ઠાતવે, સણ્ઠાતું, સણ્ઠાતવે, સણ્ઠહિતું, સણ્ઠહિતવે, ઠપેતું, ઠપેતવે, સણ્ઠાપેતું, સણ્ઠાપેતવે, દાતું, દાતવે, પદાતું, પદાતવે, આદાતું, આદાતવે, દજ્જિતું, દજ્જિતવે, દાપેતું, દાપેતવે, સમાદપેતું, સમાદપેતવે, સન્ધાતું, સન્ધાતવે, સદ્દહિતું, સદ્દહેતું, સદ્દહેતવે, નિધેતું, નિધેતવે સન્ધાપેતું, નિધાપેતું, પાતું, પિવિતું, પાતવે, પિવેતવે, માતું, મિનિતું, પમેતું, ઉપમેતું, યાતું, યાયિતું, યાતવે, ઓસાયેતું, ઓસાપેતું, પરિયોસાપેતું, હાતું, પહાતું, મારધેય્યં પહાતવે [ધ॰ પ॰ ૩૪], જહિતું, પજહિતું, હાપેતું, પહાપેતું, જહાપેતું.

તબ્બમ્હિ-અક્ખાતબ્બં, સઞ્ઞાતબ્બં, સઙ્ખ્યાતબ્બં, ગાયિતબ્બં, ઞાતબ્બં, જાનિતબ્બં, ઞાપેતબ્બં, જાનાપેતબ્બં, ઠાતબ્બં, ઠપેતબ્બં, દાતબ્બં, આદાતબ્બં, સમાદાતબ્બં, દાપેતબ્બં, સમાદપેતબ્બં, વિધાતબ્બં, વિદહિતબ્બં, પાતબ્બં, પિવિતબ્બં, મિનિતબ્બં, મિનેતબ્બં, યાતબ્બં, લાતબ્બં, પહાતબ્બં.

ઇવણ્ણેસુ વિપુબ્બો ઇ-ગત્યં, વીતો, વીતદોસો વીતમોહો [સં॰ નિ॰ ૧.૨૪૯], ઉદિતો, સમુદિતો, દાગમો.

સમિતો, સમેતો, સમવેતો, અપેતો, ઉપેતો, સમુપેતો, અભિતો, કીતો, કયિતો, કિણિતો, ચિતો, ચિનિતો, આચિતો, ઉપચિતો, સઞ્ચિતો, જિતો, પરાજિતો, ડિતો, ઓડ્ડિતો, નીતો, આનીતો, વિનીતો, ઓણીતો, પણીતો, નસ્સ ણત્તં.

પીતો, ભીતો, મિતો, સિતો, નિસ્સિતો, પહિતો.

તિમ્હિ-સમિતિ, વિચિતિ, નીતિ, દ્વિત્તે આદિવુદ્ધિ, નેત્તિ, સદ્ધમ્મનેત્તિ, ભીતિ.

તુમ્હિ-સમેતા, અભિસમેતા, વિચેતા, જેતા, નેતા, વિનેતા, નિન્નેતા.

તવન્તુ, તાવીસુ-સમેતવા, સમેતાવી, અભિસમેતવા, અભિસમેતાવી ઇચ્ચાદિ.

ત્વાદીસુ-સમેત્વા, ઉપેત્વા, કિણિત્વા, વિચિનિત્વા, જેત્વા, વિજેત્વા, જિનિત્વા, વિજિનિત્વા, પરાજેત્વા, નેત્વા, આનેત્વા વિનેત્વા, નયિત્વા, આનયિત્વા, વિનયિત્વા, અલ્લીયિત્વા, પટિસલ્લીયિત્વા, સયિત્વા.

તું, તવેસુ-સમેતું, ઉપેતું, સમુપેતું, સમેતવે, કેતું, કિણિતું, કેતવે, વિચેતું, વિચિનિતું, જેતું, વિજેતું, નિતું, આનિતું, વિનિતું, નેતું, આનેતું, વિનેતું, નયિતું, આનયિતું, વિનયિતું, નેતવે.

તબ્બમ્હિ-સમેતબ્બં, કેતબ્બં, કિણિતબ્બં ઇચ્ચાદિ.

ઉવણ્ણેસુ-ચુતો, ચવિતો.

કારિતે-ચાવિતો.

જુતો, જવિતો, થુતો, અભિત્થુતો, અભિત્થવિતો,

સંપુબ્બો ધુ-વલ્લભે, સન્ધુતો-મિત્તો. ''અસણ્ઠુતં ચિરસણ્ઠુતેના''તિપિ પાળિ.

દુ-ગતિયં હિંસાયઞ્ચ, દુતો, ઉપદ્દુતો.

ધૂ-કમ્પને, ધુતો, નિદ્ધુતો.

ભૂતો, સમ્ભૂતો.

કારિતે-ભાવિતો, સમ્ભાવિતો, વિભાવિતો, પરિભાવિતો.

યુ-મિસ્સને, સંયુતો.

રુ-સદ્દે, રુતો, લુતો, વુતો, સંવુતો, સુસંવુતો, સુતો, વિસ્સુતો.

હુ-પૂજાયં, હુતો.

તિમ્હિ-ચવનં ચુતિ, થવનં થુતિ, ભૂતિ, વિભૂતિ, સવનં સુતિ,

તુમ્હિ-ચવિતા, ચાવેતા, જવિતા, થવિતા, સન્થવિતા, સોતા, સાવેતા.

તવન્તુ તાવીસુ-ચુતવા, ચુતાવી, ચાવેતવા, ચાવેતાવી ઇચ્ચાદિ.

ત્વાદીસુ-ચવિત્વા, ચવિત્વાન, ચવિતુન, જવિત્વા, અભિત્થવિત્વા, ભુત્વા, અનુભવિત્વા, ભાવેત્વા, ભાવયિત્વા, સુત્વા, સુણિત્વા, સાવેત્વા, સાવયિત્વા.

તું, તવેસુ-ચવિતું, ચાવેતું, ભોતું, ભવિતું, અનુભવિતું, ભાવેતું, ભાવયિતું, સોતું, સાવેતું.

હૂ-સત્તાયં, હોતું. ''યા ઇચ્છે પુરિસો હોતું [જા॰ ૨.૨૨.૧૨૮૨]. ન સો સક્કા ન હોતુયે''તિ [બુ॰ વં॰ ૨.૯ '... હેતુયે'] પાળી.

તબ્બમ્હિ-ચવિતબ્બં, ભવિતબ્બં, અનુભવિતબ્બં, ભાવેતબ્બં, સોતબ્બં. દ્વિત્તે-સોત્તબ્બં, સાવેતબ્બં.

એદન્તેસુ મહાવુત્તિના ક્વચિ એકારસ્સ ઇત્તં, ગાયિતો, અપચાયિતો, અપચિતો વા, ઉજ્ઝાયિતો, નિજ્ઝાયિતો, અભિજ્ઝાયિતો.

ગાયનં ગીતિ, અપચાયનં અપચિતિ.

તુમ્હિ-ગાયિતા, અપચાયિતા, ઉજ્ઝાયિતા.

તવન્તુ, તાવીસુ-ગાયિતવા, ગાયિતાવી ઇચ્ચાદિ.

ગાયિત્વા, ઝાયિત્વા, અભિજ્ઝાયિત્વા.

ગાયિતું, ગાયિતવે, અપચાયિતું, અપચાયિતવે, ઝાયિતું, ઝાયિતવે, અભિજ્ઝાયિતું, અભિજ્ઝાયિતવે.

ગાયિતબ્બં, અપચાયિતબ્બં, ઉજ્ઝાયિતબ્બં.

ઇતિ એકબ્યઞ્જનધાતૂનં પકતિરૂપરાસિ.

ભૂવાદિગણ

અનેકબ્યઞ્જનધાતૂનં પકતિરૂપાનિ ત્યાદિકણ્ડે વિભાગનયેન ભૂવાદીહિ સત્તહિ ધાતુગણેહિ ચ કારિતપચ્ચયેહિ ચ ધાતુપચ્ચયેહિ ચ યથાલાભં વિભજિત્વા વિત્થારેતબ્બાનિ.

અત્રિદં નયદસ્સનં –

આસ, ઇસ, ગમુ, દિસ.

આસ-ઉપવેસને, ચ્છાદેસસુત્તે ‘ન્ત માન ત્યાદીસૂ’તિ અધિકતત્તા તપચ્ચયેસુચ્છાદેસો નત્થિ, ગરું ઉપાસિતો, પયિરુપાસિતો.

તુમ્હિ-ઉપાસિતા, ઉપાસેતા વા, ઉપાસિતવા, ઉપાસિતાવી, ઉપાસિત્વા, ઉપાસિત્વાન, ઉપાસિતુન. ‘પ્યો વા ત્વાસ્સ સમાસે’તિ પ્યાદેસે-ઉપાસિય, પયિરુપાસિય, ઉપસિયાન, ઉપાસિતું, ઉપાસિતવે, ઉપાસિતબ્બો.

ઇસુ-ઇચ્છા, કન્તીસુ, બહુલાધિકારા ચ્છાદેસો, ઇચ્છિતો, ઇચ્છિતા, ઇચ્છિતવા, ઇચ્છિતાવી, ઇચ્છિતું, ઇચ્છિતવે, ઇચ્છિતબ્બં.

કારિતે-ઇચ્છાપિતો, ઇચ્છાપિતા, ઇચ્છાપિતાવી, ઇચ્છાપેત્વા, ઇચ્છાપેતું, ઇચ્છાપેતવે, ઇચ્છાપેતબ્બં.

એસધાતુમ્હિ-એસિતો, પરિયેસિતો, એસિતા, પરિયેસિતા, એસિતવા, પરિયેસિતવા, એસિત્વા, પરિયેસિત્વા, એસિત્વાન, પરિયેસિત્વાન, એસિતું, પરિયેસિતું, એસિતવે, પરિયેસિતવે, એસિતબ્બં, પરિયેસિતબ્બં.

ગમુ-ગતિમ્હિ, ગમિતો, ગમિતા, ગમિતવા, ગમિતાવી, ગમિત્વા, ગમિત્વાન, ગમિતુન, ગમિતું, ગમિતવે, ગમિતબ્બં.

કારિતે-ગમાપિતો, ગમાપેતા ઇચ્ચાદિ.

દિસ-પેક્ખને પસ્સિતો, પસ્સિતા, પસ્સેતા વા, પસ્સિત્વા, પસ્સિત્વાન, પસ્સિતુન, પસ્સિતું, પસ્સિતવે, પસ્સિતબ્બં.

કારિતે-દસ્સિતો, દસ્સયિતો, દસ્સિતા, દસ્સેતા, દસ્સયિતા, દસ્સિતવા, દસ્સિતાવી, દસ્સેત્વા, દસ્સયિત્વા, દસ્સેત્વાન, દસ્સયિત્વાન, દસ્સેતું, દસ્સયિતું, દસ્સેતબ્બં.

દક્ખાદેસે-દક્ખિતો, દક્ખિતા, દક્ખિતવા, દક્ખિતાવી, દક્ખિત્વા, દક્ખિતું, દક્ખિતવે, ‘‘દક્ખિતાયે અપરાજિતસઙ્ઘ’’ન્તિ [દી॰ નિ॰ ૨.૩૩૨] પાળિ, દક્ખિતબ્બં.

દુસ-નાસે, કારિતે ણિપચ્ચયે –

૭૬૪. ણિમ્હિ દીઘો દુસસ્સ [ક॰ ૪૮૬; રૂ॰ ૫૪૩; ની॰ ૯૭૭].

ણિમ્હિ પરે દુસસ્સ દીઘો હોતિ.

દૂસિતો, દૂસિતા, દૂસેતા, દૂસિતવા, દૂસિતાવી, દૂસેત્વા, દૂસેત્વાન, દૂસિતુન, દૂસેતું, દૂસેતવે.

ણિમ્હીતિ કિં? દુટ્ઠો.

ઇતિ ભૂવાદિગણો.

રુધાદિગણ

ભુજ, યુજ, છિદ, ભિદ, રુધ.

૭૬૫. મં વા રુધાદીનં [ક॰ ૪૪૬; રૂ॰ ૫૦૯; ની॰ ૯૨૬].

રુધાદીનં પુબ્બન્તસરા પરં માનુબન્ધો નિગ્ગહીતાગમો હોતિ વા.

ભુઞ્જિતો, ભુઞ્જિતા, ભુઞ્જિતવા, ભુઞ્જિતાવી, ભુઞ્જિત્વા, ભુઞ્જિત્વાન, ભુઞ્જિતુન, ભુઞ્જિતું, ભુઞ્જિતવે, ભુઞ્જિતબ્બં.

કારિતે-ભોજિતો , ભોજિતા, ભોજેતા વા, ભોજિતવા, ભોજિતાવી, ભોજેત્વા, ભોજયિત્વા, ભોજેતું, ભોજેતવે, ભોજેતબ્બં, યુઞ્જિતો, અનુયુઞ્જિતો, ભુજધાતુસદિસં.

છિન્દિતો, છિન્દિતા, છિન્દેતા વા, છિન્દિતવા, છિન્દિતાવી, છિન્દિત્વા, છિન્દિત્વાન, છિન્દિતુન. પ્યાદેસે-લતં દન્તેહિ છિન્દિય [ગવેસિતબ્બં], છિન્દિયાન, સઞ્છિન્દિય, સઞ્છિન્દિયાન, છિન્દિતબ્બં.

કારિતે-છિન્દાપિતો, છિન્દાપેતા ઇચ્ચાદિ.

ભિન્દિતો, ભિન્દિતા, ભિન્દેતા વા, છિદધાતુસદિસં.

રુન્ધિતો, રુન્ધિતા, રુન્ધેતા, રુન્ધિતવા, રુન્ધિતાવી, રુન્ધિત્વા, રુન્ધિત્વાન, રુન્ધિતું, રુન્ધિતવે, રુન્ધિતબ્બં.

કારિતે-રુન્ધાપિતો, રુન્ધાપયિતો ઇચ્ચાદિ.

ઇતિ રુધાદિગણો.

દિવાદિગણ

પદ, બુધ, તુસ, દિવુ.

૭૬૬. પદાદીનં ક્વચિ.

પદાદીનં ક્વચિ યુક હોતિ, યાગમો, ‘તવગ્ગવરણાનં યે ચવગ્ગબયઞા’તિ ચવગ્ગત્તં, ‘વગ્ગલસેહિ તે’તિ યસ્સ પુબ્બરૂપત્તં.

પજ્જિતો, આપજ્જિતો, પટિપજ્જિતો, પટિપજ્જિતા, પટિપજ્જિતવા, પટિપજ્જિતાવી, પટિપજ્જિત્વા, પટિપજ્જિત્વાન, પટિપજ્જિતુન, પટિપજ્જિતું, પટિપજ્જિતવે, પટિપજ્જિતબ્બં.

કારિતે-આપાદિતો, ઉપ્પાદિતો, નિપ્ફાદિતો, સમ્પાદિતો, પટિપાદિતો, આપાદિતા, આપાદેતા, ઉપ્પાદિતા, અનુપ્પન્નસ્સ મગ્ગસ્સ ઉપ્પાદેતા [અપ॰ થેરી ૨.૩.૧૩૫], નિપ્ફાદિતા, નિપ્ફાદેતા, સમ્પાદિતા, સમ્પાદેતા, પટિપાદિતા, પટિપાદેતા, આપાદેત્વા, ઉપ્પાદેત્વા, નિપ્ફાદેત્વા, સમ્પાદેત્વા, પટિપાદેત્વા, આપાદેતું, ઉપ્પાદેતું,

નિપ્ફાદેતું, સમ્પાદેતું, પટિપાદેતું, આપાદેતબ્બં, ઉપ્પાદેતબ્બં, નિપ્ફાદેતબ્બં, સમ્પાદેતબ્બં, પટિપાદેતબ્બં, બુજ્ઝિતો, બુજ્ઝિતા સચ્ચાનીતિ બુદ્ધો [મહાનિ॰ ૧૯૨], બુજ્ઝિતવા, બુજ્ઝિતાવી, બુજ્ઝિત્વા, બુજ્ઝિત્વાન, બુજ્ઝિતુન, બુજ્ઝિતું, બુજ્ઝિતવે, બુજ્ઝિતબ્બં.

કારિતે-બોધિતો, બોધેતા પજાયાતિ બુદ્ધો [મહાનિ॰ ૧૯૨], બોધેતવા, બોધેતાવી, બોધયિત્વા, બોધયિત્વાન, બોધેતું, બોધેતવે, બોધેતબ્બં, તુસ્સિતો, સન્તુસ્સિતો, તુસ્સિતા, તુસ્સિતવા, તુસ્સિતાવી, તુસ્સિત્વા, તુસ્સિતું, તુસ્સિતબ્બં.

કારિતે-તોસિતો, તોસિતા, તોસેતા વા, તોસિતવા, તોસિતાવી, તોસેત્વા, તોસેતું, તોસેતબ્બં, દિબ્બિતો, દિબ્બિતા, દિબ્બિતવા, દિબ્બિતાવી, દિબ્બિત્વા, દિબ્બિતું, દિબ્બિતબ્બં.

ઇતિ દિવાદિગણો.

સ્વાદિગણ

સુ, વુ, આપ.

સુણિતો, સુણિતા, સોતા વા, સુણિતવા, સુણિતાવી, સુણિત્વા, સુણિતું, સુણિતબ્બં.

કારિતે-સાવિતો, સાવેતા, સાવેતવા, સાવેતાવી, સાવેત્વા, સાવેતું, સાવેતબ્બં, સંવુણિતો, આવુણિતો, સંવુણિતા, સંવુણિત્વા, સંવુણિતું, સંવુણિતબ્બં, પાપુણિતો, પરિયાપુણિતો, પાપુણિતા, પરિયાપુણિતા, પાપુણિતવા, પરિયાપુણિતવા, પાપુણિતાવી, પરિયાપુણિતાવી, પાપુણિત્વા પરિયાપુણિત્વા, પાપુણિતું, પરિયાપુણિતું, પાપુણિતબ્બો, પરિયાપુણિતબ્બો.

કારિતે-પાપિતો, પાપિતા, પાપેતા વા, પાપેત્વા, પાપેતું ઇચ્ચાદિ.

ઇતિ સ્વાદિગણો.

કિયાદિગણો એકબ્યઞ્જનેસુ વુત્તો એવ.

તનાદિગણ

કર, તન.

‘કરોતિસ્સ ખો’તિ કસ્સ ખો, અભિસઙ્ખરિતો, અભિસઙ્ખરિતા, અભિસઙ્ખરિતવા, અભિસઙ્ખરિતાવી, કરિત્વા, કરિત્વાન, અભિસઙ્ખરિત્વા, અભિસઙ્ખરિત્વાન, અભિસઙ્ખરિતું, અભિસઙ્ખરિતબ્બં.

કારિતે-કારિતો, કારાપિતો, કારિતા, કારેતા, કારાપિતા, કારાપેતા, કારિતવા, કારિતાવી, કારેત્વા, કારાપેત્વા, કારેતું, કારાપેતું, કારેતબ્બં, કારાપેતબ્બં.

તનિતો, તનિત્વા, તનિતું ઇચ્ચાદિ.

ઇતિ તનાદિગણો.

ચુરાદિગણ

કપ્પ, ચિન્ત, ચુર, વિદ.

કપ્પ-સઙ્કપ્પને, કપ્પિતો, સઙ્કપ્પિતો, કપ્પયિતો, સઙ્કપ્પેતા, સઙ્કપ્પયિતા, કપ્પેતવા, કપ્પેતાવી, કપ્પેત્વા, કપ્પયિત્વા, કપ્પેતું, કપ્પયિતું, કપ્પેતબ્બં, કપ્પયિતબ્બં.

કારિતે-કપ્પાપિતો ઇચ્ચાદિ.

ચિન્તિતો, ચિન્તયિતો, ચિન્તેતા, ચિન્તયિતા, ચિન્તિતવા, ચિન્તિતાવી, ચિન્તેત્વા, ચિન્તયિત્વા, ચિન્તિતું, ચિન્તેતું, ચિન્તયિતું, ચિન્તિતબ્બં, ચિન્તેતબ્બં.

કારિતે-ચિન્તાપિતો ઇચ્ચાદિ.

ચોરિતો, ચોરયિતો, ચોરેતા, ચોરયિતા ઇચ્ચાદિ.

વેદિતો, વેદયિતો, વેદેતા, વેદયિતા ઇચ્ચાદિ.

ઇતિ ચુરાદિગણો.

તિતિક્ખ, વીમંસ, બુભુક્ખ, પબ્બતાય.

તિતિક્ખિતો, તિતિક્ખિતા, તિતિક્ખિતવા, તિતિક્ખિતાવી, તિતિક્ખિત્વા, તિતિક્ખિતું, તિતિક્ખિતબ્બો.

કારિતે-તિતિક્ખાપિતો ઇચ્ચાદિ.

વીમંસિતો, વીમંસેતા, વીમંસિતવા, વીમંસિતાવી, વીમંસિત્વા, વીમંસિતું, વીમંસિતબ્બં.

કારિતે-વીમંસાપિતો ઇચ્ચાદિ.

બુભુક્ખિતો, બુભુક્ખિતા, બુભુક્ખિતવા, બુભુક્ખિતાવી, બુભુક્ખિત્વા, બુભુક્ખિતું, બુભુક્ખિતબ્બં.

કારિતે-બુભુક્ખાપિતો ઇચ્ચાદિ.

પબ્બતાયિતો, પબ્બતાયિતા, પબ્બતાયિતવા, પબ્બતાયિતાવી, પબ્બતાયિત્વા, પબ્બતાયિતું, પબ્બતાયિતબ્બો.

કારિતે-પબ્બતાયાપિતો ઇચ્ચાદિ.

એવં કુક્કુચ્ચાયિતો, કુક્કુચ્ચાયિતા, કુક્કુચ્ચાયિતવા, કુક્કુચ્ચાયિતાવી, કુક્કુચ્ચાયિત્વા, કુક્કુચ્ચાયિતું, કુક્કુચ્ચાયિતબ્બં , પિયાયિતો, પિયાયિત્વા, પિયાયિતું ઇચ્ચાદીનિ ચ યોજેતબ્બાનિ.

અથ વિસેસરાસિ વુચ્ચતે.

૭૬૭. કત્તરિ ચારમ્ભે [ક॰ ૫૫૬-૭; રૂ॰ ૬૦૬, ૬૨૨; ની॰ ૧૧૪૩-૪].

આરમ્ભો નામ આદિક્રિયા-પઠમારમ્ભો. ક્રિયારમ્ભે વત્તબ્બે કત્તરિ ચ ભાવ, કમ્મેસુ ચ ક્તો હોતિ, એતેન પચ્ચુપ્પન્નેપિ ક્રિયાસન્તાને પઠમારમ્ભં પટિચ્ચ અતીતવિસયો તપચ્ચયો વિહિતો, યથા? ભુત્તાવી પવારિતોતિ [પાચિ॰ ૨૩૮].

પુરિસો કટં પકતો, પુરિસેન કટો પકતો.

૭૬૮. ઠાસવસસિલિસસીરુહજરજનીહિ [ક॰ ૫૫૬; રૂ॰ ૬૦૬, ૬૨૨; ની॰ ૧૧૪૩-૪].

ઠાદીહિ કત્તરિ ચ ભાવ, કમ્મેસુ ચ ક્તો હોતિ.

ઠામ્હિ-ઉપટ્ઠિતો ગરું સિસ્સો, ઉપટ્ઠિતો ગરુ સિસ્સેન.

આસમ્હિ-ઉપાસિતો ગરું સિસ્સો, ઉપાસિતો ગરુ સિસ્સેન.

વસમ્હિ-અનુવુસિતો ગરું સિસ્સો, અનુવુસિતો ગરુ સિસ્સેન.

સિલિસ-આલિઙ્ગને, આસિલિટ્ઠો પિતરં પુત્તો, આસિલિટ્ઠો પિતા પુત્તેન.

સીમ્હિ-અધિસયિતો ઉક્ખલિં જનો, અધિસયિતા ઉક્ખલિ જનેન, ઉદ્ધનં આરોપિતાતિ અત્થો.

રુહમ્હિ-આરૂળ્હો રુક્ખં જનો, આરૂળ્હો રુક્ખો જનેન.

જરમ્હિ-અનુજિણ્ણો વસલિં દેવદત્તો, અનુજિણ્ણા વસલી દેવદત્તેન, અનુજાતો માણવિકં માણવો, અનુજાતા માણવિકા માણવેન.

૭૬૯. ગમનત્થાકમ્મકાધારે ચ [ક॰ ૫૫૬-૭; રૂ॰ ૬૦૬, ૬૨૨; ની॰ ૧૧૪૩-૪].

ગમનત્થધાતૂહિ અકમ્મકધાતૂહિ ચ પરં આધારે ચ કત્તરિ ચ ભાવ, કમ્મેસુ ચ ક્તો હોતિ.

યન્તિ એત્થાતિ યાતં, ઇદં તેસં યાતં. પદં અક્કમતિ એત્થાતિ પદક્કન્તં, ઇદં તેસં પદક્કન્તં. ઇહ તે યાતા, અયં તેહિ યાતો મગ્ગો, ઇહ તેહિ યાતં.

અકમ્મકમ્હિ-ઇદં તેસં આસિતં ઠાનં, ઇહ તે આસિતા, ઇદં તેહિ આસિતં ઠાનં, ઇધ તેહિ આસિતં.

૭૭૦. આહારત્થા [ક॰ ૫૫૬-૭; રૂ॰ ૬૦૬, ૬૨૨; ની॰ ૧૧૪૩-૪].

અજ્ઝોહરણત્થધાતુતો કત્તરિ ચ ભાવ, કમ્મેસુ ચ આધારે ચ ક્તો હોતિ.

ઇહ તે ભુત્તા, અસિતા, પીતા, ખાયિતા, સાયિતા. ઇમાનિ તેહિ ભુત્તાનિ, અસિતાનિ, પીતાનિ, ખાયિતાનિ, સાયિતાનિ. ઇહ તેસં ભુત્તં, અસિતં, પીતં, ખાયિતં, સાયિતં. ઇદં તેસં ભુત્તં ઠાનં, અસિતં ઠાનં, પીતં ઠાનં, ખાયિતં ઠાનં, સાયિતં ઠાનં.

ઇતિ તાદિપચ્ચયરાસિ.

અનીયપચ્ચયરાસિ

‘ભાવકમ્મેસુ તબ્બાનીયા’તિ અનીયો, અનુભુય્યતીતિ અનુભવનીયો.

આકારન્તેસુ પરસ્સરલોપો, ક્વચિ યાગમો, ઉપટ્ઠાનીયો, દાનીયો, પદહતીતિ પધાનીયો-યોગાવચરો, પાતબ્બન્તિ પાનીયં, સાયિતું અરહતીતિ સાયનીયં, પટિસાયનીયં, પહાનીયં, અભિત્થવનીયં, સોતબ્બન્તિ સવનીયં, હુતબ્બન્તિ હવનીયં, ઉપાસનીયો, અભિક્કમિતબ્બોતિ અભિક્કમનીયો, રઞ્જેતીતિ રજ્જનીયો, ગન્તબ્બોતિ ગમનીયો, વુચ્ચતીતિ વચનીયો.

કર, તર, થર, ધર, સર, હર.

૭૭૧. રા નસ્સ ણો [ક॰ ૫૪૯; રૂ॰ ૫૫૦; ની॰ ૧૧૩૫].

રકારન્તધાતુમ્હા પરસ્સ પચ્ચયનકારસ્સ ણો હોતિ.

કત્તબ્બન્તિ કરણીયં, તરિતબ્બન્તિ તરણીયં, અત્થરિતબ્બન્તિ અત્થરણીયં, ધારેતબ્બન્તિ ધારણીયં, સારેતબ્બન્તિ સારણીયં, હરિતબ્બન્તિ હરણીયં ઇચ્ચાદિ.

રુન્ધિતબ્બન્તિ રુન્ધનીયં, ભુઞ્જિતબ્બન્તિ ભુઞ્જનીયં, ભોજનીયં, પરિભોજનીયં, યોજેતબ્બન્તિ યોજનીયં, દિબ્બિતબ્બન્તિ દિબ્બનીયં, બુજ્ઝિતબ્બન્તિ બુજ્ઝનીયં, પાપુણિતબ્બન્તિ પાપનીયં, ઞાપેતબ્બન્તિ ઞાપનીયં, ચિન્તેતબ્બન્તિ ચિન્તનીયં, વજ્જેતબ્બન્તિ વજ્જનીયં, તિતિક્ખિતબ્બન્તિ તિતિક્ખનીયં, વીમંસિતબ્બન્તિ વીમંસનીયં ઇચ્ચાદિ.

ઇતિ અનીયપચ્ચયરાસિ.

ન્ત, માનપચ્ચયરાસિ

અથ ન્ત, માનપચ્ચયા વુચ્ચન્તે.

૭૭૨. ન્તો કત્તરિ વત્તમાને [ક॰ ૫૬૫; રૂ॰ ૬૪૬; ની॰ ૧૧૫૭].

વત્તમાનો વુચ્ચતિ પચ્ચુપ્પન્નો, વત્તમાને કાલે ક્રિયત્થા પરં કત્તરિ ન્તો હોતિ.

ભૂ-સત્તાયં, ‘કત્તરિ લો’તિ અપચ્ચયો, ‘યુવણ્ણાનમેઓપચ્ચયે’તિ ઓવુદ્ધિ, ભવતીતિ ભોન્તો-પુરિસો, ભોન્તંકુલં, ભોન્તી-ઇત્થી.

પુન ‘એઓનમયવા સરે’તિ ઓસ્સ અવાદેસો, ભવંપુરિસો, ભવન્તં-કુલં, ભવન્તી, ભવતી, ભોતી વા-ઇત્થી.

૭૭૩. માનો [ક॰ ૫૬૫; રૂ॰ ૬૪૬; ની॰ ૧૧૫૭].

વત્તમાને કાલે ક્રિયત્થા પરં કત્તરિ માનો હોતિ.

ભવમાનો-પુરિસો, ભવમાનં-કુલં, ભવમાના-ઇત્થી.

૭૭૪. ભાવકમ્મેસુ ચ [ક॰ ૫૬૫; રૂ॰ ૬૪૬; ની॰ ૧૧૫૭].

વત્તમાને કાલે ક્રિયત્થા પરં ભાવ, કમ્મેસુ ચ માનો હોતિ. ‘ક્યો ભાવકમ્મેસૂ...’તિ યપચ્ચયો.

અનુભૂયતેતિ અનુભૂયમાનો ભોગો પુરિસેન, અનુભૂયમાના સમ્પત્તિ, અનુભૂયમાનં સુખં.

યસ્સ દ્વિત્તં, અનુભુય્યમાનો.

૭૭૫. તે સ્સપુબ્બાનાગતે.

અનાગતે કાલે વત્તબ્બે તે ન્ત, માનપચ્ચયા સ્સપુબ્બા હોન્તિ.

ભવિસ્સતીતિ ભવિસ્સન્તો [રૂ॰ ૪૦૩-પિટ્ઠે રૂપવિધિ પસ્સિતબ્બો] -પુરિસો, ભવિસ્સન્તં-કુલં, ભવિસ્સન્તી-વિભત્તિ, ભવિસ્સતી વા, ભવિસ્સમાનો, ભવિસ્સમાનં, ભવિસ્સમાના.

કમ્મે-અનુભૂયિસ્સમાનો.

૭૭૬. માનસ્સ મસ્સ.

માનપચ્ચયસ્સ મસ્સ ક્વચિ લોપો હોતિ.

નિસિન્નો વા સયાનો [ખુ॰ પા॰ ૯.૯] વા, સતો સમ્પજાનો [દી॰ નિ॰ ૧.૨૧૭], નિચ્ચં નલોપો.

પઞ્ઞાયન્તો , પઞ્ઞાયમાનો.

કમ્મે-વિઞ્ઞાયમાનો.

કારિતે-ઞાપેન્તો, ઞાપયન્તો, ઞાપયમાનો.

કમ્મે-ઞાપીયમાનો.

કિયાદિગણે-જાનન્તો, જાનમાનો.

કારિતે-જાનાપેન્તો, જાનાપયમાનો.

કમ્મે-જાનાપીયમાનો.

તિટ્ઠં, તિટ્ઠન્તો, તિટ્ઠમાનો, સણ્ઠહં, સણ્ઠહન્તો, સણ્ઠહમાનો.

કમ્મે-ઉપટ્ઠીયમાનો.

કારિતે-પતિટ્ઠાપેન્તો, પતિટ્ઠાપયન્તો, પતિટ્ઠાપયમાનો.

કમ્મે-પતિટ્ઠાપીયમાનો.

દેન્તો, દદન્તો, દજ્જન્તો, સમાદિયન્તો, દદમાનો, દજ્જમાનો, સમાદીયમાનો.

કમ્મે-દીયમાનો, દિય્યમાનો.

કારિતે-દાપેન્તો, દાપયન્તો, સમાદપયન્તો, રસ્સો.

કમ્મે-દાપીયમાનો, સમાદાપીયમાનો.

નિધેન્તો, નિદહન્તો, નિદહમાનો, નિધિય્યમાનો, નિધાપેન્તો, નિધાપયન્તો, નિધાપયમાનો, નિધાપીયમાનો, યાયન્તો. યાયન્ત'મનુયાયન્તિ [જા॰ ૨.૨૨.૧૭૫૩], યાયમાનો મહારાજા, અદ્ધા સીદન્તરે નગે [જા॰ ૨.૨૨.૫૬૬]. વાયન્તો, વાયમાનો, નિબ્બાયન્તો, પરિનિબ્બાયન્તો, નિબ્બાયમાનો, નિબ્બાપેન્તો, નિબ્બાપયમાનો , નિબ્બાપીયમાનો, ઓસાયન્તો, ઓસાપેન્તો, ઓસાપયન્તો, પહાયન્તો, પહાયમાનો, જહન્તો, જહમાનો, પહીયમાનો, પહિય્યમાનો, જહીયમાનો, હાપેન્તો, હાપયન્તો, હાપયમાનો, જહાપેન્તો, જહાપયન્તો, જહાપયમાનો, હાપીયમાનો, જહાપીયમાનો.

ઇવણ્ણેસુ-વિક્કયન્તો, વિક્કિણન્તો, વિનિચ્છયન્તો, વિનિચ્છિનન્તો, નિતો ચસ્સ છો.

આચયન્તો, આચિનન્તો, જયન્તો, જિનન્તો, ડેન્તો, ડેમાનો, નેન્તો, વિનેન્તો, નયન્તો, વિનયન્તો, નયમાનો, નિય્યમાનો, નયાપેન્તો, નયાપયમાનો, સેન્તો, સયન્તો, સેમાનો, સયમાનો, સયાનો વા, પહિણન્તો, પહિણમાનો.

ઉવણ્ણેસુ-ચવન્તો, ચવમાનો, ઠાના ચાવન્તો, ચાવયન્તો, ચાવયમાનો, જવન્તો, જવમાનો, અભિત્થવન્તો, અભિત્થવમાનો, અભિત્થવીયમાનો, સન્ધવન્તો, સન્ધવમાનો, ધુનન્તો, નિદ્ધુનન્તો, ધુનમાનો, નિદ્ધુનમાનો, પુનન્તો, રવન્તો, લુનન્તો, આવુણન્તો, પસવન્તો, વિસ્સવન્તો.

કમ્મે-સુય્યમાનો.

કારિતે-સાવેન્તો, સાવયન્તો.

સ્વાદિગણે-સુણન્તો, સુણમાનો.

કારિતે-સુણાપેન્તો, સુણાપયન્તો.

હુ-પૂજાયં, જુહોન્તો.

પપુબ્બો પહુત્તે, પહોન્તો, સમ્પહોન્તો.

હૂ-સત્તાયં, હોન્તો.

એદન્તેસુ-એન્તો . અત્થં એન્તમ્હિ સૂરિયે [જા॰ ૨.૨૨.૨૧૮૭ (અત્થઙ્ગતમ્હિ)], સમેન્તો, અભિસમેન્તો, ખાયન્તો, ખાયમાનો, ગાયન્તો, ગાયમાનો, ગાયીયમાનો, ગાયાપેન્તો, ગાયાપયન્તો, અપચાયન્તો, ધમ્મં અપચાયમાનો, ઝાયન્તો, ઝાયમાનો, પજ્ઝાયન્તો, ઉજ્ઝાયન્તો, નિજ્ઝાયન્તો, અભિજ્ઝાયન્તો.

કારિતે-ઝાપેન્તો, ઉજ્ઝાપેન્તો, યલોપો.

ભાયન્તો, ભાયમાનો, સાલિં લાયન્તો, લાયમાનો, ચીવરં વાયન્તો, વાયમાનો.

કિલે-કીળાયં પેમને ચ, કેલાયન્તો, કેલાયમાનો, ચાલેન્તો પિયાયન્તોતિ વા અત્થો.

ગિલે-ગેલઞ્ઞે, ગિલાયન્તો.

ચિને-અવમઞ્ઞને, ચિનાયન્તો.

પલે-ગતિયં, પલાયન્તો.

મિલે-હાનિયં, મિલાયન્તો.

સઙ્કસે-નિવાસે, સઙ્કસાયન્તો ઇચ્ચાદિ.

અનેકબ્યઞ્જનેસુ-અસ-ભુવિ, ‘‘ન્તમાનાન્તન્તિયિયુંસ્વાદિલોપો’’તિ ન્ત, માનેસુ આદિલોપો, સન્તો, સમાનો, ઉપાસન્તો, ઉપાસમાનો, ઉપાસીયમાનો, ઇચ્છન્તો, ઇચ્છમાનો, ઇચ્છીયમાનો, ગચ્છન્તો, ગચ્છમાનો, ગચ્છીયમાનો.

યસ્સ પુબ્બરૂપત્તે-ગમ્મમાનો, અધિગમ્મમાનો, અનાગતે સ્સપુબ્બો- ‘‘લભ વસ છિદ ગમ ભિદ રુદાનં ચ્છઙ’’ઇતિ સ્સેન સહ ધાત્વન્તસ્સ ચ્છો, ગચ્છન્તો, ગમિસ્સન્તો, ગચ્છમાનો, ગમિસ્સમાનો, જિરન્તો, જિરમાનો, જિય્યન્તો, જિય્યમાનો, દહન્તો, દહમાનો.

દહસ્સ દસ્સ ડો, ડહન્તો, ડહમાનો.

કમ્મે-ડય્હમાનો.

દિસ-પેક્ખને, પસ્સન્તો, પસ્સમાનો, પસ્સીયમાનો.

કારિતે-દસ્સેન્તો, દસ્સયન્તો, દસ્સયમાનો.

લભન્તો, લભમાનો.

કમ્મે પુબ્બરૂપં, લબ્ભમાનો, ઉપલબ્ભમાનો.

અનાગતે-લચ્છન્તો, લભિસ્સન્તો, લચ્છમાનો, લભિસ્સમાનો.

મરન્તો, મરમાનો, મિયન્તો, મિયમાનો.

યમુ-ઉપરમે, નિયમન્તો, સઞ્ઞમન્તો, સઞ્ઞમમાનો, નિયચ્છન્તો.

કારિતે-નિયામેન્તો.

રુદન્તો, રોદન્તો, રોદમાનો.

અનાગતે-રુચ્છન્તો, રોદિસ્સન્તો, રુચ્છમાનો, રોદિસ્સમાનો.

વચન્તો, વચમાનો.

કમ્મે ‘અસ્સૂ’તિ ઉત્તં, વુચ્ચમાનો.

કારિતે-વાચેન્તો, વાચયન્તો, વાચયમાનો.

કમ્મે-વાચીયમાનો.

અનાગતે-‘વચ ભુજ મુચ વિસાનં ક્ખડ’ઇતિ સ્સેન સહ ધાત્વન્તસ્સ ક્ખાદેસો, વક્ખન્તો, વક્ખમાનો, વદન્તો, વદમાનો, ઓવદન્તો, ઓવદમાનો, વજ્જન્તો, વજ્જમાનો.

કમ્મે-વદીયમાનો, ઓવદીયમાનો, ઓવજ્જમાનો.

કારિતે-ભેરિં વાદેન્તો, વાદયમાનો.

વસન્તો વસમાનો.

કમ્મે પુબ્બરૂપત્તં, ઉપવસ્સમાનો.

વાસેન્તો, વાસયન્તો.

અનાગતે-વચ્છન્તો, વસિસ્સન્તો, વચ્છમાનો, વસિસ્સમાનો.

પવિસન્તો, પવિસમાનો.

કમ્મે-પવિસીયમાનો.

અનાગતે-પવેક્ખન્તો, પવિસિસ્સન્તો, પવેક્ખમાનો, પવિસિસ્સમાનો ઇચ્ચાદિ.

રુધાદિમ્હિ-રુન્ધન્તો, રુન્ધમાનો.

કમ્મે-રુન્ધીયમાનો.

પુબ્બરૂપત્તે-રુજ્ઝમાનો.

રોધેન્તો, રોધમાનો, રોધીયમાનો.

છિન્દન્તો, છિન્દમાનો, છિન્દીયમાનો, છિજ્જમાનો, છિન્દાપેન્તો, છિન્દાપયન્તો.

અનાગતે-છેચ્છન્તો, છિન્દિસ્સન્તો, છેચ્છમાનો, છિન્દિસ્સમાનો.

ભિન્દન્તો, ભિન્દમાનો, ભિન્દીયમાનો, ભિજ્જમાનો, ભેચ્છન્તો, ભિન્દિસ્સન્તો, ભેચ્છમાનો, ભિન્દિસ્સમાનો.

ભુઞ્જન્તો, ભુઞ્જમાનો.

કમ્મે-ભુઞ્જીયમાનો.

પુબ્બરૂપત્તે-ભુજ્જમાનો.

ભોજેન્તો, ભોજયન્તો, ભોજયમાનો, ભોજીયમાનો.

અનાગતે-ભોક્ખન્તો , ભુઞ્જિસ્સન્તો, ભોક્ખમાનો, ભુઞ્જિસ્સમાનો.

મુઞ્ચન્તો, મુઞ્ચમાનો, મુઞ્ચીયમાનો, મુચ્ચમાનો.

અનાગતે-મોક્ખન્તો, મુઞ્ચિસ્સન્તો, મોક્ખમાનો, મુઞ્ચિસ્સમાનો ઇચ્ચાદિ.

દિવાદિમ્હિ સુદ્ધકત્તુરૂપં સુદ્ધકમ્મરૂપઞ્ચ પુબ્બરૂપે સદિસમેવ, દિબ્બન્તો, દિબ્બમાનો, દિબ્બીયમાનો.

પુબ્બરૂપત્તે-દિબ્બમાનો.

છિજ્જન્તો, છિજ્જમાનો, છેદાપેન્તો, છેદાપયમાનો.

બુજ્ઝન્તો, બુજ્ઝમાનો, બુજ્ઝીયમાનો, બોધેન્તો, બોધયન્તો, બોધયમાનો.

મુચ્ચન્તો, મુચ્ચમાનો, મોચેન્તો, મોચયન્તો, મોચયમાનો, મોચીયમાનો.

યુજ્જન્તો, યુજ્જમાનો ઇચ્ચાદિ.

સ્વાદિમ્હિ-સુણન્તો, સુણમાનો.

કમ્મે-સુય્યમાનો.

કારિતે-સાવેન્તો, સાવયન્તો, સાવયમાનો.

પાપુણન્તો, ધમ્મં પરિયાપુણન્તો, પરિયાપુણમાનો, પાપુણીયમાનો, પાપીયમાનો.

કારિતે-પાપેન્તો, પાપયન્તો, પાપયમાનો.

પરિ, સંપુબ્બો-પરિસમાપેન્તો, પરિસમાપયન્તો, પરિસમાપયમાનો, પરિસમાપીયમાનો.

સક્કુણન્તો, આવુણન્તો ઇચ્ચાદિ.

કિયાદિમ્હિ-કિણન્તો, કિણાપેન્તો, વિક્કયન્તો ઇચ્ચાદિ.

તનાદિમ્હિ-તનોન્તો , કરોન્તો, કુબ્બન્તો, કુબ્બમાનો, કુબ્બન્તો, કુબ્બમાનો, કુરુમાનો, કયિરન્તો, કયિરમાનો.

કમ્મે-કરીયમાનો, કય્યમાનો, 'તવગ્ગવરણાનં યે ચવગ્ગબયઞા'તિ ધાત્વન્તસ્સ યાદેસો.

સઙ્ખરોન્તો, અભિસઙ્ખરોન્તો.

કારિતે-કારેન્તો, કારયન્તો, કારયમાનો, કારીયમાનો.

સક્કોન્તો ઇચ્ચાદિ.

ચુરાદિમ્હિ-ચોરેન્તો, ચોરયન્તો, ચોરયમાનો, થેનેન્તો, થેનયન્તો, થેનયમાનો, ચિન્તેન્તો, ચિન્તયન્તો, ચિન્તયમાનો, ચિન્તીયમાનો, ચિન્તાપેન્તો, ચિન્તાપયન્તો, ચિન્તાપયમાનો, ચિન્તાપીયમાનો ઇચ્ચાદિ.

તિતિક્ખન્તો, તિતિક્ખમાનો, તિતિક્ખીયમાનો, તિતિક્ખાપેન્તો, તિતિક્ખાપયન્તો, તિતિક્ખાપયમાનો, વીમંસન્તો, તિકિચ્છન્તો, ચિકિચ્છન્તો, વિચિકિચ્છન્તો.

ભુઞ્જિતું ઇચ્છતીતિ બુભુક્ખન્તો, ઘસિતું ઇચ્છતીતિ જિઘચ્છન્તો, પાતું પરિભુઞ્જિતું ઇચ્છતીતિ પિપાસન્તો, ગોત્તું સંવરિતું ઇચ્છતીતિ જિગુચ્છન્તો, હરિતું પરિયેસિતું ઇચ્છતીતિ જિગીસન્તો, વિજેતું ઇચ્છતીતિ વિજિગીસન્તો.

પબ્બતો વિય અત્તાનં ચરતીતિ પબ્બતાયન્તો, પબ્બતાયમાનો, પિયાયન્તો, મેત્તાયન્તોઇચ્ચાદીનિ ચ યોજેતબ્બાનિ.

ઇતિ ન્ત, માનપચ્ચયરાસિ.

ણ્યાદિપચ્ચયરાસિ

અથ ણ્ય, ય, યકપચ્ચયન્તા વુચ્ચન્તે.

૭૭૭. ઘ્યણ.

ભાવ, કમ્મેસુ ઘ, ણાનુબન્ધો યપચ્ચયો હોતિ. ઘાનુબન્ધો ‘કગાચજાનં ઘાનુબન્ધે’તિઆદીસુ વિસેસનત્થો. ણાનુબન્ધો વુદ્ધિદીપનત્થો. એવં સબ્બત્થ.

અનુભવિતબ્બોતિ અનુભાવિયો ભોગો પુરિસેન, અનુભાવિયં સુખં, અનુભાવિયા સમ્પત્તિ.

૭૭૮. આસ્સે ચ.

આદન્તધાતૂનં આસ્સ એ હોતિ ઘ્યણમ્હિ. ચસદ્દેન ઇવણ્ણધાતૂનં આગમઈકારસ્સ ચ એત્તં.

અક્ખાતબ્બં કથેતબ્બન્તિ અક્ખેય્યં.

યસ્સ દ્વિત્તં, સઙ્ખાતબ્બન્તિ સઙ્ખ્યેય્યં, સઙ્ખાતું અસક્કુણેય્યન્તિ અસઙ્ખ્યેય્યં, ગાયિતબ્બન્તિ ગેય્યં-સગાથકં સુત્તં, ધાયિતું અરહતીતિ ધેય્યં, ધાયનીયં, અપચાયિતું અરહતીતિ અપચેય્યં, ઞાતું અરહતીતિ ઞેય્યં, આજાનિતું અરહતીતિ અઞ્ઞેય્યં, વિઞ્ઞેય્યં, અભિઞ્ઞેય્યં, પરિઞ્ઞેય્યં.

ઈઆગમે-જાનિયં, વિજાનિયં, ઈસ્સ રસ્સો.

જાનેય્યં, વિજાનેય્યં, અધિટ્ઠાતબ્બન્તિ અધિટ્ઠેય્યં, અધિટ્ઠહેય્યં, દાતબ્બન્તિ દેય્યં, આદાતબ્બન્તિ આદેય્યં, સદ્દહિતું અરહતીતિ સદ્દહેય્યં, વિધાતું અરહતીતિ વિધેય્યં, ન વિધેય્યં અવિધેય્યં-અનત્તલક્ખણં, મારસ્સ આણા દહતિ એત્થાતિ મારધેય્યં, મચ્ચુધેય્યં, સન્નિહિતબ્બન્તિ સન્નિધેય્યં, અભિધાતબ્બં કથેતબ્બન્તિ અભિધેય્યં, પિદહિતબ્બન્તિ પિધેય્યં, અલોપો, અપિધેય્યં વા, પાતબ્બન્તિ પેય્યં, મિનેતબ્બન્તિ મેય્યં, પમેતબ્બન્તિ પમેય્યં, ઉપેચ્ચ મિનિતું અરહતીતિ ઉપમેય્યં, હાતબ્બન્તિ હેય્યં, પહેય્યં, પજહેય્યં.

ઇવણ્ણેસુ-અજ્ઝાયિતબ્બન્તિ અજ્ઝેય્યં, અધિયેય્યં, ઉપેતબ્બન્તિ ઉપેય્યં, વિક્કિણિતબ્બન્તિ વિક્કેય્યં, વિક્કાયિયં, વિક્કાયેય્યં, વિક્કિણેય્યં વા, વિચિનિતબ્બન્તિ વિચેય્યં, વિચિનેય્યં, જેતબ્બન્તિ જેય્યં, વિજેય્યં, નેતબ્બન્તિ નેય્યં, વિનેય્યં, અધિસયિતબ્બન્તિ અધિસેય્યં, પહિતબ્બન્તિ પાહેય્યં, પહિણેય્યં વા.

ઉવણ્ણેસુ વુદ્ધિઆવાદેસો, કુ-સદ્દે, કુય્યતીતિ કાવેય્યં.

ઈસ્સ અભાવે વસ્સ બત્તં રસ્સો ચ, કબ્યં.

પુબ્બરૂપત્તે કબ્બં, ચાવેતબ્બન્તિ ચાવેય્યં, જવિતબ્બન્તિ જવેય્યં, અભિત્થવિતબ્બન્તિ અભિત્થવેય્યં, ભવિતું અરહતીતિ ભબ્બં. જુહોતબ્બન્તિ હબ્યં-સપ્પિ.

એદન્તેસુ-અપચાયિતબ્બન્તિ અપચેય્યં, અપચાયિયં.

વે-તન્તસન્તાને, વેતબ્બન્તિ વેય્યં.

વચ, ભજ, ભુજ, યુજાદીહિ ઘ્યણપ્પચ્ચયો.

૭૭૯. કગા ચજાનં ઘાનુબન્ધે [ક॰ ૬૨૩; રૂ॰ ૫૫૪; ની॰ ૧૨૨૯].

ચ, જાનં ધાત્વન્તાનં ક, ગા હોન્તિ ઘાનુબન્ધે પચ્ચયે પરે.

વત્તબ્બન્તિ વાક્યં, વાક્કં, વાચ્ચં, વાચેય્યં વા.

ભજ-સેવાયં, ભજિતબ્બન્તિ ભાગ્યં, ભગ્ગં, ભુઞ્જિતબ્બન્તિ ભોગ્યં, ભોગ્ગં, યુઞ્જિતબ્બન્તિ યોગ્યં, યોગ્ગં.

૭૮૦. વદાદીહિ યો [ક॰ ૫૪૧; રૂ॰ ૫૫૨; ની॰ ૧૧૨૬].

વદાદીહિ ભાવ, કમ્મેસુ બહુલં યો હોતિ.

ભુઞ્જિભબ્બન્તિ ભોજ્જં, ખાદિતબ્બન્તિ ખજ્જં, વિતુદિતબ્બન્તિ વિતુજ્જં, પનુદિતબ્બન્તિ પનુજ્જં, પજ્જિતબ્બન્તિ પજ્જં, મજ્જતિ એતેનાતિ મજ્જં.

મુદ-હાસે, પમોદતિ એતેનાતિ પામોજ્જં, વદીયતીતિ વજ્જં.

વધ-હિંસાયં, વધિતબ્બન્તિ વજ્ઝં, વિજ્ઝિતબ્બન્તિ વિજ્ઝં, પુનન્તિ સુજ્ઝન્તિ સત્તા એતેનાતિ પુઞ્ઞં, નાગમો.

વિહઞ્ઞતે વિહઞ્ઞં, વપિયતેતિ વપ્પં, સુપનં સોપ્પં, લભિતબ્બન્તિ લબ્ભં, ગન્તબ્બન્તિ ગમ્મં, દમિતું અરહતીતિ દમ્મં, રમિતબ્બન્તિ રમ્મં, અભિરમ્મં, નિસામીયતે નિસમ્મં, વિસમીયતે વિસમ્મં, કુસીયતેતિ ફસ્સો, ઉસ્સ અત્તં.

સાસિતબ્બોતિ સિસ્સો, 'સાસસ્સ સિસા'તિ સિત્તં.

ગહ, ગુહ, ગરહ, દુહ, વહ, સહ.

૭૮૧. ગુહાદીહિ યક [ક॰ ૫૪૧; રૂ॰ ૫૫૨; ની॰ ૧૧૨૬].

એતેહિ ભાવ, કમ્મેસુ બહુલં યક હોતિ, હસ્સ વિપલ્લાસો.

ગહેતબ્બન્તિ ગય્હં, ગુહિતબ્બન્તિ ગુય્હં.

ગરહ-નિન્દાયં, ગરહિતબ્બન્તિ ગારય્હં, દુહિતબ્બન્તિ દુય્હં, વહિતબ્બન્તિ વય્હં.

સહ-સાહસે, સહિતબ્બન્તિ સય્હં, પસય્હં.

૭૮૨. કિચ્ચ ઘચ્ચ ભચ્ચ ગબ્બ લ્યા ['...બબ્બલેય્યા' (બહૂસુ)].

એતે સદ્દા યપચ્ચયન્તા સિજ્ઝન્તિ, ઇમિના યપચ્ચયં કત્વા તેન સહ કરસ્સ કિચ્ચં, હનસ્સ ઘચ્ચં, ભરસ્સ ભચ્ચં, ગુસ્સ ગબ્બં, લિસ્સ લ્યત્તં કત્વા સિજ્ઝન્તિ.

કરીયતેતિ કિચ્ચં, કિચ્ચયં વા, હઞ્ઞતેતિ ઘચ્ચં, હચ્ચં વા, ભરીયતેતિ ભચ્ચં.

ગુ-દબ્બે, ગુયતે ગબ્બં, પટિસલ્લીયતે પટિસલ્યં.

વિસેસવિધાનં –

ભર-ભરણે, ભરિતબ્બન્તિ ભારિયં, હરિતબ્બન્તિ હારિયં, ભાજેતબ્બન્તિ ભાજિયં, ભાજેય્યં, ઉપાસિતબ્બન્તિ ઉપાસિયં, ઇચ્છિતબ્બન્તિ ઇચ્છેય્યં, અધિગન્તબ્બન્તિ અધિગમેય્યં ઇચ્ચાદિ.

રુન્ધિતબ્બન્તિ રુન્ધેય્યં, છિન્દિતબ્બન્તિ છિન્દેય્યં, છેજ્જં ઇચ્ચાદિ.

દિબ્બિતબ્બન્તિ દિબ્બેય્યં, દિબ્બં, બુજ્ઝિતબ્બન્તિ બુજ્ઝેય્યં, બોધેય્યં, બોજ્ઝં ઇચ્ચાદિ.

સોતબ્બન્તિ સુણેય્યં, પાપુણિતબ્બન્તિ પાપુણેય્યં, સક્કુણિતબ્બન્તિ સક્કુણેય્યં, ન સક્કુણેય્યં અસક્કુણેય્યં ઇચ્ચાદિ.

તનિતબ્બન્તિ તાનેય્યં, તઞ્ઞં, કાતબ્બન્તિ કારિયં, કય્યં.

ચોરેતબ્બન્તિ ચોરેય્યં, થેનીયતે થેય્યં, નસ્સ પરરૂપત્તં, ચિન્તેતબ્બન્તિ ચિન્તેય્યં, ન ચિન્તેય્યં અચિન્તેય્યં, અચિન્તિયં, મન્તેય્યં, મન્તિયં, વેદિયં, વેદેય્યં ઇચ્ચાદિ.

તિતિક્ખેય્યં, વીમંસેય્યં ઇચ્ચાદિ ચ યોજેતબ્બાનિ.

ઇતિ ણ્યાદિપચ્ચયરાસિ.

અઆદિપચ્ચયરાસિ

અથ અ, અણ, ઘક, ઘણપચ્ચયન્તા વુચ્ચન્તે.

૭૮૩. ભાવકારકેસ્વઘણઘક ['ભાવકારકેસ્વઘણઘકા' (બહૂસુ)].

ભાવે છસુ કારકેસુ ચ ક્રિયત્થા પરં અ, ઘણ, ઘકપચ્ચયા હોન્તિ કમ્માદિમ્હિ વા અકમ્માદિમ્હિ વા.

૭૮૪. ક્વચણ.

કમ્મુપપદમ્હા ક્રિયત્થા પરં કત્તરિ એવ ક્વચિ અણ હોતિ.

અ, અણ, ઘક, ઘણ.

અમ્હિ તાવ –

અગ્ગં જાનાતીતિ અગ્ગઞ્ઞો, વંસં જાનાતીતિ વંસઞ્ઞો, મગ્ગે તિટ્ઠતીતિ મગ્ગટ્ઠો-પુરિસો, મગ્ગટ્ઠા-ઇત્થી, મગ્ગટ્ઠં-ઞાણં. એવં ફલટ્ઠો, થલટ્ઠો, જલટ્ઠો, પબ્બતટ્ઠો, ભૂમટ્ઠો.

ગો વુચ્ચતિ ઞાણં સદ્દો ચ, ગવં તાયતિ રક્ખતીતિ ગોત્તં, પરિતો ભયં તાયતિ રક્ખતીતિ પરિત્તં, અન્નં દેતીતિ અન્નદો. એવં વત્થદો, વણ્ણદો, યાનદો, સુખદો, દીપદો, ચક્ખુદો, દાયં આદદાતીતિ દાયાદો, પારં ગન્તું દેતીતિ પારદો-રસો.

અન્નં દદાતીતિ અન્નદદો, દ્વિત્તં પુબ્બસ્સ રસ્સો ચ.

પુરિન્દદો, મહાવુત્તિના પુરસદ્દે અસ્સ ઇત્તં બિન્દાગમો ચ.

સબ્બં દદાતીતિ સબ્બદદો, સચ્ચં સન્ધેતીતિ સચ્ચસન્ધો, જનં સન્ધેતીતિ જનસન્ધો.

કકુ વુચ્ચતિ ગુણરાસિ, કકું સન્ધેતીતિ કકુસન્ધો, ગાવોપાતિ રક્ખતીતિ ગોપો-પુરિસો, ગોપસ્સ ભરિયા ગોપી.

કસ્સં વુચ્ચતિ ખેત્તં, કસ્સં પાતિ રક્ખતીતિ કસ્સપો.

ભૂ વુચ્ચતિ પથવી, ભું પાતિ રક્ખતીતિ ભૂપો. એવં ભૂમિપો.

પાદેન મૂલેન પથવીરસં આપોરસઞ્ચ પિવતીતિ પાદપો, સુટ્ઠુ ભાતિ દિબ્બતીતિ સુભો, ન મમાયતીતિ અમમો, દ્વે અનત્થે લાતિ ગણ્હાતીતિ બાલો, બહું લાતિ ગણ્હાતીતિ બહુલો, રાહુ વિય લાતિ ગણ્હાતીતિ રાહુલો, આદીનં

દુક્ખં વાતિ બન્ધતીતિઆદીનવો, અણ્ણં ઉદકરાસિં વાતિ બન્ધતીતિ અણ્ણવો ઇચ્ચાદિ.

અણમ્હિ –

૭૮૫. આસ્સાણાપિમ્હિ યુક.

ણાપિવજ્જિતે ણાનુબન્ધે પચ્ચયે પરે આદન્તસ્સ ધાતુસ્સ અન્તે યુક હોતિ, યાગમોતિ અત્થો.

ઞાતબ્બો બુજ્ઝિતબ્બોતિ ઞાયો-યુત્તિ, ઞાયતિ અમતં પદં એતેનાતિ ઞાયો-અરિયમગ્ગો, પટિચ્ચ તિટ્ઠતીતિ પતિટ્ઠાયો, દાતબ્બોતિ દાયો-આમિસદાયો, ધમ્મદાયો, ખીરં પિવતીતિ ખીરપાયો, ધઞ્ઞં મિનાતીતિ ધઞ્ઞમાયો, વાતિ ગચ્છતીતિ વાયો ઇચ્ચાદિ.

ઇવણ્ણેસુ અમ્હિ તાવ –

એતિ પવત્તતીતિ આયો, સમેતીતિ સમયો, વેતિ વિનસ્સતીતિ વયો-મન્દાદિ, વિગમનં વિનસ્સનં વયો-ભઙ્ગો, ઉદયનં ઉદયો, સમુદયનં સમુદયો, સમુદેતિ ફલં એતેનાતિ વા સમુદયો, અતિચ્ચ અયનં પવત્તનં અચ્ચયો, પટિચ્ચ ફલં એતિ એતસ્માતિ પચ્ચયો, કિણનં કયો, વિક્કિણનં વિક્કયો, ખીયનં ખયો, ખીયન્તિ એત્થાતિ વા ખયો, રાગસ્સ ખયો રાગક્ખયો, ચયનં ચયો, આચયો, ઉચ્ચયો, સમુચ્ચયો, ઉપચયો, ધમ્મં વિચિનન્તિ એતેનાતિ ધમ્મવિચયો, જયનં જયો, વિજયો, પરાજયો, નિય્યતિ એતેનાતિ નયો-વિધિ, વિનેતિ એત્થ, એતેનાતિ વા વિનયો, સુખેન નેતબ્બો ઞાતબ્બોતિ સુનયો, દુક્ખેન નેતબ્બો ઞાતબ્બોતિ દુન્નયો, પાતબ્બોતિ પયો-જલં ખીરઞ્ચ.

રિ-કમ્પને, નિચ્ચં રયન્તિ ફન્દન્તિ દુક્ખપ્પત્તા સત્તા એત્થાતિ નિરયો, અલ્લીયનં આલયો, નિલિયનં નિલયો, સયનં સયો, ભુસો સેન્તિ એત્થાતિ આસયો, અજ્ઝાસયો, વિસેસેન સેન્તિ એત્થાતિ વિસયો, નિસ્સાય નં સેતિ પવત્તતિ એત્થાતિ નિસ્સયો, ઉપનિસ્સયો, અનુસેતીતિ અનુસયો ઇચ્ચાદિ.

અણમ્હિ –

અયનં વદ્ધનં આયો, આયમ્હા અપેતો અપાયો, આયેન ઉપેતો ઉપાયો, સમુદેતિ એત્થાતિ સમુદાયો, સમવેતિ એત્થાતિ સમવાયો, પરિયાયો, વિપરિયાયો, નેતબ્બોતિ નાયો [ઞાયો?], નીયતિ એતેનાતિ વા નાયો, ભૂમિયં સેતીતિ ભૂમિસાયો ઇચ્ચાદિ.

ઉવણ્ણેસુ અમ્હિ તાવ –

ચવનં ચવો, જવનં જવો, અભિત્થવનં અભિત્થવો, ભુસં દવતિ હિંસતીતિ ઉપદ્દવો, સન્ધવનં સન્ધવો, મિત્તભાવેન સન્ધવો મિત્તસન્ધવો, ભવતીતિ ભાવો, વિભવનં વિભવો, સમ્ભવનં સમ્ભવો, સમ્ભવતિ એતસ્માતિ વા સમ્ભવો, અધિભવનં અધિભવો, અભિભવો, પરિભવો, પરાભવનં વિનસ્સનં પરાભવો, રવતીતિ રવો-સદ્દો, લુનનં લવો, પસવતીતિ પસ્સાવો, આસવતીતિ આસવો, પટિમુખં સવનં પટિસ્સવો ઇચ્ચાદિ.

અણમ્હિ –

ભવનં ભાવો, ભવન્તિ સદ્દ, બુદ્ધિયો એતેનાતિ ભાવો, સાલિં લુનાતીતિ સાલિલાવો, કુચ્છિતેન સવતિ સન્દતીતિ કસાવો ઇચ્ચાદિ.

એદન્તેસુ અણમ્હિ –

મહાવુત્તિના એસ્સ આયત્તં, મન્તં અજ્ઝેતીતિ મન્તજ્ઝાયો, વજ્જાવજ્જં ઉપેચ્ચ ઝાયતીતિ ઉપજ્ઝાયો-થેરો, ઉપજ્ઝાયિનીથેરી.

દે-પાલને , અત્તનિ નિલીનં દયતિ રક્ખતીતિ દાયો, મિગદાયો, તન્તં વાયતીતિ તન્તવાયો.

વ્હે-અવ્હાને, **વ્હી**યતીતિ વ્હયો-નામં, રસ્સત્તં, આપુબ્બો અવ્હયો ઇચ્ચાદિ.

અનેકબ્યઞ્જનેસુ અમ્હિ તાવ –

કમનં કમો, પક્કમો, અભિક્કમો, પટિક્કમો, ચઙ્કમતિ એત્થાતિ ચઙ્કમો, હિતં કરોતીતિ હિતક્કરો, દુક્ખેન કાતબ્બોતિ દુક્કરો-અત્થો, દુક્કરા-પટિપદા, દુક્કરં-કમ્મં, સુખેન કાતબ્બોતિ સુકરો, ઈસં કાતબ્બોતિ ઈસક્કરો, દીપં કરોતીતિ દીપઙ્કરો, અલુત્તસમાસો.

આગચ્છતીતિ આગમો, આગમનં વા આગમો, સઙ્ગમનં સઙ્ગમો, સમાગમો, પગ્ગણ્હનં પગ્ગહો, સઙ્ગણ્હનં સઙ્ગહો, સઙ્ગણ્હન્તિ એત્થ, એતેનાતિ વા સઙ્ગહો, અનુગ્ગહો, પટિગ્ગહો, ગાવો ચરન્તિ એત્થાતિ ગોચરો, કામે અવચરતીતિ કામાવચરો, ઉરં છાદેતીતિ ઉરચ્છદો, જિરતિ એતેનાતિ જરો, વેસ્સં તરતીતિ વેસ્સન્તરો, અલુત્તસમાસો.

રથે અત્થરતીતિ રથત્થરો, અસ્સત્થરો, અરિં દમેતીતિ અરિન્દમો, ભગં દરતિ ભિન્દતીતિ ભગન્દરો, યુગં રવિ’ન્દુદ્વયં ધારેતીતિ યુગન્ધરો, ધમ્મં ધારેતીતિ ધમ્મધરો, પજ્જતેતિ પદં, સિક્ખા એવ પદં સિક્ખાપદં, સુખેન ભરિતબ્બોતિ સુભરો, દુક્ખેન ભરિતબ્બોતિ દુબ્ભરો, ન મરતીતિ અમરો-દેવો, નિયમનં નિયમો, સંયમનં સંયમો, સિરસ્મિં રુહતીતિ સિરોરુહો, સુખેન લબ્ભતીતિ સુલભો, દુક્ખેન લબ્ભતીતિ દુલ્લભો, સંવરિતબ્બોતિ સંવરો, વુચ્ચતીતિ વચો, સુબ્બચો, દુબ્બચો, વારિં વહતીતિ વારિવહો, સરતિ ગચ્છતીતિ સરો, મનં હરતીતિ મનોહરો ઇચ્ચાદિ.

અણમ્હિ –

કમુ-ઇચ્છા, કન્તીસુ, કામેતીતિ કામો, કામીયતીતિ વા કામો, અત્થં કામેતીતિ અત્થકામો, કરણં કારો, પકારો, આકારો, વિકારો, ઉપકારો, અપકારો, કુમ્ભં કરોતીતિ કુમ્ભકારો, રથકારો, માલકારો, સઙ્ખરણં સઙ્ખારો, સઙ્ખરીયતીતિ વા સઙ્ખારો, સઙ્ખરોતીતિ વા સઙ્ખારો, પરિક્ખારો, પુરક્ખારો, ગચ્છન્તિ પવત્તન્તિ કામા એત્થાતિ ગામો, ગણ્હાતીતિ ગાહો, પત્તં ગણ્હાતીતિ પત્તગાહો, રસ્મિં ગણ્હાતીતિ રસ્મિગાહો, વિચરણં વિચારો, ઉપેચ્ચ ચરતીતિ ઉપચારો, ગામં ઉપેચ્ચ ચરતીતિ ગામૂપચારો, જિરતિ હિરી ભિજ્જતિ એતેનાતિ જારો, કિચ્છેન તરિતબ્બોતિ કન્તારો, મહાવુત્તિના કિચ્છસ્સ કત્તં, બિન્દાગમો, વાળકન્તારો, યક્ખકન્તારો, અત્થરણં અત્થારો, કથિનસ્સ અત્થારો કથિનત્થારો, દરતિ ભિન્દતિ કુલવિભાગં ગચ્છતિ એતેન જનેનાતિ દારો, કું પથવિં દારેતીતિ કુદારો, રસ્સ લો, કુદાલો.

ભુસો ક્રિયં ધારેતીતિ આધારો, પત્તાધારો, પટિસન્ધારણં પટિસન્ધારો, પજ્જતિ એતેનાતિ પાદો, ઉપ્પજ્જનં ઉપ્પાદો, પટિચ્ચ સમુપ્પજ્જનં પટિચ્ચસમુપ્પાદો, ભરિતબ્બો વહિતબ્બોતિ ભારો, સમ્ભરીયતિ સન્નિચીયતીતિ સમ્ભારો, બોધિસમ્ભારો, દબ્બસમ્ભારો, મારેતીતિ મારો, કિલેસમારો, ખન્ધમારો, મચ્ચુમારો, નિયામેતીતિ નિયામો, ધમ્મનિયામો, કમ્મનિયામો, આરૂહતીતિ આરોહો, રુક્ખં આરૂહતીતિ રુક્ખારોહો, હત્થારોહો, અસ્સારોહો, રથારોહો, લબ્ભતીતિ લાભો, પટિલાભો, નિવરણં નિવારો, પરિવારેતીતિ પરિવારો, વહતીતિ વાહો, આવાહો, વિવાહો, સરતિ અદ્ધાનં પવત્તતીતિ સારો, વિરૂપેન પટિસરણં પુનપ્પુનં ચિન્તનં વિપ્પટિસારો, પહરણં પહારો, આહારો, નીહારો, વિહારો, અભિહારો, પરિહારો.

૭૮૬. હનસ્સ ઘાતો ણાનુબન્ધે [ક॰ ૫૯૧; રૂ॰ ૫૪૪; ની॰ ૧૧૯૫].

ણાનુબન્ધે પચ્ચયે પરે હનસ્સ ઘાતો હોતિ.

હનનં ઘાતો, વિહઞ્ઞનં વિઘાતો, ઉપહનનં ઉપઘાતો, પટિહનનં પટિઘાતો.

ઘકપચ્ચયે વુદ્ધિ નત્થિ, 'મનાનં નિગ્ગહીત'ન્તિ ધાત્વાનુબન્ધસ્સપિ નસ્સ નિગ્ગહીતં વગ્ગન્તો ચ, 'કગા ચજાનં ઘાનુબન્ધે'તિ ઘાનુબન્ધે પચ્ચયે પરે ધાત્વન્તાનઞ્ચ, જાનં ક, ગા હોન્તિ, નિપચ્ચતીતિ નિપકો.

ભન્જ-ભિજ્જને વિભાગે ચ, ભઞ્જનં ભઙ્ગો, વિભજ્જનં વિભઙ્ગો, વિભજીયન્તિ ધમ્મા એત્થ, એતેનાતિ વા વિભઙ્ગો, ખન્ધવિભઙ્ગો, ધાતુવિભઙ્ગો.

રન્જ-રાગે, રઞ્જનં રઙ્ગો, રઞ્જન્તિ સત્તા એત્થાતિ રઙ્ગો.

સન્જ-સઙ્ગે, સઞ્જનં સઙ્ગો, પસજ્જનં લગ્ગનં પસઙ્ગો, આસજ્જતીતિ આસઙ્ગો, ઉત્તરિ આસઙ્ગો ઉત્તરાસઙ્ગો.

સજ-સજ્જને, અતિસજ્જનં સમ્બોધનં અતિસગ્ગો, ગસ્સ દ્વિત્તં.

નિસ્સજ્જનં નિસ્સગ્ગો, પટિનિસ્સગ્ગો, વિસ્સજ્જનં વિસ્સગ્ગો, સંસજ્જનં મિસ્સીકરણં સંસગ્ગો, યુજ્જતિ એત્થાતિ યુગં, કલિયુગં, સકટયુગં, પિતામહયુગં, નિતુદનં નિતુદો, પનુદનં પનુદો, ઉદ્ધં ભિજ્જતીતિ ઉબ્ભિદો, કોવિદતીતિ કોવિદો, પકારેન કુજ્ઝતીતિ પકુધો, બુજ્ઝતીતિ બુધો-પણ્ડિતો, મુય્હતીતિ મોમૂહો, લોલુપ્પતીતિ લોલુપ્પો, આદિદ્વિત્તં ઓત્તઞ્ચ ઇચ્ચાદિ.

ઘણપચ્ચયે-પચનં પાકો, પચ્ચતીતિ વા પાકો, વિપાકો, વિવિચ્ચનં વિવેકો, સિઞ્ચનં સેકો, અભિસેકો, સોચનં સોકો, ચજનં ચાગો, ભજનં ભાગો, ભુઞ્જનં ભોગો, સહ ભોગો સમ્ભોગો, પરિભોગો, આભુજનં આભોગો, ઓભુજનં ઓભોગો.

યજ-પૂજાયં, યજનં યાગો, આમિસયાગો, ધમ્મયાગો, યુજ્જનં યોગો, પયોગો, આયોગો, વિયોગો, અનુયોગો, ઉપયુજ્જિતબ્બોતિ ઉપયોગો, લુજ્જતીતિ લોકો, મહાવુત્તિના ગસ્સ કત્તં, કામલોકો, રૂપલોકો, સંવિજ્જનં સંવેગો ઇચ્ચાદિ.

૭૮૭. અનઘણસ્વાપરીહિ ળો [ક॰ ૬૧૪; રૂ॰ ૫૮૧; ની॰ ૧૨૧૯].

આ, પરીહિ પરસ્સ દહસ્સ ળો હોતિ અન, ઘણપચ્ચયેસુ.

પરિદય્હનં પરિળાહો, 'દહસ્સ દસ્સ ડો'તિ વિકપ્પેન ડાદેસો, દય્હનં ડાહો, દાહો વા.

ઇતિ અઆદિપચ્ચયરાસિ.

અનપચ્ચયરાસિ

અથ અનપચ્ચયન્તા વુચ્ચન્તે.

૭૮૮. અનો.

ભાવે ચ છસુ કારકેસુ ચ ક્રિયત્થા અનપચ્ચયો હોતિ, આદન્તેસુ પરસ્સરલોપો, અલોપે યાગમો.

અક્ખાયતે અક્ખાનં, અક્ખાયતિ એતેનાતિ વા અક્ખાનં, ધમ્મસ્સ અક્ખાનન્તિ ધમ્મક્ખાનં, પટિસઙ્ખાયતિ પજાનાતિ એતેનાતિ પટિસઙ્ખાનં , સહ ગાયનં સજ્ઝાયનં, સહ ગાયન્તિ સજ્ઝાયન્તિ એત્થાતિ વા સજ્ઝાયનં, ઞાયતે ઞાણં, જાનાતીતિ વા ઞાણં, જાનન્તિ એતેનાતિ વા ઞાણં, પઞ્ઞાયતીતિ પઞ્ઞાણં, વિજાનાતીતિ વિઞ્ઞાણં, સઞ્ઞાણં, નસ્સ ણત્તં.

કારિતે-ઞાપનં, પઞ્ઞાપનં, વિઞ્ઞાપનં, સઞ્ઞાપનં.

જાનનં, પજાનનં, વિજાનનં, સઞ્જાનનં, પુબ્બસ્સરલોપો, ઠીયતે ઠાનં, તિટ્ઠતિ એત્થાતિ વા ઠાનં.

કારિતે-ઠાપનં, પતિટ્ઠાપનં.

તાયતિ રક્ખતીતિ તાણં, પરિત્તાણં, નસ્સ ણત્તં.

અવત્થાયતિ એત્થાતિ અવત્થાનં, દીયતે દાનં, દિય્યતિ એતેનાતિ વા દાનં, સમ્મા પદીયતિ અસ્સાતિ સમ્પદાનં, અપેચ્ચ આદદાતિ એતસ્માતિ અપાદાનં.

કારિતે-દાપનં, સમાદપનં.

પદહીયતે પધાનં, પદહન્તિ એતેનાતિ વા પધાનં, આધાનં, વિધાનં, નિધાનં, સન્નિધાનં.

કારિતે-સન્નિધાપનં.

પાનં, પટિભાનં, માણં, પમાણં, ઉપમાણં, પરિમાણં, નસ્સ ણત્તં.

યાયતિ એતેનાતિ યાનં, ઉય્યાનં, નિય્યાનં, વાયન્તિ ભવાભવં ગચ્છન્તિ એતેનાતિ વાનં, નત્થિ વાનં એત્થાતિ નિબ્બાનં, નિબ્બાયન્તિ એત્થાતિ વા નિબ્બાનં.

કારિતે-નિબ્બાપનં.

અવસાનં, ઓસાનં, પરિયોસાનં, પહાનં, પરિહાનં.

કારિતે-હાપનં, પરિહાપનં.

ઇવણ્ણેસુ-અયનં વિક્કયનં, વિક્કિણનં, ખયનં, ખિયનં, ખિય્યનં, ઇય, ઇય્યાદેસો, ચયનં, ચિનનં, આચિનનં, વિચિનનં, જયનં, વિજયનં, લીયન્તિ એત્થાતિ લેણં, નસ્સ ણત્તં.

પટિસલ્લીયન્તિ એત્થાતિ પટિસલ્લાનં, ઇસ્સ આત્તં. સેતિ એત્થાતિ સેનં, સયનં.

કારિતે-સયાપનં ઇચ્ચાદિ.

ઉવણ્ણેસુ-ચવનં, જવનં, અભિત્થવનં, ધુનનં, વિદ્ધુનનં, નિદ્ધુનનં, ભવનં, અભિભવનં, લવનં, લુનનં, સવનં, પસવનં ઇચ્ચાદિ.

એદન્તેસુ-અજ્ઝેનં, અજ્ઝાયનં, અપચાયનં, ઝાયતે ઝાનં, ઝાયતિ એતેનાતિ વા ઝાનં, પઠમજ્ઝાનં, દુતિયજ્ઝાનં, ઉજ્ઝાનં, નિજ્ઝાનં, અભિજ્ઝાનં, સાલિલાયનં, ચીવરવાયનં, ગિલાયતીતિ ગિલાનો ઇચ્ચાદિ.

'રા નસ્સ ણો'તિ સુત્તેન રકારમ્હા પરસ્સ નસ્સ ણો, કારણં, અધિકરીયતિ એત્થાતિ અધિકરણં, સઙ્ખરણં, અભિસઙ્ખરણં.

કારિતે-કારાપનં.

આકિરણં, વિક્કિરણં, ચરણં, જિરણં, તરણં, કઙ્ખાવિતરણં, અત્થરણં, આગન્ત્વા દહન્તિ એત્થ મતસરીરન્તિ આળહનંસુસાનં, દસ્સ ળો.

પસ્સીયતે પસ્સનં, દસ્સનં, સુટ્ઠુ પસ્સતીતિ સુદસ્સનોરાજા, સુટ્ઠુ પસ્સિતબ્બન્તિ સુદસ્સનં-દેવનગરં, સન્દસ્સનં, નિદસ્સનં, ધારણં, ઉદ્ધારણં, નિદ્ધારણં, આદિદીઘો.

પૂરણં, પરિપૂરણં, ફરણં, વિપ્ફરણં.

કારિતે-મારણં.

નિવારણં, સરણં, નિસ્સરણં, હરણં, આહરણં, નીહરણં ઇચ્ચાદિ.

સામઞ્ઞવિધાનત્તા સદ્દત્થ, કુજ્ઝનત્થ, ચલનત્થધાતૂહિ રુચ, જુત, વડ્ઢાદિધાતૂહિ ચ તસ્સીલાદીસુ અનો હોતિ, ઘોસતિ સીલેનાતિ ઘોસનો, ઘોસતિ ધમ્મેનાતિ ઘોસનો, ઘોસતિ સાધુકારેનાતિ ઘોસનો, કોધનો, દૂસનો, પદૂસનો, કોપનો, ચલનો, ફન્દનો, કમ્પનો, મણ્ડનો, ભૂસનો, વિભૂસનો, રોચનો, વિરોચનો, વેરોચનો, જોતનો, ઉજ્જોતનો, વડ્ઢનો, કરોતિ સીલેનાતિ કરણો. રાગો નિમિત્તકરણો, દોસો નિમિત્તકરણો, મોહો નિમિત્તકરણો [સં॰ નિ॰ ૪.૩૪૯] ઇચ્ચાદિ.

૭૮૯. કરા ણનો.

કરમ્હા કત્તરિ ણાનુબન્ધો અનો હોતિ.

કરોતિ અત્તનો ફલન્તિ કારણં.

૭૯૦. હાતો વીહિકાલેસુ.

વીહિસ્મિં કાલે ચ વત્તબ્બે હાધાતુમ્હા કત્તરિ ણાનુબન્ધો અનો હોતિ.

હાપેતીતિ હાયનો, વીહિવિસેસો વસ્સઞ્ચ. ''કુઞ્જરં સટ્ઠિહાયન''ન્તિ એત્થ વસ્સં હાયનન્તિ વુચ્ચતિ.

ઇતિ અનપચ્ચયરાસિ.

અકપચ્ચયરાસિ

અથ અકપચ્ચયન્તા વુચ્ચન્તે.

૭૯૧. આસીસાયમકો ['આસિંસામકો' (બહૂસુ)].

આસીસા વુચ્ચતિ પત્થના, આસીસાયં ગમ્યમાનાયં અકો હોતિ કત્તરિ.

જીવતૂતિ જીવકો, નન્દતૂતિ નન્દકો. ''જિનબુદ્ધિ, ધનભૂતિ, ભૂતો, ધમ્મદિન્નો, વડ્ઢમાનો''તિ એતે સદ્દા અઞ્ઞથા સિજ્ઝન્તિ, જિનો ઇમં બુજ્ઝતૂતિ જિનબુદ્ધિ, ધનં એતસ્સ ભવતિ વડ્ઢતીતિ ધનભૂતિ, ભવતિ વડ્ઢતીતિ ભૂતો, ધમ્મેન દિન્નો ધમ્મદિન્નો, યથા દેવદત્તો, બ્રહ્મદત્તો, વડ્ઢતીતિ વડ્ઢમાનોતિ.

'કત્તરિ લ્તુણકા'તિ ણકો, સો ચ સામઞ્ઞવિધાનત્તા અરહે સત્તિયં સીલે ધમ્મે સાધુકારે ચ સિજ્ઝતિ, અક્ખાયતીતિ અક્ખાયકો, 'આસ્સાણાપિમ્હિ યુક'ઇતિ યાગમો, અક્ખાતું અરહતિ, સક્કોતિ, અક્ખાનમસ્સ સીલં, ધમ્મો, અક્ખાનં સક્કચ્ચં કરોતીતિ અત્થો. કાલત્તયેપિ સિજ્ઝતિ, પુબ્બેપિ અક્ખાસિ, અજ્જપિ અક્ખાતિ, પચ્છાપિ અક્ખાયિસ્સતીતિ અત્થો. એવં સેસેસુ સામઞ્ઞવિધીસુ યથારહં વેદિતબ્બો.

ઇત્થિયં-'અધાતુસ્સ કે...'તિ સુત્તેન અકસ્સ અસ્સ ઇત્તં, અક્ખાયિકા-ઇત્થી, અક્ખાયકં-કુલં, સઞ્ઞાયકો, જાનાતીતિ જાનકો.

વિકરણપચ્ચયતો પરં નાગમે સતિ વિકરણસ્સ રસ્સો, જાનનકો, આજાનનકો, વિજાનનકો, સઞ્જાનનકો.

કારિતે-ઞાપેતીતિ ઞાપકો, વિઞ્ઞાપકો, સઞ્ઞાપકો.

નાગમે-ઞાપનકો, વિઞ્ઞાપનકો, સઞ્ઞાપનકો, અધિટ્ઠાતીતિ અધિટ્ઠાયકો, અધિટ્ઠાપેતીતિ અધિટ્ઠાપકો, દેતીતિ દાયકો, દાપેતીતિ દાપકો.

ણાપિમ્હિ યાગમો નત્થિ, સમાદપેતીતિ સમાદપકો, ઉભયત્થ રસ્સો. વિધેતીતિ વિધાયકો, પજહતીતિ પજહાયકો, અવહિય્યતીતિ ઓહિયકો, આસ્સ ઇત્તં ઇચ્ચાદિ.

ઇવણ્ણેસુ-અજ્ઝેતીતિ અજ્ઝાયકો, મન્તં અજ્ઝેતીતિ મન્તજ્ઝાયકો, કિણાતીતિ કાયકો, કિણાપેતીતિ કાયાપકો, આચિનાતીતિ આચિનકો, વિચિનકો, પરાજયતીતિ પારાજિકો, અલોપો, પુગ્ગલો, પરાજેતીતિ પારાજિકો, અલોપો કારિતલોપો ચ, ધમ્મો, ભાયાપેતીતિ ભયાનકો, નાગમો આદિરસ્સો ચ.

ભૂમિયં સેતીતિ ભૂમિસાયકો, સયાપેતીતિ સયાપકો, પાહેતીતિ પહિણકો ઇચ્ચાદિ.

ઉવણ્ણેસુ-પુનાતિ સોધેતીતિ પાવકો-અગ્ગિ, ભવતીતિ ભાવકો, વિભાવેતીતિ વિભાવકો, લુનાતીતિ લાવકો, સુણાતીતિ સાવકો-પુરિસો, સાવિકા-ઇત્થી, જુહોતીતિ હાવકો ઇચ્ચાદિ.

અપ-પાપુણને, પાપેતીતિ પાપકો, સમ્પાપેતીતિ સમ્પાપકો, ઉપાસતીતિ ઉપાસકો-પુરિસો, ઉપાસિકા-ઇત્થી, ઉપાસકં-કુલં, કરોતીતિ કારકો, કારિકા, કારકં, ઉપકારકો, કારેતીતિ કારાપકો, સઙ્ખરોતીતિ સઙ્ખારકો, અભિસઙ્ખારકો, ખિપતીતિ ખિપકો, ઉક્ખિપકો, નિક્ખિપકો, ખેપકો, ઉક્ખેપકો, નિક્ખેપકો, નાગમેખિપનકો.

ગણ્હાતીતિ ગાહકો, ગણ્હાપેતીતિ ગાહાપકો. એવં ગોપકો, પાદમૂલે ચરતીતિ પાદચારકો, પુપ્ફં ઓચિનાયતીતિ ઓચિનાયકો, એદન્તો ધાતુ.

છિન્દતીતિ છેદકો, છિન્દકો, છેદાપેતીતિ છેદાપકો, છિન્દાપકો, જનેતીતિ જનકો-પુરિસો, જનિકામાતા, જનકં-કમ્મં, કારિતલોપો.

ઝાપ-દાહે, ઝાપેતીતિ ઝાપકો.

ઞપ-પઞ્ઞાપને, પઞ્ઞપેતીતિ પઞ્ઞાપકો.

ઠાપ-ઠાને, પતિટ્ઠાપેતીતિ પતિટ્ઠાપકો.

ણાપ-પેસને , આણાપેતીતિ આણાપકો, તુદતીતિ તુદકો, સન્તુસ્સતીતિ સન્તુસ્સકો, વિસેસેન પસ્સતીતિ વિપસ્સકો, સન્દસ્સેતીતિ સન્દસ્સકો, દૂસેતીતિ દૂસકો, આદિદીઘો.

પચતીતિ પાચકો, પાચેતીતિ પાચાપકો, આપાદેતીતિ આપાદકો, નિપ્ફાદકો, સમ્પાદકો, પટિપજ્જકો, પટિપાદકો, પૂરેતીતિ પૂરકો, ગરુપન્તત્તા ન વુદ્ધિ.

કુસતીતિ કુસકો, તુદાદિત્તા ન વુદ્ધિ.

ભાજેતીતિ ભાજકો, ભિન્દતીતિ ભિન્દકો, ભેદકો, કારભેદકો, ભુઞ્જતીતિ ભુઞ્જકો, ભોજકો, ગામભોજકો, બુજ્ઝતીતિ બુજ્ઝકો, બોધકો, મરતીતિ મિચ્ચકો, મારેતીતિ મારકો, મુઞ્ચતીતિ મુઞ્ચકો, મોચકો, યાચતીતિ યાચકો, યજતીતિ યાજકો, યુઞ્જતીતિ યુઞ્જકો, અનુયુઞ્જકો, યોજકો, પયોજકો, યુજ્ઝતીતિ યુજ્ઝકો, યોધકો, રુન્ધતીતિ રુન્ધકો, અવરોધકો, વચતીતિ વાચકો, ઓવદતીતિ ઓવાદકો, ઓવજ્જકો, વીણં વાદેતીતિ વીણાવાદકો, ભેરિવાદકો, ગરું અભિવાદેતીતિ અભિવાદકો, વિદતિજાનાતીતિ વેદકો, વિન્દતિ પટિલભતીતિ વિન્દકો, અનુવિજ્જતિ વિચારેતીતિ અનુવિજ્જકો, પટિસંવેદેતીતિ પટિસંવેદકો, વિજ્ઝતીતિ વેધકો, અક્ખિં વિજ્ઝતીતિ અક્ખિવેધકો, પત્તં વિજ્ઝતીતિ પત્તવેધકો.

બહુલાધિકારા કમ્મેપિ દિસ્સતિ, અન્તરે વાસીયતિ નિવાસીયતીતિ અન્તરવાસકો, પસીદતીતિ પસીદકો, પસાદકો વા, દીપપ્પસાદકો, ઉદકપ્પસાદકો, સિબ્બતીતિ સિબ્બકો, સેવતીતિ સેવકો, હનતીતિ ઘાતકો, ગાવો હનતીતિ ગોઘાતકો, હનસ્સ ઘાતો. હરતીતિ હારકો.

કમ્મે – ''પાદેહિ પહરીયતીતિ પાદપહારકો''તિ વુત્તિયં વુત્તં. તિતિક્ખતીતિ તિતિક્ખકો, તિકિચ્છતીતિ તિકિચ્છકો, વીમંસતીતિ વીમંસકો, બુભુક્ખતીતિ બુભુક્ખકો, પબ્બતાયતીતિ પબ્બતાયકો ઇચ્ચાદિ.

ઇતિ અકપચ્ચયરાસિ.

ઇવણ્ણન્તરૂપરાસિ

અથ ઇવણ્ણન્તરૂપાનિ વુચ્ચન્તે.

૭૯૨. દાધાત્વિ [ક॰ ૫૫૧; રૂ॰ ૫૯૮; ની॰ ૧૧૩૮].

દા, ધાહિ ભાવકારકેસુ ઇપચ્ચયો હોતિ.

પઠમં ચિત્તેન આદીયતીતિઆદિ, તણ્હાદિટ્ઠીહિ ઉપાદીયતીતિ ઉપાદિ, ખન્ધુપાદિ, કિલેસુપાદિ, વિધાનં વિધિ, વિધિય્યતિ એતેનાતિ વિધિ, નિધિય્યતીતિ નિધિ, સન્ધિયતે સન્ધિ, અભિસન્ધિ, પટિસન્ધિ, સન્નિદહનં સન્નિધિ, સમાધાનં સમાધિ, સમાદહન્તિ એતેનાતિ સમાધિ, પણિદહનં પણિધિ, ઓધિ, અવધિ, ઉપનિધિ, પટિનિધિ, ઉદકં દહતિ તિટ્ઠતિ એત્થાતિ ઉદધિ, મહન્તો ઉદધિ મહોદધિ, વાલાનિ દહન્તિ તિટ્ઠન્તિ એત્થાતિ વાલધિ.

૭૯૩. ઇકિતી સરૂપે [ક॰ ૬૬૯; રૂ॰ ૬૭૯; ની॰ ૧૩૧૫].

ધાતૂનં સુતિસઙ્ખાતે સરૂપે વત્તબ્બે ક્રિયત્થા પરં ઇ, કિ, તિપચ્ચયા હોન્તિ.

અવણ્ણુપન્તેહિ ઇ, ગમિ, પચિ ઇચ્ચાદિ.

ઉવણ્ણુપન્તેહિ કિ, બુધિ, રુધિ ઇચ્ચાદિ.

કેહિચિતિ, કરોતિસ્સ, અત્થિસ્સ ઇચ્ચાદિ.

૭૯૪. સીલાભિક્ખઞ્ઞાવસ્સકેસુ ણી [ક॰ ૫૩૨, ૬૩૬; રૂ॰ ૫૯૦, ૬૫૯; ની॰ ૧૧૧૪, ૧૨૪૫].

સીલં વુચ્ચતિ પકતિચરિયા, અભિક્ખણમેવ અભિક્ખઞ્ઞં, પુનપ્પુનક્રિયા, આયતિં અવસ્સંભાવી અવસ્સકં નામ, સીલગ્ગહણેન ધમ્મ, સાધુકારાપિ સઙ્ગય્હન્તિ, એતેસુ સીલાદીસુ ક્રિયાવિસેસેસુ ગમ્યમાનેસુ કત્તરિ ણી હોતિ. આદન્તેસુ 'આસ્સાણાપિમ્હિ યુક'ઇતિ યાગમો.

અક્ખાયતીતિ અક્ખાયી, અક્ખાયનસીલો, અક્ખાયનધમ્મો, અક્ખાને સક્કચ્ચકારિતા યુત્તોતિ અત્થો. કાલત્તયેપિ સિજ્ઝતિ સામઞ્ઞવિધાનત્તા.

અવસ્સકં પન અનાગતમેવ, ધમ્મક્ખાયી-પુરિસો, ધમ્મક્ખાયિની-ઇત્થી, ધમ્મક્ખાયિ-કુલં, ગીતં અભિણ્હં ગાયતીતિ ગીતગાયી, કપ્પં અવસ્સં ઠાસ્સતીતિ કપ્પટ્ઠાયી, સંવટ્ટમાનં અસઙ્ખ્યેય્યં ઠાસ્સતીતિ સંવટ્ટટ્ઠાયી. એવં વિવટ્ટટ્ઠાયી.

અદિન્નં આદદાતિ સીલેનાતિ અદિન્નાદાયી. તથા દિન્નમેવ આદદાતીતિ દિન્નાદાયી, અન્નં દદાતિ સીલેનાતિ અન્નદાયી.

દા-સુપ્પને. નિદ્દાયનસીલો નિદ્દાયી, મજ્જં પિવનસીલો મજ્જપાયી, મજ્જં અભિણ્હં પિવતીતિ મજ્જપાયી, સીઘં યાયનસીલો સીઘયાયી, સસઙ્ખારેન સપ્પયોગેન અવસ્સં પરિનિબ્બાયિસ્સતીતિ સસઙ્ખારપરિનિબ્બાયી. તથા

અસઙ્ખારપરિનિબ્બાયી, આયુકપ્પસ્સ અન્તરે વેમજ્ઝે અવસ્સં પરિનિબ્બાયિસ્સતીતિ અન્તરાપરિનિબ્બાયી, આયુકપ્પપરિયોસાનં ઉપહચ્ચ અવસ્સં પરિનિબ્બાયિસ્સતીતિ ઉપહચ્ચપરિનિબ્બાયી ઇચ્ચાદિ.

ઇવણ્ણેસુ-મન્તં નિચ્ચકાલં અજ્ઝાયતીતિ મન્તજ્ઝાયી, ધમ્મજ્ઝાયી, ધઞ્ઞં નિચ્ચકાલં વિક્કિણાતીતિ ધઞ્ઞવિક્કાયી, ભાયનસીલો ભાયી, ભૂમિયં સયનસીલો, ભૂમિયં વા નિચ્ચકાલં સયતીતિ ભૂમિસાયી, કણ્ટકે અપસ્સયનસીલો કણ્ટકાપસ્સયી ઇચ્ચાદિ.

એદન્તાપિ ઇધ વત્તબ્બા, ઉદ્ધં વદ્ધનસીલો ઉદાયી, વુદ્ધેસુ અપચાયનસીલો વુદ્ધાપચાયી. એવં જેટ્ઠાપચાયી, ઝાયનસીલો, ઝાયનધમ્મો, ઝાયને સક્કચ્ચકિરિયાયુત્તોતિ ઝાયી, નિચ્ચકાલં ઝાયતીતિ વા ઝાયી, પજ્ઝાયી, ઉજ્ઝાયી, નિજ્ઝાયી, અભિજ્ઝાયી, ભાયનસીલો ભાયી, તિણં અભિણ્હં લાયતીતિ તિણલાયી, તન્તં નિચ્ચકાલં વાયતીતિ તન્તવાયી, પલાયનસીલો પલાયી, ન પલાયી અપલાયી ઇચ્ચાદિ.

ઉવણ્ણેસુ-યથાભૂતં અત્થં વિભાવનસીલો વિભાવીપુરિસો, વિભાવિની-ઇત્થી, આયતિં અવસ્સં ભવિસ્સતીતિ ભાવી, સાલિં લુનાતિ સીલેનાતિ સાલિલાવી ઇચ્ચાદિ.

બ્યાપનસીલો બ્યાપી, કામેતિ ઇચ્છતિ સીલેનાતિ કામી, ધમ્મકામી, અત્થકામી, કરણસીલો કારી, પાપકારી, પુઞ્ઞકારી.

અવસ્સં આગમિસ્સતીતિ આગામી. રસ્સત્તે-આગમિનીરત્તિ, આગમિની-પુણ્ણમાસી, આચયં વટ્ટં ગચ્છતિ સીલેનાતિ આચયગામી, અપચયં વિવટ્ટં ગચ્છતિ સીલેનાતિ અપચયગામી, સકિં અવસ્સં આગમિસ્સતીતિ સકદાગામી. તથા ન આગમિસ્સતીતિ અનાગામી.

આધાનં વુચ્ચતિ દળ્હટ્ઠિતિ, આધાનં કત્વા ગહણસીલો આધાનગાહી, દળ્હગાહી, ધમ્મં ચરતિ સીલેનાતિ ધમ્મચારી, બ્રહ્મં સેટ્ઠં ચરતિ સીલેનાતિ બ્રહ્મચારી.

અપિચેત્થ ધમ્મો નામ કુલાચારધમ્મો, તં ધમ્મં ચરામીતિ દળ્હં ગણ્હિત્વા યાવ ન વિજહતિ, તાવ અવીતિક્કમનટ્ઠેન ધમ્મં ચરતિ સીલેનાતિ ધમ્મચારી નામ. તથાચરન્તો ચ અન્તરાવીતિક્કમનીયવત્થુસમાયોગે સતિ તં ધમ્મં અપતમાનં કત્વા ધારેન્તો સંવરણટ્ઠેન ધમ્મં ચરતિ ધમ્મેનાતિ ધમ્મચારી નામ, તથાધારેન્તો ચ તં ધમ્મં અત્તુક્કંસન, પરવમ્ભનાદીહિ પાપધમ્મેહિ અનુપક્કિલિટ્ઠઞ્ચ અપ્પિચ્છતાદીહિ સન્તગુણેહિ સુપરિયોદાતઞ્ચ કરોન્તો પરિયોદાપનટ્ઠેન ધમ્મં ચરતિ સાધુકારેનાતિ ધમ્મચારી નામ.

બ્રહ્મં વુચ્ચતિ તતો સેટ્ઠતરં સિક્ખાપદસીલં, તમ્પિ ગણ્હિત્વા અવિજહન્તો અન્તરા ચ અપતમાનં કત્વા ધારેન્તો અનુપક્કિલિટ્ઠં સુપરિયોદાતઞ્ચ કરોન્તો તિવિધેન અત્થેન બ્રહ્મચારી નામ, સમાદાન, સમ્પત્ત, સમુચ્છેદવિરતીનં વસેન વિયોજેતું વટ્ટતિ, યો પન ગણ્હન્તો તથા ન ધારેતિ, ધારેન્તો વા ઉપક્કિલિટ્ઠં કરોતિ, સો એકદેસેન અત્થેન બ્રહ્મચારી નામ.

યો પન તિવિધેન અત્થેન મુત્તો હુત્વા કદાચિ તં ધમ્મં ચરતિ, તસ્સ ચરણકિરિયા તસ્સીલકિરિયા ન હોતિ, સો ધમ્મચારીતિ ન વુચ્ચતિ, એતેનુપાયેન સેસેસુ પાપ, કલ્યાણભૂતેસુ તસ્સીલપદેસુ અત્થવિભાગો વેદિતબ્બો.

બ્રહ્મચારિની-ઇત્થી, વિસેસેન દસ્સનસીલો વિપસ્સી, અત્થદસ્સી, ધમ્મદસ્સી, પિયદસ્સી, સુદસ્સી, દુસ્સનસીલો દુસ્સીમારો, ધારણસીલો ધારી, ઇણધારી, છત્તધારી, ભુસં નહનસીલો ઉપનાહી, પરિનિટ્ઠિતપચ્ચયેકદેસત્તા આયતિં અવસ્સં ઉપ્પજ્જિસ્સતીતિ ઉપ્પાદી, ઉપ્પાદિનો ધમ્મા [ધ॰ સ॰ તિકમાતિકા ૧૭].

ભર-ધારણે, માલં નિચ્ચકાલં ભરતીતિ માલભારી, ભાજનસીલો ભાજી, ઉણ્હં ભુઞ્જનસીલો ઉણ્હભોજી, અત્તાનં મઞ્ઞતિ સીલેનાતિ અત્તમાની, અત્તાનં પણ્ડિતં મઞ્ઞતીતિ પણ્ડિતમાની, લભનસીલો લાભી, વચનસીલો વાચી. એવં વાદી, અત્થવાદી, ધમ્મવાદી, યુત્તવાદી, મુત્તવાદી, વિભજ્જવાદી, નિચ્ચં વસતીતિ વાસી, ગામવાસી, નગરવાસી, ભારં વહનસીલો ભારવાહી , ધમ્મં પઞ્ઞં અનુસરતિ અનુગચ્છતીતિ ધમ્માનુસારી. એવં સદ્ધાનુસારી, વિરૂપં પાપપક્ખં પટિમુખં અભિણ્હં સરતિ ચિન્તેતીતિ વિપ્પટિસારી, પાણં હનતિ સીલેનાતિ પાણઘાતી, હનસ્સ ઘાતો.

હરિતબ્બં સબ્બં હરતિ સીલેનાતિ હારહારી ઇચ્ચાદિ.

‘કગા ચજાન’ન્તિ સુત્તવિભત્તિયા અધાનુબન્ધેપિ ચજાનં કગાદેસો, સમં વિપાચેતીતિ સમવેપાકી-ઉદરગ્ગિ, સમવેપાકિની-ગહણી, ઉપધિ ફલં વિપચ્ચતીતિ ઉપધિવેપાકિની, સોચનસીલો સોકી, સોકિની-પજા, મુત્તો હુત્વા ચજનસીલો મુત્તચાગી, સંવિભાજનસીલો સંવિભાગી, કામસુખં ભુઞ્જનસીલો કામભોગી, વિસું અવિભત્તં ભોગં ભુઞ્જનસીલો અપટિવિભત્તભોગી, યુઞ્જનસીલો યોગી ઇચ્ચાદિ.

૭૯૫. આવી [ક॰ ૫૩૨; રૂ॰ ૫૯૦; ની॰ ૧૧૧૪].

આવી હોતિ કત્તરિ.

ભયં દસ્સનસીલો ભયદસ્સાવી.

ઇતિ ઇવણ્ણન્તરૂપરાસિ.

ઉવણ્ણન્તરૂપરાસિ

૭૯૬. ભઙ્ગુ ભીરૂ ભાસુ અસ્સવા.

એતે સદ્દા મહાવુત્તિના સીલાદીસુ નિપચ્ચન્તે.

ભન્જ-વિનાસે, પભઞ્જનસીલો પભઙ્ગુ-સઙ્ખતધમ્મો.

ભી-ભયે, ભાયનસીલો ભીરૂ.

ભા-દિત્તિયં, ઓભાસનસીલો ભાસુ-પભા, જેટ્ઠવચનં આદરેન સુણાતિ સીલેનાતિ અસ્સવો-પુત્તો, અસ્સવાભરિયા.

૭૯૭. વિદા કૂ [ક॰ ૫૩૫; રૂ॰ ૫૯૩; નીᵒ ૧૧૧૯].

વિદમ્હા કૂ હોતિ કત્તરિ.

વિદતિ સીલેનાતિ વિદૂ, લોકવિદૂ, પરચિત્તવિદૂ. ઇત્થિયં પરચિત્તવિદુની.

૭૯૮. વિતો ઞાતો [ક॰ ૫૩૫; રૂ॰ ૫૯૩; નીᵒ ૧૧૧૯].

વિપુબ્બા ઞાતો કૂ હોતિ કત્તરિ.

વિજાનનસીલો વિઞ્ઞૂ.

૭૯૯. કમ્મા [ક॰ ૫૩૫; રૂ॰ ૫૯૩; નીᵒ ૧૧૧૯].

કમ્મુપપદા ઞાતો કૂ હોતિ કત્તરિ.

સબ્બં જાનાતિ સીલેનાતિ સબ્બઞ્ઞૂ, રત્તઞ્ઞૂ, અત્થઞ્ઞૂ, ધમ્મઞ્ઞૂ, કાલઞ્ઞૂ, સમયઞ્ઞૂ.

૭૮૦. ગમા રૂ [ક॰ ૫૩૪; રૂ॰ ૫૯૨; નીᵒ ૧૧૧૮].

કમ્મુપપદા ગમમ્હા રૂ હોતિ કત્તરિ. 'રાનુબન્ધેન્તસરાદિસ્સા'તિ સબ્બધાત્વન્તલોપો.

પારં ગચ્છતિ સીલેનાતિ પારગૂ, વેદં વુચ્ચતિ અગ્ગમગ્ગઞાણં, વેદં ગચ્છતીતિ વેદગૂ, અદ્ધાનં ગચ્છતીતિ અદ્ધગૂ.

ઇતિ ઉવણ્ણન્તરૂપરાસિ.

ઇત્થિલિઙ્ગરૂપરાસિ

અથ ઇત્થિલિઙ્ગરૂપાનિ વુચ્ચન્તે.

૮૦૧. ઇત્થિયમણતિકયકયા ચ [ક॰ ૫૫૩; રૂ॰ ૫૯૯; નીᵒ ૧૧૪૦; '...ક્તિ...' (બહૂસુ)].

ઇત્થિલિઙ્ગે વત્તબ્બે ભાવકારકેસુ અ, ણ,તિ, ક, યક, યપચ્ચયા ચ અનો ચ હોતિ.

ક , અ, ણ, યક, ય, અનઇચ્ચેતેહિ 'ઇત્થિયમત્વા'તિ આપચ્ચયો.

કમ્હિ તાવ-અત્તનિ નિસિન્નં ગૂહતિ સંવરતીતિ ગુહા, અત્તાનં વા પરં વા દૂસેતીતિ દૂસા-ધુત્તિત્થી.

મુદ-હાસે, મોદનં મુદા, પમુદા, સુજ્ઝતિ એતાયાતિ સુધા, વસું રતનં ધારેતીતિ વસુધા ઇચ્ચાદિ.

અમ્હિ-સઞ્ઞાયન્તિ એતાયાતિ સઞ્ઞા. તથા સઙ્ખ્યા, પજાનાતીતિ પઞ્ઞા, આજાનાતીતિ અઞ્ઞા, સઞ્જાનાતીતિ સઞ્ઞા, સઞ્જાનન્તિ એતાયાતિ વા સઞ્ઞા, સઞ્જાનનં વા સઞ્ઞા, અભિજાનનં અભિઞ્ઞા, પટિજાનનં પટિઞ્ઞા,

પરિચ્છિજ્જ જાનનં પરિઞ્ઞા, પટિચ્ચ તિટ્ઠતિ એત્થાતિ પતિટ્ઠા.

થા-ઠાને, અવધિભાવેન ઠાતિ તિટ્ઠતીતિ અવત્થા, ઉપાદીયતીતિ ઉપાદા-પઞ્ઞત્તિ, અઞ્ઞમઞ્ઞં ઉપેચ્ચ નિસ્સાય ચ ધિય્યતીતિ ઉપનિધા-પઞ્ઞત્તિયેવ, સદ્દહનં સદ્ધા, સદ્દહન્તિ એતાયાતિ વા સદ્ધા, વિસિટ્ઠં કત્વા અત્તાનં દહન્તિ એતાયાતિ વિધા-માનો, ભાતિ દિબ્બતીતિ ભા-નક્ખત્તં, પભા, આભા, નિભા, ઉપમીયતે ઉપમા.

ઝે-ચિન્તાયં, પજ્ઝાયનં પજ્ઝા, વજ્જાવજ્જં ઉપજ્ઝાયતિ પેક્ખતીતિ ઉપજ્ઝા, અભિમુખં ઝાયનં અભિજ્ઝા.

આસ-પત્થનાયં, આસીસનં આસા, પચ્ચાસીસનં પચ્ચાસા.

આસ-ઉપવેસને, અચ્છનં અચ્છા.

ઇક્ખ-દસ્સન’ઙ્કેસુ, અપેક્ખનં અપેક્ખા, ઉપેક્ખનં ઉપેક્ખા, ઉપપરિક્ખનં ઉપપરિક્ખા, ઇચ્છનં ઇચ્છા, બ્યાપિતું ઇચ્છા વિચ્છા.

ઇસ્સ-ઉસ્સુય્યિયે, ઇસ્સનં ઇસ્સા.

ઈહ-બ્યાપારે, ઈહનં ઈહા.

ઉછિ-ઉચ્છે , ઉચ્છનં ઉચ્છા.

એલ-કમ્પને, એલયતીતિ એલા-દોસો.

ઓજ-થમ્ભને તેજને ચ, ઓજેતિ તંસમઙ્ગિને સત્તે સઙ્ખારે ચ સમુપત્થમ્ભતિ સમુત્તેજેતીતિ વા ઓજા.

કલ-સઙ્ખ્યાને, કલીયતીતિ કલા, ખમનં ખમા, ગજ્જન્તિ એતાયાતિ ગદા, ગિરીયતિ કથીયતીતિ ગિરા-વાચા, ઘટીયતિ સઙ્ઘટીયતિ એત્થાતિ ઘટા-યૂથો, ભુસો ચારેતિ પરિચારેતીતિ અચ્છરા-દેવી, મહાવુત્તિના ચસ્સ છો, જટતીતિ જટા, અન્તોજટા બહિજટા [સં॰ નિ॰ ૧.૨૩], જિય્યન્તિ એતાયાતિ જરા, જિરણં વા જરા, આપજ્જતિ અજ્ઝાપજ્જતીતિ આપદા, સમ્પજ્જનં સમ્પદા, ઉપરિભાવં સુટ્ઠુ પજ્જન્તિ પાપુણન્તિ એતાયાતિ ઉપસમ્પદા, પટિપજ્જનં પટિપદા, પટિપજ્જન્તિ ઉપરિવિસેસં એતાયાતિ વા પટિપદા, સુખપ્પટિપદા, દુક્ખપ્પટિપદા, પટિસંભિજ્જન્તિ અત્થાદીસુ ઞાણપ્પભેદં ગચ્છન્તિ એતાયાતિ પટિસમ્ભિદા, અત્થપટિસમ્ભિદા, ધમ્મપટિસમ્ભિદા, નિરુત્તિપટિસમ્ભિદા, પટિભાનપટિસમ્ભિદા.

ભિક્ખ-યાચને, ભિક્ખીયતેતિ ભિક્ખા.

સિક્ખ-ઘટને, સિક્ખનં સિક્ખા, સિક્ખન્તિ ઘટેન્તિ સેક્ખા જના એત્થાતિ સિક્ખા, અધિસીલસિક્ખા, અધિચિત્તસિક્ખા, અધિપઞ્ઞાસિક્ખા ઇચ્ચાદિ.

તિતિક્ખનં તિતિક્ખા, વીમંસનં વીમંસા, તિકિચ્છનં તિકિચ્છા, વિગતા તિકિચ્છા એતિસ્સાતિ વિચિકિચ્છા, ભોત્તું ઇચ્છા બુભુક્ખા, બુભોક્ખા વા, ઘસિતું ઇચ્છા જિઘચ્છા, પાતું પરિભુઞ્જિતું ઇચ્છા પિપાસા, હરિતું ઇચ્છા

જિગીસા, વિજેતું ઇચ્છા વિજિગીસા, હન્તું ઇચ્છા જિઘંસા ઇચ્ચાદિ.

ણમ્હિ-અર-ગતિયં, અરતિ સીઘં વિજ્ઝમાના ગચ્છતીતિ આરાવેધકો, કરોન્તિ નાનાકમ્મકારણાયો એત્થાતિ કારા-અદ્દુ , જિય્યન્તિ એતાયાતિ જારા, તરતિ સીઘતરં ગચ્છતીતિ તારા, ભાસન્તિ એતાયાતિ ભાસા, ધારેતિ સીઘં વહતીતિ ધારા, ખગ્ગધારા, વુટ્ઠિધારા, મયતિ વિવિધાકારં ગચ્છતિ એતાયાતિ માયા, લિખીયતે લેખા, વુચ્ચતેતિ વાચા, હરતિ મનોરમં પવત્તેતીતિ હારા-મુત્તાવલિ ઇચ્ચાદિ.

યક્પચ્ચયે-સહ કથનં સાકચ્છા, તથનં તચ્છા, નિપજ્જનં નિપજ્જા, વિદતિ જાનાતીતિ વિજ્જા, વિદન્તિ જાનન્તિ એતાયાતિ વા વિજ્જા, વિજ્જાપટિપક્ખા અવિજ્જા, નિસજ્જનં નિસજ્જા.

ઇધ-ઇજ્ઝને, સમિજ્ઝનં સમિજ્ઝા.

સિધ-નિપ્ફત્તિયં, સિજ્ઝનં સિજ્ઝા ઇચ્ચાદિ.

યમ્હિ-મજ-સંસુદ્ધિયં, સમ્મજ્જનં સમ્મજ્જા, અપેચ્ચ વજનં ગમનં પબ્બજ્જા, ચરણં ચરિયા, પરિચરણં પારિચરિયા, ‘ઊબ્યઞ્જનસ્સા’તિ ઈઆગમો રસ્સો ચ.

જાગર-નિદ્દક્ખયે, જાગરણં જાગરિયા, સેતિ એત્થાતિ સેય્યા, દ્વિત્તં.

અનમ્હિ-સહ ગાયન્તિ સજ્ઝાયન્તિ એત્થાતિ સજ્ઝાયના, ઠાપીયતે પતિટ્ઠીયતે પતિટ્ઠાના, પાપીયતે પાપના, સમ્પાપના, પરિસમાપના, ઉપાસીયતે ઉપાસના, પયિરૂપાસના, એસીયતે એસના, પરિયેસના, કામેસના, ભવેસના, બ્રહ્મચરિયેસના, છેજ્જભેજ્જાદિકસ્સ કમ્મસ્સ કરણં કમ્મકારણા, આદિવુદ્ધિ, દ્વત્તિંસ કમ્મકારણા.

ચિતિ-ચેતાયં, ચેતેન્તિ સમ્પયુત્તા ધમ્મા એતાયાતિ ચેતના, ચિન્તીયતે ચિન્તના, ઠપીયતે ઠપના, દીપીયતે દીપના, વિપસ્સન્તિ એતાયાતિ વિપસ્સના, સન્દસ્સીયતે સન્દસ્સના, દેસીયતે દેસના, દેસીયતિ એતાયાતિ વા દેસના, પત્થીયતે પત્થના, ફરીયતે ફરણા, કુસીયતે કુસના, ભાવીયતે ભાવના, વિભાવના, સમ્ભાવના, મન્તીયતે મન્તના, નિમન્તના , આમન્તના, પુનપ્પુનં મોદન્તિ એતાયાતિ અનુમોદના, યાચીયતે યાચના, આદરેન યાચના આયાચના, યોજીયતે યોજના.

રચ-વિધાને, રચીયતે રચના, આરચના, વિરચના.

વદ્દ-વદ્દને, આવદ્દના, વિવદ્દના, વેદીયતે વેદના.

વર-ઇચ્છાયં, પવારીયતે ઇચ્છાપીયતે પવારણા, વાસીયતે વાસના, આસીસીયતે આસીસના, હિંસીયતે હિંસના ઇચ્ચાદિ.

તિમ્હિ-બહુલાધિકારા અનિત્થિયમ્પિતિ હોતિ, ગાયનં ગીતિ, સહ ગાયનં સઙ્ગીતિ, દુગ્ગીતિ, અનુગીતિ, અયં અમ્હાકં અબ્ભન્તરિમોતિ ઞાયતીતિ ઞાતિ, જાનનં ઞત્તિ, દ્વિત્તં, ઠાનં ઠિતિ.

દા-અવખણ્ડને, દીયતિ એતાયાતિ દત્તિ, દ્વિત્તં, ધારેતીતિ ધાતિ, દહનં અકમ્પનં ધીતિ, સમાદહનં સમાધીતિ, મહાવુત્તિના આસ્સં ઈત્તં, દ્વિત્તે ધસ્સ દત્તં રસ્સો ચ, દીધિતિ-રંસિ.

નિબ્બાયનં નિબ્બુતિ, આસ્સ ઉત્તં, સહ અયનં સમિતિ, એતિ આગચ્છતીતિ ઈતિ-ઉપદ્દવો, વિચિનનં વિચિતિ, વિજયનં વિજિતિ, નીયતિ ઞાયતિ એતાયાતિ નીતિ, લોકનીતિ, ધમ્મનીતિ, સદ્દનીતિ, ભવં નેતીતિ ભવનેત્તિ, વુદ્ધિ દ્વિત્તઞ્ચ, સદ્ધમ્મનેત્તિ, પિનયતીતિ પીતિ, ભાયનં ભીતિ, ચવનં ચુતિ, જવનં જુતિ, થવનં થુતિ, અભિત્થુતિ, પવનં પૂતિ, ભવનં ભૂતિ, સુટ્ઠુ ભવતીતિ સુભૂતિ, વિભવનં વિભૂતિ, સુટ્ઠુ મુનનં બન્ધનં સમ્મુતિ, સવનં સુતિ, સુય્યતેતિ વા સુતિ, પસુતિ, ઉપસુતિ, હૂયતેતિ હુતિ, આનેત્વા હુતબ્બાતિ આહુતિ, ચાયનં પૂજનં ચિતિ, દ્વિત્તે-ચિત્તિ, અપચિતિ, એસ્સ અત્તં, નિજ્ઝાયનં નિજ્ઝત્તિ.

મહાવુત્તિના તકારે કરસ્સ કુત્તં, ક્રિયા કુત્તિ, સરકુત્તિ, ઇત્થિકુત્તં, પુરિસકુત્તં, જનેતીતિ જનેત્તિ, ઈઆગમસ્સ એત્તં , બન્ધીયતેતિ બન્ધતિ, પજ્જતીતિ પત્તિ, પદાતિ વા, ઈઆગમસ્સ આત્તં, વસન્તિ એત્થાતિ વસતિ-ગેહં, વસનં વા વસતિ ઇચ્ચાદિ.

૮૦૨. જાહાહિ નિ.

એતેહિ નિ હોતિ.

જા-હાનિયં, જિય્યતે જાનિ, ધનજાનિ, ભોગજાનિ, મહન્તી જાનિ અસ્સાતિ મહાજાનિયો, હિય્યતે હાનિ, વણ્ણહાનિ, બલહાનિ, આયુહાનિ, અવહાનિ, પરિહાનિ.

૮૦૩. કરા રિરિયો [ક॰ ૫૫૪; રૂ॰ ૬૦૧; ની॰ ૧૧૪૧].

કરમ્હા ઇત્થિયં રિરિયો હોતિ.

કરીયતે કિરિયા, નિપાતનેન ક્રિયાતિ સિજ્ઝતિ.

ઇતિ ઇત્થિલિઙ્ગરૂપરાસિ.

રીરિક્ખાદિપચ્ચયરાસિ

૮૦૪. સમાનઞ્ઞભવન્તયાદિતૂપમાના દિસા કમ્મે રીરિક્ખકા [ક॰ ૬૪૨; રૂ॰ ૫૮૮; ની॰ ૧૨૬૯].

સમાનો ચ અઞ્ઞો ચ ભવન્તો ચ યાદિ ચ એતેહિ ઉપમાનભૂતેહિ પરં દિસમ્હા કમ્મેરી ચ રિક્ખો ચ કો ચાતિ એતે પચ્ચયા હોન્તિ, રી, રિક્ખેસુ ‘રાનુબન્ધેન્તસરાદિસ્સા’તિ સુત્તેન દિસસ્સ અન્તસ્સરાદીનં લોપો, કાનુબન્ધો અવુદ્ધત્થો, ‘રીરિક્ખકેસુ’ઇચ્ચાદીહિ સમાસસુત્તેહિ પુબ્બપદાનં રૂપં સાધેતબ્બં.

ય, ત, એત, ઇમ, કિં, તુમ્હ, અમ્હ, ભવન્ત, સમાન, અઞ્ઞ.

યો વિય દિસ્સતીતિ યાદી, યાદિક્ખો, યાદિસો, યં વિય નં પસ્સન્તીતિ યાદી, યે વિય દિસ્સન્તીતિ યાદિનો, ઇત્થિયં-યા વિય દિસ્સતીતિ યાદિની, યાદિક્ખા, યાદિક્ખી, યાદિસા, યાદિસી, યા વિય દિસ્સન્તીતિ યાદિનિયો, યાદિક્ખાયો, યાદિક્ખિયો, યાદિસાયો, યાદિસિયો. એવં સેસેસુપિ.

સો વિય દિસ્સતીતિ તાદી, તાદિક્ખો, તાદિસો.

એસો વિય દિસ્સતીતિ એદી, એદિક્ખો, એદિસો, એતાદી, એતાદિક્ખો, એતાદિસો વા.

અયં વિય દિસ્સતીતિ ઈદી, ઈદિક્ખો, ઈદિસો.

કો વિય દિસ્સતીતિ કીદી, કીદિક્ખો, કીદિસો.

ત્વં વિય દિસ્સતીતિ તાદી, તાદિક્ખો, તાદિસો.

અહં વિય દિસ્સતીતિ માદી, માદિક્ખો, માદિસો.

બહુત્તે પન તુમ્હે વિય દિસ્સન્તીતિ તુમ્હાદી, તુમ્હાદિક્ખો, તુમ્હાદિસો.

અમ્હે વિય દિસ્સન્તીતિ અમ્હાદી, અમ્હાદિક્ખો, અમ્હાદિસો.

ભવં વિય દિસ્સતીતિ ભવાદી, ભવાદિક્ખો, ભવાદિસો.

સમાનો વિય દિસ્સતીતિ સદી, સદિક્ખો, સદિસો.

અઞ્ઞો વિય દિસ્સતીતિ અઞ્ઞાદી, અઞ્ઞાદિક્ખો, અઞ્ઞાદિસો.

ઇત્થિયં-યા વિય દિસ્સતીતિ યાદિસા-ઇત્થી, યાદિસી-ઇત્થી. તાદિસા-ઇત્થી, તાદિસી-ઇત્થી ઇચ્ચાદિ.

૮૦૫. **વમાદીહિ થુ** [ક॰ ૬૪૪; રૂ॰ ૬૬૧; ની॰ ૧૨૭૧-૩; 'વમાદીહ્યથુ' (બહૂસુ)].

વમાદીહિ ભાવકારકેસુ થુ હોતિ.

વમીયતેતિ વમથુ, દવીયતેતિ દવથુ ઇચ્ચાદિ.

૮૦૬. **ક્વિ** [ક॰ ૫૩૦; રૂ॰ ૫૮૪; ની॰ ૧૧૧૨].

ભાવકારકેસુ ક્વિ હોતિ.

૮૦૭. **ક્વિસ્સ** [ક॰ ૬૩૯; રૂ॰ ૫૮૫; ની॰ ૧૨૬૬].

ક્વિસ્સ લોપો હોતિ.

ઇવણ્ણેસુ તાવ-ભુસો ચયતિ વડ્ઢતીતિ અચ્ચિ, દ્વિત્તં રસ્સત્તઞ્ચ, વિવિધેન ચયતિ વડ્ઢતીતિ વીચિ, પઞ્ચ મારે જિનાતીતિ મારજિ, ભદ્દં જિનાતીતિ ભદ્દજિ. એવં પુણ્ણજિ, ગામં સમૂહં નેતીતિ ગામણી, નસ્સ ણત્તં. સેનં નેતીતિ સેનાની ઇચ્ચાદિ.

ઉવણ્ણેસુ-મારેતિ ચાવેતિ ચાતિ મચ્ચુ, મહાવુત્તિના રસ્સ પરરૂપત્તં, વિવિધેન જવતિ સીઘં ફરતીતિ વિજ્જુ, ભવન્તિ એત્થાતિ ભૂ-ભૂમિ, પભવતિ ઇસ્સરં કરોતીતિ પભૂ, વિભવનં વિભૂ, અભિભવતીતિ અભિભૂ, સયં ભવતીતિ સયમ્ભૂ, ગોત્તં અભિભવતીતિ ગોત્તભૂ, ગોત્રભૂ ઇચ્ચાદિ.

બ્યઞ્જનન્તેસુ –

૮૦૮. **ક્વિમ્હિ લોપોન્તબ્યઞ્જનસ્સ** [ક॰ ૬૧૫; રૂ॰ ૫૮૬; ની॰ ૧૨૨૦].

ધાતૂનં અન્તબ્યઞ્જનસ્સ લોપો હોતિ ક્વિમ્હિ.

અન્તં કરોતીતિ અન્તકો, નન્દં કરોતીતિ નન્દકો, જીવં કરોતીતિ જીવકો, ચિત્તં વિચિત્તં કરોતીતિ ચિત્તકો, સુખેન ખમિતબ્બન્તિ સુખં, દુક્ખેન ખમિતબ્બન્તિ દુક્ખં, પરિતો ખઞ્અતેતિ પરિક્ખા, સં અત્તાનં ખનતીતિ સઙ્ખો, ન ગચ્છતીતિ અગો-નગો, સીસં ઉપગચ્છતીતિ સીસૂપગો. એવં ગીવૂપગો, નિન્નટ્ઠાનં ગચ્છતીતિ નિન્નગા-નદી, તુરં સીઘં ગચ્છતીતિ તુરઙ્ગો, મજ્ઝે બિન્દાગમો.

ભુજેન કુટિલેન ગચ્છતીતિ ભુજગો, ઉરેન ગચ્છતીતિ ઉરગો, ખેન આકાસેન ગચ્છતીતિ ખગો, વેહાસે ગચ્છતીતિ વિહગો, મહાવુત્તિના વેહાસસ્સ વિહાદેસો.

‘‘ગો ગચ્છતિ, ગાવો ગચ્છન્તી’’તિઆદીસુ પન ‘‘ગોચરો, ગોધનો, ગોત્તં, ગોત્રભૂ’’તિઆદીસુ ચ ક્વિમ્હિ અન્તબ્યઞ્જનલોપે ક્વિલોપે ચ કતે મહાવુત્તિના ઉપન્તસ્સ ઓત્તં કત્વા ગોઇતિ પકતિરૂપં વેદિતબ્બં, બલં ગણીયતિ એત્થાતિ બલગ્ગં, ભત્તં ગણ્હન્તિ એત્થાતિ ભત્તગ્ગં. એવં સલાકગ્ગં, ઉપોસથગ્ગં.

કમ્મેન જાયતીતિ કમ્મજો. એવં ચિત્તજો, ઉતુજો, અત્તનિ જાતોતિ અત્રજો, પુબ્બે જાતો પુબ્બજો, પચ્છા જાતો અનુજો, સહ જાયતીતિ સહજો, થલે જાયતીતિ થલજં. એવં દકજં, વારિજં, અમ્બુજં. અણ્ડે જાયતીતિ અણ્ડજો, દ્વિક્ખત્તું જાયતીતિ દ્વિજો, સહ ભાસન્તિ એત્થાતિ સભા, કુઞ્જે રમતીતિ કુઞ્જરો ઇચ્ચાદિ.

૮૦૯. **ક્વિમ્હિ ઘો પરિપચ્ચાસમોહિ** [ક॰ ૫૩૮; રૂ॰ ૫૯૫; ની॰ ૧૧૨૩; ‘...પચ્ચ...’ (બહૂસુ)].

પરિ ચ પતિ ચ આ ચ સઞ્ચ ઓ ચ એતેહિ પરસ્સ હનસ્સ ઘો હોતિ ક્વિમ્હિ.

પરિહઞ્અતીતિ પલિઘો, રસ્સ લત્તં. પતિહનતીતિ પટિઘો, તસ્સ ટત્તં. ભુસો હનતિ બાધતીતિ અઘં-દુક્ખં પાપઞ્ચ, વિસેસેન ભુસો હનતીતિ બ્યગ્ઘો, દિટ્ઠિ, સીલસામઞ્ઞેન સંહતોતિ સઙ્ઘો-સમૂહો, દેવસઙ્ઘો, બ્રહ્મસઙ્ઘો, મિગસઙ્ઘો, ઓહનતિ અધોભાગં કત્વા મારેતીતિ ઓઘો, કિલેસોઘો, સંસારોઘો, ઉદકોઘો.

સુત્તવિભત્તિયા અઞ્અતોપિ ઘો હોતિ, માતરં હનતીતિ માતુઘો. એવં પિતુઘો ઇચ્ચાદિ.

૮૧૦. ણ્વાદયો [ક॰ ૬૫૦; રૂ॰ ૬૫૧; ની॰ ૧૨૮૮].

ક્રિયત્થા ભાવકારકેસુ ણુઆદયો હોન્તિ, ઉપરિ વુચ્ચમાનો સબ્બો ણ્વાદિકણ્ડો ઇમસ્સ સુત્તસ્સ નિદ્દેસો હોતિ, તસ્મા ઇધ કિઞ્ચિમત્તં વુચ્ચતે.

કરોતીતિ કારુ-સિપ્પી, અયતિ વડ્ઢતીતિ આયુ, અયન્તિ વડ્ઢન્તિ સત્તા એતેનાતિ વા આયુ-જીવિતં, સોભાવિસેસં રહન્તિ જહન્તિ ચન્દ, સૂરિયા એતેનાતિ રાહુ-અસુરિન્દો, હિતસુખં સાધેતીતિ સાધુ-સપ્પુરિસો, વાયતીતિ વાયુવાતો ઇચ્ચાદિ.

ઇતિ રીરિક્ખાદિપચ્ચયરાસિ.

પકતિરૂપરાસિ નિટ્ઠિતો.

ઇતિ નિરુત્તિદીપનિયા નામ મોગ્ગલ્લાનદીપનિયા

તબ્બાદિકણ્ડો નામ કિતકણ્ડો નિટ્ઠિતો.